Mitologia occidentală

Joseph Campbell

Măștile Zeului – vol. III

Măștile Zeului

Volumul 3

Mitologia occidentală

Joseph Campbell

Traducere din limba engleză de
Cezar Petrilă

JOSEPH CAMPBELL FOUNDATION

MISTERELE INCONȘTIENTULUI COLECTIV

TREI

Despre Operele Complete ale lui Joseph Campbell

La moartea sa, în 1987, Joseph Campbell a lăsat un volum impresionant de opere publicate, care explorau pasiunea sa de-o viață: complexul de mituri și simboluri universale pe care le numea „singura mare poveste“ a omenirii. Însă a lăsat în urmă și un număr mare de opere nepublicate: articole netipărite, notițe, scrisori și jurnale, precum și prelegeri înregistrate audio sau pe casete video.

Fundația Joseph Campbell (JCF) — înființată în 1990 pentru a conserva, proteja și transmite mai departe opera lui Campbell — s-a dedicat creării unei arhive digitale a lucrărilor și înregistrărilor sale, precum și publicării Operelor Complete ale lui Joseph Campbell.

Operele complete ale lui Joseph Campbell
Robert Walter, editor executiv
David Kudler, editor administrativ

Prefața editorului la Operele Complete ale lui Joseph Campbell

Suntem încântați să vă putem oferi, după mai mult de cincizeci de ani, prima nouă ediție a celei de-a treia părți din seria *Măștile Zeului* a lui Joseph Campbell, care alături de *Eroul cu o mie de chipuri*[1] și opera, din păcate neterminată, *Historical Atlas of World Mythology* rămân cele mai importante și mai durabile scrieri ale sale.

Campbell a definit foarte bine mitul drept „religia altora" (*Pathways to Bliss*, p. 21). În cea mai mare parte a operei sale de dinaintea acestui volum, el se concentrase fie pe vasta imagine de ansamblu asupra impulsului mitic uman (așa cum a procedat în *Eroul cu o mie de chipuri*), fie pe tradițiile unor culturi din afara moștenirii sale europene. În *Mitologia occidentală* și, mai târziu, în ultima lucrare a seriei, *Mitologia creativă*, Campbell și-a concentrat analiza comparativă a mitologiei mai întâi asupra tradițiilor care au dat naștere propriei culturi — asupra zoroastrismului — și a marilor religii monoteiste abrahamice, iudaismul, creștinismul și islamul.

Era foarte conștient de această schimbare. Făcuse parte din scopul său inițial în scrierea seriei — de a discuta cât mai obiectiv și mai

echilibrat posibil diversele „dialecte“ ale mitului umanității.

Lucrarea *Măștile Zeului* a apărut în urma experiențelor lui Campbell din timpul anului său sabatic petrecut în India și în Asia de Est (consemnate în jurnalele sale, *Asian Journals*). Pe măsură ce călătorea în regiunile despre care le vorbise altora, a fost frapat de cât de diferit era să experimenteze tărâmurile mitice în persoană și mai ales de cât de puțin înțelegeau oaspeții sosiți din Occident — inclusiv experți bine pregătiți și diplomați — culturile țărilor vizitate.

În timp ce se afla în Japonia, meditând la propria carieră, Campbell și-a dat seama că, deși munca lui se concentra asupra modului cum miturile umanității se nasc din surse universale, era esențial să analizeze maniera în care mitologiile și culturile variau de-a lungul timpului și continentelor. A început să planifice o operă într-un singur volum, căruia i-a dat titlul provizoriu *The Basic Mythologies of Mankind*. Iată manifestul pe care singur și l-a fixat:

1. Încă de la început, trebuie să urmăresc motivele în mod obiectiv și istoric. De asemenea, trebuie să înregistrez interpretările în mod obiectiv și istoric, în baza textelor contemporane.
2. Ca un occidental contemporan care se confruntă cu probleme psihologice occidentale și contemporane, trebuie să recunosc și chiar să celebrez (în maniera lui Oswald Spengler) relativitatea perspectivei mele istorice față de propria nevroză (formula Rorschach).
3. Recunoașterea unității reale a culturii umane (răspândirea și paralelismul

miturilor) și relativitatea moravurilor oricărei regiuni față de circumstanțele geografice și istorice (Bastian, Sumner, Childe) sunt o adevărată piatră de hotar istorică. A sosit vremea pentru o istorie globală, mai degrabă decât provincială, a imaginilor gândirii.

4. Obiectivul moral al cărții este să găsească pentru Omul Occidental (mai exact, occidentalul postcreștin) sugestii pentru promovarea conținutului său psihologic prin transformarea simbolurilor inconștiente în simboluri conștiente, confruntarea acestora cu termenii acceptați în mod conștient din prezent și dialogul criticii reciproce. Însă acesta este scopul minor, subordonat strict punctului 3.
5. Să nu faci salturi transculturale mari și, nici măcar în cadrul aceleiași culturi, nu încerca să armonizezi ceea ce nici înșiși filosofii culturii respective nu au reușit să armonizeze. Rămâi la perspectiva istorică și totul va ieși la suprafață.[2]

Această operă, care i-a ocupat timpul lui Campbell de la întoarcerea sa acasă, în 1955, până în 1969, a fost intitulată *Măștile Zeului* și a crescut de la unu la patru volume: *Mitologia primitivă, Mitologia orientală, Mitologia occidentală* și *Mitologia creativă.*

Când am început pregătirea actualei ediții a *Măștilor Zeului,* în 2014, ne-am gândit care dintre părțile acestei minunate serii trebuie să fie actualizate pentru secolul XXI, ceea ce presupunea adăugarea de imagini și note acolo unde puteau fi utile, standardizarea ortografierii cuvintelor din alte limbi decât cea engleză și actualizarea anumitor

citate, dar mai ales a unor informații științifice depășite. Astfel că ne-a luat foarte mult timp să pregătim primul titlu al seriei, *Mitologia primitivă*, ce includea multe informații perimate, prin consens general științific, de când reușise Campbell ultima dată să le actualizeze, în 1969. Apoi, deși este al doilea titlu al seriei, *Mitologia orientală* a fost primul apărut în format electronic, urmat de ultimele două volume.

Din fericire, ediția nouă, tipărită, a seriei avansează lin și în ordinea adecvată. Am dori să le mulțumim partenerilor noștri editoriali de la New World Library, în special lui Kristen Cashman și Jason Gardner, pentru că au luat versiunea noastră electronică și au prelucrat-o astfel încât să apară această ediție frumoasă, pe hârtie; precum și lui Arthur Morey și oamenilor minunați de la Brilliance Audio, care au creat audiobookul. Există multe moduri de a citi o carte; sperăm și credem că aceasta vă va aduce informații interesante și vă va captiva.

Pentru informații despre Joseph Campbell, Fundația Joseph Campbell și proiectele noastre, vă rugăm să accesați website-ul JFC (www.jcf.org). Avem o colecție în continuă creștere de resurse pentru studenții de la Mitologie comparată, inclusiv liste de cărți scrise de Campbell și alții, forumuri de dezbatere și eseuri ale unor artiști, gânditori și specialiști din mediul academic care se ocupă de orice subiect legat de mitologie.

David Kudler
Mill Valley, California
19 iunie 2021

---

1 Joseph Campbell, *Eroul cu o mie de chipuri*, traducere de Gabriela Deniz și Mihai Mănescu, Herald, București, 2021 (N.t.).

2 Joseph Campbell, *Asian Journals: India and Japan*, New World Library, f.l, p. 471.

La încheierea seriei *Măștile Zeului*

Analizând retrospectiv cei doisprezece ani minunați dedicați acestui proiect nespus de satisfăcător, constat că, pentru mine, principalul rezultat a fost că mi-a confirmat o ipoteză pe care de multă vreme o întrețineam conștiincios — și anume a unității rasei umane, nu doar în biologia sa, ci și în istoria ei spirituală, care s-a desfășurat pretutindeni ca o unică simfonie, cu teme anunțate, dezvoltate, amplificate, apoi inversate, distorsionate, reafirmate și care astăzi, într-un maiestuos *fortissimo* al tuturor secțiunilor răsunând laolaltă, avansează irezistibil către un adevărat apogeu, din care va apărea următoarea mișcare importantă. Și nu văd niciun motiv pentru care ar putea cineva să presupună că, în viitor, aceleași fraze melodice care deja s-au auzit nu vor mai suna cu aceeași forță — în noi relații, e adevărat, totuși aceleași. Toate sunt consemnate aici, în aceste volume, cu multe chei de interpretare, în plus, sugerând moduri în care ar putea fi folosite de oameni raționali în scopuri raționale — sau de poeți în scopuri poetice — ori de nebuni, întru absurd și dezastru. Pentru că, așa cum scria James Joyce în *Finnegans Wake*, „absolut imposibile cum sunt toate aceste evenimente, ele sunt la fel de probabile ca acelea care se poate să fi avut loc, precum oricare altele care nu s-au materializat niciodată sunt susceptibile să fie“.

Joseph Campbell
New York City
Ziua de Crăciun, 1968

Partea întâi
Epoca zeiței

Introducere
Mit și ritual
Orient și Occident

Zona geografică de separație dintre miturile și ritualurile orientale și occidentale este platoul Iranului. Spre est se găsesc cele două provincii bogate în spiritualitate, India și Orientul Îndepărtat; spre vest, Europa și Levantul.

Peste tot în Orient predomină ideea că temeiul suprem al ființei transcende gândirea, imaginea și definirea. Și că nu poate fi caracterizat. Prin urmare problema nu poate fi rezolvată susținând că Dumnezeu, Omul sau Natura sunt buni, drepți, milostivi sau benigni. La fel de bine — sau poate nu —, s-ar putea afirma că sunt nefești, nedrepți, nemiloși sau răi. Toate aceste predicații antropomorfe ecranează sau maschează adevărata enigmă, care depășește orice abordare rațională; și totuși, conform acestui punct de vedere, tocmai acea enigmă este fundamentul suprem al existenței fiecăruia dintre noi — și al tuturor lucrurilor.

Prin urmare scopul suprem al mitologiei orientale nu este acela de a stabili concretețea vreuneia dintre divinitățile sale sau a riturilor asociate, ci de a reda prin intermediul acestora o experiență transcendentală: identitatea cu acea Ființă a ființelor, deopotrivă imanentă și transcendentă; cu toate acestea nu se poate spune nici că este, nici că nu este. Rugăciunile și cântările, statuile, templele, zeii, înțelepții, definițiile și

cosmologiile nu sunt decât luntri către un țărm al experienței ce depășește categoriile de gândire, care trebuie abandonat, odată atins; căci, după cum afirmă *Kena Upanișad* indiană: „A ști nu înseamnă a ști, a nu ști înseamnă a ști“[3]; și Tao Te Ching chineză: „Cel care știe nu vorbește“[4].

„Tu ești acesta“, declară înțeleptul vedic;[5] iar cel japonez: „Este adevăratul tău sine“[6].

„O, tu“, afirmă un text budist fundamental, „care ai plecat, care ai plecat, care ai plecat pe malul celălalt, care ai debarcat pe malul celălalt: Ce iluminare! Bucură-te!“[7]

În schimb, în sferele occidentale ale gândirii și metaforei mitologice, fie în Europa, fie în Levant, temeiul ființei este, în general, întruchipat într-un Creator, a cărui creație este Omul, iar cei doi nu sunt la fel; astfel încât aici funcția mitului și a ritualului nu poate fi aceea de a cataliza o experiență de identitate inefabilă. Conform acestei interpretări, numai omul, întors spre el însuși, este capabil să experimenteze doar propriul suflet de creatură, care poate fi sau nu înrudit în mod corespunzător cu Creatorul său. Prin urmare funcția superioară a mitului și ritualului occidental este aceea de a stabili mijloace de legătură — între Dumnezeu și Om și între Om și Dumnezeu. În plus, astfel de mijloace sunt furnizate de instituții ale căror reguli nu pot fi învățate prin cercetarea naturii, fie ea internă sau externă. Dezvăluite supranatural, acestea au venit de la însuși Dumnezeu, după cum spune mitul fiecărei instituții; și sunt administrate de clerul ei, în spiritul mitului.

Totuși anumite situații complicate exclusiv occidentale apar din faptul că, acolo unde se confruntă doi termeni decisivi atât de contradictorii precum Dumnezeu și Omul, individul nu-și poate

declara deplina loialitate față de amândoi. Pe de o parte, ca și în Cartea lui Iov, el poate renunța la judecata sa omenească în fața a ceea ce el consideră a fi măreția lui Dumnezeu: „Iată, sunt un nemernic; ce să-ți răspund?“[8] Sau, pe de altă parte, la fel ca grecii, poate să rămână de partea valorilor sale umane și să judece, potrivit acestora, caracterul zeilor săi. Primul tip de evlavie îl numim „religios“ și îl recunoaștem în toate tradițiile Levantului: zoroastrism, iudaism, creștinism și islam. Pe celălalt îl numim, în sensul cel mai larg, „umanist“ și îl recunoaștem în mitologiile native ale Europei: greacă, romană, celtică și germanică.

În general, istoria recentă a mitologiei occidentale poate fi descrisă în termenii interacțiunii grandioase a celor două pietăți contrare; mai precis, un val violent de schimbări, de la est la vest, de la vest la est, de la est la vest și din nou de la vest la est, începând cu prima ofensivă serioasă a Persiei împotriva Greciei în 490 î.Hr. Cucerirea Levantului de către Alexandru cel Mare a stăvilit „valul“ levantin și a fost urmată de victoriile Romei. Cu toate acestea chiar și în cea mai timpurie perioadă romană, un contracurent al mitologiilor levantine începuse să se facă simțit, îndreptându-se spre vest. În timpul războaielor punice, în 204 î.Hr., cultul frigienei Magna Mater a fost introdus în oraș cu toată solemnitatea. Stoicismul avea și o nuanță oriental-levantină, iar la apogeul puterii Romei, în perioada Antoninilor, cultul sincretic persan al lui Mithra a devenit principala religie a Imperiului. A urmat creștinismul, după care s-a prăbușit partea europeană a Imperiului, iar Bizanțul levantin și-a asumat atât numele, cât și rolul de Noua sau A Doua Romă. Apoi revelația lui Mahomed s-a revărsat asupra lumii în 622 d.Hr., iar pe tot parcursul

mileniului următor a promis să devină religia supremă a umanității — până când, din nou, cursul istoriei s-a schimbat. Căci, așa cum Persia fusese oprită la Maraton (490 î.Hr.), la fel s-a întâmplat și cu islamul la Poitiers (732 d.Hr.); iar de atunci, chemarea tulburătoare a muezinului la rugăciunea venită din pustii s-a auzit tot mai slab an de an. Mai mult, chiar în interiorul Europei creștinate, autoritatea absolută a Bisericii unice a fost dizolvată prin revenirea irezistibilă a principiilor europene originale ale judecății individuale și importanței omului rațional. Au urmat Reforma, Renașterea, Iluminismul și Epoca actuală a Științei, culminând, de acum încolo, cu izbânda spirituală a Europei asupra lumii — deși următorul val levantin deja se înalță la orizont.

O mare parte din complexitatea și vitalitatea moștenirii occidentale trebuie atribuită pretențiilor contradictorii — ambele acceptate — ale susținătorilor a ceea ce este oferit drept Cuvânt al lui Dumnezeu, pe de o parte, și ale individului rațional, pe de altă parte. Nicio astfel de contradicție nu a tulburat vreodată în mod serios mentalitatea orientală la est de Iran, unde vechea cosmologie hieratică, din Epoca Bronzului, a eonilor ce se întorc mereu — statici și totuși veșnic în rotație, în cicluri de o impersonalitate matematică, din eternitate în eternitate — există până în ziua de azi ca ultimul cuvânt despre univers și locul omului în el. Conform acestei viziuni, totul, deși în aparentă frământare, este armonie la bază, ca manifestare a misterului ființei ce susține totul și impregnează totul, care transcende gândirea, imaginația și definiția; adică transcende cercetarea științifică. Asemenea unei bijuterii care își îndreaptă mereu fațetele spre lumină, aparent schimbătoare, dar, de fapt, aceeași,

această viziune a cosmosului din Epoca Bronzului, încă prezentă în Orient, redă o lume fixă cu îndatoriri, roluri și posibilități fixe: nu un proces, ci o stare; iar individul, fie el om sau zeu, nu este decât străfulgerare între fațete. Voința și mintea nu sunt concepute, nici măcar intuite, ca o forță creatoare. Iar când occidentalul le expune, înțeleptul răsăritean se uită pur și simplu confuz, dar cu sentimentul reconfortant că vede doar lucrările unui demon a cărui viață va fi cu siguranță scurtă, percepându-se între timp pe sine ca fiind înrădăcinat ferm în tot ceea ce este etern adevărat în om, în societate, în univers și în secretul suprem al ființei. Toate acestea le știe, sau cel puțin crede că le știe, din străvechiul tezaur de înțelepciune pe care și el, și noi l-am moștenit din Epoca Bronzului.

Căci la un nivel al trecutului mai profund decât cel al mișcării de du-te-vino a Persiei, Greciei, Romei, Bizanțului, Islamului și, mai târziu, a Europei, moștenirea Epocii Bronzului a furnizat multe dintre motivele esențiale ale gândirii mitologice, atât occidentale, cât și răsăritene. Mai mult, originea acestei moșteniri nu se află nici în India, așa cum încă mai cred mulți, nici în China, ci în Orientul Apropiat, în Levant, unde recentele săpături arheologice au descoperit un fond preliminar datând din jurul anului 7500 î.Hr. În vremea aceea, în văile montane înalte și protejate din Asia Mică, Siria, nordul Irakului și Iranului s-au perfecționat tehnicile agricole și de creștere a vitelor, ceea ce a produs o mutație decisivă atât în caracterul existenței umane, cât și în privința potențialului ei de dezvoltare. Dacă înainte omenirea dusese doar o existență precară prin adunarea hranei (obținută din vânătoare și culegerea produselor vegetale), acum oamenii au devenit adevărați cultivatori ai pământului. Au

apărut sate capabile să se întrețină singure, iar numărul lor, în continuă creștere, s-a răspândit pe suprafețe întinse spre est și spre vest, ajungând simultan la ambele oceane, în jurul anului 2500 î.Hr. Între timp, în zona de origine dezvoltată, Orientul Apropiat nuclear, s-a produs cea de-a doua mutație decisivă, pe la 3500 î.Hr., când în zona riverană a Mesopotamiei s-au inventat artele fundamentale ale tuturor marilor civilizații: scrierea, matematica, arhitectura monumentală, observarea științifică sistematică (a cerului), închinarea în temple și, mai presus de orice, arta regală a guvernării. Cunoașterea și aplicarea tuturor acestor lucruri au ajuns în Egipt odată cu primii faraoni ai dinastiei I, cca 2850 î.Hr.; în Creta și Valea Indului, cca 2500 î.Hr.; în China, cca 1500 î.Hr., iar în cca 1000–500 î.Hr. a trecut în Mexic și Peru.

Acum, în etapa satului neolitic a acestei dezvoltări și răspândiri, figura centrală a întregii mitologii și a cultului a fost generoasa zeiță Pământ, ca mamă și susținătoare a vieții și primitoare a morților în vederea renașterii ulterioare. În cea mai timpurie perioadă a cultului ei (probabil cca 7500–3500 î.Hr. în Levant), o astfel de zeiță-mamă ar fi putut fi considerată doar patroana locală a fertilității, așa cum presupun numeroși antropologi. Cu toate acestea, chiar și în templele celei mai vechi dintre marile civilizații (Sumer, cca 3500–2350 î.Hr.), Marea Zeiță a cultului suprem a fost cu siguranță mult mai mult decât atât. Ea era deja, așa cum este și acum în Orient, un simbol metafizic: personificarea supremă a puterii Spațiului, Timpului și Materiei, în cadrul căreia toate ființele se nasc și mor: substanța trupurilor lor, făuritoarea vieții și gândurilor lor și primitoarea morților lor. Și tot ce avea formă sau nume — inclusiv Dumnezeu

personificat ca fiind bun sau rău, milostiv sau mânios — era copilul ei, în pântecul ei. (Vezi *infra,* pp. 497 și 498, Figurile 31 și 32.)

Spre sfârșitul Epocii Bronzului și, mai intens, în zorii Epocii Fierului (cca 1250 î.Hr. în Levant), cosmologiile și mitologiile antice ale zeiței-mamă au fost radical transformate, reinterpretate și în mare măsură chiar suprimate de războinicii triburilor patriarhale invadatoare, apăruți pe neașteptate, ale căror tradiții s-au păstrat până la noi în principal în Vechiul și Noul Testament și în miturile Greciei. Locurile de origine ale valurilor de războinici insurgenți au fost două vaste matrice geografice: pentru semiți, deșerturile siro-arabe, unde, ca nomazi, au păstorit oi și capre, iar mai târziu au domesticit cămila; iar pentru ramurile eleno-ariene, câmpiile întinse ale Europei și cele din sudul Rusiei, unde își mânaseră turmele de vite, iar la începuturi domesticiseră calul.

În următoarele capitole vom fi încântați să scoatem în evidență, mai întâi, omniprezența zeiței, chiar și în miturile în care se presupune că ea nu joacă niciun rol sau chiar că nu există (Capitolul 1); apoi vom arunca o privire asupra perioadei în care a fost dominantă (Capitolul 2); după care (Capitolele 3–9) parcurgem sistematic valea împânzită de numeroasele temple ale viziunilor evlavioase ale celor mai creative popoare ale lumii occidentale.

---

3 *Kena Upaniṣad* 2.3.

4 Tao Te Ching, 56 [trad. rom.: Lao Zi, *Cartea despre Dao și Putere (Dao De Jing)*, completată cu pasaje ilustrative din Zhuang Zi, introducere, traducere din chineza veche și note de Dinu Luca, Humanitas, București, 1993, p. 249].

5 *Chāndogya-Upaṇṣad* 6.8.7.

6 Mumon, *The Gateless Gate*, traducere de Nyogen Senzaki și Paul Reps, *Zen Flesh, Zen Bones*, A Doubleday Anchor Book, New York, 1961, p. 109.

7 *Prajñāpāramiā-hṛdāya Sūtra.*

8 *Iov* 40.4 [traducerea în românește a textelor biblice a fost preluată, uneori cu mici modificări, din *Biblia sau Sfânta Scriptură*, versiune diortosită după *Septuaginta*, redactată, adnotată și tipărită de Bartolomeu Valeriu Anania, Arhiepiscop al Vadului, Feleacului și Clujului, Mitropolit al Clujului, Albei, Crișanei și Maramureșului, Renașterea, Cluj-Napoca, 2009].

Capitolul 1
Mireasa șarpelui

I. Zeița-mamă Eva

Oricine e familiarizat cu mitologiile zeiței din lumile primitive, antice și orientale va recunoaște omologii pe fiecare pagină a Bibliei, deși transformate pentru a oferi un raționament contrar credințelor mai vechi. De exemplu, în scena cu Eva aflată lângă copac nu se spune nimic care să indice că șarpele care i-a apărut și i-a vorbit era o zeitate în sine, venerată în Levant cu cel puțin șapte mii de ani înainte de compunerea Cărții Genezei. La Luvru există o vază din steatit verde — inscripționată în jurul anului 2025 î.Hr. de regele Gudea din Lagaș — dedicată unei manifestări sumeriene târzii a consortului zeiței, denumit Ningišzida, „Stăpânul Arborelui Adevărului“. Două vipere care se împerechează, încolăcite de-a lungul unui toiag asemenea caduceului zeului grec al cunoașterii mistice și al renașterii, Hermes, sunt înfățișate prin două uși ce se deschid, trase de doi dragoni înaripați cunoscuți sub numele de grifoni (Figura 1).[9]

Minunata abilitate a șarpelui de a-și lepăda pielea și de a întineri în felul acesta i-a atras peste tot în lume faima de stăpân al misterului renașterii — în care luna, în creștere și în scădere, lepădându-și astfel umbra, care-i crește apoi la loc, este semnul ceresc. Luna e stăpâna și măsura ritmului creator al vieții pântecului și, prin urmare,

al timpului, prin care ființele vin și trec: stăpâna misterului nașterii și al morții — care nu sunt decât aspecte ale unei stări existențiale. Luna guvernează mareele și roua care cade noaptea pentru a împrospăta iarba pe care pasc vitele. Dar și șarpele e un stăpân al apelor. Sălășluiește în pământ, printre rădăcinile copacilor, frecventează izvoarele, mlaștinile și cursurile de apă, se deplasează cu o mișcare unduitoare, ca a valurilor; sau urcă printre ramuri ca o liană, atârnând de ele ca un fel de fruct al morții. Instantaneu se produce și sugestia falică și, ca animal devorator, duce cu gândul și la organul feminin; astfel încât e exprimată o imagine dual, care acționează implicit și asupra sentimentelor. De asemenea, asocierea dublă a focului și a apei este legată de fulgerul mușcăturii sale, de săgeata bifurcată a limbii lui active și de arderea letală a veninului său. Când este imaginat mușcându-și coada, ca uroborosul mitologic, sugerează apele care în toate cosmologiile arhaice înconjoară — dar și se întind pe dedesubt, impregnând — insula circulară plutitoare a Pământului.

FIGURA 1. Stăpânul șarpe

Figura 2, de pe un vas pictat elamit din perioada sasanidă târzie (226–641 d.Hr.), îl înfățișează din nou pe străvechiul paznic al Arborelui Lumii, pe al cărui trunchi e înfășurat.[10] Sub această formă, aspectul periculos, amenințător al prezenței sale este evident. Totuși, la fel ca șarpele din Grădina Edenului, Ningišzida este în general binevoitor față de cei care, cu respectul cuvenit, se apropie de binecuvântarea altarului său. Figura 3, de pe un vechi sigiliu akkadian din cca 2350–2150 î.Hr., înfățișează zeitatea sub formă umană, așezată pe tron, cu însemnul caduceului în spate, iar în față având un altar de foc.[11] Un devot este condus la el de o divinitate încoronată, purtătorul sigiliului, urmat de un personaj care ține în mână o căldare și are atârnat de cap un șarpe, un slujitor al zeului întronat corespunzător paznicilor grifoni de pe vasul lui Gudea. Luna, izvorul apelor vieții, este

suspendată deasupra cupei ridicate de mâna zeului, din care trebuie să bea acum inițiatul adus dinaintea sa.

FIGURA 2. Arborele Lumii

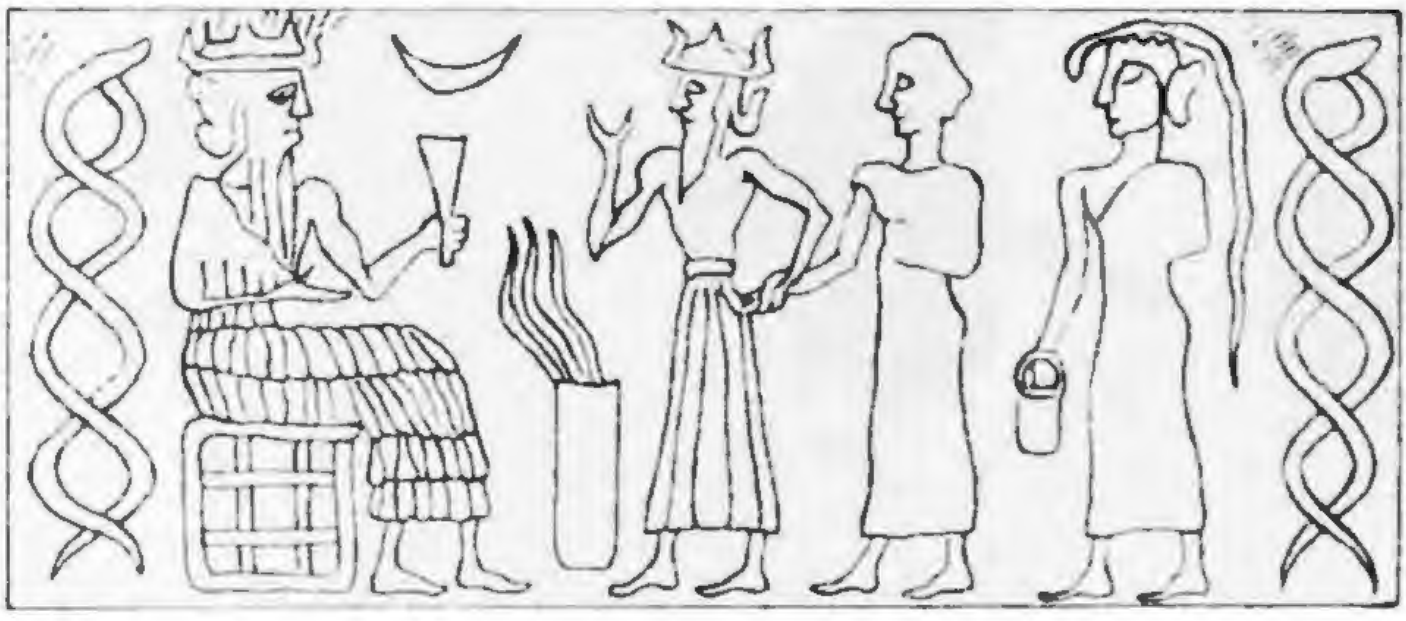

FIGURA 3. Stăpânul șarpe așezat pe tron

Aici este evidentă asocierea dintre stăpânul șarpe, cupa nemuririi și lună; de asemenea, un motiv comun tuturor mitologiilor antice, și anume apariția multiplă a unui zeu simultan în ipostaze

superioare și în ipostaze inferioare. Deoarece paznicul porții, care îi acceptă sau îi exclude pe aspiranți, este manifestarea diminuată a puterii divinității înseși. Este ipostaza experimentată mai întâi de oricine se apropie de zeu; sau, altfel spus, ipostaza de punere la încercare a zeului. Mai mult decât atât, zeul — și, de asemenea, ipostaza lui de punere la încercare — poate apărea sub oricare dintre forme sau sub mai multe forme simultan: antropomorfe, teriomorfe, vegetale, cerești sau elementare; ca și în acest caz: omul, șarpele, copacul, luna și apa vieții — care trebuie recunoscute ca ipostaze ale unui singur principiu polimorf, simbolizat în toate, dar dincolo de ele.

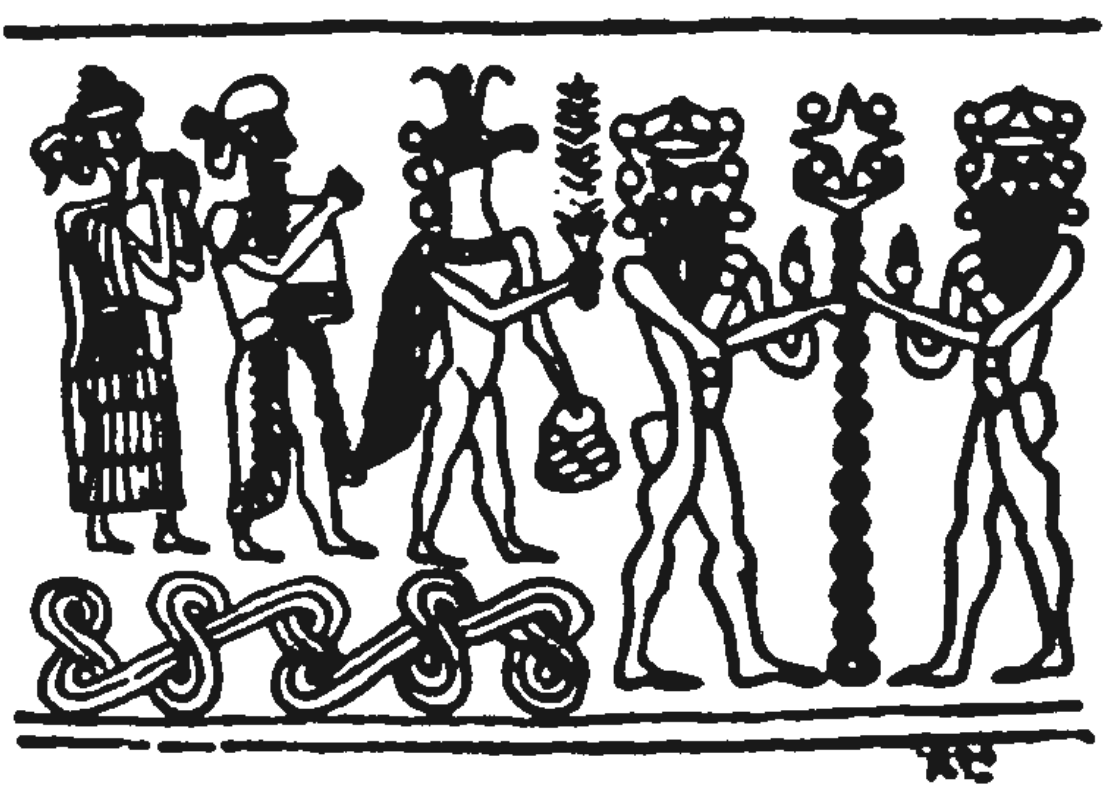

Figura 4. *Axis mundi*

O serie de alte trei sigilii va fi suficientă pentru a lega aceste simboluri de Biblie. Primul este elegantul exemplu siro-hitit din Figura 4[12], care îl înfățișează pe eroul mesopotamian Ghilgameș în dublă manifestare, slujind ca paznic al unui sanctuar, asemenea grifonilor de pe cupa lui Gudea. Dar ceea ce găsim în acest sanctuar nu este nici formă umană, nici animală, nici vegetală; este o coloană formată din inele de șarpe având deasupra simbolul soarelui. Un astfel de stâlp (sau prăjină)

simbolizează axa în jurul căreia se învârt toate lucrurile (*axis mundi*) și, prin urmare, este echivalentul Arborelui budist al Iluminării din „Locul Neclintirii“ din centrul lumii.[13] În jurul simbolului soarelui, în partea de sus a coloanei, se pot vedea patru cerculeţe. Acestea, ni se spune, simbolizează cele patru râuri care se varsă în cele patru părți ale lumii.[14] (Vezi și *Geneza,* 2.10–14.) Din stânga se apropie purtătorul sigiliului, condus de un grifon (sau heruvim, după cum sunt numite aceste apariții în Biblie) care poartă în mâna stângă o găleată, iar cu dreapta ține ridicată o creangă. Urmează o zeiță în rolul mamei mistice a renașterii, iar dedesubt este un ghioș — un model labirintic care în această artă corespunde caduceului. Așadar, din nou, recunoaștem simbolurile obișnuite ale grădinii mitice a vieții, unde șarpele, copacul, axa lumii, soarele etern și apele veșnic vii radiază har în toate direcțiile — și spre care este îndrumat individul muritor, de către o manifestare divină sau alta, întru cunoașterea propriei nemuriri.

Figura 5. Grădina nemuririi

În următorul sigiliu, Figura 5, unde este înfățișată abundența grădinii mitice, toate personajele sunt de sex feminin. Cele două personaje care au grijă de copac sunt identificate ca o dublă apariție a

divinității Gula-Bau din lumea subpământeană, ale cărei echivalente clasice sunt Demeter și Persefona.[15] Luna se află chiar deasupra fructului oferit, așa cum în Figura 3 apare deasupra cupei. Iar beneficiara darului, ținând deja o ramură cu fruct în mâna dreaptă, este o muritoare.

Astfel, înțelegem că în acest sistem mitic timpuriu din Orientul Apropiat nuclear — spre deosebire de sistemul biblic strict patriarhal de mai târziu — divinitatea ar putea fi reprezentată atât sub formă masculină, cât și feminină, forma calificativă însăși fiind pur și simplu masca unui principiu, în cele din urmă, absolut, mai presus de (însă prezent în) orice nume sau forme.

Nici pe aceste sigilii nu se observă vreun semn de mânie sau de amenințare divină. Nu există nicio temă a vinovăției legată de grădină. Darul cunoașterii vieții se află acolo, în sanctuarul lumii, pentru a fi luat. Și este oferit de bunăvoie oricărui muritor, bărbat sau femeie, care ajunge la el cu voința și disponibilitatea adecvate primirii lui.

FIGURA 6. Zeița arborelui

Prin urmare vechiul sigiliu sumerian din Figura 6[16] nu poate fi, așa cum au presupus unii savanți, reprezentarea versiunii sumeriene pierdute a căderii lui Adam și a Evei.[17] Sensul său, dintr-o perioadă mult mai timpurie, din Epoca Bronzului, este acela al

unei idilice grădini a inocenței, de unde urmează să fie culese cele două fructe dorite ale miticului curmal: fructul iluminării și fructul vieții nemuritoare. Figura feminină din stânga, din fața șarpelui, este aproape sigur zeița Gula-Bau (echivalentă, după cum am spus, cu Demeter și Persefona), în timp ce bărbatul din dreapta, care nu este muritor, ci zeu, după cum ne dă de înțeles coroana lui lunară cu coarne, este — nu mai puțin sigur — iubitul ei fiu-soț Dumuzi, „Fiul abisului: Stăpânul Arborelui Vieții", zeul sumerian care moare și învie la nesfârșit, arhetipul ființei întrupate.

Ar putea fi comparat cu basorelieful greco-roman din Figura 7[18], unde zeița Misterelor Eleusine, Demeter, este înfățișată împreună cu divinul ei copil Plutos sau Plutus (altul decât Pluton sau Pluto, zeul lumii subterane), despre care poetul Hesiod a scris:

Dacă vreun om întâlnește, ori omul vreun dar dacă-i cere
Grabnic îi dă bogăție, făcându-l părtaș fericirii.[19]

FIGURA 7. Demeter

Pe un plan de referință, Plutos personifică bogăția pământului, dar într-un sens mai larg este echivalentul zeului misterelor, Dionysos. În *Mitologia primitivă* și în *Mitologia orientală* m-am ocupat de o

serie de asemenea zeități care sunt atât consorți, cât și fii ai Marii Zeițe a Universului. Întorcându-se la sânul ei prin moarte (sau, potrivit unei alte imagini, prin căsătorie), zeul renaște — așa cum luna își leapădă umbra sau șarpele pielea. Prin urmare în acele rituri de inițiere cu care erau asociate asemenea simboluri (ca în Misterele Eleusine), inițiatul, întorcându-se în contemplare la zeița mamă a misterelor, se detașa prin meditație de carapacea lui muritoare (simbolic, fiul, care moare) și se confunda cu principiul care renaște mereu, Ființa tuturor ființelor (tatăl șarpe): după care, în lumea în care nu se văzuse decât durere și moarte, extazul era recunoscut ca o transformare eternă.

Să facem comparație cu legenda lui Buddha. Când s-a plasat în Locul Neclintirii de sub Arborele Iluminării, Creatorul Iluziei Lumii, Kāma-Māra, „Dorința de viață și frica de moarte", s-a apropiat pentru a-i amenința poziția. Dar a atins pământul cu degetele mâinii drepte și, după cum spune legenda, „puternica Zeiță Pământ a tunat cu o sută, o mie, o sută de mii de hohote, zicând: «Te chem să aduci mărturie!», iar demonul a fugit"[20]. În noaptea aceea, Cel Binecuvântat a atins Iluminarea și a rămas absorbit de extaz timp de șapte ori câte șapte zile, în cursul cărora s-a stârnit o furtună cumplită. „Și un rege șarpe puternic pe nume Mucalinda", citim apoi,

> ieșind din locuința lui subterană, a înfășurat de șapte ori cu inelele sale trupul Celui Binecuvântat și, trăgându-și gluga cea mare deasupra capului său, a spus: „Nici frig, nici căldură, nici țânțari, nici muște, nici vânt, nici soare, nici făpturi târâtoare să nu se apropie de Cel Binecuvântat!" Iar după aceea, când au trecut șapte zile și Mucalinda a știut că a trecut furtuna, că norii s-

au împrăștiat, și-a desfăcut inelele din jurul trupului Celui Binecuvântat și, luând formă omenească, cu mâinile împreunate pe frunte, s-a închinat dinaintea Celui Binecuvântat.[21]

În învățătura și legenda lui Buddha, ideea eliberării din moarte a primit o nouă interpretare, psihologică, fără să încalce totuși spiritul reprezentării sale mitice anterioare. Vechile motive au fost ridicate la un nivel superior și au primit un caracter direct, nou prin asocierea lor cu un personaj istoric real, care le ilustrase sensul cu viața sa; totuși simțul armoniei a continuat între eroul curios și puterile lumii vii care, ca și el, nu erau, în cele din urmă, altceva decât transformări ale misterului ființei. Astfel, în legenda lui Buddha, ca și în vechile sigilii din Orientul Apropiat, predomină o atmosferă de acord substanțial în arborele cosmic, unde zeița și soțul ei șarpe își ajută vrednicul lor fiu în încercarea de a se elibera din legăturile nașterii, bolii, bătrâneții și morții.

În schimb, în Grădina Edenului domnește o altă stare de spirit. Pentru că Domnul Dumnezeu (numele ebraic este Iahve — Yahweh) a blestemat șarpele când a aflat că Adam a mâncat din rodul pomului cunoașterii binelui și a răului și le-a spus îngerilor săi: „«Iată, omul a devenit ca unul dintre noi, să cunoască binele și răul. Și acum, ca nu cumva să își întindă mâna și să ia de asemenea din pomul vieții și să mănânce și să trăiască pentru totdeauna» — de aceea Iahve l-a trimis din grădina Edenului, ca să are pământul din care fusese luat. L-a alungat afară pe om; și a așezat la est de grădina Edenului niște heruvimi [*i.e.* grifoni] și o sabie arzând care se întorcea în fiecare parte, pentru a păzi calea spre pomul vieții“[22]. Primul punct care

reiese din acest contrast și care va fi demonstrat mai detaliat în numeroase scene mitice analizate în cele ce urmează este acela că, în contextul patriarhatului ebraic din Epoca Fierului, din mileniul I î.Hr., mitologia adoptată de la civilizațiile anterioare din neolitic și Epoca Bronzului din ținuturile pe care le-au ocupat și stăpânit pentru o vreme a fost inversată, pentru a reda un raționament exact opus celui avut inițial. Iar un al doilea punct, corolar al primului, este că în multe dintre simbolurile fundamentale ale Bibliei există o ambivalență inerentă pe care niciun accent retoric pe interpretarea patriarhală nu o poate înlătura. Ele adresează inimii un mesaj ilustrat care este tocmai opusul mesajului verbal ce se adresează creierului; iar acest dezacord puternic se află atât în creștinism și islamism, cât și în iudaism, pentru că și ele împărtășesc moștenirea Vechiului Testament.

Cu toate acestea Biblia nu este singura sursă occidentală a unei astfel de învățături ambivalente. O inversare similară a sensului există și în moștenirea Greciei.

II. Sângele Gorgonei

În urmă cu mai bine de jumătate de secol, Jane Ellen Harrison a demonstrat că în sărbătorile agrare și în cultele misterelor din Grecia au supraviețuit numeroase vestigii ale unei mitologii prehomerice în care locul de cinste nu era ocupat de zeii masculini ai însoritului panteon olimpic, ci de o zeiță, amenințătoare și de rău augur, care putea avea una, două sau mai multe înfățișări și era mama atât a celor vii, cât și a morților. Consortul ei avea de obicei forma unui șarpe; iar riturile sale nu erau

caracterizate de spiritul vesel al jocurilor atletice bărbătești, al artei umaniste, al distracțiilor sociale, al banchetelor și al teatrului pe care mintea modernă le asociază cu Grecia clasică, ci erau întunecate în spirit și înfiorătoare. Ca ofrande nu i se aduceau vite, elegant împodobite, ci porci și ființe umane; îndreptate în jos, nu în sus, către lumină; și nu erau oferite în temple din marmură lustruită, strălucind la ceasul aurorei cu degete trandafirii, ci în amurg, în crânguri și pe câmpii, peste șanțuri prin care sângele proaspăt se revărsa în abisul fără fund. „Ființele venerate", scria Jane Harrison, „nu erau zei umani raționali, care se supun legii, ci δαίμονες (*daímōnes*), spirite, fantome, arătări și altele asemenea, vagi, irațională, mai cu seamă răuvoitoare, încă nedefinite și neîncadrate ca divinitate"[23]. În plus, atmosfera ritualurilor nu era aceea a unei sărbători comune, în spiritul simplu al formulei *do ut des,* „Îți dau ca să-mi dai", ci una de eliberare: *do ut abeas,* „Îți dau ca să pleci"; de care totuși a fost mereu atașată ideea că, dacă aspectul negativ al demonului ar fi risipit, sănătatea și bunăstarea, fertilitatea și roadele ar izvorî de la sine din sursa lor naturală.

Figura 8 este reprezentată pe o tăbliță votivă descoperită în Pireu, dedicată unei forme a lui Zeus Olimpianul cunoscută sub numele de Zeus Meilichios.[24] Însă faptul că cerescul Zeus — dintre toți zeii! — a luat forma unui șarpe este surprinzător; pentru că, așa cum subliniază Jane Harrison: „Zeus este unul dintre puținii zei greci care nu apare niciodată însoțit de un șarpe"[25]. Explicația pe care ea o dă acestei anomalii este că inițial atât numele, cât și figura au aparținut unui demon local, fiul-soțul zeiței-mamă Pământ, al cărui loc de cult din Pireu a fost luat de zeul suprem cuceritor al

panteonului arian din nord. La numele lui Zeus s-a adăugat apoi ca epitet numele spiritului local al pământului. Au fost asimilate și ritualurile anuale de primăvară ale cultului demonului, împreună cu tipul lor de sacrificiu mai puțin olimpian — arderea în masă a porcilor —, săvârșit, după cum a observat un autor grec, „cu oarecare posomorâre amestecată cu răceală“[26].

FIGURA 8. Zeus Meilichios

Totuși nu aceasta este atmosfera pe care o asociem cu civilizațiile din Epoca Bronzului din Creta minoică prehomerică și din Insulele Ciclade de astăzi, de unde par să-și aibă originea majoritatea cultelor neelenice. Dimpotrivă, starea de spirit sugerată în minunatele lor opere de artă indică armonia cu măreția procesului cosmic. Și nici nu se poate spune că, fie și în epoca clasică târzie, vechea zeiță-mamă, cu alaiul ei de șerpi, lei, iazuri cu pești, porumbei, broaște-țestoase, calamari, capre și tauri, a fost dintotdeauna un personaj de temut și detestat. Într-adevăr, în *Creanga de aur,* Sir James G. Frazer a arătat caracterul destul de întunecat și de sinistru al cultului ei, practicat în deja faimoasa dumbravă de pe malurile lacului Nemi, situată lângă Roma.

„În această dumbravă sacră", descrie el locul în primele pagini ale monumentalei sale lucrări,

creștea un arbore în jurul căruia putea fi văzut furișându-se în tot ceasul zilei, și poate și târziu în noapte, un personaj cu înfățișare amenințătoare. În mână ținea o sabie scoasă din teacă și scruta bănuitor împrejurimile ca și cum în fiecare clipă s-ar fi așteptat să fie atacat de vreun dușman. Era preot și ucigaș; și omul pe care se străduia să-l zărească urma să-l ucidă, mai curând sau mai târziu, și să dețină sacerdoțiul în locul său. Aceasta era legea sanctuarului. Un candidat la sacerdoțiu nu putea urma în funcție decât asasinându-l pe preot și, după ce îl asasina, își păstra funcția până când era asasinat la rându-i de un nou candidat, mai puternic sau mai îndemânatic. Postul ocupat prin acest precar mod de înstăpânire aducea după sine titlul de rege; dar fără îndoială nici un cap

> încoronat nu s-a simțit vreodată mai neliniștit și nici nu a fost mai chinuit de vise mai rele decât acesta. An de an, fie iarnă, fie vară, pe vreme frumoasă ori pe furtună, trebuia să-și continue pânda singuratică, și de câte ori cădea într-un somn scurt și agitat își periclita viața.[27]

O scenă sumbră, într-adevăr! Și mai avem și altele în analele Greciei și ale Romei care prezintă aceeași atmosferă de teroare: de exemplu, legenda des povestită a reginei Pasifae a Cretei, dragostea ei pentru un taur ieșit din mare; și fiul ei, cumplitul Minotaur, umblând dintr-o parte în alta a labirintului construit pentru a-l întemnița. Cu toate acestea alte scene rituale preelenice sugerează mai degrabă o idilă, armonie și pace, înțelepciune și putere profetică pentru cei care nu se tem de fantome. În tratatul *De natura animalium*, autorul roman Aelianus (m. 222 d.Hr.) descrie un sanctuar al șerpilor din Epir, despre care se spunea în vremea lui că ar fi fost dedicat zeului Apollo, dar care, de fapt, la fel ca sanctuarul șarpelui închinat lui Zeus Meilichios, era vestigiul unei mitologii egeene preelenice.

> Locuitorii din Epir îi aduc jertfe în general lui Apollo, iar într-o zi a anului îi consacră cea mai mare sărbătoare a lor, cu mare fast, o sărbătoare foarte renumită. Este acolo un crâng închinat zeului, cu o incintă circulară în interiorul căreia se află șerpi — jucării, firește, pentru zeu. Și doar preoteasa fecioară se apropie de ei. Despuiată, ea le duce șerpilor de mâncare. Oamenii din Epir spun că șerpii sunt descendenți ai balaurului Python de la Delfi. Iar astăzi, dacă preoteasa se apropie de ei, iar șerpii sunt blânzi și-și mănâncă hrana cu bunăvoință, se spune că anul va fi îmbelșugat și fără boli; în schimb, dacă o sperie și

nu mănâncă turtele cu miere care le sunt oferite, prevestesc contrariul.[28]

Sau să analizăm pictura de pe un vas redată în Figura 9, care — în același spirit, în esență — înfățișează arborele mitic al merelor de aur din ținutul însorit al Hesperidelor.[29] Un șarpe uriaș cu coarne e înfășurat în jurul copacului, iar dintr-o grotă deschisă în pământ la rădăcinile sale țâșnește apă dintr-un izvor cu două guri, în timp ce minunatele Hesperide — o familie de nimfe cunoscute în Antichitate drept fiicele născute fără tată ale Nopții, zeița cosmică[30] — dau roată copacului, având grijă de șarpe. Și totul este exact așa cum ar fi rămas lucrurile și în Eden, dacă patriarhul recent instalat al moșiei (care își manifesta pretenția aparent justificată de a avea întâietate nu numai ca stăpân, ci și în existență) nu s-ar fi fost deranjat când a aflat ce se petrecea acolo.

Deoarece acum este cât se poate de clar că, înainte ca arienii nomazi crescători de vite din nord și păstorii semiți de oi și capre din sud să pătrundă violent, la sfârșitul Epocii Bronzului și începutul Epocii Fierului, în vechile locuri de cult ale lumii antice, predominase în acest spațiu o viziune în esență organică, vegetală și noneroică asupra naturii și necesităților vieții, absolut respingătoare pentru acei neînfricați pentru care nu truda răbdătoare a pământului, ci luptele cu sulițe și jaful constituiau sursa bogăției și a desfătării. În miturile și riturile mai vechi ale mamei, atât aspectele luminoase, cât și cele întunecate ale acelui amestec eterogen care este viața fuseseră onorate în egală măsură, în vreme ce în miturile de mai târziu, orientate spre bărbat, patriarhale, tot ceea ce este bun și nobil a fost atribuit noilor și eroicilor zei dominanți, lăsând

puterilor naturale locale doar caracterul întunericului — la care se adăuga acum și o judecată morală negativă. Căci, după cum arată numeroase dovezi, ordinele sociale, precum și cele mitice ale celor două moduri de viață contrastante erau divergente. Acolo unde zeița fusese venerată ca dătătoare de viață și susținătoare a vieții, precum și consumatoare de morți, femeilor, ca reprezentante ale ei, li se acordase o poziție dominantă atât în societate, cât și în cult. O asemenea rânduială a obiceiurilor sociale și cultice dominate de femei este numită, într-un mod amplu și general, ordinea matriarhală. Iar opusă acesteia, cu înflăcărarea unei retorici virtuoase și furia focului și a sabiei, este rânduiala patriarhală.

FIGURA 9. Copacul Hesperidelor

Prin urmare literaturile timpurii ale Epocii Fierului, atât din Grecia ariană, cât și din Roma și Levantul semitic învecinat, abundă de variante ale înfrângerii de către un erou strălucitor a monstrului întunecat și — dintr-un motiv sau altul — discreditat al ordinului divin anterior, dintre ale cărui inele smulge, în cele din urmă, o comoară: un pământ frumos, o fecioară, o cantitate de aur sau pur și simplu eliberarea de tirania monstrului contestat.

Principalul exemplu biblic a fost victoria lui Iahve asupra șarpelui mării cosmice, Leviatanul, ispravă cu care s-a lăudat în fața lui Iov. „Poți trage afară Leviatanul cu un cârlig sau limba lui cu o frânghie ce o lași jos? Poți să-i pui belciug în nară sau să găurești falca lui cu o țeapă? Își va înmulți el multe cereri către tine, rugându-te cu grai de umilință? Va face el un legământ cu tine și-l vei lua la tine ca să-ți robească-n veci? Te vei juca cu el precum cu o pasăre, legându-l pentru servitoarele tale? Vor face însoțitorii un banchet din el? Îl vor împărți printre negustori? Îi poți umple pielea cu țepușe de fier sau capul lui cu harpoane? Ridică-ți numai mâna împotriva lui și vei pomeni de o asemenea luptă și nu o vei mai începe niciodată!“[31]

FIGURA 10. Zeus în luptă cu Typhon

Echivalentul în cazul grecilor a fost victoria lui Zeus împotriva lui Typhon (Figura 10), cel mai mic dintre fiii Gaiei (Geei), zeița Pământ — faptă prin care s-a asigurat stăpânirea zeilor patriarhali ai Muntelui Olimp asupra Titanilor, progeniturile marii zeițe-mamă. Se spune că Titanul, jumătate om, jumătate șarpe, era enorm. Era atât de înalt, încât de multe ori se izbea cu capul de stele, iar brațele lui se puteau întinde de la apus la răsărit. Din umerii lui, spune Hesiod, se ridicau o sută de capete de șarpe, toate zvârlind limbi de foc, iar numeroșii lui ochi

aruncau văpăi. Dinăuntru se auzeau voci, strigăte pe care zeii le puteau înțelege; dar și mugete ca de taur, răcnete de leu, lătrat de câine sau șuierături, atât de tare încât răsunau munții. Iar această creatură îngrozitoare ar fi devenit stăpâna creației dacă Zeus nu i s-ar fi împotrivit, luptând împotriva ei.

Olimpul se cutremura sub picioarele părintelui zeilor în timp ce acesta se deplasa, pământul gemea; și, din scăpărarea fulgerului său, precum și din ochii și respirația potrivnicului lui, focul se revărsa peste marea întunecată. Oceanul fierbea; valuri înalte se umflau, spărgându-se de toate promontoriile coastei; pământul se cutremura. Hades, stăpânul morților, se înfiora; la un moment dat, până și Zeus a fost zdruncinat. Dar când și-a recăpătat puterile, marele erou, apucând arma lui îngrozitoare, a sărit din muntele lui și, aruncându-și fulgerul, a dat foc tuturor acelor capete scânteietoare ce urlau, răcneau, lătrau și șuierau. Monstrul s-a prăbușit pe pământ, iar Gaia, zeița-pământ, a gemut sub fiul ei. Flăcări au izbucnit din el, răspândindu-se prin pădurile munților prăpăstioși, trosnind atât de fierbinți, încât mare parte din pământ s-a topit, ca fierul în forja învăpăiată a meșterului șchiop al zeilor, Hefaistos, din adâncul pământului. Apoi puternicul rege al zeilor, Zeus, clocotind de mânie, și-a aruncat victima arzând în hăul Tartarului, de unde și în ziua de azi forma lui titanică revarsă toate acele vânturi înfricoșătoare care suflă peste mări și provoacă suferință muritorilor, împrăștie corăbii, înecă marinari și distrug construcțiile îndrăgite ale locuitorilor de pe uscat, umplându-le de praf și biciuindu-le cu furtuni.[32]

Asemănarea acestei victorii cu cea a lui Indra, regele panteonului vedic, asupra șarpelui cosmic Vītra este incontestabilă.[33] Cele două mituri sunt

variante ale aceluiași arhetip. Mai mult, în fiecare dintre ele, rolul antizeului a fost atribuit unei figuri dintr-o mitologie anterioară — în Grecia, a pelasgilor; în India, a dravidienilor —, demoni care anterior simbolizaseră forța ordinii cosmice însăși, misterul întunecat al timpului care șterge faptele eroilor de parcă ar fi praf în vânt: forța șarpelui nemuritor ce-și leapădă viețile ca pielea, care, înaintând și întorcându-se mereu în cercul său al eternei reîntoarceri, va continua așa pentru totdeauna, după cum s-a întors deja de-o veșnicie, fără să ajungă nicăieri.

Împotriva simbolului acestei puteri nepieritoare, principiul războinic al faptei măreațe a individului care contează și-a aruncat fulgerul și, pentru o vreme, vechiul sistem de credință — precum și civilizația — s-a prăbușit. Imperiul Cretei minoice s-a dezintegrat, la fel ca și civilizația orașelor gemene dravidiene Harappa și Mohenjo-daro, din India. Cu toate acestea, în India, mitologia antică a puterii șarpelui și-a recăpătat forța după scurt timp, până când, pe la jumătatea mileniului I î.Hr., a absorbit întregul panteon și spiritul zeilor vedici — Indra, Mitra, Vayu și ceilalți —, transformându-i în simpli agenți ai proceselor propriilor zei, gravitând în continuare în jurul eternei reîntoarceri.[34] În schimb, în Occident, principiul indeterminării reprezentat de eroul care acționează asupra istoriei, înzestrat cu liber-arbitru, nu numai că a câștigat teren, dar l-a și ocupat, păstrându-l până în prezent. În plus, victoria principiului liberului-arbitru, împreună cu corolarul său moral al răspunderii individuale, stabilește prima trăsătură distinctivă a mitului specific occidental: și aici vreau să includ nu numai miturile Europei ariene (ale grecilor, romanilor, celților și germanilor), dar și miturile popoarelor semitice și

ariene din Levant (semiți, akkadieni, babilonieni, fenicieni, evrei și arabi; perși arieni, armeni, frigieni, traco-iliri și slavi). Căci, indiferent dacă ne gândim la victoriile lui Zeus și Apollo, Teseu, Perseu, Iason și toți ceilalți asupra monștrilor din Epoca de Aur sau ale lui Iahve asupra Leviatanului, lecția desprinsă de aici se referă și la o putere autonomă mai mare decât forța oricărui destin legat de pământ, ca acela al șarpelui. Toate sunt prezentate (susține Jane Harrison) „în primul rând ca un protest față de venerarea Pământului și a daimonilor fertilității Pământului".

„Un cult al puterilor fertilității care include toată viața vegetală și animală este suficient de amplu pentru a fi util și sănătos", adaugă ea, „dar, pe măsură ce atenția omului se îndreaptă tot mai mult către propria umanitate, un astfel de cult constituie o sursă evidentă de pericol și boală"[35].

Ei bine, așa este! Și totuși nu se poate să nu simți că există ceva forțat și, în cele din urmă, neconvingător în toate atitudinile morale bărbătești ale binefăcătorilor strălucitori și drepți, atât din viziunea biblică, cât și din cea greco-romană; pentru că, în ultimă instanță, viața — și, astfel, profunzimea spirituală și interesul — miturilor în care apar acești eroi continuă să se bazeze pe prezențele întunecate ale pământului blestemat, dar fertil, care, deși învinse și subjugate, nu au fost niciodată pe deplin asimilate împreună cu puterile lor. Păstrează o urmă de mister — care, de-a lungul istoriei Occidentului, a pândit mereu din interior, emanând din simbolurile arhaice ale sistemelor „superioare" de mai târziu, de parcă ar spune, fără cuvinte: „Dar nu auziți cântecul mai profund?"

De exemplu, în legenda Meduzei, deși este povestită din punctul de vedere al sistemului

patriarhal olimpian clasic, poate fi auzit mesajul mai vechi. În loc de păr, Meduza, regina Gorgonelor, avea șerpi șuierători, iar privirea sa îi transforma pe oameni în stane de piatră. Perseu a omorât-o apelând la un șiretlic, după care i-a tăiat capul și l-a luat cu el într-o tolbă; Atena a pironit capul Meduzei pe scutul ei. Dar din gâtul tăiat al Gorgonei a ieșit Pegas, calul înaripat care fusese născut de zeul Poseidon și care acum este înhămat la carul lui Zeus. Și cu ajutorul Atenei, Asclepios, zeul medicinei, a colectat sângele din venele Meduzei, atât din partea stângă, cât și din dreapta — cu primul ucide, dar cu al doilea vindecă și readuce la viață.

Astfel, în cazul Meduzei au coexistat aceleași două puteri ale zeiței negre Kālī din India, care cu mâna dreaptă acordă binefaceri, iar în stânga ține o sabie ridicată. Kālī dă nastere tuturor fiintelor din univers, dar, cu toate acestea, limba îi atârnă lungă și roșie pentru a le linge sângele. La gât poartă un colier din cranii, iar la brâu, un kilt din brațe și picioare amputate. Ea este Timpul Negru, atât viața, cât și moartea tuturor ființelor, pântecul și mormântul lumii: realitatea primordială, unica, realitatea supremă a naturii, pentru care zeii înșiși nu sunt decât niște mijlocitori.

Sau să luăm, de pildă, legenda curioasă a înțeleptului orb Tiresias, la care până și Zeus și Hera au apelat odată pentru judecarea unei dispute. „Negreșit“, îi spusese vesel regele zeilor soției sale, „că femeia plăcerea [de a face dragoste] / Mult mai mult decât bărbatul o simte“. Ea a negat. Așa că l-au chemat pe Tiresias; căci, în urma unei aventuri ciudate, el experimentase ambele părți ale iubirii.

„Fiindcă“, spune Ovidiu,

...lovise o dată cu bățul doi șerpi mari, în clipa
Împerecherii, —ntr-o verde pădure; și iată minune!
A fost schimbat din bărbat în femeie și-așa petrecut-a
Chiar șapte toamne; —ntr-a opta, din nou vede șerpii și zice:
„Dacă în voi lovitura are atâta putere,
Ca să prefacă și felul aceluia care vă bate,
Vă voi lovi și acuma". Pe șerpii aceia lovindu-i
Forma dintâi și chipu-i firesc îi revine îndată.[36]

Prin urmare când i s-a cerut să rezolve disputa dintre părintele zeilor și regina sa, Tiresias știa răspunsul — și i-a dat dreptate lui Zeus. Zeița, într-un acces de furie, l-a lovit, orbindu-l; dar zeul, în compensație, i-a dat darul profeției.

În această poveste, șerpii care se împerechează, ca și cei ai caduceului, sunt simbolul forței generatoare a lumii care acționează prin toate perechile de contrarii, masculin și feminin, naștere și moarte. Tiresias s-a confruntat cu misterul lor pe când rătăcea prin pădurea înverzită a secretelor eternei zeițe Pământ. Lovitura lui impulsivă cu bastonul l-a plasat între cei doi, asemenea toiagului central (*axis mundi*) din Figura 1; și, drept urmare, a fost proiectat în „cealaltă parte" vreme de șapte ani — o săptămână în ani, o viață scurtă —, latură pe care înainte nu o cunoștea. După care, intenționat, a atins din nou simbolul viu al celor doi care prin natura lor constituie un întreg și, revenind la forma lui normală, din acel moment a devenit cel care avea cunoștințe despre ambele „părți": mai înțelept și decât Zeus, care era pur și simplu bărbat, și decât zeița lui, care era pur și simplu femeie.

Concepția patriarhală diferă de viziunea arhaică anterioară, deoarece separă toate perechile de contrarii — masculin și feminin, viață și moarte, adevărat și fals, bun și rău — ca și cum ar fi absolute în sine și nu simple aspecte ale unei realități mai ample. O putem compara cu o viziune mitologică solară, spre deosebire de una lunară, deoarece întunericul este opus luminii soarelui, dar pe lună, întunericul și lumina interacționează într-o singură sferă. Prin urmare orbirea lui Tiresias a fost pentru el o comunicare a înțelepciunii lunare. A fost orbire doar pentru lumea solară, unde toate perechile de contrarii par a fi distincte, iar darul profeției era viziunea corelativă a ochiului interior, care pătrunde întunericul existenței. Așadar Tiresias provine din cel mai profund nivel subliminal al moștenirii grecești, apărând ca o prezență misterioasă printre personajele sferei superioare, secundare, a acelor zei și mituri ale Olimpului care le mascaseră pe cele anterioare, dar fără a le suprima întru totul.

Căci nu am văzut deja șarpele Zeus Meilichios? Și oare nu sub această formă s-a împerecheat el cu fiica sa, Persefona, când zeița pământului, Demeter, din care se născuse, a lăsat-o într-o peșteră din Creta, păzită de doi șerpi care în mod normal erau înhămați la carul ei?

Cititorul își amintește, probabil, de legenda orfică amintită în *Mitologia primitivă*[37] despre cum, în timp ce zeița fecioară stătea acolo și țesea o robă din lână pe care urma să apară imaginea universului, mama ei a făcut în așa fel încât Zeus să afle de prezența ei; iar el s-a apropiat luând forma unui șarpe uriaș. Și fecioara l-a zămislit pe Dionysos, zeul pâinii și al vinului, care moare și trăiește veșnic, care s-a născut și a crescut în peștera aceea, care a fost sfâșiat pe când era prunc, dar apoi a înviat.

FIGURA 11. Afrodita înconjurată de amoraşi

În mod similar, în legenda creştină derivată din aceeaşi tradiţie arhaică, Dumnezeu-Duhul Sfânt s-a apropiat de Fecioara Maria sub forma unui porumbel, iar ea — prin ureche — l-a zămislit pe Dumnezeu-Fiul, care a fost născut într-o peşteră, a murit şi a înviat, şi este prezent în pâinea şi vinul liturghiei. Căci porumbelul, nu mai puţin decât şarpele, era atributul şi însoţitorul Marii Zeiţe din Orientul prehomeric şi premozaic. În Figura 11, ea apare ca Afrodita, înconjurată de mai mulţi amoraşi care o adoră, cu un porumbel în mâna stângă.[38] Astfel, în panorama universală a mitologiei, Dumnezeu-Tatăl din Treimea creştină, tatăl creator al Mariei, Dumnezeu-Duhul Sfânt, soţul ei, şi Dumnezeu-Fiul, copilul ei ucis şi înviat, reproduc pentru o epocă ulterioară misterul orfic al lui Zeus care, sub forma unui şarpe, zămisleşte pe fiul său întrupat, Dionysos, în propria fiică, Persefona.

Victoria divinităţilor patriarhale asupra celor matriarhale anterioare nu a fost la fel de decisivă în

concepția greco-romană ca în miturile Vechiului Testament; căci, după cum a arătat Jane Harrison, zeii anteriori au supraviețuit nu numai periferic în forme aberante precum Zeus Meilichios, ci și în riturile populare agrare și cultele femeilor, în special în misterele lui Demeter și în cele orfice, de unde numeroase elemente ale moștenirii au trecut în creștinism — mai evident în miturile și riturile Fecioarei și ale liturghiei. În Grecia, zeii patriarhali nu au exterminat zeițele pământului, ci s-au căsătorit cu ele, acestea reușind, în cele din urmă, să-și recâștige influența, în timp ce în mitologia biblică toate zeițele au fost exterminate — sau cel puțin așa se credea.

Totuși, așa cum citim în fiecare capitol din Cartea lui Samuel și din Cărțile Regilor, vechile culte ale fertilității încă erau venerate în tot Israelul, atât de popor, cât și de majoritatea conducătorilor lui. Și chiar în Pentateuh subzistă semne, strecurate în tăcere în simboluri, ale înțelepciunii vechii mame pământ și ale soțului ei șarpe.

> Domnul Yahweh a zis femeii: „Ce este aceasta ce ai făcut?“ Femeia a spus: „Șarpele m-a înșelat și eu am mâncat“. Yahweh a spus șarpelui: „Pentru că ai făcut aceasta, ești blestemat mai mult decât toate vitele și mai mult decât toate fiarele câmpului. Pe pântecele tău te vei târî și țărână vei mânca toate zilele vieții tale. Voi pune vrăjmășie între tine și femeie și între sămânța ta și sămânța ei; el îți va zdrobi capul, iar tu îi vei zdrobi călcâiul“.

Astfel, Iahve a blestemat-o pe femeie să nască în dureri și să fie supusă soțului ei — ceea ce a pus pecetea patriarhatului pe noua eră. Și l-a blestemat și pe bărbatul care s-a dus la pom și a mâncat din

fructul oferit de ea. „Întru sudoarea feței tale îți vei mânca pâinea“, a spus el, „până te vei întoarce în pământ, pentru că din el ai fost luat; căci țărână ești și în țărână te vei întoarce“ (*Geneza*, 3.13–19).

Însă pământul, țărâna din care fusese luat cuplul pedepsit, era, desigur, zeița Pământ, lipsită de trăsăturile antropomorfe, dar păstrându-și în aspectul ei elementar funcția de a furniza substanța peste care noul ei soț, Iahve, a suflat suflarea de viață a copiilor săi. Iar aceștia aveau să se întoarcă la ea, nu la tată, în momentul morții. Din ea fuseseră luați și la ea aveau să se întoarcă.

La fel ca Titanii din credința mai veche, Adam și Eva erau copiii zeiței-mamă Pământ. La început fuseseră una, sub forma lui Adam; apoi s-au împărțit în două, Adam și Eva. Iar bărbatul, mustrat fiind, a răspuns provocării lui Iahve într-un mod absolut potrivit caracterului său de Titan. „Bărbatul“, spune textul, „i-a dat soției sale numele Eva, pentru că ea a fost mama tuturor celor vii“. Și atunci, ca mamă a tuturor celor vii, Eva însăși trebuie să fie recunoscută ca aspectul antropomorf pierdut al zeiței-mamă. Iar Adam trebuie să fi fost astfel fiul ei, precum și soțul ei: pentru că legenda coastei este în mod clar o inversare patriarhală (dând prioritate bărbatului) a mitului anterior al eroului născut din zeița Pământ, care se întoarce la ea pentru a renaște. Vezi, din nou, Figurile 6 și 7.

Mai mult decât atât, la fel ca în sigiliile de la începutul Epocii Bronzului cu Ningišzida și paznicul ei șarpe, în textul biblic avem dovezi clare și suficiente că Domnul Iahve era el însuși un aspect al puterii șarpelui și, prin urmare, era soțul șarpe al zeiței șarpe a caduceului, Mama Pământ. Să ne amintim, mai întâi, de magicul toiag-șarpe cu care Moise avea să-l sperie pe faraon. Iahve i-a zis: „Ce

este acesta în mâna ta?“ Și Moise a spus: „Un toiag“. Iahve i-a zis: „Aruncă-l pe pământ“. Și l-a aruncat la pământ și acesta a devenit un șarpe; iar Moise a fugit de el. Însă Iahve i-a spus lui Moise: „Întinde-ți mâna și ia-l de coadă“. Iar el și-a întins mâna și l-a prins, iar acesta a devenit toiag în mâna sa.[39] Același toiag a scos mai târziu apă din stânca din deșert.[40] Iar când poporul din pustie a cârtit împotriva lui Iahve, potrivit textului biblic,

> Yahweh a trimis șerpi înfocați în mijlocul poporului și au mușcat poporul și mult popor din Israel a murit... Și Moise s-a rugat pentru popor. Și Yahweh i-a spus lui Moise: „Fă-ți un șarpe înfocat și pune-l pe o prăjină; și se va întâmpla că fiecare om mușcat, când îl privește, va trăi“. Și Moise a făcut un șarpe din aramă și l-a pus pe o prăjină; și când un șarpe mușca vreun om, acela privea la șarpele cel de aramă și trăia.[41]

În Cartea a doua (patra) a Regilor ni se spune că în Ierusalim poporul a continuat să se închine acestui idol de aramă sub formă de șarpe până în vremea regelui Ezechia (719–691 î.Hr.), care „a spart în bucăți șarpele de aramă pe care Moise îl făcuse, deoarece până în acele zile copiii lui Israel ardeau tămâie pentru el; și l-au numit Nehuștan“[42].

Ar trebui deci să fim surprinși când aflăm că numele tribului preoțesc al lui Levi, principalii adepți ai lui Iahve, provine din aceeași rădăcină verbală ca și cuvântul Leviatan?[43] Sau că atunci când au apărut, în cele din urmă, reprezentări ale zeului cu neputință de înfățișat, forma lui era aceea a unui zeu cu picioare de șarpe? (Vezi *infra*, pp. 274–275, Figurile 25 și 26.)

III. Ultima Thule

Să ne îndreptăm acum spre Irlanda, unde magia zeiței tărâmului tinereții supraviețuiește până astăzi în basme. În Evul Mediu, vraja mistică a poporului ei de pe dealurile fermecate s-a răspândit în toată Europa în legendele Mesei Rotunde a Regelui Arthur, unde Gawain, Tristan și Merlin au readus la viață vechiul ordin celtic Fianna și Cavalerii Ramurii Roșii sub armura cruciaților. Și ceva mai departe în timp, într-o perioadă puțin studiată, cca 375–950 d.Hr., aceleași narațiuni epice din care au provenit acei eroi au fost modelate din povești mitice deja vechi.

Primii locuitori de la care s-au păstrat urme au ajuns pe țărmurile Irlandei în acea perioadă preistorică obscură dintre paleolitic și neolitic, cunoscută sub numele de mezolitic. Gheţarii se retrăseseră; dar a rămas o atmosferă rece, umedă, ceţoasă. Pescărușii o străbăteau traversând apele cenușii-verzi pe care aisbergurile navigau ca niște corăbii și unde trăiau foca, morsa și balena. Marea epocă a vânătorii paleolitice se afla deja în trecutul îndepărtat, când magnificele peșteri pictate din sudul Franței și nordul Spaniei fuseseră cele mai importante sanctuare religioase din lume. În perioada aceea, nicăieri pe pământ nu exista ceva pe măsura lor sau cât de cât asemănător: cca 30000–15000 î.Hr. Dar, în vreme ce gheața a continuat să se retragă în ultimele etape ale glaciațiunii Würm, a urmat înrăutățirea ireversibilă a condițiilor de vânătoare. Tundra semiarctică, ce oferise bune condiții de viață mamutului și rinocerului lânos, boului moscat și renului, a lăsat loc mai întâi unei câmpii înierbate de-a lungul căreia alergau imense turme de bizoni, vite sălbatice, cai și antilope; apoi câmpiile au făcut loc pădurii, iar proviziile de carne

au scăzut considerabil. Mulți dintre vânători și-au urmat prada spre nord, devenind în timp, pe măsură ce zona în care se aflau ajungea să fie tot mai puțin îmbelșugată, strămoșii triburilor răzlețe de vânători și pescari care încă mai populează cât de cât nordul îndepărtat. Însă alții au rămas, asigurându-și subzistența nu numai din ceea ce le oferea pădurea, ci și marea și zonele de coastă. Deja în perioada magdaleniană, în ultimele milenii prospere, printre armele de vânătoare apăruseră ostia, cârligul de pescuit și harponul și, cu ajutorul unor luntri precare, se dezvoltase vânătoarea de balene, morse și foci — care a continuat până în prezent printre ultimii moștenitori culturali, eschimoșii. Dar, mai târziu, interesul omului față de acel mod de viață și condițiile din câmpia europeană s-au diminuat atât de mult, încât zona a devenit doar un ținut îndepărtat populat de oameni care supraviețuiau din ceea ce le oferea pădurea.

Centrele vitale ale vieții culturale s-au mutat în sud și în sud-est, unde pajiștile din nordul Africii și din Asia de Sud-Vest, acum în mare parte deșertificate, încă mai erau populate de turme imense. Acolo a înflorit o lume plină de viață, reprezentată într-o manieră animată în picturile rupestre (care acum nu se află în peșteri, ci pe suprafața stâncilor) ale stilului capsian din Africa de Nord și din sudul Spaniei. Arcul și săgeata apar pentru prima dată în această artă, la fel și câinele, ca însoțitor al vânătorului. Și, în timp ce picturile din nordul anterior înfățișaseră în principal fiare, cele din arta capsiană ulterioară, cca 10000–4000 î.Hr., reprezentau în mare parte scene umane, într-un stil narativ foarte cursiv. Mai mult, viața descrisă în aceste scene a fost la început cea a vânătorilor, dar mai târziu a triburilor de păstori. Căci în ultimele

etape ale acestei faze finale a paleoliticului s-au dezvoltat creșterea animalelor și agricultura în partea levantină a întinsei regiuni cunoscute de istoricii de azi drept Orientul Apropiat nuclear.

Leo Frobenius a fost primul care a folosit termenii „pendulare Vest–Est“ și „pendulare Est–Vest“ pentru a reprezenta cele două tendințe succesive de răspândire din paleolitic (vânătoare), respectiv din neolitic (agricultură). „Putem spune“, scria el în cărticica sa deosebit de evocatoare *Monumenta Terrarum*,

> că, în general, pendularea transferului de cultură în timpurile preistorice s-a produs în paleolitic pornind dintr-un punct din vestul Europei, de-a lungul țărmului sudic al Mediteranei, spre est, prin Egipt, până în Asia. Adică, în vechea Epocă a Pietrei, valul culturii s-a deplasat de la vest la est, prin sudul regiunilor acoperite anterior de marii ghețari. A urmat [în Europa] o lacună culturală — până când, dinspre est, a venit valul unei perioade timpurii a Epocii Bronzului, infinit mai bogat decât oricare dintre predecesoarele lui. Și a venit atât pe uscat, prin Europa de Est, cât și pe mare, de-a lungul țărmurilor nordice ale Mediteranei. Din Asia Mică, traversând Marea Egee (cultura greacă), a ajuns în Italia (Roma); de unde, continuându-și drumul spre vest, a înflorit în arta gotică (în Franța, Belgia și Spania), pentru a culmina în extremitatea vestică (în Anglia raționalistă) cu pregătirea epocii actuale a economiei mondiale. Cu alte cuvinte, separată printr-o lacună de pendularea anterioară de la vest la est, o pendulare ulterioară de la est la vest a produs valul marilor culturi.[44]

Iar într-o lucrare ulterioară despre Africa, Frobenius și-a aprofundat observația. El scria:

> Atât din punct de vedere geografic, cât și istoric, puntea de uscat Italia–Sicilia împarte Marea Mediterană într-un bazin vestic și unul estic. Atribuind fiecăruia dintre ele numele marii insule situate în centrul său, le putem numi Marea Sardiniei, respectiv Marea Cretei. Soarta Africii de Nord-Vest a fost determinată, atât din interior, cât și din exterior, de evenimente din regiunile din jurul Mării Sardiniei, în timp ce soarta Africii levantine a fost modelată de cele din ținuturile din jurul Mării Cretei... În perioada paleoliticului târziu, centrul de greutate al culturii europene se afla în vest: în perioada capsiană, Spania a menținut relații strânse cu Africa de Nord-Vest, în timp ce în perioada abbevilianã, mult mai timpurie, Africa de Nord-Vest și toată Europa Occidentală au constituit o singură și imensă zonă culturală. — Iar acum, exact în același mod, se poate observa dependența Africii de Nord-Est, levantine, de evenimentele din jurul Mării Cretei; astfel încât, așa cum Marea Sardiniei era legată de Europa de Vest, și Marea Cretei era legată de Asia de Vest.[45]

În concluzie, de-a lungul perioadei aproape nesfârșite a vânătorii paleolitice, Africa de Nord-Vest și Europa de Vest au constituit o singură vastă sferă culturală — izvorul paleolitic, după cum a numit-o Frobenius — de unde o amplă pendulare de la vest la est a purtat spre Asia artele din paleolitic; în timp ce în perioada ulterioară, mult mai scurtă, de transformare culturală rapidă, cunoscută sub numele de neolitic (sau noua epocă a pietrei), Asia de Sud-Vest și Africa de Nord-Est au devenit centrele

creative ale culturii, iar valul a revenit în Europa, deplasându-se de la est la vest. Mai mult, dacă cele mai vechi consemnări mitologice europene importante se găsesc în peșterile paleolitice, din cca 30000–15000 î.Hr., cele din Levant datează din neolitic, din cca 7500–3500 î.Hr. În cultura europeană, forța de structurare s-a bazat pe activități de vânătoare și, prin urmare, pe virtuți precum capacitatea de a judeca și de a se descurca de unul singur; în schimb, în Orientul Apropiat — mai tânăr, însă mult mai complex din punct de vedere cultural —, valorile vieții de grup și supunerea față de autoritate au fost idealurile inculcate indivizilor — care, în acel mediu, nu erau indivizi în sensul european al termenului, ci membrii unui grup. Și, așa cum vom vedea de-a lungul istoriei zbuciumate a interacțiunii acestor două lumi culturale în pendulările lor alternante, conflictul iremediabil dintre principiile individului din paleolitic și cele ale grupului consacrat din neolitic a creat și a menținut până în ziua de azi o situație atât de reciprocitate creativă, cât și de dispreț mutual.

Dar să ne întoarcem la Irlanda.

IV. Matriarhatul

Forța și caracterul particular al contribuțiilor Irlandei la dezvoltarea timpurie a Occidentului au decurs din faptul că, deși insula fusese nelocuită pe tot parcursul perioadei paleolitice, la începutul Epocii Bronzului vest-european, cca 2500 î.Hr., a devenit dintr-odată — și pe bună dreptate — unul dintre cele mai productive izvoare ale culturii occidentale. În paleolitic, Britannia fusese o parte a continentului,

dar nu și Irlanda. Prin urmare abia când a luat amploare periculoasa aventură a vânătorii pe mare a morselor, focilor și balenelor din paleoliticul superior insula a devenit accesibilă. Dar nici atunci nu a fost colonizată definitiv.

Singurele rămășițe din acel timp îndepărtat sunt cele deja menționate, din mezolitic. Au fost descoperite de-a lungul coastei de nord-est a comitatului Antrim, pe „plaje înălțate“ (acum la aproximativ șapte metri deasupra nivelului mării), în special la Larne, Kilroot și Portrush și pe insula Magee. Și este deja ciudat faptul că, în timp ce artefactele din primele trei situri prezintă afinități cu culturile mezolitice din zona Mării Baltice și a Mării Nordului, cele de pe insula Magee, vizibilă din Larne, sunt mai degrabă legate de meșteșugurile din nordul Spaniei. Aceste asocieri contrare aveau să influenteze în continuare soarta Irlandei. Cu toate acestea primii vizitatori din mezolitic nu au pus nicidecum bazele acelui destin. Cine au fost, ce i-a adus în Irlanda, când sau cum — sau de ce au dispărut — nu știm. Potrivit profesorului R.A.S. Macalister, de la University College din Dublin, de mulți ani președinte al Royal Irish Academy și al Royal Society of Antiquities of Ireland, „amintirea lor a pierit odată cu ei. Viețile lor, iubirile lor, ura lor, limba lor, comportamentele lor, obiceiurile și organizarea lor socială, morții lor, zeii lor, toate au dispărut ca într-un vis“[46]. Datarea așezărilor lor efemere nu poate fi apreciată decât vag, cândva — oricând — între sfârșitul glaciațiilor din nord, cca 7800 î.Hr., și apariția, în jurul anului 2500 î.Hr., a primelor vestigii ale Epocii Cuprului și a Bronzului, cu care începe efectiv istoria nu numai a Irlandei, ci a întregii Europe nord-vestice.

Forța motrice care a impulsionat această dezvoltare bruscă din Epoca Bronzului poate fi văzută în ceea ce profesorul Macalister a numit principala cauză „impulsivă“ — diferită de cea „expulsivă“ — a colonizării unui pământ atât de greu accesibil. „Există“, spune el, „motive atât impulsive, cât și expulsive pentru colonizare. Cauzele expulsive sunt cele care fac ca teritoriul inițial să fie nelocuibil temporar sau permanent — presiunea exercitată de invazia unor inamici, condiții climatice nefavorabile sau orice altceva. Cauzele impulsive sunt cele care fac ca noul teritoriu să fie atractiv și, fără îndoială, aurul, despre care se credea că Irlanda îl deține în cantități mari, era principala atracție pe care țara o oferea invadatorilor sau coloniștilor“[47]. Aurul sclipea în albiile râurilor, la fel ca în Vestul Sălbatic american din Epoca Modernă, când metalul strălucitor se căuta prin spălarea nisipului aurifer. „Marea colecție de podoabe din aur de la Muzeul Național“, continuă profesorul Macalister, „demonstrează că aurul din albiile râurilor era strâns cu asiduitate: de fapt, aurarii din Epoca Bronzului par să fi epuizat resursele“[48]. Pe insulă existau și zăcăminte de cupru, metal de o valoare inestimabilă. Cu toate acestea staniul, celălalt ingredient al bronzului, nu a fost inițial disponibil, cele mai apropiate zăcăminte aflându-se în Cornwall, regiunea învecinată britanică. Însă irlandezii l-au descoperit curând și l-au exploatat. Astfel încât, chiar și în perioada de înflorire a Babilonului, a Regatului Mijlociu egiptean, a Troiei și Cretei minoice, exista un centru cultural secundar îndepărtat, dincolo de extremitatea sălbatică a nord-vestului european, de unde se puteau obține podoabe din aur în formă de semilună, un anumit tip de topor plat din cupru, iar mai târziu, după

descoperirea staniului, o halebardă din bronz caracteristică.

Însă elementul de interes deosebit pentru savantul în mitologie și de forță constantă pentru importanța Irlandei în toate evoluțiile ulterioare ale moștenirii mitice și legendare europene este că perioada apariției stilului cultural al insulei s-a situat între amurgul marii epoci paleolitice europene și zorii epocii patriarhale (și mai mari) a celților arieni, romanilor și germanilor. Cultura celor două extreme era radical diferită. Și nici nu a fost un interval scurt, deoarece a durat din cca 2500 până în cca 500–200 î.Hr., când au sosit primele triburi celtice purtătoare a culturii fierului, ale căror tradiții religioase erau dominate de druizi. Mitologia și moralitatea ei își aveau originea în Epoca Bronzului, elementul central constituindu-l zeița-mamă și matriarhatul, iar relația sa cu sistemul celtic, patriarhal de mai târziu a fost aproape identică cu cea care a existat între civilizația creto-egeeană timpurie și Grecia clasică olimpiană.

De fapt, chiar și în legendele celtice târzii există povești despre femei obraznice care au păstrat obiceiurile acelei epoci până la începuturile creștinismului. Nu erau în niciun caz soții în sensul patriarhal al cuvântului. Căci chiar și la apogeul epocii eroice a celților (cca 200 î.Hr. — cca 450 d.Hr.), multe dintre cele mai proeminente aristocrate irlandeze erau de descendență preceltică; și se comportau cu aroganța femeilor din vechiul matriarhat.

Iată, de pildă, episodul cu discuția purtată în pat între Meave, regina din Connaught, și soțul ei celt, Ailill din Leinster, în ciudata epopee cunoscută sub numele de „Raidul vitelor din Cooley“.

Cei doi stăteau liniștiți în fortăreața lor de la Cruachan, tocmai își pregătiseră patul regal, când Ailill a spus: „Femeie, adevărat se spune că soția unui bun bărbat este bună“. La care ea a răspuns: „Da, dar ce importanță are pentru tine lucrul ăsta?“ „Pentru că ești o femeie mai bună acum decât în ziua când te-am luat de soție“. Și ea a zis: „Eram femeie bună înainte chiar să te cunosc“. „Ciudat că n-am auzit niciodată de așa ceva“, a răspuns el, „ci doar că aveai încredere în viclenia femeilor, în vreme ce dușmanii de la hotarele tale jefuiau țara în voia cea bună“.

Și atunci Meave a replicat ca o adevărată regină din matriarhat, nu ca o mireasă cumpărată de vreun bărbat, ci ca o stăpână a propriului regat — mai mult, și a regelui însuși, cu toate drepturile care în patriarhat le revin bărbaților.

„Nu am fost așa cum spui“, a zis ea, „căci locuiam cu tatăl meu Eochaid, regele Irlandei, care avea șase fiice, iar eu eram cea mai nobilă și mai iubită dintre toate. Și nimeni nu m-a întrecut în generozitate, iar în lupte și în bătălii iarăși am fost cea mai bună. Am avut cu mine de două ori o mie cinci sute de mercenari regali, toți fii de căpetenii; cu zece bărbați pentru fiecare, și pentru fiecare dintre ei câte opt bărbați; pentru fiecare dintre ei, șapte; pentru fiecare dintre ei, șase; pentru fiecare dintre ei, cinci; pentru fiecare dintre ei, patru; pentru fiecare dintre ei, trei; pentru fiecare dintre ei, doi; pentru fiecare dintre aceștia, câte unul. Toți aceștia erau în slujba mea; de aceea tatăl meu mi-a dat una dintre provinciile lui din Irlanda, și anume Cruachan, locul unde ne aflăm; și de aceea sunt cunoscută ca Meave din Cruachan“.

Regina Meave nu stăpânea doar castelul, ci și arta irlandeză a hiperbolei poetice, după cum reiese

din faptul — subliniat de profesorul Macalister — că alaiul descris aici ajunge la 40 478 703 000 de oameni, „adică mai bine de trei ori populația Dublinului contemporan, înghesuită pe fiecare milă pătrată a Irlandei“[49]. După ce a clarificat acest aspect, regina a continuat.

„Și atunci“, i-a spus ea soțului ei, „a venit un sol să mă ceară de soție pentru Finn, fiul lui Rosa Rua, regele din Leinster; altul pentru Cairpre Niafer, fiul lui Rosa, regele din Tara; unul pentru regele din Ulidia, Conachar, fiul lui Fachtna; și încă unul pentru Eochu Beg. Dar i-am respins pe toți; căci am cerut un cadou de nuntă ciudat, pe care nicio altă femeie nu l-a cerut vreodată de la oricare dintre bărbații din Erin; și anume că soțul meu ar trebui să fie un bărbat câtuși de puțin zgârcit, gelos sau fricos.

Căci dacă omul ales ar fi zgârcit, l-aș întrece în generozitate, iar asta n-ar fi bine. Iar dacă ar fi fricos, doar eu aș câștiga în bătălii, turniruri și încăierări și asta n-ar fi bine. Iar dacă ar fi gelos, nici asta n-ar fi bine, pentru că nu am avut niciodată un bărbat fără ca altul să aștepte în umbra lui. Și, de fapt, am găsit un astfel de soț, pe tine: Ailill, fiul lui Rosa Rua din Leinster. Căci nu ești nici zgârcit, nici gelos, nici laș. În plus, ți-am oferit daruri de nuntă de mare preț, pe măsura unei femei; și anume, pânză pentru veșmintele a doisprezece bărbați, un car de luptă în valoare de trei ori șapte fete sclave, aur roșu de lățimea feței tale și bronz alb cât greutatea antebrațului tău stâng. Deci, dacă cineva te ponegrește, te schilodește ori te înșală, doar ce-i al meu despăgubește onoarea ta vătămată, căci ești al meu“[50].

Unul dintre cei mai de seamă cercetători ai celților din generația de pionierat a secolului al XIX-lea, profesorul H. Zimmer senior[51], subliniază în

comentariul său pe marginea acestei tirade a reginei Meave că, la celții din Insulele Britanice, mireasa era „compensată pentru onoarea ei pângărită“, din partea soțului ei, cu un „dar de dimineață“[52] și că în cazul unui rege compensația pentru onoarea lui vătămată era „o farfurie din aur mare cât fața lui“ — care ar fi fost făcută să roșească de rușine.[53] Prin urmare cel mai dureros lucru în lovitura finală a lui Meave era, după cum observă dr. Zimmer, „inversarea totală a condițiilor care prevalează într-un sistem patriarhal perfect“. Iar el scrie mai departe:

> Meave nu își ia un soț în felul în care o femeie își acceptă soțul într-un sistem patriarhal; și nici el nu este un om de nimic... ci fiu de rege, frate de regi, ale cărui bunuri nu sunt, de fapt, inferioare celor ale reginei. Ea mizează pe propria zestre; îi oferă mirelui darul de dimineață ca *Pretium virginitatis;* și, așa cum în patriarhat bărbatul își rezervă dreptul de a avea concubine, tot așa Meave pretinde ca drept al ei, o condiție a contractului de căsătorie, să aibă „prieteni de casă“: un bărbat în umbra altuia. Ceea ce descriu cuvintele ei nu este o exagerare rostită în focul unei discuții, ci proclamarea normelor fundamentale, exprimată sincer de ea și recunoscută tacit de Ailill, și clar ilustrată de faptele reginei[54] — după cum vom vedea acum.

Când Ailill a fost insultat astfel, el a cerut să se facă numărătoarea comparativă a averilor, și dinaintea ochilor celor doi au defilat mai întâi căni și butoaie, vase din fier, urne, jgheaburi și cuve de berar; inele și brățări, diverse podoabe, fibule, inele pentru degetul mare și veșminte în purpuriu, albastru, negru, verde și galben, în carouri, precum și

de culoarea pielii, multicolore și în dungi. Apoi de pe pășuni, câmpii și de pe întinsul țării au fost aduse toate turmele lor numeroase de oi — după care, dovedindu-se a fi egale ca număr, au fost lăsate să plece; la fel s-a întâmplat și cu caii, și cu turmele de porci grohăitori. Totuși, când au trecut vitele alene, s-a observat că, deși turmele erau egale ca număr, printre vitele regelui se afla un taur numit Coarne-Albe, care fusese viței în turmele lui Meave, dar, cum nu voia să fie condus de o femeie, plecase și-și ocupase locul în turma regelui. Acest taur era atât de mare și de maiestuos, încât nu se găsea vreunul pe măsura lui în turmele reginei; iar când această inegalitate a ieșit la iveală, regina s-a simțit înșelată.

Și atunci, regina Meave l-a întrebat pe crainicul ei, Mac Roth, dacă există în vreo provincie din Irlanda un taur pe măsura lui Coarne-Albe. „Firește", a răspuns el, „știu unul de două ori mai mare și mai bun; e din turma lui Daire, fiul lui Fachtna din Cooley, cunoscut sub numele de Murgul din Cooley".

„Du-te!", i-a ordonat atunci Meave, „și roagă-l pe Daire să-mi împrumute taurul acela pentru un an. La sfârșitul anului, în afară de Murgul din Cooley, va primi drept plată cincizeci de juninci; iar dacă cineva din țara aceea consideră că un lucru atât de prețios nu ar trebui împrumutat nici măcar pentru o vreme, atunci să vină Daire cu taurul lui și va primi o moșie la fel de întinsă ca pământul pe care îl are în Cooley, precum și un car în valoare de trei ori șapte fete sclave, plus recunoștința coapselor mele".

Și atunci, însoțit de nouă oameni, Mac Roth a traversat insula de la Connaught, în vest, până la Cooley, în nord-est, iar când i s-a spus lui Daire că, de va merge cu taurul lui, va avea o moșie la fel de întinsă ca aceea din Cooley, precum și un car în valoare de douăzeci și una de fete sclave, plus

recunoștința coapselor lui Meave, „a fost atât de încântat“, citim, „încât a sărit până s-au rupt cusăturile saltelei“[55].

Restul poveștii poate să mai aștepte; căci singurul lucru care trebuie subliniat acum este că atât arheologia, cât și literatura străveche din Irlanda demonstrează că celții patriarhali purtători ai civilizației fierului, care au dominat ultimele trei–patru secole î.Hr., au învins, dar nu au nimicit civilizația matriarhală anterioară, din Epoca Bronzului. Situația amintește de răsturnarea ordinii Epocii Bronzului din lumea creto-egeeană de către dorienii purtători ai civilizației fierului, ale căror mituri și rituri au persistat însă. Și, după cum a dezvăluit Jane Harrison în lucrarea sa, citată mai sus, nu numai că multe dintre cele mai cunoscute mituri homerice sunt, de fapt, reinterpretări ale unor fragmente din mitologia prehomerică, dar în sărbătorile agrare, în ritualurile feminine și în cultele de mistere ale lumii clasice a supraviețuit, sub însoritele suprafețe olimpiene (dar nu prea departe de ele), un strat întunecat, chiar terifiant pentru noi, de obiceiuri și ritualuri arhaice. În mod similar, în epopeile Irlandei antice, regii războinici celți și strălucitii lor luptători în care de luptă se deplasează într-un peisaj plin de fortărețe fabuloase nevăzute, ce adăpostesc o rasă de ființe dintr-o epocă mitologică anterioară: Tuatha dé Danann, copiii zeiței Dana, care, odată învinși, s-au retras în dealurile fermecate din cristal. Iar aceștia sunt tocmai oamenii *sídhe*-urilor sau Shee, armata de spiriduși, cavalcada de spiriduși din folclorul irlandez până în ziua de azi.

„Cine sunt ei?“, întreabă poetul Yeats. Și oferă trei răspunsuri: „«Îngeri căzuți care nu erau suficient de buni pentru a fi mântuiți, dar nici atât de răi încât să

fie osândiți», spun țăranii. «Zeii pământului», spune Cartea lui Armagh. «Zeii Irlandei păgâne», spun anticarii, «*Tuatha dé Danann,* care, după ce nu au mai fost adorați și hrăniți cu ofrande, s-au împuținat în imaginația populară, iar acum nu-s mai înalți de câteva palme»". Însă adaugă: „Să nu credeți că spiridușii sunt întotdeauna mici. Totul la ei este capricios, chiar și dimensiunea lor"[56].

---

9 William Hayes Ward, *The Seal Cylinders of Western Asia,* The Carnegie Institution of Washington, Washington, DC, 1910, p. 129, apud Léon Heuzey, *Catalogue des antiquités chaldéennes,* Imprimeries réunies, Paris, 1902, p. 281, fig. 125.

10 Stephen Herbert Langdon, *Semitic Mythology,* The Mythology of All Races, vol. V, Marshall Jones Company, Boston, 1931, p. 177, apud J. de Morgan, *Délégation en Perse. Mémoires,* vol. XII, E. Leroux, Paris, 1911, p. 173, fig. 288.

11 Henri Frankfort, „Sargonid Seals", *Iraq,* vol. I, partea I, 1934, p. 11, fig. 2.

12 Ward, *op. cit.*, p. 275.

13 Joseph Campbell, *Oriental Mythology,* The Masks of God, vol. 2, 1962; repr., New World Library, Novato, CA, 2021, pp. 15–21 [trad. rom.: Joseph Campbell, *Măștile Zeului,* vol. 2: *Mitologia orientală,* traducere din limba engleză de Oana Badea, Trei, București, 2023, pp. 30–36; în continuare, trimiterile la acest volum vor fi la ediția în limba română].

14 Ward, *op. cit.*, p. 276.

15 *Ibidem,* p. 139, apud Joachim Ménant, *Recherches sur la glyptique orientale,* Maisonneure & Cie, Paris, 1883–1886, partea I, p. 191, fig. 121.

16 Ward, *op. cit.*, p. 138; vezi și Ménant, *op. cit.*, p. 189, fig. 120.

17 Teoria căderii a fost avansată de George Smith, *The Chaldean Account of Genesis,* Scribner, Armstrong & Co., New York, 1876 și Langdon, *op. cit.*, p. 179; respinsă totuși de Ménant, *op. cit.*, pp. 189–191 și Ward, *op. cit.*, pp. 138–139.

18 Jane Ellen Harrison, *Themis,* The University Press, Cambridge, ed. a II-a revăzută, 1927, p. 286; din Johannes A. Overbeck, *Atlas der griechischen Mythologie,* W. Engelmann, Leipzig, 1872, vol. I, ilustrația xvi, 2.

19 Hesiod, *Theogony,* 973–974 [trad. rom.: *Nașterea zeilor (Teogonia),* în Hesiod, *Opere,* traducere, studiu introductiv și note de Dumitru T. Burtea, Univers, București, 1973, p. 53]; după cum a citat la această imagine Jane Ellen Harrison, *op. cit.*, p. 286.

20 *Jātaka* 1.74.26.

21 *Mahā-vagga* 1.3.1–3.

22 *Geneza* 3.22–24. Citez din Versiunea standard revizuită a Bibliei.

23 Jane Ellen Harrison, *Prolegomena to the Study of Greek Religion,* Cambridge University Press, Cambridge, 1903; ed. a III-a, 1922, p. 7.

24 *Ibidem,* p. 19; apud Königliche Museen zu Berlin, *Beschreibung der Antiken Skulpturen.*

25 *Ibidem*, p. 18.
26 *Ibidem*, pp. 14–15, apud Lucian, *Icaro-Menippos* 24, *scholiast ad loc.*
27 Sir James George Frazer, *The Golden Bough*, The Macmillan Company, New York, ediție într-un singur volum, 1922, p. 1 [trad. rom.: James George Frazer, *Creanga de aur*, 5 vol., traducere, prefață și tabel cronologic de Octavian Nistor, note de Gabriela Duda, Minerva, București, 1980, vol. 1, p. 9].
28 Aelian, *De natura animalium*, xi.2; apud Harrison, *Themis*, p. 429.
29 Harrison, *Themis*, p. 431, fig. 130.
30 Hesiod, *Theogony*, 215 [trad. rom.: Hesiod, *Nașterea zeilor (Teogonia)*, ed. cit., p. 31].
31 *Iov* 41.1–8. Vezi și *Psalmi* 74.13–14.
32 Hesiod, *Theogony*, 823–880, într-o formă prescurtată [trad. rom.: Hesiod, *Nașterea zeilor (Teogonia)*, ed. cit., pp. 49–50]. Figura 10 reproduce o pictură cu figuri roșii de pe o vază antică aflată la Muzeul din München (cca 650 î.Hr.), în A. Furtwängler și K. Reichhold, *Griechische Vasenmalerei*, F. Bruckmann, München, 1900–1932, nr. 32.
33 *Mitologia orientală*, pp. 200–201.
34 *Ibidem*, pp. 202–205.
35 Harrison, *Themis*, p. 459.
36 Ovid, *Metamorphoses*, III.324–331 [trad. rom.: Ovidiu, *Metamorfoze*, traducere de Ion Florescu, revizuirea traducerii, prefață, note și anexe de Petru Creția, Editura Academiei Române, București, 1959, p. 68].
37 Joseph Campbell, *Primitive Mythology*, The Masks of God, vol. 1, 1959; repr., New World Library, Novato, CA, 2021, pp. 94–95 [trad. rom.: Joseph Campbell, *Măștile Zeului*, vol. 1: Mitologia primitivă, traducere din limba engleză de Cristina Jinga, Trei, București, 2022, pp. 104–105; în continuare, trimiterile la acest volum vor fi la ediția în limba română].
38 Reproducere după o pictură cu figuri roșii de pe o vază antică aflată la Alte Nationalgalerie din Berlin. Harrison, *Prolegomena*, p. 633, fig. 168, apud Furtwangler și Reichhold, *op. cit.*
39 *Exodul* 4.2–4.
40 *Exodul* 17.1–7.
41 *Numerii* 21.5–9.
42 2 (4) *Regi* 18.4.
43 Theophile James Meek, *Hebrew Origins*, Harper Torchbook edition, New York, 1960, p. 123.
44 Leo Frobenius, *Monumenta Terrarum: Der Geist über den Erdteilen*, Erlebte Erdteile, Bd. 7, Forschungsinstitut für Kulturmorphologie, Frankfurt-am-Main, 2. Auflage, 1929, pp. 213–214.
45 Leo Frobenius, *Kulturgeschichte Afrikas*, Phaidon-Verlag, Zürich, 1933, pp. 103–104.
46 R.A.S. Macalister, *Ancient Ireland*, Methuen and Company, Londra, 1935, pp. 13–14.
47 R.A.S. Macalister, *The Archaeology of Ireland*, ed. a II-a revăzută, Methuen and Company, Londra, 1949, p. 9.
48 *Ibidem*, p. 15.
49 Macalister, *Ancient Ireland*, p. 131.
50 *The Book of Leinster*, 54a, 11–18; apud Standish Hayes O'Grady, în Eleanor Hull (ed.), *The Cuchullin Saga in Irish Literature*, David Nutt, Londra, 1898, pp. 111–113; și H. Zimmer, „Die kulturgeschichtliche Hintergrund in den Erzählungen der alten

irischen Heldensage", *Sitzungsberichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften,* Philosophisch-historische Classe, IX, 1911, pp. 213–214.

51 A nu se confunda cu fiul său având același nume, distinsul indianist, pe care l-am citat în *Mitologia orientală;* pentru a evita această confuzie, îi voi spune celui mai în vârstă H. Zimmer, iar celui mai tânăr, Heinrich Zimmer.

52 Zimmer, *op. cit.*, p. 217, apud *Ancient Laws of Wales,* I.92.12.

53 *Ibidem,* pp. 215–216.

54 *Ibidem,* p. 218.

55 *The Book of Leinster,* 54b; apud Standish H. O'Grady, *Silva Gadelica,* vol. 2, Williams and Norgate, Londra, 1892, pp. 114–116 și Zimmer, *op. cit.*, pp. 178–179.

56 W.B. Yeats, *Irish Fairy and Folk Tales,* The Modern Library, New York, f.a., pp. 1–3.

Capitolul 2
Consoarta taurului

I. Mama Zeului

Este posibil, oare, ca Notre-Dame din Chartres să fie aceeași cu Nuestra Señora din Guadalupe? Niciun catolic nu ar ezita să îngenuncheze și să se roage în fața oricăreia dintre cele două imagini: „Sfântă Maria, Maica lui Dumnezeu, roagă-te pentru noi, păcătoșii, acum și în ceasul morții noastre“. Cu toate acestea antropologul obișnuit, venit ca de pe Marte, pentru care teoriile difuzării sunt anateme și orice comparație interculturală e demnă de dispreț din punct de vedere metodologic, ar fi în pericol să se întoarcă în lumea sa a gândirii pure cu două monografii extrem de deosebite: una despre o zeiță locală franceză, iar cealaltă despre o zeiță locală mexicană, deservind funcțional două ordine sociale total diferite; mai mult decât atât, Maica Domnului din Chartres indică influența unui sanctuar galo-roman închinat lui Venus, evidentă în cultul Madonei Negre observat în cripta actualei catedrale (secolele XII–XVI), în timp ce Maica Domnului din Guadalupe are o origine clar amerindiană, apărând (potrivit unor izvoare autohtone) abia la un deceniu după răsturnarea lui Montezuma, pe locul unui sanctuar local, închinat probabil marii zeițe-șarpe Coatlicue. Firește, toate acestea ar putea fi adevărate și totuși nu suficient de adevărate.

Și acum cea de-a doua întrebare: ar putea Fecioara Maria să fie aceeași cu Venus–Afrodita sau Cybele, Hathor, Ișstar și celelalte? Să ne amintim cuvintele adresate de zeița Isis inițiatului ei Apuleius (cca 150 d.Hr.), pe care le-am citat la începutul volumului *Mitologia primitivă*:

> Eu sunt Natura, mama tuturor lucrurilor, stăpâna elementelor, izvorul și începutul veacurilor, divinitatea cea mai mare, regina manilor, cea dintâi între locuitorii cerului. Eu sunt aceea care cârmuiesc după voia mea luminoasele înălțimi ale cerului, vânturile sănătoase ale mării, jalnica tăcere a Infernului. Putere unică, sunt slăvită de întregul univers sub mai multe forme, cu variate ceremonii religioase, cu mii de felurite nume.
>
> Frigienii, primii născuți pe pământ, mă numesc zeița din Pesinunt și mama zeilor; atenienii de baștină mă numesc Minerva Cecropiana; ciprienii, care plutesc pe valuri, Venus din Pafos; cretanii iscusiți în aruncarea săgeților, Diana Dictynna; sicilienii, care vorbesc trei limbi, Proserpina Stigiana; locuitorii din Eleusis mă numesc Ceres Actaeana; unii mă numesc Iunona, alții Bellona; unii Hecate, alții Nemesis Rhamnusia. Dar aceia care sunt primii luminați de razele divine ale Soarelui, când începe să răsară, și ultimii când ele se apleacă spre orizont, locuitorii celor două Etiopii și egiptenii cei puternici prin străvechea lor știință, numai ei mă cinstesc cu slujbele sfinte și închinăciunile ce mi se cuvin, numai ei mă numesc cu adevăratul meu nume de regina Isis.[57]

Niciun bun catolic nu ar îngenunchea dinaintea unei imagini a lui Isis dacă ar ști că este ea. Cu toate acestea oricare dintre motivele mitice atribuite

acum dogmatic Mariei ca ființă umană istorică aparține — și aparținea la momentul și în locul dezvoltării cultului ei — și acelei zeițe-mamă a tuturor lucrurilor, pentru care atât Maria, cât și Isis erau manifestări locale: soția-mamă a zeului mort și înviat, ale cărui prime reprezentări cunoscute astăzi datează cel puțin din jurul anului 5500 î.Hr.[58]

În cultele bazate pe devoțiune adeseori se obișnuiește să i se prezinte adeptului o singură manifestare locală, care apoi este venerată fie ca singura, fie ca principala formă, „cea mai adevărată", a divinității reprezentate. Chiar și în India, de pe buzele unui ilustru profesor al unității religiilor, Ramakrishna (1836–1886), primim următorul sfat adresat unui credincios: „Fără îndoială, trebuie să te închini dinaintea tuturor divinităților. Dar există așa-zisul devotament credincios față de un ideal. Desigur, ar trebui să saluți pe toată lumea. Dar trebuie să iubești un ideal din tot sufletul tău. Acesta este devotamentul credincios, statornic". Și dă ca exemplu un caz din tradiția lui Krișna și Gopi.[59] „Gopi aveau un devotament atât de ferm față de pastorul Krișnadin Vrindavan", a spus el, „încât nu-i interesa să-l vadă pe Krișna cu turban din Dwaraka"[60].

Cu toate acestea trebuie făcută o distincție între scopurile și mijloacele devoțiunii și cele ale științei; iar față de acestea din urmă, nu trebuie să ne temem că se va demonstra derivarea unor forme locale din forme mai generale. Este pur și simplu un fapt — luați-l cum doriți — că mitologia mamei zeului mort și înviat este cunoscută de milenii în Levantul neolitic și postneolitic. Nu este clară relația sa cu cultul paleolitic anterior al zeiței goale din epoca vânării mamuților[61]; însă nu există nicio îndoială cu privire la continuitatea sa evidentă începând din

Orientul Apropiat nuclear (cca 5500 î.Hr.) până în Guadalupe (1531 d.Hr.). Întreaga lume antică, din Asia Mică până la Nil și din Grecia până în Valea Indului, abundă în statuete înfățișând forma feminină nudă, în poziții diferite, a zeiței atotsusținătoare, atotcuprinzătoare: oferindu-și sânii cu mâinile sale; cu stânga arătând spre organele genitale, iar cu dreapta oferindu-și sânul stâng; alăptând sau mângâind un copil de sex masculin; stând în picioare printre fiare; cu brațele întinse, încărcate cu simboluri — tulpini, flori, șerpi, porumbei sau alte semne. În plus, se poate demonstra că astfel de statuete au legătură cu bine-cunoscutele mituri și culte ale Marii Zeițe cu multe nume din Epoca Bronzului; unul dintre cele mai renumite temple ale sale se afla tocmai în Efes, unde, în 431 d.Hr., un sinod a proclamat dogma Mariei ca Theotokos, „Maica Domnului". În vremea aceea, religiile păgâne ale Imperiului Roman erau suprimate fără milă: templele erau închise și distruse; preoții, filosofii și învățătorii erau alungați sau uciși. Și așa s-a întâmplat că, în cele din urmă și până în ziua de azi, Maria, Regina Mucenicilor, a devenit singura moștenitoare a tuturor numelor și formelor, durerilor, bucuriilor și mângâierilor zeiței-mamă din lumea occidentală: Scaunul Înțelepciunii... Vasul onorabil... Trandafirul mistic... Casa de aur... Poarta Raiului... Steaua dimineții... Refugiul păcătoșilor... Regina îngerilor... Regina păcii.[62]

II. Cele două regine

Zeița din Figura 12 este reprodusă după un sigiliu cretan datând din jurul anului 1500 î.Hr., descoperit

de Sir Arthur Evans printre ruinele palatului labirintic din Cnossos. Civilizația antică a Cretei are o importanță deosebită pentru studiul nostru, întrucât, în sfera europeană, Creta constituie primul centru de civilizație avansată din Epoca Bronzului. După cum a observat Frobenius, insula se află în zona de influență levantină, iar perioada culminantă a palatelor sale (cca 2500 — cca 1250 î.Hr.) a coincis cu cea a orașelor Harappa și Mohenjo-daro de pe Valea Indului.[63]

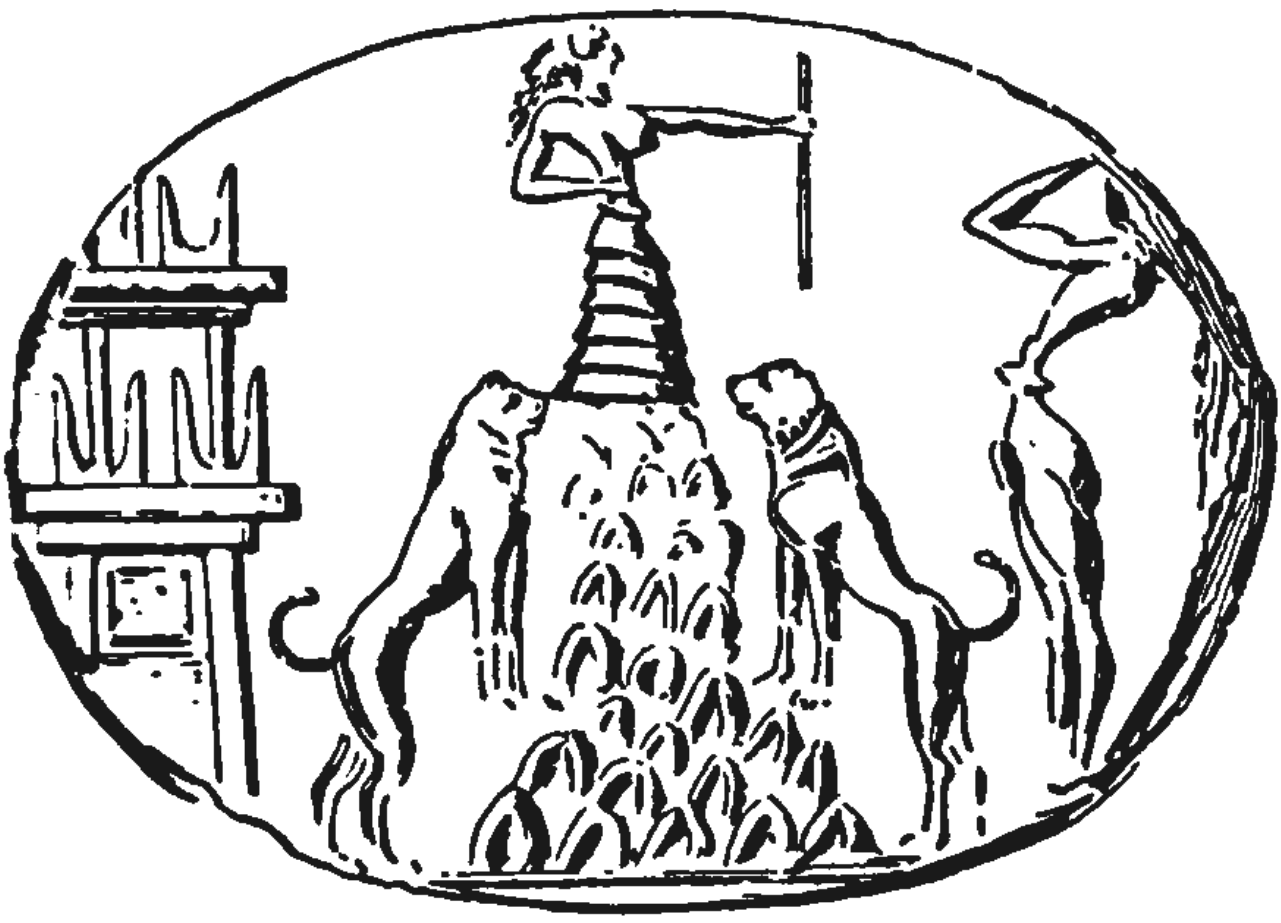

FIGURA 12. Zeița muntelui lumii

Pe sigiliu, zeița, cu lancea în mână, stă în vârful unui munte flancat de lei. În spatele ei se află o clădire ce poartă pe arhitrave „coarnele de consacrație“ specifice tuturor sanctuarelor cretane, iar în fața ei, într-o postură despre care știm din alte imagini că este una de adorație, se află un tânăr — poate un zeu (fiul și soțul ei mort și înviat), poate tânărul rege al Cretei (care, dacă Frazer are dreptate[64], era sacrificat efectiv sau simbolic la sfârșitul fiecărui ciclu solar de opt ani al lui Venus[65]), sau poate un simplu credincios.

Sir Arthur Evans, ale cărui lucrări din primii douăzeci și cinci de ani ai secolului XX ne-au prilejuit redescoperirea civilizației cretane, susține pe parcursul celor șase volume ale operei sale monumentale, *The Palace of Minos*[66], că numeroasele imagini ale zeiței descoperite în cursul săpăturilor sale reprezintă, „aceeași Mare Mamă cu copilul sau consortul ei al cărei cult s-a extins, sub diferite nume și titluri, în mare parte din Asia Mică și regiunile siriene“[67]. În schimb, profesorul Martin P. Nilsson din Lund, a cărui *Geschichte der griechischen Religion* (*Istoria religiei grecești*) rămâne și astăzi o capodoperă unică în domeniu[68], respinge punctul de vedere al lui Evans, îndemnând la prudență. El scrie:

> Zeița cu lancea în mână, care stă pe munte flancată simetric de doi lei, seamănă într-adevăr cu Stăpâna Fiarelor, înarmată. Mai mult decât atât, reprezentarea muntelui sugerează în mod convingător μήτηρ ὀρεία (*meter oreia*), „Mama Muntelui“, Cybele din Asia Mică, însoțită de lei, în timp ce identificarea lui Cybele cu Rhea, care l-a născut pe Zeus în Creta, ar părea să susțină asocierea ei cu această insulă. Zeița de pe sigiliu a fost, așadar, identificată fără ezitare cu Marea Mamă a Asiei Mici. Totuși trebuie ținut cont de faptul că între această reprezentare și poveștile noastre despre Marea Mamă există un decalaj de multe secole (ba chiar, pentru Hesiod, o mie de ani). Fără a contrazice posibila — sau probabila — legătură etnică dintre Creta minoică și Asia Mică, ar fi mai prudent să nu atribuim zeiței minoice trăsături ale Marii Mame pe care le întâlnim pentru prima dată în perioada istorică, ci pur și simplu să ne limităm la observația că sigiliul nostru înfățișează o zeiță a naturii asemănătoare

sau înrudită cu cea din Asia Mică; deoarece în secolele intermediare, trăsăturile acesteia din urmă se poate să fi evoluat sau să fi fost modificate.[69]

Ar părea prudent să ținem cont de acest avertisment. Și totuși, în anii care au trecut de când profesorul Nilsson a scris textul, dezlegarea unui mister care a aruncat o lumină nouă asupra istoriei Antichității pare să fi întărit poziția lui Sir Arthur. Mai exact, în 1953, un tânăr arhitect britanic, regretatul Michael Ventris, a descifrat scrierea Liniară B cretană, descoperind că era o limbă greacă timpurie.[70] Mai mult, deși scrierile s-au dovedit a fi simple note de contabili care consemnau, printre altele, ofrandele făcute la temple, zeii cărora le erau adresate ofrandele respective erau cei asociați cu Creta în tradiția greacă clasică. De exemplu: „Pentru Zeus Dicteos, ulei"; „Pentru Dedalion, ulei"; „Pentru Stăpâna Labirintului, un borcan cu miere".

În plus, într-un loc din Grecia continentală identificat astăzi drept Pylos, orașul-palat micenian al regelui Nestor din *Iliada*, s-au descoperit și alte notițe în scrierea Liniară B, unde se menționează un număr mare de jertfe aduse zeului grec al mării, Poseidon, „Domnul (*posei*) zeiței pământului (*dās*)"[71], printre care vite, berbeci, piei de oaie, grâu, făină, vin, brânzeturi, miere, alifii, aur și chiar ființe umane.[72] Aflăm astfel despre o triadă divină numită „Cele Două Regine și Poseidon"; iar mai târziu, „Cele Două Regine și Regele"[73]. De asemenea, cunoaștem că orașul regelui Nestor se situa în apropierea sanctuarului închinat unei zeițe pe nume Potnia, „Stăpâna", și că regele avea acolo o mare *témenos*, moșie.[74]

În acest sens, savanții au amintit cuvintele Nausicăi, fiica lui Alcinoos, regele feacilor navigatori, din *Odiseea*. „Mândra dumbravă cu plopi a Athenei alături găsi-vei, / Chiar lângă drum: un izvor e acolo, și-n jur o poiană. / Tata-i stăpân peste locul acela, rotată livadă“[75], i-a spus ea lui Ulise.

Dar care ar fi putut fi relația dintre Potnia și rege; sau dintre „Cele Două Regine“ și rege; sau dintre „Cele Două Regine“ și zeul Poseidon? Și ce importanță pot avea toate acestea pentru înțelegerea rolului zeiței în Creta și — prin Creta — în Grecia clasică și nu numai?

Printre ruinele de la Micene s-a descoperit o tăbliță din fildeș înfățișând două femei așezate și un copil (Figura 13)[76]. În lumina informațiilor furnizate de textele scrise în Liniarul B, triada este interpretată acum ca fiind Cele Două Regine și Regele sau Cele Două Regine și Tânărul Zeu. „Tăblița miceniană“, susține profesorul Leonard Palmer, care a colaborat cu Ventris la descifrarea scrierii, „este considerată cea mai frumoasă reprezentare a «sfintei familii» miceniene. Dar există și alte dovezi mai schematice: o serie de figuri din teracotă care înfățișează două femei unite ca niște siameze și un copil așezat pe umărul lor comun. Și acestea au fost interpretate ca reprezentări ale Zeiței Gemene cu Tânărul Zeu“[77].

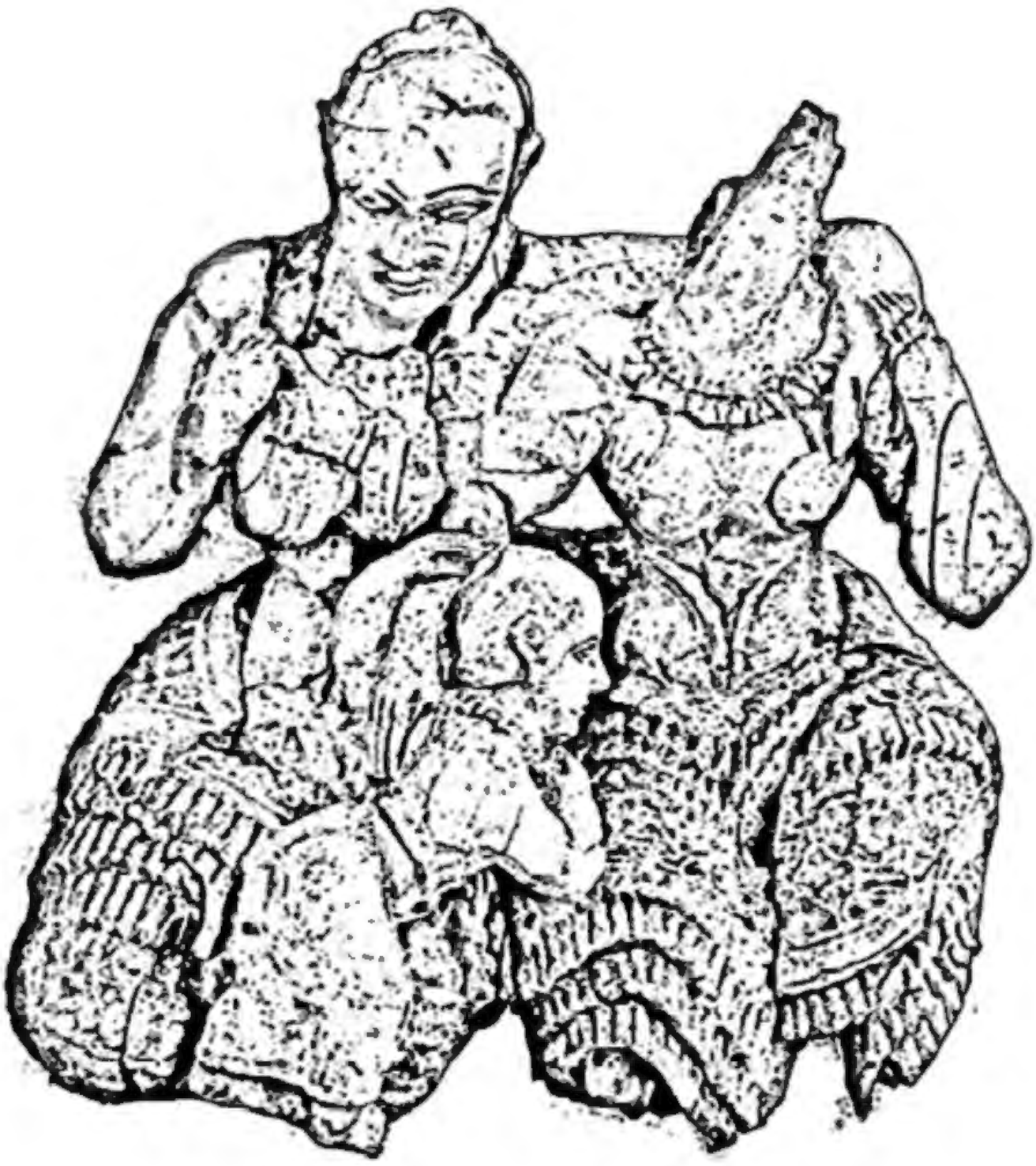

FIGURA 13. Cele două Regine și Regele

În cele mai vechi mărturii ale mitologiei sumeriene, zeul mort și înviat Dumuzi-absu, „Fiul Credincios al Abisului", era asociat cu două zeițe puternice — sau mai degrabă o zeiță în formă duală. Pe de o parte, era zeița celor vii, iar, pe de altă parte, zeița morților. Sub prima formă era Inanna, Regina Raiului, care în mitologia clasică de mai târziu a devenit Afrodita; iar sub a doua formă era înfricoșătoarea Regină a Lumii subterane, Ereshkigal, care în mitologia clasică a devenit Persefona. Iar zeul care în moarte a trăit cu cea din urmă, dar în viață a fost iubitul celei dintâi era Adonis, în tradiția greacă. Observăm că în ilustrația noastră copilul trece de la o zeiță la alta. Este aproape sigur că, în sistemul antic sumerian, o triadă precum aceasta de pe tăblița miceniană i-ar fi reprezentat pe Inanna și

Ereshkigal împreună cu Dumuzi sau omologul său, regele în spiritul căruia era întrupat; în timp ce în Grecia clasică ar fi sugerat marea triadă a Misterelor Eleusine: Demeter (zeița-mamă Pământ), Persefona (regina Lumii subterane) și tânărul zeu, copilul lor adoptiv Triptolem (odinioară rege local)[78], despre care se spune că a oferit oamenilor cerealele, un dar din partea lui Demeter, și, ca fiu adoptiv al Persefonei, domnește acum în lumea morților.[79]

FIGURA 14. Demeter, Triptolem și Persefona

Pentru comparație, Figura 14 înfățișează triada greacă, reproducere de pe o cupă străveche, cu figurile respective vopsite în roșu, descoperită în împrejurimile templului de la Eleusis.[80] Demeter, în stânga, oferă niște spice de grâu fiului ei adoptiv Triptolem, care își ține „plugul curbat“ într-un mod care sugerează un simbol falic; în spatele lui se află Persefona cu două torțe în mâini, indicând că este regina Lumii subterane (vezi și Figura 7). „În pictură, mama și fiica sunt clar distincte“, spune Jane Harrison; „dar nu de puține ori“, adaugă ea, „când sunt înfățișate împreună, este imposibil să le deosebești“. „Demeter și Core [Persefona] sunt două persoane, dar o singură divinitate.“[81]

Astfel, se pare că s-a stabilit o continuitate destul de fermă între cele două zeițe sumeriene ale mitului zeului mort și înviat, cele două regine ale scrierii Liniare B cretane și bine-cunoscutul cuplu Mamă și Fiică, Demeter și Persefona, din Misterele grecești de la Eleusis despre care Socrate vorbește în *Gorgias*[82]. Cu alte cuvinte, pare a fi confirmată teza lui Sir Arthur Evans referitoare la continuitatea mitologiei Marii Zeițe, de la Orientul Apropiat nuclear până la Creta minoică și de la epoca minoică până în epoca clasică; și, având în vedere acest lucru, îl putem urmări mai departe pe Evans pentru o perspectivă mai profundă asupra simbolismului zeiței duale cretano-miceniene.

Din fericire, s-a păstrat o dovadă semnificativă, deși „mută", minunatul „Inel al lui Nestor", descoperit de un țăran într-un tholos din Pylos (Figura 15): un inel din aur masiv cântărind 31,5 grame, datat de Evans în jurul anilor 1550–1500 î.Hr. Autorul îl descrie astfel:

FIGURA 15. Arborele vieții veșnice

> Desenul este împărțit în zone... de trunchiul și ramurile întinse pe orizontală ale unui copac mare... bătrân, noduros și fără frunze. Cu

rădăcinile întinse, se află pe vârful unei movile sau al unui deal, cu trunchiul înălțat în centrul desenului și ramurile întinse mult pe orizontală... Scenele astfel împărțite de ramurile sale nu aparțin, de fapt, lumii pământești, ci Lumii de dincolo minoice. O analogie evidentă este Yggdrasil, armăsarul Frasinului lui Odin și vechiul „Arbore al lumii" scandinav.

Stânga sus:

În prima zonă a desenului poate fi recunoscută Zeița minoică discutând cu însuflețire cu tovarășul ei obișnuit, în timp ce doi fluturi zboară pe deasupra capului său. În plus, semnificația simbolică a acestora este accentuată de apariția deasupra lor a două obiecte mici ce par a fi niște capete cu proiecții în formă de cârlig în lateral, în care putem recunoaște în mod rezonabil cele două crisalide corespunzătoare... După cum sunt așezați aici în legătură cu aspectul lor de pupă, este evident că e vorba de o aluzie la învierea spiritului uman după moarte.

Mai mult decât atât, nu există nicio îndoială că se referă la cele două figuri de tineri care apar pe inel alături de ei și că ar trebui considerate simboluri ale noii lor vieți.

Tânărul cu bucle lungi, în stil minoic, stând în spatele zeiței își ridică antebrațul drept, în timp ce fata cu fustă scurtă care se uită la el, cu spatele spre trunchiul copacului, își manifestă surpriza produsă de întâlnire ridicând mâinile... Vedem aici, reuniți de puterea zeiței de a da viață și simbolizat de crisalide și fluturi, un cuplu tânăr pe care moartea îl despărțise. De altfel, prin prisma scenei de inițiere înfățișate mai jos, întâlnirea poate fi interpretată drept reuniunea

permanentă a unui cuplu căsătorit în Țara Fericiților.

Dreapta sus:

În următoarea secțiune, în dreapta trunchiului, Leul sacru al Zeiței stă întins pe un fel de bancă, într-o postură de repaus vigilent, îngrijit de două figuri feminine (deși îmbrăcate în haine bărbătești) în care recunoaștem reprezentările frecvente ale celor două roabe ale Zeiței. Evident, leul veghează și păzește tărâmurile de dedesubt.

Caracterul religios al scenei este accentuat de ramura... de „iedera sacră" răsărită din trunchi. (...Planta, ai cărei lăstari ies din trunchiul Arborelui Lumii pentru a ține umbră leului paznic al tărâmurilor de dedesubt, trebuie identificată cu aceeași „iederă sacră" care se cațără pe stâncile abrupte în picturile murale. Frunzele cordiforme și chiar bobocii dubli ai florilor sunt înfățișați cât se poate de clar... Este imposibil să nu ne amintim de creanga de aur care, când a fost ruptă de Enea, i-a deschis calea spre Avernus [*Eneida,* VI.136 și urm.]. Dar ori de câte ori era ruptă una, o altă ramură de aur strălucitor apărea în locul ei...)

Stânga și *dreapta jos:*

Zona inferioară de ambele părți ale trunchiului, sub crengile întinse, dezvăluie o scenă continuă ce pare să reprezinte examenul de inițiere a celor pătrunși în Sala Drepților de la Tribunalul Grifonului. Tânărul cuplu reapare în secțiunea din stânga, mișcându-se în ritmul unui dans și înaintând la semnul unei „doamne grifon" aflate în dreapta trunchiului, în timp ce o altă femeie pare să alunge un fel de intrus, un laic, la capătul din stânga. În dreapta trunchiului, în spatele celei dintâi, alte două „doamne grifon" — purtând fusta scurtă tipică începutului Noii Ere [cca 1550

î.Hr.] și având brațele ridicate într-un gest de adorație — conduc alaiul către personajul care prezidează curtea. Acesta este un grifon înaripat din varietatea mai blândă, cu pene de păun, așezat pe un scaun înalt sau pe un tron, în timp ce în spatele lui se află un alt personaj feminin, în care putem recunoaște o copie a Zeiței însăși. O trăsătură proeminentă a grifonului — cu cap de vultur când a apărut în Creta — este privirea lui pătrunzătoare, care aici îl califică pentru funcția de Mare Inchizitor. Dedesubt, pe movila de la baza copacului, printre lăstarii asemenea ierbii, stă culcat un monstru asemănător cu un câine, precursorul lui Cerber, dar care, într-un sens mai larg, poate fi comparat și cu dragonul — teribilul Níðhöggr — de la poalele lui Yggdrasil.[83]

Lecția este suficient de clară. Iar imaginea unei vieți dincolo de moarte reprezentată în această scenă diferă *toto coelo* de Hadesul lugubru al perioadei epice de mai târziu, sugerând, în schimb, imaginile clasice mai plăcute ale Insulelor Fericiților și ale Câmpiilor Elizee. Ne vin în minte „pădurile binecuvântate“ ale lui Vergiliu:

Largior hic campos aether et lumine vestit
Purpureo, solemque suum, sua sidera norunt.[84]

Ne gândim, de asemenea, la vechea insulă paradiziacă sumeriană, Dilmun, din mijlocul mării primordiale, unde, după cum spune un text cuneiform străvechi din jurul anului 2050 î.Hr.:

Leul nu ucide,
Lupul nu înșfacă mielul...

Femeile bătrâne nu spun „Sunt o femeie bătrână“,

Bărbații bătrâni nu spun „Sunt un bărbat bătrân“.[85]

Este imaginea „meleagului din marginea lumii, a câmpului Elizeu“, descrisă de bătrânul zeu al mării, Proteu, soțului Elenei, Menelau, în a patra carte a *Odiseei,* „unde“, spune el, „e și Radamathys/ Cel Păr-de-aur, e traiul ușor, cel mai dulce-ntre oameni/ Nu cade nea, nu-s furtuni, nu vin friguri de iarnă, nici ploaie/ Înverșunată, ci doar adierea Zefirului lasă/ Oceanos ca să aibă răcoare pe-obraji muritorii“[86].

„Religia greacă din perioada istorică“, afirmă profesorul Nilsson, „s-a dezvoltat din fuziunea religiilor a două populații de rase diferite — despre care, din păcate, cunoaștem prea puține lucruri. Cu toate acestea se simte diferența adânc înrădăcinată dintre religia emoțională a populației pregrecești, ce pare să fi fost marcată de o tendință mistică, și religia temperată a invadatorilor indo-germanici, care au încredințat zeilor lor protecția legilor nescrise ale ordinii lor patriarhale“[87].

Aș vrea să subliniez importanța acestei observații, care explică de ce istoria religiilor occidentale a fost adesea o cronică sordidă și regretabilă a luptelor, condamnărilor, constrângerilor și evenimentelor sângeroase. Căci atât în mediul levantin, cât și în cel grecesc a existat întotdeauna un contrast profund înrădăcinat între religia mistico-emoțională a populațiilor agrare presemitice și prearіene din neolitic și din Epoca Bronzului și „religia moderată“ (să-i spunem deocamdată așa) a diferitelor popoare războinice invadatoare, „care au încredințat zeilor lor protecția legilor nescrise [mai târziu, scrise] ale ordinii lor patriarhale“. Într-adevăr, nu doar „simțim“ pur și simplu, ci putem experimenta acut în sufletele noastre și putem documenta pentru fiecare perioadă

a culturii noastre forța care ține deoparte în noi aceste tendințe contrare. Însă singurul aspect care trebuie subliniat în această parte a capitolului nostru este că temele strălucitoare, poetice și mistice ale unui paradis fericit niciodată pierdut și niciodată recâștigat, ci mereu prezent în sânul acelei zeițe-mamă din a cărei ființă ne vin, fără teamă, și moartea, și viața, nu aparțin nici arienilor și nici semiților patriarhali.

III. Mama Minotaurului

La Muzeul Universității din Philadelphia se află o importantă și fascinantă tăbliță de teracotă din străvechiul Sumer, cca 2500 î.Hr. (Figura 16), care înfățișează taurul lunar (care moare și renaște în permanență), veșnic consumat de vulturul solar cu cap de leu. Din cele patru membre ale victimei țâșnesc semnele de foc ale puterii divine; un zâmbet calm, cuprins de beatitudine iradiază din chipul său uman, încadrat de o barbă mare pătrată, caracteristică acelor fiare arogante, de obicei șarpe sau taur, din arta arhaică (atât egipteană, cât și sumeriană), ce simbolizează puterea care fertilizează pământul; iar laba ei dreaptă din față se sprijină ferm în mijlocul unei movile ce simbolizează vârful muntelui cosmic sacru, care, după cum știm din numeroase texte, este corpul zeiței Pământ. Un obiect proeminent semănând cu „coarnele de consacrație“ cretane marchează câmpul de contact dintre pământul primitor și zeul darnic, al cărui picior este plasat în centru, formând astfel un fel de trident: iar zeul, în această reprezentare, se află deasupra, pentru că din luna de sus, pe măsură ce scade, mistuită de lumina

soarelui, coboară roua dătătoare de viață și ploaia fertilizatoare.

Dar sub pământ există și apă. Zeul cretano-micenian Poseidon, al cărui animal simbolic este taurul și al cărui atribut este tridentul, trăiește în mare, în izvoare și în apele subterane. În mod similar, în India, Șiva, „Marele Domn", al cărui animal simbolic este taurul, al cărui atribut este tridentul, iar numele consoartei sale, Parvati, înseamnă „Fiica Muntelui" — al cărei animal simbolic este, de altfel, leul —, locuiește, pe de o parte, cu zeița pe vârful Muntelui Kailasa, dar, pe de altă parte, este venerat prin simbolul *liṅgamului* (falusului), care se ridică din apele abisului și penetrează *yonī* (vulva) zeiței Pământ. În ipostaza de „Dansator Cosmic", Șiva este înfățișat cu piciorul drept așezat ferm pe spatele unui pitic întins la pământ, numit Ignoranță, în timp ce ridică piciorul stâng într-o lovitură de-a curmezișul. Cât despre semnificația posturii, se spune că zeul tridentului își direcționează energia creatoare divină spre sfera nașterii muritorilor cu piciorul drept, în timp ce cu stângul eliberează din acest ciclu temporal. Nu pot să nu mă întreb dacă nu cumva o idee similară a inspirat postura picioarelor din față ale acestui taur.

FIGURA 16. Taurul-lună și pasărea-leu

În mormintele regale din Ur (despre care am vorbit în *Mitologia primitivă*), în mormântul reginei Shubad (Puabi), s-a găsit capul de argint al unei vaci, în timp ce în complexul de morminte al soțului ei, A-bar-gi, pe care ea îl urmase în moarte, în subteran, împreună cu întreaga sa curte (*sati*)[88], s-a descoperit capul de aur al unui taur, cu o barbă pătrată din lapislazuli, ce împodobea cutia de rezonanță și coloana unei mici harpe elegante.[89] Am sugerat că sunetul harpei era, simbolic, chemarea taurului-lună, care o încurajează pe regina Shubad să-și urmeze iubitul pe tărâmul Reginei Morții. Mitul corespunzător este mitul celor Două Regine și al Regelui. Iar muzica harpei ornamentate, glasul taurului, era muzica acelor mistere în care viața și moartea sunt recunoscute ca fiind unul și același lucru.

Următorul rit mesopotamian de înlocuire a membranei unei tobe de la un templu, descris de dr. Robert Dyson Jr., de la University Museum, evidențiază atât importanța taurului, cât și rolul artei în riturile lumii antice.

> Alegerea taurului era clar definită: fără urme de țepușe și fără smocuri albe de păr, trebuia să aibă coarnele și copitele intacte și să fie negru ca smoala. Apoi era condus la ceea ce se numea casa *mummu* și așezat pe o rogojină din trestie, cu picioarele legate cu o frânghie din păr de capră. După jertfirea unei oi, ritualul de „spălare a gurii" se făcea prin șoptirea unei incantații la urechea taurului, printr-o trestie, după care acesta era stropit cu rășină de cedru. Apoi era oarecum purificat simbolic cu un mangal și o torță. Se trasa un cerc de făină în jurul lui și, după alte rugăciuni rostite de preot, era ucis cu un cuțit. Inima îi era arsă în fața tobei cu lemn de cedru, chiparos și un tip special de făină. Tendonul de la umărul stâng îi era îndepărtat dintr-un motiv nespecificat, iar animalul era jupuit. Corpul îi era apoi învelit cu o pânză roșie și îngropat cu fața spre vest, după care se dădeau instrucțiuni detaliate pentru pregătirea pielii, care, în cele din urmă, avea să fie folosită pentru noua tobă.[90]

Miticul taur lunar, stăpân al ritmului universului, pe al cărui cântec dansează toți muritorii într-un ciclu al nașterii, morții și renașterii, era amintit de sunetele tobei, instrumentelor cu coarde și fluierelor din trestie ale orchestrei templului, iar cei prezenți ajungeau astfel să fie în armonie cu ipostaza ființei care nu moare niciodată. Trăsăturile sale sugerând extazul, dar, în același timp, calmul și misterul, precum ale Monei Lisa, ale taurului ucis de pasărea-

leu sugerează modul în care inițiații pătrund enigma înțelepciunii ce transcende moartea și schimbarea timpului. Prin moartea sa, care nu este definitivă, el dă viață tuturor făpturilor de pe pământ, indicând, cu piciorul din față ridicat, cornul stâng al simbolului mitic.

Aici, simbolul pare să reprezinte punctul de joncțiune între pământ și cer, între zeiță și zeul care par a fi doi, dar, în fapt, sunt unul. Deoarece, după cum știm dintr-un vechi mit sumerian, cerul (*An*) și pământul (*Ki*) erau inițial un singur munte neîmpărțit (*Anki*), din care partea inferioară, pământul, era feminină, iar partea superioară, cerul, era masculină. Dar cele două părți au fost separate (ca în cazul lui Adam și al Evei) de fiul lor, Enlil (în Biblie, „creatorul" lor, Iahve), iar din acel moment a apărut lumea temporalității (cum s-a întâmplat când Eva a mâncat mărul).[91] Căsătoria și unirea rituală urmau să fie înțelese drept reconstituirea simbolică a stării primare nediferențiate, atât prin meditație (aspect psihologic), pentru vindecarea sufletului, cât și prin acțiune (aspect magic), pentru fertilizarea și reînnoirea naturii: motiv pentru care era recunoscută și existența unui plan sau a unui mod de a fi în care acea stare primordială este mereu prezentă, deși realitatea cotidiană pare să o nege. Cu alte cuvinte, starea taurului primordial este invizibilă: e negru, negru ca smoala.

Astfel, se poate spune că, la fel ca în forma simbolică hindusă a lui Șiva dansând, și în această tăbliță de teracotă sumeriană trebuie să recunoaștem manifestarea filosofiei arhaice din Epoca Bronzului de care m-am ocupat în volumul meu anterior, care a supraviețuit până în zilele noastre în Orient. În forma ei primară, neintenționată, această filosofie este pe drept cuvânt

comparabilă cu starea de spirit infantilă pe care dr. Jean Piaget o numește „nedisociere“[92]. Cu toate acestea, în formele sale superioare, avansate, a fost cea mai importantă forță creatoare din istoria civilizației. Importanța sa este experimentată în mod direct în extazul mistic suprem al nondualității sau al identificării mitice și este simbolizată în diversele metafore din „Secretul celor doi parteneri“ din Egiptul antic, în Tao chinez, în *Nirvāṇa* hindusă și în doctrina budistă a „Ghirlandei de flori“ dezvoltată în Japonia.[93] O reflectare a acesteia găsim și în imaginea Paradisului recâștigat din celebrul pasaj al lui Isaia (cca 740–700 î.Hr.):

> Și lupul va locui cu mielul și leopardul se va culca lângă ied; și vițelul și leul tânăr și vitele îngrășate împreună; și un copilaș îi va conduce. Și vaca și ursul vor paște, micuții lor se vor culca împreună, și leul va mânca paie ca boul. Și sugarul se va juca la vizuina aspidei și copilul înțărcat își va întinde mâna în vizuina năpârcii. Ei nu vor răni, nici nu vor distruge pe tot muntele meu sfânt, fiindcă pământul va fi plin de cunoașterea lui Yahweh, precum apele acoperă marea.[94]

Doar că aici situația idilică este amânată pentru altă dată, în vreme ce în viziunea anterioară ea există acum, în această lume așa cum este ea, fiind recunoscută ca atare prin inițiere spirituală. Este viziunea reprezentată pe tăblița noastră cu taurul lunar și pasărea-leu solară; dar este reprezentată și pe plan terestru: prin taurul și leul vii care, în inima Mamei Natură, locuiesc în pace veșnică, chiar și acum, când întruchipează monstruosul și misteriosul joc al vieții intitulat „Acum mă mănânci“.

Expresia impasibilă, enigmatică, dar fericită a taurului de pe tăblița de teracotă apare din nou, *mutatis mutandis,* în reprezentările indiene (asemenea unei măști) ale lui Șiva dansând. Zeul ține o tobă în mâna sa dreaptă ridicată (care simbolizează ritmul timpului, ritmul creației), în vreme ce în palma stângă ține focul cunoașterii nemuririi, prin care sunt distruse legăturile timpului. Șiva emană flăcări, la fel ca și cele patru picioare ale acestui taur; iar craniul morții împodobește părul lui Șiva, împreună cu semiluna renașterii. Șiva e Stăpânul Fiarelor (*paśupati*); la fel este și marele zeu sumerian al morții și al renașterii, Dumuzi–Tammuz–Adonis, al cărui animal simbolic este acest taur căzut în extaz; în plus, la fel este și zeul grec Dionysos, cunoscut — precum Șiva — ca Dansatorul Cosmic, care este atât taurul sfâșiat în bucăți, cât și leul care îl sfâșie:

Apari, apari, sub orice formă sau nume,
O, Taur de munte, Șarpe cu o sută de capete,
Leu al Flăcării arzătoare!
O, Doamne, Fiară, Taină, vino![95]

Pentru mulți a fost surprinzător faptul că numele lui Dionysos a apărut printre cuvintele descifrate în scrierea Liniară B.[96] Așa încât să ne întoarcem cu acest nume în Creta.

În *Mitologia orientală* am vorbit despre mitologia faraonului Egiptului, zeul-rege numit „taurul propriei mame“[97]; deoarece atunci când era mort în tumulul mormântului său (tumulul simbolic al zeiței), era identificat cu Osiris zămislindu-l pe fiul său, iar când era în viață, stând pe tronul său (de asemenea un simbol al zeiței), era fiul lui Osiris, Horus; iar cei doi, întrucât reprezentau rolul mitic al Regelui Universului mort, dar reîncarnat, erau în

esență unul și același. Cosmica zeiță-vacă Hathor (*hat-hor,* „casa lui Horus") stătea pe pământ în așa fel încât cele patru picioare ale ei erau stâlpii celor patru sferturi ale lumii, iar burta ei era bolta cerească. Zeul Horus, simbolizat printr-un șoim din aur, soarele, zburând de la est la vest, intra în gura ei în fiecare seară pentru a renaște a doua zi dimineață, fiind astfel, în aspectul său nocturn, „taurul mamei sale"; în timp ce ziua, în postura de conducător al lumii luminii, era o pasăre de pradă cu ochi ageri. Mai mult decât atât, animalul simbolic al lui Osiris, taurul, era întruchipat de boul sacru Apis, care era sacrificat ceremonial la fiecare douăzeci și cinci de ani — scutindu-l astfel pe faraon însuși de obligația unui regicid ritualic. Și sunt de părere (deși nu cunosc să fi făcut cineva această sugestie până acum) că tauromahia cretană trebuie să fi îndeplinit aceeași funcție pentru tinerii regi-zei ai Cretei.

Există o serie de reprezentări ale regilor cretani, iar acestea înfățișează întotdeauna un tânăr la vreo douăzeci de ani; nu apare niciun bătrân. Astfel, e posibil să fi existat un regicid la sfârșitul fiecărui ciclu al planetei Venus; deși importanța arenei pentru coride în arta rituală cretană sugerează posibilitatea unei substituții ritualice.

Profesorul Nilsson consideră că jocul taurului nu avea vreo semnificație religioasă[98]; însă desenul plin de viață din Figura 17 pare să contrazică această opinie. Vedem un bărbat-taur — un minotaur — atacat de un bărbat-leu; iar analogia cu taurul și pasărea-leu din Sumer nu poate fi negată. Cu siguranță, dinamica acestei mici capodopere sugerează chiar ideea unui ciclu nesfârșit, mereu în desfășurare. Deoarece în Creta, la fel ca în Sumer, în timp ce leul era animalul căldurii toride a soarelui, care ucide luna și usucă vegetația, taurul era

animalul simbolic al lunii: divinitatea în descreștere și în creștere, prin magia căreia roua nopții readuce vegetația la viață; stăpânul mareelor și al forțelor de reproducere ale pământului, al femeilor, al ritmului pântecului.

FIGURA 17. Minotaur și bărbat-leu

În limbajul pictural mitologic, imaginea Minotaurului echivalează ideea de taur-lună cu aceea de bărbat-lună sau rege-lună, sugerând astfel că în Creta un taur ar fi putut lua locul regelui, cum era în Egipt, în străvechiul ritual agrar al morții zeului-rege care dă viață. Mai mult decât atât, faptul că taurii erau, într-adevăr, uciși *ritualic* în arenă pare să fie prezentat în Figura 18, unde un matador *sacerdotal* îi aplică animalului lovitura de grație: fiara, în plină alergare, este sacrificată ritual. Prin urmare matadorul și sabia îndeplinesc aceeași funcție ca pasărea-leu din Sumer, în timp ce taurul are rolul său obișnuit de zeu care moare și renaște la nesfârșit: Poseidon, stăpânul zeiței Pământ.

FIGURA 18. Jertfa

Astfel, din ruine se desprinde o perspectivă asupra gândirii cretane care o plasează în bine cunoscutul context al Epocii Bronzului; accentuând însă în mod deosebit rolul femeii, ceea ce o deosebește atât de marile civilizații sacerdotale a Nilului și a Tigrului-Eufrat, cât și de grecii patriarhali de mai târziu. Nilsson scrie:

> În ciuda limitărilor impuse de natura dovezilor, anumite trăsături caracteristice ale religiei minoice apar în opoziție cu cele ale grecilor. Una este preponderența zeițelor și a preoteselor. În comparație cu cele feminine, zeitățile masculine sunt foarte puține; iar imaginile de cult masculine lipsesc cu desăvârșire; în scenele de cult, femeile apar mult mai frecvent decât bărbații; și este posibil ca această preponderență a sexului feminin să explice caracterul afectiv al religiei, ce se observă mai ales în scenele din cultul arborelui. Cel mai clar recunoscute sunt cultul zeiței-șarpe protectoare a casei și cultul naturii, cu cele două aspecte ale sale: cel al

> Stăpânei și Stăpânului Fiarelor și cel al Copacilor. Din păcate, nu se cunoaște legătura dintre acestea și sanctuarele naturii descoperite până acum. Și, în fine, trebuie să subliniem că referirile la viața sexuală, toate simbolurile falice, care abundă și sunt atât de agresive în numeroase religii — inclusiv în religia istorică a Greciei —, lipsesc cu desăvârșire din arta minoică.[99]

Și Evans a remarcat modestia și decența artei minoice: „de la prima până la ultima fază", scrie el, „nu s-a descoperit niciun personaj indecent"[100].

După cum au observat mulți, cultura minoică pare să fi fost de tip matriarhal. Grația și eleganța doamnelor, cu frumoasele lor fuste cu volane, cu decolteuri generoase și coafuri frumoase pline de panglici, amestecându-se în voie cu bărbații, în curți interioare, în arenă — adorabile, vioaie și zvelte, gesticulând și sporovăind, punându-și chiar centuri atletice masculine pentru a face salturi periculoase peste coarnele și grebenele taurilor —, reprezintă o civilizație rafinată care nu a fost egalată de multe ori: e un aspect pe care aș dori să-l clarific cât se poate de ferm în acest capitol, ca o provocare la adresa înaltelor pretenții ale acelor ordine morale cu mândrie falică, fie ele circumcise sau nu, care aveau să urmeze.

La fel de evident este contrastul între lumea cretană și statele regale atât ale sumerienilor, cât și ale egiptenilor. Mitologia și cultura sa par să reprezinte o etapă anterioară Epocii Bronzului a acestor civilizații: o epocă mai blândă, mai liniștită, premergătoare deschiderii marelui curs al istoriei lumii eurasiatice, care este cel mai bine datat de războaiele și monumentele comemorative ale victoriilor regilor săi egoiști. Înainte de venirea

grecilor, în Creta nu existau cetăți fortificate. Și s-au păstrat mai puține dovezi în privința armelor. Scenele de luptă ale cuceririi regale nu joacă niciun rol în stabilirea stilului. Se remarcă starea de spirit caracterizată prin bunăstare și desfătare, masiva participare a tuturor categoriilor sociale la asigurarea unei atmosfere agreabile de prosperitate și dezvoltarea vastă a comerțului maritim profitabil cu toate porturile lumii arhaice și chiar — în mod curajos — cu regiuni foarte îndepărtate.

Datările civilizației cretane stabilite de Sir Arthur Evans au fost schimbate de cercetări ulterioare, însă liniile principale se păstrează și, ținând cont de modificările sugerate de descoperirile mai târzii, pot fi rezumate după cum urmează:

Neoliticul timpuriu: probabil începând din cca 4000 î.Hr.

Minoicul timpuriu	I: până în cca 2600 î.Hr.	
2500 î.Hr.	II: cca 2600–2300 î.Hr.	Prepalațial

	III: cca 2300–2000 î.Hr.		
Minoicul mijlociu	I: cca 2000–1850 î.Hr.		
	II: cca 1850–1700 î.Hr.		Palațial timpuriu
	IIIA: cca 1700–1660 î.Hr.		(Hieroglific)
	IIIB: cca 1660–1580 î.Hr.		
Minoicul târziu	IA: cca 1580–1510 î.Hr.		Palațial superior
1500 î.Hr.	IB: cca 1510–1450 î.Hr.		(Liniarul A)
	II: cca 1450–1405 î.Hr.		
	III: cca 1405–1100 î.Hr.		Epoca micenianăă (Liniarul B)

Toți experții sunt de acord că straturile neolitice trebuie să fi provenit din Asia Mică. Prin urmare săpăturile recente din sud-vestul Anatoliei (Turcia) prezintă un interes deosebit. Ceramica lor, datată în jurul anului 5500 î.Hr. (vezi *supra*, p. 40), poate fi considerată cea mai veche dovadă cunoscută a cultului cretan al zeiței. Aceste articole ceramice includ statueta unei zeițe goale așezate pe niște leoparzi, pe care îi mângâie; de asemenea, a unei astfel de zeițe îmbrățișate de un adolescent; sau alta, a zeiței ținând în brațe un copil; și câteva înfățișând figuri feminine singure, culcate sau în picioare — dar întotdeauna executate (ca să-l citez pe cel care le-a descoperit, profesorul James

Mellaart) „cu un gust admirabil și o măiestrie a modelării necunoscută până în epoca clasică târzie“[101].

Mai mult, în așa-numitul colț învecinat al Taurului, unde sud-estul Asiei Mici se întâlnește cu nordul Siriei, au apărut numeroase statuete feminine, datând din cca 4500–3500 î.Hr., asociate cu frumoasa ceramică pictată Halaf din zona respectivă; și aici (așa cum am văzut în *Mitologia primitivă*)[102] au apărut pentru prima dată o serie de forme simbolice care mai târziu aveau să devină proeminente în Creta: capul de taur (bucraniu) văzut din față, toporul dublu, morminte de tip tholos și figuri de porumbel, vacă, oaie, capră și porc.

În *Mitologia orientală* am arătat că cele mai vechi temple cunoscute din istoria civilizației au apărut în această zonă în jurul anului 4000 î.Hr. și că ele sugerează, prin forma lor, o referire la organele genitale feminine; mai exact, uterul zeiței-mamă cosmice, Vaca. Laptele vitelor sacre crescute în țarcurile lor era identic cu acela al zeiței-mamă însăși, al cărei vițel era animalul de sacrificiu. Iar când cultura agrar-pastorală din care făcea parte acest complex de temple s-a răspândit spre sud, către pământurile nou locuite din Mesopotamia, în cca 4000–3500 î.Hr., a luat cu ea și cultul vitelor.[103] Dar a traversat și Iranul, ajungând până în India, unde a apărut în complexul civilizației din Valea Indului, în jurul anului 2500 î.Hr., cam pe vremea apariției minoicului timpuriu II în Creta.

Recent, reprezentanții unei importante școli de cercetare italiene au început să vorbească despre un „complex cultural mediteraneean“ care ajunge în est până la Ind, dominat de miturile și riturile Marii Zeițe și ale consortului ei.[104] Profesorul Nilsson se referă la acest grup cu oarecare dispreț.[105] Cu toate

acestea este greu să ne imaginăm cum s-ar putea explica altfel repetarea formelor simbolice în două medii atât de diferite precum insulele din Marea Egee și câmpiile izolate din nordul Indiei: prezența în ambele regiuni a unei zeițe care este atât benefică (sub formă de vacă), cât și malefică (sub formă de leoaică), asociată cu creșterea, hrănirea și moartea tuturor ființelor și, în special, a vegetației; simbolizată în toate aspectele sale de un Arbore al Vieții cosmic, care este și arborele morții; iar consortul ei este un zeu având drept animal simbolic taurul și drept semn tridentul, cu care este asociat și ciclul lunar, într-un context care prezintă numeroase indicii ale unei tradiții de regicid ritualic. Părerea mea este că cele două mitologii sunt în mod clar extensii ale unui singur sistem, a cărui obârșie era Orientul Apropiat nuclear; perioada de răspândire a precedat-o pe aceea a ascensiunii marilor regate sumero-egiptene din Epoca Bronzului; iar forța motrice a acestei vaste extinderi a fost comerțul: exploatarea și schimbul de materii prime. În India, acest tip de civilizație comercială din neoliticul târziu a scăzut treptat, cedându-și roadele mai întâi populației primitive, iar mai târziu civilizației avansate vedic-ariene.[106] În schimb, din Creta a urmat o puternică expansiune comercială, care, în perioadele minoică mijlocie și târzie (de la minoică mijlocie I până la minoică târzie II), a ajuns chiar în nord-vest, până în Insulele Britanice. De fapt, astăzi s-a stabilit definitiv o legătură între regiunea britanică și cea cretană.

Vom arunca o scurtă privire asupra datelor și perioadelor istoriei britanice, pe baza recentelor cercetări arheologice efectuate la Stonehenge de către profesorul R.J.C. Atkinson, pentru a le compara cu cele cretane:

1 CULTURA WINDMILL HILL, cca 2300 î.Hr.: datând din neoliticul timpuriu din Marea Britanie; provenind, în cele din urmă, din estul Mediteranei (Marea Cretei a lui Frobenius), prin Elveția, Franța și Iberia; creată de grupuri risipite pe țărmurile sudice: păstori-fermieri. Principalele vestigii: mari incinte circulare de pământ, cuprinzând adesea mai multe inele concentrice (de exemplu, la Windmill Hill, lângă Avebury), care ar fi putut fi țarcuri pentru vite; de asemenea, tumuli alungiți, înalți de peste 3 metri, lungi de 30–90 de metri, conținând șase sau mai multe trupuri. În cea mai mare parte, așezări temporare.[107]

2. FĂURITORII CONSTRUCȚIILOR MEGALITICE, cca 2000 î.Hr.: Vestigii: morminte mari cu camere pe țărmurile vestice ale Marii Britanii.[108] Înmormântări, colective, dar succesive, spre deosebire de cele din tumulii alungiți de la Windmill Hill. (Analogia cu mormintele cu camere irlandeze și perioada de maximă exploatare a aurului și cuprului irlandez, datată de Macalister în jurul anilor 2000–1600 î.Hr.)[109] Se pare că răspândirea culturii megalitice își are originea în vestul Mediteranei (Marea Sardiniei a lui Frobenius), trecând prin Franța până pe coasta golfului Biscaya, până în Bretania și Insulele Britanice. Relația sa cu vestigiile megalitice mult mai târzii din Epoca Fierului din sudul Indiei, din cca 200 î.Hr. până în cca 50 d.Hr. aproximativ, rămâne în continuare neclară.[110]

2a. Dezvoltarea unor culturi neolitice secundare în Marea Britanie: dezvoltări locale rezultate în urma impactului culturilor Windmill Hill și a

construcțiilor megalitice asupra populației native din mezolitic-paleolitic. Monumente „Henge“: incinte circulare mari, cu terasamente, prevăzute de obicei cu o singură intrare, ce cuprind o serie de gropi dispuse circular și morminte cu rămășițe incinerate. De exemplu, Woodhenge: șase ovale concentrice cu găuri pentru stâlpi sugerează planul la nivelul solului al unei construcții din lemn acoperite; în centrul inelului a fost găsit îngropat scheletul unui copilaș cu craniul despicat.[111]

3. STONEHENGE I, cca 1900–1700 î.Hr.: Prima dintre cele trei faze succesive ale construcției marelui monument de la Stonehenge: terasamente și gropi care formează cercuri; eventual, o structură din lemn în centru. S-a presupus că gropile erau destinate ofrandelor aduse pământului (sângele vărsat al animalelor sacrificate, posibil și al ființelor umane: vezi și scheletul de copilaș de la Woodhenge, amintit mai sus).[112]

3a. Sosirea populației care a adus toporul de luptă și ceramica având impresiuni de șnur, cca 1775 î.Hr.: Complex arian? Prezența ei pe țărmurile britanice din nord-est de dincolo de Marea Nordului; puncte de plecare necunoscute: ultima regiune de proveniență, câmpiile înierbate ce se întind de la Rin până în stepele rusești. Ceramica cu impresiuni de șnur (vezi și Japonia: stratul Jōmon, literal „cu urme de sfoară“, cca 2500–300 î.Hr.)[113]; topoare de luptă din piatră perforată, înfățișare marțială și armură de război: căpetenii.[114]

3b. Apariția locuitorilor din cultura ceramicii campaniforme (Bell-Beaker), cca 1775 î.Hr.: Sosirea acestora din Renania pe coastele sud-estice britanice. Înmormântări individuale sub tumuli rotunzi. Culturi înrudite larg răspândite în Europa Centrală și de Sud-Vest. Discuri circulare de aur ornamentate cu o cruce (referință solară?).[115]

4. STONEHENGE II, cca 1700–1500 î.Hr.: A doua fază a construcției marelui Stonehenge: un cerc dublu cu șaptezeci și șase de găuri în care se aflau cândva monoliți din dolerit de dimensiuni moderate (poziția pietrelor a fost schimbată în timpul construcției Stonehenge III, dar dovada amplasării anterioare este incontestabilă). Dimensiunea pietrelor: între aproximativ 180 și 400 de centimetri înălțime; greutate, până la 6,5 tone. De interes deosebit: linia axială a intrării în acest cerc (indicată de dispunerea altor șase pietre, ceea ce înseamnă un total de optzeci și două) este orientată spre răsăritul soarelui la solstițiul de vară — ceea ce indică schimbarea orientării terestre a monumentului Stonehenge I (gropi sacrificiale: cultul zeiței pământului?) spre o orientare cerească (pietre în picioare: zeități cerești și solare). De asemenea: monoliții din dolerit ale acestui sanctuar au fost aduși de pe un munte sacru aflat la distanța de 217 kilometri în linie dreaptă, Prescelly Top din Pembrokeshire (Țara Galilor) — al cărui „vârf învăluit de nori", sugerează profesorul Atkinson, „trebuie să le fi părut nimic altceva decât casa zeilor, așa cum i-a părut muntele Ida unui călător prin câmpia cretană"[116]. Acest munte (536 de

metri) era vizibil pentru comercianții care transportau mărfuri irlandeze din aur și bronz prin sudul Țării Galilor și Britannia către continent. Mai multe elemente ale acestui complex cultural — modificări locale ale formelor de boluri ceramice; halebarde irlandeze din cupru și alte accesorii de război — sugerează (ca să-l citez din nou pe profesorul Atkinson) „o aristocrație războinică strâns implicată în comerțul cu produse metalice“[117].

5. CULTURA WESSEX, cca 1500–1400 î.Hr.: gorgane circulare (mai ales în apropiere de Stonehenge): înmormântări individuale sub un tumul circular, adeseori de o înălțime considerabilă, înconjurat de un șanț conținând numeroase podoabe și arme somptuoase și exotice. O comunitate aristocratică puternică și bogată: intermediari în comerțul irlandez cu metale (aur, cupru, iar acum și mărfuri din bronz) cu regiuni de pe continent, cu Creta minoică și Micene, atât pe uscat, cât și pe mare, în ambele direcții. Importuri de metale din Germania și Boemia. Coliere de chihlimbar baltic (acum se folosea traseul chihlimbarului din Epoca Bronzului, de la Marea Baltică, pe uscat, prin Europa Centrală, până la Marea Adriatică). Obiecte din aur din zona mediteraneeană. Mărgele egiptene din faianță.[118]

5a. Stonehenge III, 1500–1400 *î.Hr.:* Cercul cel mare de megaliți, de 30 de metri în diametru, alcătuit (inițial) din treizeci de pietre uriașe: de aproximativ 5,5 metri înălțime, cântărind în jur de 26 de tone. În partea de sus, de jur împrejur, a fost amplasat un buiandrug fixat

printr-un fel de îmbinare cu scobituri și pene, folosită și la poarta din spate de la Micene. În interiorul cercului, o potcoavă alcătuită din cinci trilituri se deschide spre nord-est (solstițiul de vară), cel mai înalt ridicându-se la 7,3 metri deasupra solului. Iar monoliții din dolerit sunt rearanjați acum în două serii, formând un cerc și o potcoavă. Ciopliturи în pietre: un pumnal de tipul celor descoperite în mormintele-puț din Micene, 1600–1500 î.Hr.; capete de topor dintr-un bronz importat din Irlanda, 1600–1400 î.Hr.; un dreptunghi simbolizând-o pe zeița-mamă.[119]

Informațiile colectate din siturile britanice se potrivesc perfect cu cele din siturile cretane și, după cum afirmă profesorul Atkinson (care cu siguranță nu este un romantic, ci un cercetător foarte precaut), monumentul nu este nicidecum o lucrare primitivă, sugerând cu tărie influența civilizației miceniene contemporane. Iată ce scrie:

Am văzut că prin comerț se stabiliseră contactele necesare cu zona mediteraneeană. Dacă se dorește, putem vedea și pumnalul de la Stonehenge ca un semn indicând direct spre Micene. Știm de la Homer că arhitecții, ca și poeții printre care se număra și el, erau oameni fără adăpost care rătăceau din oraș în oraș. Și atunci, ar fi mai greu de crezut ca arhitectul de la Stonehenge să fi fost vreun micenian, decât că monumentul a fost proiectat și ridicat, cu toate detaliile sale aparte și sofisticate, de niște simpli barbari?

Să presupunem pentru o clipă că aceasta ar fi mai mult decât o simplă supoziție. Și atunci, în ce împrejurări un om versat în tradițiile și artele

arhitecturii mediteraneene ar putea ajunge să lucreze printre barbarii din Nordul îndepărtat și rece? Firește, doar ca slujitor priceput al vreunui prinț micenian călătorind prin ținuturi îndepărtate, *fortis ante Agamemnona;* sau la porunca vreunui rege barbar britanic, ale cărui voce și daruri au vorbit suficient de tare pentru a fi auzite chiar și în orașele de pe țărmurile Mediteranei...

Cred [...] că Stonehenge însuși este dovada concentrării puterii politice, cel puțin pentru o vreme, în mâinile unui singur om care putea crea și menține condițiile necesare realizării acestei mari lucrări. Nu vom ști niciodată cine era, dacă era băștinaș sau străin; rămâne o figură la fel de obscură și imaterială ca și regele Brutus din istoria medievală britanică. Și totuși cine în afară de el ar trebui să doarmă, ca Arthur ori Barbarossa, în bezna liniștită a unei cripte megalitice de sub masivitatea muntoasă a Silbury Hill? Și nu este Stonehenge însuși monumentul său comemorativ?[120]

Nicio însemnare nu a ajuns până la noi din acea vreme de mult uitată, când toată Europa era însuflețită de un comerț promovat de oameni curajoși, care porneau în călătorii cutezătoare și primejdioase, produceau podoabe frumoase și legau prin firele negoțului Baltica cenușie și mările Nordului cu albastrul strălucitor al căilor maritime din Sud. Nici măcar Creta, insula aflată la originea tuturor acestor activități, nu ne-a permis să știm prin intermediul vreunui text ce povești s-au spus, rugăciunile care s-au cântat în sanctuare sau măcar limbile folosite. Scrierea hieroglifică cretană din perioada palațială timpurie (cca 2000–1660 î.Hr.:

Minoicul mijlociu I–IIIA: Stonehenge I până la începutul lui Stonehenge II) nu a fost descifrată. Iar scrierea Liniară A nu a dezvăluit încă secretul marii epoci a palațialului superior (cca 1660–1405 î.Hr.: minoicul mijlociu IIIB până la minoicul târziu II; Stonehenge, sfârșitul lui II și III). În prezent, opinia generală pare să fie aceea că Liniarul A, precum și scrierea hieroglifică anterioară provin, probabil, din regiunea luvită-hitită-ariană a Anatoliei[121]; cu alte cuvinte, reprezentau o fază ulterioară a acelei matrice culturale din care a derivat neoliticul cretan. Totuși acest punct de vedere a fost contestat recent de profesorul Cyrus Gordon de la Brandeis University, care crede că a descoperit pe tăblițe un vocabular sirian, fenician-semitic. Problema este în continuare deschisă. Dar, în orice caz, zona generală de origine trebuie să fi fost marele vulcan cultural al Taurului, din care, după cum am văzut și vom vedea din nou, valuri și curenți de cea mai mare importanță curgeau în toate direcțiile, începând din perioada statuetelor zeiței, caracteristice culturii Hacilar.

În schimb, Liniarul B (cca 1405–1100 î.Hr.: minoicul târziu III), care, după cum știm acum, era o formă timpurie de greacă, a fost folosit în perioada invadării Nordului de către Europa: epoca eroică micenianã a lui Agamemnon, Menelau, Nestor și Ulise, ultimele zile ale îndelungatei și creatoarei epoci a zeiței și începutul erei universale a războinicilor fii ai zeilor. În istoria britanică am înregistrat deja apariția unor membri ai acestui complex războinic încă de pe la 1775 î.Hr., în cadrul populației care a adus toporul de luptă și ceramica cu impresiuni de șnur și, probabil, al celei din cultura ceramicii campaniforme — în ale căror rămășițe s-a recunoscut recent un amestec de

origini ariene și origini continentale prearіene.[122] Am mai remarcat că, la Stonehenge I, mărturiile anterioare acestei date sugerează o orientare spre pământ, cu sacrificii menite să asigure fertilitatea zeiței; în timp ce la Stonehenge II orientarea sanctuarului este în sus, spre cer și soare, cu referire la un Olimp local (Prescelly Top). Prin urmare este rezonabil să presupunem că, până la jumătatea mileniului II î.Hr., în nordul Europei începuse procesul de fuziune a mitologiei zeiței cu cea a zeilor.

Pe de altă parte, în mediul cretano-micenian, cultul zeiței încă era predominant. În mod similar, în Irlanda, unde impactul trupelor de războinici patriarhali arieni a fost temperat de opoziția locuitorilor Britanniei, străvechiul cult al zeiței a supraviețuit și chiar s-a contopit în mod strălucit cu zeii, eroii și nesăbuitele isprăvi de vitejie ale fiilor ei.

În această lucrare încerc să acord o importanță deosebită timpului și ordinii simbolice a zeiței; căci atât descoperirile antropologice, cât și cele arheologice confirmă acum nu numai existența unui contrast între sistemele mitic și social ale zeiței și cele ale zeilor de mai târziu, ci și faptul că, în propria noastră cultură europeană, sistemele zeilor se suprapun peste cele ale zeiței, mascându-le — aceasta din urmă însă continuă să acționeze în opoziție, ca să spunem așa, în inconștientul civilizației în ansamblu.

Din punct de vedere psihologic și sociologic, problema este de foarte mare interes; deoarece, după cum afirmă toate școlile de psihologie, imaginea mamei și a femeii afectează psihicul în mod diferit față de imaginea tatălui și a bărbatului. Sentimentele de identitate sunt asociate mai direct cu mama; cele de disociere, cu tatăl. Prin urmare

acolo unde predomină imaginea mamei, până și dualismul vieții și al morții se dizolvă în extazul mângâierii sale; lumile naturii și a spiritului nu sunt separate; artele plastice înfloresc elocvent de la sine, fără a fi nevoie de explicații discursive, alegorii sau etichete morale; iar în spontaneitatea naturii predomină o încredere implicită, atât sub aspectul ei sacrificial, negativ, ucigaș (leu și topor dublu), cât și sub aspectul ei productiv și reproductiv (taur și copac).

În concluzie, frumosul inel cu pecete micenian din Figura 19 înfățișează probabil ultimul sanctuar închinat la margine de drum acestei zeițe a străvechii Grădini a Inocenței, înainte ca Nobodaddy să-l prefacă pe iubitul ei șarpe în ființă târâtoare și să ferece pentru totdeauna Arborele Vieții. În partea de sus vedem soarele și o semilună în descreștere, deasupra unui desen care seamănă cu cel al taurului lunar și al păsării-leu din Figura 16. Este marcată aceeași linie despărțitoare între terestru și celest, având deasupra aceleași două prezențe: luna în descreștere și soarele ucigaș. În spatele lunii se află o mică figură ce ține un toiag în mâna stângă, oarecum asemănătoare cu zeița-leu din Figura 12. Acest mic personaj este acoperit de un mare scut micenian și sugerează caracterul războinic al zeiței. Cum Atena greacă de mai târziu este, de asemenea, înfățișată având cu ea un scut (circular și mai mic, purtat pe braț), iar numele *A-ta-na Po-ti-ni-ja* (*Athenai Potniai*, „Stăpâna Atenei") apare pe tăblițele cu scriere Liniară B, este cel puțin posibil ca aici să fie reprezentat un echivalent timpuriu al Atenei clasice, sub aspectul negativ, criminal al zeiței. Mâna sa dreaptă arată către o serie de șase capete de animale destinate sacrificării răspândite de-a lungul marginii din dreapta (stânga noastră) a compoziției, în timp

ce în partea opusă, în contrapondere, se află Arborele Vieții, acoperit din belșug cu flori, și o mică figură feminină care se ridică în aer ca să-i culeagă fructele.

Figura 19. Zeița securii cu tăiș dublu (*labrys*)

Centrul compoziției este dominat de securea cu tăiș dublu cretană, care indică două direcții: pe de o parte, spre sacrificiu; pe de altă parte, către darul său, arborele. Aceasta ne amintește de copacul mare din Figura 15, cu trunchiul său mare mort, dar ale cărui ramuri sunt veșnic vii. În cazul acela, leul zeiței părea prietenos, ocrotitor, după cum pare să fi fost percepută în această cultură experiența morții, ca ducând la dobândirea vieții veșnice. La fel se întâmplă și aici: zeița securii cu dublu tăiș șade binevoitoare sub copacul său, iar de ea se apropie doi devoți. Primului, care ține mâna întinsă, îi oferă trei măciulii de mac, în timp ce cu mâna stângă își ridică sânii. Mica siluetă din dreptul genunchilor ei nu are picioare, dar pare să se ridice de la pământ, și ține în mâna stângă o mică secure cu tăiș dublu și o ramură înflorită în dreapta, rezumând astfel întreaga temă și reprezentând punctul de mijloc al echilibrului dintre mica figură coborând cu scutul micenian și mica figură ascendentă culegând

fructe.[123] Comparați cele două puteri din stânga și din dreapta Gorgonei, al cărei cap, în arta clasică, este fixat pe scutul Atenei (vezi *supra*, p. 28). În epoca prepatriarhală, aceeași zeiță în care rezidă viața și moartea reprezenta grădina mitică unde Moartea și Viața — cele două Regine — erau una. Iar pentru copilul ei credincios, Dumuzi (Minotaurul), a cărui imagine a destinului este ciclul lunar, ea era însuși Paradisul.

IV. Victoria Fiilor Luminii

Pacea și bunătatea zeiței, bazate pe riturile de sacrificiu desfășurate în crângurile ei sacre, s-au propagat din Orientul Apropiat nuclear, printr-o zonă largă, spre răsărit și spre apus, până la țărmurile celor două mări; însă multe dintre artele și beneficiile domniei sale s-au răspândit și printre sălbaticii din Nord și din Sud, care nu au ajuns agricultori sedentari, ci păstori seminomazi de vite, oi sau capre. În jurul anului 3500 î.Hr., aceștia au devenit un pericol pentru satele și orașele agricole, unde desfășurau pe neașteptate raiduri, jefuiau și plecau, sau, mai grav, rămâneau pentru a înrobi populația. După cum am văzut, ei proveneau din două mari zone: pășunile întinse din Nord și deșertul arabo-sirian. În anul 3000 î.Hr., acești invadatori au întemeiat state puternice, iar pe la 2500 î.Hr., în Mesopotamia, conducerea a trecut în mod decisiv în mâinile unei serii de conducători însemnați ai deșertului, dintre care Sargon din Akkad (cca 2350 î.Hr.) a fost prima personalitate importantă, iar Hammurabi din Babilon (cca 1728–1686 î.Hr.), a doua. Erau aproximativ contemporani

cu regii cretani ai mării, dar având o relație complet diferită cu zeița.

„Sunt Sargon, puternicul rege, monarhul Akkadului", citim într-o faimoasă declarație a primului dintre cei doi regi.

> Mama mea era de origine modestă; nu mi-am cunoscut tatăl; fratele tatălui meu e muntean; iar orașul meu, Azupiranu, se află pe malul Eufratului.
>
> Modesta mea mamă m-a zămislit în taină; m-a pus într-un coș de papură; i-a astupat găurile cu bitum și m-a abandonat pe râu, care însă nu m-a înghițit. Apele m-au purtat și m-au dus la Akku, cel care irigă solul, iar el m-a luat din râu, m-a crescut ca pe fiul său și m-a făcut grădinar: și câtă vreme am fost grădinar, zeița Ișstar m-a iubit.
>
> Apoi am condus regatul...[124]

Aici regele și-a atribuit — sau i-a fost redactată de către cronicarul său — o biografie legendară după un model cunoscut în întreaga lume. Formula provine din mitologia mai veche a zeiței și a fiului ei, dar cu un transfer de interes asupra fiului — care acum nu este nici zeu, nici jertfă consacrată, ci un parvenit cu ambiții politice. Motivele de bază din acest exemplu sunt: 1) nașterea virginală modificată (tată necunoscut sau mort); 2) prezența îndepărtată a tatălui ca zeu al muntelui (fratele său e muntean); 3) abandonarea în apele râului (naștere din ape — vezi și grecul Erihtonios, hindusul Vyāsa și evreul Moise); 4) salvarea și adoptarea de către o persoană care irigă pământul (tema adopției de către oameni simpli, adesea de către animale — de exemplu, Romulus și Remus: aici este subliniată din nou tema apei); 5) eroul ca grădinar (roditor al zeiței); 6) eroul

este iubit de zeița Ișstar (echivalentul semitic al lui Inanna, corespunzătoare Afroditei grecești).

În perioada de început a cercetării psihanalitice, dr. Otto Rank a scris o importantă monografie despre *Mitul nașterii eroului*[125], unde a analizat și a comparat vreo șaptezeci de variante ale acestei formule, culese din Mesopotamia, Egipt, India, China, Japonia și Polinezia, Grecia și Roma, Iran, din Biblie, din tradițiile celtică și germanică, turcă, estoniană, finlandeză și creștină europeană. El a arătat că tiparul semăna cu un anume tip de reverie nevrotică, în care individul se disociază de adevărații săi părinți imaginându-și pentru sine: 1) o naștere superioară, nobilă sau divină; 2) exilul sau abandonarea copilului; 3) adopția de către o familie mult mai umilă decât el însuși (adică decât adevărații săi părinți); și 4) perspectiva de a reveni, în cele din urmă, la „adevărata“ sa condiție, cu umilirea oportună a celor responsabili de exilul său și cu sentimentul general al împlinirii unui destin.

Analiza doctorului Rank sugerează foarte bine fascinația pe care o asemenea legendă trebuie să o fi exercitat asupra unor regi ambițioși și a biografilor lor, dar subestimează forța (ori cel puțin așa îmi pare mie) derivării efective a formulei dintr-un mit cosmologic. Întreaga serie citată se încadrează în domeniul răspândirii în întreaga lume a artelor și ritualurilor vieții agrare și, prin urmare, nu poate fi tratată ca un simplu amalgam de reverii produse independent de un anumit tip de stare de spirit individuală. Desigur, ne putem întreba dacă nu cumva starea de spirit morbidă este mai degrabă efectul legendei decât cauza ei; deoarece, așa cum știm, legenda reprezintă coborârea din planul cosmologic la o referință individuală. Prin urmare ea produce o meditație inferioară, și anume, în locul

stingerii eului în imaginea unui zeu (identificare mitică), exact invers: exaltarea eului până la starea de zeu (inflație mitică), ceea ce a constituit boala cronică a conducătorilor de când maeștrii artei de a-i manipula pe oameni au reușit să joace rolul de zeu întrupat și, în același timp, să-și ferească gâtul de securea cu tăiș dublu. Așa cum am arătat în *Mitologia orientală*[126], acest șiretlic a avut efectul de a elibera regalitatea de sub dominația clerului și a stelelor, transformând statul religios (hieratic) în unul politic (dinastic) și deschizând epoca în care principala preocupare a regilor ar putea deveni nu cucerirea lor înșiși, ci a lumii.

Următorul pas inevitabil a fost proiectarea acestui gen de inflație regală înapoi asupra regelui zeilor, modelul regelui pământesc, după cum se vede în primele rânduri ale introducerii *Codului lui Hammurabi,* unde destinul monarhului este legat de cel al tânărului și noului zeu Marduk.

> Când sublimul Anu [zeul cerului], regele Anunnakilor [divinități ale lumii subpământene],/ (Și) Enlil, stăpânul cerului și al pământului,/ Hotărâtorul destinelor țării,/ I-au fixat lui Marduk [zeul orașului Babilon], primul născut al lui Enki [Ea] [zeul abisului apelor],/ Atribuțiile lui Enlil peste toată omenirea,/ L-au făcut mai mare peste Igigi [zeii inferiori ai lumii de sus]/ (Și) au chemat Babilonul după mărețul său nume,/ L-au făcut cel mai mare peste toată lumea,/ I-au hărăzit o regalitate veșnică,/ Ale cărei temelii sunt tari ca și cele ale cerului și pământului —/ Atunci Anu și Enlil m-au desemnat pe mine/ Să aduc bunăstare poporului,/ Pe mine, Hammurabi, devotatul, temătorul de zei,/ Să fac ca dreptatea să aibă întâietate în țară,/ Să dezrădăcinez răul și

nelegiuirea,/ Ca cel tare să nu mai apese pe cel slab./ Iar eu să strălucesc ca soarele peste cei cu capul negru/ Și să luminez peste (toată) țara./ Hammurabi, păstorul chemat de Enlil, sunt eu;/ Cel care am adunat belșug și prisosință,/ Cel care am procurat din abundență tot felul de lucruri[127].

Deja aceasta e formula statului tiranic tipic oriental, unde rolul monarhului, obținut prin mijloace umane, este reprezentat ca manifestare a voinței și îngăduinței creatorului și susținătorului universului. Pietatea, dreptatea și grija pentru bunăstarea poporului garantează justețea domniei sale. Iar corpul ceresc de care se atașează acum monarhul nu mai este luna argintie, care moare și răsare și este și lumină, dar și întuneric, ci soarele de aur, a cărui strălucire este veșnică și alungă orice umbre, demoni, dușmani și ambiguități. Astfel începe noua eră a Zeului Soare, după care va urma o dezvoltare extrem de interesantă, confuză din punct de vedere mitologic (cunoscută sub numele de *solarizare*), prin care întregul sistem simbolic al epocii anterioare va fi răsturnat, atribuindu-se luna și taurul lunar sferei mitice a femeii, iar leul, principiul solar, sferei masculine.

Cea mai cunoscută relatare mitică despre această victorie a zeului-soare asupra zeiței și a consortului ei este epopeea babiloniană a victoriei lui Marduk asupra stră-stră-străbunicii sale Tiamat, ce pare să fi fost compusă fie în vremea lui Hammurabi, fie imediat după aceea. Cu toate acestea singurul document existent provine din celebra bibliotecă a regelui Assurbanipal al Asiriei, un mileniu mai târziu (cca 668–630 î.Hr.), din a cărei comoară regală derivă aproape tot ce știm acum

despre literatura semitică de dinainte de alcătuirea Bibliei.

> Când sus, cerul nu fusese (încă) numit/ (Iar) jos, pământul (încă) nu purta un nume,/ [Când] nu exista decât Apsu primordialul, născătorul lor,/ Mummu [fiul și mesagerul lui Apsu și Tiamat] și Tiamat, cea care le-a dat naștere la toți;/ Ci numai apele lor amestecându-se ca un singur corp,/ Niciun loc de pășune nu fusese format (și) nici măcar un mărăciniș nu apăruse,/ Când niciunul dintre zei nu fusese adus întru ființă,/ [Când] ei (încă) nu fuseseră pe numele lor chemați și destinele lor [încă] nu fuseseră fixate,/ [În acest timp] fură creați zeii înăuntrul lor [în Apsu și Tiamat].

Aceasta este o versiune timpurie a formulei, deja cunoscută de cei mai mulți dintre noi prin scrierile grecilor, dintr-o generație anterioară și una ulterioară de divinități. Apsu, Tiamat și fiul lor, Mummu (mesagerul lor, Cuvântul; vezi și *supra*, p. 69, „casa *mummu*"), la fel ca și clasicii Uranos, Gaia și copiii lor, Titanii, se bucură de o perioadă de dominație incontestabilă înainte de ascensiunea și victoria acelor zei războinici care sunt cei mai venerați în rugăciunile și ritualurile oamenilor. O asemenea mitologie reprezintă o adevărată substituție istorică de culte: în ambele cazuri, este vorba de înlocuirea unui sistem matriarhal anterior de către un sistem patriarhal invadator. Și în ambele cazuri, de asemenea, principala intenție a genealogiei cosmice era respingerea pretențiilor vechii teologii în favoarea zeilor și a ordinii morale a celei ulterioare. Prin urmare citim:

Lahmu și Lahamu au fost formați, au căpătat nume./ Chiar mai înainte ca ei să fi crescut (și) să devină mari;/ Anșar și Kișar fură creați, depășind pe alții,/ Ei au trăit zile multe, au adăugat la ani;/ Anu fu succesorul lor, rivalul părinților săi;/ Da, primul născut al lui Anșar, Anu, fu egalul lui./ Și Anu l-a născut pe Nudimmud [unul dintre epitetele lui Ea] după chipul său./ Nudimmud, stăpânul părinților săi, era el,/ De o vastă înțelepciune, înțelegere, putere și tărie,/ Mult mai puternic decât bunicul său Anșar;/ N-avea niciun rival printre zei, frații lui.

Cerești frați s-au adunat împreună./ Ei au întărâtat pe Tiamat și asaltat (?) pe păzitorul lor./ Da, ei au tulburat buna dispoziție a lui Tiamat,/ Prin râsul lor în locuința cerului./ Apsu n-a putut să domolească zgomotul lor/ Și Tiamat a rămas mută la [purtarea] lor;/ Faptele lor erau necuviincioase față de [...]./ Purtarea lor nu era bună, ei au fost obraznici.

Atunci Apsu, născătorul marilor zei,/ A chemat pe Mummu, vizirul său, și i-a zis:/ „Mummu, vizirul meu, care bucură inima mea,/ Haidem, să mergem la Tiamat“./ Ei au mers și au stat jos în fața lui Tiamat;/ S-au sfătuit privitor la zei, primii lor născuți./ Apsu și-a deschis gura sa/ Și a zis către Tiamat cu voce tare:/ „Purtarea lor a devenit jignitoare pentru mine,/ Ziua eu n-am liniște, noaptea nu pot să dorm;/ Vreau să-i distrug, să termin cu purtările lor,/ Ca liniștea să fie refăcută, să putem dormi“.

Îndată ce Tiamat a auzit aceasta,/ A devenit furioasă și a strigat către soțul ei;/ Ea țipa și răcnea furioasă de una singură./ Ea plămădi răul în inima sa (și zise):/ „Ce? Să distrugem ceea ce

noi înșine am creat?/ Purtarea lor, desigur, este supărătoare, dar să-i luăm cu binele!“

Mummu luă cuvântul și sfătui pe Apsu;/ [...] și răuvoitor fu sfatul lui Mummu:/ „Da, tată, distruge purtarea lor jignitoare;/ Atunci tu vei avea liniște ziua și vei dormi noaptea!“/ Când Apsu [au]zi, fața lui s-a luminat,/ Fiindcă el plănuia cele rele contra zeilor, fiii lui./ Mummu i-a cuprins gâtul,/ A îngenuncheat în fața lui și-l săruta.

Tot ceea ce ei plănuiau în adunarea lor/ Era vestit zeilor, primilor lor întâi născuți./ Când zeii au auzit (aceasta) s-au pus în mișcare;/ Ei au păstrat tăcerea, ei au stat liniștiți./ Cel preaînțelept, desăvârșitul, atotștiutorul/ Ea, cel priceput în toate, a înțeles planul lor./ El a întocmit cu măiestrie un cerc magic contra lui./ El a alcătuit cu iscusință o sfântă și puternică descântare./ El a rostit-o și a făcut-o să stea peste ape./ El a turnat un somn peste el (așa că) el a adormit adânc./ Când Apsu, pe care el l-a așezat să se culce, a adormit,/ Mummu, sfetnicul lui, n-a mai avut putere să se miște./ El i-a slăbit cingătoarea (și) i-a scos tiara,/ El i-a luat splendoarea și a pus-o peste dânsul./ După ce l-a ferecat (astfel) pe Apsu, el l-a omorât./ Pe Mummu l-a legat și a zăvorât (ușa) în fața lui,/ Deasupra lui Apsu și-a așezat locuința lui;/ El l-a înșfăcat pe Mummu, târându-l pe el de frâu.

Cu aceasta am ajuns, într-adevăr, în domeniul psihologiei lui Freud și Rank: răutatea mitică a tatălui, sprijinul mamei, rivalitatea fraților (Mummu, cel mai mare, și Ea, cel mai mic) și, în cele din urmă, un patricid și raționalizarea lui justificată mitic — dincolo de care explorarea ar fi morbidă. În esență, mitul este transformarea formulei anterioare

reprezentate în Figura 16: taurul, zeița și pasărea-leu — adică tatăl (Apsu), mama (Tiamat) și fiul (Mummu). În acest exemplu, apele celor trei sunt amestecate. Ele reprezintă starea de conștiință pe care gândirea hindusă o numește „somn profund fără vise", iar Freud, „sentiment oceanic": și, într-adevăr, după cum ni se spune, liniștea somnului era singura dorință a lui Apsu.

În triada Apsu, Mummu și Tiamat (care, apropo, în ordinea mitică anterioară ar fi apărut, probabil, ca Tiamat și Apsu–Mummu) este simbolizată starea nondual anterioară creației, din care provin toate formele, atât din mit și vis, cât și din realitatea diurnă. Dar în noua mitologie a marilor zei, atenția a fost îndreptată către figurile proeminente ale dualității și luptei, puterii, profitului și pierderii, urmărite de obicei de gândirea omului de acțiune. În timp ce scopul vechii mitologii fusese să favorizeze o stare de indiferență față de modalitățile timpului și de identificare cu misterul nondual care rezidă în orice ființă (vezi și *supra*, pp. 17–18), scopul noii mitologii era exact opusul: încurajarea acțiunii în domeniul timpului, unde subiectul și obiectul sunt, de fapt, două elemente separate, nu unul și același — așa cum A nu este B, cum moartea nu este viață, virtutea nu este viciu și ucigașul nu este cel ucis. Totul este foarte simplu, limpede și fără complicații. Fiul cel mai mic, Ea, cu multe virtuți, îl învinge pe tatăl rău prin felul său subtil oedipian și îl apucă de nas pe fiul cel mare și rău (care îl cunoaște și îl iubește pe tată).

Însă care este soarta mamei, Tiamat, în această poveste normativă despre victoria virtuții?

> După ce Ea a înfrânt și supus pe dușmanii lui,/ A obținut victoria peste dușmanii lui,/ (Și) s-a

odihnit liniștit în locuința sa./ El a numit-o pe ea „Apsu“ și a destinat-o sanctuarului,/ În acest loc să fie așezat al său altar./ (Acolo) Ea (și) Damkina, soția lui, locuiesc în splendoare./ În camera soartei, în locuința destinelor,/ A fost născut cel mai înțelept și mai capabil dintre zei./ În inima lui Apsu a fost Marduk creat,/ În inima lui Apsu s-a născut Marduk;/ Cel care l-a născut pe el a fost Ea, tatăl lui;/ Cea care l-a născut pe el a fost Damkina, mama sa./ Pieptul mamei sale l-a supt el,/ Doica care l-a hrănit l-a umplut de o înaltă strălucire./ Ademenitoare era figura sa, atractivă privirea ochilor săi,/ Falnică era ținuta lui, un conducător chiar de la început./ Când Ea, tatăl care l-a născut, l-a văzut pe el,/ S-a bucurat, a radiat, inima i s-a umplut de bucurie./ L-a dăruit cu perfecțiune și i-a dăruit o dublă divinitate,/ Cu mult era deasupra lor, cu mult îi depășea;/ Desăvârșite erau membrele sale, mai presus de orice închipuire,/ Deasupra înțelegerii umane, greu de priceput./ Patru erau ochii săi, patru urechile sale;/ Când își mișcă buzele, foc scânteiază,/ Largi erau toate cele patru organe de auzit/ Și ochii, în același număr, vedeau orice lucru./ .../ Înconjurat cu nimbul a zece zei, era puternic peste măsură;/ Fiindcă ale lor impunătoare străluciri fuseseră îngrămădite peste el.

Anu a creat și a născut împătritul vânt,/ Încredințând puterii sale pe conducătorul armatei,/ El a produs... și așezat vântul-vârtej,/ El a întocmit torente și a tulburat pe Tiamat./ Tulburată e Tiamat, ziua și noaptea ea se frământă./ Zeii n-aveau odihnă suferind ca la furtună;/ Inima lor clocise în ea cele rele./ Lui Tiamat, mama lor, ei îi zic:/ „Când ei au ucis pe

Apsu, al tău soț,/ Tu nu l-ai ajutat, ci ai stat liniștită./ Când el a creat împătritul vânt uscat,/ Forța ta a slăbit și noi nu putem să fim liniștiți.../ Nu putem să fim liniștiți..."

Legenda povestește apoi despre furia crescândă și lupta lui Tiamat. Ca mamă a tuturor — „cea care creează totul" —, ea a născut șerpi monstruoși, cu dinți ascuțiți și colți plini cu venin în loc de sânge, fioroși, cumpliți și înzestrați cu o aură ce inspiră frica, astfel încât cine s-ar uita la ei să moară: vipera, dragonul, leul cel mare, câinele turbat, omul-scorpion și diverși demoni ai furtunii, puternici și necruțători. În total, a produs unsprezece soiuri de monștri, dintre care primul născut, pe nume Kingu, a fost ridicat de Tiamat și făcut șef peste ceilalți. „Eu te-am consacrat", a spus ea. „Ți-am dat toată puterea să sfătuiești pe zei. Cu adevărat tu ești suprem, singurul meu soț ești tu! Fie ca numele tău să devină faimos." A fixat pe pieptul lui tăblița destinelor și i-a spus: „Porunca ta să fie necontestată, [cuvântul] tău să fie de neînlocuit". După care, ea și vlăstarele sale s-au pregătit de bătălia cu zeii.

Cititorul va fi recunoscut tiparul războiului grecesc dintre Titani și zei, dintre progeniturile mai înfricoșătoare ale mamei tuturor, generate de propria putere feminină, și fiii secundari, mai strălucitori, mai frumoși, rod al supunerii sale fecundării masculine. Este efectul cuceririi unei ordini matriarhale locale de către invadatori nomazi patriarhali și al remodelării în scopuri proprii a tradiției locale a pământului productiv. De asemenea, este un exemplu de folosire a procesului sacerdotal de *defăimare mitologică,* constant folosită de atunci (mai ales, dar nu numai, de către teologii

occidentali). Ea constă pur și simplu în a-i considera pe zeii altor popoare ca fiind demoni, a le atribui propriilor zei hegemonia asupra universului și inventând apoi tot felul de mituri secundare, mari și mici, pentru a ilustra, pe de o parte, neputința și răutatea demonilor, iar, pe de altă parte, măreția și justețea marelui zeu sau a zeilor. În cazul de față, ea este folosită pentru a valida în termeni mitologici nu doar o nouă ordine socială, ci și o nouă psihologie — iar în acest sens trebuie privită nu ca o simplă fraudă, ci ca impunerea unui nou adevăr: afirmarea unei noi structuri a gândirii și simțirii umane, proiectată la o dimensiune cosmică.

Bătălia la care vom asista, deși aparent are loc între zei și Titani înainte de începutul lumii, este, de fapt, o ciocnire între două aspecte ale sufletului uman într-un moment critic al istoriei omenirii, când lumina și funcțiile raționale, învrăjbitoare au învins, sub semnul Bărbatului Eroic (în ramura occidentală a marilor civilizații), fascinația pentru misterul întunecat al celor mai profunde niveluri ale sufletului, care în Tao Te Ching primește frumosul nume de „Spirit al văii care e fără de moarte“:

Spiritul văii e fără de moarte
și se cheamă „misterioasa femelă“.
Poarta misterioasei femele se cheamă
„rădăcina Cerului și pământului“.
Necurmat, necontenit,
el pare că există,
și folosit, nicicând nu istovește[128].

Și citim:

După ce Tiamat a dat o astfel de importanță pregătirilor,/ Ea s-a pus în ordine pentru bătălia cu zeii, vlăstarele sale./ .../ Îndată ce Ea a auzit

despre aceasta,/ A căzut într-o tăcere mormântală și s-a posomorât,/ Apoi după îndelungă gândire mânia lui s-a potolit;/ Spre Anșar, străbunul, el s-a îndreptat./ Când el veni în fața bunicului său Anșar,/ I-a dat de știre despre tot ce Tiamat a plănuit:/ .../ [...Anșar răc]nește [...] cu mânie (?);/ [Lui Anu], fiul său, îi spune [un cuvânt], (zicând):/ [Mergi] și stai tu în fața lui Tiamat / .../ [Când el a auzit] cuvintele tatălui său, Anșar,/ [El a luat dru]mul spre ea, urmând calea directă./ [Dar când Anu era (destul) de aproape], să vadă planul lui Tiamat,/ [El n-a fost în stare să-i reziste], el s-a înapoiat.

Toți Anunnakii s-au adunat acolo./ Cu buzele lor strâns închise [ei stau] în tăcere./ .../ Ea l-a chemat pe [Marduk] în locul său tăinuit,/ [Dându-i] sfat, i-a spus tot ce avea pe inimă:/ „O, Marduk, ia aminte, ascultă-l pe tatăl tău./ Fiindcă tu, fiul meu, ești cel care mulțumește inima lui;/ Mergi în fața lui Anșar, [gata] ca pentru luptă;/ Stai falnic, în timp ce-i vorbești; văzându-te, se va liniști".

Stăpânul s-a bucurat la cuvântul tatălui său;/ El merse acolo și se înfățișă înaintea lui Anșar./ Când Anșar îl văzu, inima lui s-a umplut de bucurie;/ El îi sărută buzele, teama lui se înmoaie:/ [„Anșar,] nu fi mut, deschide-ți buzele tale,/ Eu voi merge și împlini dorința inimii tale./ .../ Cine-i omul care te-a împins pe tine la război?/ [...Ti]amat, o femeie, e cea care vine cu armele contra ta?/ .../ Fără întârziere tu vei doborî grumazul lui Tiamat./ .../ Stăpâne al zeilor, destinul marilor zei,/ Dacă eu, ca răzbunător al vostru, negreșit/ Trebuie să înving pe Tiamat și să salvez viețile voastre,/ Convoacă adunarea și proclamă soarta mea supremă./ Cuvântul meu și nu al vostru să hotărască destinele;/ Tot ceea ce

eu creez să rămână neschimbat,/ Rostirea buzelor mele să nu fie înlocuită, nici schimbată".

O afacere bună, într-adevăr! Am intrat acum într-un teatru al mitului pe care mintea rațională, nemistică, îl poate înțelege fără ajutor, unde arta politicii, arta de a câștiga puterea asupra oamenilor, și-a primit pentru totdeauna modelul ceresc.

Anșar și-a deschis gura/ Și către Gaga [Kaka], vizirul său, el și-a îndreptat cuvântul:/ „Gaga, vizirul meu, care bucuri inima mea,/ .../ Fă pe zeii tatălui meu să vină în fața mea;/ Toți zeii să purceadă aici./ Să vină la taifas, să stea la un banchet,/ Să mănânce pâine (aleasă), să bea vin preparat./ .../ Și ce-ți voi spune ție, repet-o în fața lor:/ .../ [Cum că] Tiamat, cea care ne-a născut, acum ne urăște,/ Ea a ținut o adunare și a strigat fioros./ Toți zeii s-au alăturat ei;/ Chiar cei pe care i-ai născut tu merg de partea ei./ Maica Hubur [Tiamat], care creează totul,/ A adaos arme groaznice, a produs șerpi-monștri./ .../ Ea a creat vipera, dragonul și *lahamu*,/ Leul cel mare, câinele turbat, omul-scorpion,/ .../ Ea l-a ridicat pe Kingu, în mijlocul lor l-a făcut șef./ .../ Eu l-am trimis pe Anu, dar el n-a putut să facă față./ .../ Veni apoi Marduk, înțeleptul zeilor, fiul vostru,/ .../ El și-a deschis gura (și) a grăit: Dacă eu, ca răzbunător al vostru, negreșit/ Trebuie să înving pe Tiamat și să salvez viețile voastre,/ .../ Tot ce eu creez să rămână neschimbat,/ Rostirea buzelor mele să nu fie înlocuită, nici schimbată". [...]

Ei s-au adunat cu toții și au plecat împreună,/ Toți zeii cei mari care hotărăsc destinele./ .../ Se sărutară unul cu altul întru adunare./ Stătură de vorbă, [se așezară] pentru banchet;/ Ei mâncară pâine de praznic și turnară [vin]./ Băutura cea

dulce a risipit teama lor,/ De licoarea tare se umflau corpurile lor./ Ei devin greoi și duhul li se aprinde./ Pentru Marduk, răzbunătorul lor, ei proclamă destinul./ Ei i-au ridicat lui un turn princiar,/ În fața părinților, el s-a așezat.

„Marduk, au spus ei, tu ești cel mai onorat dintre zeii cei mari,/ .../ Înălțarea și coborârea (cuiva) vor fi în mâna ta./ Spusele tale trebuie să fie de nezdruncinat, poruncile tale mărețe./ Niciunul dintre zei să nu încalce prerogativele tale./ .../ O, Marduk, tu ești cu adevărat răzbunătorul nostru,/ Noi ți-am acordat domnia peste universul întreg.“ [...]

Atunci ei au așezat un veșmânt [veșmântul înstelat al cerului nopții] în mijlocul lor;/ Și s-au adresat către Marduk, primul lor născut, zicând:/ Hotărârea ta, Stăpâne, este supremă printre zei./ N-ai decât să ordoni a nimici ori a crea și va fi./ .../ El porunci din gură și veșmântul a fost nimicit./ El porunci a doua oară și veșmântul a fost refăcut./ Când zeii, părinții lui, văzură puterea cuvântului său,/ Plini de bucurie, l-au omagiat: „Marduk e rege!“

Îi dăruiră un sceptru, un tron și un veșmânt regal;/ Îi adăugară o armă fără egal să lovească pe vrăjmaș/ .../ El își făuri un arc, desemnându-l ca arma lui;/ Îi atașă o săgeată și-i fixă și-o coardă./ Ridică măciuca, o luă în mâna dreaptă,/ Arcul și cu tolba le atârnă de-o parte./ În față își așeză fulgerul./ Cu o flacără arzătoare el își umple corpul./ El făcu o plasă să prindă pe Tiamat./ .../ El slobozi vânturile pe care le-a creat, șapte din ele,/ Să întărâte pe Tiamat împotriva lui./ Atunci stăpânul slobozi pe *abubu* [potop, ciclon], puternica sa armă,/ S-a urcat pe carul său furtună, înspăimântător, de nestânjenit./ Înhămă

la el patru [vânturi] și le înjugă la el/ Pe distrugătorul, pe necruțătorul, pe înecătorul, pe zburătorul,/ Cu dinții ascuțiți și plini de otravă./ .../ Pe partea dreaptă el puse pe izbitorul, înfricoșător în lupte;/ Pe partea stângă pe luptătorul care respinge orice împotrivire./ Drept manta purta o platoșă îngrozitoare,/ De al său nimb înfricoșător îi era înconjurat capul./ Stăpânul își luă drumul și-și urmă calea sa./ Către Tiamat cea mânioasă el își îndrepta fața lui./ Între buzele sale el ținea un descântec,/ O iarbă să distrugă otrava el ținea în mâna sa;/ Atunci l-au înconjurat pe el zeii./ Stăpânul se apropie să se uite înăuntrul lui Tiamat/ Și să vadă planul lui Kingu, soțul ei.

Când el [Marduk] privi, planul lui (Kingu) fu răsturnat;/ Voința îi fu distrusă și faptele zăpăcite./ Și când zeii, ajutătorii lui, care mergeau pe partea lui,/ Văzură pe viteazul erou, fața lor s-a întunecat./ Tiamat scoase un [țipăt], fără să-și întoarcă gâtul,/ Schițând o furioasă sfidare cu buzele ei:/ „Ești prea grozav ca stăpânul zeilor să se ridice contra ta./ În locul lor s-au ridicat ei sau în locul tău?“

Atunci stăpânul a ridicat pe *abubu,* arma sa puternică,/ Către Tiamat cea furioasă el replică astfel: „[Pentru ce] te-ai înălțat, [de ce] te-ai semețit?/ [Tu ai lăsat] inima ta să uneltească încăierarea,/ .../ Tu l-ai înălțat pe Kingu ca iubit [al tău],/ I-ai dat rangul lui Anu, necuvenit lui,/ Împotriva lui Anșar, regele zeilor, ai uneltit răul,/ [Contra] zeilor, părinții mei, ți-ai probat viclenia./ [Deși] armata ta e superioară, înzestrată cu arme,/ Vino aici, eu și cu tine să ne luptăm“.

Când Tiamat auzi aceasta/ Și-a ieșit din fire, și-a pierdut judecata;/ Furioasă Tiamat țipa tare;/

Până la pământ i se-ndoiră ambele picioare!/ Ea rosti un descântec, grăi un blestem,/ Iar zeii pentru luptă își ascuțeau armele lor./ Pășiră împreună Tiamat (și) Marduk, înțeleptul zeilor;/ Ei vin la luptă dreaptă, încleștându-se în bătălie;/ Stăpânul aruncă plasa și o prinde înăuntru./ Pe vântul cel rău, care venea în spate, i-l zvârle în față./ Când Tiamat deschise gura, să-l înghită în ea,/ El împinse în ea pe vântul cel rău și ea nu-și mai putu închide buzele./ În timp ce vânturile turbate îi umplură corpul,/ Trupul i se înțepeni, gura rămase încleștată, deschisă./ El zvârle săgeata, ce spintecă pântecele,/ Îi îmbucătăți măruntaiele, îi sfâșie inima./ Supunând-o astfel, el îi stinse viața./ El îi aruncă jos cadavrul și se așează pe el./ După ce a ucis pe Tiamat, pe conducătoare,/ Armata ei se sparse, ai ei se risipiră./ Iar zeii, ajutoarele ei, care au mers de partea ei,/ Tremurând de frică, fugiră înapoi;/ Ei încercară să fugă, să-și salveze viața,/ Dar strâns încercuiți ei nu putură să scape./ El îi face prinși și sfarmă armele lor./ Aruncați în plasă, devin înlănțuiți,/ Așezați în celule, erau plini de jale. [...]

Oastea demonilor ce mergea semeț înaintea ei,/ Puse în legături, brațele lor [...]/ Pentru opunerea lor, el i-a strivit sub picioare./ Iar pe Kingu, care fusese făcut șef peste ei,/ L-a legat și l-a dat în ceata lui Uggae [personificare a morții]./ El luă de la (Kingu) tablele cu destinul pe nedrept la el acum,/ Le-a pecetluit cu sigiliul său și le-a fixat pe pieptul lui,/ După ce el a biruit și i-a supus,/ A... pe dușmanul cel trufaș,/ .../ Și (apoi) s-a întors la Tiamat, pe care o învinsese./ Stăpânul a pășit pe picioarele lui Tiamat;/ Cu măciuca sa necruțătoare el îi sparse țeasta./ El tăie vinele sângelui ei/ Și (spuse) vântului de nord să o ducă

acoperită./ Când părinții lui văzură (aceasta) s-au bucurat și veselit,/ Și i-au adus darurile cuvenite de la ei lui.

Stăpânul [Marduk] se opri să se uite la corpul ei mort,/ Cum să împartă monstrul și să facă din el unelte./ Ca pe o scoică el o împărți în două:/ Jumătate o ridică în sus, formând plafonul cerului;/ Trase în jos zăvorul și puse gardieni./ El le ordonă să nu lase apele să scape./ El străbătu cerul și examină locurile./ El fixă cartierul lui Apsu, locuința lui Nudimmud./ Stăpânul măsură dimensiunile lui Apsu./ Stabili Eșarra [întinsul cerului], locuința cea mare, asemenea lui;/ Marea locuință Eșarra, ce el o făcu cer;/ Aici să-și ia locul Anu, Enlil și Ea [și anume Cerul, Pământul și Abisul].

În continuare vom prezenta povestea pe scurt. Victoriosul Marduk a fixat anul și cele douăsprezece semne ale zodiacului, zilele anului, diferitele ordini stelare și planetare și ciclul lunii: creșterea ei la mijlocul lunii în opoziție cu soarele, după care descreșterea și dispariția pe măsură ce se apropie de soare; iar inima zeului l-a făcut să creeze altceva, ceva cu adevărat ingenios.

„Sânge vreau să se adune“, îi spune el lui Ea, tatăl său; „să ia ființă oasele,/ Voiesc să-l fac pe *lullu* [numele primului om], «om» este numele lui./ Da, vreau să-l creez pe *lullu*, pe om./ El va sluji pe zei, ca ei să se odihnească“[129].

Marduk i-a împărtășit tatălui său cum vrea să-și îndeplinească planul. Avea să-i împartă pe zei în două grupuri, unul bun și celălalt rău, iar din sângele și oasele celor răi — și anume cei care i se alăturaseră lui Tiamat — urma să creeze rasa umană.

Ea îi răspunse, grăindu-i lui cuvânt/ Și dându-i un alt plan pentru liniștirea zeilor:/ „Să fie predat unul dintre frații lor;/ Acesta să fie sacrificat, pentru a se crea oamenii./ Să se adune aici zeii cei mari;/ Să fie jertfit vinovatul, ca să dăinuiască ei“.

Marduk a adunat zeii cei mari,/ Prezidându-i blând, el le-a dat orânduieli./ De porunca lui, zeii au ținut seama,/ Regele [Marduk] îndreptă cuvântul către ei:/ „Dacă spusa voastră de dinainte a fost adevărată,/ (Acum) pe adevăr mă jur și vă declar: Cine a fost cel care a aţâţat la răzvrătire?/ Și a făcut pe Tiamat să se răscoale, să plece la bătălie?/ Să fie predat cel care a uneltit la răzvrătire,/ Sacrificat să fie acela, liniștiți să rămâneți voi“.

Igigii, zeii cei mari, îi răspunseră lui,/ Regelui zeilor cerului și ai pământului, sfetnicul zeilor, stăpânul lor:/ „Kingu a fost cel care a stârnit răzvrătirea/ Și a făcut pe Tiamat să se răscoale, să plece la bătălie“./ Ei l-au legat pe el [pe Kingu] și l-au dus la Ea./ Puseră pe el harapnicul lui și-i tăiară vinele;/ Din sângele lui au făcut pe om./ El [zeul Ea] fixă serviciul și lăsă liberi pe zei [pe zeii rebeli].

După care zeii au fost repartizați pe la diferitele lor reședințe cosmice; și i-au spus stăpânului lor Marduk: „«Acum, o, stăpâne, care ne-ai adus eliberarea,/ Care trebuie să fie mulțumirea noastră către tine?/ Să clădim un templu... / .../ Să ne odihnim în el./ Să construim un tron, un loc retras pentru locuința lui,/ În ziua în care vom veni ne vom odihni în ea»./ Când Marduk auzi aceasta,/ Luminos s-au îmbujorat trăsăturile (feții) sale; ca ziua:/ «Ca

cea a mândrului Babilon, a cărui clădire voi ați cerut-o...»“[130].

Se vorbește apoi despre construirea și consacrarea marelui zigurat al Babilonului, iar povestea se încheie cu sărbătoarea celor cincizeci de nume de laudă ale Domnului său, Marduk, al cărui cuvânt niciun zeu nu-l poate schimba, a cărui inimă este de nepătruns și a cărui minte este atotcuprinzătoare; păcătosul și nelegiuitul sunt o urâciune dinaintea lui; lui Marduk trebuie să-i aducă laude poporul.

S-a subliniat adesea în literatura de specialitate că numele monstrului mamă babilonian din această epopee a creației, *ti'amat,* este legat etimologic de termenul ebraic *tehom,* „genunea“, din al doilea verset al *Genezei*, și, la fel cum vântul lui Anu a suflat peste abis și al lui Marduk în fața lui Tiamat, în *Geneza* 1.2, „vântul [sau duhul] lui Elohim se purta [sau sufla] pe deasupra apelor“. Mai mult, așa cum Marduk a întins jumătatea superioară a corpului matern ca un acoperiș cu apele cerului deasupra, în *Geneza* 1.7, „Elohim a făcut tăria și a despărțit apele cele de sub tărie de apele cele de deasupra tăriei“; și, din nou, la fel cum Ea l-a învins pe Apsu, iar Marduk a învins-o pe Tiamat, Iahve i-a învins pe monștrii marini Rahab (*Iov* 26.12–13) și Leviatan (*Iov* 41; *Psalmii* 74.14).

Fără îndoială că metaforele diferitelor povești biblice despre creație provin dintr-un fond general al miturilor sumero-semitice din care face parte și epopeea babiloniană a creației; însă mai trebuie spus — după cum mulți s-au grăbit să sublinieze — că între Biblie și această epopee în special „diferențele“, ca să citez o sursă autorizată, „sunt mult mai numeroase și mai semnificative decât asemănările“[131]. Biblia a apărut într-o etapă

ulterioară în dezvoltarea culturii patriarhale, în care principiul feminin, reprezentat la începutul Epocii Bronzului de marea zeiță-mamă a tuturor creaturilor, iar în această epopee de un demon feminin monstruos, este redus la starea sa elementară, *tehom*, și numai divinitatea masculină este capabilă să creeze, așa cum doar mama era capabilă în trecut. Epopeea babiloniană ocupă o poziție intermediară, de-a lungul unei linii ce poate fi conturată logic în patru etape:

1. lumea se naște dintr-o zeiță fără consort;
2. lumea se naște dintr-o zeiță fecundată de consortul ei;
3. lumea este modelată din trupul unei zeițe de către un zeu-războinic masculin; și
4. lumea este creată doar de puterea unui zeu masculin, fără vreun alt ajutor.

Rămânând deocamdată la textul babilonian, observăm în primul rând că zeul a obținut prin violență ceea ce zeița — despre care încă se spune că este „cea care creează totul“ — ar fi creat spontan din ea însăși, dacă i s-ar fi permis. Prin urmare, din punctul de vedere al zeiței, zeul, copilul ei — cu tot fastul său —, nu este decât agentul ei, care pare să ducă la îndeplinire ceea ce trebuie să se întâmple. Însă ea îl lasă să creadă că face totul cu de la sine putere, considerând că-și construiește frumoasa casă din piatră cu propriile forțe; în acest sens, acționează ca o mamă bună. Pe de altă parte însă, această epopee este departe de o asemenea înțelegere a ironiei faptelor bărbătești. Este un document patriarhal deschis, în care principiul feminin este devalorizat, împreună cu punctul său de vedere, și, așa cum se întâmplă întotdeauna când o putere a naturii și sufletul sunt deplasate de la

locul lor, s-a transformat în negativul său, un demon feminin periculos și feroce. Și vom descoperi, de-a lungul istoriei ulterioare a sistemelor patriarhale ortodoxe occidentale, că puterea acestei zeițe-mamă a lumii, pe care am văzut-o aici defăimată, maltratată, insultată și doborâtă de copiii ei, va rămâne o amenințare constantă la adresa sistemului lor rațional, întemeiat pe un teren pe care ei îl consideră mort, dar care în realitate este viu, respiră și amenință să le fugă de sub picioare.

Un al doilea aspect care ar trebui remarcat este faptul că odată cu această trecere din planul mamei în cel al copiilor dispare simțul identității dintre viață și moarte, împreună cu acela al puterii vieții de a-și produce propriile forme bune, astfel încât acum totul este luptă și efort, defăimare a ceea ce este străin, pretențiozitate, grandilocvență și un sentiment ascuns de vinovăție: care, în cele din urmă, este rezumat în mitul potrivit căruia omenirea, născută din sângele detestatului Kingu, trebuie să fie supusă zeilor și să-i slujească — deși este evident că Kingu avea, de fapt, drepturi mai mari la Tăblița Destinelor decât stăpânul Marduk, care era pur și simplu un zeu puternic.

Iar acum, în definitiv: Care este imaginea destinului omului care însoțește această mare victorie a lumii zeilor asupra celei a zeiței-mamă a zeilor? Faimoasa legendă a lui Ghilgameș ne spune povestea, pe care mulți au considerat-o prima mare epopee a destinului omului. Nu trebuie să o reluăm în detaliu, deoarece este deja foarte cunoscută. Cu toate acestea unele dintre temele sale principale capătă o semnificație nouă când sunt privite pe fondul uciderii lui Tiamat.

Ghilgameș era numele unui rege al vechiului oraș sumerian Uruk. „Divinul Ghilgameș“ — așa este

numit în vechea listă a regilor sumerieni. „Tatăl lui era un demon *lillu*“, ni se spune. „A fost un mare sacerdot din partea locului și a domnit 126 de ani.“[132] În acel document timpuriu, care se întoarce la originile vechilor orașe sumeriene, numele său îl urmează pe cel al Divinului Dumuzi, cunoscut anterior drept fiul și consortul zeiței, care a murit și a înviat; iar înainte de Divinul Dumuzi era Divinul Lugalbanda, care a domnit 1 200 de ani. De fapt, Ghilgameș a fost ultimul dintre acei regi ale căror domnii au depășit durata normală a unei vieți omenești. A fost onorat ca zeu-rege; de unde și titlul „Divin“. Cu toate acestea, în epopeea babiloniană de mai târziu, imaginea lui, împreună cu cea a destinului omului, este mult schimbată.

Dar încă se spune despre el că „două părți din el sunt divine, iar o parte-i umană“; însă este prezentat și ca tiran, „trufia lui e fără margini“, „nu lasă pe fiu tatălui său... nici pe fecioară mamei sale“. Oamenii s-au rugat zeilor, iar zeii le-au ascultat plângerea. S-au adresat zeiței-mamă al cărei nume este acum Aruru. „Tu, Aruru, ai făcut acest om [pe Ghilgameș]“, au spus zeii. „Fă-i acum un partener.“ Iar când ea a auzit asta, a conceput în inima ei o înfățișare a lui Anu, zeul cerului; s-a spălat pe mâini, a frământat o bucată de lut și a aruncat-o pe pământ — și astfel l-a creat pe viteazul Enkidu.

La urma urmei, bătrâna mamă nu-și pierduse încă vechiul talent. De fapt, după cum vom vedea, ea este principala figură divină din această poveste — ceea ce nu este surprinzător, pentru că însuși Ghilgameș provine, după cum am văzut, dintr-o epocă (cca 2500 î.Hr.) de dinaintea înfrângerii zeiței de către fiii ei.

Dar acum să vedem ciudata înfățișare a ultimului ei copil, Enkidu!

Acoperit cu păr îi este întreg corpul, ca o femeie are părul capului./ Cârlionții părului său fac șuvițe ca cei ai lui Nisaba [zeița grânelor]./ El nu cunoaște nici oamenii, nici țara; e îmbrăcat ca Șumukan [zeul animalelor];/ Paște iarbă cu căprioarele,/ Cu vitele sălbatice se înghesuie la izvoare,/ Cu dobitoacele îi place să se înnămolească în apă/ (Însă) un vânător, un puitor de curse,/ S-a întâlnit cu el la locul de adăpare./ Când vânătorul l-a văzut, fața lui s-a înmărmurit./ .../ Vânătorul [s-a întors speriat] și-a deschis [gura] și a spus [tatălui său]:/ „Tată, există [un] om, care [a venit de peste dealuri],/ El e cel mai puter[nic din țară]; tărie are el./ [Ca a duhului] lui Anu, așa-i de puternică tăria lui./ [Continuu] el hoinărește peste dealuri,/ [Totdeauna paște iarbă] împreună cu turmele./ Totdeauna bagă picioarele în adăpătoare./ [Sunt așa de înfricoșat încât] n-am curaj să mă apropii de el./ [El a astupat] gropile pe care eu le săpasem,/ [A smuls] cursele pe care eu le [așezasem],/ Fiarele și viețuitoarele stepei [el a făcut să-mi scape din mâini]/ (Și nu-mi îngăduie) să prind prada în stepă“./ [Tatăl și-a sfătuit fiul să meargă să-i ceară ajutorul lui Ghilgameș.]/ Ghilgameș a zis către el, [către] vânător:/ „Mergi, vânătorule, ia cu tine o curtezană,/ Când el adapă vitele la apa izvorului,/ Ea să scoată veșmântul ei, dezgolindu-și farmecul./ Îndată ce o va vedea, el se va apropia de ea./ Vitele se vor depărta de el și se vor risipi în stepă“.

Repede a plecat vânătorul, luând cu sine o curtezană./ S-au așezat la drum, luând calea cea mai dreaptă./ În ziua a treia au ajuns la locul fixat./ Vânătorul și curtezana s-au așezat la locul lor./ O zi, a doua zi, au stat aproape de izvor./ Animalele sălbatice au venit să se adape la izvor./

Vitele au sosit și inimile lor se desfătau în apă./ Dar în ce-l privește pe el, pe Enkidu, născut în pustiu,/ Care păștea iarba cu gazelele,/ .../ Pe curtezană o zări, el, omul cel sălbatic,/ .../ „Iată-l, o, curtezană [spuse vânătorul]; desfă-ți pieptul,/ Dezvelește-ți goliciunea, să fie răpit de frumusețea ta!/ Nu te rușina! Atrage-i privirea!/ Îndată ce te va vedea el se va apropia de tine./ Aruncă deoparte haina ta, ca el să te observe!/ Dezmiardă-l pe sălbatic, așa cum știe o femeie!/ Animalele-l vor părăsi și se vor risipi în stepă,/ În timp ce dragostea îl va atrage spre tine".

Curtezana și-a desfăcut sânii și dezgolit (trupul) și el a [văzut] frumusețea ei;/ Ea nu s-a rușinat în timp ce observa ardoarea lui./ Ea și-a pus deoparte haina și el a venit la ea./ Ea l-a dezmierdat, pe el, sălbaticul, cum știe o femeie,/ În timp ce dragostea lui era îndreptată către ea./ Șase zile și șapte nopți Enkidu a venit și s-a împreunat cu ea./ După ce s-a săturat de farmecele ei,/ El și-a îndreptat fața către animalele sale sălbatice./ La vederea lui, a lui Enkidu, gazelele au fugit,/ Animalele sălbatice din stepă se fereau de corpul lui./ Nedumerit era Enkidu că trupul lui devenise încordat,/ Genunchii săi erau țepeni, în timp ce turma se depărta./ Enkidu își slăbise pasul, el nu era ca înainte. [...]

Întorcându-se, s-a așezat la picioarele curtezanei./ El privește în sus, la fața curtezanei,/ Urechile sale erau atente la ce spunea femeia;/ [Curtezana] îi spune lui, lui Enkidu:/ „Tu ești înțelept, Enkidu, ai devenit ca un zeu!/ Pentru ce cu animalele să rătăcești peste câmpii?/ Vino, hai să te duc [la] Uruk cel împrejmuit,/ La locașul cel sfânt, locuința lui Anu și Iștar,/ Unde locuiește

Ghilgameș, cel desăvârșit în putere/ Și ca un taur sălbatic stăpânește peste popor“./ În timp ce ea îi vorbea, cuvintele ei au găsit ascultare,/ Inima lui s-a înduioșat, el dorește un prieten./ Enkidu îi zice ei, curtezanei:/ „Sus, curtezană, însoțește-mă/ Spre templul cel curat și sfânt, locuința lui Anu și Ișstar,/ Unde locuiește Ghilgameș cel desăvârșit în putere/ Și ca un taur sălbatic stăpânește peste popor./ Vreau să-l înfrunt [și vreau să-i] grăiesc în față,/ [Vreau] să strig în Uruk: Eu sunt cel care-i puternic!/ [Eu sunt cel] care pot schimba destinele,/ [Cel care] s-a născut în câmp e puternic; tărie are el!“

„Sus deci, să mergem, [spuse ea] ca el să vadă fața ta./ .../ Vino, deci, o, Enkidu, la [Uruk] cel împrejmuit,/ Unde poporul sclipește în straie lucitoare,/ [Unde] fiecare zi e zi de sărbătoare,/ Unde [...] flăcăii.../ Și curtezanele... la față./ Frumusețea lor [...] plină de parfum./ .../ Îți voi arăta pe Ghilgameș, omul cel plin de viață!/ .../ Mai multă putere are el decât tine.“

Ea își scoase îmbrăcămintea (ei);/ Cu o (haină) ea îl îmbrăcă pe el,/ Cu un alt veșmânt/ Ea se îmbracă pe sine./ Sprijinindu-se de mâna lui,/ Ea îl conduce ca o mamă la Uruk./ [Ea l-a învățat cum să mănânce și să bea, să se ungă cu untdelemn, să arate a om.]/ Când el a intrat în Uruk cel cu piața mare,/ Gloata s-a adunat în jurul lui./ Când el s-a oprit în ulița/ Lui Uruk cel cu piața mare, lumea s-a adunat,/ Zicând în preajma lui:/ „El arată ca Ghilgameș, deși mai mic de statură,/ (În schimb) este mai osos./ .../ Pentru Ghilgameș, cel asemenea zeilor,/ A sosit egalul lui“.

[Și într-adevăr, atunci când] Pentru Ișahara [o zeiță a dragostei], patul/ A fost pregătit./

> Ghilgameș [...],/ Noaptea [...],/ Când el se apropia,/ [Enkidu] stătea în stradă,/ Să împiedice trecerea/ Lui Ghilgameș,/ [...] cu puterea sa./ Ei s-au întâlnit în piața țării./ .../ Se încăierară unul cu altul,/ Se încleștară tare ca doi tauri;/ Ei sfărâmară usciorul de la ușă în timp ce zidul se clătina./ Când Ghilgameș își îndoi genunchiul —/ Piciorul pe pământ —/ Furia lui a slăbit/ Și s-a întors înapoi./ .../ Și se sărutară unul pe altul/ Și legară o prietenie.[133]

În această ciudată poveste străveche se vede în mod clar transpunerea splendidă a anticei teme mitice a zeiței Innana–Ișstar și a fiului și consortului său divin Dumuzi–Tammuz la nivelul unei legende supraomenești — două părți divine și o parte umană. În calitatea ei de târfă, mamă, mireasă și îndrumătoare, zeița Ișstar este întrupată de slujitoarea templului ei, iar sălbaticul Enkidu de la adăpătoare este străvechiul zeu lunar în calitatea sa de stăpân al fiarelor. Însă o nouă și minunată umanitate a pătruns în povestea noastră tocmai datorită transpunerii planului de la reîncarnarea personajelor la cel al muritorilor. Timpul, caracterul muritor și angoasa omenirii într-o lume a destinului personal, legată practic de a noastră, conferă acestei epopei „un aspect dramatic“, după cum bine a spus profesorul William F. Albright, „complet străin nesfârșitelor compoziții liturgice ale primilor sumerieni“[134].

Enkidu și Ghilgameș au devenit prieteni nedespărțiți, dar după o serie de aventuri mitologice grandioase Enkidu a murit.

> El atinse inima lui, dar ea nu mai bătea./ .../ Aruncându-se asupra lui ca un leu,/ Ca o leoaică îndurerată, căreia i s-au luat puii./ El se mișca

înainte și înapoi în fața [culcușului],/ Smulgându-și și aruncându-și [părul]…/ Lăcrimând și aruncând jos podoabele [sale], ca și când ar fi [necurate]. […]

„Când am să mor, eu n-am să fiu ca Enkidu? [a strigat el]/ Oful a pătruns în pântecele meu./ Temându-mă de moarte, eu am pribegit prin stepă./ Către Utnapiștim, fiul lui Ubar-Tutu,/ Am luat drumul, să merg cu toată graba.“ [Și a pornit în căutarea unei plante a nemuririi.]

[A fost o lungă aventură:] „Când am ajuns noaptea, la trecătoarea muntelui,/ Am văzut leii și m-a apucat frica,/ Am ridicat capul către Sin [zeul lunii], să mă rog./ Către […] a zeilor s-au îndreptat rugile mele./ […] scapă-mă pe mine!“/ [În timpul nopții] el adormi, dar fu trezit de un vis./ [Erau lei] bucurându-se de viață./ El ridică securea în mâna sa,/ Scoase [sabia] de la cingătoare,/ Ca o săgeată el coborî printre ei./ El îi lovi [pe ei] și a tocat la ei./ Când [el a ajuns] la culmea munților Mașu,/ Ce zilnic veghează la răsă[ritul și apusul soarelui] —/ A cărui creastă [ajunge] bolta cerului/ (Și) ale cărui pieptișuri, jos, ating abisul —/ Oamenii-scorpioni păzesc poarta lui, oameni/ A căror înfățișare e îngrozitoare, iar uitătura lor înseamnă moartea./ …/ Când Ghilgameș i-a zărit pe ei, de frică/ Și de groază, i s-a întunecat fața… [Unul dintre ei însă i-a deschis o poartă și a trecut printr-o beznă cumplită, până a ajuns la o câmpie frumoasă, unde a văzut într-un crâng mare un copac minunat cu pietre prețioase în loc de rod. Ramurile sale erau extraordinar de frumoase, iar vârful era din lapislazuli. Fructele copacului îi luau ochii. Însă Ghilgameș a trecut mai departe, iar la malul mării — marea lumii — a ajuns la

reședința unei femei misterioase, Siduri, care l-a primit cu celebrele cuvinte:]

Ghilgameș, încotro alergi tu?
Viața pe care o urmărești tu nu se găsește.
Când zeii au plăsmuit omenirea,
Moartea au destinat-o ei pentru lume,
Viața și-au reținut-o pentru ei.

Tu, Ghilgameș, satură-ți pântecele,
Fii vesel ziua și noaptea.
În fiecare zi fă o sărbătoare de petrecere,
În fiecare noapte cântă și joacă!
Hainele tale să fie în toată clipa noi,
Capul tău să fie spălat; îmbăiază-te în apă.
Fii atent cu tânăra care se ține de tine,
Soția ta să se bucure la sânul tău!
Pentru că aceasta-i datoria [omenirii]!

Lecția o știm cu toții; de pildă, din cuvintele Ecleziastului:

> Iată binele pe care l-am văzut eu că este bun: să mănânci și să bei și să te bucuri de toată truda cu care te-ai ostenit sub soare în toate zilele vieții pe care ți-a dat-o Dumnezeu; că aceasta-i partea ta...
>
> Și am lăudat veselia, că omul nu are ceva mai bun sub soare decât să mănânce, să bea și să se veselească; cu asta se alege el din osteneala sa cea din toate zilele vieții lui, pe care Dumnezeu i le-a dat sub soare...
>
> Fie hainele tale întotdeauna albe și untdelemn de pe capul tău să nu lipsească. Bucură-te de viață cu soția pe care o iubești toate zilele vieții deșertăciunii tale care ți s-au dat sub soare, fiindcă aceasta este partea ta în viață și-n toată truda cu care te ostenești sub soare.[135]

Cu toate acestea Ghilgameș avea alte speranțe și scopuri: a insistat să-și continue căutarea, iar femeia l-a trimis la luntrașul morții, care avea să-l poarte peste marea cosmică, spre insula fericiților, unde trăia eroul nemuritor al Potopului — în această versiune a mitului antic este numit Utnapiștim — împreună cu soția sa, într-o pace veșnică. Cei doi nemuritori l-au primit pe călător, l-au lăsat să doarmă șase zile și șase nopți, l-au hrănit cu hrană magică, l-au spălat cu apă tămăduitoare și i-au povestit despre planta nemuririi de pe fundul mării cosmice, pe care ar fi trebuit să o smulgă dacă voia să trăiască pentru totdeauna. Și așa, Ghilgameș a pornit iarăși la drum în barca luntrașului morții, cum nimeni n-o mai făcuse înaintea lui, în direcția opusă, înapoi spre țărmul muritorilor. „Această plantă, ca spinul este", îi spusese Utnapiștim. „Ghimpii ei au să înțepe mâinile tale; dar dacă mâinile tale prind planta, ai să găsești o nouă viață."

Într-un loc, pe la jumătatea drumului, barca s-a oprit. Ghilgameș și-a legat pietre grele de picioare, care l-au cufundat în adâncuri. A văzut planta. I-a sfâșiat mâinile. Dar a smuls-o, a îndepărtat pietrele de la picioare și a revenit la suprafață, a urcat în barcă și s-a îndreptat spre țărm. „Voi duce planta la Uruk cel împrejmuit", i-a spus el luntrașului. „Am să fac să mănânce planta...!/ Numele ei va fi Omul întinerește la bătrânețe./ Chiar eu voi mânca și mă voi întoarce la tinerețea mea."

Dar la întoarcere s-a oprit lângă un izvor pentru a se răcori și a rămâne acolo peste noapte; când intră în apă să se scalde, un șarpe, adulmecând aroma plantei, a ieșit din apă și a luat planta, după care s-a întors, a mâncat-o și și-a lepădat pielea. „Atunci Ghilgameș stătu jos și plânse."[136]

În felul acesta Puterea șarpelui a vieții nemuritoare, care înainte era o capacitate a omului, i-a fost luată acestuia și rămâne departe de el — în păstrarea șarpelui blestemat și a zeiței defăimate, în paradisul pierdut al inocenței.

---

57 Apuleius, *The Golden Ass,* translated by W. Adlington, cartea XL; citat în *Mitologia primitivă,* pp. 62–63 [trad. rom.: Apuleius, *Metamorfoze sau Măgarul de aur,* traducere din limba latină și note de I. Teodorescu, ediție revăzută și întregită, cu un cuvânt-înainte de Ion Acsan, Mondero, București, 2008, cartea XI, p. 186].

58 De la publicarea *Mitologiei primitive,* o importantă descoperire arheologică a fost făcută în sud-vestul Anatoliei (Turcia), unde, la Hacilar, a fost identificată o cultură a satului neolitic dezvoltat datând din jurul anului 7000 î.Hr. Obiecte ceramice, inclusiv o serie de statuete naturaliste, parcă vii, ale zeiței-mamă, apar acolo într-un strat datând din cca 5700–5400 î.Hr. Vezi James Mellaart, „Excavations at Hacilar: Fourth Preliminary Report, 1960", *Anatolian Studies,* vol. 11, 1961; vezi și Mellaart, „Hacilar: A Neolithic Village Site", *Scientific American,* vol. 205, nr. 2, august 1961. [Vezi și Joseph Campbell, „The Symbol without Meaning", în *The Flight of the Wild Gander,* New World Library, Novato, CA 2002 — n.ed.].

59 Pentru Krișna și Gopi, vezi *Mitologia orientală,* pp. 358–380.

60 *The Gospel of Sri Ramakrishna,* translation by Swami Nikhilananda, Ramakrishna-Vivekananda Center, New York, 1942, p. 371.

61 *Mitologia primitivă,* pp. 295–315.

62 Invocații din Litania de la Loreto (secolul al XV-lea; autorizată în 1587).

63 *Mitologia orientală,* pp. 173–189. Figura 12 este preluată din Sir Arthur John Evans, *British School at Athens, Annual,* vol. VII (1900–1901), p. 29, fig. 9.

64 Frazer, *op. cit.,* p. 280. Vezi și Bedřich Hrozný, *Ancient History of Western Asia, India, and Crete,* Philosophical Library, New York, 1953, p. 198, nota 1; și *Mitologia primitivă,* pp. 401–402.

65 Venus are nevoie de 584 de zile pentru a încheia un ciclu de faze (o perioadă sinodică). Cinci astfel de faze (584 × 5 = 2 920 de zile) înseamnă opt ani (365 × 8 = 2 920 de zile). Prin urmare Venus are nevoie de opt ani pentru a se întoarce în același punct al zodiacului în care are cea mai mare strălucire.

66 Sir Arthur John Evans, *The Palace of Minos,* Macmillan and Company, Londra, vol. I, 1921 — vol. IV, partea a II-a, 1935. Citatele și imaginile preluate din *The Palace of Minos* sunt reproduse cu permisiunea domnului Wakeman-Long, de la Williams and James, Solicitors, Gray's Inn, Londra, domnișoarei Susan Minet și doamnei Anne Ridler, administratori ai drepturilor de autor asupra lucrării.

67 *Ibidem,* vol. II, partea I, p. 277.

68 Martin P. Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion,* 2 vol., C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, ed. a II-a, 1955 și 1961.

69 *Ibidem*, vol. I, p. 298.

70 Michael Ventris, „Evidence for Greek Dialect in the Mycenaean Archives", *Journal of Hellenic Studies*, vol. LXXIII, 1953, pp. 84 și urm.

71 Leonard R. Palmer, *Mycenaeans and Minoans*, Alfred A. Knopf, New York, 1962, p. 127, apud Paul Kretschmer, *Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache*, Vandenhoeck u. Ruprecht, Göttingen, 1896.

72 Michael Ventris și John Chadwick, *Documents in Mycenaean Greek*, The Cambridge University Press, Cambridge, 1956, p. 128.

73 Palmer, *op. cit.*, pp. 123–124.

74 *Ibidem*, pp. 82, 94.

75 *Odyssey* VI.290 [trad. rom.: Homer, *Odysseia*, tradusă în hexametri, cu o postfață, bibliografie și indici de Dan Slușanschi, și ilustrată de Alexandru Rădvan, Humanitas, București, 2012, p. 99]; citată în acest sens de Palmer, *op. cit.*, p. 95.

76 Muzeul Național din Atena.

77 Palmer, *op. cit.*, pp. 124–125.

78 Harrison, *Prolegomena*, p. 555.

79 Palmer, *op. cit.*, p. 124 și Harrison, *Prolegomena*, pp. 273, 555, 562 și urm., 609.

80 Harrison, *Prolegomena*, p. 273, citând O. Rubensohn, *Mittheilungen des Kaiserlichen Deutschen Archäologischen Instituts. Athenische Abteilung*, vol. XXIV, 1899, ilustrația VII. La Alte Nationalgalerie din Berlin.

81 *Ibidem*, pp. 272–273.

82 *Gorgias* 497c.

83 Evans, *op. cit.*, vol. III, pp. 145–155, cu un fragment între paranteze despre „iedera sacră" din vol. II, partea a II-a, pp. 482–483. Vezi și Evans, în *Journal of Hellenic Studies*, vol. XLIV, 1925, p. 65, ilustrația 55.

84 „Eteru-nvăluie câmpul de-aici în lumină mai largă,/ Purpură-i zarea; și soarele-i altul și altul e cerul" (*Eneida*, VI.640–641) [Vergilius, *Eneida*, traducere de George Coșbuc, ediție îngrijită, note și prefață de Stella Petecel, Univers, București, 1980, p. 217 — *N.t.*].

85 *Mitologia orientală*, pp. 124–125, citând din Samuel Noah Kramer, *From the Tablets of Sumer*, The Falcon's Wing Press, Indian Hills, CO, 1956, pp. 172–173 și Langdon, *op. cit.*, pp. 194–195.

86 *Odyssey* IV.563, trad. de S.H. Butcher și Andrew Lang [trad. rom.: Homer, *Odysseia*, ed. cit., p. 66]; *apud* Evans, *op. cit.*, vol. III, pp. 155–156.

87 Nilsson, *op. cit.*, vol. I, p. 845.

88 Sati (*Satī*) a fost numele unei alte întrupări a eternei consoarte a lui Șiva. Pentru detalii privind semnificația numelui, vezi *Mitologia orientală*, p. 82.

89 *Mitologia primitivă*, pp. 380–381.

90 Robert H. Dyson, Jr., „Art of the Twin Rivers", *Natural History*, vol. LXXI, nr. 6, iunie-iulie 1962, p. 39.

91 *Mitologia orientală*, pp. 125 și 128.

92 *Mitologia primitivă*, p. 87.

93 *Mitologia orientală*, *passim*.

94 *Isaia* 11.6–9.

95 Euripide, *Bachantele* 1017; trad., Harrison, *Prolegomena*, p. 433.

96 Michael Ventris și John Chadwick, *Documents in Mycenaean Greek*, The University Press, Cambridge, 1956, p. 127.
97 *Mitologia orientală*, pp. 69–108.
98 Nilsson, *op. cit.*, vol. I, pp. 297 și 277, nota 1.
99 *Ibidem*, p. 303.
100 Evans, *op. cit.*, vol. II, partea I, p. 279.
101 James Mellaart, „Hacilar: A Neolithic Village Site", *Scientific American*, vol. 205, nr. 2, august 1961.
102 *Mitologia primitivă*, p. 142.
103 *Mitologia orientală*, pp. 53–57.
104 M. Untersteiner, *La fisiologia del mito*, Fratelli Bocca, Milano, 1946); Giovanni Patroni, *Commentari mediterranei all'Odissea di Omero*, C. Marzorati, Milano, 1950.
105 Nilsson, *op. cit.*, vol. I, p. 257.
106 *Mitologia orientală*, pp. 173–256.
107 R.J.C. Atkinson, *Stonehenge*, Pelican Books, Harmondsworth și Baltimore, 1960, pp. 148–150.
108 *Ibidem*, pp. 151–153.
109 Macalister, *The Archaeology of Ireland*, p. 16.
110 *Mitologia orientală*, p. 311.
111 Atkinson, *op. cit.*, pp. 154–156 și 172.
112 *Ibidem*, pp. 68, 101, 171–172.
113 *Mitologia orientală*, p. 479.
114 Atkinson, *op. cit.*, p. 157.
115 *Ibidem*, pp. 157–158, 173–174.
116 *Ibidem*, p. 176.
117 *Ibidem*, pp. 101, 158.
118 *Ibidem*, pp. 161–165.
119 *Ibidem*, pp. 68–69, 77–85, 88–92, 101, 165–167, 176–179.
120 *Ibidem*, pp. 165–167.
121 Palmer, *op. cit.*, pp. 229–247.
122 Marija Gimbutas, „Culture Change in Europe at the Start of the Second Millennium B.C.: A Contribution to the Indo-European Problem", *Selected Papers of the Fifth International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences, Philadelphia*, 1956, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1960, p. 544, articolul 19.
123 Figura 19 este preluată din Evans, *Journal of Hellenic Studies*, vol. XXI, 1901, p. 108, ilustrația 4.
124 Leonard William King, *Chronicles Concerning Early Babylonian Kings*, Luzac and Co., Londra, 1907, vol. II, pp. 87–91.
125 Otto Rank, *Der Mythus von der Geburt des Helden*, Franz Deuticke Verlag, Leipzig și Viena, ed. a II-a adăugită, 1922 [trad. rom.: Otto Rank, *Mitul nașterii eroului. O interpretare psihologică a mitologiei*, traducere de Monica Medeleanu, Herald, București, 2012].
126 *Mitologia orientală*, pp. 75–99.
127 Robert F. Harper, *The Code of Hammurabi, King of Babylon*, University of Chicago Press, Chicago, 1904; Bruno Meissner, *Babylon und Assyrian*, II, C. Winter, Heidelberg, 1920–1925), p. 46; O.E. Ravn, *Acta orientalia*, VII, 1929, pp. 81–90; Alexander Heidel, *The Babylonian Genesis*, University of Chicago Press, Chicago, ed. a II-a, 1951, p. 14 [trad. rom.: *Codul lui Hammurabi*, în *Gândirea asiro-babiloniană în texte*, traducere, notițe introductive și note de Athanase Negoiță, studiu introductiv de Constantin Daniel, Editura Științifică, București, 1975, pp. 304–305].

128 Tao Te Ching, 6; trad. Arthur Waley, *The Way and Its Power*, George Allen and Unwin, Ltd., Londra, 1934, p. 149; citat în *Mitologia orientală*, p. 443 [trad. rom.: Lao Zi, *Cartea despre Dao și Putere (Dao De Jing)*, ed. cit., p. 62].

129 *Cf.* vechiul mit sumerian, în care crearea omului ca slujitor al zeilor a fost atribuită lui Ea însuși și consoartei sale, zeița Pământ (*Mitologia orientală*, pp. 126–128). La acea vreme, Babilonul și regii lui nu ajunseseră încă să domine lumea. Acest mit, ca multe altele care vor urma, este un exemplu de *însușire mitologică*, în care un zeu de mai târziu preia rolul altuia, cu sau fără susținerea zeului anterior.

130 *Enûma elish*, tăblițele I–VI.57, fragmente; alte volume studiate: Alexander Heidel, *The Babylonian Genesis*, The University of Chicago Press, Chicago, ed. a II-a, 1951, pp. 18–48; E.A. Speiser, în James B. Pritchard, *The Ancient Near East*, Princeton University Press, Princeton, 1958), pp. 31–38; L.W. King, *Babylonian Religion and Mythology*, Kegan Paul, Trench, Trubner and Co., Londra; Henry Frowde, New York, 1899, pp. 61–80 [Traducerea în limba română a fragmentelor din *Enuma eliș (Epopeea creației lumii)* a fost preluată din *Gândirea asiro-babiloniană în texte*, ed. cit., pp. 14–22, 24–28, 30–36, 38–40].

131 Heidel, *op. cit.*, p. 130.

132 Thorkild Jacobsen, *The Sumerian King List*, University of Chicago Press, Chicago, 1939, pp. 77–85.

133 O versiune asiriană a *Epopeei lui Ghilgameș* pe douăsprezece tăblițe (cca 650 î.Hr.), colaționată cu fragmente dintr-o versiune akkadiană mai veche (cca 1750 î.Hr.?), precum și o traducere fragmentară hitită a acesteia din urmă au furnizat principalele surse pentru reconstrucția modernă a narațiunii. Versiunea mea urmează sursele competente citate mai sus, Heidel, Speiser și King, plus Stephen Herbert Langdon, *Semitic Mythology: The Mythology of All Races*, vol. V, Marshall Jones Company, Boston, 1931, pp. 234–269.

134 William Foxwell Albright, *From the Stone Age to Christianity*, Doubleday Anchor Books, New York, 1957, p. 196.

135 *Ecclesiastul* 5.18, 8.15, 9.8–9.

136 Heidel, *op. cit.*; Speiser, *op. cit.*; King, *op. cit.* [Traducerea în limba română a fragmentelor din *Epopeea lui Ghilgameș* a fost preluată din *Gândirea asiro-babiloniană în texte*, traducere, notițe introductive și note de Athanase Negoiță, studiu introductiv de Constantin Daniel, Editura Științifică, București, 1975, pp. 109–115, 118, 121–123, 150–152, 157, 175–176.]

Partea a doua
Epoca eroilor

Capitolul 3
Zei și Eroi din Levant

1500–500 î.Hr.

I. Cartea Stăpânului

Lumea este plină de mituri ale originii, însă toate sunt înșelătoare. De asemenea, lumea este plină de importante cărți tradiționale care urmăresc istoria omului (limitată însă la o anumită populație locală) din vremea începuturilor mitologice, parcurgând perioade tot mai plauzibile, până la vremuri din ce în ce mai apropiate, când cronicile încep deja să consemneze mărturii cu o oarecare obiectivitate rațională, până în prezent. În plus, aceste mari cărți tradiționale urmăresc, de fapt, ca toate mitologiile primitive, să justifice obiceiurile, sentimentele și aspirațiile politice ale grupurilor locale abordate. La o analiză superficială, ele pot părea că au fost scrise ca lucrări de istorie. Dacă mergi mai în profunzime, descoperi că au fost concepute ca mituri: interpretări poetice ale misterului vieții dintr-un anumit punct de vedere interesat. Dar a citi o poezie ca pe o cronică a unor fapte înseamnă, cel puțin, a pierde ideea; mai mult decât atât, ar fi chiar o adevărată prostie. Însă cei care au întocmit aceste cărți nu erau proști, ci știau foarte bine ce fac, după cum se poate deduce cu ușurință din analiza atentă a textelor lor.

Primul pas concludent către o lectură a Vechiului Testament nu ca produs (asemenea oricărei alte opere literare din Antichitate) al talentului literar al lui Dumnezeu, ci al omului și, ca atare, nu al eternității, ci al unei epoci, în special al unei perioade extrem de tulburi, a fost făcut de Wilhelm M.L. de Wette (1780–1849) în memorabila sa lucrare în două volume *Contribuții la o introducere în Vechiul Testament* (1806).[137] Acolo el a demonstrat:

1. Că acea „Cartea a legii" despre care se spune în *2 (4) Regi* că a fost „găsită" de preotul Hilchia în 621 î.Hr., în timpul reparării Templului lui Solomon, a constituit nucleul Cărții Deuteronomului.
2. Că pe baza acestei presupuse descoperiri, tot materialul istoric și mitologic de până atunci al Vechiului Testament a fost ulterior refăcut complet.
3. Că *Exodul, Leviticul* și *Numeri*, cărți atribuite lui Moise din anii rătăcirii prin deșert, au fost, de fapt, produsul final al unei îndelungate elaborări: ele constituiau cartea legii unei tradiții sacerdotale deja complet ortodoxe, adusă din Babilon la Ierusalim de către preotul Ezdra (cca 400 î.Hr.) și, în virtutea puterii conferite acestuia de regele persan Artaxerxe, aleasă oficial drept carte de reguli obligatorii pentru toți evreii.[138]

Respectivul text biblic arată:

În al optsprezecelea an al regelui Iosia [adică în 621 î.Hr.], regele l-a trimis la templul Domnului pe grămăticul Șafan, fiul lui Ațalia, fiul lui Meșulam, zicând: „Du-te la Hilchia, marele preot, ca el să socotească banii aduși la templul Domnului, pe

care păzitorii ușii i-au adunat de la popor; și să-i dea în mâna celor ce fac lucrarea. Și să-i dea lucrătorilor de la templul Domnului, ca să dreagă stricăciunile templului, tâmplarilor, pietrarilor și zidarilor, dar și pentru cumpărarea lemnăriei și a pietrei cioplite pentru a repara templul". Însă acestora nu li se cerea socoteală pentru banii încredințați, fiindcă erau cu desăvârșire cinstiți.

Iar Hilchia, marele preot, a zis către grămăticul Șafan: „Am găsit în templul Domnului Cartea legii". Și Hilchia i-a dat cartea lui Șafan, iar el a citit-o. Și a intrat la rege, și i-a spus: „Servitorii tăi au luat banii ce s-au găsit în templu și i-au dat în mâna celor puși să facă lucrările la templul Domnului". Iar grămăticul Șafan i-a mai spus regelui: „Preotul Hilchia mi-a dat o carte". Și a citit-o Șafan în fața regelui. Iar când regele a auzit cuvintele din Cartea legii, și-a sfâșiat hainele.

Apoi regele a poruncit preotului Hilchia și lui Ahicam, fiul lui Șafan, și lui Acbor, fiul lui Miheia, și lui Șafan grămăticul, și lui Asaia, servitorul regelui, zicând: „Mergeți și întrebați-l pe Domnul pentru mine și pentru tot poporul și pentru întregul Iuda despre cuvintele acestei cărți care a fost găsită; că tare s-a aprins mânia Domnului asupra noastră, deoarece părinții noștri nu au ascultat de cuvintele acestei cărți, ca să facă tot ce s-a scris pentru noi".

Așa că preotul Hilchia și Ahicam și Acbor și Șafan și Asaia s-au dus la proorocița Hulda, soția lui Șalum, fiul lui Tîcva, fiul lui Harhas, păzitorul veșmintelor (ea locuia în Ierusalim, în partea lui cea nouă); iar ei i-au vorbit. Iar ea le-a zis: „Așa grăiește Domnul, Dumnezeul lui Israel: Spuneți-i omului care v-a trimis la mine: Așa grăiește Domnul: Iată, Eu voi aduce rele asupra acestui loc

> și asupra celor care-l locuiesc, după toate cuvintele cărții pe care regele lui Iuda a citit-o. Deoarece ei m-au părăsit și au ars tămâie altor dumnezei, ca să-mi stârnească mânia în toate faptele mâinilor lor, așadar mânia mea se va aprinde asupra acestui loc și nu se va stinge“[139].

Este interesant că, în toiul acestei grave crize religioase, mesagerii nu au fost trimiși la vreun profet sau la vreun preot, ci la o proroci pentru a afla judecata zeului lor. Și chiar mai interesantă este revelația în sine, și anume că până în al optsprezecelea an al domniei lui Iosia, 621 î.Hr., nici măcar nu se auzise de această Carte a legii a lui Moise și toată lumea se închinase la dumnezei falși. Mai mult decât atât, Dumnezeul lui Israel avea să-i pedepsească acum îngrozitor — cum s-a și întâmplat, de altfel, după o perioadă de treizeci și cinci de ani, când cetatea lor sfântă a fost cucerită, templul lor dărâmat și poporul dus în exil, în vreme ce alte popoare le-au luat locul. Însă proroci a spus că Iosia, datorită evlaviei și a pocăinței sale, pentru că și-a sfâșiat veșmintele și a plâns înaintea Domnului, va fi ferit de acea îngrozitoare imagine: va muri împăcat înainte ca pedeapsa să fie aplicată.

Grupul de mesageri s-a întors cu aceste cuvinte la regele lor, care, când le-a auzit, s-a apucat să-și curețe pământul, acțiune ce merită să fie relatată în detaliu, deoarece este prima dintr-o serie lungă de astfel de practici religioase observate în istoria tuturor marilor religii care au modelat, începând cu acest moment epocal, spiritul religios al Occidentului. Textul biblic spune:

> Atunci regele a trimis și i-a adunat la el pe toți bătrânii din Iuda și din Ierusalim. Și s-a suit regele la templul Domnului, și împreună cu el

fiecare om din Iuda și toți locuitorii Ierusalimului și preoții și profeții și întregul popor, de la mic la mare; și-n auzul lor a citit toate cuvintele din Cartea legii, cea care fusese găsită în templul Domnului. Și a șezut regele pe scaunul de judecată și a făcut legământ în fața Domnului că vor umbla după Domnul și cu toată inima și cu tot sufletul îi vor păzi poruncile și mărturiile și rânduielile și vor plini cuvintele acestui legământ care erau scrise în această carte. Și tot poporul a stat întru legământ.

Regele i-a poruncit lui Hilchia, marele preot, ca și preoților de rândul al doilea și celor ce păzeau ușa să scoată din templul Domnului toate vasele ce fuseseră făcute pentru Baal, pentru Așerah [= Ișstar] și pentru toată oștirea cerului, și le-au ars în afara Ierusalimului, în câmpurile Chedronului, iar cenușa au dus-o la Betel. Și a isprăvit cu preoții idolatri, pe care regii lui Iuda îi puseseră să ardă tămâie pe înălțimi și în cetățile lui Iuda și împrejurul Ierusalimului; de asemenea, cu cei care-i ardeau tămâie lui Baal și soarelui și lunii și stelelor și la toată oștirea cerului. Și a scos [statuia lui] Așerah din templul Domnului afară din Ierusalim, la pârâul Chedron, și a ars-o și a călcat-o mărunt în praf și a aruncat praful pe mormintele oamenilor de rând. Și a dărâmat casa sodomiților ce se afla în templul Domnului, unde femeile țeseau perdele pentru Așerah. Și i-a adus pe toți preoții din cetățile lui Iuda și a spurcat înălțimile unde ei, preoții, arseseră tămâie, de la Gheba până la Beer-Șeba; și a stricat și casa porților, care se afla lângă ușa porții lui Iosua, mai-marele cetății, adică pe partea stângă de cum intră omul pe poarta cetății. Preoții înălțimilor însă nu se suiau la altarul Domnului în Ierusalim,

ci doar mâncau azima în mijlocul fraților lor. Și a pângărit Tofetul, care este în valea copiilor lui Hinom, pentru ca nimeni să nu-și mai treacă fiul sau fiica prin foc, ca jertfă lui Moloh. Și a înlăturat caii pe care regii lui Iuda îi așezaseră în cinstea soarelui la intrarea templului Domnului, aproape de cămara lui Netan-Melec cameristul, care era în împrejurimi, și a ars carele soarelui cu foc. Iar altarele de pe acoperișul foișorului lui Ahaz, pe care le făcuseră regii lui Iuda, precum și altarele pe care le făcuse Manase în amândouă curțile templului Domnului, le-a dărâmat regele și le-a dus de acolo, aruncându-le praful în pârâul Chedron. Și regele a pângărit și înălțimile care erau la răsărit de Ierusalim, la sud de muntele stricăciunii, pe care Solomon, regele lui Israel, le construise pentru Aștoret, urâciunea sidonienilor, și lui Chemoș, urâciunea moabiților, și lui Milcom, urâciunea amoniților. Și a sfărâmat stâlpii [idolești] și a nimicit dumbrăvile, iar locul lor l-a umplut cu oase omenești.

De asemenea, altarul cel înalt din Betel, făcut de Ieroboam, fiul lui Nebat, care l-a făcut pe Israel să păcătuiască, altarul cel înalt l-a dărâmat, i-a sfărâmat pietrele făcându-le praf, iar pe Așerah a ars-o. Și, întorcându-se Iosia, a văzut mormintele ce se aflau acolo, pe munte; și a trimis de au luat oasele din morminte și le-a ars pe altar și l-a spurcat, după cuvântul pe care Domnul îl grăise prin omul lui Dumnezeu care vestise aceste cuvinte. Atunci el a spus: „Ce e movila aceea de acolo pe care-o văd?“ Iar oamenii cetății i-au spus: „Aici e omul lui Dumnezeu care a venit din Iuda și a prevestit ceea ce tu faci cu altarul din Betel“. Iar el a zis: „Lăsați-l! Nimeni să nu se atingă de oasele lui!“ Așa că osemintele lui au

fost cruțate, împreună cu osemintele profetului care venise din Samaria. Mai mult, Iosia a dărâmat și toate capiștile înălțimilor din cetățile Samariei, pe care regii lui Israel le făcuseră ca să-l mânie pe Domnul, și a făcut cu ele ceea ce făcuse în Betel. Și i-a înjunghiat acolo, pe altare, pe toți preoții înălțimilor și a ars pe ele oase omenești și s-a întors la Ierusalim.

După aceea, regele i-a poruncit întregului popor, zicând: „Sărbătoriți Paștile Domnului, Dumnezeului vostru, așa cum este scris în Cartea acestui legământ!“ Căci un Paște ca acesta nu mai fusese sărbătorit din vremea judecătorilor care-l judecau pe Israel [în urmă cu cinci-șase sute de ani față de acea dată], și nici cât au domnit regii lui Israel și regii lui Iuda [adică în ultimii trei sute de ani]; dar în cel de al optsprezecelea an al domniei regelui Iosia, Paștile a fost sărbătorit în Ierusalim.

Mai mult, Iosia i-a alungat pe cei ce cheamă morții, și vrăjitoarele și terafimii și idolii și toate urâciunile ce-și făcuseră sălaș în țara lui Iuda și în Ierusalim, pentru ca astfel să se plinească cuvintele Legii, cele scrise în cartea pe care preotul Hilchia o aflase în templul Domnului. Asemenea lui n-a mai fost niciun rege de dinainte de el, care să se fi întors către Domnul cu toată inima sa și cu tot sufletul său și cu toată tăria sa pe potriva întregii legi a lui Moise, și nici după el nu s-a ridicat un altul care să-i semene...[140]

Este greu de imaginat cum s-ar fi putut spune mai clar că până în al optsprezecelea an al domniei regelui Iosia al lui Iuda, nici regii și nici poporul nu acordaseră vreo atenție legii lui Moise, pe care, de fapt, nici măcar nu o cunoșteau. Ei fuseseră adepții

zeităților Orientului Apropiat nuclear, cu toate cultele obișnuite, care sunt descrise suficient de clar în acest paragraf pentru a fi ușor recunoscute. Însuși regele Solomon, fiul lui David, închinase altare zeilor și le așezase statuile în templul său. Camerele prostituatelor de cult se aflau în incinta templului, iar grajdul cailor zeului soarelui era situat la intrare. Astfel încât, indiferent care a fost religia primitivă a evreilor sau în ce a constat învățătura lui Moise, odată ce s-au stabilit în Israel și în Iudeea, devenind nu un popor al deșertului, ci al pământului, evreii au adoptat obiceiurile normale ale vremii și s-au închinat zeilor obișnuiți. Dar, în acest an epocal 621 î.Hr., un preot al templului (care a fost, apropo, tatăl viitorului profet Ieremia) a scos la iveală o carte despre care se spunea că ar fi cartea legilor lui Moise (care murise, dacă a trăit vreodată, în urmă cu cel puțin șase sute de ani), iar această Carte a legii a pregătit terenul pentru o revoluție profundă și devastatoare — dar ale cărei efecte imediate nu au supraviețuit regelui Iosia. Pentru că, după cum citim mai jos, următorii patru regi „au făcut ce era rău în ochii Domnului“[141]. Iar în 586 î.Hr.,

> a venit la Ierusalim Nebuzaradan, căpetenia gărzii, cel dintâi între dregătorii lui Nabucodonosor, regele Babilonului, și a ars templul Domnului și casa regelui și toate casele din Ierusalim; casă cu casă, pe toate le-a ars căpetenia gărzii. Și toată armata caldeenilor, care era cu căpetenia gărzii, a dărâmat zidurile Ierusalimului de jur împrejur. Apoi a strămutat și restul poporului care mai rămăsese în cetate, pe cei ce se predaseră regelui Babilonului și rămășița poporului de rând.[142]

II. Epoca mitologică

Potrivit concepției evreiești ortodoxe, epocile lumii, culminând cu cataclismul exilului babilonian, pot fi rezumate după cum urmează:

I. Ciclul mitologic

1. Cele șapte zile ale Creației	(*Geneza* 1.1–2.3)
2. Grădina Edenului și căderea	(*Geneza* 2.4–3.24)
3. De la cădere până la Potopul lui Noe	(*Geneza* 4–7)
4. De la Potop până la Turnul Babel	(*Geneza* 8.1–11.9)

II. Ciclul legendar

1. Avraam și intrarea în Egipt	(*Geneza* 11.10–50.26)
2. Exodul	(*Exodul* 1.1–15.21)
3. Anii petrecuți în deșert	(*Exodul* 15.22 până la sfârșitul *Deuteronomului*)
4. Cucerirea Canaanului	(*Iosua*)

III. Ciclul documentar

1. Cucerirea Canaanului	(*Judecători*)
2. Monarhia unitară: cca 1025–930 î.Hr.	(*1–2 Samuel* [*1–2 Regi*], *1* [*3*] *Regi* 1–11)
3. Israel și Iuda: cca 930–721 î.Hr.	(1 [3] *Regi* 12 — 2 [4] *Regi* 17)

4. Numai Iuda: 721–586 (*2* [4] *Regi* 18–25) î.Hr.

5. Exilul babilonian: 586–538 î.Hr.

Textele de bază care au contribuit la alcătuirea ciclurilor mitologic și legendar sunt cinci:

1. Așa-numitul Text iehovist (I), care reprezintă mitologia regatului din sud, Iuda, în secolul al IX-lea î.Hr. Aici Creatorul este Iahve (tradus întotdeauna prin „Domnul"), iar muntele Legii este Sinai.
2. Așa-numitul Text elohist (E), care reprezintă mitologia regatului din nord, Israel, în secolul al VIII-lea î.Hr. (însă adaptat la punctul de vedere iehovist de către un editor, se pare din secolul al VII-lea î.Hr., care a alăturat I și E). Aici muntele Legii este Horeb, iar Creatorul — Elohim (plural intensiv al cuvântului *el*, tradus întotdeauna „Dumnezeu").
3. Un cod ritual cunoscut sub numele de Codul Sfințeniei (S), despre care se presupune că ar fi fost primit de Moise pe muntele Sinai, dar care se pare că datează din secolul al VII-lea î.Hr. Se găsește în *Leviticul* 17–26.
4. Codul ritual al Deuteronomiștilor (D), unde muntele Legii este din nou Horeb, dar Creatorul este Iahve. Nucleul lui D l-a constituit aproape sigur „sulul Legii" din 621 î.Hr. Și, în fine:
5. Setul de scrieri sacerdotale de după exil cunoscut sub numele de Textul preoțesc (P), având ca nucleu Legea proclamată la Ierusalim de preotul Ezdra, în 397 î.Hr., extins și modificat până în cca 300 î.Hr. Textul

compozit al ciclurilor mitologic și legendar nu ar fi putut fi finalizat înainte de această dată.[143]

Prin urmare prima noastră sarcină trebuie să fie aceea de a separa, conform acestor descoperiri, primele elemente din ciclul mitologic de ultimele. Aici se diferențiază două mitologii, una din textul iehovist (I) din secolul al IX-lea î.Hr., iar cealaltă din textul preoțesc (P) din secolul al IV-lea î.Hr. Dacă le separăm, cele două texte arată astfel.[144]

Ciclul iehovist (I) al Creației: secolul al IX-lea î.Hr.

Această versiune începe în *Geneza* 2.4b:

În ziua când Yahweh a făcut pământul și cerurile, când pe pământ încă nu era niciun copăcel, și nicio buruiană încă nu odrăslise — pentru că Yahweh nu trimisese încă ploaie pe pământ și încă nu era om ca să lucreze pământul; ci numai abur ieșea din pământ și umezea toată fața pământului —, atunci Yahweh l-a zidit pe om din țărâna pământului și a suflat asupra lui suflare de viață și omul a devenit un suflet viu. Și Yahweh a sădit o grădină în Eden, spre răsărit, și l-a pus acolo pe omul pe care-l zidise. Și Yahweh a făcut să răsară din pământ tot soiul de pomi plăcuți la vedere și buni la mâncare, precum și pomul vieții în mijlocul grădinii și pomul cunoștinței binelui și răului.[145] Și din Eden ieșea un râu care uda grădina, iar de acolo se împărțea în patru brațe... Și Yahweh l-a luat pe omul pe care-l zidise și l-a pus în grădina Edenului, să o lucreze și să o păzească. Și Yahweh i-a dat omului poruncă și i-a zis: „Din toți pomii grădinii poți să mănânci, dar

din pomul cunoștinței binelui și răului să nu mănânci, căci în ziua în care vei mânca din el, cu moarte vei muri!“

Este lesne de înțeles de ce redactorii sacerdoți din secolul al IV-lea î.Hr. au evitat să transmită această poveste fascinantă, deși diferă foarte mult de versiunea creației în șapte zile prezentă deja în *Geneza* 1. Recunoaștem vechea grădină sumeriană, dar acum cu doi copaci în loc de unul, pe care omul este desemnat să-**i** păzească și să aibă grijă de ei. Aparent, el va juca rolul personajului asemănător lui Ghilgameș din Figura 4; și ni se reamintește că Sargon, ca grădinar, era iubit de zeița Ișstar. Din nou, la fel ca în Figura 4, patru râuri curg din grădină. Și, în sfârșit, trebuie menționat că una dintre principalele caracteristici ale mitologiei levantine reprezentate aici este aceea a omului creat pentru a fi sclavul sau slujitorul lui Dumnezeu. Într-un mit sumerian târziu, reluat în *Mitologia orientală,* se spune că oamenii au fost creați pentru a-i elibera pe zei de sarcina împovărătoare de a-și lucra câmpurile. Oamenii trebuiau să facă această muncă în locul lor și să le ofere zeilor hrană prin intermediul jertfelor.[146] Și Marduk l-a creat pe om pentru a sluji zeilor. Și aici îl găsim pe omul creat pentru a se îngriji de o grădină.

Episodul următor descrie crearea animalelor, destinate să-i fie omului ajutoare potrivite, ceea ce contrastează în mod izbitor cu celebrele șapte zile din *Geneza* 1, unde animalele au fost create primele. În schimb, aici citim că, după ce Dumnezeu l-a creat pe Adam, „din pământ, Yahweh a zidit toate fiarele câmpului și toate păsările cerului și le-a adus omului ca să vadă cum le va numi; și oricum va numi omul toată ființa vie, ea așa se va numi“.

Această scenă idilică amintește de zilele petrecute de Enkidu printre fiare, înainte de a fi sedus de prostituata templului; după care animalele l-au părăsit, iar femeia, dându-i o bucată de pânză ca să-și acopere goliciunea, l-a condus în orașul Uruk, unde avea să moară curând (vezi *supra,* pp. 99–100). În varianta de față citim că, negăsind companie potrivită pentru om printre animale, Iahve l-a făcut să cadă într-un somn adânc, „și în timp ce dormea, a luat una dintre coastele lui și locul ei l-a plinit cu carne. Iar coasta pe care Yahweh o luase din bărbat a prefăcut-o în femeie și a adus-o bărbatului". După care, așa cum știe toată lumea, au urmat căderea și izgonirea din grădină.

Următorul episod este cel al rivalității dintre cei doi fii ai primului cuplu. Cel mai mare, Cain, era lucrător al pământului; Abel, cel mai tânăr, era păstor de oi. „Și după un timp", spune textul, „Cain a adus din roadele pământului jertfă lui Yahweh, iar Abel i-a adus din cele întâi-născute ale oilor sale și din grăsimea lor. Și Yahweh a căutat spre Abel și spre darurile lui, dar spre Cain și spre darurile lui n-a căutat. Și s-a umplut Cain de mânie și fața-i era posomorâtă".

Cain și-a ucis fratele, iar Iahve, drept pedeapsă, l-a blestemat așa cum îl blestemase deja pe tatăl lor, Adam. „Ce-ai făcut? Glasul sângelui fratelui tău strigă spre mine din pământ. Și acum, blestemat să fii de pământul ce și-a deschis gura ca să primească din mâna ta sângele fratelui tău. Când vei munci pământul, el nu-ți va mai da puterea lui; rătăcitor vei fi și fugar pe pământ." Iahve i-a pus lui Cain un semn, iar Cain „s-a dus de la fața lui Yahweh și a locuit în ținutul Nod [= «rătăcire»], la răsărit de Eden"[147].

În ansamblu, acest vechi mit evreiesc timpuriu — care a pătruns adânc în sufletul omului occidental — aparține categoriei generale de care m-am ocupat în *Mitologia primitivă,* comună culturilor comunităților de cultivatori de la tropice, unde s-au găsit numeroase echivalente, din Africa și India, Asia de Sud-Est, Melanezia și Polinezia, Mexic, Peru și Brazilia. Trăsăturile tipice ale unor astfel de mituri și riturile asociate lor sunt: 1) șarpele; 2) femeia; 3) moartea șarpelui, a femeii sau a ambilor; 4) cultivarea plantelor fructifere din capul sau corpul îngropat al victimei; 5) apariția în acel moment a morții și a procreării; și, odată cu aceasta, 6) sfârșitul epocii mitologice.

În schimb, în exemplele primitive nu există cădere, vreun sentiment al păcatului sau exil. Ele au o atitudine pozitivă față de viață, fără să o critice. Mai mult decât atât, după cum am văzut deja în pasajul despre străvechile sigilii mesopotamiene, din neolitic și din Epoca timpurie a Bronzului, simbolul arborelui a fost interpretat cosmologic și mistic ca axă a lumii, unde se întâlnesc toate perechile de contrarii. (A se revedea Figurile 1–6, 9, 15 și 19.) Prin urmare sursa finală a Edenului biblic nu poate fi o mitologie a deșertului — adică un mit ebraic primitiv —, ci mai degrabă străvechea mitologie a popoarelor care se ocupau cu cultivarea pământului. Cu toate acestea, în narațiunea biblică, tema a suferit — ca să spunem așa — o întorsătură la o sută optzeci de grade; în acest sens, un interes deosebit prezintă următoarele inovații.

1. Uciderea lui Abel de către Cain: Aici motivul morții nu precedă, ci urmează sfârșitului epocii mitologice, spre deosebire de succesiunea tuturor miturilor primitive.[148] Mai mult, a fost transformat în așa fel încât să dubleze motivul căderii. Pământul

nu-i mai dă putere lui Cain, iar el trebuie să cutreiere suprafața pământului — ceea ce este exact rezultatul opus celui al uciderii rituale din mitul agricol. Mitul a fost folosit și pentru a-i înălța pe evrei deasupra celorlalte popoare care au ocupat pământul din cele mai vechi timpuri. Cain era agricultor, Abel — păstor de oi: poporul din Canaan era alcătuit din agricultori, în timp ce evreii erau păstori de oi. Prin urmare zeitatea ebraică îl preferă pe cel din urmă, chiar dacă celălalt era mai în vârstă. De fapt, din toată Cartea Genezei reiese în mod constant preferința pentru fiul mai mic, față de cel mai mare: nu numai pentru Abel față de Cain, dar și pentru Isaac față de Ismael, pentru Iacob față de Esau și pentru Iosif față de Ruben. Nu este greu de înțeles de ce. Aproape ca o confirmare, recent s-a descoperit un vechi text cuneiform sumerian din cca 2050 î.Hr., unde se relatează disputa dintre un agricultor și un păstor pentru a câștiga favorurile zeiței Inanna — care, desigur, îl preferă pe agricultor, pe care îl ia drept soț. Redăm mai jos protestul păstorului:

Plugarul mai mult ca mine, plugarul mai mult ca mine,
Plugarul, ce are el mai mult ca mine...?
Dacă îmi toarnă vinul său de curmale,
Eu îi torn laptele meu cel prea gustos...
Dacă îmi dă pâinea lui cea bună,
Eu îi dau în schimb din brânza mea cea dulce...
Mai mult ca mine, plugarul, ce are el mai mult ca mine?

La care zeița răspunde:

Nu voi lua de soț nici pe cel mai bogat păstor...
Eu, fecioara, pe plugar îl voi lua de soț:
Plugarul, care face plantele să crească din belșug,

Plugarul, care face bobul să crească din belșug...[149]

Un mileniu mai târziu au sosit nomazii patriarhali ai deșertului și toate valorile au fost răsturnate, atât în cer, cât și pe pământ.

2. Cei doi arbori: Principiul disocierii mitice, care separă pe Dumnezeu de lume, nemurirea de ceea ce este muritor, este exprimat în Biblie prin disocierea Arborelui Cunoașterii de Arborele Vieții Nemuritoare. Acesta din urmă a devenit inaccesibil omului printr-un act deliberat al lui Dumnezeu, în timp ce în alte mitologii, atât europene, cât și orientale, Arborele Cunoașterii coincide cu Arborele Vieții Nemuritoare și, în plus, încă este accesibil omului.

În *Mitologia orientală* m-am ocupat de o serie de variante ale concepției de bază orientale, care, în general, a fost respinsă de teologii occidentali, considerând-o „panteistă“ — deși, în mod clar, nu este teistă, deoarece „zeu“ (*theos*), ca personalitate, nu este niciodată termenul său final. Și nici prefixul „pan-“ nu este tocmai potrivit, deoarece referința învățăturii depășește „întregul“ (*pan*) creației. După cum citim în Upanișade:

Este altceva, într-adevăr, decât cunoscutul
Și, în plus, mai presus de necunoscut.[150]

Forma sa nu stă să fie văzută.
Nu poate fi văzut cu ochiul.[151]

Dar imediat după aceea, în aceleași texte, găsim:

Descoperindu-l în fiecare făptură, înțelepții,
Când părăsesc această lume, sunt nemuritori.[152]

Înțelepții care îl văd pe cel care stă în sine —
Doar a lor este fericirea veșnică, și nu a altora.[153]

Sau în limbajul din Tao Te Ching:

> Omul urmează regula pământului, pământul urmează regula Cerului, Cerul urmează regula lui Dao, iar Dao își urmează propria natură... Despre Dao vorba spune: e searbăd! gust nu are, privindu-l n-ai ce să vezi, ascultându-l n-ai ce s-auzi... Dao niciodată nu acționează, dar nu există (ceva asupra căruia) să nu acționeze.[154]

Sau, din nou, într-un vers din budismul japonez:

> *Un lucru lung este corpul lung al lui Buddha;*
> *Un lucru scurt este corpul scurt al lui Buddha.*[155]

Motivul respingerii occidentale a acestei doctrine — sau, poate ar fi mai bine să spunem, al fricii de a o înțelege — este că teoria noastră despre religie, bazată pe recunoașterea unui creator distinct de creația sa, este amenințată fundamental de orice recunoaștere a divinității nu doar ca fiind prezentă în lume, ci inerentă substanței sale. Deoarece, pentru a cita din nou din Upanișade:

> Cel care-și dă seama astfel: „Eu sunt *Brahman* [cel nepieritor]", acela devine Totul și nici măcar zeii nu pot să-l împiedice, căci el este Sinele (*ātman*) lor. Iar cel care meditează la zeitate ca fiind altcineva: „Alta este ea și altul sunt eu", acela nu știe. El este pentru zei întocmai ca o vită. Într-adevăr, așa cum omului îi sunt de folos multe vite, la fel zeilor le este de folos fiecare om în parte. Și dacă ți se ia o singură vită, tot este neplăcut, dar mai multe! De aceea, lor nu le place ca oamenii să știe aceasta.[156]

Nici lui Iahve nu i-a plăcut. Nu le este plăcut nici celor care se închină la vreun zeu. Deoarece,

conform acestui punct de vedere, realitatea ființei nu este un zeu imaginar, ci individul însuși, în propria realitate:

Ești pasărea cu pene albastre și papagalul verde cu ochi roșii.
Ți-e fulgerul copil. Ești anotimpurile și mările.
Fără de-nceput fiind, rămâi acel omniprezent
Din care toate ființele se nasc.[157]

Mai mult decât atât, nu numai individul, ci toate lucrurile sunt epifanii ale acestei realități, care a pătruns toate lucrurile „până în vârful unghiilor, așa cum ar sta ascuns briciul în teacă sau focul în cuibul său“[158]. Și, ca o consecință a acestei concepții mistic poetice, atotafirmatoare, chiar și cele mai înalte învățături spirituale ale Orientului s-au putut alătura celor mai simple. Deoarece chiar și cea mai simplă formă de devoțiune populară îndreptată către un zeu exterior, în afara sinelui, poate continua să fie adresată astfel cinstit și în mod sincer — ca un aspect manifest, prin reflexie, al Sinelui, care este misterul suprem.

El ține mânerul sapei,
însă mâinile-i sunt goale.[159]

În schimb, potrivit Bibliei, Dumnezeu și lumea lui sunt separate. În calitate de creator, Dumnezeu a făcut lumea, dar el nu este în niciun fel lumea însăși sau vreunul dintre obiectele ei, la fel cum *A* nu este nicidecum *B*. Prin urmare în ortodoxia evreiască, în cea creștină sau în cea islamică nu se consideră că Dumnezeu ar putea fi căutat și găsit în lume ori în sine. Aceasta este calea religiilor naturale repudiate ale restului umanității: înțelepții nebuni ai Orientului și sacerdoții vicleni din Sumer și Akkad,

Babilon, Egipt, Canaan etc., precum și vrăjitorii și șamanii din junglă și din stepe, „care zic unei bucăți de lemn: «Tu ești tatăl meu!», și unei pietre: «Tu m-ai născut!»“ (*Ieremia* 2.27); pentru că, după cum a spus profetul Ieremia, „zadarnice sunt deprinderile neamurilor“ (10.3).

În orice viziune cuprinzătoare a sistemelor mitologice mari și mici din care au fost extrase credințele omenirii, ideea biblică de Dumnezeu trebuie să fie clar distinctă, deoarece reprezintă un principiu care nu a fost afirmat în mod exclusiv nicăieri; și anume t*ranscendența absolută* a divinității. În cărțile sacre ale Orientului se spune că misterul suprem al ființei este transcendent, adică „transcende“ (se află deasupra sau dincolo de) cunoașterea, gândirea, vederea și vorbirea umane. Cu toate acestea, deoarece este identificat în mod explicit cu misterul propriei noastre ființe și al ființei în general, este considerat și imanent: de fapt, aceasta este trăsătura distinctivă a majorității ritualurilor de inițiere mistică, atât orientale, cât și păgâne și primitive. Și mi se pare că este și motivul temerii lui Iahve ca nu cumva omul, cum spun Upanișadele, să-și dea seama că „Eu sunt cel nepieritor!“ și astfel să devină însuși Dumnezeu. „Iată, omul a devenit ca unul dintre noi“, a spus Yahweh; „și acum, ca nu cumva să-și întindă el mâna și să ia roade din pomul vieții, să mănânce și să trăiască în veci“ (*Geneza* 3.22). Este aceeași mitologie, dar transformată în alte valori; și anume truda la câmp, nu dobândirea fericirii.

3. Păcatul; fructul interzis: „Odată — i-a spus sfântul indian Ramakrishna unui vizitator educat în Marea Britanie care l-a întrebat cum se poate spune că Dumnezeu locuiește într-un păcătos — un om mi-a dat o Biblie. Și mi s-a citit o parte din ea în care

se vorbea de un singur lucru: păcat și iarăși păcat! Trebuie să avem atâta credință încât să putem spune: «Am rostit numele lui Dumnezeu; am repetat numele lui Rama sau Hari; cum să fiu păcătos?» Trebuie să avem credință în slava numelui lui Dumnezeu“[160]. Ceea ce poate fi sau nu poate fi prea ușor; dar ilustrează ideea puterii divinității interioare, care are nevoie doar de gândul și dragostea lui Dumnezeu pentru a fi trezită efectiv, spre deosebire de ideea distincției absolute între creatură și creator, care poate fi depășită (deși în mod precar) doar prin supunerea omului față de un anumit sistem, destul de specific, de reguli anunțate.

În cazul lui Adam și al Evei, regula anunțată era de un tip foarte popular în basme, cunoscut cercetătorilor de folclor drept Lucrul Interzis; de exemplu, Locul Interzis (camera interzisă, ușa interzisă, drumul interzis), Obiectul Interzis (fructul interzis, băutura interzisă), Timpul Interzis (ziua sfântă, ora magică) etc.[161] Tema se regăsește peste tot în lume și este legată de tabuul lui Orfeu: nu privi înapoi.

Există o utilizare interesantă a motivului „drumul interzis“ în unele mituri primitive despre uciderea unui monstru, în care tânărul erou încalcă în mod deliberat tabuul care i-a fost impus pentru a-l proteja, intrând astfel în contact cu una sau mai multe puteri malefice, pe care le învinge pentru a elibera omenirea de opresiunea lor.[162] Putem reciti episodul din grădină din acest punct de vedere și vom constata că nu lui Dumnezeu, ci lui Adam și Evei le datorăm marea lume a realităților vieții. Totuși cu siguranță că autorii acestei povești datând din secolele al IX-lea și al IV-lea î.Hr. nu se gândiseră la ceva atât de îndrăzneț — deși ideea se regăsea în concepția romano-catolică, potrivit căreia, „în

esență, în povestea biblică, dezintegrarea, căderea, este permisă pentru obținerea unui bine mai mare“[163]. Potrivit acestei concepții, binele mai mare este, desigur, mântuirea prin cruce, al doilea copac. Și există un precedent pentru această idee în faimoasele cuvinte ale lui Pavel: „Dumnezeu pe toți i-a închis în neascultare, pentru ca pe toți să-i miluiască“[164]. Același concept este exprimat prin cuvintele *O felix culpa!* („O, păcat binecuvântat!“, „O, vină fericită!“) în cadrul liturghiei de Sâmbăta Mare, la binecuvântarea lumânărilor pascale: *O certe necessarium Adae peccatum, quod Christi morte deletum est! O felix culpa, quae talem ac tantum meruit habere redemptorem!* („O, cu siguranță, păcatul necesar al lui Adam, pe care l-a distrus moartea lui Hristos! O, fericită vină, care ai meritat să ai un asemenea mântuitor!“)[165]

Faptul că această temă, dezvoltată într-un stil pretențios în *Finnegans Wake*, poate fi adaptată atât de ușor din mitul căderii îmi confirmă ipoteza că în mitologia Bibliei există un mesaj propriu care nu este întotdeauna cel exprimat formal de text. Pentru că această carte cuprinde simboluri preluate dintr-un trecut profund, aparținând multor limbi.

Acum putem reveni la mitul preoțesc mult mai târziu al Genezei, Capitolul 1.

Ciclul preoțesc (P) al Creației: secolul al IV-lea î.Hr.

> Întru-nceput a făcut Elohim cerul și pământul. Dar pământul era nedeslușit și neîmplinit; și întuneric era deasupra genunii; și Duhul lui Elohim se purta pe deasupra apelor. Și a zis Elohim: „Să fie lumină!“ Și a fost lumină. Și a văzut Elohim lumina că e frumoasă; și a despărțit Elohim lumina de întuneric. Și Elohim a numit

lumina „ziuă“, iar întunericul l-a numit „noapte“. Și a fost seară și a fost dimineață: ziua întâi.

Și a zis Elohim: „Să fie o tărie prin mijlocul apelor și să despartă apele de ape!“ Și a fost așa: Elohim a făcut tăria și a despărțit apele cele de sub tărie de apele cele de deasupra tăriei. Și așa a fost. Și Elohim a numit tăria „cer“. Și a fost seară și a fost dimineață: ziua a doua.

În ziua următoare s-a arătat uscatul și a crescut vegetația. În ziua a patra au fost făcute soarele, luna și stelele; în a cincea, păsările, marile cetacee și peștii. În a șasea zi au fost făcute animalele și omul. „Să facem om după chipul și asemănarea noastră“, a spus Elohim,

„ca să stăpânească peste peștii mării și peste păsările cerului și peste dobitoace și peste tot pământul și peste toate vietățile ce se târăsc pe pământ!“ Și l-a făcut Elohim pe om după chipul său; după chipul lui Elohim l-a făcut; bărbat și femeie i-a făcut... Și a zis Elohim: „Iată, vă dau vouă toată iarba dătătoare de sămânță pe fața-ntregului pământ, și tot pomul purtător de rod cu sămânță de pom într-însul; acestea vă vor fi vouă spre hrană. Și tuturor fiarelor pământului și tuturor păsărilor cerului și tuturor vietăților ce se târăsc pe pământ, și care au în ele suflare de viață [le dau] toată iarba verde spre hrană“. Și a fost așa...[166]

Nu este deloc ușor de înțeles cum de s-a putut crede, secole la rând, că mitul iehovist al paradisului, unde mai întâi a fost creat omul și apoi animalele, ar trebui citit ca al doilea capitol al unei povești în care succesiunea este inversă și unde, în plus, bărbatul și femeia apar împreună, „după chipul lui Elohim“, nu

cu Eva creată dintr-o coastă a lui Adam, doar după ce acesta și-a căutat în zadar un tovarăș printre fiare.

Nu este clar nici de ce s-a crezut că mitul lui Elohim ar fi unul al creației *ex nihilo* („din nimic“) când, de fapt, descrie creația prin puterea cuvântului, care în gândirea primitivă este departe de a fi „nimic“ — dimpotrivă, este esența obiectului său. Deja în jurul anului 2850 î.Hr. circula mitul egiptean al creației prin puterea cuvântului.[167] Și nu mai departe de acum cincizeci de ani, un băiețel de șase ani și jumătate îi spunea psihologului elvețian Jean Piaget: „Dacă nu ar fi existat cuvinte ar fi fost foarte rău; n-ai fi putut face nimic. Cum s-ar mai fi putut face lucrurile?“[168]

Mai mult decât atât, în acest mit al creației nu există niciun copac interzis.

Și, în sfârșit, dacă, atunci când au fost făcuți după chipul și asemănarea lui Elohim, Adam și Eva au apărut împreună, atunci Elohim trebuie să fi fost nu doar bărbat, ci androgin, mai presus de dualitate — caz în care de ce nu ar trebui ca divinitatea să fie venerată atât într-o formă feminină, cât și într-o formă masculină?

Se spune că dragostea e oarbă. În uimitoarea istorie a gândirii mitologice occidentale, capitolul creației lui Elohim a jucat un rol extraordinar; pe vremea când se credea că este o veste primită de Moise de la însuși Creatorul Lumii pe vârful muntelui, măreția și simplitatea rândurilor sale aveau o forță care acum s-a pierdut. Astăzi știm că au fost scrise de mâna unui preot-poet în vremea lui Aristotel; dar este dezamăgitor să descoperi că universul descris în secolul al IV-lea î.Hr. încă redă imaginea lumii mitice a lui Marduk, din urmă cu cinci sute de ani, cu o boltă cerească despărțind

apele de sus, care cad sub formă de ploaie, de cele de jos, care țâșnesc ca izvoare. Dar și mai dezamăgitor este obiceiul actual de a le transmite copiilor noștri toată această tradiție străveche ca și cum ar fi adevărul etern al lui Dumnezeu.

M-am ocupat deja de mitul Potopului în *Mitologia orientală*[169], așa încât aici este suficient să adaug că în *Geneză* au fost combinate două versiuni. Prima, păstrată în textul I din secolul al IX-lea, spune că Iahve i-a poruncit lui Noe să adune în arca sa „din toate animalele curate câte șapte perechi, parte bărbătească și parte femeiască, iar din animalele necurate câte o pereche, parte bărbătească și parte femeiască. De asemenea, din păsările cerului cele curate să iei câte șapte perechi, parte bărbătească și parte femeiască, iar din toate păsările cele necurate, câte o pereche, parte bărbătească și parte femeiască, ca să le păstrezi lor soiul pe fața-ntregului pământ“ (*Geneza* 7.2–3); în vreme ce, potrivit celeilalte versiuni, din textul P, Elohim i-a spus lui Noe: „Și din fiecare viețuitoare de orice făptură vei aduce-n corabie două câte două, ca să le ții în viață împreună cu tine; ele vor fi parte bărbătească și parte femeiască. Din tot soiul de păsări zburătoare după fel și din tot soiul de dobitoace după fel și din tot soiul de târâtoare după fel, două câte două din toate să vină la tine, pentru ca-mpreună cu tine să le ții în viață“ (*Geneza* 6.19–20).

Povestea Turnului Babel provine din textul I, iar în Biblie este cea originală. Desigur, inversează sensul ziguratului, care nu era menit să atace și să amenințe cerul, ci să ofere un mijloc prin care zeii cerului să poată coborî pentru a primi venerarea sclavilor lor de pe pământ.[170] Cu toate acestea una dintre caracteristicile Bibliei este condamnarea cât se poate de clară a oricărei forme de venerație, cu

excepția cultului său. Mai mult decât atât, frustrarea manifestată de Iahve în fața lucrării prin înmulțirea limbilor și împrăștierea popoarelor pe suprafața pământului (de parcă până în jurul anului 2500 î.Hr. în lume ar fi existat o singură limbă și nu s-ar fi produs nicio migrație a popoarelor) este valoroasă în primul rând prin faptul că redă vechea credință a evreilor că toate limbile, cu excepția celei ebraice, sunt secundare. Deschizând un mic manual de ebraică datând din 1957, copilul învață că „aceasta este limba pe care a vorbit-o Dumnezeu". Indienii aveau aceeași idee despre sanscrită, susținând despre cuvintele acestei limbi sacre că sunt „adevăratele" nume ale lucrurilor; că sunt cuvintele din care au apărut lucrurile în momentul creației. Cuvintele acestui limbaj sunt anterioare universului; ele sunt forma și sprijinul lui spiritual. Prin urmare, studiindu-le, ne apropiem de adevărul și ființa, de realitatea și puterea divinității înseși.

III. Epoca lui Avraam

Dacă nu ar fi fost Căderea, nu ar fi fost nevoie de Mântuire. Prin urmare ideea Căderii este esențială pentru mitul creștin; în vreme ce riturile, sărbătorile și meditațiile specifice sinagogii se bazează mai degrabă pe legenda poporului ales.

Potrivit concepției creștine obișnuite, în urma răzvrătirii primului cuplu, întreaga omenire a moștenit o natură coruptă care i-a întunecat rațiunea, i-a slăbit voința și a înclinat-o spre rău într-o asemenea măsură încât, fără miracolul asumării milostive de către Dumnezeu a vinovăției și pedepsei cuvenite unui astfel de păcat, rasa umană ar fi rămas pe veci departe de adevăratul ei scop în

cunoașterea, iubirea, slujirea și fericirea Creatorului său. Concepția orientală optimistă potrivit căreia, prin introversie, omul își poate realiza propria divinitate interioară (identificare mitică) este astfel clar respinsă; pentru că, potrivit viziunii creștine, în interior nu există decât un suflet uman corupt, care nu este nici evlavios în sine, nici capabil să stabilească el singur relația cu Dumnezeu (disociere mitică) — acesta, în schimb, în milostivirea sa, a oferit o modalitate, o cale, o lumină pentru întoarcerea la el, în persoana Fiului său, a cărui cruce, Sfânta Cruce, a compensat Copacul (restaurare mitică). Iar sensul legendei poporului ales, în această interpretare creștină, este că Avraam și urmașii săi au pregătit un popor al lui Dumnezeu în măsură să participe împreună cu Dumnezeu la miracolul Mântuirii, oferind trupul, pântecele, natura umană Fiului, care trebuia să fie Om Adevărat, dar și Dumnezeu Adevărat (de aici și minunea). Cu toate acestea, în momentul morții sale, catapeteasma templului din Ierusalim s-a rupt în două de sus până jos (*Matei* 27.51; *Marcu* 15.38; *Luca* 23.45) și legea rituală mozaică — până atunci, instrumentul lui Dumnezeu în această lume — a încetat să mai existe. Sistemul sacramental al Bisericii a devenit singurul instrument al voinței și harului lui Dumnezeu pe pământ, iar simbolurile Căderii și al Mântuirii, Copacul și Crucea, vor rămâne acum, într-o lume fără sfârșit, termeni fundamentali ai ontologiei omului.

În schimb, viziunea mozaică respinge doctrina creștină a păcatului originar, după cum putem vedea din cuvintele regretatului rabin-șef al Imperiului Britanic J.H. Hertz:

Omul a fost muritor de la început, iar moartea nu a intrat în lume din cauza greșelii Evei... Nu s-a pierdut asemănarea omului cu divinitatea și nici capacitatea lui de a face bine în ochii lui Dumnezeu; iar astfel de pierderi nu au fost transmise ultimilor săi descendenți.

Și rabinul Hertz continuă:

Unii rabini deplâng uneori implicarea Evei în coruperea rasei umane de către șarpe, însă chiar ei spun că antidotul pentru o astfel de „otravă" a fost găsit în Sinai, considerând, pe bună dreptate, că Legea lui Dumnezeu este bastionul împotriva distrugerilor provocate de bestialitate și impietate. Adeseori psalmistul vorbește despre păcat și vinovăție; dar nu se referă niciodată [...] la ceea ce teologia creștină numește „cădere". Zadarnic căutăm în cartea de rugăciuni, chiar și în Zilele Pocăinței, cel mai mic indiciu al doctrinei căderii omului. „Dumnezeul meu, sufletul pe care mi l-ai dat este curat", spune rugăciunea pe care evreul o rostește în fiecare dimineață. „Așa cum sufletul este curat când intră în existența pământească, așa poate omul să-l înapoieze curat Creatorului său" (Midraș)...

Omenirea coborâtoare din Adam a devenit iremediabil coruptă și a fost distrusă de Potop. Doar Noe a fost cruțat. Dar, după trecerea mai multor generații, omenirea a redevenit arogantă și nelegiuită, iar întunericul moral a acoperit pământul. „Și Dumnezeu a spus: *Să fie Avraam* — și lumină se făcu" — aceasta este învățătura profundă a Midrașului.[171]

„Și a zis Yahweh către Avram", citim în primele rânduri ale acestei legende fundamentale nu numai

pentru iudaism, dar și pentru creștinism și islam, „«Ieși din țara ta și din neamul tău și din casa tatălui tău și vino în țara pe care ți-o voi arăta eu. Și eu voi face din tine un neam mare; și te voi binecuvânta și-ți voi mări numele și tu vei fi izvor de binecuvântare. Voi binecuvânta pe cei ce te vor binecuvânta, iar pe cei ce te vor blestema îi voi blestema; și-ntru tine se vor binecuvânta toate neamurile pământului». Și a plecat Avram, așa cum îi zisese Yahweh...“[172]

Acest pasaj face parte din textul I din secolul al IX-lea, la aproximativ un mileniu după presupusul eveniment, pe care însă nimeni nu l-a putut plasa în cronologia timpului istoric. Multă vreme, unii cititori ai Bibliei obișnuiau să-l situeze pe Avraam în jurul anului 1996 î.Hr.[173], deoarece, spune Cartea Genezei, s-a născut în „Urul caldeilor“, pe care l-a părăsit, împreună cu soția, tatăl și nepotul său, pentru a merge în țara Canaanului, unde a stat o vreme la Haran.[174] Această dată se încadrează în scurta perioadă de restaurare și înflorire a culturii sumeriene care a avut loc în timpul domniei cuviosului rege Gudea din Lagaș (cca 2000 î.Hr.), a cărui viziune asupra lui Ningišzida a inspirat Figura 1 (vezi *supra*). Marelui monarh semit Sargon din Akkad (cca 2350 î.Hr.) — am discutat despre legenda nașterii sale — îi urmase o dinastie de zece descendenți, care a fost înlăturată de la putere în jurul anului 2150 î.Hr., printr-o incursiune a barbarilor din nord-est. „Balaurii din munți“, li se spunea, „care au luat nevasta de la soț, copiii de la părinți și împărăția din țara Sumerului“. Apartenența lor rasială a rămas necunoscută; cârmuitorii lor își spuneau „regii guteilor și ai celor Patru Ținuturi“; iar domnia lor a durat o sută de ani: cca 2150–2050 î.Hr.[175]

Acest dezastru fatidic a fost urmat de o perioadă impresionantă și promițătoare, dar scurtă, din păcate, de restaurare a vechii culturi sumeriene sub a treia dinastie din Ur (cca 2050–1950 î.Hr.) și cuviosul nostru rege Gudea din Lagaș. Numeroase tăblițe cu scriere cuneiformă din această vreme au transmis tot ceea ce știm despre vechile epopei sumeriene; și a avut loc o adevărată renaștere a unor noi și imense zigurate.

„Observând întinderea vastă și organizarea complexă a zonei unui asemenea sanctuar", scrie profesorul Moortgat despre ruinele ziguratului din Ur, construit în vremea aceea, „și având în vedere că Ur era mult mai mic decât, să zicem, marele oraș-templu al zeiței Inanna din Uruk, începem să înțelegem caracterul încă fundamental teocratic al ordinii sociale târzii sumeriene, care era cu adevărat o comunitate de constructori de temple, asemănătoare comunităților creștine medievale. Dar apoi ne dăm seama, cu regret", adaugă el, „și cât de departe suntem de o înțelegere profundă și reală a acelei lumi"[176].

Se poate crede, așadar, că ziguratele impozante marcau, în diferitele orașe, peisajul străbătut de patriarhul Avraam împreună cu familia și vitele sale.

„Odată cu Avraam", susține rabinul Hertz, „natura Cărții Genezei se schimbă. Până atunci, în primele unsprezece capitole, s-a vorbit despre zorii societății umane. Restul cărții este povestea întemeietorilor poporului al cărui destin, în lumina intențiilor lui Dumnezeu, constituie tema principală a Scripturilor. [...] Odată cu patriarhii, părăsim lumea primordială și întunecată și intrăm în lumina deplină a vremurilor istorice"[177].

Unora li s-ar putea părea ciudat să citească despre perioada Sumerului și Akkadului și a marilor

piramide egiptene că ar fi fost o „lume primordială și întunecată“ sau să descopere într-o carte publicată în 1961 că odată cu Avraam, ale cărui date biografice nu pot fi stabilite cu precizie mai mică de patru secole, intrăm în lumina deplină a vremurilor istorice. Totuși, dacă Avraam a trăit, după cum se prea poate, pe la 1996 î.Hr., e posibil ca ceea ce știm despre unul dintre constructorii de zigurate din acele timpuri — pe care Avraam se poate să-l fi văzut la vreo importantă ceremonie de stat, și anume regele Gudea din nu prea îndepărtatul oraș Lagaș — să arunce puțină lumină asupra vieții sale.

Există o descriere prețioasă a construcției ziguratului pe care Gudea l-a închinat zeului Ningirsu în orașul său, care ne poate ajuta să ne facem o idee despre sentimentul de religiozitate al oamenilor din vremea aceea — ale căror divinități, spre deosebire de zeul lui Avraam, nu făceau parte dintr-un viitor promis, ci dintr-un trecut deja apus și care, prin urmare, reprezenta pentru noi vechea moștenire pe cale să fie anihilată și să piară.

Întrucât fluviul Tigru nu inundase și deci nu fertilizase câmpurile, Gudea s-a dus la templul lui Ningirsu din orașul său, unde a aflat voia zeului prin intermediul unui vis, pe care însă nu l-a putut interpreta. Așa că s-a dus la templul din apropiere închinat zeiței-mamă Gatumdug — și iată cum s-a rugat la ea pentru a-i veni în ajutor:

> „O, Regina mea, Fiică a Cerului preacurat, dătătoare de sfaturi neprețuite, care te afli în cel mai înalt punct ceresc, ocrotitoare a vieții pe pământ: regină, mamă și întemeietoare a Lagașului! Cei pe care îi ajuți cunosc abundența puterii; cei pe care îi aperi cunosc abundența anilor. Nu am mamă, căci tu ești mama mea; nu

am tată, căci tu ești tatăl meu. La sanctuar m-ai îndrumat. O, Zeița mea, Gatumdug, a ta este cea mai înaltă înțelepciune. Mamă, lasă-mă să-ți spun visul pe care l-am avut.

În visul meu era un om a cărui statură umplea cerul, a cărui statură umplea pământul. Coroana pe care o purta pe cap dezvăluia că era un zeu, iar alături de el era pasărea Imdugud.[178] Furtună era la picioarele lui. La dreapta și la stânga zăceau doi lei. Și mi-a poruncit să construiesc pentru el o casă. Dar cine era, nu știam. Atunci soarele a răsărit din pământ dinaintea mea. A apărut o femeie — Cine era? Cine nu era? Într-o mână avea un stil curat; în cealaltă, o tăbliță de lut pe care se vedeau constelațiile cerești. Și era complet cufundată în gândurile ei. Apoi a apărut în visul acela un al doilea bărbat, un războinic, care ținea în mână o tăbliță de lapislazuli pe care a desenat schița unei case. O targă a fost pusă dinaintea mea: pe ea era o matriță de cărămidă din aur, iar în matriță era cărămida destinului. Și în dreapta regelui meu era un măgar încărcat."

„Păstorul meu", a spus zeița, „am să-ți explic visul. Omul a cărui statură umplea cerul și pământul, a cărui coroană dezvăluia că este un zeu, alături de care stătea pasărea Imdugud; având la picioare furtuna, iar în dreapta și în stânga doi lei, era zeul Ningirsu, fratele meu. Porunca pe care ți-a dat-o era să-i construiești templul Eninnu. Soarele care a răsărit din pământ dinaintea ta era zeul tău protector Ningišzida: forma lui de șarpe se ridică de la pământ, ca soarele. Femeia care ținea într-o mână un stil, iar în cealaltă o tăbliță cu constelații și care era absorbită de gândurile sale era zeița Nisaba, sora mea, care ți-a arătat steaua de bun augur pentru

construirea templului. Al doilea bărbat, războinicul cu tăblița din lapislazuli, era zeul Nindub, care ți-a schițat structura templului. Iar măgarul încărcat, aflat în dreapta regelui, erai tu însuți, gata să te apuci de lucru".

Gudea a pus să se facă un car din lemn prețios, împodobit cu nestemate; a legat în fața lui un măgar; și a pus în carul acela emblema orașului său, cu numele înscris pe ea, și lira desfătării sale, cu ale cărei acorduri își alina gândurile; apoi a mers cu aceste daruri la templul cetății sale, unde s-a rugat zi și noapte. Tot în sanctuarul venerației, în templul jertfelor de sânge, unde zeitatea Ningirsu îi domină tărâmul, Gudea a oferit animale de jertfă, a ars lemne aromate și s-a prosternat dinaintea zeului său întru rugăciune, vrând să primească un semn.

„O, Rege și Stăpâne al meu, Ningirsu, îmblânzitorul apelor înfuriate, fiul lui Enlil, puternic și curajos; Doamne, aș vrea să-ți construiesc o casă, dar încă nu am primit semn. Neînfricatule zeu, dă-mi să știu ceea ce trebuie să cunosc; căci nu știu semnificația acestor lucruri. Izbucnești ca inima mării; ești neclintit ca arborele lumii; te frământi ca apa în clocot și ca o furtună te năpustești asupra dușmanului. Rege al meu, ești de nepătruns precum e cerul. — Dar eu? Ce știu eu?"

Iar zeul i-a spus: „În ziua în care Gudea, adevăratul meu păstor, va pune mâna să-mi construiască templul, Eninnu, se va auzi în cer un vânt aducător de ploaie. Și va ploua din belșug. Împărăția va deveni îmbelșugată. Când va fi pusă temelia templului meu, va fi belșug în împărăție. Câmpiile întinse vor fi mănoase. Apa va curge în șanțuri și canale; va țâșni din crăpăturile

pământului. În Sumer va curge mult ulei, iar lemn va fi din abundență. În ziua când mâna ta evlavioasă va începe să-mi construiască templul, voi pune piciorul pe munte, acolo unde se-nfiripă furtuna; din acel sălaș al furtunii, muntele, voi trimite un vânt care să aducă țării tale suflare de viață".

Regele s-a trezit; adormise. S-a scuturat: visase. Iar după ce s-a construit templul, zeul a fost dus la altarul său și s-a săvârșit căsătoria lui Ningirsu cu consoarta sa Baba. „Timp de șapte zile", citim, „slujnica și stăpâna erau la fel; sclavul și stăpânul mergeau împreună; bogați și săraci mergeau împreună, unul lângă altul; iar vorbele rele deveneau bune: orfanii nu mai sufereau nedreptăți din partea celor avuți, iar dreptatea strălucea ca soarele"[179].

Căderea ultimului rege al celei de-a treia dinastii din Ur înaintea invadării orașelor din Elam, în jurul anului 1950 î.Hr., a însemnat și sfârșitul unității vechii lumi culturale a sumerienilor și akkadienilor; și, ca să-l citez încă o dată pe profesorul Moortgat:

> De o stăpânire a „celor patru ținuturi" nici nu mai putea fi vorba. Peste tot au apărut din nou vechile orașe-state, însă guvernate în mare parte de prinți străini, nu autohtoni. Puțini dintre ei erau de origine elamită, un popor puternic semitizat, a cărui țară fusese o provincie a imperiului sumerienilor și akkadienilor. Însă cei mai mulți erau nomazi ai deșertului, membrii unui nou val semitic, care se distingeau din punct de vedere lingvistic de vechii akkadieni, popoare semite orientale, atât prin dialectul lor, cât și prin nume, întrucât cele mai apropiate rude ale lor erau cananeenii, care pe atunci se deplasau spre Siria

> și Palestina. [...] În Isin, Larsa, Babilon, Mari și, mai târziu, în Assur, acești oameni ai deșertului au preluat conducerea, s-au luptat între ei, au format coaliții și s-au războit peste tot pentru supremație — până când, un secol și jumătate mai târziu, elamiții și semiții și-au găsit marii lor conducători războinici: elamiții pe Rim-Sin, iar semiții pe Hammurabi. În cele din urmă, cel mai mare dintre cei doi, Hammurabi din Babilon, a reușit să restabilească pentru o vreme unitatea și gloria lumii antice a sumerienilor și akkadienilor.[180]

De obicei, domnia lui Hammurabi este plasată cândva între anii 2067 și 1905 î.Hr.[181], datare atribuită apoi și lui Avraam, pe baza unei presupuse identificări a lui Hammurabi cu regele Amrafel din Șinar (Senaar) (*Geneza* 14.1). Mai târziu, noi mărturii au dus la mutarea acestor date la 1728–1686 î.Hr., ceea ce a influențat și datarea lui Avraam. Și, după cum menționează profesorul T.J. Meek: „Deși acum se știe că aceste identificări sunt false, îl putem situa pe Avraam în timpul lui Hammurabi“[182].

În Babilon, dinastia lui Hammurabi a supraviețuit până în jurul anului 1530 î.Hr., apoi, ca orice altceva în această lume în continuă schimbare, s-a prăbușit. Însă noile valuri de invadatori au continuat să se reverse de peste tot, acum în mare parte din nord, dintre care s-au distins trei grupuri principale:

1. *Hurienii:* Un popor cu o mare putere și forță expansivă, care începuse deja în jurul anului 2200 î.Hr. să preseze nordul Mesopotamiei dinspre Caucaz. Pe la 1800 î.Hr., aceștia ajunseseră în Golful Persic, după care s-au deplasat spre vest, în Siria și Palestina, unde au luat locul ori s-au

amestecat cu locuitorii așezărilor semiților occidentali.

„De multă vreme cercetătorii au observat“, scrie profesorul Meek, „că în poveștile primilor patriarhi evrei există detalii care nu se potrivesc cu un mediu pur semitic deoarece nu avem analogii semitice; însă, cu noile cunoștințe de care dispunem despre hurieni, acum avem asemănări precise cu aceste popoare“. De exemplu, vânzarea dreptului de întâi-născut al lui Esau (*Geneza* 25.31–34) era un episod fără egal până când s-a descoperit că același tip de schimb era practicat de hurieni; iar furtul de către Rahela a idolilor și bunurilor tatălui ei (*Geneza* 31.19), socotită multă vreme o enigmă de către savanți, a fost lămurit când s-a descoperit că, în conformitate cu legea hurianã, posesia acestor bunuri îi asigura soțului său, Iacob, dreptul la proprietățile tatălui ei. „Acestea și alte asemenea similarități între primii evrei și hurieni“, afirmă profesorul Meek, „împreună cu prezența unor nume huriene și a referințelor la hurieni în Vechiul Testament, indică destul de clar că cele două migrații s-au desfășurat împreună. Hurienii și habiru, sau evreii, locuiau împreună în Mesopotamia și probabil că au fost împreună și în vest...“[183]

Ceea ce deschide o nouă și vastă perspectivă, neexplorată încă. Pentru că hurienii au întemeiat un regat de scurtă durată, dar puternic — cunoscut sub numele de Mitanni (cca 1500 — cca 1250

î.Hr.) —, în sud-vestul lacului Van (în zona denumită acum Kurdistan, regiune care se învecinează cu Siria, Turcia și Irak), care includea și Haran, locul unde s-a stabilit Avraam. Mai mult, într-un tratat semnat în jurul anului 1400 î.Hr. între Mitanni și hitiții din vecinătate — de care, nu peste mult timp, aveau să fie cuceriți — apar numele a cinci divinități vedice: Indra, Mitra, Varuna și cei doi Aśvin. Se pare că, cel puțin pentru o vreme, hurienii au fost conduși de o clasă aristocratică superioară de războinici (pe care de luptă) de origine indo-ariană — se prea poate ca ei să fi introdus în Orientul Apropiat noua mașinărie de război, carul de luptă ușor cu două roți tras de doi cai. Deoarece carul de luptă a apărut în zona ariană (cca 2000–1750 î.Hr.), pentru ca în următoarele trei secole să se răspândească în aproape toată lumea antică, intrând în Egipt odată cu regii hicsoși asiatici (cca 1670–1570 î.Hr.), în India odată cu triburile ariene (cca 1500–1250 î.Hr.), în Grecia cam în aceeași perioadă și în China odată cu dinastia Shang (cca 1523 î.Hr.). Prin urmare rămâne de cercetat posibila interacțiune — cu siguranță inevitabilă —, în perioada atribuită patriarhilor, între elemente semite și ariene în construcția mitului biblic. Și unele paralele cu mitul chinezesc menționat în *Mitologia orientală*[184] și-ar putea găsi aici explicația.

Celelalte mari grupuri invadatoare din perioada aceea au fost următoarele:

2. *Hitiții:* Posibil înrudiți cu hurienii, dar superiori acestora atât în diplomație, cât și pe câmpul de luptă, ei au devenit curând conducătorii celei mai mari părți a Turciei de azi. Ascensiunea lor, aproximativ în timpul lui Hammurabi, apogeul și brusca lor prăbușire cam pe vremea Războiului Troian povestit de Homer s-au produs în perioada cca 1750–1150 î.Hr.
3. *Kasiții:* Originari din Elam (Persia de azi), de unde China primise o parte semnificativă a moștenirii sale fundamentale neolitice începând din cca 2000 î.Hr., kasiții au ocupat ținuturile riverane ale Babiloniei propriu-zise. Și se pare că, înainte de a pătrunde în Mesopotamia, au stabilit oarece legături cu ramurile indo-ariene care la vremea aceea se infiltrau în India. Nu au lăsat niciun text mitologic scris, însă cunoaștem numele unora dintre zeitățile lor — de pildă, Surias (în sanscrită, *Sūrya*, Soarele), Maruttas (în sanscrită, *Marut*, Vântul) și Burias (în greacă, *Boreas*, Vântul de Nord). Se pare că, cel puțin într-o oarecare măsură, erau de origine ariană, poate indo-ariană.

Cu alte cuvinte, lumea în care a apărut cartea care a inspirat în mare parte gândirea și practica religioasă occidentale era extrem de complexă. Și ar fi logic să credem că tocmai această complexitate a constituit una dintre sursele forței sale. Totuși, oricât de convingătoare și emoționantă ar fi această forță, savantul conștiincios întâmpină mari dificultăți în încercarea de a-și plasa patriarhii în contextul

timpului lor — chiar și pe vremea lui Hammurabi, să zicem. Căci, după cum a scris eminentul arheolog care a condus săpăturile în orașul-colină Ierihon, dr. Kathleen Kenyon:

> Este adevărat că nu se poate construi o cronologie pe baza anilor de viață atribuiți patriarhilor și nici nu se poate accepta fără rezerve că Avraam avea șaptezeci și cinci de ani când a plecat din Haran și o sută când s-a născut Isaac sau că Isaac avea șaizeci de ani când s-a născut Iosif și că Iacob avea o sută treizeci de ani când a plecat în Egipt, deoarece dovezile oferite de scheletele din mormintele de la Ierihon arată că, la vremea aceea, speranța de viață era scurtă. Se pare că mulți indivizi mureau înainte să împlinească treizeci și cinci de ani, puțini ajungând la vârsta de cincizeci de ani.
>
> Dar, deși este imposibil de stabilit o cronologie exactă, unele elemente ale acelei perioade sunt reflectate în poveștile biblice. Patriarhii erau păstori seminomazi, care se îndreptau spre ținuturile de coastă mai fertile, trăind în corturile lor printre cananeeni, dar separați de ei, aceștia locuind în orașe, potrivit descoperirilor arheologice. Păstorii nomazi care trăiesc în corturi nu lasă urme pe care arheologia să le poată recupera, însă acum avem oarece informații despre mediul lor.[185]

În general însă, episoadele sugerează mult mai convingător o mitologie decât cronicile faptelor; de exemplu, în următoarea poveste curioasă, care include deja câteva dintre motivele exodului de mai târziu din vremea lui Moise:

Și-n țară s-a făcut foamete și Avram s-a coborât în Egipt ca să locuiască acolo, pentru că-n țară se întețise foametea. Și a fost că în timp ce Avram se apropia să intre în Egipt, a zis către Sarai, femeia sa: „Știu că ești femeie frumoasă la chip. De aceea, când te vor vedea, egiptenii vor zice: «Aceasta-i femeia lui!»... Atunci pe mine mă vor ucide, iar pe tine te vor lăsa cu viață. Spune deci că-mi ești soră, pentru ca de dragul trecerii tale să-mi fie mie bine și datorită ție să rămân în viață“. Și dacă a sosit Avram în Egipt, au văzut egiptenii că femeia lui era foarte frumoasă. Și au văzut-o dregătorii lui Faraon și au lăudat-o în fața lui Faraon și au dus-o în casa lui Faraon. Și de dragul ei s-au purtat bine cu Avram; și avea el oi, vite mari și asini, slugi și slujnice, catâri și cămile.

Dar Domnul l-a lovit cu plăgi mari și grele pe Faraon și casa lui din pricina Saraii, femeia lui Avram. Și chemându-l Faraon pe Avram, i-a zis: „Ce mi-ai făcut? De ce nu mi-ai spus că e femeia ta? De ce ai zis: «Mi-e soră» — și eu am luat-o de femeie? Acum dar iată-ți femeia! Ia-ți-o și du-te!“ Și Faraon le-a dat oamenilor săi porunci cu privire la Avram ca să-l petreacă, pe el și pe femeia lui și toate câte avea... Iar din Egipt s-a suit Avram la Negheb, el, femeia sa și toate câte avea; și cu Lot, care era cu el.[186]

Acest episod face parte din textului iehovist (I); și, pentru a-l completa, avem următorul pasaj din textul E, care se referă la vremea când, mulți ani mai târziu, Avram era numit Avraam, iar soția sa, Sara, care acum avea mai bine de nouăzeci de ani, iar el peste o sută.

De acolo a plecat Avraam spre ținutul Negheb și s-a așezat între Cadeș și Șur; și a locuit o vreme în

Gherar. Și a zis Avraam despre Sarra, femeia sa: „Mi-e soră“. Iar Abimelec, regele Gherarului, a trimis și a luat-o pe Sarra. Dar Elohim a intrat la Abimelec noaptea-n vis și i-a grăit: „Iată, tu ai să mori din pricina femeii pe care ai luat-o, căci ea are bărbat“. Dar Abimelec, care nu se atinsese de ea, a zis: „Doamne, vei ucide tu oare chiar și oameni drepți? Oare acela nu mi-a spus chiar el: «E sora mea»!? Ba și ea mi-a spus: «Mi-e frate!»... Eu cu inima curată și cu mâini nevinovate am făcut aceasta“. Iar Elohim i-a grăit în vis: „Știu și eu că tu cu inima curată ai făcut aceasta și eu sunt cel ce te-a ferit să păcătuiești împotriva mea; iată de ce nu ți-am îngăduit să te atingi de ea. Și acum, dă-i omului femeia înapoi, căci el e proroc și se va ruga pentru tine și vei trăi; dar dacă nu o dai înapoi, să știi că negreșit vei muri, tu si toti ai tăi“.

Și povestea continuă spunând că Abimelec i-a înapoiat-o pe Sara lui Avraam, dându-le în dar oi și boi, robi și roabe și o mie de sicli de argint; după care Avraam s-a rugat și, se spune în text, „Elohim a vindecat pe Abimelec, pe femeia lui și pe roabele lui, și ei au devenit în stare să aibă copii; căci din pricina Sarei, femeia lui Avraam, Yahweh făcuse neroditor tot pântecele din casa lui Abimelec“[187].

O altă variantă a aventurii este atribuită lui Isaac, fiul lui Avraam — din nou într-un pasaj iehovist (I) —, în care se spune că „Isaac s-a dus în Gherar, la Abimelec, regele filistenilor“. Iar când bărbații din partea locului au întrebat despre soția lui, el a spus: „Aceasta-i sora mea!“, gândindu-se „ca nu cumva oamenii locului să-l omoare“ etc.[188]

Este greu de crezut că asemenea povești au fost citite, chiar și cu câteva secole în urmă, ca adevărate

cronici istorice; însă astăzi greutatea este chiar mai mare, descoperindu-se că cei numiți filisteni au ajuns pentru prima dată pe țărmurile Palestinei, din Creta, abia în 1196 î.Hr.[189], ceea ce, după cum vom vedea imediat, extinde istoria acestei familii neobișnuite din Ur pe o perioadă de câteva secole pe care nici măcar duratele de viață atribuite lui Avraam și fiului său nu pot să o explice. În plus, există inconvenientul suplimentar că Isaac, tatăl lui Iacob și bunicul lui Iosif, este descris aici ca fiind înfloritor într-o perioadă ulterioară lui Moise și Exodului — dificultate sporită atunci când se amintește că Avraam, tatăl său, când a trecut prin Gherar, a avut și el de a face cu Abimelec.

Prin urmare nu s-ar părea că regăsim aici mai degrabă legi ale mitului, basmului și legendei decât o categorie de fapte încă neconfirmate, nici în istoria naturală, nici în istoria umană? Ca în orice altă tradiție populară din lume, trecutul este înfățișat fără să existe vreo preocupare pentru ceea ce astăzi se știe că este adevărat, ci pentru a oferi aparența unui sprijin supranatural unei anumite ordini sociale și sistemului său de credințe. A fost — după cum este și azi, și a fost dintotdeauna pentru cei în mintea cărora binele unei societăți are prioritate în fața adevărului — o justificare adecvată pentru orice ficțiune pe care mentalitatea vremii ar putea fi convinsă să o accepte. Singurul lucru cu adevărat excepțional în legătură cu aceste exemple remarcabile este că, deși niciun gânditor modern întreg la minte nu ar susține istoricitatea fragmentelor de mit incluse în *Odiseea*, există o abundentă literatură modernă academică ce face exact lucrul ăsta în cazul acestor povești străvechi datând mai mult sau mai puțin din aceeași perioadă.

IV. Epoca lui Moise

Sigmund Freud i-a șocat pe mulți dintre admiratorii săi când, în ultima sa lucrare importantă, *Moise și religia monoteistă*, a avansat ipoteza că Moise nu era evreu, ci un nobil egiptean — mai exact, din casa faraonului eretic Ikhnaton (Akhenaton), care a domnit în perioada 1377–1358 î.Hr. —, și că în anii imediat de după moartea acestui faraon, care a dus la prăbușirea atât a curții sale, cât și a monoteismului său, Moise a părăsit Egiptul însoțit de colonișți semiți din Deltă, cărora a încercat să le insufle credința monoteistă a lui Ikhnaton. Totuși, în deșert, traumatizați de disciplina sa riguroasă, oamenii aceia l-au ucis, iar conducerea a fost preluată de preotul madianit al unui zeu vulcanic arab, Iahve. Cu toate acestea amintirea și învățătura lui, spune Freud, „au continuat să acționeze întrucâtva din fundal, au câștigat treptat mai multă putere peste spirite și au izbutit în fine să-l transforme pe zeul Yahweh în zeul mozaic și să retrezească apoi la viață religia lui Moise instituită cu multe secole în urmă și apoi părăsită“[190].

Desigur, teoria lui Freud a fost atacată din toate părțile, în cunoștință de cauză sau nu. Cu toate acestea, în opinia sa, deloc nedocumentată, ea oferă singura explicație psihologică plauzibilă a caracterului compulsiv al credinței biblice, care contrastează izbitor cu abordarea relaxată, poetică și chiar jucăușă a mitologiei grecești din aceeași perioadă. Potrivit lui Freud, religia biblică are caracterul unei nevroze, în care un paravan cu reprezentări mitice ascunde un sentiment de vinovăție profund și reprimat — care, se simte, trebuie ispășită, și totuși nu poate fi înfruntată conștient. Aici miturile au funcția de a ascunde și nu

de a dezvălui un adevăr. De aceea se insistă asupra caracterului lor faptic — sau, cum spunem astăzi, „existențial“. Dumnezeul evreu este considerat un „Dumnezeu viu“, nu doar un zeu mitic, asemenea celor din restul lumii; nu doar un simbol fantomatic a ceva emanat, ca un vis, din imaginația credincioșilor. A fost introdus din exterior de către Moise și rămâne o realitate exterioară, un fapt presupus.

Freud considera că teoria lui explică și natura dual ă a lui Iahve, care afișează trăsăturile barbare ale zeului vulcanic madianit și ale cultului șarpelui primitiv, dar apoi apare cu o forță tot mai mare, în învățăturile profeților, ca Dumnezeul universal al dreptății al lui Moise și Ikhnaton. De asemenea, ea explică, în viziunea lui Freud, și contradicțiile din legenda lui Moise, unde el apare la un moment dat ca nobil egiptean, iar apoi ca păstor arab, pentru a deveni, în cele din urmă, un șaman din deșert. „Nu putem evita impresia“, a scris el, „că acest Moise din Cadeș și Madian, căruia tradiția i-a putut atribui chiar crearea unui șarpe de aramă ca zeu al tămăduirii [*Numerii* 21.1–9], este cu totul altul decât egipteanul de rang înalt pe care l-am dedus noi, care i-a prezentat poporului o religie în care orice magie și vrăjitorie erau proscrise în termenii cei mai stricți. Moise cel egiptean al nostru poate că nu este mai puțin diferit de Moise madianitul decât zeul universal Aton de demonul Yahweh sălășluind pe muntele său divin“[191].

Marele istoric Eduard Meyer remarcase și el contrastul. „Moise din Madian“, a scris el într-un paragraf citat de Freud, „nu mai este egiptean și nepotul faraonului, ci un păstor căruia i se revelează Yahweh. În zugrăvirea plăgilor nu mai este vorba despre vechile lui relații, cu toate că ele ar fi putut fi

lesne puse în valoare cu mult efect, iar porunca de a ucide băieții evrei este complet dată uitării“[192].

N-am de gând să apăr, dar nici să atac părerile lui Freud. Nu i-a fost ușor să publice așa ceva; pentru că, după cum scria el la începutul cărții sale, „să-i renegi unui popor bărbatul pe care îl slăvește ca pe cel mai mare dintre fiii săi nu este ceva ce poate fi întreprins nici cu bucurie, nici cu ușurință, mai cu seamă dacă tu însuți faci parte din acest popor. Dar niciun exemplu nu ne va determina să ocolim adevărul de dragul unor presupuse interese naționale“[193]. Cuvinte nobile, cu care ne luăm rămas-bun de la unul dintre cele mai curajoase spirite creative ale timpului nostru, întrucât intenția mea este să ofer pur și simplu o schiță a problemei Exodului, mai întâi prin prisma aspectului său mitologic, de suprafață, iar apoi prin prisma aspectului său istoric, ascuns.

În primul rând, legenda nașterii lui Moise este adaptată, evident, după povestea nașterii lui Sargon din Akkad (cca 2350 î.Hr.; vezi *supra*, p. 85) și, în mod clar, nu este egipteană, deoarece bitumul sau smoala nu se foloseau în Egipt înainte de epoca ptolemeică, perioadă în care au fost aduse din Palestina.[194] Se spune:

> Și era un oarecare din seminția lui Levi care și-a luat femeie dintre fetele lui Levi. Iar ea a zămislit și a născut un băiat; și văzându-l cât e de frumușel, l-a ascuns vreme de trei luni. Dar fiindcă nu putea să-l mai țină ascuns, mama sa a luat un coș din papură-mpletită, l-a uns cu bitum și cu smoală, a pus copilul în el și l-a așezat în păpuriș, la marginea râului. Iar sora acestuia îl pândea de departe, să vadă ce i se va întâmpla[195]...

Episodul face parte din textul elohist (E) care, după cum știm, a fost compus în secolul al VIII-lea î.Hr. în Israel, nu în Egipt; iar formula mitică generală este cea a „mitului nașterii eroului“ tratat de Otto Rank în lucrarea deja amintită (vezi *supra*, p. 85). Totuși, după cum a subliniat Freud, dintre cele șaptezeci de exemple ale formulei analizate de Rank, acesta este singurul în care copilul abandonat și adoptat trece de la o condiție umilă la una nobilă. De obicei, este invers.

Freud scrie: „prima familie, cea care expune copilul, este, în toate cazurile care s-au putut examina, cea inventată, familia ulterioară însă, în sânul căreia e preluat și în care crește, este cea reală. Dacă avem curajul să admitem că această afirmație este o generalitate căreia îi supunem și legenda lui Moise, atunci recunoaștem dintr-odată clar: Moise este un egiptean — probabil de viță nobilă — care trebuie să fie transformat în evreu prin legendă“[196].

Însuși numele Moise este egiptean. E cuvântul obișnuit pentru „copil“ și apare, de pildă, printre numele faraonilor din dinastia XVIII. Cu ani în urmă, Eduard Meyer a sugerat că, în cazul lui Moise, prima parte a numelui — Ra-mose, Thut-mose, Ah-mose sau altele asemenea — ar fi putut fi abandonată, pentru a ascunde originea sa egipteană.[197] Și, în orice caz, ideea că o prințesă egipteană ar fi putut crede că termenul este de origine ebraică arată că povestitorii nu reflectează întotdeauna la problemele lor. Și frumoasa poveste continuă:

> Atunci fata lui Faraon s-a coborât la râu să se scalde, în timp ce slujnicele ei se preumblau de-a lungul râului. Și văzând ea coșul în păpuriș, și-a trimis slujnica de l-a luat. Și dacă l-a deschis, a văzut în coș un copil plângând. Fetei lui Faraon i

s-a făcut milă de el și a zis: „Acesta-i dintre pruncii evreilor“. Dar sora sa a zis către fata lui Faraon: „Vrei să mă duc să-ți chem o doică dintre femeile evreilor ca să-ți alăpteze copilul?“ Fata lui Faraon i-a zis: „Du-te!“ Iar copila s-a dus și a chemat-o pe mama pruncului. Atunci fata lui Faraon i-a zis: „Ia-mi copilul acesta și alăptează-mi-l, iar eu am să-ți dau plata cuvenită!“ Femeia a luat copilul și l-a alăptat. Și dacă băiatul a crescut, ea i l-a adus fetei lui Faraon. El i-a fost acesteia ca un fiu, iar ea i-a pus numele Moise [ebr. *Mosheh*], pentru că zicea: „Din apă l-am scos [ebr. *mashah*]“[198].

Legenda poate fi comparată cu povestea greacă a lui Perseu, cam din aceeași perioadă, fiul prințesei Danae. Aceasta era fiica lui Acrisios, regele din Argos; însă Acrisios, temându-se de copilul prorocit, și-a închis fiica într-o temniță împreună cu doica ei. Cu toate acestea Zeus a reușit să pătrundă acolo preschimbat într-o ploaie de aur și fecioara a rămas însărcinată. Mama și copilul au fost apoi închiși într-un cufăr și aruncați în largul mării, însă cufărul a fost prins de un pescar, care l-a tras la țărm — în cele din urmă, Perseu, din cauza unei greșeli ciudate [participa la jocurile cetății Larisa, la întrecerea de aruncare a discului], l-a ucis pe bunicul său Acrisios cu un disc, simbol al soarelui.[199]

Dar despre Perseu vom mai vorbi mai târziu. Deocamdată este suficient să subliniem că în legendă există un precedent al reprezentării Viitorului Mântuitor crescut ca nepot adoptiv în casa monarhului tiran. Nu știm dacă acesta a fost și cazul lui Moise. De fapt, nu știm dacă eroul unei asemenea legende a fost, într-adevăr, un personaj istoric sau o simplă figură simbolică asociată unei anumite

învățături ori credințe. Oricum, în cazul lui Moise, textul elohist (E) prezintă mediul aristocratic egiptean și legenda nașterii eroului, în timp ce textul iehovist (I) istorisește povestea căsătoriei eroului nostru cu una dintre cele șapte fiice ale unui preot madianit din deșert.

„Într-o zi", spune această poveste,

> când se făcuse mare, Moise a ieșit la frații săi și le-a văzut corvezile. A văzut cum un egiptean îl bătea pe un evreu, unul dintre frații săi. Uitându-se de jur împrejur și văzând că nu-i nimeni prin preajmă, el l-a ucis pe egiptean și l-a ascuns în nisip. A doua zi a ieșit din nou și a văzut doi evrei certându-se și i-a zis celui ce purta vina: „De ce-l bați tu pe aproapele tău?" Acela însă i-a răspuns: „Cine te-a pus pe tine domn și judecător peste noi? Nu cumva vrei să mă omori și pe mine așa cum l-ai omorât ieri pe egiptean?" Și s-a spăimântat Moise și a zis: „Ieșit-a oare la lumină fapta pe care am făcut-o?" Faraon însă a aflat despre această faptă și căuta să-l ucidă pe Moise, dar Moise a fugit de fața lui Faraon și s-a dus să locuiască în țara Madian. Și dac-a sosit în țara Madian, s-a oprit la o fântână.
>
> Preotul din Madian avea șapte fete; și venind ele acolo, au scos apă până ce-au umplut adăpătorile, ca să adape oile tatălui lor. Dar au venit păstorii și le-au alungat. Atunci Moise s-a ridicat, le-a luat apărarea, a scos apă și le-a adăpat oile. Dar când ele au venit la Reuel, tatăl lor, acesta le-a zis: „Cum de-ați venit voi astăzi atât de devreme?" Iar ele au zis: „Un oarecare egiptean ne-a apărat de păstori, a scos apă și ne-a adăpat oile". Zis-a el către fiicele sale: „Unde e? Cum de l-ați lăsat așa? Chemați-l să mănânce!" Și a rămas Moise la omul acela, iar el i-a dat-o pe

> Sefora, fiica sa, de soție. Ea a zămislit și a născut un fiu, iar Moise i-a pus numele Gherșom, zicând: „Străin [ebr. *ger*] sunt eu în țară străină“[200].

Analogiile legendare ale acestui episod ne trimit din nou la temele patriarhilor — iar motivele sugerează căsătoria lui Iacob. Asemenea lui Moise, temându-se pentru viața lui, Iacob a fugit în deșert. El nu omorâse vreun egiptean, ci îl înșelase pe Esau luându-i dreptul de întâi-născut, iar Esau, fratele său, își spusese: „Am să-l ucid pe Iacob, fratele meu“ (*Geneza* 27.41). În deșert, Iacob a întâlnit-o pe iubita lui, Rahela, la o fântână și a devenit păstorul tatălui ei. A muncit șapte ani pentru a o cuceri. (În cazul de față e vorba de șapte fiice.) Înșelat de Laban, Iacob a primit-o pe Lia în locul Rahelei, iar pentru a o câștiga pe aceasta din urmă a trebuit să mai muncească șapte ani — după care a fugit cu cele două soții ale sale, două concubine și fiica lui, multă avere și prețiosul său trib de doisprezece fii.

Temele comune celor două povești sunt pericolul de moarte de acasă (legat de o rudă: fratele Esau, bunicul Faraon), fuga în pustie, mireasa de la fântână (asociată cu numărul șapte) și apoi perioada de servitute ca păstor în slujba tatălui fetei. În plus, în ambele povești, fuga în deșert duce la întâlnirea directă cu Dumnezeu și comunicarea unui mare destin: Iacob la Batuel, unde și-a sprijinit capul pe o piatră și a visat o scară care era sprijinită de pământ, cu partea superioară ajungând până la cer, iar îngerii lui Dumnezeu urcau și coborau pe ea; și văzu că Iahve stătea drept în vârful ei (*Geneza* 28.11–13); și, similar, Moise aflat lângă un rug aprins, de unde a auzit glasul aceluiași zeu al pustiei.

Așa cum a ajuns până la noi, acest episod constituie un amestec extrem de complex de

elemente din textele I și E, care ilustrează elegant modul cum redactorii preoți din secolul al IV-lea realizau decuparea, îmbinarea și amestecarea fragmentelor. Pentru a da un exemplu, reproduc textul I cu litere drepte, iar textul E cu litere cursive, păstrând numerele versetelor. Capitolul este *Exodul* 3.

Dumnezeu în rugul aprins

(1) *Moise păștea oile lui Ietro, socrul său, preotul din Madian.*[201] *Și dacă și-a mânat el turma până dincolo de pustie, a ajuns la muntele lui Elohim, la Horeb;* (2) iar îngerul lui Yahweh i s-a arătat într-o pară de foc din mijlocul unui rug; și [Moise] a băgat de seamă că rugul ardea, dar nu se mistuia. (3) Atunci Moise și-a zis: „Ia să fac eu câțiva pași ca să văd această mare vedenie: ce-o fi asta, că rugul nu se mistuie...“. (4) Când însă Yahweh a văzut că el se apropie să vadă, *i-a făcut Elohim chemare din mijlocul rugului, zicând: „Moise! Moise!“* Și el a răspuns: „Iată-mă“. (5) Iar el a zis: „De-aici mai departe să nu te-apropii; scoate-ți încălțămintea din picioare, că locul pe care stai este pământ sfânt!“ (6) *Și i-a zis: „Eu sunt Dumnezeul tatălui tău, Dumnezeul lui Avraam și Dumnezeul lui Isaac și Dumnezeul lui Iacob!“ Iar Moise și-a întors fața, fiindcă se temea să se uite deschis către fața lui Elohim.*

(7) Și a zis Yahweh: „Văzut-am necazul poporului meu în Egipt, i-am auzit strigătul de sub apăsarea celor ce-l muncesc; da, îi cunosc durerea. (8) M-am pogorât dar să-l scap din mâna egiptenilor, să-l scot din țara aceasta și să-l duc într-un pământ roditor și larg, în țara unde curge lapte și miere, în ținutul cananeenilor, al hitiților, al amoriților, al periziților, al hiviților și al

iebusiților. (9) *Iată dar că strigarea fiilor lui Israel a ajuns acum până la mine, și am văzut apăsarea cu care-i apasă egiptenii.* (10) *Și acum, vino să te trimit la Faraon, să scoți din țara Egiptului pe poporul meu, pe fiii lui Israel*".

(11) *Moise i-a zis lui Elohim: „Cine sunt eu, ca să mă duc eu la Faraon și să-i scot eu pe fiii lui Israel din țara Egiptului?*"

(12) *Iar el a spus: „Eu voi fi cu tine și acesta-ți va fi semnul că eu sunt cel ce te trimite: în aceea că-l vei scoate pe poporul meu din țara Egiptului și că vă veți închina lui Elohim în muntele acesta*".

(13) *Și a zis Moise către Elohim: „Iată, eu mă voi duce la fiii lui Israel și le voi zice: Dumnezeul părinților voștri m-a trimis la voi... Dar dacă ei îmi vor zice: Cum îl cheamă? eu ce să le spun?*"

(14) *Zisu-i-a Elohim lui Moise: „Eu sunt cel ce este*"[202]. *Apoi i-a zis: „Așa să le spui fiilor lui Israel: Cel ce este, el m-a trimis la voi!*" (15) *Apoi a zis Elohim iarăși către Moise: „Așa să le spui fiilor lui Israel:* Yahweh, Dumnezeul părinților voștri, Dumnezeul lui Avraam, Dumnezeul lui Isaac și Dumnezeul lui Iacob, el m-a trimis la voi. Acesta-i numele meu de-a pururi; aceasta-i pomenirea mea din neam în neam. (16) Așadar, du-te și adună-i pe bătrânii fiilor lui Israel și spune-le: Yahweh, Dumnezeul părinților voștri, Dumnezeul lui Avraam și Dumnezeul lui Isaac și Dumnezeul lui Iacob, mi s-a arătat și a zis: Îndeaproape v-am cercetat pe voi și câte vi se-ntâmplă vouă în Egipt! (17) Și mi-a mai zis: Din prigoana egiptenilor vă voi ridica în pământul cananeenilor, al hitiților, al amoriților, al periziților, al hiviților și al iebusiților, în țara unde curge lapte și miere... (18) Ei îți vor asculta glasul, iar tu și bătrânii lui Israel veți intra la regele Egiptului și-i veți zice: Yahweh, Dumnezeul

evreilor, ne-a chemat; ca atare, ne vom duce în pustie, cale de trei zile, ca să-i aducem jertfă lui Yahweh, Dumnezeul nostru... (19) *Eu însă știu că regele Egiptului nu vă va lăsa să plecați dacă nu va fi silit de o mână tare.* (20) *Voi întinde deci mâna mea și voi lovi Egiptul cu tot felul de minuni pe care le voi face în mijlocul lui; după care vă va lăsa să plecați.* (21) *Voi face ca poporul acesta să aibă trecere în ochii egiptenilor și, când veți pleca, nu veți ieși cu mâinile goale;* (22) *fiecare femeie va cere de la vecina ei și de la casnica ei lucruri de argint, lucruri de aur și haine și le veți pune pe fiii voștri și pe fetele voastre, și-i veți despuia pe egipteni*".

Mulți savanți s-au preocupat de problema vârstei și originii numelui și cultului lui Iahve, iar una dintre cele mai recente și mai lucide expuneri sumare a întregii dezbateri îi aparține profesorului T.J. Meek. El subliniază că în textul pe care tocmai l-am citat din *Exodul* 3.15, zeul deșertului din Madian și-a spus „Yahweh, Dumnezeul părinților voștri, Dumnezeul lui Avraam, Dumnezeul lui Isaac și Dumnezeul lui Iacob", explicând apoi semnificația prin „Eu sunt"; în timp ce în textul preoțesc din secolul al IV-lea al unui pasaj ulterior, *Exodul* 6.3, același zeu spune: „Lui Avraam, lui Isaac și lui Iacob m-am arătat ca *El-Șaddai,* dar numele meu de Yahweh nu li l-am arătat". Profesorul Meek afirmă:

Numele [...] era străin evreilor și, în încercarea lor de a-l explica, l-au legat de cuvântul *hāyāh,* „a fi", la fel cum grecii, neștiind originea și sensul exact al lui „Zeus", au legat numele de ζάω, „a trăi", derivat în cele din urmă din indo-europeanul *dyu,* „a străluci". Teza originii arabe a lui Iahve concordă în mod clar cu mărturiile din Vechiul Testament, care îl leagă de Negheb și de

> sanctuare sudice precum Sinai-Horeb și Kadesh. [...] În opinia noastră, cea mai probabilă [origine a numelui] este [...] rădăcina arabă *hwy*, „a sufla“[203].

Prin urmare ne aflăm în fața unei inconsistente fantasmagorii de motive folclorice și o mare varietate de zei: 1. un faraon crud, de basm, al cărui nume nu este menționat, care persecută un popor a cărui prezență în Deltă nu a fost explicată (motivul Căpcăunului-Tiran); 2. are o fiică, al cărei nume, de asemenea, nu este menționat, care găsește un copil plutind într-un coș pe apele Nilului și-l ia să-l crească, numindu-l Moise (în egipteană, „copil“), întrucât crede că este un cuvânt ebraic însemnând „a scoate“ (*mashah*) (motivul modificat al nașterii virginale, cu inversarea motivului pruncului abandonat: ajungerea lui dintr-o casă umilă în una nobilă); 3. un preot madianit din Cadeș, care va deveni socrul eroului (numit Reuel în textul I, Ietro în textul E); 4. are șapte fiice (numărul magic 7: șapte sfere cerești, șapte sunt culorile curcubeului etc.); 5. surorile întâlnesc la fântână un bărbat care fugise în deșert din Egipt, unde tocmai ucisese un egiptean; 6. acesta se căsătorește cu una dintre ele și devine păstor în slujba socrului său (analogii cu legenda lui Iacob: fuga în pustie, mireasa de la fântână, în slujba socrului său ca păstor, de două ori câte șapte ani); 7. glasul lui Iahve auzindu-se în rugul aprins îi încredințează păstorului sarcina cosmică de a-și salva poporul din ghearele Căpcăunului-Tiran; după care urmează 8. confruntarea sa magică, cu ajutorul fratelui său Aaron, apărut pe neașteptate (tema eroului geamăn), împotriva preoților și magicienilor Egiptului (confruntare șamanică), ajungând la apogeu cu 9. urgiile abătute asupra Egiptului (pe care, din anumite motive inumane, Iahve le

prelungește fără scrupule „învârtoșând inima lui Faraon“ în repetate rânduri) și 10. exodul (motivul zborului magic, al trecerii prin apă, al dizolvării puterii infernale la trecerea pragului, al jefuirii de bunuri din lumea infernală etc.; vezi și jefuirea lui Faraon și Abimelec, printr-o înșelăciune, de către Avraam și Isaac).

Acum, sarcina redactorilor preoți (textul P) din secolul al IV-lea î.Hr., care au îmbinat toate aceste motive, era să împletească cele două fire ale legendei într-un singur argument, pe care, de altfel, niciunul dintre cele două fire nu-l avusese în vedere inițial. După cum citim în pasajele esențiale ale textului P prin care a fost introdusă noua temă:

> Iată numele fiilor lui Israel veniți în Egipt împreună cu Iacob, fiecare cu toată casa sa: Ruben, Simeon, Levi și Iuda, Isahar, Zabulon și Veniamin, Dan și Neftali, Gad și Așer. Iosif se afla mai demult în Egipt. Dar sufletele odrăslite din [coapsele lui] Iacob erau, de toate, șaptezeci... Iar fiii lui Israel s-au prăsit în număr mare și s-au tot înmulțit și-au tot crescut și au devenit foarte puternici; se umpluse țara de ei [*Exodul* 1.1–5, 7]... Ca atare, egiptenii îi puneau pe fiii lui Israel la muncă silnică și le făceau viața amară prin lucrări grele: la frământatul lutului, la cărămidărie și la tot felul de munci pe câmp; așadar prin orice fel de muncă la care-i sileau cu strășnicie [*Exodul* 1.13–14].

În general, marele argument preoțesc care unifică Pentateuhul este că toate triburile lui Israel descind dintr-un singur părinte, căruia i se dăruise o binecuvântare divină ce urma să fie înfăptuită în istoria lor comună; e vorba de Avraam, tatăl lui Isaac, care la rândul său l-a născut pe Iacob, tatăl

acelor doisprezece fii care se presupunea că ar fi întemeietorii celor douăsprezece triburi. Prin urmare principala problemă narativă era relaționarea vechilor mituri și legende ale patriarhilor pastorali de la sfârșitul Epocii Bronzului mai întâi cu un presupus interludiu egiptean, iar apoi cu tradiția epică a cuceririi și așezării în Canaan din Epoca Fierului. Totuși imediat pot fi depistate cu ușurință trei neconcordanțe evidente pe care maeștrii școlii sacerdotale fie nu le-au sesizat, fie le-au ignorat.

Prima dintre aceste neconcordanțe, care nu a fost încă pe deplin explicată nici de teologie, nici de știință, provine din faptul că ocuparea Canaanului de către evrei începuse deja cu mult înainte de cea mai veche dată plauzibilă atribuită până acum ieșirii din Egipt; mă refer la data sugerată de Freud, care, după cum am văzut, se încadrează în perioada imediat următoare mortii faraonului eretic Akhenaton — mai exact, intervalul de opt ani, 1358–1350 î.Hr. care precedă restabilirea forțată a cultului zeului Amon în vremea faraonului Horemheb.

„Planul de a întemeia un imperiu nou“, scria Freud,

> de a găsi un popor nou, căruia să-i dea spre venerare religia disprețuită de Egipt, era în concordanță cu natura energică a lui Moise. Reprezenta, după cum putem vedea, o încercare eroică de a combate destinul, de a compensa în două direcții pentru pierderile pe care i le adusese catastrofa lui Ikhnaton. Poate că în perioada aceea era guvernatorul acelei provincii de graniță (Gosen) în care se stabiliseră (deja în perioada hicsoșilor?) anumite triburi semite. Pe acestea le-a ales să-i fie noul său popor. O decizie de importanță istorică!

S-a înțeles cu ele, s-a pus în fruntea lor, s-a preocupat de ieșirea lor din Egipt „cu mână tare". În contradicție crasă cu tradiția biblică ar trebui să presupunem că exodul a avut loc într-un mod pașnic și fără prigoană. Autoritatea lui Moise i-a înlesnit acest lucru, iar o putere centrală, care să-l fi putut împiedica, nu exista în acele vremi.

Conform construcției noastre, exodul din Egipt ar fi avut loc în intervalul dintre anii 1358 și 1350 î.Hr., adică după moartea lui Ikhnaton și *înaintea* instituirii autorității statale de către Horemheb. Țelul migrației nu ar fi putut să fie decât țara Canaanului. Acolo pătrunseseră după prăbușirea stăpânirii egiptene cete de arameeni războinici, cucerind și jefuind, și arătaseră astfel unde își putea procura un popor destoinic un nou ținut în care să se stabilească. Noi avem cunoștințe despre acești războinici din scrisorile găsite în 1887 în arhivele ruinelor orașului Amarna. Acolo sunt numiți *habiru,* iar numele s-a transmis, nu se știe cum, asupra invadatorilor iudei de mai târziu — *evrei [*poporul *ebraic]* —, la care nu se poate să se fi făcut referire în scrisorile din Amarna.[204]

După cum se vede, Freud a depășit dificultatea presupunând fără ezitare că *habiru* nu erau evrei, în vreme ce majoritatea savanților de astăzi cred contrariul.[205] Mai mult, pentru a complica și mai mult lucrurile, există un citat biblic deseori amintit potrivit căruia evreii persecutați au fost forțați să construiască orașele Pitom și Ramses (*Exodul* 1.11, din textul I). Aceste cetăți au fost construite abia în vremea lui Ramses al II-lea, care a domnit în perioada 1301–1234 î.Hr., adică la un secol după Akhenaton. Prin urmare majoritatea cercetătorilor

moderni care cred că Exodul poate fi datat îl plasează în acest moment ulterior. Totuși chiar și aici există dezacorduri. Iar această datare agravează și mai mult problema asocierii Exodului cu începuturile jefuirii Canaanului de către *habiru* și așezarea lor în regiune. Pentru a-i lăsa cititorului libertatea de a alege singur data, voi indica pur și simplu, într-o schemă a dinastiilor XVIII și XIX, câteva dintre cele mai recente sugestii, împreună cu interesanta presupunere făcută de Thomas Mann în romanul său *Iosif în Egipt*, cum că patriarhii ar fi sosit tocmai în perioada când Freud plasa plecarea urmașilor lor.

EXPULZAREA HICSOȘILOR (EXODUL?)[206]: cca 1570 î.Hr.	
DINASTIA XVIII: 1570–1345	
Ahmosis I	1570–1545
Amenhotep I	1545–1524
Tutmes I și al II-lea	1524–cca 1502
Regina Hatshepsut	1501–1480
(„Fata lui Faraon“ care l-a salvat pe Moise?)[207]	
Tutmes al III-lea (contestă domnia reginei Hatshepsut)	1502–1448
Exodul? (teza lui J.W. Jack)[208]	
Amenhotep al II-lea	1448–1422
Tutmes al IV-lea	1422–1413
Amenhotep al III-lea	1413–1377
(începutul ereziei atoniste)	

Amenhotep al IV-lea (Akhenaton, Ikhnaton)	1377–1358
(perioada Amarna: incursiuni ale poporului *habiru*)	
Iosif intră în Egipt? (teza lui Th. Mann)[209]	
Tutankhamon	1358–1349
(perioadă de slăbiciune: interregnum real)	
Exodul? (teza lui Freud)[210]	
(restaurarea cultului zeului Amon: 1350)	
Ay (cu Horemheb conducător real)	1349–1345

DINASTIA XIX: 1345–1200

Horemheb	1345–1318
Ramses I	1318–1317
Seti I	1317–1301
Ramses al II-lea	1301–1234
(proiecte de construcție: orașele Pitom și Ramses)	
Exodul? (teza lui Albright): cca 1280[211]	
(teza lui Scharff): cca 1240–1230[212]	
Merneptah	1234–cca 1220
Exodul? (teza lui Scharff): cca 1240–1230[213]	

(„Stela israelită“ menționează înăbușirea unei revolte „israelite“ în Palestina: prima apariție a termenului „israelit“)

Seti al II-lea 1220–1200

Exodul? (teza lui Meek): perioadă de confuzie după moartea lui Seti al II-lea

(totuși datarea de către Meek a domniei lui Seti este cca 1214–1194)[214]

Atât în ceea ce privește prima dintre neconcordanțele existente în relatarea preoțească din secolul al IV-lea, potrivit căreia toți evreii care au invadat Canaanul sunt din sămânța lui Avraam, prin intermediul Egiptului. Cea de-a doua dificultate provine din faptul că respectivele triburi de beduini nu erau o singură familie, ci mai multe care, în plus, nu au intrat în Canaan într-un singur val, ci în etape și din direcții diferite. Și mai există o a treia dificultate, foarte importantă, menționată deja: aceea de a găsi momentul când Iosif și frații săi ar fi putut intra în Egipt, pentru a se stabili acolo.

Pe scurt, să admitem că nimeni nu a reușit încă să explice când, cum sau de ce s-a produs vreuna dintre părțile acestei legende impresionante, cu atât mai puțin continuitatea etapelor sale. Cu toate acestea, privită mai degrabă ca un mit normal al originii decât ca o cheie a poveștii, narațiunea dezvăluie imediat atât forma, cât și funcția mesajului său. Forma este aceea a unui mare ciclu de coborâre în și întoarcere din infern. În Egipt (lumea subterană: pământul de sub ape) au intrat patriarhii (Iosif ajunge la fântână și apoi în Egipt); iar din Egipt a ieșit poporul (trecerea Mării Roșii).

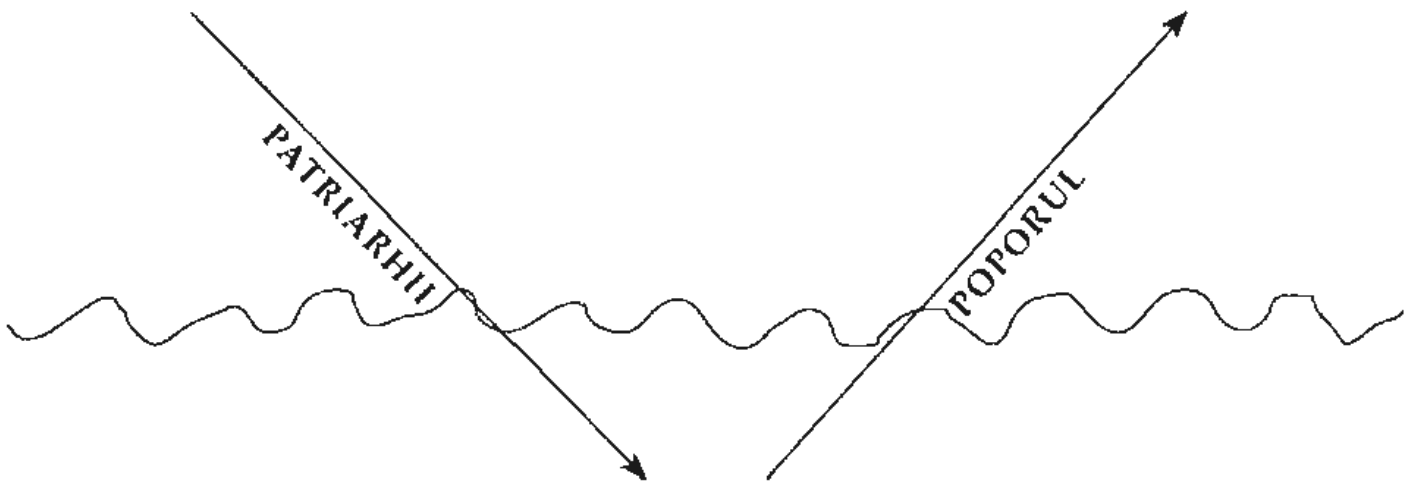

Ca în toate miturile despre coborâre și întoarcere, ceea ce este adus înapoi este un bun de preț sau un elixir; în cazul de față: a) cunoașterea lui Iahve, b) forța impresionantă a poporului ales și c) promisiunea făcută acelui popor că va avea un destin, cu dăruirea unui Pământ al Făgăduinței. Cu toate acestea, spre deosebire de toate celelalte mituri de acest gen, aici eroul nu este un individ — nici măcar Moise —, ci poporul evreu. Este foarte semnificativ faptul că sărbătoarea ulterioară Pesach care, după cum am văzut (vezi *supra*, pp. 108–109), a fost celebrată pentru prima dată în 621 î.Hr. în amintirea exodului, se desfășoară la data învierii anuale a lui Adonis, care în cultul creștin a devenit Paștele. Atât în cultul păgân, cât și în cel creștin este vorba de învierea unui zeu, în timp ce la evrei este vorba de învierea Poporului Ales — care a primit cunoașterea și sprijinul Dumnezeului lor în timp ce era supus caznelor în lumea subterană a Regelui Morții. Apare astfel o diferență fundamentală, care de-a lungul istoriei iudaismului a rămas a doua sa trăsătură esențială printre religiile lumii: și anume că, în timp ce în alte părți, principiul vieții divine este simbolizat de o persoană divină (Dumuzi–Adonis–Attis–Dionysos–Hristos), în iudaism e simbolizat de Poporul lui Israel, a cărui istorie mitică îndeplinește astfel funcția care în alte culte aparține unei întrupări sau manifestări a lui Dumnezeu.

În timpul ceremoniei desfășurate în familie, capul familiei citește din Hagada de Pesach, cu voce tare, următoarea reflecție: „În orice generație este datoria fiecăruia să se vadă pe sine ca și cum el însuși a ieșit din Egipt“. Adică fiecare evreu este consubstanțial cu Israel — așa cum fiecare firimitură a ostiei transsubstanțiate a liturghiei romano-catolice este trupul și sângele lui Hristos jertfit și înviat, care a coborât în iad, iar după trei zile s-a ridicat din morți. Iar forța acestui principiu evreiesc de identificare — nu cu Dumnezeu, care este transcendent, ci cu Poporul lui Dumnezeu, care este singura entitate din univers prin care se exprimă voința lui pentru viitor — este atât de puternică, încât chiar și pentru validarea unui act de cult tradițional trebuie să fie prezenți cel puțin zece bărbați cu vârste de peste treisprezece ani (*minyan*). Individul are o relație cu Dumnezeu doar prin această comunitate sau prin consens. Dumnezeu — singurul Dumnezeu care există — este separat, iar trupul poporului său ales este singurul lucru sfânt de pe pământ. În afara acestei comunități, individul nu are nicio valoare.

În contrast cu acest accent social este ideea hindusă că înțelegerea absolută a adevărului trebuie experimentată individual, în yoga, în pădure; sau teoria chineză că armonia trebuie experimentată cu Tao, Calea naturii și a universului, care este și Calea inimii. În schimb, în Cartea lui Moise, calea lui Dumnezeu, care este transcendent, nu se află nici în sine, nici în natură, ci în grup — doar în acest grup, cu legile lui, care constituie singura realitate importantă ce trebuie cunoscută.

Astfel, se poate spune că primele două părți ale ciclului legendar al Poporului Ales reprezintă: I. Intrarea Patriarhilor în lumea infernală a morții și a

durerii, pentru a renaște la o viață superioară; și II. Renașterea, ca popor, sub puterea lui Iahve. Partea a III-a, Anii petrecuți în deșert, reprezintă faza de confirmare a oamenilor în structura rituală a noii vieți sub puterea lui Iahve, la care au fost înălțați; iar partea a IV-a, Cucerirea Pământului Făgăduinței, celebrează intrarea Legii lui Iahve, prin victoria poporului său, în istoria lumii.

Uciderea lui Moise, pe care Freud o deduce atât din psihologia evreiască, cât și din numeroasele relatări ale revoltelor violente izbucnite în pustie împotriva lui Moise (de exemplu, *Numerii* 16), ar fi furnizat, în opinia sa, evenimentul fondator (conținutul latent) al întregii drame mitice; în consecință, el interpretează mitul (conținutul manifest) mai mult ca o structură de protecție decât ca o structură revelatoare. Nu vreau să pun la îndoială importanța teoriei, în special pentru acest ciclu legendar și extrem de influent al poporului evreu, ci doar să subliniez — cu referire la teoria generală, mai amplă, a subiectului nostru — că, de fapt, ar trebui recunoscute două tipuri de mitologii — unul (pentru care miturile biblice sunt cele mai cunoscute exemple) în care este evidențiată istoricitatea episoadelor; și altul (pentru care mitologia hindusă constituie un exemplu) unde episoadele *trebuie* citite simbolic, deoarece ele indică altceva. Desigur, potrivit lui Freud, referința supremă (conținutul latent) a ambelor tipuri este dorința infantilă de a-l ucide pe tată (Faraon: Moise) și de a pătrunde în mamă (Pământul Făgăduinței). Dar am impresia că până și miturile din primul tip spun ceva mai mult de atât; și că Freud, cu dogma sa oedipiană, a introdus în știință înclinația biblică spre concretizare. Cât din legenda patriarhală și mozaică provine din evenimente istorice petrecute în

mileniul II î.Hr. și cât din condeiele preoților din mileniul I î.Hr. este — și va rămâne probabil așa pentru totdeauna — o problemă pentru care orice răspuns este mai degrabă semnificativ pentru mintea celui care răspunde decât pentru adevărul istoriei sau al lui Dumnezeu.

---

137 Wilhelm M.L. de Wette, *Beiträge zur Einleitung in das Alte Testament*, 1806, trad. Theodore Parker, *A Critical and Historical Introduction to the Canonical Scriptures of the Old Testament*, C.C. Little and J. Brown, Boston, 1843, ed. a II-a, 1858.

138 Potrivit lui Eduard Meyer, *Geschichte des Altertums*, J.G. Cotta'sche Buchhandlung Nachfolger, Stuttgart și Berlin, 2.–5. Aufl. 1925–1937, vol. II, partea a II-a, pp. 188–190.

139 2 (4) *Regi* 22.3–17.

140 2 (4) *Regi* 23.1–25.

141 2 (4) *Regi* 23.32, 37; 24.9, 19.

142 2 (4) *Regi* 25.8–11.

143 Pentru o analiză convenabilă și amănunțită a elementelor, datelor și teoriilor critice, vezi W.O.E. Oesterley și Theodore H. Robinson, *An Introduction to the Books of the Old Testament*, Meridian Books, New York, 1958.

144 Toate textele biblice care urmează sunt din Versiunea Standard Revizuită, dar cu numele Iahve și Elohim lăsate netraduse, astfel încât contrastul dintre cele două cicluri, I și E, să fie evident.

145 Sau, posibil, „pomul cunoașterii tuturor lucrurilor". Vezi rabinul J.H. Hertz, *The Pentateuch and Haftorahs*, Soncino Press, Londra, 5721 [1961], p. 8, nota 9 și p. 10, nota 5.

146 *Mitologia orientală*, pp. 123–128.

147 *Geneza* 2.4–4.16.

148 *Mitologia primitivă*, pp. 149–218.

149 S.N. Kramer, *Sumerian Mythology*, The American Philosophical Society, Philadelphia, 1944, p. 102.

150 *Kena-Upaniṣad* 1.3.

151 *Śvetāśvatara-Upaniṣad* 4.20 [traducerea în românește a fost preluată din Ovidiu Cristian Nedu, *Upaniṣad*, vol. I, Editura Muzeului de Istorie, Galați, 2015, p. 196].

152 *Kena-Upaniṣad* 2.5.

153 *Śvetāśvatara-Upaniṣad* 6.12 [trad. rom.: Ovidiu Cristian Nedu, *Upaniṣad*, vol. I, ed. cit., p. 209].

154 Tao Te Ching, 25, 35, 37. Trad. Waley, pp. 174, 186, 188 [trad. rom.: Lao Zi, *Cartea despre Dao și Putere (Dao De Jing)*, ed. cit., pp. 126, 168, 174].

155 *Apud* R.H. Blyth, *Haiku*, vol. 1, Kamakura Bunko, Kamakura, 1949, p. 203.

156 *Bṛhadāraṇyaka-Upaniṣad* 1.4.10 [versiunea în română a fost preluată din *Cele mai vechi Upaniṣade*, vol. I, traducere din sanscrită, studiu introductiv, note și comentarii de Radu Bercea, Editura Științifică, București, 1993, pp. 38–39].

157 *Śvetāśvatara-Upaniṣad* 4.4 [„(Tu ești) pasărea albastră, cele verzi, cele cu ochii roșii, originea fulgerului, anotimpurile, marea. Tu, cel fără de început, te manifești prin penetrarea [tuturor], ești cel din care au fost născute toate cele existente“ — Ovidiu Cristian Nedu, *Upaniṣad,* vol. I, ed. cit., p. 189].

158 *Bṛhadāraṇyaka-Upaniṣad* 1.4.7 [trad. rom.: *Cele mai vechi Upaniṣade,* vol. I, ed. cit., p. 38].

159 Blyth, *op. cit.*, p. 197.

160 Swami Nikhilananda, *The Gospel of Sri Ramakrishna,* Ramakrishna–Vivekananda Center, New York, 1942, p. 627.

161 Stith Thompson, *Motif-Index of Folk Literature,* Indiana University Studies, Bloomington, 1932, Motifs C 600–649.

162 De exemplu, Washington Matthews, *Navaho Legends,* Memoirs of the American Folklore Society, vol. V, G.E. Stechert and Co., New York, 1897, pp. 107 și urm.

163 Gerald Vann, O.P., *The Paradise Tree,* Sheed and Ward, New York, 1959, p. 66.

164 *Romani* 11.32. Și, fiindcă veni vorba, această referință este semnificaţia secretă a numărului 1132 care apare atât de des și în diferite moduri în *Finnegans Wake* al lui James Joyce.

165 Liturghier romano-catolic, Sâmbăta Mare, binecuvântarea lumânării pascale; ed. Dom Gaspar Lefebure, *Daily Missal,* E.M. Lohmann Co., St. Paul, 1934, p. 831.

166 *Geneza* 1.1–2.4a.

167 *Mitologia orientală,* pp. 99–108.

168 *Mitologia primitivă,* p. 91.

169 *Mitologia orientală,* pp. 138–147.

170 *Ibidem,* pp. 121–123.

171 Dr. J.H. Hertz, *The Pentateuch and Haftorahs,* Soncino Press, Londra, 5721 [1961], pp. 196 și 200.

172 *Geneza* 12.1–4a.

173 *A Dictionary of the Holy Bible,* American Tract Society, New York, 1859, articolul „Abraham“, p. 10.

174 *Geneza* 11.27–32.

175 Alexander Scharff și Anton Moortgat, *Ägypten und Vorderasien im Altertum,* Verlag F. Bruckmann, München, 1950, pp. 269–271.

176 *Ibidem,* pp. 281–282.

177 Hertz, *op. cit.*, p. 200.

178 Pasărea Imdugud este pasărea-leu din Figura 16.

179 Cilindrul Gudea A, *apud* Scharff și Moortgat, *op. cit.*, pp. 275–279, rezumat.

180 Scharff și Moortgat, *op. cit.*, p. 285.

181 Vezi, de exemplu, James Henry Breasted, *The Conquest of Civilization,* Harper and Brothers, New York și Londra, 1926, p. 145.

182 Meek, *op. cit.*, p. 14.

183 *Ibidem,* pp. 15–16.

184 *Mitologia orientală,* pp. 408–413.

185 Kathleen M. Kenyon, *Archaeology in the Holy Land,* Frederick A. Praeger, New York, 1960, p. 194.

186 *Geneza* 12.10–13.1.

187 *Geneza* 20.

188 *Geneza* 26.1–7.

189 Kenyon, *op. cit.*, p. 221; Scharff și Moortgat, *op. cit.*, p. 385.

190 Sigmund Freud, *Moses and Monotheism,* trad. Katherine Jones, Alfred A. Knopf, New York, 1939, p. 109. Copyright, 1939 by Sigmund Freud. Reprinted by permission of Alfred A. Knopf, Inc. Vezi și *Moses and Monotheism,* în *The Complete Psychological Works of Sigmund Freud,* ed. revăzută și îngrijită de James Strachey, The Hogarth Press, Londra, 1953, vol. XXIV [trad. rom.: „Moise și religia monoteistă", traducere de Daniela Ștefănescu, în Sigmund Freud, *Opere esențiale* 9. *Studii despre societate și religie,* Trei, București, 2009, p. 624].

191 Sigmund Freud, *Moses and Monotheism*, p. 51 [„Moise și religia monoteistă", p. 583].

192 Eduard Meyer, *Die Israeliten und ihre Nachbarstämme,* M. Niemeyer, Halle, 1906, p. 47; *apud* Freud, *Moses and Monotheism*, p. 51 [„Moise și religia monoteistă", p. 582].

193 Freud, *Moses and Monotheism*, p. 3 [„Moise și religia monoteistă", p. 549].

194 Îi datorez această observație domnului Edwin M. Wright, din Washington, DC, a cărui lucrare nepublicată „The «Image» of Moses" m-a ajutat foarte mult.

195 *Exodul* 2.1–4.

196 Freud, *Moses and Monotheism*, p. 15 [„Moise și religia monoteistă", p. 558].

197 Meyer, *Geschichte des Altertums,* vol. II, partea a II-a, p. 208.

198 *Exodul* 2.5–10.

199 Apollonios Rhodios 4.1091; *apud* Karl Kerényi, *The Heroes of the Greeks,* trad. H.J. Rose, Grove Press, New York, 1960, pp. 46–47 și 54 [pentru versiunea în limba română, vezi și Apollonios din Rhodos, *Argonauticele (Epopeea Argonauților),* traducere, prefață și note de Ion Acsan, Univers, București, 1976].

200 *Exodul* 2.11–22.

201 *Cf.* textul I (vezi *supra,* p. 140), unde numele este Reuel.

202 Sau „Eu sunt ceea ce sunt" sau „Voi fi ceea ce voi fi".

203 Meek, *op. cit.*, pp. 108–109.

204 Freud, *op. cit.*, pp. 39–40 [„Moise și religia monoteistă", *op. cit.*, pp. 574–575].

205 Pentru dezbaterea pe marginea opiniilor, vezi Meek, *op. cit.*, pp. 7 și urm. și 18 și urm.

206 Teoria lui Josephus. Vezi Meek, *op. cit.*, p. 18.

207 Janies W. Jack, *The Date of the Exodus in the Light of External Evidence,* T.&T. Clark, Edinburgh, 1925.

208 *Ibidem.*

209 Thomas Mann, *Joseph in Ägypten,* 1936 [trad. rom.: Thomas Mann, *Iosif și frații săi,* vol. II: *Iosif în Egipt,* traducere din germană și note de Petru Manoliu, Polirom, Iași, 2013].

210 Freud, *op. cit.*

211 William Foxwell Albright, *From the Stone Age to Christianity,* Doubleday Anchor Books, New York, 1957, p. 13.

212 Scharff și Moortgat, *op. cit.*, p. 165.

213 *Ibidem.*

214 Meek, *op. cit.*, p. 35.

Capitolul 4
Zei și Eroi din Europa Occidentală

1500–500 î.Hr.

I. Dialogul dintre Nord și Sud

Din fericire, nu va trebui să ne întrebăm care a fost originea miturilor grecești, celtice sau germanice. De la bun început au fost considerate niște simple mituri, iar savanții europeni care le-au studiat nu au fost niciodată obsedați de ideea că ar exista în ele ceva unic și divin. Nu s-au scris prea multe studii care să le compare cu miturile biblice; însă în domeniul mitologiei europene s-au făcut atât de multe cercetări serioase, foarte bune, încât în acest capitol ne aflăm în sfârșit, ca să zic așa, pe un teren familiar.

Cred că Friedrich Nietzsche a fost primul care a recunoscut în moștenirea greacă forța efectului combinat a două mitologii: moștenirea prehomerică a țăranilor din Epoca Bronzului, unde eliberarea de sub jugul individualității se realiza prin ritualuri de grup care induc extazul; și mitologia olimpiană a măsurii și autocunoașterii umaniste, exemplificată pentru noi în arta clasică. El a remarcat că gloria viziunii tragice grecești constă în recunoașterea reciprocității acestor două ordine de spiritualitate

care, luate separat, oferă doar o experiență parțială a dimensiunii umane.

Nietzsche avea doar douăzeci și opt de ani când a publicat *Nașterea tragediei* în 1872 — chiar anul în care compatriotul său Heinrich Schliemann descoperea Troia, dezvăluind astfel miezul istoric al lumii mitice a lui Homer. În ultimii săi ani, Nietzsche și-a criticat volumul, considerându-l o lucrare purtând amprenta unui pesimism și estetism tineresc, scrisă în vuietul canonadelor Războiului Franco-Prusac, sub vraja lui Schopenhauer și Wagner. Cu toate acestea corectitudinea intuiției sale a fost demonstrată de descoperirile unui secol întreg de cercetări arheologice în domenii ale căror trăsături principale nu apăruseră în vremea lui.

Din câte știm astăzi, prima populație s-a stabilit în Grecia în jurul lui 3500 î.Hr. Se pare că în peninsulă nu au existat așezări paleolitice sau mezolitice. Imigranții au sosit din Asia Mică pe mare, aducând cu ei o cultură agro-pastorală dezvoltată în stilul neoliticului superior: produse fine din ceramică, unelte și arme din piatră șlefuită, cuțite din obsidian (de la Melos?), importate în continuare, și obișnuitele statuete feminine. S-au așezat în principal pe câmpiile din Tesalia, Focida și Beoția, construind case mici, dreptunghiulare, din cărămidă, cu acoperișuri plate, pe fundații din piatră. Unii s-au îndreptat spre nord, ajungând pe malurile râului Haliacmon, în extremitatea sudică a Macedoniei; alții s-au deplasat spre sud, în Attica, au ajuns în Pelopones și s-au stabilit în Argolida, Arcadia, Laconia și Messenia; însă nu prea au existat deplasări de populație spre vest.

Apoi însă, după cum ne dau de înțeles ruinele, în jurul lui 2500 î.Hr., unul dintre cele mai nordice orașe ale lor, Servia, pe malul Haliacmonului, a fost

distrus de incendiu; și, în mod surprinzător, dintre ruinele lui apar mărturiile unei culturi primitive pastorale venite din nord, total diferită.

„Cultura intruzivă", afirmă profesorul N.G.L. Hammond în superba sa carte *History of Greece to 322 B.C.*, „se remarcă printr-un stil diferit de ceramică, folosind o tehnică mai rudimentară; ornamentația sa include incizii de linii paralele în zigzag și modele pe bază de boabe și arcade". Și continuă:

> În stratul rămas în urma distrugerii prin incendiu s-au descoperit două morminte. În primul, trupul era așezat într-o groapă, în poziție ghemuită, cu o mână ridicată la față; alături de el erau mai multe vaze și un cuțit din obsidian. În al doilea mormânt, aflat deasupra primului, s-au găsit lângă schelet câteva fragmente dintr-o brățară de marmură cu clemă, ace de os și un falus din lut.

Din Servia, această cultură intruzivă, deja influențată și îmbogățită de contactul cu cultura tesalică, s-a răspândit spre est până în Macedonia Centrală și Peninsula Calcidică, iar spre sud până în Tesalia... Desfășurarea noii culturi este marcată de ceramică incizată, decorațiuni în spirală, topoare de luptă din piatră, simboluri falice și un nou tip de casă. Simbolurile falice, al căror prim exemplu a fost găsit în mormântul din Servia, indică un cult al aspectului masculin al vieții și sunt în contrast puternic cu statuetele feminine ale culturii neolitice din Tesalia. Când intrușii s-au stabilit în Dimini și Sesklo, în Tesalia, și-au fortificat satele cu un zid circular. Mai târziu au construit case cu pridvor, folosind adeseori stâlpi de susținere din lemn, și o vatră interioară amplasată într-o parte. Astfel de case au constituit probabil prototipurile din care, peste

secole, s-a dezvoltat casa tipic micenianã — „megaronul“.[215]

În ceea ce ne privește, următoarele etape ale dialogului acestor două culturi preistorice din Grecia pot fi rezumate după cum urmează.

Etapa I: Grecia eladică timpurie — Troia I–V: cca 2500–1900 î.Hr.

Apariția și instaurarea formelor timpurii ale Epocii Bronzului: contopire rapidă cu formele anterioare din neolitic, dezvoltare impresionantă a construcțiilor.

Troia, care controlează intrarea în Dardanele, se dezvoltă de la nivelul unui sat de pescari (Troia I) până la un mare port comercial (Troia V).

În Grecia există două stiluri regionale de ceramică: 1. la nord de istm, figuri luminoase pe fond întunecat (comerț cu Troia și nord-vestul Asiei Mici), 2. la sud de istm, figuri întunecate pe fond deschis (comerț cu Egina și Insulele Ciclade).

Etapa II: Grecia eladică mijlocie — Troia VI Etapa timpurie: cca 1900–1600 î.Hr.

Distrugeri violente în estul Greciei. Apariția tipului de construcție megaron. Două stiluri noi de ceramică: 1. pictată cu vopsea mată (dezvoltată din stilurile Epocii Bronzului timpurii), 2. ceramică gri „minianã“ (modelată cu roata olarului, imitând forme metalice).

Căderea Troiei V, întemeierea Troiei VI fortificate. La Troia apare calul (vezi *supra*, pp. 130–133; contribuție huriano-kasită din est?).

O nouă și puternică dinastie la Micene (dinastia I a mormintelor-puț): schelete în poziție întinsă, de aproximativ 1,67–1,82 metri înălțime (o rasă mult mai înaltă decât cea minoică); elemente funerare elegante, excelenta prelucrare a aurului, argintului și electrumului (fără asemănare cu stilul obiectelor minoice). Continuă comerțul cu Troia și Insulele Ciclade. Primele contacte directe s-au făcut cu Creta.

Cercetând vestigiile din această perioadă, reiese că arienii, nordicii sau indo-europenii veniți din nord beneficiaseră deja de o influență culturală considerabilă din partea popoarelor care realizau „ceramică pictată“ și a altor locuitori din zona Dunării. Nu erau tocmai vânători din paleolitic, ci păstori nomazi evoluați, cu o cultură comparabilă — mai puțin în privința temperamentului — cu cea a contemporanilor lor din Orientul Apropiat, akkadienii, care, pe vremea lui Sargon din Akkad, deveniseră stăpânii lumii antice sumeriene. Când au ajuns pe țărmurile sudice ale Greciei și au luat contact cu eleganta civilizație a Cretei, erau pe cale să se supună influenței sale culturale.

Etapa III: Grecia eladică târzie I — Troia VI Etapa mijlocie timpurie: cca 1600–1500 î.Hr.

Apogeul Cretei (minoicul târziu IA): Cnossos stăpânește întreaga zonă a Mării Egee.

Începutul influenței minoice asupra orașului Micene: noua dinastie (dinastia II a mormintelor-puț): schelete în poziție ghemuită, care trase de cai, pumnale incrustate elegant cu scene de vânătoare și de luptă (motive miceniene, probabil meșteșugari minoici), coifuri din colți de mistreț (neminoice), bijuterii din chihlimbar (chihlimbar baltic

necunoscut în Creta). În mormintele bărbaților: pieptare și măști mortuare din aur (măștile nu prezintă fețe cu barbă și mustață), săbii, pumnale, cupe din aur și argint, inele cu sigiliu din aur; vase din piatră, lut și metal. În mormintele femeilor: diademe din aur, cutii de toaletă, bijuterii și discuri. O frescă tebană înfățișează femei în veșminte minoice.

O mare extindere a influenței miceniene în Argolida și Beoția: dinastii similare apar la Teba, Goulas și Orhomenos. Între timp se dezvoltă comerțul cu Troia.

Etapa IV: Grecia eladică târzie II — Troia VI
Etapa mijlocie târzie: cca 1500–1400 î.Hr.

Predominanța civilizației miceniene asupra Cretei (minoicul târziu IB și II): dinastie micenianã nouă și foarte puternică (dinastia I a mormintelor de tip tholos): morminte mari, circulare, acoperite cu o cupolă, săpate direct în versanții dealurilor, acoperite cu pământ, cu fațadă de zidărie și închise cu uși masive; accesul se făcea prin pasaje mari, neacoperite. Fuziune puternică a formelor de artă micenianã și minoică (predominând aceasta din urmă). Comerț în toată Marea Cretei, în detrimentul Cnossosului.

Cca 1450 î.Hr.:		Palate cretane distruse (cutremur de pământ? atacuri?).
		Întreruperea relațiilor miceniano-cretane.
		Colonie micenianã la Rodos.

Cca 1425 Colonie micenianǎ la Cos.
î.Hr.:

Perioada de apogeu a comerțului în Epoca târzie a Bronzului, mărfuri din Nubia (aur), Cornwall, Ungaria și Spania (staniu), Sinai și Arabia (cupru); chihlimbar baltic; din Europa, blănuri, lemn, vin, ulei de măsline și vopsea violet; frânghii, papirus și pânză din Egipt.

Perioada dinastiei XVIII egiptene și Stonehenge III.

Etapa V: Grecia eladică târzie III — Troia VI
Etapa finală: cca 1400–1300 î.Hr.

Hegemonie hitită în Asia Mică, în asociere cu Troia: regele hitit Mursilis al II-lea (cca 1345–1315 î.Hr.) menționează regii din Ahhiyava (ahei). Aheii luptă acum ca aliați ai hititilor și ca mercenari în Egipt. (Perioada lui Akhenaton, 1377–1358 î.Hr.: Habiru hărțuiesc Siria și Palestina.)

Cca 1400 î.Hr.: Cucerirea Cretei de către micenieni.

Cca 1350 î.Hr.: Extindere de amploare a palatului din Micene: ziduri ciclopice, „Poarta Leilor“ etc.; morminte de tip tholos mari („Comoara lui Atreus“, cu o cupolă de 12 metri înălțime). Orașele cretane reînvie sub ahei: inventarea scrierii Liniare B (micenianǎ). Troia înflorește și în cadrul unor fortificații masive.

Cca 1325 î.Hr.: Apare un nou tip de sabie în zona Mării Egee (folosită pentru prima dată în Ungaria), care necesită un nou tip de armură: un mic scut circular purtat pe braț (care a înlocuit scuturile mari

din piele de taur care atârnau de umăr), coif ascuțit sau cu coarne, care devia lovitura de sus în jos.

Cca 1300 î.Hr.: Troia VI distrusă de un cutremur.

Etapa VI: Troia lui Homer (Troia VII): cca 1300–cca 1184 î.Hr.

Un oraș minunat și puternic, exact ca în *Iliada*, bogat și cu un negoț înfloritor...

Și așa ajungem la epoca eroilor homerici — precum și la epoca eroilor din Cartea Judecătorilor. Cele două epoci eroice au fost contemporane. În ambele domenii a existat o lungă perioadă de influențe reciproce și adaptare între popoarele locale de agricultori și popoarele invadatoare de războinici-păstori, după care, brusc, atacuri copleșitoare ale noilor popoare de războinici-păstori (evreii în Palestina, dorienii în Grecia) au condus la un adevărat *Götterdämmerung* („Amurg al zeilor“) și la sfârșitul Epocii Bronzului la nivel mondial. Isprăvile „rasei divine a eroilor“ a lui Homer au loc în jurul anilor 1250–1150, iar după aproximativ trei secole epopeile lor au căpătat formă, datele lor coincizând într-o oarecare măsură cu cele biblice:

Cca 850 î.Hr.: *Iliada* — text iehovist (I).

Cca 750 î.Hr.: *Odiseea* — text elohist (E).

Este mult prea clar pentru a fi o simplă coincidență; și, după cum subliniase Freud, rămâne de rezolvat încă o problemă: de ce, în cazul Greciei, atunci a apărut poezia, iar în cazul evreilor, religia.

II. Căsătoriile lui Zeus

Este interesant să comparăm istoria orașelor timpurii din Epoca Bronzului din Valea Indului cu cea a orașelor din zona Mării Egee. Dezvoltarea lor a avut loc aproximativ în aceeași perioadă, cca 2500–1500 î.Hr., după cum aceeași a fost și originea finală a celor două culturi: Orientul Apropiat nuclear. Dar când artele și mitologiile satelor și orașelor din neolitic și din Epoca Bronzului s-au răspândit pe Valea Indului, acestea au pătruns într-o zonă cu sate de junglă încremenite în timp, în paleolitic și mezolitic: una dintre principalele provincii ale acelui „al doilea tip de cultură“ ecuatorială, tropicală, atemporală numit de Leo Frobenius drept „contrajucătorul invizibil în istoria culturii omenirii“[216]. Iar influența acelui mediu asupra istoriei ulterioare a mitologiei și civilizației hinduse a fost decisivă.

Se presupunea că, prin analogie cu lumea vegetală, trupurile umane ucise în diverse moduri, tăiate și lăsate să putrezească, îngroparea de bucăți de carne și alte rămășițe tratate ritual în cadrul unor ceremonii macabre comune tuturor provinciilor culturii tropicale vor genera o nouă și continuă creștere a vieții sociale umane. „Oamenii trăiesc“, spune Frobenius, „în spiritul lumii vegetale; se identifică cu ea și pe ea cu ei înșiși“[217]. În întreaga zonă tropicală, ecuatorială, principala temă mitologică face trimitere la o ființă divină ucisă și ruptă în bucăți din al cărei corp cresc plante alimentare. Iar riturile primitive ale întregii zone sunt replicile acestui mit.[218] Dar și în mitologiile din Epoca superioară a Bronzului tema principală era moartea și învierea, traduse în rituri de sacrificii umane, adesea pe scară largă. Astfel, când aceste mituri și rituri au ajuns în India primitivă, unde s-au întâlnit și s-au contopit cu cele tropicale, s-au

dezvoltat diverse ritualuri de sacrificiu, simple sau sofisticate, dintre care cele mai bune exemple sunt cultul zeiței negre însetate de sânge, Kālī, și incinerarea văduvelor pe rugurile funerare ale soților lor.

Depărtarea Indiei de centrele primare ale civilizației din Epoca Bronzului a făcut ca Mohenjo-daro și Harappa, orașe înfloritoare de pe Valea Indului, să decadă încet. Săpăturile arheologice nu au descoperit semne ale unei evoluții culturale locale, ci doar semne ale unei involuții treptate;[219] timp în care restul marelui subcontinent a rămas la un nivel de dezvoltare comparabil cu cel al Melaneziei de astăzi — ceea ce, probabil, nu este chiar așa rău (de fapt, pare să aibă un farmec aparte pentru antropologi), dar nici nu se poate compara cu înfloritoarea lume mediteraneeană din vremea aceea, care făcea comerț cu aur, argint, cupru și bronz, unind Mesopotamia și Egiptul, Nubia și Spania, Irlanda, Ungaria, Creta și Arabia într-o vastă comunitate în curs de dezvoltare.

În plus, când războinicii indo-arieni, cu carele lor de luptă, păstorii și cântăreții vedici cu panteonul lor de zei arieni (Indra, Varuna, Mitra, Vayu, Agni și restul) au spulberat orașele din Valea Indului și au trecut în câmpia gangetică, pe la 1500–1000 î.Hr., și ei au început să decadă; iar curajul lor, ca și al zeilor lor, a fost curând absorbit de substanța atemporală, asimilatoare și regeneratoare a zeiței-mamă Kālī, în cântarea monotonă „Pace! Pace! Pace! Pace tuturor ființelor vii!“, în timp ce sângele victimelor decapitate îi curgea încontinuu, ca ambrozia, pe gât.

În schimb, în regiunea Mării Egee, noua civilizație a pătruns într-o zonă populată de descendenți ai vânătorilor din paleolitic de pe întinderea câmpiilor nordice, care, de altfel, de secole, primiseră și

asimilaseră în permanență influențe din principalele centre creative ale Orientului Apropiat nuclear. Mediul era, așadar, foarte receptiv; și, după cum tocmai am văzut, după ce primele valuri de arieni sau protoarieni au atacat sudul, în jurul lui 2500 î.Hr., au urmat alții, val după val, până când, spre deosebire de deznodământul hindus, nu ordinea mitică a zeiței i-a absorbit pe zei, ci a fost invers. Mai ales că ordinea absorbită astfel nu era aceea a căpcăunului canibal melanezian, ci ordinea elegantă și drăguță pe care am întâlnit-o în Creta.

Am văzut deja cum Zeus Olimpianul a reușit să-l învingă pe fiul și consortul zeiței-mamă Gaia. Să observăm acum comportamentul său față de numeroasele zeițe tinere și frumoase pe care le întâlnea în drumul său, ca să zic așa, în Parisul vesel. Toată lumea a citit despre transformările lui nebunești în tauri, șerpi, lebede și ploi de aur. Fiecare nimfă mediteraneeană întâlnită în cale îl scotea din minți. Așa încât, când grecii au devenit, în cele din urmă, la fel de civilizați precum cretanii, crailâcurile celui mai important zeu al lor au început să fie penibile pentru teologie — deși n-ar fi trebuit, de vreme ce toate zeițele lui nu erau, de fapt, decât manifestări diferite ale unei zeități îmbrăcate, ca să mă exprim astfel, într-un veșmânt din jad schimbător; de altfel, același lucru se poate spune și despre diferitele epifanii ale zeului. Formula unei asemenea multiplicități divine în unitate este exprimată în doctrina creștină a Treimii: o singură substanță divină, dar trei (sau mai multe) persoane divine. În mod similar, în Vechiul Testament, diferiții „îngeri ai lui Yahweh“ care i-au apărut, de pildă, lui Iacob, Moise și Ghedeon, erau și nu erau Iahve. Peste tot în lume zeii sunt în stare să facă astfel de lucruri, ceea nu-l surprinde câtuși de puțin pe un cercetător

al miturilor preocupat de obiceiurile lor; deși cineva obișnuit doar cu logica aristotelică ar putea să presupună că s-a întâmplat ceva neobișnuit și să exclame: „O, Doamne, că nepătrunse sunt căile tale pentru omenire!“

Marea problemă cu care se confrunta Zeus la vremea aceea era pur și simplu că, oriunde ajungeau grecii, în fiecare vale, pe fiecare insulă și în fiecare golfuleț, exista o manifestare locală a zeiței-mamă a lumii pe care el, ca mare zeu al ordinii patriarhale, trebuia să o domine într-un mod patriarhal. Iar când toate aceste cuceriri au fost reunite de către sistematizatorii epocii alexandrine, au obținut un opis pitoresc. Consecința fericită a acestui scandal supranatural a fost că, în cele din urmă, i-a eliberat pe greci de teologia lor mai veche — ceva ce ar fi fost de dorit să se întâmple în alte provincii ale mitului arhaic. Cu toate acestea, în zilele de glorie ale căsătoriilor zeului, ele aveau o valoare socială importantă, chiar dacă în narațiunile de mai târziu care ni le transmit sunt prezentate cu o anumită lejeritate.

De pildă, un prim exemplu atât al umorului, cât și al logicii și funcției acestei mitologii poate fi văzut în legenda nașterii lui Palas Atena. Numele apare deja pe o tăbliță în Liniarul B din jurul lui 1400 î.Hr., provenind din orașul-palat cretan Cnossos, pe care scrie „A-TA-NA PO-TI-NI-JA“, adică: „Stăpânei Athanei“[220]. Cuvintele se referă la un loc (cum ar fi, de exemplu, „Doamna noastră din Chartres“) și sunt într-o limbă preelenică. Profesorul Martin Nilsson consideră că se referă la o zeiță locală de tipul celei înfățișate pe altarele din casele și palatele cretane (Figurile 20 și 21). „Zeița palatului [cretan]“, scrie el, „era protectoarea personală a regelui și acesta este rolul asumat de Atena. [...] Ea este paznicul protector

al eroilor“[221]. Cu toate acestea, după cum știe toată lumea, în panteonul clasic Atena nu este reprezentată ca o veche zeitate cretană, ci ca o tânără și atrăgătoare olimpiană, născută efectiv din creierul lui Zeus.

FIGURA 20. Zeița-șarpe

Căci Zeus, la începutul lungii sale cariere de „atac“ teologic prin căsătorie, își luase ca primă soție

pe zeița Metis, odrasla cuplului primordial cosmic-acvatic Oceanos și Tethys — echivalentul exact al cuplului mesopotamian Apsu și Tiamat. Și, așa cum fiul cel mare al cuplului primordial mesopotamian fusese primul lor născut Mummu, Cuvântul, Logosul, Domnul Adevărului și al Cunoașterii, tot așa și Metis era extrem de înțeleaptă. De fapt, ea știa mai multe decât toți zeii. În plus, cunoștea arta schimbării formei, pe care o folosea ori de câte ori se apropia Zeus, până când, în cele din urmă, prin înșelătorie, acesta a convins-o să-i cedeze, iar ea a rămas însărcinată.

Dar când Zeus a aflat că, dacă ar fi avut un al doilea copil, acesta ar fi însemnat sfârșitul lui, a înghițit-o imediat pe Metis (care era însărcinată). După o vreme, în timp ce se plimba pe malul unui lac, Zeus a resimțit dintr-odată o durere de cap tot mai puternică. Era atât de puternică, încât a început să urle; și atunci, după cum spun unii, Hefaistos (potrivit altora, Prometeu) a venit cu un topor cu tăiș dublu și i-a despicat țeasta: după care Atena, complet înarmată, a țâșnit cu un strigăt de luptă — iar după aceea Zeus a susținut multă vreme că Metis, aflată încă în măruntaiele lui, i-a acordat înțelepciunea ei.[222]

FIGURA 21. Înfățișări ale zeiței-șarpe

Cu siguranță, acesta e un exemplu grafic a ceea ce Freud a numit „sublimare"; aplicat însă la o situație istorică mai largă (nu doar individuală). Cazul seamănă cu cel al lui Adam din care s-a născut Eva, cu excepția faptului că în cazul de față femeia e născută chiar din zeitate. Mai mult, așa cum Eva, în întruparea ei preebraică, a fost consoarta șarpelui (vezi *supra,* pp. 23–43), în Creta, darurile oferite lui A-ta-na Po-ti-ni-ja erau adresate unei zeițe-șarpe; iar pe Gorgoneum, puternicul aegis magic al Atenei clasice, purtat pe pieptul ei, este fixat capul Meduzei, cu părul ei hidos alcătuit dintr-un ghem de șerpi șuierători.

Am vorbit deja despre Meduza și despre puterea sângelui ei de a da și viață, și moarte (vezi *supra,* p. 40). Acum ne putem aminti de legenda ucigașului ei, Perseu, care i-a tăiat capul și i l-a oferit Atenei. Profesorul Hammond îl plasează pe regele istoric

Perseu al orașului Micene în jurul lui 1290 î.Hr., ca întemeietor al unei dinastii;[223] iar Robert Graves — a cărui lucrare în două volume, *Miturile Greciei antice*, e deosebit de interesantă pentru aplicațiile istorice sugestive — consideră că gestul lui Perseu de a-i tăia capul Meduzei ar însemna, în mod specific, că „elenii au pătruns în principalele altare ale zeiței" și „le-au smuls preoteselor măștile de Gorgone", acestea din urmă fiind chipuri apotropaice purtate pentru a-i speria pe profani.[224] Cu alte cuvinte, la începutul secolului al XIII-lea î.Hr. s-a produs o ruptură istorică, un fel de traumă sociologică, înregistrată în acest mit aproape la fel cum ceea ce Freud numește conținutul latent al unei nevroze este prezent în conținutul manifest al unui vis: înregistrat, dar ascuns, înregistrat în inconștient, dar neștiut sau interpretat greșit de mintea conștientă. Și în fiecare astfel de mit de ocultare — în fiecare asemenea mitologie (mitologia biblică fiind, așa cum tocmai am văzut, încă una de acest gen) — există o duplicitate esențială inerentă, ale cărei consecințe nu pot fi trecute cu vederea sau suprimate. Este imposibil să ignori Mama Natură, Mama Eva, Mama Stăpâna-lumii — și, cu cât doborârea ei este mai nemiloasă, cu atât mai înfricoșător va fi Gorgona ei. Acest lucru îl poate determina pe fiul ei matricid să efectueze numeroase acțiuni extrem de spectaculoase în încercarea de a scăpa, putând ajunge, în cele din urmă, să devină stăpânul întinderii pământului; dar, pentru numele lui Dumnezeu, ce naiba va ști — și totuși fără a ști — în interiorul lui, unde ar fi trebuit să-și găsească paradisul!

În orice caz, în secolele ei preolimpiene mai frumoase și mai vesele, Meduza fusese una dintre numeroasele nepoate ale Gaiei, zeița Pământului,

care, la început, născuse ea însăși, fără consort, Cerul (Uranos), Munții (Ourea) și Marea (Pontos). Gaia zămislise atunci împreună cu fiul ei, Uranus, rasa Titanilor — din rândul cărora făceau parte și Oceanos, și Tethys, din care s-a născut Metis; de asemenea, Cronos, Rhea, Themis și, mai ales, Afrodita. Apoi, împreună cu celălalt fiu al ei, Pontos, a zămislit și alți zei, printre care s-au numărat Forcus și Ceto, din care s-au născut Graeae, Gorgonele și șarpele de la sfârșitul lumii, care păzește merele de aur din grădina Hesperidelor. Numele Meduzei înseamnă „stăpână", „conducătoare", „regină". (Ne aflăm pe un teren familiar, nu-i așa?) Iar zeul mareelor, Poseidon (pe care l-am întâlnit și mai înainte, ca fiu și soț al celor Două Regine — vezi *supra*, p. 61), a avut cu ea doi gemeni pe care însă nu i-a putut naște: Crisaor, eroul „cu spada de aur", și Pegas, un cal înaripat.

După cum am văzut (*supra*, pp. 131–132), apariția calului în zona Mării Egee continuă să fie învăluită într-un oarecare mister. Se pare că a avut loc între cca 2100 și 1800 î.Hr., proces în cadrul căruia Troia a constituit un centru important; dar nu se știe dacă a venit dinspre nord, prin Macedonia[225], sau din est, prin Anatolia, introdus din mediul indo-arian de către hurieni și kasiți. Cunoaștem, în schimb, că în sacrificarea vedic-ariană a calului, care în India a devenit ritul suprem al regilor[226], structura și simbolistica au fost în mare parte adaptate după sacrificiul anterior al taurului. Și chiar mai înainte, se pare că ritualul sacrificării taurului a fost precedat în zona Mării Egee de cel al porcului, care aparține unei tradiții mitice foarte primitive și larg răspândite, vizibilă clar în miturile și riturile zeițelor Demeter și Persefona de la Eleusis. Mai mult, în Grecia, miturile și riturile jertfei porcului prezintă

analogii precise cu cele din Melanezia și din regiunile Pacificului — care, la rândul lor, se bazau pe o concepție legată de șarpe și lună. Am vorbit deja despre toate acestea în *Mitologia primitivă*[227], așa încât acum vreau doar să subliniez continuitatea și succesiunea lună-șarpe-porc-taur-cal.

Meduza și celelalte zeițe grecești din vechea generație a Titanilor, cu siguranță cunoscute în Grecia și în zona Mării Egee cu mult înainte de apariția elenilor, prezintă toate semnele posibile ale unei relații originale cu o cultură neolitică extrem de timpurie — poate chiar mezolitică — a lunii, șarpelui și a porcului, reprezentată, pe de o parte, în riturile și miturile din Melanezia și din Pacific, iar, pe de altă parte, în cele din Irlanda celtică. Într-adevăr, modul obișnuit în care este înfățișată Meduza — ghemuită, cu brațele ridicate, limba atârnându-i peste bărbie, cu ochii mari — este o postură caracteristică a paznicului lumii de dincolo în cultele porcilor din Melanezia. Aici ea este un demon păzitor al drumului spre lumea de dincolo, iar cine vrea să treacă trebuie să-i ofere un porc — ca înlocuitor pentru sine.[228] Iar Meduza se află exact într-un asemenea loc în peștera ei de la marginea lumii, pe drumul care duce la mărul de aur. Vezi, pentru comparație, și sibila Siduri din aventura lui Ghilgameș (*supra*, pp. 102–103).

În același timp însă, în Grecia clasică, Meduza a fost legată de contextul mitic ulterior al calului de sacrificiu. De fapt, ea și Poseidon au fost asociați cu o mitologie a cailor de care nu pot fi legați decât *după* cca 2000 î.Hr. În tăblițele miceniene cu scriere Liniară B din jurul anilor 1400–1200 î.Hr. găsim consemnate jertfe aduse unui zeu I-QO (*hippo*, „cal"); și știm că în epoca clasică Poseidon era numit Hippios.[229] Poseidon s-a împerecheat cu Meduza

având el înfățișare de cal, iar ea de iapă, ceea ce a dus la zămislirea lui Pegas cel înaripat și a geamănului său uman, Crisaor. Mai mult, așa cum subliniază Robert Graves, există „o veche reprezentare a zeiței cu cap de gorgonă și trup de iapă". Prin urmare, potrivit lui Graves, mitul lui Perseu înseamnă că „elenii au pătruns în principalele altare ale zeiței, le-au smuls preoteselor măștile de gorgone și au luat în stăpânire caii sacri"[230].

Iar acum, încă un amănunt: în *Creanga de aur,* Frazer a arătat că a existat o asociere mitică a calului cu crângul Dianei de la Nemi, unde regicidul ritual era săvârșit chiar și în epoca romană târzie. Se spunea că tânărul prinț Hipolit, ucis de caii carului său, care l-au târât când au fost speriați de un taur al lui Poseidon ce s-a ridicat spre ei din mare, ar fi fost readus la viață de Diana și că a domnit peste Nemi ca rege al ei, Regele Pădurii. „Căci aproape nu este nicio îndoială", adaugă Frazer, „că Sfântul Hipolit din calendarul roman, care a fost zdrobit de cai și omorât la treisprezece august, chiar de ziua Dianei, nu este altcineva decât eroul grec cu același nume, care după ce a murit de două ori ca păcătos păgân a reînviat, din fericire, ca sfânt creștin"[231].

Așa că acum trebuie să adăugăm la viziunea noastră asupra contextului mitic al lui Poseidon, Meduza și al faptelor eroice ale lui Perseu, mitologia morții și învierii regelui lunar și, astfel, a regicidului ritual. Într-unul dintre primele capitole ale *Mitologiei primitive* am prezentat povestea unui rege etiopian cu educație grecească pe nume Ergamenes, care, în perioada faraonului alexandrin Ptolemeu al II-lea Philadelphul (309–246 î.Hr.), a intrat cu un detașament de soldați în sanctuarul până atunci temut al Templului de Aur, a ucis preoții care

fuseseră cititori ai oracolului regicidului ritual, a întrerupt oribila tradiție și a reorganizat lucrurile în conformitate cu o nouă viziune asupra destinului, funcției și puterilor unui rege.[232] Prin analogie, dacă Perseu a fost, într-adevăr, fondatorul unei noi dinastii la Micene, în jurul lui 1290 î.Hr., profanarea crângului zeiței trebuie să fi marcat sfârșitul unui rit străvechi — poate regicid — practicat acolo. Și atunci, mitul nașterii sale miraculoase din ploaia de aur a lui Zeus ar fi avut o mare importanță, deoarece valida acțiunea sa în termenii unei ordini de credință patriarhală divină ce avea să o înlocuiască acum pe cea veche, a zeiței-mamă, în care moartea înseamnă viață.

Ni se spune că Perseu a fost zămislit în mod miraculos de către Zeus cu prințesa Danae din Argos, după care a fost închis împreună cu mama lui într-un cufăr de lemn si aruncat în mare. Cufărul a fost tras la țărmul insulei Serifos de către un pescar, al cărui frate, Polydectes, era regele insulei; iar Danae și copilul ei au devenit sclavii regelui — sau, potrivit unei alte versiuni, i-a devenit soție; sau, conform altei versiuni, a rămas cu Dictis, pescarul, fratele regelui. Dar regele, la fel ca toți monarhii din astfel de legende, era un fel de căpcăun crud care, pentru a scăpa de Perseu și a se putea bucura de mama sa, i-a impus tânărului foarte dificila — dar ce zic eu, mai degrabă imposibila — sarcină de a obține capul Meduzei.

Acest monstru cumplit avea două surori și toate erau înzestrate cu aripi de aur, gheare de bronz, capete și trupuri înfășurate în șerpi și fețe cu colți de mistreț — erau atât de îngrozitoare, încât oricine se uita la ele se prefăcea pe dată în stană de piatră. În drumul lui, Perseu a trecut prin diferite pericole mitice, iar în cursul aventurilor sale a primit de la

nimfele apei o pereche de sandale înaripate, un coif care îl făcea invizibil și o tolbă în care să pună capul Meduzei. Cu toate aceste ajutoare prețioase, a străbătut marea până la cel mai îndepărtat țărm, la marginea lumii, și, ajungând pe tărâmul întunericului, unde stelele și planetele mor pentru a renaște, a întâlnit mai întâi curioasa triadă a divinităților Graeae. Acestea erau trei surori bătrâne cu părul alb, care împărțeau un singur dinte și un singur ochi, iar când și-au trecut ochiul una alteia, Perseu l-a luat și nu a mai vrut să li-l înapoieze decât dacă acceptau să-i arate drumul către peștera Gorgonelor — pe care acestea se presupunea că o păzesc. După care, spune Eschil, „a intrat ca un mistreț în peșteră“[233].

Gorgonele din peșteră dormeau — și, în timp ce Perseu își ferea ochii pentru a nu fi împietrit de privirea Meduzei, Atena, zeița protectoare a eroilor, i-a îndrumat mâna în care ținea sabia (sau, potrivit unei alte versiuni, i-a permis să-și vadă victima reflectată într-un scut). Cu o singură lovitură a lamei în formă de seceră, a smuls trofeul, l-a îndesat în tolbă, s-a întors și a luat-o la fugă, în timp ce Pegas și Crisaor au țâșnit din gâtul tăiat al Meduzei. Cele două surori au pornit-o pe urmele sale. Dar Perseu a ajuns acasă, unde și-a etalat premiul hidos ținându-l în sus, ca să-l vadă toți; iar regele tiran și cei care îl însoțeau la cină s-au prefăcut în stane de piatră — acesta este motivul pentru care astăzi insula Serifos este plină de stânci.[234]

III. Călătoria nocturnă pe mare

Într-o mitologie patriarhală, conotația personajelor feminine este, în general, ascunsă de acel mecanism pe care Sigmund Freud, referindu-se la conținutul manifest al visului, l-a numit „deplasare de accent“. Se introduce o temă secundară care distrage atenția, în jurul căreia se regrupează elementele unei situații; scenele, actele sau observațiile revelatoare sunt omise, reinterpretate sau sugerate doar de la distanță; și, în consecință, întregul este pătruns de „sentimentul a ceva mult mai profund amestecat“, care mai degrabă încurcă decât luminează mintea.

În cosmogoniile patriarhale, de exemplu, imaginea normală a maternității divine este asumată de tată; și găsim astfel de motive precum, în India, Lotusul Lumii, care crește din buricul zeului Vișnu culcat — chiar dacă, în India, întotdeauna lotusul era legat în principal de zeița Padma, „Lotus“, al cărei corp este universul, tulpina lungă mergând de la buric la lotus indicând, probabil, cordonul ombilical prin care fluxul de energie trece de la zeiță la zeu, de la mamă la copil, și nu invers. Sau, în reprezentarea clasică a lui Zeus născând-o pe Atena din creierul său, unde am recunoscut deja un exemplu de „sublimare“, vedem acum că „sublimarea“ a fost realizată prin intermediul unei imagini de tipul numit de Freud „transfer ascendent“: așa cum femeia naște din pântec, tatăl naște din creier. Crearea prin puterea Cuvântului este un alt exemplu de transfer spre pântecul masculin: gura este vaginul, cuvântul — nașterea. Iar o consecință extrem de importantă a acestei aberații ascendente grotești, dar foarte apreciată, este conceptul, comun întregii spiritualități occidentale — și subliniată în special de numeroșii noștri profesori homosexuali sau celibatari —, că spiritualitatea este opusă sexualității.

„Prin această deplasare de accent, această regrupare a elementelor de conținut“, scria Freud în elucidarea factorului de cenzură din vis, „visul manifest devine atât de neasemănător cu gândurile latente ale visului, încât nimeni nu le-ar ghici pe acestea în spatele celui dintâi“[235]. Și așa s-a întâmplat în toate mitologiile patriarhale. Rolul femeii a fost sistematic devalorizat, nu numai în sens cosmologic simbolic, ci și în sens personal, psihologic. Și așa cum rolul ei este diminuat sau eliminat în miturile despre originea universului, la fel se întâmplă și în legendele eroilor. Într-adevăr, este surprinzător în ce măsură figurile feminine ale epicului, dramei și romantismului au fost reduse la statutul de simple obiecte; iar când au rolul de subiecți și iau inițiativa, au fost reprezentate fie ca întrupări ale unor demoni, fie ca simple aliate ale voinței masculine. Pare să lipsească ideea unui dialog real, în care bărbatul, el însuși (sau lumea lui) sfâșiat de una dintre acele femei demonice înflăcărate (tragedie, ce mai!), ar trebui să primească din partea ei (în lumea subterană, cum ar veni) o revelație care depășește limitele orizontului său anterior de gândire și emoție (iluminare, împlinire, renaștere). În literatura de specialitate apar imagini care, evident, într-un context anterior, prepatriarhal, trebuie să fi sugerat inițieri primite de bărbați din partea unor femei; însă „accentul“ lor este întotdeauna deplasat în așa măsură încât la prima vedere — deși, cu siguranță, nu și la a doua — par să susțină ideea patriarhală de virtute, *areté*, pe care, de fapt, o resping într-o oarecare măsură.

Chiar și studiile clasice moderne au contribuit în mare măsură la această schimbare de accent patriarhală. De fapt, a fost nevoie de o cercetătoare, regretata și minunata Jane Ellen Harrison, pentru a

sublinia banalitatea și vulgaritatea episodului din care se presupune că decurg toate gloriile și tragediile Războiului Troian: Judecata lui Paris. Ea a scris:

> În forma sa actuală, mitul este suficient de patriarhal pentru a fi chiar pe gustul lui Zeus Olimpianul, destul de banal și chiar vulgar pentru a inspira o satiră antică sau o *opera buffa* modernă.
>
> *Trei zeițe s-au dus pe muntele Ida*
> *Să tranșeze acolo nemuritoarea dispută —*
> *Care din trei era cea mai frumoasă,*
> *Și cui i s-ar cuveni premiul de frumusețe.*
>
> Obiectul disputei este în acest caz un măr de aur pe care Eris [„Discordia"], la nunta lui Peleu cu Thetis, l-a aruncat în mijlocul zeilor adunați. Pe măr era scris: „Să-l ia cea mai frumoasă" — sau, după cum spun alții, „Celei mai frumoase". Pentru judecarea pricinii, cele trei mândre zeițe s-au adresat fiului regelui, păstorul Paris. Prin urmare, potrivit acestei versiuni, esența mitului este un καλλιστεῖον (*kallisteion*), un concurs de frumusețe.[236]

Iar principiul etic al mitului, am putea adăuga, este *areté*, mândria unei excelențe, care a fost considerată adevăratul suflet al eroului homeric — precum și sufletul celților și al germanilor; sau, de fapt, al bărbaților neîmblânziți de pretutindeni.

Însă aici este reprezentat și ca aparținând sufletului feminin — ceea ce constituie o problemă. În această lume ideală masculină, excelența femeii se presupune că rezidă în: a) frumusețea corpului ei (Afrodita), b) fidelitatea ei și respectul pentru patul

conjugal (Hera) și c) capacitatea ei de a le inspira bărbaților săvârșirea unor fapte patriarhale deosebite (Atena). Și în sfârșit, firește, fiind femeie, câștigătoarea concursului de frumusețe trișează. Afrodita îi promite lui Paris că, dacă îi dă ei mărul de aur, i-o va oferi pe frumoasa Elena, deja căsătorită cu Menelau. „Un concurs de frumusețe", spune Jane Harrison cu un dezgust evident, „vulgar în sine și complicat de o mită și mai vulgară"[237]. Cu toate acestea, timp de generații, evenimentul pare să fi fost acceptat drept cel mai potrivit început mitic (adică lipsit de importanță) al celei mai nobile epopei a „excelenței" (ἀρετή — *aretē*) din lume și pentru tot ceea ce a urmat.

Ceea ce a urmat au fost *Nostoi*, „Întoarcerile", când eroii excelenței în lumea isprăvilor exterioare s-au întors la soțiile lor neglijate care, vreme de zece ani (sau, în cazul lui Ulise, douăzeci), se presupunea că au rămas acasă, așteptând cu devotament, asemenea Griseldei (mântuire prin iubire, în stil patriarhal). Cu toate acestea, după cum știm, cel puțin unul dintre eroi a primit o lovitură formidabilă la întoarcerea acasă.

Există un principiu al complementarității care acționează în psihic, în societate, în istorie și în simbolismul mitului, de care Carl G. Jung s-a ocupat în toate scrierile sale, arătând că este prezent peste tot în lume. „Oricât de multe lucruri putem conștientiza", scria el referitor la mecanismele acestui principiu, „tot va mai rămâne o mulțime indeterminată și indeterminabilă de inconștient, care ține de totalitatea sinelui"[238]. Dar aceste elemente inconștiente nu rămân pur și simplu în psihic, inerte. Ca potențialități nerealizate, ele posedă o anumită disponibilitate de a se activa într-un echivalent compensator al atitudinii conștiente;

astfel încât, ori de câte ori în sfera atenției conștiente se manifestă o relaxare, iar individul nu mai trebuie să-și angajeze toate energiile pentru atingerea scopului său — de pildă, câștigarea Războiului Troian —, energiile eliberate, disponibile, se întorc, ca să zic așa, și se revarsă în centrii de așteptare ai experienței și dezvoltării potențiale. „Nu stă în puterea noastră", susține Jung, „să transferăm după plac o energie «disponibilă» asupra unui obiect ales rațional"[239]. Dimpotrivă, un asemenea transfer nu este doar inevitabil scăpat de sub controlul nostru, ci este și complementar voinței conștiente; deoarece, după cum observă Jung citându-l pe Heraclit, care, afirmă el, era, într-adevăr, un om foarte înțelept, „mai devreme sau mai târziu, totul tinde să se transforme în opusul său".

Filosoful grec Heraclit (cca 500 î.Hr.) a numit acest proces de echilibrare psihologică, istorică și cosmogonică *enantiodromia,* „alergarea în sens contrar". Iar cel mai bun exemplu al procesului este oferit de cele două poeme epice contrastante ale lui Homer, cu care au fost educați Heraclit și întreaga sa generație: pe de o parte, *Iliada,* cu lumea ei de *areté* și isprăvi masculine, iar, pe de altă parte, *Odiseea,* întoarcerea îndelungată, absolut necontrolată, a celui mai înțelept dintre bărbații acelei generații eroice pe tărâmul acelor puteri și cunoștințe care, între timp, așteptaseră abandonate, nedezvoltate, chiar neștiute, în acea „cealaltă minte" care este femeia: mintea care se manifestase la începutul vremurilor egeene ale îndrăgitelor creaturi ale Cretei, dar care în epoca pur masculină a eroilor fusese scufundată ca o Atlantidă.

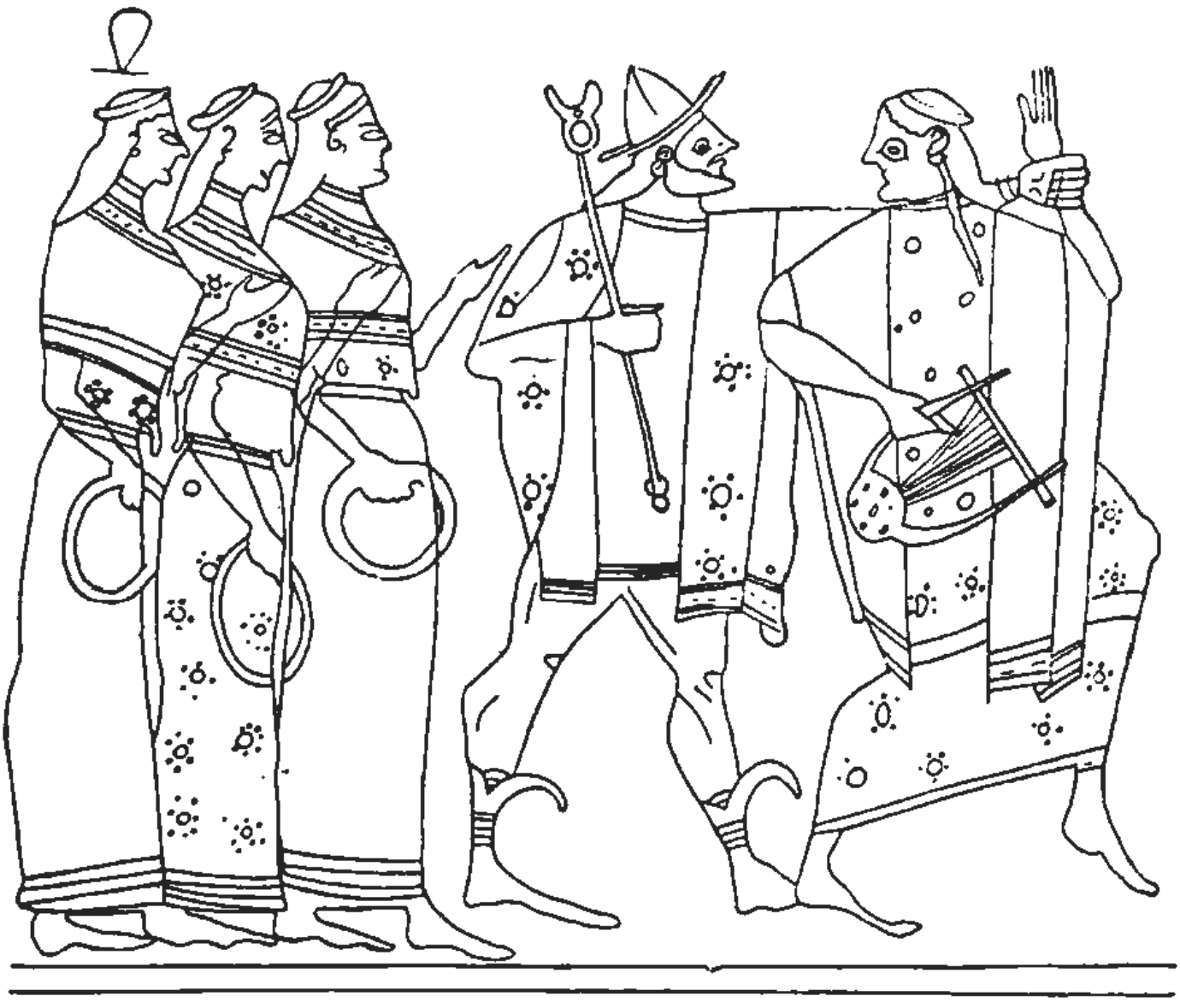

FIGURA 22. Judecata lui Paris

Jane Harrison prezintă o serie lămuritoare de scene derivate nu din literatura homerică a tradiției grecești a Judecății lui Paris, ci din moștenirea mai veche, tăcută, a artei ceramice. Și vedem acolo, ca de exemplu în Figura 22, nu un tânăr în ipostaza obișnuită a unui dandy perfect, ci un Paris vădit speriat, pe care zeul Hermes — călăuzitorul sufletelor în lumea de apoi — trebuie să-l țină efectiv de încheietura mâinii pentru a-l sili să-și îndeplinească sarcina. „În mod evident", observă Jane Harrison, „nu există nicio încântare voluptuoasă la vederea frumuseții zeițelor"[240]. Și, într-adevăr, dacă privești cu atenție, ai să vezi că nu există așa ceva.

Foarte convenabil pentru tema mea, în acest desen, Paris încearcă să fugă spre Troia, în vreme ce triada principiului feminin, pe care eroul este chemat să o înfrunte, evident, din cauza unei crize care îl privește pe el, nu pe ele, se află în partea Greciei, unde Agamemnon urma să o întâlnească pe

Clitemnestra, Menelau — pe frumoasa lui soție, recucerită, iar marele și înțeleptul Ulise (singurul care va face față situației) pe Penelopa și alaiul ei de pretendenți. Aș sugera să vedem în dreapta tabloului scurta noastră viață plină de isprăvi și faimă, războaie, *areté*, Zeus și Apollo, iar în stânga, pe lângă vechile zeițe din vremea matriarhatului, miticele insule ale lui Circe, Calypso și Nausica și pe Hermes, în rolul de călăuzitor al sufletelor în lumea de apoi și spre misterele de dincolo de moarte.

Heinrich Schliemann a presupus în mod corect că au existat o Troia și un Război Troian — și, urmând firul epopeii, a găsit atât Troia, cât și orașul Micene. De asemenea, Sir Arthur Evans a descoperit Cnossosul și palatul labirintic urmând indicațiile miturilor clasice. „Dar", sublinia profesorul Martin Nilsson, „într-un caz indicațiile mitologice au eșuat — când Dörpfeld a căutat palatul lui Ulise din Itaca; și, în plus", adaugă el, „acum știm de ce. Pentru că *Odiseea* nu este o saga eroică semiistorică, ci pur și simplu un roman construit pe bine-cunoscuta temă a soției care rămâne fidelă soțului plecat de mult și despre care se credea că ar fi murit"[241]. Ei bine, într-un fel, așa este! Până acum, nimic de reproșat! Însă acest mod particular de a interpreta acțiunea, dragă profesore, vine doar dintr-un punct de vedere patriarhal deplasat, secundar. Povestea Penelopei este mult mai profundă.

Zeul patron al *Iliadei* este Apollo, zeul luminii și al măiestriei eroilor. Conform filosofiei acestei opere, moartea este sfârșitul; nu există nimic înfricoșător, minunat sau puternic dincolo de vălul morții, ci doar umbre neputincioase, tremurătoare. Iar sensul tragic al operei constă tocmai în bucuria profundă provocată de frumusețea și desăvârșirea vieții, de farmecul nobil al femeilor frumoase și de adevărata

valoare a bărbaților, în ciuda conștientizării faptului suprem, că totul se va sfârși în cenușă. În *Odiseea*, în schimb, zeul patron al călătoriei lui Ulise este vicleanul Hermes, călăuza sufletelor în lumea de apoi, dar și protector al renașterii și stăpân al cunoașterii de dincolo de moarte, mistere pe care inițiații săi le pot descoperi chiar din timpul vieții. Este zeul asociat cu simbolul caduceului, cei doi șerpi îngemănați; și el este bărbatul asociat în mod tradițional cu acel trio de zeițe ale sorții — Afrodita, Hera și Atena — care, în marea legendă, a provocat Războiul Troian.

Războiul a durat zece ani, iar călătoria lui Ulise încă zece. Dar, așa cum a subliniat marele savant al tradiției clasice, profesorul Gilbert Murray, cu câteva decenii în urmă în volumul său *The Rise of the Greek Epic*, în perioada clasică, efortul de a coordona calendarele lunar și solar (cele douăsprezece luni lunare de 354 de zile plus câteva ore, iar anul solar de 364 de zile plus câteva ore) a culminat cu „Marele ciclu de nouăsprezece ani" al astronomului Meton, conform căruia (și citățm afirmația lui Murray): „În ultima zi din al nouăsprezecelea an, care, potrivit calculelor grecești, era și primul din al douăzecilea an, Luna Nouă ar coincide cu Noul Soare al solstițiului de iarnă; aceasta se numea «Întâlnirea Soarelui cu Luna» (Σύνοδος Ἡλίου καὶ Σελήνης) — ceva ce nu se întâmplase în nouăsprezece ani și avea să se mai întâmple abia peste alți nouăsprezece"[242].

Ulise, notează Murray, s-a întors la Itaca „chiar la răsăritul celei mai strălucitoare stele care anunță Aurora" (*Odiseea* ν 93). S-a reîntâlnit cu soția sa „în al douăzecilea an"; adică s-a întors când s-a împlinit al nouăsprezecelea an și a început al douăzecilea (ψ 102, 170; ρ 327; β 175). A venit cu luna nouă, în ziua pe care atenienii o numeau „vechi-și-nou", „când

luna asta s-o duce și cealaltă-abia stă să-nceapă“ (τ 307, ξ 162). Dar această lună nouă era și ziua sărbătorii lui Apollo, adică sărbătoarea solstițiului (υ 156, ϕ 258), iar anotimpul era iarna. Mai mult, Ulise avea exact 360 de mistreți, dintre care unul murea în fiecare zi (ξ 20); la fel, vitele soarelui sunt împărțite în șapte turme de câte cincizeci fiecare, ceea ce înseamnă un total de 350. Ulise coboară în lumea de dincolo dinspre apus, vizitează tărâmul morților și iese la suprafață în extremul răsăritean, „unde-i palatul Aurorei/ Celei din zori, cea cu hora-i, și țara lui Soare-Răsare“ (μ 3)[243] — în timp ce Penelopa, după cum știm, aștepta acasă, țesând o pânză și desfăcând-o, așa cum luna răsare și apune.

Cercetătorilor din secolul al XIX-lea și de la începutul secolului XX le-a plăcut întotdeauna să identifice în acest mod analogiile solare și lunare, deoarece confirmau o ipoteză larg răspândită la acea vreme, și anume că imaginea moștenirii noastre mitologice provine în mare parte din simbologia cosmologică a Epocii Bronzului. Dar acum putem completa această perspectivă importantă: ideea fundamentală a *tuturor* disciplinelor religioase păgâne, atât orientale, cât și occidentale, din perioada de care ne ocupăm aici (mileniul I î.Hr.) a fost aceea că introspecția mintală (simbolizată de apusul soarelui) ar trebui să culmineze cu o înțelegere a identității *in esse* a individului (microcosmos) și a universului (macrocosmos), care, atunci când s-ar realiza, ar uni într-o ordine de acțiune și înțelegere principiile de eternitate și timp, soarele și luna, bărbatul și femeia, Hermes și Afrodita (Hermafrodit) și cei doi șerpi ai caduceului.

Imaginea „Întâlnirii Soarelui cu Luna“ simbolizează peste tot acest moment, iar singurele întrebări rămase nerezolvate în legătură cu

universalitatea sa sunt: a) cât de departe merge înapoi în timp; b) unde a apărut prima dată; și c) dacă de la început a fost interpretată atât din punct de vedere psihologic, cât și cosmologic.

În yoga indiană Kundalini din mileniul I d.Hr., cele două canale spirituale situate de ambele părți ale canalului central al coloanei vertebrale, prin care se presupune că urcă puterea șarpelui prin controlul minții și al respirației, sunt denumite canalul lunar și canalul solar; iar poziționarea lor în raport cu canalul central este întocmai ca a celor doi șerpi încolăciți în jurul toiagului reprezentați mai sus în Figura 1 — caduceul lui Hermes. În Figura 2 vedem întâlnirea Soarelui cu Luna din nou într-o relație semnificativă cu șarpele și, cu rol de axă, un toiag, un copac sau o coloană. Simbolismul ei era cunoscut în Europa, China și Japonia, precum și de către azteci și navajo — și este puțin probabil să nu le fi fost cunoscut și grecilor.

Și astfel, cel puțin unirea dintre Ulise și Penelopa la începutul celui de-al douăzecilea an trebuie privită cu ceva mai multă atenție decât simpla poveste a răbdătoarei Griselda. Și încă un lucru: întrucât Penelopa este singura femeie din epopee care nu are legătură cu magia, este clar (cel puțin pentru mine) că întâlnirile lui Ulise cu Circe, Calypso și Nausica reprezintă aventuri psihologice pe tărâmul mitic al arhetipurilor sufletului, în care bărbatul trebuie să *experimenteze* importanța femeii înainte de a o putea întâlni ca partener de viață.

1. Prima aventură a lui Ulise, în urma plecării sale cu *douăsprezece corăbii* de pe plajele Troiei cucerite, a fost un raid pirateresc asupra cetății trace Ismaros. „Ismaros este cetatea pe care acolo-am prădat-o,/ Iară pe ei i-am ucis“, a spus el relatând această operațiune. „Și luând și femei, și avuturi,/ Le-am

împărțit cu dreptate, să n-aibă niciunul sub partea-i."[244] Acțiunea brutală a fost urmată de o *furtună trimisă de Zeus,* care a făcut bucăți pânzele corăbiilor. După care, *pierzând orice control, timp de nouă zile,* acel vânt divin i-a purtat dincolo de granițele lumii cunoscute.

2. „În a zecea zi", povestește Ulise, „pășirăm, la urmă,/ În *țara ce-au Lotofagii,* cei care strâng flori pentru hrană". Dar oamenii săi care mâncau din hrana aceea nu mai aveau dorința de a se întoarce vreodată acasă (motivul Lethe, uitarea: întoarcerea minții către tărâmul mitic, adică interior); așa încât i-a târât plângând până la corăbii, i-a legat la bord și au plecat în grabă.

3. Ulise și flota sa se aflau acum pe tărâmul mitic al încercărilor și trecerilor dificile, dintre care prima avea să fie *Țara Ciclopilor,* „nici prea aproape, dar nici înspre larg", unde uriașul cu un singur ochi, Polifem, fiul zeului Poseidon (care, după cum știm, era stăpânul mărilor și al celor Două Regine, dar și stăpânul Meduzei), locuia cu turmele sale într-o peșteră.

„Și arăta el clădit ca o urieșească nămaie,/ Nu ca un om, mâncă-pâine, ci chiar ca un grui cu pădure/ Însingurat și înalt, la o parte-ntre munți, nu cu ceilalți."

După ce a ales *doisprezece bărbați,* cei mai buni din echipajul său, Ulise a lăsat corăbiile la mal și a pornit-o spre peștera cea mare. Era plină de roți mari de brânză, turme de miei și iezi închiși în țarcuri, găleți cu lapte, castroane cu zer; și după ce au intrat și s-au așezat să aștepte, sperând să fie întâmpinați cu ospitalitate, a intrat proprietarul, care-și mâna turmele. Ducea cu el un mănunchi uriaș de lemne uscate, pe care l-a aruncat cu zgomot în interiorul peșterii, astfel încât toți au dat fuga să se ascundă

de frică. Apucând o bucată mare de stâncă, pe care nici douăzeci și două de care solide cu patru roți n-ar fi putut s-o urnească, uriașul a blocat intrarea în peșteră, după care s-a așezat să mulgă oile și caprele, lăsându-i fiecăreia mielul aproape; apoi a aprins un foc, moment în care și-a văzut oaspeții.

A mâncat doi în seara aceea la cină, doi în dimineața următoare la micul-dejun și doi în seara următoare. (*Șase s-au dus.*) Dar între timp tovarășii pregătiseră un țăruș imens pentru a-i scoate ciclopului singurul ochi pe care-l avea; iar când vicleanul Ulise, spunând că numele lui este *Nimeni*, s-a apropiat și i-a oferit uriașului un burduf de vin, Polifem, după ce a băut, „se hului, jos pe spate căzând, dintr-odată,/ Și-astfel zăcea, într-o parte cu capul, căci somnul pârdalnic/ Îl doborâse de tot". Vinul și bucățile de carne de om pe care tocmai le mâncase i-au țâșnit din gură — „râgâia și vărsa ca bețivii".

„Și atunci", povestește Ulise,

> eu parul vârâtu-l-am jarului strașnic,/ Să se încingă la foc: iar cu vorba pe toți soții fricii/ Îmbărbătatu-i-am bine, să nu se-nspăimânte să fugă./ Iar când și parul acela, măslinul, mai-mai să se-aprindă,/ Oricât de verde era, și grozav ce lucea din cenușă,/ Iată, și eu l-am luat de îndată din foc, și-mprejuru-mi/ Soții se strânseră, mare curaj de la zei cuprinzându-i,/ Și apucară de par, de măslinul cu vârful ca țeapă,/ Și i-l înfipseră-n ochi: iară eu, dinapoi, cu-opinteală/ L-am răsucit, tot la fel cum un sfredel un meșter l-apasă,/ Iară ceilalți, mai în jos, cu cureaua, de-o parte și de-alta/ Îl răsucesc tot mereu, iară el se-nvârte întruna./ Astfel și noi parul aprig, cu vârf înfocat, apucându-l,/ I-l răsuceam lui în ochi, sânge cald

izvorând, ca șuvoiul./ Jur împrejur, și sprâncene, și gene îi arse văpaia,/ Vârful de jar arzător, sfârâindu-i în foc și găvanul./ Tot precum, când un fierar o secure mai mare sau teslă/ Vâră în apă, călind-o în rece căldare,-i hui mare,/ Iar de aici vine iarăși a fierului aspră tărie,/ Tot așa îi sfârâia și lui ochiul, cu parul într-însul./ Groaznic de tare răcnit-a, iar peștera dete iar muget:/ Noi, îngroziți, ne ascunserăm toți, iară el paru-l smulse/ Din fundul ochiului său, șiroind până jos de crunt sânge./ Îl aruncă de la sine, bătând ca nebunul din mânuri/ Și tot strigând la Cyclopi cu glas tare — la cei dimprejuru-i/ Locuitori de prin peșteri, pe creste bătute de vânturi./ Ei și veniră, degrabă, la strigătu-i, care de unde,/ Și, înșirându-se-afară, prin jur, întrebau care-i baiul:/ „Ce strigi atâta de tare, o, tu, Polyfeme, blesteme-n/ Noaptea ce binecuvântă, de somnul cel bun alungat-ai?/ Oare-i vreun muritor ce-ți înșfacă și-ți duce din turmă,/ Au cineva, vreun viclean sau tâlhar, dă să ni te ucidă?“/ Lor le răspunse, din 'luntru strigând, Polyfem cel puternic:/ „Dragilor, Nimeni hain mă ucide, iar nu cu putere!“/ Deci, întorcându-i răspuns, ei rostiră-aripate cuvinte:/ „De nu te bate niciunul, cum singur te afli acolo,/ Boala ursită de Zeus cel Mare nu-i cum s-o abatem,/ Ci fă tu bine și roagă-te tatălui Poseidon!“/ Astfel au zis și s-au dus; și îmi râse și inima-n mine,/ Cum i-amăgise pe ei acel nume al meu, și-a mea cursă.

Rămânea însă problema ieșirii din peștera blocată. Gemând întruna și căutându-și drum bâjbâind cu mâinile, ciclopul luă piatra cea mare din ușă și se așează în prag. Cu ingeniozitate, Ulise a legat laolaltă trei berbeci mari din turmă, „bine hrăniți, blană groasă,/ Mari și frumoși, cu un fir

preafrumos — blana lor viorie!“ Și a pregătit în total șase asemenea triade. Berbecul din mijlocul fiecărui grup avea să poarte câte un bărbat agățat dedesubt, protejat de berbecii de pe lateral. Pentru el și-a ales un berbec tânăr și frumos, „berbecul de frunte din turmă“, și s-a ghemuit sub pântecul lui lânos; și de îndată ce au început să mijească zorii, cei nouăsprezece berbeci au ieșit din peșteră laolaltă cu turma, purtând cu ei șapte oameni.

De remarcat: străpungerea simbolică a ochiului („ochiul taurului“: analog cu ușa soarelui către lumea de dincolo); numele simbolic Nimeni (renunțarea la sine odată cu trecerea către lumea de dincolo: întrucât nu a vrut să-și afirme caracterul secular, numele și faima, Ulise a putut să treacă pe lângă paznicul pragului cosmic, să intre într-o sferă a forțelor transpersonale, asupra cărora eul nu are niciun control); identificarea cu berbecul (simbolic, un animal solar: a se compara cu egipteanul Amon).

4. Corăbiile au navigat spre *insula lui Aiolos (Eol)*, zeul vântului (*pneuma, spiritus*, spirit): o insulă plutitoare unde zeul și cei doisprezece copii ai săi (șase fiice și șase fii) locuiau în palate de bronz. „Iară pe fete le dete feciorilor — soațe mărite./ Toți lângă tatăl iubit și alături de mama lor dragă/ Șed ospătând din mâncări și bucate.“

„Datu-mi-a și un burduf“, spune Ulise, „dintr-o piele vârtoasă de taur/ De nouă ani, unde-a vânturilor căi legatu-le-a bine./ .../ Iar în corabia zveltă legatu-le-am bine cu-o strună/ Albă, de-argint, niciun strop de prin ele cumva să nu sufle./ Iară el mie îmi dete suflarea Zefirului, bună,/ Ca să ne ducă, din urmă, pe noi și cu nava“.

Timp de nouă zile și nouă nopți, corăbiile au navigat purtate de vânturile din burduf, iar în a zecea zi au zărit pământul, casa. Dar, în vreme ce

Ulise dormea, oamenii săi, curioși să vadă ce bogății erau în burduf, l-au deschis și o rafală violentă a împins flotila înapoi în ostrovul lui Aiolos, care de data aceasta a refuzat să-i primească.

Putem recunoaște în această aventură și în următoarea reprezentări simbolice ale unei experiențe psihologice comune: mai întâi euforie (Jung o numește „inflație"), apoi depresie: secvența maniaco-depresivă comună studenților din anul II și sfinților. După ce a făcut primul pas — să spunem că a trecut pragul spre un fel de iluminare —, grupul a crezut că și-a atins deja scopul; cu toate acestea acțiunea abia începuse. Dacă o descriem în termeni de psihologie individuală, experiența ar arăta cam așa: în timp ce Ulise, voința conducătoare, dormea, oamenii săi, facultățile necontrolate, au deschis burduful („lucrul interzis"). Exprimată în termeni sociologici: realizarea individuală a fost anulată de voința colectivă. Sau, punând laolaltă cele două seturi de termeni: Ulise nu se eliberase încă de identificarea cu grupul său, cu idealurile de grup, cu judecățile de grup etc.; dar renunțarea la sine înseamnă și renunțarea la grup. Prin urmare după o inflație socială însuflețitoare a urmat:

5. *Deflație, umilință, noaptea întunecată a sufletului:* „Iară de-acolo pe mare plutirăm, cu gânduri cernite./ Li se sfârșea și suflarea vâslașilor, greu dând la rame,/ Chiar din a lor rătăcire, căci pic de-nsoțire [de vânt] n-avut-am". Iar în a șaptea zi, după mari osteneli, au ajuns în *Țara Laistrygonilor,* un ținut bogat cu multe turme, unde câțiva dintre tovarășii lui Ulise au coborât pe țărm pentru a cerceta zona.

Au văzut un oraș în depărtare și au dat peste o fată care scotea apă dintr-o fântână. Era fiica regelui, care i-a dus acasă la ea, unde s-au întâlnit cu mama ei, „cât un munte de-naltă", o ființă respingătoare.

Aceasta l-a chemat pe rege, care, și el un uriaș, a luat pe unul din grup și se pregătea să-l mănânce, în timp ce ceilalți au rupt-o la fugă înspăimântați. Regele a scos un strigăt de luptă, la care nenumărați laistrygoni au apărut din toate părțile și, năpustindu-se spre țărm, au distrus cu bolovani toate corăbiile, în afară de una singură.

6. Umilit, epuizat și bătut, marele nostru călător Nimeni era acum pregătit pentru prima sa întâlnire fundamentală cu principiul feminin, nu în termeni de *areté*, frumusețe, constanță, răbdare sau inspirație, ci în termenii impuși de *Circe, cea cu mândre cosițe,* o nimfă născută de o fiică a lui Oceanos cu Helios, care-și revarsă lumina asupra tuturor oamenilor.

Corabia a ajuns la insula lui Circe fără ca oamenii să-și dea seama, rămânând două zile și două nopți întinși pe țărm, „roși de necazuri". Dar, când mijiră zorii celei de-a treia zi, Ulise, luându-și sulița și sabia, a urcat pe un deal și, aruncându-și ochii roată, a văzut un fir de fum înălțându-se undeva din pădure. În timp ce se întorcea la oamenii săi, a ucis un cerb falnic, cu coarne rămuroase, și au mâncat cu toții, plângându-și tovarășii morți. Apoi câțiva dintre ei au plecat în recunoaștere, iar într-o poiană din pădure au descoperit palatul din piatră al lui Circe, frumos poleit.

> Prin jurul lui se aflau lupii cruzi, ca și leii sălbatici,/ Pe care ea-i fermecase, cu leacuri măiastre și rele./ Dar ei la oameni nicicum nu săriră, ci-n juru-le numai,/ Cozile mari fluturând, guduratu-s-au a bucurie./ Iar după cum la stăpân se strâng câinii, când e pe la cină,/ Dând toți din coadă, căci dă, de tot fel, bunătăți pentru dânșii,/ Tot așa, lupii-mprejur și cu leii cu gheare ca fierul/

Se gudurau: iar ai noștri cu spaimă priveau cele fiare./ Steteră-apoi la pridvorul zeiței, Cosiță-de-aur,/ Iară în casă-auziră cântarea frumoasă-a lui Circe,/ Care lucra la războiul cel mare și meșter, subțire,/ Văl minunat, plin de har, cum i-e mândra lucrare-unei zâne./ Ci către ei vorbă prinse Polites, fruntaș printre oameni,/ Care-mi era cel mai drag dintre soții mei toți, iubit foarte:/ „Dragii mei, iată că-nluntru, lucrând la războiul cel mare,/ Cântă frumos cineva, iar palatul, duios, dă răsunet —/ Ori o zeiță,-ori femeie: ci glas să-i dăm iute de-aicea!“/ Astfel grăit-a, iar ei ridicară glas mare, cu strigăt./ Ea a ieșit de îndată, și porțile-i dalbe-și deschise,/ Pe toți chemându-i la ea: ei, ca orbii, porniră pe urma-i,/ Euryloh însă locului stete, ghicind șiretlicul./ Îi așeză înlăuntru, poftindu-i pe lavițe, jilțuri,/ Și-i omeni cu merinde și caș, miere galbenă, dulce,/ Într-un păsat cu vin bun, cel de Pramnos: iar toată mâncarea/ Dreasă fu bine cu farmece tari, ca să-și uite de țară./ Dar după ce le dădu și păsatu-au mâncat pe-ntrecute,/ Ea cu vărguța-i lovi și în cocină iute-i închise,/ Ei grohăind și cu râturi de porci se făcură, la trup chiar,/ Ba și la peri, dară mintea din ei le rămase de oameni./ Astfel au stat mai apoi, zăvorâți, vărsând lacrimi, o droaie./ Ghindă și jir azvârlitu-le-a-n troacă, deasupra și coarne,/ Ca să mănânce porcește, ca vierii ce-n tină dorm bine.

Îngrozit, Eurylochus a dus vestea la corabie, iar Ulise și-a luat sabia lui mare de aramă, și-a atârnat arcul pe umăr și a plecat; dar în drum l-a întâlnit pe *Hermes cu vărguța-i de aur,* sub înfățișarea unui tânăr cu tuleie, la vârsta celei mai fermecătoare tinereți, și, deschizându-și palma, îi dădu o *plantă de leac,* căreia zeii îi spun Moly, pentru a-l proteja de magia vrăjitoarei și, avertizându-l în privința felului ei de a

acționa, i-a spus: „Când o-ncerca să te bată ea, Circe, cu varga-i cea lungă,/ Tu trage-ndată, avan, de la șoldu-ți, să scaperi, jungherul,/ Te năpustește la dânsa, cu gând, parcă, a o ucide./ Ea, spăimântată de moarte, va da să te ia la culcare:/ Tu nu i te-mpotrivi: să tăgădui culcușul zeiței/ Doar până ce dezlega-va pe soții tăi buni, iară ție/ Bună primire ți-a da! Pune-o doar jurământul să-ți deie,/ Cel mai slăvit și mai greu, că nu-ți pune la cale vreo caznă/ Alta — ca, gol, să nu facă din tine-un tembel și vreun famen!“

Hermes a plecat apoi spre Olimp, prin ostrovul împădurit, iar Ulise a făcut așa cum i s-a spus. Și, după ce vrăjitoarea s-a jurat și i-a făcut promisiunea, a ajuns, în cele din urmă, în patul frumos al lui Circe, în timp ce slujnicele ei trudeau prin încăperi, patru fecioare născute prin crânguri, din izvoare și râuri sfinte ce curg spre marea sărată. Curând au intrat în încăpere bărbații care fuseseră transformați în porci, iar vrăjitoarea, așezându-se în mijlocul lor, a făcut o altă vrajă. „Lor de pe trup, de îndată, toți perii cei tari le căzură,/ Care-i iscase vrăjita otravă turnată de Circe./ Iară voinicii la loc se făcură, mai tineri ca-n ziua/ De mai-nainte, și mult mai frumoși, mai măreți la vedere.“

Această „căsătorie sacră“ a unui erou care avea acasă 360 de mistreți cu o zeiță care transformă bărbați în porci, făcându-i apoi iarăși bărbați, mai chipeși și mai falnici decât înainte, ne amintește că în mitologia și riturile lui Demeter și ale Persefonei de la Eleusis și la sărbătoarea Antesteriilor porcul era animalul sacrificial, reprezentând o temă a morții și renașterii[245] — așa cum se întâmplă și în riturile melaneziene la care ne-am referit deja. Pe insula lui Circe, protejat de sfatul și puterea lui Hermes, zeul caduceului, Ulise trecuse într-un context de inițieri asociate cu latura opusă a dublei

tradiției clasice, reprezentată de sfera eroică anterioară a vieții. În *Odiseea,* ca și în mitologia melaneziană, zeița, care, cu înfățișarea ei îngrozitoare, este monstrul canibal al lumii subterane, apare, cu o înfățișare blajină, ca îndrumătoare și păzitoare a acelui tărâm și, ca atare, drept cea care oferă viața veșnică.

7. În continuare aflăm că Circe s-a oferit să-l călăuzească pe Ulise pe *tărâmul celălalt.* „Spiță-a lui Zeus, o, Laertiade, încercate Odysseu", a spus ea, „Dar altă cale aveți a-mplini și a duce la capăt,/ Către palatul lui Hades și-al crâncenei Persefoneia,/ Ca s-ascultați și de duhul Thebanului orb, Teiresias,/ Mare proroc, ale cărui puteri și gândire-s aceleași./ Lui, răposat chiar fiind, cuget tare ea, Persefoneia,/ Și numai lui i-a lăsat — ceilalți zburătăcesc, biete umbre!"

Un aspect extrem de important! În sălașul lui Hades nu sunt doar simple umbre. Cei care, la fel ca Tiresias, au văzut și au experimentat misterul celor doi șerpi și, cel puțin într-un anumit sens, au fost atât bărbat, cât și femeie, cunosc ambele părți ale realității; și, în această măsură, au asimilat ceea ce constituie esența vieții și, prin urmare, sunt veșnici.

Sunt câteva rânduri ale lui Sofocle referitoare la misterele de la Eleusis: „Fericiți de trei ori sunt acei dintre oameni care, după ce au urmărit aceste rituri, se pogoară la Hades. Doar pentru ei există viață acolo, căci toți ceilalți suferi-vor îngrozitor"[246].

Iată ideea esențială pentru maturizarea gândirii clasice și, de fapt, ceea ce o deosebește de ecoul său în neoclasicismul academic. Este expresia unei sinteze organice a celor două lumi ale tradiției duale grecești și echivalează, am putea spune, cu obținerea rodului atât al celui de-al doilea, cât și al primului pom din Grădina Edenului — care le-a fost refuzat

cuplului nostru amărât de la cealaltă școală a virtuții.

Urmând instrucțiunile lui Circe, Ulise a navigat până la capătul lumii, unde a ajuns în țara și orașul cimerienilor, învăluit în ceață și nori, un ținut al nopții eterne. Acolo a adus jertfe pentru morți într-un șanț săpat în pământ (spre deosebire de direcția ascendentă a jertfelor către Olimp) și s-au adunat suflete de pretutindeni, cu un strigăt cumplit. A vorbit cu cei pe care îi cunoștea: mama lui, Tiresias, Fedra, Procris, Ariadna și cu mulți alții, Agamemnon și Ahile. Mai mult, acolo l-a văzut pe regele cretan Minos, fiul lui Zeus, ținând un sceptru în mână și condamnând morții de pe tron.

Dar, temându-se ca nu cumva Persefona să-i trimită capul Meduzei, călătorul s-a întors la Circe, mistagogul lui, și a primit de la ea ultimele instructiuni.

8. *Pericolele întâmpinate în drumul către Insula Soarelui:* Acestea au fost după cum urmează: a) Sirenele; și b) stâncile care se ciocnesc sau, pe o cale alternativă, b') Scylla și Charybda. Primul pericol simbolizează ispita beatitudinii paradisului sau, cum spun misticii indieni, „gustarea sucului": acceptarea extazului paradiziac ca scop în sine (sufletul bucurându-se de obiectul său), în locul continuării spre iluminarea transcendentală, dincolo de dualism. Celelalte două reprezintă deopotrivă pragul final al experienței mistice a unirii, care depășește perechile de contrarii: o trecere bazată pe experiență dincolo de categoriile logicii (*A* nu este *B*, tu nu ești asta), dincolo de toate formele de percepție, spre o participare conștientă la conștiința inerentă tuturor lucrurilor. Ulise a ales traseul dintre perechea de contrarii Scylla și Charybda și a trecut mai departe.

Totuși, ajungând pe Insula Soarelui, în timp ce Ulise dormea, oamenii lui, cu un apetit uman, au ucis, au gătit și au mâncat mai multe vite din cirezile solare; iar când au plecat pe mare, „sosi-ntr-o clipită/ Însuși Zefirul, cu vaier, lovind cu vârtej de vântoasă,/ Iară odgoanele prorei le smulse, vuind, vijelia/ Pe amândouă: catargul se frânse-napoi, iară pânza,/ Funii și gruie-n santină căzură“. Corabia, răsturnându-se, s-a scufundat cu întregul echipaj, cu excepția lui Ulise, care, agățat de chilă și catarg, a supraviețuit, rămânând, în cele din urmă, singur.

Acesta a fost punctul culminant al călătoriei lui spirituale.

Analogia dintre această criză și prima călătorie în infern este evidentă. Și contrastul față de cel mai înalt ideal hindus al iluminării este, de asemenea, evident. Căci, dacă Ulise ar fi fost un înțelept hindus, nu s-ar fi trezit acum singur, plutind pe mare, pe drumul către soția sa, Penelopa, pentru a aplica în viața domestică cele învățate. Ar fi fost unit cu soarele — Nimeni pentru totdeauna. Și aceasta este, pe scurt, diferența dintre India și Grecia, dintre calea detașării și cea a angajării tragice.

De fapt, putem compara lecția celor două vizite efectuate de Ulise sub patronajul lui Circe — prima în Țara Morților, a doua pe Insula Soarelui — cu „cele două căi, a fumului și a focului“, despre care vorbesc Upanișadele hinduse din jurul anilor 700–600 î.Hr.[247] În India, ca și în Grecia, tradiția acestor două modalități a aparținut inițial nu arianului, ci componentei prearіene a culturii lor compozite. Mai mult, a fost transmisă zeilor brahmani ai patriarhatului arian (conform unui mit păstrat în *Kena-Upanișad*) de către o zeiță: Uma Haimavati, manifestarea fermecătoare a teribilei Kālī.[248]

Atât în Grecia, cât și în India a fost posibil un dialog între cele două ordine conceptuale conflictuale, patriarhatul și matriarhatul, un dialog pe care tradiția biblică l-a suprimat în mod deliberat exclusiv în favoarea elementului patriarhal. Cu toate acestea, deși atât Grecia, cât și India au promovat această influență reciprocă, rezultatele nu au fost aceleași în cele două civilizații. În India, puterea zeiței-mamă a ajuns, în cele din urmă, să prevaleze în așa măsură încât principiul de inițiativă al eului masculin a fost suprimat, chiar până la anularea dorinței de viață individuală[249]; în timp ce în Grecia, voința și egoul masculin nu numai că au fost menținute, dar au înflorit într-un mod unic în lume la vremea aceea: nu în felul compulsivului „vreau" infantil (care este modalitatea expresivă și conceptul de ego normal în Orient), ci sub forma unei inteligențe responsabile, eliberată atât de „eu vreau", cât și de „tu trebuie", o inteligență care observă rațional și judecă responsabil lumea faptelor empirice, având ca scop final nu slujirea zeilor, ci dezvoltarea și maturizarea omului. Pentru că, așa cum a spus pe bună dreptate Karl Kerényi: „Lumea greacă este în mod fundamental o lume solară, deși în centrul ei nu se află soarele, ci omul"[250].

Și așa ajungem la călătoria spre casă, la întoarcerea lui Ulise din lumea subterană și din Insula Soarelui.

9. *Insula lui Calypso*: În mod miraculos, agățat de niște rămășițe ale corabiei sale, Ulise a trecut din nou printre Scylla și Charybda, iar vreme de nouă zile a fost purtat pe mare, fiind aruncat, în cele din urmă, în cea de-a zecea zi, pe plajele insulei Ogigia, a nimfei Calypso, „cea cu cosițe frumoase". Și acolo a fost pus pe picioare de minunata zeiță, care locuia într-o peșteră înconjurată de pajiști, flori, viță-de vie

și păsări, cântând cu glas dulce și „lucrând la războiul cel mare cu suveica de aur“. A trăit cu ea opt ani (o octavă, un eon), asimilând lecțiile învățate de la prima nimfă, Circe, „cea cu mândre cosițe“. Iar când, în cele din urmă, a venit momentul plecării sale, Zeus l-a trimis pe zeul călăuzitor Hermes să-i poruncească zeiței să-și lase inițiatul să plece; ceea ce ea a și făcut, deși fără tragere de inimă. Ulise a construit o plută, iar după ce ea l-a îmbăiat și l-a înveșmântat în haine frumoase, l-a urmărit cu privirea până a dispărut la orizont.

10. Dar Poseidon, încă supărat din cauza orbirii fiului său, Polifem (de la un nivel la altul, pas cu pas, ne întoarcem prin apele acestei mări adânci și întunecate a sufletului), a trimis o furtună ca să scufunde pluta și, ajuns din nou în mare, Ulise a înotat două zile și două nopți (din fericire pentru recordurile noastre sportive, nu luăm miturile grecești ad litteram, cum facem în cazul Bibliei!). Și, în cele din urmă, a fost aruncat gol pe *Insula Feacilor.* Acolo s-a petrecut episodul fermecător cu micuța prințesă Nausica — aceasta, cu alaiul ei de slujnice, ajunge pe plajă, joacă mingea cu însoțitoarele ei, iar mingea cade în apă; fetele încep să țipe și-l trezesc pe Ulise, care zăcea în tufișuri. El își face apariția acoperindu-se cu o creangă înfrunzită și, după o clipă de spaimă, fetele (din nou principiul feminin, dar acum într-o încântătoare variantă copilărească) i-au dat să se acopere cu o bucată de pânză și i-au arătat drumul spre palat.

În seara aceea, marele erou venit din țări îndepărtate le-a povestit tuturor, la cină, aventurile de care avusese parte în cei zece ani; iar bunii și blajinii feaci i-au oferit o corabie și un echipaj vrednic care să-l ducă acasă.

Și-apoi și lui Odysseu îi întinseră pături și dalbul/ Lui așternut, sus, pe punte, la pupă, pe nava înaltă —/ Nedeșteptat a dormi. Ci urcă el, și-apoi se întinse,/ Fără-un cuvânt; iară ei se-așezară pe bănci fiecare/ Orânduit, dezlegând și odgonul din ochiul de piatră./ Iară, de cum, aplecați, cu lopețile stropi răsfirară/ Mării, *și lui, pe pleoape, un somn nesfârșit i se puse,/ Nedeșteptat, drag și dulce, nespus, prea asemenea morții...*

11. „*Ci, atuncea, zeiescul Odysseu,/ Când el din somn se trezi, de demult călător, țara-i dragă/ N-o cunoscu.*“

S-ar fi putut spune mai clar de atât?

Când, în adâncul nopții, se apropiase de palatul lui Circe, Hermes i-a fost călăuză lui Ulise, iar când a venit vremea să o părăsească pe Calypso, tot Hermes i-a fost mesager: călăuzitor al sufletelor, zeul caduceului și stăpânul celor trei zeițe. Acum însă, după ce călătorul a ieșit din marea nocturnă a formelor mitice și s-a trezit din nou cufundat în lumea reală, cu aspectele ei sociale (acum realități domestice), călăuză avea să-i fie *Atena*. Aceasta i-a apărut pe plajă sub înfățișarea unui tânăr „Fraged de tot, cum sunt, dragi, flăcăiașii stăpânilor țării,/ Mantia bună pe umeri având, îndoită, frumoasă,/ Iar în picioare gingașe sandale, și-o suliță-n mână./ Se bucură Odysseu că-l văzu și-nainte-i ieșit-a,/ Și, agrăindu-l, astfel glăsui aripate cuvinte...“

Atena deja îl determinase pe fiul lui, Telemah, să părăsească palatul mamei sale, pe care pretendenții împreună cu slujitoarele lor îl jefuiseră și-l transformaseră într-un bordel. Se apropiase de porticul palatului în chip de străin, iar tânărul, care stătea cu inima grea printre pretendenți, gândindu-se la bunul său tată, l-a văzut pe vizitator și s-a ridicat să-l întâmpine în portic. În acea seară, după

cină, zeița l-a sfătuit să meargă să-și caute tatăl, intenționând astfel să-i ajute pe cei doi să se întâlnească.

Iar întâlnirea lor avea să aibă loc în coliba porcarului lui Ulise.

Așadar, încă o dată în această epopee a plecării, inițierii și întoarcerii, aflăm că motivul arhaic eleusino-melanezian al porcului constituie una dintre temele fundamentale și marchează momentele importante ale contopirii celor două lumi ale Eternității și Timpului, ale Morții și Vieții, ale Tatălui și Fiului.

Ultimele episoade se desfășoară după cum urmează:

12. *Sosirea lui Ulise acasă:* Transformat de Atena într-un cerșetor (iarăși Nimeni), la întoarcere, stăpânul casei a fost recunoscut doar de câinele său si de bătrâna lui doică. Aceasta din urmă văzuse mai sus de genunchiul său vechea cicatrice a unei răni provocate cândva de un colț de mistreț. (Se poate face o comparație cu relația dintre Adonis, Attis și, în Irlanda, Diarmuid și mistreț.) Ulise i-a poruncit doicii să tacă și a observat o vreme purtarea nerușinată a pețitorilor și a slujitoarelor lor în casa sa; iar în cele din urmă:

13. Penelopa făgăduiește să se mărite cu acela dintre pețitori care putea să tragă cu puternicul arc al soțului ei și să străpungă douăsprezece securi. Niciunul dintre pretendenți nu a putut nici măcar să întindă coarda arcului. Unii au încercat bărbătește. Apoi s-a oferit cerșetorul care tocmai sosise, însă toți l-au luat în râs. Totuși după cum spune textul:

> Ochii-ațintind spre-Odysseu, care-avea-n mână arcul cel tare/ Și-l mânuia, încercându-l mereu și pe-o parte, și pe-alta,/ Nu cumva carii prin coarne

să roadă, cât fu el departe.../ Dar multîncercatul Odysseu,/ De cum văzut-a și l-a încercat, arcul mare, pe pofta-i —/ Cum un bărbat priceput să ia lira, măiastru să cânte,/ Fără vreo caznă întinde-a ei strună cu cheia cea nouă,/ Bine prinzând de-amândouă-a ei icuri, strâns, mațul de oaie —/ Tot așa, fără vreun icnet, întinse și arcul Odysseu./ Și-apoi, prinzându-l, cu dreapta-ncercă struna-i bună, s-audă:/ Iar ea frumos îi sună, ca un cântec de privighetoare./ Pe pețitori însă oful și ciuda-i cuprinse, iar fața/ Li se schimbă la culoare: dar Zeus tare tunet tunat-a./ Se bucură peste fire atunci mult hârșitul Odysseu,/ Că semn din ceruri, minune, i-a dat însuși fiul lui Cronos,/ Și apucă o săgeată grăită, ce-i sta lui pe masă,/ Goală — căci lui celelalte în tolbă-i stăteau, înlăuntru,/ Cele din care-n curând crunt aveau să se-nfrupte Aheii./ Prins-a săgeata-n cătare și-ntinse de strună și pene,/ Chiar cum stătea așezat, și-i și dete-apoi drumul să zboare,/ Bine-nainte țintind: prin securile toate străpunse,/ Gaura lor nimerind; ci săgeata zburat-a afară,/ Tot chiar de-a dreptul.

După ce și-a dovedit astfel trecerea prin cele douăsprezece semne și că este stăpânul palatului, eroul solar a continuat doborându-i cu măiestrie pe pretendenți. „Deteră-apoi din picioare, mărunt, dară nu multă vreme.“ După care: „Ai, și te-așteaptă culcarea, de sufletul tău te îndeamnă“, a spus Penelopa cu înțelepciune. „Spune-mi și mie de truda-ți: căci sigur, socot, și pe urmă/ Multe-ai să-mi spui, dar acuma tot nu-i mai prejos ca să aflu!“

IV. Polisul

Saltul de la epoca întunecată a regilor războinici barbari ai lui Homer la zilele luminoasei Atena — care apăruse dintr-odată în secolul al V-lea î.Hr., ca o floare deschizându-se rapid, cea mai promițătoare civilizație din lume — este comparabil cu trecerea bruscă de la visul copilăriei (viața impusă mitologic) la tinerețea conștientă și responsabilă. Mintea, care a îndrăznit, în cele din urmă, să-l omoare pe bătrânul balaur șuierător cu solzi de aur „Trebuie!", începuse, animată de sentimentul noutății, să scoată propriul răget leonin. Și cum vuietul de foc al soarelui ce răsare risipește turmele de stele, tot așa viața nouă a alungat-o pe cea veche, nu numai în Grecia, ci în întreaga lume (când va fi învățat într-o bună zi să-și deschidă ochii).

„Forma noastră de guvernământ nu concurează cu instituțiile altora", a declarat Pericle (495?–429 î.Hr.) în celebra sa oratie funebră, lăudând viața pentru care atenienii, în Războiul Peloponesiac, luptau la vremea aceea încercând să și-o păstreze.

> Avem o constituție care nu imită legile vecinilor, ci mai degrabă noi înșine suntem exemplu, fără să imităm pe alții. În privința numelui — din pricină că este condusă nu de câțiva, ci de mai mulți cetățeni — s-a numit democrație, și, după lege, toți sunt egali în privința intereselor particulare; cât despre influența politică, fiecare este preferat după cum se distinge prin ceva, și nu după categoria socială, ci mai mult după virtute, iar dacă este sărac, dar poate să facă vreun lucru bun pentru cetate, nu este împiedicat pentru că n-are vază. În raporturile cu comunitatea și în privința suspiciunii reciproce în activitatea zilnică ne manifestăm liberi

activitatea, fără să ne mâniem pe vecin dacă face ceva după pofta inimii lui...

Desigur, am procurat și pentru suflet foarte multe recreații după oboseli, practicând obiceiul întrecerilor și serbărilor, care durează un an, și fasturilor particulare deosebite, al căror farmec zilnic înlătură încruntarea. Ne vin — din pricina măririi cetății — din toate ținuturile de toate, și [așa] se face că nu ne bucurăm mai mult de roadele care se fac la noi decât de cele aduse de ceilalți oameni.

Ne deosebim de acești dușmani și în ceea ce privește pregătirile militare. Astfel, noi le deschidem cetatea tuturor și nu există învățătură sau spectacol de la care să oprim pe cineva să ia parte, izgonind pe străini de teamă ca nu cumva, nefiind ascunse, să le privească vreun dușman și să poată trage foloase; fiindcă noi nu ne bizuim atât pe fasturi amăgitoare, cât pe entuziasmul cu care săvârșim faptele; în ceea ce privește educația, lacedemonienii caută încă de tineri, prin exerciții obositoare, deprinderea de a fi curajoși, pe când noi, deși ducem o viață mai destinsă, nu înfruntăm deloc mai puțin curajos decât ei primejdiile de același fel...

Aceiași oameni au grijă, în același timp, și de treburile particulare, și de cele publice, și alții, care sunt ocupați cu alte îndeletniciri, pot să cunoască fără lipsuri treburile publice, deoarece noi singuri nu socotim inactiv pe cel care nu ia parte la chivernisirea acestor treburi, ci-l numim inutil [pentru stat]; apoi, noi înșine decidem asupra treburilor publice și căutăm să ne dăm exact socoteala asupra lor și nu socotim că discuțiile sunt o pagubă pentru fapte, ci lipsa de lămurire prin discuții făcute mai înainte de a

porni la înfăptuirea a ceea ce trebuie. Căci, în mod deosebit, noi, aceiași, avem obiceiul de a fi îndrăzneți la faptă și de a reflecta asupra celor ce vom întreprinde; acest obicei, altora le produce: lipsă de lămurire — îndrăzneală, iar reflecțiunea — ezitare. Pe bună dreptate ar putea fi socotiți foarte tari la suflet aceia care cunosc foarte lămurit și primejdiile, și plăcerile și care, din această pricină, nu se dau în lături de la înfruntarea primejdiilor.

Și în ceea ce privește virtutea suntem cu totul opuși multora, deoarece ne câștigăm prieteni nu primind, ci făcând servicii. Și este mai capabil cel care face [un serviciu] să-și păstreze recunoștința altuia, ca fiindu-i datorată prin bunăvoința aceluia căruia i-a făcut serviciul, pe când cel care datorează [un serviciu] este mai puțin zelos, știind că răspunde printr-o faptă virtuoasă nu ca să-și atragă recunoștință, ci ca să-și achite o datorie. Și noi singuri facem servicii, fără constrângerea temerii, nu gândindu-ne la interes, ci având siguranța libertății.[251]

După ce au trecut încercări cărora puțini le-ar fi supraviețuit, grecii au reușit să respingă hoardele persane superioare numeric și nu o dată, ci de patru ori, iar asta în pragul celui mai decisiv secol pentru maturizarea spiritului uman din istoria lumii. Și pe bună dreptate erau mândri că sunt bărbați și nu sclavi; că sunt singurii din lume care au înțeles, în cele din urmă, cum ar trebui să trăiască oamenii — nu ca slujitori ai unui zeu, supuși vreunei legi divine, sau ca slujbași loiali regulii vreunei ordini cosmice ciclice, ci ca indivizi înzestrați cu rațiune ale căror legi erau alese în mod liber și nu „auzite“ de la vreun zeu; ale căror arte celebrau umanitatea, nu

divinitatea (deoarece acum până și zeii deveniseră oameni); și în ale căror științe începea în sfârșit să apară adevărul, nu doar fantezia. Ordinea cosmică trebuia privită nu ca model al ordinii umane, ci drept cadru sau limitare a ei. Nici societatea nu trebuia sanctificată mai presus decât oamenii care o alcătuiesc. Prin urmare, după ce am parcurs toate acele milenii de religie de până atunci, putem înțelege uimirea provocată în lume de minunata și noua umanitate a polisului grecesc. După cum bine arată profesorul H.D.F. Kitto: „Cu siguranță, dintre descoperirile poporului său, un grec din Antichitate ar fi pus pe primul loc faptul că au aflat cel mai bun mod de a trăi“[252].

Impactul acestei întorsături asupra peisajului mitologic este evident, mai întâi în antropomorfismul extrem al panteonului grec, iar apoi în prezența vagă, dar mereu resimțită a forței Moirei, a destinului, capabilă să-i influențeze chiar și pe zei. Spre deosebire de viziunea anterioară din Epoca Bronzului a unui proces clar, ordonat matematic, definit de ritmul planetelor, la a cărui mașinărie sunt angrenate toate lucrurile, pe care o slujesc ca agenți, concepția greacă sugerează o ordine indefinibilă, între ale cărei limite atât zeii, cât și oamenii își fac alegerile individuale, riscând mereu să încalce granițele nedefinite și să fie pedepsiți, dar având în același timp suficient spațiu — între acele limite — pentru a-și realiza propriile scopuri, concepute în sens uman.

De asemenea, spre deosebire de viziunea biblică (accentuată și mai mult în islam), în care un zeu personal înzestrat cu liber-arbitru precedă ordinea universului, fără a fi limitat de lege, zeii greci erau ei înșiși aspecte ale universului — copii ai Haosului și ai Marelui Pământ, la fel ca oamenii. Mai mult,

Haosul și Marele Pământ au produs lumea noastră nu printr-un act de voință creatoare, ci așa cum semințele produc copaci, prin spontaneitatea naturală a propriei substanțe. Secretul spontaneității poate fi cunoscut sau perceput, în tăcere, în mistere și de-a lungul vieții, dar nu poate fi definit ca voință, lucrare sau plan divin al unei personalități.

Este adevărat că în poemele homerice, Zeus, marea divinitate masculină, domină orice eveniment într-un mod care, la prima vedere, ar putea părea asemănător cu rolul lui Iahve. Cu toate acestea Zeus guvernează lumea doar în raport cu omul, el însuși fiind limitat de dispozițiile destinului. Mai mult, puterea lui, chiar și în domeniul pe care îl controlează, este zădărnicită de alți zei și chiar de oameni care ademenesc alți zei pentru a le câștiga bunăvoința. Iar în scrierile ulterioare, unde apare tendința de a-l ridica pe Zeus deasupra Moirei, făcând ca voința lui personală să devină destin, această intenție nu este expresia unei dorințe, ci e cunoscută ca lege naturală, iar accentul personal al zeului este diminuat în așa măsură încât Zeus devine pur și simplu numele masculin al unui principiu care altfel este cunoscut sub numele de Moira.

Prin urmare nicicând în istoria gândirii grecești propriu-zise nu apare ideea unei cărți de reguli morale revelate de un zeu anume dintr-o sferă a existenței anterioare și dincolo de legile naturii. Astfel, principiul cultural caracteristic atât sinagogii, cât și moscheii, unde cercetările meticuloase desfășurate în căutarea ultimei fărâme de sens existente în cărțile sfinte sunt onorate mai presus de orice știință, nu i-a atras niciodată pe greci. În marile tradiții levantine predomină un asemenea dogmatism, care este opusul științei grecilor: căci,

dacă lumea fenomenologică pe care o studiază știința nu este altceva decât o funcție a voinței lui Dumnezeu, iar voința lui Dumnezeu este supusă schimbării, la ce bun studiul naturii? Întreaga cunoaștere a primului principiu al lumii, adică a voinței lui Dumnezeu, a fost dezvăluită, prin har divin, într-o carte pe care el însuși i-a revelat-o omului. *Ergo:* citește, citește, citește, îngroapă-ți nasul în paginile ei binecuvântate și lasă-i pe păgâni să trimită bezele către Lună.

Grecii trimiteau bezele către Lună — spre care astăzi oamenii vor călători curând —, descoperind că, în definitiv, nu e deloc o zeitate. Studiul rațional al lumii ca un ansamblu de fapte care trebuie observate a început, după cum știm cu toții, odată cu grecii. Căci atunci când trimiteau bezele Lunii sau zorilor trandafirii, ei nu se prosternau, ci se apropiau de ea ca un om de un alt om sau ca un om de o zeiță — și au descoperit astfel ceea ce știm și noi: că totul este cu adevărat minunat, însă poate fi supus unei investigații raționale.

Thales din Milet, primul filosof empiric cunoscut, care a murit la o vârstă foarte înaintată (cca 640–546 î.Hr.), considera că „apa este ἀρχή (*arché*), primul principiu sau cauza tuturor lucrurilor“, dar și că „toate lucrurile sunt pline de zei: magnetul are suflet, deoarece are puterea de a mișca fierul“.

E cam greu în zilele noastre să te entuziasmeze două asemenea afirmații, mai ales că nu par să spună cu mult mai mult decât ceea ce miturile spuneau de secole, și anume că toate lucrurile sunt pline de zei și au ieșit din apele primordiale. Totuși noutatea constă aici în atitudine: nu credința sau acceptarea pasivă a unei doctrine primite, ci cercetarea activă și rațională. Iar consecințele devin clare când se observă că discipolul lui Thales,

Anaximandru (cca 611–547 î.Hr.), nu a repetat ideile profesorului său, ci a spus cu totul altceva; și anume că ἀρχή este ἄπειρον (*apeiron*), „infinitul sau nemărginirea“: nici apă, nici vreun alt element, ci o substanță diferită de toate, infinită, din care iau naștere toate cerurile și lumile care le populează.

În infinit există perechi de contrarii: umed și uscat, cald și rece etc. Iar alternarea lor produce lumea. „De acolo de unde se produce nașterea lucrurilor, tot de acolo le vine și pieirea, potrivit cu necesitatea“, spune Anaximandru, „căci ele trebuie să dea socoteală unele altora, pentru nedreptatea făcută, potrivit cu rânduiala timpului“[253].

Iarna, frigul face nedreptate căldurii; vara, căldura — frigului: însă un principiu al dreptății păstrează echilibrul. Pământul plutește liber în spațiu, fără nimic care să-l susțină, dar rămâne pe loc pentru că este echidistant față de orice altceva. Sferele cerești sunt roți de foc; tunete și fulgere, rafale de vânt. Viața a apărut din elementul umed pe când acesta s-a evaporat din cauza focului, iar omul a fost inițial asemenea unui pește.

Odată cu Anaximandru ne-am îndepărtat cu adevărat de mentalitatea mitică personificatoare de până atunci. Iar un alt discipol al lui Thales propune o altă viziune: ἀρχή este aerul, respirația, a spus Anaximene (*fl.* cca 600). Prin rarefiere și condensare, aerul se diversifică în substanțe diferite: dilatat, aerul devine foc; când este condensat, devine nor, apă, pământ și piatră.

Trebuie să remarcăm că, la vremea aceea, și în India se dezvoltase o gândire filosofică pe care o cunoaștem mai bine prin sistemul Śākhya și știința clasificării a jainismului[254]; și aici s-a întreprins căutarea rațională a substanței sau a elementului primordial. A fost identificat în mod diferit ca spațiu

sau eter (*ākāśa*), din care elementele aer, foc, apă și pământ sunt condensate în această ordine; ca respirație (*prāṇa*); ca pereche suflet–nonsuflet (*jīva/ajīva*); ca putere numinoasă (*brahman*); ca vid (*śunyatā*)... În plus, clasificarea tuturor ființelor, inclusiv a zeilor, în funcție de numărul simțurilor lor, conceptul despre evoluția și involuția formelor și corelarea tuturor acestora cu o știință interioară, psihologică păreau să promită evoluții importante ale cercetării obiective.

Cu toate acestea, în India, principiul apatiei nu s-a impus niciodată în fața principiului punerii în practică, mai ales al aplicării în scopuri psihologice și sociologice. Strălucitele cosmologii, dezvoltate de ceea ce trebuie să fi fost o mare mișcare a gândirii creatoare (posibil în jurul anilor 700–600 î.Hr.), deveniseră, chiar și pe vremea lui Buddha (563–483 î.Hr.), simple icoane: imagini pentru contemplarea religioasă, folosite pentru a purta mintea nu spre lume, ci *departe de ea*. Indiferent de spiritul de cercetare care le-a produs, acesta se consolidase deja într-o tradiție statică și repetitivă. Și, în maniera obișnuită a religiei, cosmologiile erau păstrate și transmise tinerilor lipsiți de spirit critic chiar și atunci când erau infirmate de fapte cunoscute. Ceea ce a împiedicat dezvoltarea unei științe orientale.

În lumea greacă, sistemul de gândire care amintește cel mai mult de cel indian se situa pe linia mișcării orfico-dionisiace, care a culminat în secolul al VI-lea î.Hr. cu puritanismul militant al mai vârstnicului contemporan al lui Buddha, Pitagora (cca 582–cca 500 î.Hr.). Sistemul orfic anterior asumase o atitudine negativă față de lume. Potrivit marelui mit orfic, omul era un amestec din cenușa lui Dionysos și a titanilor.[255] Sufletul (factorul Dionysos) era divin, însă corpul (factorul Titan) îl

ținea înrobit. Prin urmare formula fundamentală era *soma-sema,* „corpul, un mormânt". Iar un sistem teoretic și practic comparabil cu cel al ascezei indiene a fost comunicat de către maeștri inițiați unor cercuri restrânse de devoți. Se spunea că sufletul a revenit la viață în repetate rânduri, legat fiind de roata renașterii (vezi și *samsāra* sanscrită). Cu toate acestea, prin asceză (*tapas* în sanscrită), corpul ar putea fi curățat de deșeurile sale de titan (sanscritul *nirjarā,* „lepădare"), sufletul putând fi astfel eliberat (sanscritul *mokṣa,* „eliberare"). Se foloseau și ritualuri care favorizau meditația asupra elementului divin (în sanscrită, *bhakti,* „devoțiune"). Și când, în cele din urmă, în extaz (*samādhi*), inițiatul se unea cu propria ființă intrinsecă (*svasvarūpam*), era divin (*Śivāhaṁ,* „Eu sunt Șiva").

Pe unde rătăcește Zagreus în miez de noapte, rătăcesc
și eu;
Am rezistat strigătului său tunător;
I-am împlinit cultele roșii, sângeroase;
Ținut-am aprins focul pe muntele Marii Mame:
Sunt liber și chemat-am pe nume
Un Bacchus al preoților înzăuați.

Îmbrăcat în alb pur, m-am curățat
De nașterea ticăloasă a omului și de țărna ce mă-ngroapă,
Și depărtat-am de buzele mele
Atingerea oricărei cărni în care fost-a cândva viață.[256]

Practica ascetică includea vegetarianismul, după cum ne arată ultimele două versuri; iar dacă interpretăm literal al treilea vers, „I-am împlinit cultele roșii, sângeroase", asta înseamnă că atât în cultul orfic, cât și în cel dionisiac exista un ritual de „mâncare a cărnii crude" (*omofagie*). Se pare că se

celebra sau se simula și un fel de căsătorie sacră. Mai întâi, știm că neofitul era acoperit cu un văl, ca o mireasă; apoi i se aducea un *liknon*, un coș de răchită în formă de lopată, conținând un falus și mai multe fructe (vezi și *supra*, Figura 7), iar în cele din urmă i se strecura în sân un șarpe de aur care era scos prin partea de jos: zeul, ca propriul tată, renăscut din devot.

Nu găsesc nicio diferență *fundamentală* între toate acestea și învățătura hindusă jainist-sankhya-vedantică despre eliberare, cu excepția faptului că în Grecia doctrina nu a prins niciodată, ci a rămas secundară și străină de spiritul în general pozitiv al culturii. Unii au încercat să demonstreze că mișcarea a apărut în India, ceea ce este puțin probabil. Mai curând se poate ca în ordinea arhaică a Epocii Bronzului să fi existat o sursă comună care, în etapele sale finale, a suferit o transformare negativă pe care am numit-o *Marea Inversare*[257], când, din Egipt până în Mesopotamia, în urma secolelor de invazii, crime și jafuri, a apărut o literatură a lamentației. După care, pentru mulți, centrul interesului religios s-a mutat din această lume în cealaltă, iar disciplinele care în epocile anterioare fuseseră îndreptate spre atingerea perfecțiunii s-au transformat în căi de evadare din lume.

Însuși numele Orfeus aparține celei mai vechi moșteniri de nume grecești: cele care se termină în *—eus* (de exemplu, Atreus). Acestea sunt nume prehomerice. Reprezentările timpurii îl înfățișează cântând, atrăgând animalele cu puterea cântecului său; sau cântând la sărbători, având ca ascultători — semnificativ — bărbați. Dr. Karl Kerényi sugerează plauzibil că ideea de bază este aceea a unui inițiator a cărui putere transformă chiar și cele mai sălbatice creaturi, animale și oameni care trăiesc în sălbăticie.

O asemenea personalitate ar fi fost asociată cu inițierea tinerilor, care se desfășura în locuri sălbatice, în absența femeilor. Acolo, prin muzică și cântec, li se dezvăluia ceva semnificativ care îi elibera de primitivismul lor însetat de sânge și dădea un sens profund ceremoniilor de trecere de la copilărie la maturitate. Iar crainicul acestui mister cânta la liră, dar nu era un simplu cântăreț.

Mai târziu, în perioada vieții urbane grecești, rupți de legătura tribală anterioară a riturilor secrete ale bărbaților, așa-numiții Ορφεοπελεταί (*Orfeopeletai*), „preoți inițiatori ai lui Orfeu", și-au adaptat artele spirituale la noile nevoi spirituale. Iar formele lor de prezentare erau acum împărțite într-o categorie inferioară, în mare parte ritualică, și una superioară, pur spirituală, filosofică, unde inițiatorii erau, de fapt, filosofi: mai întâi pitagoreicii, dar apoi și alții — de la Empedocle la îndrăgiții și cunoscuții noștri convivi platonicieni.[258]

În învățăturile lui Pitagora, căutarea filosofică a lui ἀρχή, prima cauză și primul principiu al tuturor lucrurilor, a condus la analizarea problemei magiei însăși a lirei lui Orfeu, care liniștește inimile oamenilor, le purifică și le redă părții lor divine. Concluzia lui a fost că ἀρχή este un număr, că poate fi auzit în muzică și că, printr-un principiu de rezonanță, influențează — și, prin urmare, ajustează — armonia sufletului. Ideea este esențială atât pentru arta indiană, cât și pentru cea din Orientul Îndepărtat și poate data din vremea piramidelor. Totuși, din câte știm, Pitagora a fost primul filosof care a expus-o în mod sistematic ca principiu prin care arta, psihologia, filosofia, ritualul, matematica și chiar atletismul pot fi considerate aspecte ale unei singure științe a armoniei. În plus, abordarea ei a fost întru totul grecească. Măsurând

lungimile corzilor având aceeași tensiune, lovite astfel încât să redea note diferite, el a descoperit raportul 2:1 pentru octavă, 3:2 pentru cvintă și 4:3 pentru terță. Și atunci, după cum afirmă Aristotel, pitagoreicii „au conceput elementele numerelor ca fiind elementele tuturor lucrurilor și au socotit că *Cerul întreg este armonie și număr*“[259]. Așa că, în cele din urmă, cunoașterea, și nu extazul mistic, a devenit calea către împlinire; iar noua știință a grecilor s-a alăturat armonios modurilor străvechi ale mitului și artei rituale, pentru noua viață.

---

215 N.G.L. Hammond, *A History of Greece to 322 B.C.*, The Clarendon Press, Oxford, 1959, pp. 36–37.

216 *Mitologia orientală*, pp. 168–172.

217 Leo Frobenius, *Shicksalskunde im Sinne des Kulturwerdens*, R. Voigtländers Verlag, Leipzig, 1932, p. 99.

218 *Mitologia primitivă*, pp. 166–218.

219 *Mitologia orientală*, p. 173.

220 Palmer, *op. cit.*, p. 120; Hammond, *op. cit.*, p. 74.

221 Nilsson, *op. cit.*, vol. I, p. 347. Figurile 20 și 21 apar pe statuete aflate la Muzeul din Heraklion, fiind reproduse pentru prima dată de Evans.

222 K. Kerényi, *The Gods of the Greeks*, pp. 119–120, citând din Hesiod, Pindar, Euripide, Imnul homeric 28, Apolodor Mitograful și Crisip Stoicul.

223 Hammond, *op. cit.*, p. 60.

224 Robert Graves, *The Greek Myths*, Penguin Books, Harmondsworth și Baltimore, 1955, vol. I, pp. 17 și 244 [trad. rom.: Robert Graves, *Miturile Greciei antice*, traducere de Ciprian Șiulea, Polirom, Iași, 2018, pp. 18 și 111].

225 Hammond, *op. cit.*, p. 39.

226 *Mitologia orientală*, pp. 208–214.

227 *Mitologia primitivă*, pp. 166–195, 414–423.

228 *Ibidem*, pp. 418 și urm.

229 Palmer, *op. cit.*, pp. 130–131.

230 Graves, loc. cit.

231 Frazer, *op. cit.*, p. 5 [trad. rom.: James George Frazer, *Creanga de aur*, ed. cit., vol. 1, p. 17].

232 *Mitologia primitivă*, p. 158.

233 Eschil, *Fragmentul 261*, *apud* Kerényi, *The Heroes of the Greeks*, p. 51.

234 Kerényi, *The Gods of the Greeks*, pp. 48–49, cu referințe; *The Heroes of the Greeks*, Grove Press, New York, 1960, pp. 46–54, cu referințe; vezi și Graves, *op. cit.*, vol. I, pp. 237–245 [trad. rom.: Robert Graves, *Miturile Greciei antice*, ed. cit., pp. 202–209].

235 Sigmund Freud, *A General Introduction to Psychoanalysis*, Garden City Publishing Company, New York, 1935, p. 125 [trad. rom.: Sigmund Freud, *Opere esențiale 1. Introducere în psihanaliză*,

traducere de Ondine Dascălița, Roxana Melnicu, Reiner Wilhelm, Trei, București, 2010, p. 158].

236 Harrison, *Prolegomena,* p. 292.

237 *Ibidem,* p. 298.

238 Carl G. Jung, *Two Essays on Analytical Psychology*, Bailliere, Tindall and Cox, Londra, 1928), pp. 188–189 [trad. rom.: Carl G. Jung, *Opere complete 7. Două scrieri despre psihologia analitică*, traducere de Viorica Nișcov, Trei, București, 2003, pp. 203–204].

239 Carl G. Jung, *Two Essays on Analytical Psychology*, p. 52 [Carl G. Jung, *Opere complete 7*, p. 66].

240 Harrison, *Prolegomena,* p. 294. Figura 22, care reproduce imaginea de pe o vază greco-etruscă având figuri negre, păstrată la Luvru, a fost discutată pentru prima dată de Harrison în *Journal of Hellenic Studies,* vol. VII, 1886, p. 203.

241 Nilsson, *op. cit.,* vol. I, pp. 25–26.

242 Gilbert Murray, *The Rise of the Greek Epic,* The Clarendon Press, Oxford, ed. a III-a revăzută și adăugită, 1924, p. 211.

243 *Ibidem,* pp. 211–212.

244 Toate citatele din *Odiseea* sunt în traducerea lui S.H. Butcher și A. Lang, Macmillan and Company, Londra, 1879 [lor le corespund, în limba română, citatele preluate din *Odysseia,* tradusă în hexametri, cu o postfață, bibliografie și indici de Dan Slușanschi, și ilustrată de Alexandru Rădvan, Humanitas, București, 2012].

245 *Mitologia primitivă,* pp. 177–184.

246 Sofocle, *Fragmentul 837;* A.C. Pearson, *The Fragments of Sophocles,* The University Press, Cambridge, 1917, vol. III, p. 52; probabil din *Triptolem,* tragedia sa pierdută.

247 *Mitologia orientală,* pp. 215–223, în special, pp. 219–220, citând *Chāndogya-Upaniṣad* 5.3–10.

248 *Mitologia orientală*, pp. 221–222, citând *Kena-Upaniṣad,* 3.1–4.1.

249 *Mitologia orientală*, pp. 228–256.

250 Karl Kerényi, „Vater Helios", *Eranos-Jahrbuch* 1943, Rhein-Verlag, Zürich, 1944, p. 83.

251 Thucydides, *Peloponnesian War* II.37–40, fragmente, trad. de Benjamin Jowett [trad. rom.: Thucydides, *Războiul Peloponesiac,* studiu introductiv, traducere și note de N.I. Barbu, Editura Științifică, București, 1966, pp. 256–258].

252 H.D.F. Kitto, *The Greeks,* Penguin Books, Harmondsworth și Baltimore, ed. rev., 1957, p. 11.

253 „Anaximandros. Fragmente", traduceri și note de M. Marinescu-Himu, în *Filosofia greacă până la Platon I.1,* redactori-coordonatori Adelina Piatkowski și Ion Banu, studiu istoric de Ion Banu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979, p. 181 (*N.t.*).

254 *Mitologia orientală,* pp. 235–256, 265–268, 271–272; vezi și Heinrich Zimmer, *Philosophies of India,* edited by Joseph Campbell, The Bollingen Series XXVI, Pantheon Books, New York, 1951, pp. 181 și urm. [trad. rom.: Heinrich Zimmer, *Filosofiile Indiei,* traducere de Sorin Mărculescu, Humanitas, București, 2012, pp. 145 și urm.].

255 *Mitologia primitivă,* pp. 104–105.

256 Euripide, *Fragmentul 475,* trad. Gilbert Murray, în Harrison, *Prolegomena,* p. 479.

257 *Mitologia orientală,* pp. 154–162, 228–234.

258 Karl Kerényi, „Die orphische Kosmologie und der Ursprung der Orphik", *Eranos-Jahrbuch* 1949, Rhein-Verlag, Zürich, 1950, pp. 53–78.

259 Aristotle, *Metaphysics* A.986a [trad. rom.: Aristotel, *Metafizica*, A.986a, traducere, comentariu și note de Andrei Cornea, Humanitas, București, 2007, p. 71].

Partea a treia
Epoca marilor clasici

Capitolul 5
Perioada persană

539–331 î.Hr.

I. Dualismul etic

În noiembrie 1754, un tânăr francez pe nume Abraham Hyacinthe Anquetil-Duperron (1731–1805) s-a înrolat ca soldat în armata franceză pentru a merge în India, unde spera să găsească — și unde a găsit, într-adevăr — ce mai rămăsese din lucrările legendarului profet persan Zoroastru. În 1771 și-a publicat ediția din *Zend-Avesta*; iar de atunci, progresul făcut de orientaliști pentru a înțelege relația dintre acele texte și doctrinele creștinismului și ale islamului a fost sigur și convingător, deși extrem de lent.

Cuvintele profetului persan au ajuns până la noi păstrate, ca niște pietre prețioase, în cadrul unei lucrări liturgice ulterioare cunoscute sub numele de *Yasna*, „Cartea Jertfei", o compilație sacerdotală de rugăciuni, mărturisiri, invocații etc. aranjate conform ritualurilor la care au fost folosite. Capitolele sunt împărțite în trei grupe: 1–27, invocații preoțești; 28–34, 43–51 și 53, imnurile *gāthā* ale profetului (predici, cântări și revelații, într-un dialect mult mai vechi decât restul lucrării); iar capitolele 35–42, 52 și 54–72 conțin iarăși invocații preoțești, dezvăluind o teologie mult mai

sistematizată decât cea cuprinsă în imnurile *gāthā* esențiale.

Profesorul L.H. Mills, autorul unei traduceri a cărții *Yasna*, sugerează — în introducerea la ediția respectivă — pentru textele *gāthā* o perioadă cuprinsă între cca 1500 și 900 î.Hr.[260] Profesorul Eduard Meyer îl plasează pe profet în jurul lui 1000 î.Hr.[261] Iar profesorul Hans Heinrich Schaeder, observând că ordinea socială reprezentată în *gāthā* îl situează pe profet într-o lume de „prinți regionali mărunți, care în mod evident nu sunt supuși unui suzeran comun", îi atribuie o dată înainte de ascensiunea Imperiului Mezilor în secolul al VII-lea î.Hr.[262] Pe de altă parte însă, există o școală influentă care tinde să identifice un anume rege Vishtaspa menționat în *gāthā*[263] cu tatăl regelui Darius, Histaspe, ceea ce l-ar plasa pe profet nu mai târziu de cca 550 î.Hr.[264] Problema este extrem de complicată, cu argumente și susținători de fiecare parte. Cu toate acestea dovada vechimii limbii, a ordinii sociale și a atmosferei religioase nu poate fi contestată cu ușurință — nici măcar cu greutate. Ea există. Și, după cum observă cu uimire, dar plin de încredere profesorul Meyer, „faptul că încă mai sunt erudiți care cred că este posibil sau chiar discutabil ca regele Vishtaspa [din *gāthā*] să fie identificat cu tatăl lui Darius, Histaspe, este una dintre anomaliile de neînțeles care au fost deosebit de marcante și de enervante în acest domeniu, ceea ce dovedește cât de departe sunt mulți dintre marii noștri filologi de înțelegerea istoriei și a gândirii istorice"[265].

Meyer l-a numit pe Zoroastru „prima personalitate care a acționat creativ și formativ asupra cursului istoriei religioase"[266]. Firește, faraonul Akhenaton a trăit înaintea lui, dar „monoteismul său solar nu a durat"[267]; în schimb,

de-a lungul întregii istorii a religiozității etice occidentale (spre deosebire de religiozitatea metafizică orientală), marile teme abordate pentru prima dată în dialogurile *gāthā* ale Dumnezeului Adevărului, Ahuramazda, cu profetul său, Zoroastru, pot fi auzite ca un ecou, iar și iar, în greacă, latină, ebraică și aramaică, arabă și în toate limbile occidentale.

Prima noutate a acestei învățături absolut noi constă în abordarea în termeni pur etici a naturii și destinului final atât al omenirii, cât și al lumii. În India nu s-a încercat niciodată introducerea în domeniul religiei a unui principiu de reformare fundamentală sau de reînnoire a lumii. Ordinea cosmică a eonilor, care circulă la nesfârșit într-o puternică roată a veacurilor ce se întorc ineluctabil — din eternitate în eternitate —, nu își va schimba niciodată cursul maiestuos, indiferent ce ar face omul. Soarele, luna, stelele în mersul lor, diferitele specii de animale și ordinele castelor din sistemul social conservator indian vor rămâne veșnic neschimbate; iar adevărul, virtutea, extazul și adevărata ființă constau în a face ceea ce s-a făcut dintotdeauna în mod tradițional — fără crâcnire, fără ego, fără judecată —, exact așa cum s-a învățat. Prin urmare individul avea doar două căi: una, să accepte întregul sistem și să încerce să-și joace rolul cu pricepere, fără speranță sau teamă; iar cealaltă, să renunțe, să se detașeze, lăsându-i pe ceilalți să continue acel joc de marionete. Existența supremă a ființelor (sau, în termeni budiști, Vidul ce se află dincolo de fantasmagoria aparenței) e mai presus de orice judecată etică, ba chiar de orice pereche de contrarii: bine și rău, adevărat și fals, ființă și neființă, viață și moarte. Așa că înțelepții (cum au fost numiți cei care au ajuns, în cele din urmă, după

multe vieți, să-și dea seama de inutilitatea speranței), „arși“, după cum citim, „de focul ciclului etern al nașterii, morții etc. — ca unul care se năpustește spre un lac cu capul în flăcări“[268] — fie s-au retras în pădure pentru a se cufunda dincolo de neființa ființei, fie au rămas în foc, pentru a fi mistuiți printr-o continuă jertfă a sinelui, fără speranță, dar cu compasiune, pe altarul deșertăciunii.

Orientarea unui asemenea ordin de gândire era metafizică; nu etică sau rațională, ci trans-etică, trans-rațională. Iar în Orientul Îndepărtat, ca și în India, indiferent că vorbim de șintoism, taoism, confucianism sau de Mahāyanā, lumea nu trebuia reformată, ci doar cunoscută, venerată, iar legile ei, respectate. Dezordinea personală și socială s-a produs prin îndepărtarea de acele legi cosmice, iar reforma nu putea fi realizată decât prin întoarcerea la rădăcina imuabilă.

În schimb, conform noii viziuni mitice a lui Zoroastru, lumea era coruptă — nu prin natura ei, ci din întâmplare — și trebuia să fie schimbată prin acțiunea omului. Înțelepciunea, virtutea și adevărul se află, așadar, în implicare, nu în detașare. Iar linia crucială de decizie între ființa supremă și neființă era de natură etică, deoarece caracterul primordial al creației fuseseră lumina, înțelepciunea și adevărul, în care totuși pătrunseseră întunericul, înșelăciunea și minciuna, pe care acum omul era dator să le elimine prin propria virtute în gândire, cuvânt și faptă.

Concret, potrivit acestei învățături, două puteri opuse au creat și întreținut lumea în care trăim: în primul rând, Ahuramazda, Stăpânul Vieții, Înțelepciunii și Luminii, Creatorul Ordinii Juste; iar apoi rivalul său, Angra-Mainyu, Demonul Minciunii,

care, când lumea a fost făcută, a corupt fiecare particulă a ființei sale. Aceste două puteri sunt de-o seamă; căci au existat dintotdeauna. Cu toate acestea nu amândouă sunt eterne, deoarece Demonul Minciunii va fi anihilat la sfârșitul veacurilor, când doar adevărul va triumfa. Astfel, pe lângă principala noutate a poziției etice a sistemului zoroastrian, observăm a doua noutate în viziunea sa progresivă asupra istoriei cosmice. Nu mai este vorba de ciclul străvechi, în permanentă mișcare al mitologiilor arhaice din Epoca Bronzului, ci de o succesiune ireversibilă a creației, căderii și răscumpărării progresive ce culminează cu victoria finală, decisivă și incontestabilă a unicului Zeu Etern al Dreptății și Adevărului.

„În plus", spune profetul,

> voi vorbi despre cele două puteri de la începutul lumii; dintre care prea-binefăcătorul s-a adresat astfel vrăjmașului: „Nu suntem uniți nici în gânduri, nici în voință, în înțelegere, nici în credință, în fapte, în conștiințe sau în sufletele noastre".
>
> Și aceasta este prima învățătură pe care mi-a dezvăluit-o atotștiutorul Ahuramazda. Iar acei dintre voi care nu vor asculta și nu vor împlini aceste cuvinte sfinte pe care le-am vestit acum, blestemați vor fi.[269]

O a treia învățătură se referă la unele puteri provenind de la Creator și care trezesc în om echivalentele lor. Cele mai importante dintre ele sunt arhanghelii Inteligența Bună și Ordinea Justă, sprijiniți de Suveranitatea Perfectă și Pietatea Divină, însoțiți de Excelență și Nemurire. Opuse acestora sunt puterile minciunii, cunoscute sub numele de Gând Rău și Aparență Falsă, Lașitate,

Ipocrizie, Suferință și Distrugere. Mai târziu, ele au fost sistematizate ca ierarhii opuse ale binefăcătorilor Amesha Spentas și maleficilor Daevas — din care au fost derivate ordinele creștine ale îngerilor și demonilor. Cu toate acestea, în *Gāthā* nu există încă semne ale unei angelologii astfel sistematizate; diferitele puteri sunt numite și invocate aproape fără deosebire, pentru a activa spiritul devotului. Mai mult, sunt denumite „zei" și „de la Dumnezeu"; și se găsesc perechi în „Mai Buna Inteligență" a fiecărui om.

> O, Creatorule Mare, Stăpâne cel Viu! Inspirat de Înțelepciunea ta Binevoitoare, mă apropii de puterile tale și te implor să-mi dai ca un dar generos — stimulând atât lumea trupului, cât și pe cea a minții — acele realizări derivate din Justiția Divină prin care Dreptatea personificată în noi îi poate conduce pe cei care o primesc întru Preaslăvita Beatitudine.[270]

De cea mai mare importanță este ideea liberului-arbitru și a deciziei individuale autonome. Nu trebuie să te supui ordinelor și obiceiurilor ca un animal de turmă, ci să te comporți ca un om înzestrat cu inteligență. Citim într-un celebru verset:

> Ascultă cu urechile tale; vezi flăcările strălucitoare cu ochii Înțelepciunii Superioare. Și asta pentru a discerne alegerea asupra religiei și asupra omului, fiecare în parte, pentru sine. Înainte de marele efort dedicat cauzei, cercetează învățătura noastră.[271]

Fiecare, după ce și-a ales cauza, trebuie să adere la ea, nu numai cu gândul, ci și cu vorba și fapta. „Cine i se va dedica până va ajunge cel mai bun și

mai sfânt“, a scris profetul, „trebuie să urmeze îndeaproape Religia Bună în cuvânt și faptă. Voința și dorințele lui trebuie să fie în concordanță cu crezul și loialitatea pe care și le-a ales“[272]. Iar când viața i se apropie de sfârșit, ajungând la Chinvat, Podul Judecății, sufletul va cunoaște natura recompensei câștigate.

O reprezentare memorabilă a acestui pod poate fi găsită într-o lucrare zoroastriană ulterioară cunoscută sub numele de „Cartea lui Ardā Virāf“, compusă la o dată nedeterminată în timpul perioadei sasanide (226–641 d.Hr.), când zoroastrismul a fost restabilit ca religie de stat. Documentul descrie vizita dantescă a unui vizionar împătimit, pe când era încă în viață, în lumea cealaltă. La începutul relatării sale, vizionarul a scris:

Făcând primul pas cu Gândul Bun, al doilea cu Cuvântul Bun, iar al treilea pas cu Fapta Bună, am ajuns la Podul Chinvat, cel foarte larg și trainic, creat de Ahuramazda. Și, când am ajuns acolo, am văzut sufletul unui defunct, care în primele trei nopți a stat așezat pe trupul său, murmurând aceste cuvinte din *Gāthā*: „Bine este de cel care a făcut ca folosul său să devină folosul altuia“.

Și, în acele trei nopți, sufletul acela a primit tot atâtea foloase, mângâiere și bucurie câte văzuse în lume, proporțional cu mângâierea, fericirea și bucuria pe care le oferise. După care, când s-au arătat zorii celei de-a treia zi, acel suflet evlavios a pornit în mireasma dulce a copacilor, parfumul care îi fermecase nările când se afla printre cei vii, iar adierea înmiresmată venea spre el dinspre miazăzi, tărâmul lui Dumnezeu.

Iar acolo îi stăteau dinainte propria-i Religie și propriile-i Fapte, sub forma unei fete minunate,

plină de virtute, cu sânul proeminent; adică sânii îi atârnau, ceea ce este plăcut pentru inimă și suflet. Iar forma ei era pe cât de strălucitoare, pe atât de plăcută ochiului, iar contemplarea ei era de dorit. Sufletul de la pod a întrebat-o pe fecioară: „Cine ești? Ce fel de persoană ești? În lumea celor vii nu am văzut niciodată o fecioară cu forme mai grațioase și cu trup mai frumos decât al tău". La care ea a răspuns: „O, tinere cu gânduri bune, cuvinte bune, fapte bune și religie bună, eu sunt propriile tale fapte. Datorită voinței și faptelor tale bune sunt atât de măreață și de frumoasă, atât de dulce-parfumată, de triumfătoare și fericită după cum vezi. Pentru că în lume ai cântat *gāthās*, ai sfințit apa cea bună, ai îngrijit focul și i-ai cinstit pe cei evlavioși care au venit la tine de departe și de aproape. Deși plină de viață la început, am devenit și mai veselă datorită ție; deși virtuoasă, am devenit și mai virtuoasă; deși așezată pe un tron strălucitor, datorită ție mă aflu pe un tron și mai strălucitor; și, deși sublimă, prin tine mă aflu și mai și — datorită gândurilor bune, a cuvintelor bune și a faptelor tale cele bune"[273].

Când a observat această frumoasă întâlnire a sufletului cu *Fravashi*-ul său (alter egoul său nepământesc, denumit poetic „Spiritul Căii"), vizitatorul Ardā Virāf a fost luat de mână de doi îngeri, Ascultarea Divină și Focul Învăpăiat al Gândului; podul s-a lărgit, iar el l-a trecut, după care alți îngeri i-au acordat protecție. Mai mult decât atât, a fost întâmpinat de numeroase Spirite ale Căii celor Drepți, care îl așteptau acolo, și i s-au închinat. Și era un înger, Justiția, care ținea în mână o balanță din aur, pentru a-i cântări pe cei evlavioși și pe cei răi.

Cei doi păzitori ai săi i-au spus lui Ardā Virāf: „Vino să-ți arătăm raiul și iadul: locul adevăratului și locul falsului; realitatea lui Dumnezeu și a arhanghelilor, non-realitatea lui Angra-Mainyu și a demonilor săi; învierea din morți și viitorul trup“.

Cei doi păzitori, Ascultarea Divină și Focul Învăpăiat al Gândului, l-au condus pe vizionar mai întâi într-un loc unde a văzut suflete rămase în aceeași poziție. „Cine sunt?“, a întrebat el. „Și de ce rămân așa?“ La care cei doi păzitori au răspuns: „Ei numesc acest loc Eternul Staționar. Sufletele care sunt aici vor rămâne până la învierea viitorului trup. Sunt sufletele acelora în care faptele bune și păcatele erau egale. Pedeapsa lor constă în a suferi alternanța căldurii și a frigului; nu au altă pedeapsă“.

Vizionarul și îndrumătorii lui făcură un prim pas spre Tărâmul Stelar, locul unde gândurile bune își primesc răsplata. Strălucirea sufletelor creștea tot mai mult, ca strălucirea stelelor; iar tronurile și scaunele lor, sub strălucire, erau splendide, pline de slavă. „Ce loc este acesta?“, a întrebat călătorul. „Cine sunt acești oameni?“ Și i-au spus: „Sunt sufletele acelora care, în lume, nu au făcut rugăciuni, nu au cântat *gāthās*, nu au reușit să încheie căsătorii cu rude apropiate și nu și-au impus puterea în stat, nu au guvernat bine sau nu au avut vreun rol de căpetenie, ci au devenit evlavioși prin alte fapte bune“.

Acel Dante zoroastrian făcu un al doilea pas, spre Tărâmul Lunar, unde faptele bune își găsesc răsplata. Și i-au spus: „Sunt sufletele acelora care, în lume, nu au făcut rugăciuni, nu au cântat *gāthās*, nu au reușit să încheie căsătorii cu rude apropiate, ci au ajuns aici prin alte fapte; iar strălucirea lor egalează strălucirea Lunii“.

Al treilea său pas a fost spre Tărâmul Solar, unde faptele bune își găsesc răsplata; iar acolo era strălucirea numită Supremă, și a văzut evlavioși pe tronuri și covoare cu totul din aur. Erau la fel de strălucitori ca soarele. Și i-au spus: „Acestea sunt sufletele care, în lume, și-au impus puterea supremă, au guvernat bine ori au fost căpetenii“.

A continuat apoi și a făcut un al patrulea pas, ajungând într-un loc plin de splendoare numit Preaslăvit, unde sufletele morților i-au ieșit în întâmpinare, cerându-i binecuvântări, aducându-i laude și zicând: „Cum de-ai ajuns la noi, preacucernice? Ai venit din lumea aceea pieritoare și rea în această lume nepieritoare și netulburată. Gustă, așadar, nemurirea; căci aici vezi fericirea veșnică“.

Arhanghelul Inteligența Bună s-a ridicat de pe un tron de aur. L-a luat pe vizitator de mână și, zicându-i: „Gânduri bune, vorbe bune, fapte bune“, l-a condus la Dumnezeu, în mijlocul arhanghelilor și al celor binecuvântați, ce stăteau alături de Spiritele Căii lui Zoroastru și de fiii acestuia, precum și de alți conducători și susținători ai religiei, mai strălucitori și mai uluitori decât orice văzuse el vreodată.

„Iată! Ahuramazda!“, spuse arhanghelul Inteligența Bună; iar Ardā Virāf s-a închinat dinainte-i. Dar când a vorbit Ahuramazda, a fost surprins — pentru că, deși a văzut o lumină și a auzit o voce, și a înțeles „Acesta este Ahuramazda“, nu a văzut pe nimeni. „Te salut, Ardā Virāf!“, a spus vocea. „Și fii binevenit! Ai ajuns din acea lume pieritoare în acest loc pur al iluminării.“ Ahuramazda s-a adresat apoi celor doi îndrumători. „Luați-l pe Ardā Virāf și arătați-i locul unde sunt răsplătiți cei evlavioși, iar cei răi sunt supuși pedepselor“.

A fost, așadar, condus la locul celor generoși, care umblă împodobiți, și al celor care intonaseră *gāthās*. Erau îmbrăcați în veșminte brodate cu aur și argint. A văzut sufletele celor care se căsătoriseră cu membri ai clanului lor; sufletele celor care fuseseră buni conducători și monarhi; ale oratorilor mari și sinceri; ale femeilor cu gânduri, vorbe și fapte sublime, supuse poruncilor, care-și consideraseră soții stăpâni, care cinstiseră apa, focul, pământul, copacii, vitele, oile și toate celelalte creații bune ale lui Dumnezeu, îndeplinind ritualurile religiei, practicându-le fără umbră de îndoială. Acestea erau îmbrăcate în aur și argint, împodobite cu pietre prețioase. Erau și sufletele celor care cunoscuseră scripturile pe de rost, care oficiaseră riturile; ale războinicilor și regilor, ale căror arme magnifice erau din aur, împodobite cu pietre prețioase și având lucrături măiestre. A văzut sufletele celor care, în lume, uciseseră multe creaturi vătămătoare; agricultori în haine grele, impunătoare, care aduceau laudă duhurilor apei și ale pământului, copacilor și vitelor; meșteșugari care, în lume, își slujiseră bine conducătorii și căpeteniile; păstori care își păziseră vitele de lup, hoț și tiran; gospodari și judecători, capi de familie de la sate, dascăli și iscoditori, mijlocitori și făcători de pace și cei extraordinar de evlavioși — toți așezați pe tronuri, măreți, splendizi și împodobiți, învăluiți în lumina glorioasă a spațiului, parfumați din belșug cu busuioc dulce, plini de slavă și de bucurii inepuizabile.

Apoi, în relatarea sa despre marea lui viziune, călătorul a scris:

> După care am ajuns la un râu mare și întunecat, înfricoșător ca iadul, pe malul căruia se aflau multe suflete și Spirite ale Căii; iar unele nu

reușeau să-l traverseze, altele îl treceau doar cu multă dificultate, altele însă, cu ușurință. Și am întrebat: „Ce râu este acesta? Și cine sunt oamenii ăștia suferinzi?“ Ascultarea Divină și Focul Învăpăiat al Gândului mi-au spus: „Acesta este râul de lacrimi pe care oamenii le varsă plângându-și morții, dar fără să se supună ritualurilor. Cei care nu pot trece râul sunt răposații pentru care s-au vărsat multe astfel de lacrimi; cei care îl trec ușor sunt răposații după care s-a plâns mai puțin. În lume când te vei întoarce, să le spui tuturor: „Câtă vreme ești în viață, să nu bocești altfel decât cer riturile, căci aceasta poate cauza mult rău și multe greutăți pentru morții tăi“.

Apoi Ardā Virāf s-a întors spre Podul Chinvat — și a spus:

Dar acum am văzut sufletul unuia dintre cei răi, căruia, în acele trei nopți cât a stat deasupra trupului său mort, i s-a arătat atât de multă suferință cât nu văzuse nicicând în lume. Și am întrebat: „Al cui suflet este acesta?“ Un vânt rece, urât mirositor, a venit să-l întâmpine de pe tărâmul demonilor, din nord, și și-a văzut venind propria Religie și Faptele sale sub forma unei femei desfrânate, dezbrăcate, decăzute, cu gura larg deschisă, cu picioarele răsucite, bazinul slab și plină de pustule; era, într-adevăr, cea mai hidoasă, vătămătoare, mizerabilă și jegoasă creatură din câte văzusem vreodată.

Și sufletul rău a vorbit astfel: „Cine ești tu, că n-am văzut nicicând, dintre creaturile Dumnezeului Adevărului și ale Demonului Minciunii, o alta mai urâtă, mai murdară și mai împuțită?“

Și ea a spus: „Eu reprezint faptele tale rele, o, tinere cu gânduri rele, cu vorbe și fapte rele, cu religie rea. Din cauza dorințelor și acțiunilor tale sunt atât de hidoasă și de ticăloasă, nelegiuită, bolnavă, putredă, împuțită, mizerabilă și suferindă, după cum vezi. Când vedeai pe cineva rugându-se și celebrând rituri întru cinstirea și slujirea lui Dumnezeu, păstrând și protejând apa, focul, vitele, copacii și alte făpturi bune, tu făceai voia Minciunii și a demonilor săi prin faptele tale necuviincioase. Iar când vedeai pe cineva oferind ospitalitate, cu daruri meritate și binefaceri, unor oameni buni și vrednici veniți fie de departe, fie din împrejurimi, tu, dimpotrivă, erai zgârcit și-ți încuiai ușa. Așa încât, deși eram păcătoasă, m-ai făcut și mai păcătoasă; deși eram hidoasă, m-ai făcut și mai hidoasă; deși eram șovăielnică, m-ai făcut și mai șovăielnică; și deși mă aflu în nord, pe tărâmul demonilor, tu m-ai trimis și mai spre nord, ca urmare a gândurilor, cuvintelor și faptelor tale rele“.

Atunci acel suflet rău a făcut un prim pas spre tărâmul Gândurilor Rele; al doilea, spre tărâmul Cuvintelor Rele; și al treilea, spre tărâmul Faptelor Rele. Dar îngerii m-au luat de mână și am trecut prin toate nevătămat, văzând așa frig, căldură, uscăciune și duhoare cum nu mai văzusem și nu mai auzisem nicicând pe lume.

Am văzut fălcile hulpave ale iadului: cel mai înfiorător puț coborând, printr-o crăpătură înfricoșătoare, foarte îngustă, și într-o întunecime atât de sumbră, încât a trebuit să-mi caut drumul pe dibuite, prin așa o duhoare încât cei care respirau aerul acela se zbăteau, se clătinau și cădeau cuprinși de așa o criză încât existența părea imposibilă. Fiecare gândea: „Sunt singur“; și

când au trecut doar trei zile, presupunea că se sfârșiseră cei nouă mii de ani, când timpul va înceta să mai existe și va avea loc învierea trupului. „Au trecut cei nouă mii de ani“, gândea el, „și totuși nu sunt eliberat“. În locul acela, chiar și creaturile mai puțin vătămătoare sunt la fel de înalte ca munții și apucă, sfâșie și îngrozesc sufletele celor răi cum nu ar fi demn nici de un câine. Dar am trecut cu ușurință, călăuzit fiind de Ascultare și de Gând.

Am văzut sufletul unui bărbat prin fundul căruia intra un șarpe, ca un proțap, și-i ieșea prin gură; și mulți alți șerpi îi strângeau membrele. Și am întrebat: „Ce păcat a săvârșit trupul al cărui suflet îndură o pedeapsă atât de aspră?“ „Acesta“, mi s-a spus, „este sufletul unui bărbat care în lume a fost sodomit“.

Am văzut sufletul unei femei căreia i se dădea să bea la nesfârșit căni din murdăria și necurăția bărbaților. Am întrebat: „Ce păcat a săvârșit trupul al cărui suflet suferă în halul ăsta?“ „Nereușind să se abțină“, au spus ei, „această femeie rea s-a apropiat de apă și de foc în timpul menstruației“. Am văzut și sufletul unui bărbat căruia îi era jupuită pielea capului... În lume, acesta omorâse un om evlavios. Am văzut sufletul unui bărbat în gura căruia curgea la nesfârșit menstruația femeilor, în timp ce el gătea și își mânca propriul copil... „În lume“, mi s-a spus, „bărbatul acela rău a avut relații sexuale cu o femeie la menstruație“.

Și îngrozitoarele scene ale iadului nu se opresc aici. O femeie atârnată de sâni, care în lume fusese adulteră, era sfârtecată de jos de fiare sălbatice; erau bărbați și femei torturați în fel și chip pentru că în lume umblaseră fără încălțăminte, fără haine

potrivite sau urinaseră din picioare; unul, căruia îi atârna limba peste maxilar și era mistuit de fiare, fusese în lume un defăimător; apoi un zgârcit care zăcea întins pe un grătar și pe al cărui trup țopăiau o mie de demoni brutali, lovindu-l cu putere; femei ai căror sâni erau afundați în pământ deoarece nu le dăduseră lapte copiilor lor; altele își tăiau sânii cu piepteni de fier deoarece nu fuseseră credincioase soților lor; una lingea necontenit o sobă încinsă pentru că, în lume, își jignise stăpânul; mulți erau atârnați de câte un picior, iar broaște, scorpioni, șerpi, furnici, muște, viermi și alte creaturi dăunătoare intrau și ieșeau din toate deschizăturile trupului lor, pentru că în viață fuseseră nesinceri; și mai era un bărbat care stătea drept, în formă de șarpe, ca o coloană, dar cu cap de om, pentru că săvârșise apostazie...

Nu e plăcut să vedem cum, atât în această viziune a lui Ardā Virāf, cât și în *Divina comedie* a lui Dante, torturile iadului sunt descrise mult mai viu, cu mult mai multă imaginație decât beatitudinea paradisului, unde vedem doar lumină și ființe plăcute, așezate, în picioare sau plimbându-se, foarte frumos înveșmântate. Cronica înfiorătoare a supliciului continuă pe mai multe pagini; iar după ce a văzut toată groapa aceea infamă și împuțită, „atunci", scrie vizionarul, „am văzut Duhul Rău, distrugătorul necruțător al lumii, a cărui religie este răutatea, ridiculizând și batjocorind la nesfârșit sufletele iadului, cărora le spunea: «De ce ai făcut mereu lucrarea mea și, în loc să te gândești la Creatorul tău, ai făcut doar voia mea?»" Iată cum continuă relatarea:

> După care îndrumătorii mei îngerești, Ascultarea Divină și Focul Învăpăiat al Gândului, m-au scos

din acel loc întunecat, teribil și îngrozitor spre tărâmul Luminii Eterne, locul adunării lui Ahuramazda și a îngerilor săi. Iar când am vrut să-mi aduc omagiul, Ahuramazda mi-a spus cu bunăvoință: „Ai fost un slujitor desăvârșit, o, evlaviosule Ardā Virāf. Ai venit ca un mesager din partea închinătorilor mei de pe pământ. Întoarce-te acum la ei și, așa cum ai văzut și ai înțeles, spune lumii adevărul. Ardā Virāf, spune-le adoratorilor mei: «Există o singură cale a pietății, calea religiei principale; celelalte căi nu duc nicăieri. Mergeți doar pe această cale și nu vă abateți de la ea nici la bine și nici la rău, în nicio împrejurare; orice ar fi, să aveți gânduri bune, vorbe bune și fapte bune. Și nu uitați: vitele sunt pulbere, calul e pulbere, argintul și aurul sunt pulbere, la fel și trupul omului. Nu se amestecă cu țărâna doar cel care, în lume, laudă evlavia și își îndeplinește obligațiile și face fapte bune». Ești perfect, Ardā Virāf, du-te și viața să-ți fie înfloritoare — căci îți cunosc toate faptele bune și purificările pe care le faci cu frică de Dumnezeu, le știu pe toate“.

„Și când am auzit aceste cuvinte“, conchide uimitoarea lucrare, „am făcut o plecăciune adâncă dinaintea Creatorului, Ahuramazda; după care cei doi îngeri măreți, Ascultarea Divină și Focul Învăpăiat al Gândului, m-au condus cu bine în această încăpere unde sunt așternute covoare în care scriu acum.

Fie să triumfe slava bunei religii a mazdeiștilor!

Încheiată cu sănătate, bucurie și fericire“[274].

II. Căderea și reînnoirea cosmică

Mitul persan al creației, căderii și reînnoirii lumii, care a influențat fundamental nu numai ideile mesianice ale iudaismului și creștinismului, ci și parodierea lor în apocalipsa proletară marxistă descrisă în ultimul capitol din primul volum al *Capitalului*, se păstrează doar într-o lucrare târzie în pahlavi (persana medie), *Bundahišn*, „Cartea Creației", care, precum „Cartea lui Ardā Virāf", a fost un produs al ultimilor ani ai restaurației sasanide, 226–641 d.Hr. Nu a fost terminată în forma actuală decât în jurul lui 881 d.Hr.[275] Prin urmare include multe elemente aparținând atât unei date ulterioare, cât și unei ordini de credință mai populare decât profețiile din care derivă tema sa principală: rezolvarea conflictului cosmic dintre Bine și Rău. Cu toate acestea, după cum a observat vechiul maestru al studiilor persane, James Darmesteter, cu privire la tradiția zoroastriană: „Nu a existat o altă mare credință în lume care să lase monumente atât de puține și de sărace ale splendorii sale de odinioară"[276]. Distrugerile produse mai întâi de către Alexandru cel Mare (331 î.Hr.), iar mai târziu, după o reconstrucție dificilă, de către fanaticii islamului (641 d.Hr.) au lăsat pentru secolele următoare îngrozitor de puține dovezi — nici măcar ruine — despre complexa structură a religiei imperiale persane.

Astfel, potrivit lui *Bundahišn:*

Cei doi Creatori, prin a căror dialectică s-a produs totul în această lume, astfel încât vedem pretutindeni o natură deopotrivă bună și rea, în conflict cu ea însăși și caracterizată prin dezordine,

au existat dintotdeauna: însă nu amândoi vor rămâne întru veșnicie. În cele din urmă, inevitabil, puterea întunecată și rea, Angra-Mainyu, va fi distrusă pentru totdeauna, laolaltă cu toți descendenții ei, într-un proces de reînnoire a lumii spre care tinde toată istoria — și la a cărei înfăptuire sunt chemați în mod categoric toți indivizii.

După cum spune însuși profetul Zoroastru:

> Căci așa sunt cele două spirite primordiale care, ca un cuplu, dar independent în acțiunile lor, sunt cunoscute din cele mai vechi timpuri. Sunt Binele și Răul în gând, în vorbă și în faptă. Și între acestea două trebuie ales corect, cu înțelepciune. Deci alegeți, dar nu ca făcători de rele! Și să fim ca acei care aduc marea reînnoire și fac să evolueze această lume, până la atingerea desăvârșirii sale.[277]

Ahuramazda, care era omniscient (vezi *Bundahišn*), știa a priori, din veșnicie, de existența lui Angra-Mainyu; însă acesta din urmă, care nu avea decât cunoștințe a posteriori, nu era conștient de existența luminii. Creația a început când Ahuramazda a creat spiritual niște ființe spirituale care au rămas timp de trei mii de ani într-o stare perfect spirituală: nemișcate, fără gânduri și cu corpuri intangibile. La sfârșitul acelei perioade, puterea întunericului, trezindu-se, a perceput slava lor și, din cauza răutății naturii sale dornice doar de distrugere, s-a repezit să anihileze lumina. Descoperind totuși că puterea ei era mai mare decât a lui, s-a întors furios în abisul său, unde a creat demoni care, în deplină înțelegere, s-au ridicat împotriva luminii.

Atunci Stăpânul Luminii și al Adevărului, care, fiind omniscient, știa deja cum vor decurge lucrurile,

s-a dus totuși să se vadă cu monstrul Minciunii, propunându-i pacea. Acesta din urmă s-a gândit: „Ahuramazda își dorește pacea fiindcă e neputincios“. Însă Ahuramazda a spus: „Nu ești nici atotștiutor, nici atotputernic; de aceea nu poți nici să mă învingi, nici să-mi sperii creaturile. Totuși hai să înghețăm conflictul pentru o perioadă de nouă mii de ani“. Căci știa că timp de trei mii de ani totul se va întâmpla după voia lui; vreme de trei mii de ani va exista un amestec al celor două voințe; iar în ultimii trei mii de ani, după nașterea lui Zoroastru, voința celuilalt avea să fie înfrântă. Împreună cu primii trei mii de ani de stare de echilibru, acești nouă mii ar face un total de douăsprezece mii de ani. Și Angra-Mainyu, neștiind ce avea să se întâmple, a acceptat propunerea. S-a întors în abisul lui, iar jocul a început.

Ca prim pas, Ahuramazda a creat Inteligența Bună și Cerul; celălalt, Inteligența Rea și Minciuna. Inteligența Bună a creat Lumina Lumii, Religia Bună, Ordinea Justă, Suveranitatea Perfectă, Pietatea Divină, Excelența și Nemurirea. După care, la un al doilea pas, a creat armata de constelații cu patru căpetenii în cele patru regiuni, luna, soarele și apoi apa, pământul, plantele, animalele și omul.

Între timp, Angra-Mainyu se culcase din nou. Dar la sfârșitul celor trei mii de ani a apărut o diavoliță, Jahi (Menstruația), care i-a strigat: „Ridică-te, o, tată al nostru al tuturor! Pentru că voi provoca în lume un conflict care va atrage suferința și prăbușirea lui Ahuramazda și arhanghelilor săi. Voi otrăvi omul drept, boul harnic, apa, plantele, focul și toată făptura“. La care Angra-Mainyu, ridicându-se, a sărutat-o pe frunte, iar otrava numită menstruație a apărut asupra diavoliței. „Care e dorința ta?“, a întrebat el. „Ce pot să-ți dau?“ „Un bărbat este ceea

ce-mi doresc“, a răspuns ea. „Dă-mi-l!“ Forma lui Angra-Mainyu, care fusese aceea a unei șopârle, s-a preschimbat atunci într-un tânăr de cincisprezece ani, care i-a fost dat lui Jahi în schimbul supușeniei sale.

Apoi Angra-Mainyu, furios și plin de răutate, s-a ridicat ca un șarpe asupra constelațiilor, împotriva cărora a aruncat planetele în mișcare, distrugând astfel ordinea imuabilă a cerului. A doua sa acțiune a fost împotriva apei, asupra căreia a pogorât seceta. Apoi a aruncat pe pământ șarpele, scorpionul, broasca și șopârla — și erau atât de multe acele creaturi dăunătoare, încât nu aveai unde să arunci un ac. Pământul s-a cutremurat și s-au înălțat lanțurile muntoase. Angra-Mainyu le-a străpuns și a pătruns în miezul lor, iar acest pasaj este acum drumul spre iad. Iar în al patrulea rând a uscat plantele. Dar Îngerul Vegetației a mărunțit plantele și le-a amestecat cu apa revărsată de Îngerul Ploii. Apoi peste toată lumea au răsărit plantele ca firele de păr de pe capul omului. Și din sămânța tuturor acestor plante, în mijlocul oceanului lumii a răsărit Arborele Tuturor Semințelor, care are o singură rădăcină, nu are ramuri, nici scoarță, este suculent și dulce. Iar pe el se odihnește grifonul înaripat, care atunci când își ia zborul împrăștie în apă semințe care apoi se întorc pe pământ odată cu ploaia.

Mai mult, în apropierea acestui prim copac a răsărit un al doilea, Gaokerena sau Haoma cel Alb (în sanscrită, *Soma*), care zădărnicește îmbătrânirea, reînvie morții și dăruiește nemurirea. La rădăcina lui, Angra-Mainyu a dat formă unei șopârle care să-l îmbolnăvească; dar pentru a ține șopârla aceea la distanță au fost creați zece pești kar, ce se învârt în permanență în jurul rădăcinii, astfel încât capul unuia dintre ei să fie mereu îndreptat către șopârlă.

Iar între cei doi copaci s-a înălțat un munte cu 9 999 000 de miriade de peșteri având menirea de a proteja apele; astfel încât, din peșteri, apele curg prin canale udând întregul pământ.

În ceea ce privește natura plantelor, înainte de venirea lui Angra-Mainyu niciuna nu avea scoarță sau spini, dar, ca și Arborele Tuturor Semințelor, erau dulci și suculente.

Al cincilea atac al lui Angra-Mainyu a fost împotriva Boului Unic Creat, fiara primordială, care păștea pe malul râului Daiti, în Eran Vej, regiunea centrală dintre cele șapte regiuni ale pământului, sub forma unei vaci albe și strălucitoare ca luna. Când inamicul s-a năpustit sub înfățișarea unei muște, animalului i-au fost insuflate avariția, nevoia, durerea, foamea, boala, pofta și letargia; iar când acel Bou Unic Creat a murit, a căzut pe dreapta. Sufletul i-a ieșit și, rămânând dinaintea lui, i-a strigat lui Ahuramazda atât de tare, încât parcă ar fi strigat zece mii de oameni în același timp: „Cui i s-a încredințat paza creaturilor, acum că distrugerea amenință pământul? Unde este omul despre care ai spus cândva: «Am să-l creez, ca să învețe doctrina Îngrijirii»?“

Stăpânul Luminii a răspuns: „Ești bolnav, o, Suflete al Boului, de boala pe care ți-a provocat-o Angra-Mainyu. Dacă ar fi venit timpul să facem acel om pe pământ, Angra-Mainyu nu ar fi fost atât de dăunător“.

Sufletul Boului s-a îndreptat spre Tărâmul Stelar și a strigat în același fel; apoi tot așa spre Tărâmul Lunar și Tărâmul Solar. Dar acolo i s-a arătat Spiritul Căii al profetului Zoroastru și s-a liniștit. A spus: „Voi hrăni făpturile pământului“. Și, făcând acest lucru, și-a reînnoit consimțământul pentru o creație pământească în lume.

Între timp, când trupul Boului Unic Creat a căzut pe dreapta, sămânța sa a fost trimisă Lunii, unde a fost purificată de lumina sa. Din acea sămânță purificată au apărut apoi un animal mascul și o femelă, după care au apărut pe pământ perechi de două sute optzeci și două de specii: păsări în aer, patrupede pe pământ, pești în ape. Iar acolo unde a ieșit măduva Boului au crescut cincizeci și cinci de soiuri de cereale și douăsprezece tipuri de plante vindecătoare. Din coarnele lui a crescut mazărea, prazul din nas, vița din care se face vinul din sângele lui, rutaceele din plămâni, iar cimbrul din miezul inimii sale.

Al șaselea atac al lui Angra-Mainyu a fost îndreptat apoi împotriva primului om creat, Gayomart, care, în forma sa spirituală, trăise cu Boul Unic Creat în Eran Vej, regiunea centrală dintre cele șapte regiuni ale pământului. Mai înainte însă, Ahuramazda, Stăpânul Luminii, l-a făcut pe Gayomart să transpire suficient de mult timp cât pentru recitarea unei strofe dintr-o rugăciune. Din sudoare a creat trupul unui tânăr de cincisprezece ani, înalt și radios; iar trupul lui Gayomart ieșit din sudoarea aceea îl căuta din ochi pe Cel Preaînalt. Însă a văzut lumea întunecată ca noaptea și pământul atât de plin de creaturi dăunătoare, încât nu aveai unde să arunci un ac. Marea sferă a cerului era în plină revoluție; soarele și luna erau în mișcare; planetele se luptau cu stelele.

Angra-Mainyu l-a creat, la rândul său, împotriva lui Gayomart, pe Demonul Morții; însă nu-i venise ceasul: viața lui trebuia să dureze treizeci de ani. Apoi avariția, nevoia, durerea, foamea, boala, pofta și letargia au fost introduse în Gayomart. Iar când a murit, a căzut pe stânga și și-a slobozit sămânța. Cea a Boului fusese purificată de Lună; cea a lui

Gayomart a fost purificată de Soare. Mai mult, când a murit, din membrele lui au apărut opt tipuri de metale prețioase: aur, argint, fier, alamă, cositor, plumb, mercur și diamant.

Aurul a rămas în pământ timp de patruzeci de ani, păzit de Îngerul Meditației Perfecte, iar din el a crescut, sub forma unei plante cu o singură tulpină cu cincisprezece frunze — câte o frunză pe an —, primul cuplu uman, iar brațele și trupurile le erau atât de împreunate, încât nu se putea distinge care era bărbat și care femeie sau dacă aveau suflete separate. Dintr-o plantă au devenit două ființe umane, *Mašya* și *Mašyane;* suflarea, care este sufletul, a pătruns în ei, iar Ahuramazda a spus: „Voi sunteți Oameni, strămoșii rasei umane, perfecți în devoțiunea voastră. Îndepliniți-vă îndatoririle prescrise de lege, să aveți gânduri bune, să spuneți vorbe bune, să faceți fapte bune și să nu vă închinați demonilor".

Primul gând al fiecăruia a fost să-l mulțumească pe celălalt. Prima faptă, să meargă să se spele bine. Primele lor cuvinte au fost că Ahuramazda a creat apa și pământul, plantele, animalele, stelele, luna și soarele și toată prosperitatea. Dar apoi dușmanul, Vrăjmașul, le-a năvălit în minte și au spus că Angra-Mainyu a creat totul.

După ce au trăit treizeci de zile fără mâncare, îmbrăcați în frunze, au întâlnit o capră și au băut lapte din ugerul ei. Mašya a spus: „Înainte să beau laptele ăla eram fericită. Dar acum, că trupul meu nenorocit a băut, plăcerea mea este și mai mare". A doua parte a acestui discurs rău a sporit puterea demonilor, care au redus apoi gustul mâncării, astfel încât din o sută de părți a rămas doar una.

După alte treizeci de zile au găsit o oaie grasă, pe care au ucis-o. Îngerii i-au învățat să facă foc din

lemne și să frigă carnea. Au aruncat trei bucăți în foc spunând: „Aceasta este partea Focului“; și au aruncat o bucată către cer spunând: „Aceasta este partea îngerilor“. Un vultur a luat o parte din carne, iar un câine a înșfăcat prima înghițitură. Și-au făcut îmbrăcăminte din piei, au săpat o groapă în pământ, de unde au obținut fier, iar după ce l-au bătut cu pietre până ce i-au făcut o muchie ascuțită, au tăiat cu el lemne și au construit un adăpost din lemn care să-i apere de soare.

Însă Angra-Mainyu i-a făcut pe cei doi să se certe, trăgându-se de păr și zgâriindu-se pe obraji. Demonii au strigat: „Sunteți oameni! Închinați-vă diavolului, ca să vă potoliți demonul răutății“. Mašya a ucis o vacă și i-a vărsat laptele înspre nord, iar demonii au câștigat atât de multă putere, încât în următorii cincizeci de ani cei doi nu și-au dorit să aibă relații sexuale. Dar apoi s-a trezit dorința, mai întâi în Mašya, apoi în Mašyane; iar el i-a spus: „Când îți văd sexul, poftele mele sporesc“. Ea a zis: „Când văd trezindu-se în tine marea dorință, și eu sunt tulburată“. Așa a apărut dorința lor reciprocă, iar ei au reflectat: „Chiar și în acești cincizeci de ani, aceasta a fost datoria noastră“.

Li s-au născut un băiat și o fată, iar din cauza tandreței lor față de progenituri, mama a devorat un copil, iar tatăl pe celălalt. Așa încât Ahuramazda le-a îndepărtat tandrețea pentru a-i ține pe copii în viață. Apoi li s-au născut șapte perechi de gemeni, fiecare pereche fiind formată dintr-un frate și o soră-soție...[278]

Ca și al doilea capitol al Genezei, acest mit zoroastrian își are originea în cultura agricolă pe care am discutat-o în *Mitologia primitivă*.[279] Cu toate acestea în mitologiile primitivilor nu exista o critică morală a vieții și a lumii ca în aceste doctrine

levantine ale Căderii — prin urmare, nicio temă a restaurației.

Atât Biblia, cât și *Bundahišn* prezintă Căderea ca un răspuns la enigma morală a răului din lume; cu toate acestea cele două viziuni ale lor asupra incidentului mitic sunt total diferite, la fel și viziunile lor despre restaurație. Deoarece în mitul persan răul este privit din punct de vedere cosmic ca fiind antecedent Căderii omului, care în realitate a fost doar episodul ei culminant; în timp ce în Biblie Căderea este *provocată* de om, a cărui neascultare stârnește calamități atât pentru lumea naturală, cât și pentru el însuși. După cum afirmă regretatul profesor Joseph Klausner, de la Universitatea Ebraică din Ierusalim, în importanta sa lucrare *The Messianic Idea in Israel:*

> Răul natural (catastrofa) era în ochii profeților rezultatul răutății omului. Dumnezeu, creatorul naturii, nu poate fi izvorul răului: dacă nu ar fi așa, două forțe, binele și răul, ar fi folosite de El într-un amestec confuz, iar caracterul Său nu ar fi complet, armonios, în esență impunător. Prin urmare faptele omului constituie sursa răului, atât în societate, cât și în natură.[280]

Pe de altă parte (sublinierile îi aparțin profesorului Joseph Klausner):

> Înțelepții din Israel, spre deosebire de cei din Grecia, vedeau răul natural (dezastrul) nu ca pe o entitate independentă, ci ca rezultat al răutății umane (fapte rele). Deoarece profeții credeau într-un singur Dumnezeu, nu în mai mulți zei care să întruchipeze puterile naturii, binele și răul, ei au fost *forțați* să conchidă că atât binele, cât și răul provin de la unicul și singurul Dumnezeu. Iar

> dacă binele și răul provin de la *unica* Ființă Supremă, a cărei natură trebuie să fie absolut perfectă și armonioasă (altfel nu ar fi *unică* și, prin urmare, ar crea posibilitatea credinței în dualism), atunci Ființa Supremă creează în mod necesar răul *din cauza* oamenilor răi și *pentru* oameni răi. Astfel, dacă răul oamenilor răi, adică răul uman, ar înceta, *orice rău* ar înceta, chiar și răul natural în general.[281]

Nu voi încerca să explic cum s-ar fi putut ca răul să-și aibă sursa în Dumnezeu și totuși nu în Dumnezeu, ci în oamenii răi; însă contrastul dintre această gândire confuză și sistemul zoroastrian necesită o atenție deosebită. În mitul persan, cauza pervertirii creației nu este un personaj, ci un principiu, Minciuna — care, din punct de vedere filosofic, este echivalentul principiului indian *māyā*, puterea creatoare a lumii iluzorii; în timp ce păcatul lui Adam și al Evei a fost neascultarea, o chestiune mai curând de interes pedagogic decât ontologic, poate chiar efectiv de ordin etic — mai ales că etica poruncii în sine e discutabilă. O mare parte din gândirea Vechiului Testament se bazează pe supunerea față de o multitudine de ordine de acest tip, aparent arbitrare (tabuuri alimentare, legi sabatice, interzicerea cultului icoanelor, circumcizia, endogamia etc.). Și în zoroastrism există un mare interes pentru astfel de teme: căsătorii endogame, tăierea părului și a unghiilor, lemne uscate pentru foc, impuritatea menstruală etc. Dar, comparând aspectele fundamentale ale celor două tradiții — dincolo de ridicarea unor obiceiuri tribale la nivelul de lege cosmică —, se observă două ordine contrastante de dezvoltare posibilă.

Plasând Căderea în cadrul istoriei omenirii ca o ofensă adusă zeului său, perspectiva biblică reduce sfera mai largă a unei provocări la adresa caracterului acelui zeu, denigrează natura omului și, în plus, favorizează interpretarea tot mai greu de susținut a istoricității mitului său; în schimb, cealaltă perspectivă, cosmică, se prezintă, de fapt, ca o filosofie ce face uz de simboluri, devenind, după cum se va vedea în secolele următoare, una dintre sursele de inspirație importante ale principalelor amenințări spirituale în Occident la adresa concepției predominante că Biblia trebuie înțeleasă ad litteram.

După cum bine arată profesorul Klausner, în Israel, ideea mesianică nu era în esență cosmologică, ci politică. Principalul ei scop era ridicarea Israelului la conducerea lumii. „În credința în Mesia a poporului lui Israel", scrie Klausner (din nou, sublinierile îi aparțin), „*elementul politic este legat de elementul etic, iar elementul naționalist de cel universalist*"[282]. În perioada de dinaintea căderii Ierusalimului (586 î.Hr.), învățătura profetică subliniase cerința de a se respecta legile Domnului; adică de a trăi ca evrei, nu ca neevrei. Mesia slăvit de primul Isaia (cca 740–700 î.Hr.) fusese în mod specific tânărul rege al Iudeii din vremea aceea, Ezechia (a domnit în perioada 727–698 î.Hr.); iar profesorul Klausner citează în această privință următoarea zicală talmudică: „Cel Sfânt, binecuvântat fie El, a căutat să-l desemneze pe Ezechia drept Mesia și pe Sanherib drept Gog și Magog" (Sanhedrin 94a); precum și cuvintele rabinului Hillel: „Nu va fi niciun Mesia pentru Israel, deoarece au avut deja unul în zilele lui Ezechia" (Sanhedrin 98b și 99a)[283]. Expresia „ziua Domnului" din acea perioadă nu se referea la sfârșitul lumii sau al timpului, cu învierea morților și

toate celelalte. Acele idei nu intraseră încă în cultura biblică provenind din tradiția zoroastriană.

Dar în acea tradiție ideea mântuirii era cosmologică, nu politică, și urma să aibă loc la sfârșitul celor douăsprezece mii de ani prezișI de Ahuramazda, când va apărea și va judeca viii și morții. Prin urmare scopul suprem al profetului Zoroastru fusese acela de a înfăptui, prin învățătura sa, transfigurarea pământului, prin care lumea să redevină la fel cum era la început, eliberată de întuneric, durere și moarte. „Și din acel moment", citim într-un text *Avesta* târziu, „nu va mai fi nici bătrânețe, nici moarte, nici decădere, nici descompunere; fiecare va trăi și va crește mereu, stăpân pe propriile dorințe: când morții vor învia, va veni viața veșnică, iar lumea își va recăpăta dorințele"[284].

Ca figură istorică a mileniului I î.Hr., e posibil ca biografia lui Zoroastru să nu poată fi reconstituită cu exactitate din puținele informații care au ajuns până la noi. Dar la nivelul simbolului, ca model al omului perfect, el apare în ele cu mare claritate, în ceea ce evident nu este cronica, ci mitul vieții sale — ca în cazul lui Buddha și al lui Hristos; adică o revelație sau o simbolizare a adevărului în care a trăit, a cărui slavă nu l-a părăsit și pe care l-a transmis mai departe. Căci, după cum citim:

> El gândea după Lege, vorbea după Lege și acționa potrivit Legii; astfel încât a fost cel mai sfânt dintre toate ființele umane, cel mai bun conducător dintre toți conducătorii, cel mai strălucit dintre cei străluciți și cel mai glorios întru slavă, cel mai victorios în biruință. La vederea lui, demonii fugeau.[285]

Nașterea și învățăturile sale au marcat în lume începutul ultimilor trei mii de ani din perioada de douăsprezece mii de ani — la sfârșitul cărora avea să apară fiul său spiritual, Saošyant, „viitorul Mântuitor“, Mesia al Lumii, pentru a culmina cu victoria Adevărului asupra Minciunii și restabilirea pentru totdeauna a creației primare a lui Dumnezeu.

Potrivit legendei, la fel ca primul om, Gayomart, și Boul Unic Creat, Zoroastru s-a născut pe malul râului Daiti, în partea centrală dintre cele șapte regiuni ale pământului, Eran Vej. A râs când s-a născut. După cum citim: „La nașterea lui, la creșterea lui, apele și copacii s-au înveselit. La nașterea lui, la creșterea lui, apele și copacii au crescut. La nașterea lui, la creșterea lui, apele și copacii au strigat de bucurie“[286].

Însă demonii nu erau fericiți. Angra-Mainyu s-a năpustit din regiunile nordice, strigând către hoardele sale: „Anihilați-l!“ Dar pruncul sfânt a psalmodiat cu voce tare rugăciunea cunoscută sub numele de Ashi Vanguhi, iar demonii s-au împrăștiat. „Voința Domnului este Legea sfințeniei“, s-a rugat el. „Bogățiile Inteligenței Bune aparțin celui care lucrează în această lume pentru Ahuramazda, folosind puterea care i-a fost dată — conform Legii Sale — pentru a-i ajuta pe cei săraci“[287].

Se povestește că profetul avea trei soții. Însă aici avem de-a face mai degrabă cu informații mitologice decât cu date istorice, deoarece se spune că „el s-a unit de trei ori cu prima și privilegiata lui soție, pe nume Hvov, și de fiecare dată sămânța a intrat în pământ“. Adică aceasta era însăși zeița Pământ. „Și îngerul care a primit sămânța lui Gayomart, primul om creat, a primit și puterea și splendoarea acestei semințe.“[288] Căci din acea sămânță aveau să se nască trei fii în momentul reînnoirii cosmice:

Ukhšyat-ereta, Ukhšyat-nemangh și, în cele din urmă, Mesia Saošyant.[289]

O fecioară, Eredad-ereta, care se scălda în lacul Kansava, avea să fie fecundată de acea sămânță la sfârșitul celor douăsprezece mii de ani, aducându-l pe lume pe mântuitorul Saošyant; cei doi predecesori ai săi se născuseră la fel, din alte două fecioare, Srutad-fedhri și Vanghu-fedhri.[290]

Dar în ceea ce privește natura viitoarei reînnoiri, se spune că:

> Mašya și Mašyane, care crescuseră din pământ ca o plantă, s-au hrănit mai întâi cu apă, apoi cu plante, apoi cu lapte, apoi cu carne, iar când a sosit momentul morții au renunțat mai întâi la carne, apoi la lapte, apoi la pâine, până când, ajungând pe punctul de a muri, s-au hrănit cu apă; la fel, în ultimul mileniu, pofta de mâncare va scădea treptat. O porție de hrană sfințită va fi mai mult decât suficientă pentru trei zile și trei nopți. Atunci oamenii vor renunța la carne și vor mânca legume și lapte. Apoi se vor abține de la lapte, după aceea de la legume, hrănindu-se doar cu apă. Iar vreme de zece ani înainte de sosirea lui Saošyant vor trăi fără să mănânce și nu vor muri.[291]

După cum se spune în *Bundahišn,* învierea morților va urma venirii lui Saošyant. Mai întâi vor învia osemintele lui Gayomart, apoi cele ale lui Mašya și Mašyane și apoi restul omenirii. Când toată lumea își va fi recuperat trupurile, fiecare își cunoaște tatăl, mama, fratele, soția și celelalte r ale sale. Citim:

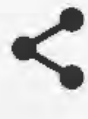

își va vedea laptele bune și pe cele rele. Iar acolo,

în adunarea aceea, un om rău va ieși în evidență la fel de tare ca o oaie albă printre oile negre. În plus, în acea adunare, omul cel rău se va plânge celui drept, care i-a fost prieten în lume, spunându-i: „De ce nu mi-ai făcut cunoscute, pe când eram noi în lume, faptele bune pe care tu însuți le făceai?“ Iar dacă omul cel drept nu l-a informat, va fi copleșit de rușine în adunarea aceea.

Apoi oamenii drepți vor fi separați de cei răi, iar cei drepți vor merge în rai, pe când cei răi vor fi aruncați înapoi în iad. Vreme de trei zile și trei nopți în iad se vor aplica pedepse trupești, după care, timp de trei zile și trei nopți, cei răi vor contempla fericirea raiului. Se spune că în ziua când cei drepți vor fi despărțiți de cei răi lumea va plânge atât de mult, încât lacrimile le vor curge pe picioare. Iar când un tată este despărțit de soția lui, un frate de fratele său, prietenul de prieten, fiecare va suferi pentru faptele sale și va plânge, cel drept pentru cel rău și cel rău pentru el însuși. Căci se poate ca un tată să fie virtuos și un fiu rău, un frate să fie drept și altul rău...

Iar atunci când cade un meteorit mare, suferința pământului va semăna cu durerea oii căzute printre lupi. Focul și Îngerul Focului vor topi metalul în iad și în măruntaiele munților, iar metalul acela va curge apoi pe pământ ca un râu. Toți oamenii vor trece prin metalul topit și se vor purifica: când cineva este virtuos, s-ar simți ca și când ar păși prin lapte cald, dar, dacă este rău, i s-ar părea că umblă prin metal topit.

Iar în cele din urmă, toți se vor reuni cu cea mai mare afecțiune, tată și fiu, frate și prieten, și se vor întreba: „Unde ai fost în toți acești ani mulți și cum ți-a fost judecat sufletul? Ai fost

drept sau rău?“ De îndată ce un trup își va vedea sufletul, îl va întreba folosind aceste cuvinte. Atunci toți oamenii vor înălța într-un glas laude lui Ahuramazda și îngerilor săi. Saošyant și asistenții săi vor ucide în mod ritual un bou, din a cărui grăsime și Haoma albă se pregătește băutura nemuririi, care le va fi dată tuturor oamenilor, pentru a căpăta astfel nemurirea.

Și se mai spune: cine a îmbătrânit pe pământ va împlini patruzeci de ani; cine a fost mai tânăr va avea cincisprezece ani; și fiecare va avea soția și copiii lui; astfel toți se vor purta ca pe pământ, dar nu se vor mai naște copii. Și se mai spune, de asemenea: cel care în lume nu a respectat cultele și nu a dăruit haine așa cum se cuvine va fi aici gol; dar de va respecta cultele, și îngerii îi vor asigura haine.

Apoi, în cele din urmă, Ahuramazda îl va distruge pe Angra-Mainyu, iar fiecare arhanghel pe opusul său. Meteoritul căzut va arde șarpele în metalul topit, la fel duhoarea și impuritățile iadului, până când iadul se va curăți. Ahuramazda va recâștiga tărâmul iadului, lărgind astfel lumea, va avea loc reînnoirea universului și totul va fi nemuritor întru veșnicie.

Și se mai spune: gheața va dispărea de pe pământ, la fel și orice denivelare. Chiar și muntele al cărui vârf susține Podul Chinvat se va afunda până va dispărea.[292]

III. Regele Regilor

Puternicul monarh asirian Tiglatpalasar al III-lea (a domnit între anii 745 și 727 î.Hr.) a fost inventatorul unei noi metode de a frânge voința populațiilor

cucerite. Inovația sa a fost folosită în continuare pe parcursul dinastiei de către Salmanasar al V-lea (726–722 î.Hr.), Sargon al II-lea (721–705 î.Hr.), Senacherib (704–681 î.Hr.), Asarhaddon (680–669 î.Hr.) și Assurbanipal (668–626 î.Hr.) — din biblioteca de texte cuneiforme distrusă a acestuia din urmă provin aproape toate cunoștințele noastre despre lumea antică semită. Unul dintre obiceiurile preferate ale acestor cuceritori fusese pur și simplu masacrarea tuturor ființelor vii dintr-o cetate — după cum ni se spune, de exemplu, despre războinicii lui Iosua în Ierihon: „Și au nimicit în întregime tot ce era în cetate, deopotrivă bărbat și femeie, tânăr și bătrân și bou și oaie și măgar, cu ascuțișul sabiei“[293], la fel și în Ai[294], Gabaon, Macheda, Libna, Ghezer, Eglon, Hebron, Debir și pe toată întinderea Neghebului, „pentru ca să fie ei nimiciți de istov și nicio milă să nu fie asupră-le, ci să fie dați pieirii, așa cum Domnul îi grăise lui Moise“[295]. Sau, pe de altă parte, învingătorul ar putea supune cetăți întregi, obligându-le la plata unui tribut, așa cum a făcut Manase cu locuitorii Meghiddonului, iar Zabulon cu cei din Chitron.[296] Însă primul obicei avea dezavantajul că-l lipsea pe învingător de supuși, iar ultimul, că lăsa populațiile intacte, gata de revoltă.

Prin urmare Tiglatpalasar a avut ideea genială de a rupe legăturile naturale cu pământul prin transferarea populațiilor cucerite în ținuturi îndepărtate. Babilonul a fost cucerit în 745 î.Hr., iar o mare parte a populației sale a fost strămutată: sunt inscripții care menționează nu mai puțin de treizeci și cinci de populații diferite ale acelei țări care au fost supuse și transferate.[297] În 739 î.Hr. Armenia a fost învinsă, perioadă în care regele a transferat treizeci de mii de nenorociți din provincia Hamat în

regiunea Tushan de pe Tigrul superior. Un număr asemănător de locuitori au fost luați din Calne, în Siria, iar în locul lor au fost aduși arameeni din Elam.[298] În Israel, profetul Amos avertiza poporul despre catastrofele din țările învecinate: „Vai celor din Sion, care sunt în tihnă", striga el, „și se încred în muntele Samariei... Treceți la Calne și vedeți; și de acolo mergeți la Hamatul cel mare; apoi coborâți la Gatul filistenilor"[299]. Populațiile erau mutate de la est la vest, de la vest la est, de la nord la sud și de la sud la nord, până când nu mai rămânea nicio urmă a sentimentului străvechi și adânc înrădăcinat al continuității naționale.

Prin urmare rolul istoric al regilor asirieni poate fi descris ca fiind eradicarea trecutului și crearea în Orientul Apropiat a unei populații amestecate din punct de vedere rasial, complet mixte, internaționalizate, care, în esență, s-a păstrat neschimbată din acele vremuri. Între timp însă, au acumulat pentru ei înșiși o karma foarte dăunătoare. În 616 î.Hr., alianța regelui Nabopolassar al Babilonului, reapărut pe scena locală, cu regele arian Cyaxares al mezilor, care coborau atunci dinspre nord-est, s-a ridicat împotriva asirienilor, a căror capitală, Ninive, a fost cucerită în 612; iar populațiile revoltate ale imperiului s-au răzbunat atât de crunt, încât, după cum spune Eduard Meyer, „a fost o catastrofă de cea mai mare amploare. Nu numai că un imperiu care cu o clipă în urmă controlase toată Asia de Vest s-a prăbușit, dar, practic, întregul popor care timp de secole fusese flagelul și teroarea națiunilor a fost anihilat... Niciun alt popor nu a fost vreodată complet distrus așa cum au fost asirienii"[300].

Din acel moment, vreme de șaptezeci și cinci de ani, stăpânirea Orientului Apropiat a fost exercitată

de mezi, care controlau nordul, și de regii caldeeni-babilonieni în sud. Dintre aceștia din urmă, remarcabil a fost Nabucodonosor al II-lea (a domnit în perioada 604–562 î.Hr.), pe care profetul Ieremia l-a caracterizat drept slujitorul lui Iahve care a pedepsit poporul Iudeii pentru păcatul neascultării.[301] Regatul din nord, Israel, se prăbușise în 721 î.Hr. în fața unei alianțe formate din iudei și asirieni, iar Iudeea însăși a căzut apoi, în 586 î.Hr., în mâinile lui Nabucodonosor, „slujitorul lui Iahve". Ambele populații au fost strămutate. Cu toate acestea, la jumătatea secolului al VI-lea î.Hr., pe scena politică din Orientul Apropiat a apărut un nou tip de conducător, cu o nouă idee despre stat. Din patru lovituri magistrale, persanul Cirus cel Mare l-a învins mai întâi pe regele Astyages al mezilor în 550 î.Hr. și, în loc să-i scoată ochii, să-l jupoaie de viu ori să-l pedepsească în fel și chip, cum făcuseră toți regii de până la el, i-a acordat o reședință în capitala sa; după care, fiind amenințat de o alianță între Nabonid din Babilon, Amasis din Egipt, puternicul Cresus al Lidiei și orașul-stat grecesc Sparta, a înaintat direct împotriva principalului său adversar, Cresus, iar până la sfârșitul lui 546 î.Hr. a cucerit Anatolia — după care i-a încredințat dușmanului său învins guvernarea orașului Barene, în apropiere de Ecbatana; în al treilea rând, în 539 î.Hr., pe când se îndrepta spre miazăzi, împotriva Babilonului, preoții zeului Marduk l-au invitat la templul principal al cetății, să intre și să o ia în stăpânire, ceea ce a și făcut; iar în al patrulea rând, după ce a devenit conducătorul întregii Asii de Vest, s-a închinat în cetatea Babilonului lui Marduk, zeul orașului, a scos din templu statuile zeităților capturate în numeroase orașe importante ale Orientului Apropiat, pe care le-a returnat diferitelor

locuri de origine și a dat ordin ca poporul lui Iuda să revină în țara lui, iar templul din Ierusalim să fie reconstruit. „Noblețea caracterului său reiese“, scrie profesorul Meyer, „atât din scrierile perșilor pe care i-a condus întru stăpânirea lumii, cât și din scrierile evreilor pe care i-a eliberat și ale grecilor pe care i-a învins“[302].

„Și regele Cirus“, citim în Ezdra,

> a scos vasele casei lui Iahve, pe care Nabucodonosor le luase din Ierusalim și le pusese în capiștea zeilor săi. Pe acestea le-a scos Cirus, regele perșilor, prin mâna vistiernicului Mitredat, care le-a dat în seama lui Șeșbațar, căpetenia lui Iuda. Și acesta este numărul lor: o mie de vase de aur, o mie de vase de argint, douăzeci și nouă de afumători, treizeci de cupe de aur, două mii patru sute zece vase de argint și o mie de alte vase. Numărul total al vaselor de aur și de argint era de cinci mii patru sute șaizeci și nouă. Pe toate le-a adus Șeșbațar, pe drumul de întoarcere a robilor, de la Babilon la Ierusalim.[303]

În Isaia II, text scris în jurul lui 539 î.Hr., în perioada întoarcerii din exil, nobilul rege Cirus al Persiei este numit „unsul lui Iahve“, pe care Iahve însuși îl ținuse de mâna dreaptă, „pentru a supune națiuni înaintea lui; și voi dezlega coapsele regilor, pentru a deschide porți înaintea lui; și porțile nu vor fi închise“[304]; și, în timp ce Cirus însuși îl considerase pe Ahuramazda drept călăuza sa, profetul evreu știa că, dimpotrivă, glasul zeului pe care îl auzise era al lui Iahve, care spunea:

> Eu înaintea ta voi merge și munții îi voi face șes,
> porți de aramă voi zdrobi și zăvoare de fier voi
> sfărâma și-ți voi da vistierii cufundate-n beznă,

pe cele ascunse, nevăzute, ți le voi deschide, pentru ca tu să cunoști că eu, Iahve, cel ce pe tine te cheamă pe nume, eu sunt Dumnezeul lui Israel.

De dragul servului meu Iacob și al lui Israel, alesul meu, te voi chema pe nume și-ți voi da încă un nume, deși nu mă cunoști.

Că eu sunt Iahve și în afară de mine nu este alt Dumnezeu; eu te-am întărit, dar tu nu m-ai cunoscut, ca să cunoască cei de la Răsărit și cei de la Apus că-n afară de mine nu este Dumnezeu. Eu sunt Domnul Dumnezeu și nimeni nu este în afară de mine.

Mai mult, în contradicție cu dualismul doctrinei lui Zoroastru, se presupune că Iahve i-a spus lui Cirus: „Eu sunt cel ce pregătește lumina și creează întunericul, cel ce fac pace și zidește rele, eu sunt Iahve, cel ce face toate acestea“[305].

Profetul continuă apoi să-i defăimeze pe toți ceilalți zei locali pe care Regele Regilor, unsul Domnului, se străduise să-i restituie templelor lor; iar apoi se bucură, cu glas grăitor, de minunea restaurării pe care Domnul o înfăptuise printr-un rege străin.

Însă preoții zeului babilonian Marduk își înălțau și ei laudele; căci ultimul rege caldeean, Nabonid, fusese adeptul zeului-lună Sin din Harran, al cărui cult îl favorizase și restabilise spre rușinea clerului lui Marduk.[306] În felul său nobil, Cirus îi repartizase lui Nabonid o reședință în Carmania, în timp ce în orașul lui Marduk, cărturarii templului l-au lăudat în felul lor pios pe regele izbăvitor. Elogiul lor este păstrat pe un cilindru de lut — cilindrul lui Cirus — care, după șapte sau opt rânduri distruse la început,

plângându-se de erezia lui Nabonid, continuă cu următorul text interesant:

> ...ofrandele zilnice erau neglijate... slujba închinată lui Marduk, Regele Zeilor... Oamenii erau supuși de un jug necruțător...
>
> Iar Domnul Zeilor, auzind strigătele lor, s-a umplut de mânie... S-a întors spre ei cu milă. A căutat printre neamuri, încercând să găsească un prinț drept, pe placul lui, pe care să-l țină de mână.
>
> Cirus, regele Anšanului, pe care l-a strigat pe nume, a fost chemat la stăpânirea universală. Țara Gutium, întregul tărâm al regilor mezilor, el le-a plecat sub picioarele lui. Popoarele cu părul negru care i s-au predat au fost primite de rege cu dreptate și fără părtinire; iar Marduk, marele Domn, protectorul omenirii, a văzut cu bucurie faptele sale bune și inima lui dreaptă.
>
> Marduk i-a poruncit să mărșăluiască spre Babilon, cetatea Lui; l-a trimis pe drumul Babilonului și a înaintat alături de el ca prieten și tovarăș. Iar trupele lui, la fel de puternice și numeroase ca apele râului, l-au însoțit cu armele lor. Fără bătălii sau măceluri, l-a făcut să intre în Babilon, cetatea Lui. Babilonul, pe care el l-a protejat de nenorociri. Pe regele Nabonid, care nu-l venerase pe Marduk, l-a dat în puterea lui Cirus. Și tot poporul Babilonului, toți sumerienii și akkadienii, cei puternici și conducătorii, s-au închinat dinaintea lui, i-au sărutat picioarele, s-au bucurat de stăpânirea lui și fețele lor au strălucit. Domnul care, în măreția lui, a readus la viață morții, izbăvindu-i pe toți de stingere și rău, i-a binecuvântat cu bucurie, întru slava numelui său.

Textul atribuie apoi noului Rege al Regilor următoarele cuvinte:

> Eu sunt Cirus, rege al lumii, marele rege, puternicul rege, rege al Babilonului, rege al Sumerului și al Akkadului, rege al celor patru zări ale lumii... a cărui dinastie Bel [Marduk] și Nabu [mesagerul lui Bel] o protejează și pentru a cărui regalitate se bucură în inimile lor. Când am intrat plin de har în Babilon și, în mijlocul bucuriei și al fericirii, m-am așezat în scaunul domniei, în palatul regilor, Marduk, marele Domn, a îndreptat spre mine inima nobilă a babilonienilor și zi de zi mi-am îndreptat spre El veneraţia. Numeroasele mele trupe s-au mișcat pașnic prin Babilon. Peste tot în Sumer și în Akkad nu am lăsat niciun dușman să se răscoale. Am cinstit cu dragă inimă cuprinsul orașului și toate locurile sale sacre. I-am eliberat pe locuitori de jugul lor rușinos. Le-am refăcut locuințele prăbușite și am îndepărtat ruinele.
>
> Iar Marduk, puternicul Domn, bucurându-se de faptele mele evlavioase, și-a arătat bunăvoința atât față de mine, regele Cirus, care-l venera, cât și față de iubitul meu fiu Cambise, și față de toate trupele mele, în timp ce noi, la rândul nostru, slăveam cu sinceritate și bucurie divinitatea lui supremă. Toți regii care locuiau în palate în cele patru zări ale lumii, de la Marea de Sus până la Marea de Jos, și toți regii Apusului, care locuiau în corturi, și-au adus darurile însemnate și mi-au sărutat picioarele în Babilon. Și i-am readus la locurile lor de origine pe zeii aflați în cetățile Assur și Susa, Agade [Akkad], Ešnunna, Zamban, Me-Turnu, Deri, în Gutium și în cetățile Tigrului, întemeiate în vechime. Le-am adus înapoi popoarele, ale căror locuințe le-am reconstruit. La

porunca lui Marduk, puternicul Domn, le-am permis zeilor să-și găsească locurile netulburați în sanctuare, după plăcerea inimilor lor: zeii sumerienilor și ai akkadienilor, pe care Nabonid — provocând mânia zeilor — îi adusese în Babilon.

Fie ca toți zeii pe care i-am readus astfel în orașele lor să se roage zilnic înaintea lui Bel și Nabu pentru viața mea și să-i spună lui Marduk, Domnul meu: „Binecuvântați fie Cirus, regele care ți se închină, și Cambise, fiul său..."[307]

Nu știm câți dintre preoții celorlalți zei de la sat și de la oraș au fost la fel de dispuși precum cei din Ierusalim și Babilon să-și revendice meritul victoriei generale, interpretând cursul istoriei în termenii propriului sistem de cauzalitate supranaturală; dar știm că cel puțin o parte considerabilă a slujitorilor religiei zoroastriene a lui Cirus au fost revoltați de toată această evoluție — la fel cum și grupul iehovist al evreilor fusese revoltat de idolatria regilor lor față de zeii străini. Căci în 529 î.Hr., când Cirus a căzut în luptă în războiul purtat împotriva triburilor prădătoare de la granița de nord-est cu Iranul, un complot periculos al clerului persan — al Magilor — amenința să desființeze toate realizările lui și să distrugă statul persan din interior, la fel cum băile de sânge ale iehoviștilor destrămaseră statul evreiesc.

Urmând modelul tatălui său, fiul lui Cirus, Cambise, a cucerit Egiptul în 525 î.Hr., finalizând astfel proiectul de a uni într-un singur puternic imperiu intercultural și interrasial întinderi mari și străvechi, de la Marea Egee până la Ind și de la Marea Caspică până la Nubia sudaneză.[308] Și, așa cum făcuse Cirus în Babilon, la fel a făcut și Cambise

în Egipt — a adus un omagiu zeilor locali, închinându-se dinaintea acestora și asumându-și binecuvântarea lor. Cambise a devenit faraon. Și a stat trei ani în Egipt. Dar avea un frate mai mic, pe nume Smerdis, pe care tatăl său îl făcuse guvernator al provinciilor Bactriana, Horezm, Parția și Carmania; și pentru a se proteja de posibile intrigi dinspre partea aceea, înainte de a pleca spre Nil, Cambise și-a asasinat fratele.

Crima a fost tăinuită. Dar un preot mag pe nume Gaumata, care semăna cu fratele ucis, și-a asumat rolul lui și a incitat elemente disidente la răscoală. Există suficiente dovezi că revolta a fost, cel puțin parțial, de natură religioasă, deoarece numeroase temple au fost demolate de către preotul uzurpator. Iar în vara lui 522 î.Hr., falsul Smerdis a pretins tronul persan. După ce a părăsit Egiptul în grabă, Cambise a căzut în luptă în martie 522 î.Hr., mărturisind totuși, înainte de a muri, asasinarea fratelui său. Cu toate acestea nimeni nu a îndrăznit să se ridice împotriva pretendentului până când un tânăr, un văr destul de îndepărtat al Ahemenizilor pe nume Darius, și-a luat soarta în mâini și, în octombrie 522 î.Hr., i-a ucis pe uzurpator și întreaga lui curte. Până la sfârșitul lui februarie 521 î.Hr. răscoala a fost înăbușită, iar tânărul Rege al Regilor, Darius I, a ajuns să conducă lumea.[309]

La Behistun există o faimoasă inscripție în piatră în trei limbi, persană veche, elamită și babiloniană, care anunță victoria sa și o descrie în detaliu, recunoscând în mod repetat călăuzirea regelui victorios de către zeul persan, nu de către Iahve sau Marduk.

> Eu sunt Darius, mărețul rege, Rege al Regilor, regele Persiei, regele tuturor popoarelor, fiul lui

Histaspe, nepotul lui Arsames Ahemenidul. [...]

Regele Darius vorbește: Opt din familia mea au fost regi, eu sunt al nouălea. Nouă dintre noi, în două rânduri, am fost regi. [...] Prin voia lui Ahuramazda, eu sunt rege. Ahuramazda mi-a dat Domnia. [...] Pe aceste meleaguri, pe cel chibzuit l-am tratat cum se cuvine; iară pe cel dușmănos l-am pedepsit aspru. Prin voia lui Ahuramazda, aceste pământuri s-au supus legilor mele. Ceea ce am poruncit, ei au făcut întocmai.

Regele Darius vorbește: Și iată ce am făcut, prin voia lui Ahuramazda, pentru a deveni rege:

Rege era unul pe nume Cambise, fiul lui Cirus, din dinastia noastră. Iar Cambise avea un frate, Smerdis, din aceeași mamă și același tată ca și Cambise. Cambise l-a ucis pe Smerdis. Iar când Cambise l-a ucis pe Smerdis, oamenii nu știau că Smerdis fusese ucis. După aceea, Cambise a plecat în Egipt. Mergând Cambise în Egipt, poporul i-a devenit dușman, iar Minciuna a ajuns mare în țară, atât în Persia, cât și în Media și în alte ținuturi.

Regele Darius vorbește: Și era un om, un oarecare mag pe nume Gaumata, care s-a răzvrătit în Pishijau-uada, din muntele numit Arakadrish. Era a paisprezecea zi din Addaru [11 martie 522 î.Hr.] când s-a răzvrătit. El a mințit oamenii spunând: „Eu sunt Smerdis, fiul lui Cirus, fratele lui Cambise". După care întregul popor l-a părăsit pe Cambise și s-a dus după celălalt, la fel și perșii, mezii și celelalte ținuturi. Și el a luat puterea. Era a noua zi din Garmapada [2 aprilie 522 î.Hr.] când a venit la putere. Apoi Cambise a murit de mâna lui.

Regele Darius vorbește: Această putere, pe care Gaumata Magul a luat-o de la Cambise,

aparținuse familiei noastre din vremuri străvechi. Atunci Gaumata a luat de la Cambise atât Persia, cât și Media și alte ținuturi, și, însușindu-și-le, a devenit rege.

Regele Darius vorbește: Nu a reușit nimeni — nici persan, nici med, nici vreunul din descendența noastră — să recâștige puterea din mâna lui Gaumata Magul. Oamenii se temeau foarte tare de el: i-ar fi ucis pe mulți care îl cunoscuseră înainte pe Smerdis, pe mulți i-a ucis [gândindu-se:] „pentru ca oamenii să nu știe că eu nu sunt Smerdis, fiul lui Cirus". Nimeni nu îndrăznea să spună un cuvânt despre Gaumata Magul până când am venit eu.

Atunci m-am rugat lui Ahuramazda, iar Ahuramazda m-a ajutat. Cu câțiva oameni, în a zecea zi din Bagajadish [29 septembrie 522 î.Hr.] l-am omorât pe acel Gaumata Magul și pe cei care fuseseră cei mai însemnați slujitori ai lui. Într-o regiune numită Nisaja, în Media, există o cetate numită Sikajau-uatish: acolo l-am ucis, smulgându-i puterea. Prin voia lui Ahuramazda, am devenit rege. Ahuramazda mi-a dat puterea.

Regele Darius vorbește: Puterea luată descendenței noastre am recuperat-o și am reîntronat-o, cum fusese înainte. Am reconstruit templele pe care Gaumata le distrusese. Le-am înapoiat oamenilor pășunile, turmele de vite, și casele, și clădirile pe care le luase Gaumata Magul. Am așezat oamenii la locurile lor, ca mai înainte, în Persia, în Media și în celelalte ținuturi. Am înapoiat ceea ce fusese furat, ca înainte. M-am străduit după voia lui Ahuramazda, până când a fost ca și cum Gaumata Magul nu ne-ar fi luat niciodată casa.

Regele Darius vorbește: Și am făcut după cum urmează...[310]

Și textul continuă, pe o lungime considerabilă, relatând pentru toate secolele viitoare minunile ce s-au făcut în timpul domniei unuia dintre cei mai creativi conducători din istoria lumii, Darius I, stăpânul întregului Orient Apropiat din 521 până în 486 î.Hr. A fost contemporan cu Buddha (563–483 î.Hr.) și Confucius (551–478 î.Hr.), și se poate considera pe bună dreptate că reprezintă, alături de aceștia, imaginea autorității spirituale supreme care, mai târziu, avea să-și pună amprenta pe fiecare provincie mitologică: respectiv, Despotul levantin prin voia lui Dumnezeu, Yoghinul indian și Înțeleptul chinez. Conform spuselor sale, Darius ajunsese rege prin voia lui Ahuramazda. Prin urmare domnia lui fusese vehiculul acelei voințe și, ca atare, singura măsură a dreptății morale; și fiecare dușman al unui astfel de rege este agentul dușmanului lui Dumnezeu: Angra-Mainyu, Demonul Minciunii.

IV. Rămășița

Oswald Spengler pare să fi fost primul care a subliniat că, din vremea perșilor încoace, dezvoltarea culturală a Orientului Apropiat a avut loc nu în termeni de națiuni, ci de religii, nu de comunități primare postneolitice, legate de pământ, ci de secte itinerante, fără legături geografice. Îngrozitoarele dezrădăcinări și deportări pe care le-au suferit popoarele acelei regiuni de-a lungul secolelor au eliminat continuitatea anterioară. Prima epocă din lume a nașterii și înfloririi civilizației din

Orientul Apropiat s-a încheiat, iar o nouă naștere era pe cale să se producă — una fără precedent.

Imperiul lui Darius se întindea de la insulele ioniene grecești până în Valea Indului și de la Marea Caspică până la cataractele superioare ale Nilului; iar în următoarele două milenii, în această regiune unificată va germina și înflori o nouă și strălucită civilizație a unor secte aflate mereu în dispută și care se discreditează reciproc, strâns legate în spirit, dar îndepărtate ca doctrină. Și, așa cum ar fi imposibil să știm ceva despre Europa fără a recunoaște că, pe de o parte, Franța, Germania și Anglia sunt diferite în spirit, dar, pe de altă parte, sunt toate elemente ale aceleiași culturi europene, deci pentru a înțelege puterea și relațiile dintre sectele în curs de dezvoltare diferite, dar legate între ele din Orientul Apropiat, din perioada lui Cirus cel Mare până în vremea lui Mahomed și a cruciadelor, va trebui să luăm în considerare, pe de o parte, afinitățile și, pe de altă parte, diferențele dintre miturile persane, evreiești și caldeene din perioada de început a acestei dezvoltări (în primul rând), apoi pe cele specifice creștinismului timpuriu, culturii bizantine și gnostice din epoca înfloririi culturii, îndreptându-ne, în cele din urmă, spre ascensiunea și victoria totală a islamului.

Spengler, cu intuiția sa pentru semnificațiile simbolice, a văzut interiorul arhitectural creat de cupolă (mormântul lui Adrian din Roma, Hagia Sofia din Constantinopol și moscheile din întregul islam) ca exemplificând noua percepție levantină a spațiului și, prin urmare, a minunatei lumi a creației. Cupola cerului, văzută dintr-un deșert sau de pe întinderea unei câmpii, oferă modelul pentru interiorul delimitat, dar înalt, asemănător unei caverne, creat de cupola arhitecturală. Și în miturile

noului Levant — ca și în mitul zoroastrian al lumii de douăsprezece mii de ani —, timpul și spațiul aveau granițe simetrice, un început, un mijloc și un sfârșit, în care orice lucru, orice eveniment își avea atât momentul, cât și sensul sau rațiunea lui.

De fapt, există un anumit farmec al elementelor conținute în această lume-peșteră restrânsă a mitologiilor Levantului, un fel de spirit ce sălășluiește în toate. Pretutindeni suntem prinși de vraja măsurată a unui spațiu, a unui interval de timp, a unui spirit atotpătrunzător — și a ideii unei singure învățături adevărate. Mai mult, sub o formă magică, de basm, fiecare asemenea învățătură s-a dovedit a fi, o dată pentru totdeauna, comoara permanentă a unui anumit grup, care devine astfel singurul autorizat să o transmită mai departe.

După cum am spus deja, un astfel de grup nu este o națiune geografică, ci o biserică, o sectă aflată în posesia unei comori magice; iar funcționarea comorii sale este condiționată de anumite legi ale basmului, care sunt statutele grupului. Prin urmare apartenența la grup nu este o chestiune de timp sau de loc, ci de cunoaștere și de punere în aplicare a legilor, care sunt atât laice, cât și religioase; revelate, și nu inventate de om; și absolute, neputând fi revizuite. Când sunt respectate, ele produc binefaceri mai presus de orice a cunoscut lumea vreodată, binefaceri de basm; cu toate acestea, când sunt încălcate, fie și accidental, ele produc o catastrofă magică împotriva căreia forța și voința individului — sau chiar ale nefericitului grup din care acesta face parte — nu au nicio putere. De aceea, în cele din urmă, norocul și ghinionul, virtutea și valoarea fiecăruia nu se regăsesc în gândirea și efortul creator individual, ci în participarea la viața grupului; prin urmare, în acest

tip de cultură, libertatea voinței individului se limitează doar la decizia de a se supune sau nu. Nu este treaba lui să decidă ce este bine și ce este rău.

Iată cum definește Spengler caracterul ordinii morale a noului mod levantin de a percepe lumea — sau, cum îi spune el, magic:

> omul magic, cu existență spirituală, este doar o *parte dintr-un „Noi" pneumatic* care se pogoară din înalturi asupra tuturor adepților, rămânând identic cu sine însuși. Ca trup și suflet, el își aparține sieși, însă în el rămâne totuși ceva străin și superior, o alteritate, de aceea, cu toate convingerile și cunoștințele lui, el se simte doar participant la un consens, care exclude greșeala ca emanație a divinului, dar exclude totodată și orice posibilitate a eului de a întemeia valori. Adevărul său este diferit de al nostru [adică al celor cu o mentalitate specific europeană]. Toate modalitățile noastre de cunoaștere bazate pe o *judecată personală proprie* sunt pentru el aberație și orbire, iar rezultatele ei științifice sunt o operă a Răului care a derutat spiritul înșelându-l asupra naturii și predestinării sale. Iată ultima enigmă, indisolubilă pentru noi, a gândirii magice situate în a sa lume-peșteră: imposibilitatea unui eu gânditor, care crede și știe, este condiția reprezentărilor fundamentale ale tuturor acestor religii.[311]

Primul Isaia (cca 740–700 î.Hr.) crezuse că tânărul rege Ezechia era Mesia. Două secole mai târziu, un al doilea Isaia (cca 545–518 î.Hr.) i-a atribuit acest titlu lui Cirus. Primul prevăzuse că după ziua mâniei lui Iahve, o „rămășiță", curățată prin foc, va rămâne pentru a reînnoi și împlini făgăduința. După cum a scris într-o profeție celebră:

> Și va fi în ziua aceea că rămășița lui Israel și cei scăpați ai casei lui Iacob nu vor mai nădăjdui în cel ce i-a lovit, ci vor nădăjdui în Iahve, Sfântul lui Israel, întru adevăr. Rămășița, adică rămășița lui Iacob, se va întoarce la puternicul Dumnezeu. Și chiar de va fi poporul lui Israel ca nisipul mării, doar o rămășiță a lui se va întoarce. Mistuirea hotărâtă se va revărsa cu dreptate. Căci Domnul, Iahve al oștirilor, va face o mistuire, da, hotărâtă, în toată lumea.[312]

Pentru al doilea Isaia și pentru preotul Ezdra, care a trăit un secol mai târziu, decretul lui Cirus cel Mare de reînnoire a Ierusalimului și a templului a părut împlinirea vechii profeții. Potrivit lui Ezdra, Cirus a spus:

> Iahve, Dumnezeul cerului, mi-a dat toate împărățiile pământului și mi-a poruncit să-i zidesc o casă în Ierusalim, adică în Iudeea. Care dintre voi este din poporul său, cu el fie Dumnezeul său și să se ducă în Ierusalim, adică în Iudeea, și să zidească templul lui Iahve, Dumnezeului lui Israel — acela e Dumnezeul ce se află în Ierusalim. Și fiecăruia din cei rămași, oriunde s-ar afla, oamenii acelui loc îi vor veni în ajutor cu argint, cu aur, cu bunuri, cu vite, laolaltă cu darul de bunăvoie pentru casa ce se află în Ierusalim.[313]

Răspunsul nu a fost imediat încurajator. Se spune că numărul celor care s-au întors în cetatea distrusă a fost de „42 360 de oameni, afară de robii și roabele lor, care erau în număr de 7 337; și mai erau cu ei 200 de cântăreți și cântărețe“[314]. Se presupune că grupul a ajuns la destinație în 537 sau 536 î.Hr. Reconstrucția templului a început în timpul domniei

lui Darius, în 520 î.Hr. Sfințirea lui a avut loc în 516 î.Hr. Totuși după aceea avem puține informații până la domnia lui Artaxerxe I (465–424 î.Hr.), când Neemia, care spune despre sine că a fost „paharnicul regelui“[315], a fost trimis, la cererea sa, guvernator la Ierusalim, și a găsit orașul încă în ruine, în mare parte.[316] Și a început să-i reconstruiască zidurile. Însă ziua considerată decisivă pentru întemeierea iudaismului modern a venit abia în timpul domniei lui Artaxerxe al II-lea (404–358 î.Hr.), când, în 397 î.Hr., Ezdra Cărturarul, însoțit de un grup mare de credincioși și având autoritatea conferită de rege, a sosit din Babilon la Ierusalim și a fost scandalizat de ceea ce a găsit:

> Căpeteniile au venit la mine și au zis: „Poporul lui Israel și preoții și leviții nu s-au despărțit de popoarele pământene întru urâciunile lor, adică de cananeeni, de hitiți, de faresei, de iebusei, de amoniți, de moabiți, de egipteni și de amorei. Pentru că și-au luat, pentru ei și pentru fiii lor, soții dintre fiicele acelora; așa că sămânța cea sfântă s-a amestecat cu popoarele pământene. Iar mâna căpeteniilor a fost cea dintâi în această nelegiuire“. Și când am auzit eu lucrul acesta, mi-am sfâșiat hainele și mantaua și mi-am smuls fire de păr de pe cap și din barbă și m-am prăbușit de mâhnire.[317]

Ezdra s-a rugat și a cerut iertare lui Dumnezeu pentru poporul său și s-a aruncat la pământ dinaintea casei lui Dumnezeu, și o mulțime de oameni, bărbați, femei și copii i s-au alăturat în durerea lui și au plâns. După care, se spune,

> s-a făcut vestire în Iuda și în Ierusalim și printre toți fiii robiei să se adune în Ierusalim; și oricine

nu va veni în trei zile, așa cum hotărâseră căpeteniile și bătrânii, toată averea lui va fi confiscată, iar el va fi alungat din adunarea celor care au fost duși *în captivitate*.

În acele trei zile s-au adunat în Ierusalim toți oamenii din Iuda și din Veniamin; și era în a douăzecea zi a lunii a noua. Atunci întregul popor s-a așezat în piața de dinaintea casei lui Dumnezeu, tremurând sub povara păcatului, dar și din cauza ploii mari. Și s-a ridicat preotul Ezdra și le-a zis: „Voi ați rupt legământul prin aceea că v-ați luat femei de alt neam, ca să puneți un adaos peste păcatul lui Israel. Și acum, mărturisiți Domnului, Dumnezeului părinților voștri, și faceți ceea ce e plăcut în ochii săi: despărțiți-vă de popoarele pământene și de femeile străine!“

Și întreaga adunare, răspunzând, a zis cu glas puternic: „Precum ai spus, așa trebuie să facem. Dar poporul e numeros și vremea e ploioasă și nu ne stă în putere să rămânem afară. Pe de altă parte, treaba aceasta nu-i de o zi sau două, pentru că mulți dintre noi au săvârșit acest păcat. Deci să rămână căpeteniile noastre; iar toți cei de prin cetățile noastre care și-au luat femei străine să vină aici la vremea hotărâtă, și împreună cu ei să vină și bătrânii fiecărui oraș, precum și judecătorii lui, pentru ca astfel să se îndepărteze de noi mânia Dumnezeului nostru din această pricină“. Și au rămas doar Ionatan, fiul lui Asael, și Iahzeia, fiul lui Ticva; iar Meșulam și Șabetai levitul le erau ajutoare.

Și fiii captivității au făcut astfel. Iar preotul Ezdra și capii de familie, după neamurile lor, au șezut deoparte, toți fiind numiți după nume. Și au șezut în prima zi a lunii a zecea, ca să cerceteze lucrul acesta. Iar în prima zi a lunii întâi au

> isprăvit cercetarea tuturor acelora care-și luaseră femei de alt neam... Toți aceștia își luaseră femei străine și din ele li se născuseră copii.[318]

Astfel, cel puțin pentru o vreme, restul oamenilor de încredere au făcut iarăși pace cu zeul lor.

V. Zeul iubirii

Regele Regilor din Persia lumina cu strălucirea dreptății sale, pe de o parte, orașele-stat grecești ionice din extremitatea vestică a Asiei Mici, Satrapia I a stăpânirii sale fără precedent, iar, pe de altă parte, cele mai vechi centre ale civilizației indiene din Punjab, Satrapia XX. Mai mult decât atât, imaginea stăpânirii sale grandioase, simbolizată de măreția tronului și palatului său de la Persepolis, și metodele despotismului, care în mâinile sale au devenit fundamentele celei mai puternice organizații sociale pe care a cunoscut-o vreodată lumea, au fost în vremea lui atât de impresionante, încât, deși au durat doar două secole, au rămas, de-a lungul veacurilor, imaginea supremă și simbolul măreției și guvernării monarhice. În India, în timpul domniei lui Chandragupta Maurya (cca 322–293 î.Hr.), a cărui artă a despotismului este rezumată în *Arthaśāstra* (*Manualul artei atingerii țelurilor*) de Kautilya, și în China, în vremea lui Shih Huang Ti (221–206 î.Hr.), al cărui echivalent al lucrării lui Kautilya este *Cartea domnului Shang* de Shang Yang, modelul Regelui Regilor din Persia a fost copiat și a rămas definitiv, până în ziua de azi, pentru toate doctrinele și realizările politice orientale. În plus, în viziunile profetice ale măreției lui Dumnezeu din Vechiul Testament, amprenta Regelui Regilor din

Persia poate fi recunoscută ca model suprem. Avem informații despre domnia și metodele lui de guvernare din lucrarea supusului său grec Herodot. Strălucirea lui era legată de Ahuramazda; însă instrumentul măreției sale era biciul.

Cu toate acestea, în însorita peninsulă grecească, dincolo de bunăvoința guvernării divine levantine, în polisul elogiat de Pericle în celebra sa oratție se dezvolta o concepție cu totul diferită despre măreție și putere, precum și despre zeii a căror prezență era cel mai bun sprijin atât al legii, cât și al vieții. Căci era inevitabil ca acolo unde excelența individuală era venerată ca în Grecia, forța și principiul Iubirii — Eros — să fie recunoscute nu doar ca zeitate, ci ca divinitate ce animă toate lucrurile. Deoarece nimeni nu atinge excelența în munca sa fără să manifeste dragoste pentru ea, nici în sine fără să manifeste dragoste pentru sine, nici în familia sa fără să manifeste dragoste pentru casa lui. Dragostea face ca toate lucrurile să înflorească, fiecare pe măsura propriului potențial, și așa se comportă adevăratul pedagog într-o societate deschisă și liberă. „Căci", după cum afirma Agaton în discursul său, imortalizat de Platon în povestea celei mai splendide agape din istoria lumii, „dacă e să aibă ceva de îndurat, nu i se întâmplă asta prin silnicie (de Eros silnicia nu se poate apropia) și nici el nu se folosește de vreo silnicie (toți ne supunem lui Eros, în toate privințele, numai și numai de bună voia noastră). Iar tot ceea ce se petrece prin bună voia amânduror părților este ceea ce «Legile, stăpâne cetății» spun că e drept"[319].

Profesorul Warner Fite de la Princeton a respins cu ani în urmă o versiune victoriană târzie a idealului platonician al dragostei. Unei întregi generații neștiutoare de greacă el i-a arătat că

traducerea profesorului Jowett (folosită pe atunci în școală) redă *orthos paiderastein,* „tipul potrivit de pederastie“, prin „dragoste adevărată“[320]. Prin urmare toată lumea credea atunci — ceea ce mulți bănuiseră deja — că dragostea de băieți, pederastia sau sodomia, care în majoritatea codurilor morale ale lumii este considerată o ofensă odioasă împotriva naturii, era pentru însoțitorii-model ai lui Platon singura cale adevărată către spiritualitate și sublimarea naturii simple în discursuri fine, poezie, știință, măiestrie și orașul-stat perfect.

În unele rituri primitive de inițiere, precum cele ale nativilor australieni, pederastia joacă un anume rol în îndepărtarea băieților de mamele lor și atragerea către cunoașterea secretă a bărbăției: dar apoi, prin alte rituri, ei sunt conduși înapoi spre sat și căsătorie.[321] Chiar și în sfera și atmosfera pedagogică a ritualurilor orfice menționate mai sus (vezi *supra,* p. 190), participarea tinerilor, pentru o vreme, într-o societate pur masculină era, în maniera unei școli pregătitoare, o formă de instruire pentru viață. Însă în cercul superior al potentaților Atenei, în marea perioadă a Greciei care acoperă sfârșitul secolului al V-lea și începutul secolului al IV-lea, 450–350 î.Hr., atmosfera pedagogică a devenit, ca să spunem așa, îmbălsămată. Tot ceea ce citim despre ea este învăluit în minunata atmosferă adolescentină a unor ceruri infinite, opaline — neatinsă de seriozitatea vulgară a angajamentului heterosexual față de viața simplă. Chiar și arta nudului, cu toată grația și farmecul său, este, în cele din urmă, neutră — ca vocea unui tânăr care cântă —, un lucru evident în comparație cu arta lui Gupta, Chalukya și Rashtrakuta din India. Potrivit lui Heinrich Zimmer:

> Sculptura greacă a atins culmea perfecțiunii înfățișând splendidele corpuri atletice ale băieților și tinerilor atrăgători care câștigau trofee în competiții de lupte și alergări organizate cu ocazia sărbătorilor religioase din Olimpia și din alte locuri; în schimb, sculptura hindusă, la apogeul ei, s-a bazat pe acele experiențe intime ale organismului viu și misterele proceselor vieții care derivă din conștientizarea lăuntrică dobândită prin practica yoga — având în același timp un spirit categoric heterosexual, distilat și rafinat într-un parfum subtil și încântător. Arta greacă s-a născut din experiența ochiului; arta hindusă, din experiența circulației sângelui.[322]

Există un vers grăitor al poetului satiric roman Iuvenal (60–140 d.Hr.) care dezaprobă ceea ce s-a întâmplat în unul dintre cultele secrete ale femeilor:

nil ibi per ludum simulabitur, omnia fient ad verum...

„Nimic nu e acolo imitație în joacă; tot ce se face e-atât de-adevărat...“[323]

Așa cum în adolescență un tânăr este norocos să trăiască, să gândească și să se joace pentru o vreme într-o lume exclusiv a bărbaților, în care mintea, netulburată de seriozitatea feminină, se poate dezvolta jucăuș către știință și estetică, filosofie și atletism, pe scurt, lumea Logosului, unde chiar și Eros apare ca emanație a unei arome anorganice; la fel și pentru Occident, și pentru lumea întreagă, a fost un mare noroc existența — pentru o vreme — a unei școli de muzică grecești pentru băieți, al cărei apogeu a fost scena marelui banchet al tinerilor și bătrânilor potentați din casa poetului Agaton.

Cititorul își amintește de momentul magic. Socrate s-a ridicat să spună despre iubire ceea ce

aflase de la înțeleapta Diotima, despre care nu știm nimic mai mult decât ceea ce ne povestește el.

„O să încerc, cât îmi stă în putere, să vă înfățișez vorbirea despre Eros pe care am auzit-o cândva de la o femeie din Mantineea, Diotima“, a spus el, „care știa multe nu numai despre Eros, ci și despre atâtea alte lucruri. Astfel, cu multă vreme în urmă, înainte de Marea Ciumă, pe când atenienii aduceau jertfe pentru ca molima să nu vină asupra lor, ea, Diotima, a izbutit s-o întârzie cu zece ani. Ea e aceea care m-a învățat tot ce știu despre Eros“[324].

Relația lui Socrate cu Diotima era similară cu aceea a lui Zeus cu Metis aflată în pântecul său (vezi *supra,* pp. 159–160). În slava adusă de el iubirii putem recunoaște moștenirea unei înțelepciuni preelenice anterioare — din lumea reginelor-șarpe din Creta, precum și din cea a lui Circe și Calypso. Însă în pântecul bărbătesc al frunții sale, acea tradiție fusese transformată pentru a se potrivi cu atmosfera anorganică a banchetului. Putem doar ghici care ar fi putut fi învățătura Diotimei, care acum ne este transmisă de Socrate. Iată ce le spune bătrânul satir însoțitorilor săi:

> Mai întâi cel care năzuiește la țelul cel mai înalt trebuie să se apropie, încă de tânăr, de cineva care are un trup frumos și, dacă se dovedește că dă roade bune călăuzirea acelui om, să îl iubească numai și numai pe el și, împreună cu el, să dea naștere la gânduri și vorbe frumoase. Însă apoi să-și dea seama că frumusețea unui trup este soră cu frumusețea oricărui altuia și că, dacă țelul său este frumusețea înfățișării, ar da dovadă de mare lipsă de curaj neînțelegând că în toate trupurile se vădește una și aceeași frumusețe. Și, dacă se pătrunde de acest adevăr, trebuie să

devină un mare iubitor al tuturor trupurilor frumoase și să se lepede neîntârziat de atâta dragoste pentru un singur trup, socotind-o de puțină seamă și vrednică de dispreț. Apoi să înțeleagă că mult mai de preț decât frumusețea trupului este cea a sufletelor. Drept urmare, chiar când va întâlni un suflet frumos într-un trup lipsit de deplina înflorire a frumuseții, să-i fie de ajuns, să-l iubească și să-i poarte de grijă și, împreună, să caute să dea naștere unor cuvântări care să-i facă pe tineri mai buni. În felul acesta va ajunge negreșit să-și dea seama de frumusețea care se află în purtări și în legi și de faptul că orice frumusețe este de același fel ca oricare alta, astfel că, și în felul acesta, va înțelege cât de puțin lucru este frumusețea trupească. După purtări, va trebui, bine călăuzit, să treacă la cunoștințele minții, ca să le vadă și lor frumusețea. Atunci va putea cuprinde cu privirea întreaga întindere a frumuseții și nu-și va mai lega dragostea, ca un sclav, de o singură frumusețe, fie ea aceea a unui tânăr, a unui bărbat sau a unei îndeletniciri anume, încetând ca, înrobit de vreuna dintre ele, să rămână o biată făptură bună să spună nimicuri. Dimpotrivă, întorcându-și privirile, ca spre largul unei mări, către întregul cuprins al frumuseții și privindu-l îndelung, va da naștere la nenumărate și minunate și înalte gânduri cuprinse în cuvinte, la cugetări izvorâte dintr-o nemărginită dragoste pentru cunoaștere. Până când, sporindu-și înțelegerea, va dobândi atâta putere încât să i se arate că există o singură cunoaștere, aceea a frumosului, despre care o să-ți vorbesc.

Încearcă acum să mă asculți cu cea mai mare luare-aminte [mi-a spus Diotima]. Acela care a

fost îndrumat până la această treaptă în cunoașterea iubirii și care a privit una câte una și în urmarea lor firească toate câte sunt frumoase, cu ochii la țelul din urmă al învățăturii despre iubire, acum, dintr-odată, zărește ceva prin natura lui de o frumusețe minunată. Da, Socrate, tocmai acea Frumusețe de dragul căreia a fost nevoie de toate strădaniile de până acum.

Înainte de toate această Frumusețe este veșnică, nu e supusă nașterii și pieirii, nu sporește și nu se împuținează. În al doilea rând ea nu este pe alocuri mai frumoasă și pe alocuri mai puțin, nici când frumoasă și când nu, nici frumoasă într-o anume privință și în altele nu, nici frumoasă aici și urâtă în altă parte, frumoasă pentru unii și lipsită de frumusețe pentru alții. Mai mult decât atât: cel care năzuiește spre ea nu și-o va putea închipui ca având față sau mâini sau orice altceva mai are un trup. Nici ca fiind o vorbire sau un fel de a cunoaște ceva. Ea nu există în altceva anume, cum ar fi în vreo ființă sau în pământ sau în cer sau în ce vrei tu. Ea trebuie închipuită ca existând în sine, deopotrivă cu sine și împreună numai cu sine, și ca având, în veșnicia ei, mereu aceeași formă. Iar toate celelalte frumuseți sunt părtașe la ea, dar în astfel de chip încât nașterea și pieirea acestora nu duc nicidecum la vreo creștere sau la vreo scădere înlăuntrul Frumuseții, pe care toate acestea o lasă neschimbată. Atunci când, urmând așa cum se cuvine calea iubirii de tineri, urci, treaptă cu treaptă, deasupra frumuseților pieritoare, începe să ți se arate Frumusețea de care vorbesc și te afli aproape de liman.

Așadar, aceasta este calea cea dreaptă care duce în înaltul iubirii, fie că o străbatem cu

singurele noastre puteri, fie că suntem călăuziți de un altul. Pornind de la frumusețile din lumea noastră pieritoare și vrând să ajungem la Frumusețe, urcăm necontenit, treaptă cu treaptă, de la un trup frumos la două, de la două la *toate*; și de la trupurile frumoase la faptele frumoase, apoi de la acestea la învățăturile frumoase, până când de la acestea din urmă ajungem în sfârșit la acea învățătură care este nimic altceva decât tocmai învățătura despre Frumusețe, la al cărei capăt aflăm ce este Frumusețea cu adevărat.

Dacă este vreun ținut al vieții în care merită să trăiești, acesta este: ținutul în care ne aflăm în fața Frumuseții înseși. Dacă va fi să o vezi vreodată, altceva vei simți decât în fața bogăției, a podoabelor, a băieților și a tinerilor frumoși, toate lucruri care te fac, pe tine cel de acum, să te cutremuri, uluit. Într-adevăr, tu și mulți alții ca tine ați fi în stare, doar ca să vă bucurați de vederea iubiților voștri și să fiți mereu și mereu împreună cu ei, să răbdați de foame și de sete cât v-ar ține puterile. Dar atunci ce să ne închipuim că ar simți cineva căruia i-ar fi cu putință să vadă însăși Frumusețea absolută, în toată curățenia ei, nepângărită de trupuri omenești și de culori, de nimic din multele zădărnicii pieritoare. Divina Frumusețe în sine, care nu are chipuri mai multe. Crezi cumva că puțin lucru ar fi viața unui om care ar privi înspre ea și ar privi-o cu ochii minții și ar trăi astfel în unire cu ea? Oare nu-ți dai seama că numai acolo îi va fi dat, privind îndelung Frumusețea, să dea naștere nu unor biete asemănări ale vredniciei, căci acolo nu asemănări vede, ci unor vlăstare adevărate, pentru că acolo vede însuși adevărul? Iar cel care zămislește adevărata vrednicie și care o crește

ajunge drag zeilor și, dacă îi e dat aceasta vreunui om, dobândește nemurirea.[325]

Am urcat acum la așa o înălțime paradiziacă, încât am ajuns mai presus de cuvinte. Cu toate acestea bibliotecile abundă de lucrări dedicate discursului nemuritor al înțeleptei Diotima. Însă din tot ce s-ar putea spune despre expunerea sa a Căii Frumuseții și a Iubirii, mă voi opri doar asupra a două aspecte relevante, care privesc metamorfoza mitologiei în secolul al V-lea î.Hr. Și anume:

1. *Importanța acordată corpului.* În opinia mea, Spengler a afirmat ceva foarte important când a desemnat corpul (*soma*), sub forma nudului frumos, semnul particular și simbolul suprem al ordinii experienței clasice — sau, după cum o definește el, al experienței apolinice. În contrast, pe de o parte, cu noțiunea magică a Lumii-peșteră, cu spațiul și timpul ei particular și cu spiritul său atotcuprinzător, și, pe de altă parte, cu sentimentul și tânjirea de mai târziu după infinitul nord-european, gotic — sau, cum i-a spus Spengler, faustian —, mintea greacă era concentrată aproape exclusiv pe ceea ce este prezent simțurilor. Iar această concentrare a fost exprimată atât în corpul de piatră al templului clasic, cât și în arta nudului sculptat. A fost, de asemenea, inspirația matematicii euclidiene (o matematică a corpurilor statice) și a politicii polisului (zona de pământ vizibilă din acropola sa). Sau, după cum scrie Spengler:

> Pentru ochiul anticului, statuia cu admirabila ei corporalitate, în totalitate plăsmuire și expresie lipsită de vreun gând al imaterialității, conține absolut tot ceea ce se poate numi realitate. Toate elementele specifice realității se epuizează în elementul material, limita vizibilă, trăsătura

concretă și prezentul imediat. Universul antic, *cosmosul* — constituit prin proporție și armonie din toate obiectele apropiate și vizibile nemijlocit —, este închis în întregime prin bolta cerească materială. Nimic în afară nu există. Nevoia noastră de a gândi „spațiul“ și dincolo de această cortină este total străină sentimentului antic al universului. Stoicii au declarat „corpuri“ chiar proprietățile și raporturile dintre obiecte. Pentru Crisip, pneuma divină era un „corp“; viziunea lui Democrit consta în pătrunderea în materialitatea atomică a universului vizibil. Statul este un corp compus din suma corpurilor cetățenilor săi. Dreptul nu admite decât persoane fizice și lucruri materiale. În sfârșit, acest sentiment își află expresia cea mai înaltă în corpul de piatră al templului antic. Spațiul interior fără ferestre se ascundea cu grijă în spatele rândurilor de coloane, însă în afară nu se vedea nicio linie dreaptă, toate treptele scării fiind ușor arcuite în afară, fiecare într-o măsură diferită. Frontoanele, coamele, fațadele sunt înclinate. Fiecare coloană are o ușoară înclinare, niciuna nu este perfect verticală, nici nu este plasată la egală distanță de cele învecinate. De la colțuri spre mijloc, înclinările, pantele și distanțele variază într-o proporție riguros descrescătoare. Aceasta dă întregului corp al clădirii un aer misterios: ea pare să se miște în cerc în jurul unui centru. Curbele sunt atât de delicate, încât ele sunt, ca să zicem astfel, doar „simțite“ și nu văzute cu ochii. Dar tocmai acest lucru suprimă dezvoltarea în adâncime. Stilul gotic *se înalță*, stilul doric *se arcuiește*. Spațiul interior al catedralei urcă spre cerul îndepărtat cu

> o forță elementară, templul grec se adună pe pământ cu un calm maiestuos.[326]

Astfel, conceptul și experiența grecească a Erosului sunt strâns legate de corp și, așa cum spune înțeleapta Diotima, orice pătrundere până la „însăși Frumusețea absolută“ nu numai că trebuie să înceapă cu specificul corporal, ci trebuie și să păstreze „privirea îndelungă asupra Frumuseții“. Spiritul grec nu face saltul într-o astfel de sferă a dez-întrupării sau pre-întrupării, așa cum devine tipic pentru anumite tendințe ale gândirii neoplatoniciene postclasice. Și totuși *există* o pătrundere — ceea ce ne duce la al doilea aspect.

2. *Ideea omniprezenței frumuseții.* După cum am văzut, Thales considera că „apa“ este primul principiu (ἀρχή) al tuturor lucrurilor perceptibile; Anaximandru, „infinitul sau nemărginirea“; Anaximene, „aerul“; pitagoreicii, „numărul“: iar acum am intrat într-o lume a gândirii, un secol și ceva mai târziu, unde iubirea — de frumos și ca frumos — a devenit ἀρχή, prima substanță a tuturor lucrurilor. După cum știe oricare student din anul II la filosofie, Platon și școala lui au identificat acest principiu, într-un mod foarte interesant, cu principiul anterior al numărului, armoniei și muzicii sferelor, care, după cum am văzut, de asemenea, fusese deja legat de misterul magiei muzicii lirei și a cântecului lui Orfeu, care a alinat până și inima lui Hades și a liniștit animalele sălbatice. Mai mult, s-a demonstrat că figura lui Dionysos se profilează în spatele celei a lui Orfeu, care este, în cele din urmă, același stăpân puternic al morții și al învierii pe care l-am recunoscut în Osiris, Tammuz și frumosul taur din aur cu barbă ce împodobește harpa delicată descoperită în mormintele regale din Ur. Așa că

acum intră în scenă un val cu adevărat imens de teme, figuri și motive mitice anterioare purtând fragmente divers asortate din tradiția profundă, întunecată și tulbure a zeului-șarpe și a soției sale: simbolismul taurului lunar, regele divin mort și înviat, acele harpe fascinante ale regelui-lună din mormintele regale din Ur și numele mari ale lui Osiris, Tammuz, Attis, Adonis, Dionysos etc.

În *Teogonia* lui Hesiod (cca 750 î.Hr.), zeul iubirii, Eros, fusese una dintre cele patru așa-numite divinități originare. Una era Haos; alta era Gaia, Mama Pământ; Tartarul, abisul întunecat al lui Hades de sub pământ, era considerat a treia divinitate; în timp ce a patra era Eros — „Eros apoi, printre zeii nemuritori, cel mai gingaș/ Îmblânzitor, ce supune pe oameni și zei deopotrivă,/ Gândul în piept amăgind și voia cea înțeleaptă“[327]. Hesiod nu spune mai multe despre acest zeu. Eros nu apare deloc la Homer. El derivă din vechiul strat preelenic al gândirii mitologice egeene, fiind atașat ferm și categoric de Afrodita ca fiu al ei, iar în mitologiile alegorice ulterioare este înfățișat (sub numele de Cupidon, fiul lui Venus) cu arcul și săgeata otrăvită, cu care străpunge atât inimile împietrite, cât și cele blânde, ucigându-le sau vindecându-le în desfătare. Alegoria este pertinentă și captivantă, indicând în formă literară impactul iubirii asupra individului. Dar, după cum a arătat întregul nostru studiu al preistoriei egeene, zeița Afrodita și fiul ei corespund exact marii mame cosmice și fiului ei, zeul care moare și învie la nesfârșit. Varietatea miturilor legate de originea lui Eros indică, fără excepție, o asemenea tradiție. El este fiul Haosului, născut din oul Nopții. Este fiul ba al Gaiei cu Uranos, ba al lui Artemis cu Hermes, ba al lui Iris cu Zefir — toate transformări ale aceluiași fundal mitologic care

indică, fără excepție, teme atemporale cu care suntem deja familiarizați: victima voluntară a cărei moarte este viața noastră, a cărei carne este hrana noastră și al cărei sânge este băutura noastră; victima reprezentată de tânărul cuplu îmbrățișat din ritualul primitiv iubire-moarte, care este sacrificat în momentul extazului, pentru a fi fript și mâncat în cadrul ritualului;[328] victima reprezentată de Attis sau Adonis ucis de un mistreț, de Osiris ucis de Seth, de Dionysos sfâșiat, fript și mâncat de către Titani. În alegoriile fermecătoare cu Eros (Cupidon) și victima sa, *zeul joacă rolul dușmanului întunecat* — mistrețul care se năpustește, fratele întunecat Seth, Titanii —, iar *iubitul este zeul întrupat în agonie*. Dar, după cum știm, în această mitologie, bazată pe misterul cunoscut în Egiptul antic drept „Secretul celor doi parteneri“[329], ucigașul și victima sa, deși aparent în conflict, sunt, în realitate, aceeași voință — după cum sunt, se știe bine, și în misterul întunecat al iubirii care consumă, răscumpără, creează și justifică viața.

În miturile antice ale lumilor primitive și arhaice cărora le-am dedicat atâtea pagini, în riturile și variantele acestei teme accentele s-au pus, în general, pe aspectul mitic sau religios al misterului. În mod solemn și sistematic, sentimentele și nenorocirea victimei umane erau neglijate. Ritualurile hinduse *satī* și sacrificiul uman dinaintea zeiței Kālī nu numai că ignorau individul, ci erau, de fapt, discipline menite să inspire și să desăvârșească o spiritualitate de devotament impersonal față de arhetipurile mitologice ale ordinii sociale.[330] În Grecia însă, odată cu aprecierea apolinică și încântarea față de forma individuală, față de frumusețea și excelența sa deosebită, interesul pentru aceleași teme mitice de bază străvechi s-a

mutat în mare parte de la arhetipul veșnic repetat la individualitatea unică a fiecărei victime particulare: și nu numai la individualitatea particulară, ci și la întreaga ordine de valori care pot fi definite în mod adecvat ca fiind „personale“, spre deosebire de ordinea „impersonală“ a grupului, a speciei sau a simplei ordini naturale. Această schimbare importantă, epocală și — cel puțin din câte știm — fără precedent, în virtutea căreia loialitatea a trecut de la impersonal la personal, este ceea ce eu numesc miracolul grecesc, european. Este comparabilă cu o mutație psihologică evolutivă. În alte părți, particularitățile individului, originalitatea gândirii lui și caracteristicile dorinței și plăcerii sale au fost eliminate cu brutalitate în numele normelor absolute ale grupului; însă în Grecia, calitățile particulare ale fiecăruia erau, cel puțin teoretic — deși nu întotdeauna, de fapt (de exemplu, dacă individul era femeie sau sclav) —, respectate din punct de vedere legal și pedagogic. Mintea umană și raționamentul ei erau, de asemenea, onorate. Norma de conduită umană a devenit nu regula infantilă a ascultării (fă asta ca „să fii bun“), ci un principiu rațional individual (fă asta pentru „a trăi bine“) guvernat de legi care nu erau considerate a fi de origine divină, ci erau recunoscute ca produse ale unei rațiuni pur umane. Și, într-adevăr, în ceea ce privește divinitatea, chiar și Zeus putea să gândească, să raționeze, să învețe și să se îmbunătățească moral de-a lungul timpului.

---

260 L.H. Mills, *The Zend-Avesta,* partea a III-a, Sacred Books of the East, vol. XXXI, The Clarendon Press, Oxford, 1887, pp. xxxiii–xxxvii.

261 Meyer, *Geschichte des Altertums,* vol. III, p. 97.

262 Hans Heinrich Schaeder, *Der Mensch in Orient und Okzident,* R. Piper and Co., München, 1960, p. 103.

263 De exemplu, în *Yasna* 28:8; 46:14; 51:16 și 19; 53:2.

264 Ernst Herzfeld, *Zoroaster and His World,* Princeton University Press, Princeton, 1947, vol. I, pp. 1–30; A.T. Olmstead, *History of the Persian Empire,* University of Chicago Press, Phoenix Books, Chicago, 1948, 1959, p. 94; R.C. Zaehner, *The Dawn and Twilight of Zoroastrianism,* G.P. Putnam's Sons, New York; Weidenfeld and Nicholson, Londra, 1961, pp. 33–36.
265 Meyer, *Geschichte des Altertums,* vol. III, p. 110, n. 3.
266 *Ibidem,* p. 97, n. 2.
267 *Ibidem.*
268 *Vedāntasāra* 30.
269 *Yasna* 45:2–3; urmându-l în mare parte pe L.H. Mills, *op. cit.,* pp. 125–126.
270 *Yasna* 28:3; Mills, *op. cit.,* p. 18.
271 *Yasna* 30:2; Mills, *op. cit.,* p. 29.
272 *Yasna* 48:4; Mills, *op. cit.,* p. 155.
273 *Artā-ī-Vīrāf Nāmak* IV, 7–33; potrivit Martin Haug, Destur Hoshangji Jamaspji Asa și E.W. West, *The Book of Arda Viraf,* Trübner and Co., Londra; Government Central Book Depot, Bombay, 1872, pp. 154–155.
274 *Ibidem,* pe scurt.
275 E.W. West, *Pahlavi Texts,* partea I: *The Bundahish, Bahman Yasht, and Shahyast La-shahyast,* Sacred Books of the East, vol. V, The Clarendon Press, Oxford, 1880, pp. xlii, xliii.
276 James Darmesteter, *The Zend-Avesta,* partea I: *The Vendidad,* Sacred Books of the East, vol. IV, The Clarendon Press, Oxford, 1880, p. xii.
277 *Yasna* 30:3, 9; Mills, *op. cit.,* pp. 29, 33–34.
278 *Bundahišn* I–XV, pe scurt și cu scurte adăugiri din XXIV, XXVII, și *Zat-sparam* II.6; V.1–2, VII.3–6, VIII.3–5, IX.2–6 și X.3–4 (West, *op. cit.,* pp. 3–58, 88, 99, 161–162, 167, 174, 176–177, 177–179 și 183).
279 *Mitologia primitivă,* pp. 169 și urm.
280 Joseph Klausner, *The Messianic Idea in Israel,* trad. W.F. Stinespring, George Allen & Unwin, Ltd., Londra, 1956, p. 59.
281 *Ibidem,* pp. 65–66.
282 *Ibidem,* p. 10.
283 *Ibidem,* pp. 56–57 și nota 8.
284 *Yašt* 19.2.11. James Darmesteter, *The Zend-Avesta,* partea a II-a: *The Sirozahs, Yashts and Nyayis,* Sacred Books of the East, vol. XXIII, The Clarendon Press, Oxford, 1883, p. 290.
285 *Yašt* 19.13.79–80. Darmesteter, *The Zend-Avesta,* partea a II-a, pp. 304–305.
286 *Yašt* 13.93.
287 *Vendidad,* Fargard 19.1–2 (Darmesteter, *op. cit.,* partea I, p. 204).
288 *Yašt* 5.7–15 (Darmesteter, *op. cit.,* partea a II-a, pp. 55–57).
289 *Bundahišn* 32.8–9.
290 *Yašt* 13.141–142.
291 *Bundahišn* 30.1–3.
292 *Bundahišn* 30.4–33, pe scurt (West, *op. cit.,* pp. 121–130).
293 *Iosua* 6.21.
294 *Iosua* 8.24.
295 *Iosua* 10.6–11.20.
296 *Judecători* 1.27 și urm.
297 Meyer, *Geschichte des Altertums,* vol. III, pp. 6–8.
298 *Ibidem,* pp. 11–12.
299 *Amos* 6.1–2.
300 Meyer, *Geschichte des Altertums,* vol. III, p. 161.

301 *Ieremia* 25.8–9.

302 Meyer, *Geschichte des Altertums*, vol. III, p. 188.

303 *Ezdra* 1.7–11.

304 *Isaia* 45.1.

305 *Isaia* 45.2–7.

306 G. Buchanan Gray, „The Foundation and Extension of the Persian Empire", în J.B. Bury, S.A. Cook, F.E. Adcock (eds.), *The Cambridge Ancient History*, vol. IV, The University Press, Cambridge, 1939, cap. I, p. 13, nota 1; și, pentru un studiu extins despre erezia lui Nabonid, vezi Sidney Smith, *Babylonian Historical Texts*, Methuen and Company, Londra, 1924, pp. 27–123.

307 Cilindrul lui Cirus, rândurile 6–36, parțial; *apud* F.H. Weissbach, *Die Keilinschriften der Achameniden*, J.C. Hinrich, Leipzig, 1911, pp. 2–7.

308 Tocmai în această perioadă a fost cucerită vechea capitală nubiană, Napata, iar sediul puterii a fost transferat la Meroe, oraș despre care se presupune că a fost numit după sora lui Cambise. Am revenit astfel, după un mare ocol, la perioada istorică sugerată de povestea sudaneză despre Napata-Meroe, relatată în *Mitologia primitivă*, pp. 149–161.

309 Meyer, *Geschichte des Altertums*, vol. III, pp. 187–197.

310 Inscripția de la Behistun; Marea Inscripție, paragrafele 1–15; Weissbach, *op. cit.*, pp. 9–21.

311 Oswald Spengler, *Der Untergang des Abendlandes*, vol. II, C.H. Beck, München, 1930, p. 285; trad. Charles Francis Atkinson, Oswald Spengler, *The Decline of the West*, Allen & Unwin, Ltd., Londra; Alfred A. Knopf, New York, 1937, vol. II, p. 235. Copyright 1926, 1928 by Alfred A. Knopf, Inc. Renewed. Preluat cu permisiunea Alfred A. Knopf, Inc. și Allen & Unwin, Ltd. [trad. rom. (cu mici modificări): Oswald Spengler, *Declinul Occidentului. Schiță de morfologie a istoriei universale*, vol. 2: *Perspective ale istoriei universale*, traducere de Ioan Lascu, Beladi, Craiova, 1996, pp. 277–278].

312 *Isaia* 10.20–23.

313 *Ezdra* 1.2–4.

314 *Ezdra* 2.64–65.

315 *Neemia* 1.11.

316 *Neemia* 2.11–17.

317 *Ezdra* 9.1–3.

318 *Ezdra* 10.1–17, 44.

319 Plato, *Symposium* 196c; trad. Jowett [trad. rom.: Platon, *Banchetul*, traducere, studiu introductiv și note de Petru Creția, Humanitas, București, 2011, p. 122].

320 Warner Fite, *The Platonic Legend*, Charles Scribner's Sons, New York și Londra, 1934, p. 153.

321 *Mitologia primitivă*, pp. 97–117.

322 Heinrich Zimmer, *The Art of Indian Asia*, completată și editată de Joseph Campbell, Bollingen Series XXXIX, Pantheon Books, New York, 1955, vol. I, p. 131.

323 Iuvenal 6.324, *apud* Karl Kerényi, *The Religion of the Greeks and Romans*, E.P. Dutton and Co., New York, 1962, p. 30 [trad. rom.: Iuvenal, *Satire*, prefață, traducere și note de G. Guțu, Univers, București, 1986, p. 80].

324 *Symposium* 201d; trad. Michael Joyce, republicat în Edith Hamilton și Huntington Cairns, *The Collected Dialogues of Plato*,

Bollingen Series LXXI, Pantheon Books, New York, 1961, p. 553 [trad. rom.: Platon, *Banchetul*, ed. cit., p. 131].

325 *Symposium* 210a–212a; trad. Michael Joyce, ed. cit. [trad. rom.: Platon, *Banchetul*, ed. cit., pp. 147–150].

326 Spengler, *op. cit.*, vol. I, pp. 229–230 (engleză, vol. I, pp. 176–177) [trad. rom.: Oswald Spengler, *Declinul Occidentului. Schiță de morfologie a istoriei universale*, vol. 1: *Formă și realitate*, traducere de Ioan Lascu, Beladi, Craiova, 1996, pp. 247–248].

327 *Theogony* 120–122; trad. Richmond Lattimore, *Hesiod*, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 1961 [trad. rom.: Hesiod, *Nașterea zeilor (Teogonia)*, ed. cit., p. 28].

328 *Mitologia primitivă*, pp. 166–167.

329 *Mitologia orientală*, pp. 97–99.

330 *Mitologia orientală*; vezi indexul, intrările „sacrificii" și „satī".

Capitolul 6
Elenismul

331 î.Hr. — 324 d.Hr.

I. Căsătoria dintre Est și Vest

S-a spus că mitologia greacă a degenerat de la statutul de religie la literatură din cauza simțului extrem de critic al grecilor, care deja se întorseseră împotriva ei în secolele VI–V î.Hr. Acest argument implică adeseori ideea că politeismul este o formă inferioară de religie, vulnerabilă la critici, pe când monoteismul nu ar fi așa: prin urmare, când grecii s-au întors împotriva politeismului, acesta a fost lichidat, deschizându-se calea Adevărului creștin revelat al Dumnezeului unic în Trei Persoane, cu panteonul său de îngeri, contrapanteonul său de diavoli, comuniunea sfinților, iertarea păcatelor și învierea trupului, precum și cu prezența multiplă (în fiecare picătură de vin sfințit și în fiecare hostie a Liturghiei) a Fiului lui Dumnezeu mort și înviat — Dumnezeu adevărat și Om adevărat —, care s-a născut în mod miraculos din Maica Fecioară Maria. Însă trebuie spus că, de fapt, olimpienii nu au fost niciodată confundați de greci cu Ființa supremă. Ca și oamenii, zeii se născuseră din Marea Mamă. Deși mai puternici și mai longevivi decât oamenii, erau frații lor. Mai mult decât atât, ei erau temporar conducători ai universului, pe care îl smulseseră

unei generații anterioare de copii divini ai zeiței și pe care aveau să-l piardă — după cum știa Prometeu — în favoarea unei generații ulterioare. Formal, erau arhetipurile idealurilor orașului-stat grec, iar odată cu sfârșitul acestuia aveau să moară și ei.

În perioada elenistică însă, când strălucitul elev al lui Aristotel, Alexandru cel Mare, după ce a subjugat întregul Levant până în India, a unit Grecia, India, Persia, Egiptul, chiar și pe evreii din afara Ierusalimului într-un singur stat, religia greacă a ajuns într-o nouă fază: pe de o parte, a universalismului grandios, iar, pe de altă parte, a caracterului direct, orientat spre interior, personal. De fapt, frumoșii zei, departe de a muri, și-au transmis influențele în toată Asia, stimulând apariția unor noi forme religioase și estetice în India dinastiei Maurya, în China dinastiei Han și, în cele din urmă, în Japonia; în timp ce în Apus au redeșteptat religiozitatea romană, iar în Sud au dat un nou înțeles cultelor străvechi ale zeiței Isis și ale soțului ei.

O descriere a concepțiilor religioase ale grecilor elenistici poate fi găsită într-un text al mitografului alexandrin Maximus din Tyr (*fl.* secolul al II-lea d.Hr.):

> Însuși Dumnezeu, părintele și creatorul a toate câte sunt, mai vechi decât Soarele și Cerul, mai mare decât timpul și eternitatea și toată curgerea ființei, este de nenumit de orice legiuitor, de nerostit pentru orice voce, de nevăzut pentru vreun ochi. Noi, însă, neputându-i înțelege esența, ne folosim de sunete, de nume și imagini, bătute în aur, și fildeș, și argint, de plante și râuri, de munți și torenți, tânjind să-l cunoaștem și

numind, în slăbiciunea noastră, tot ce este frumos în această lume după natura Lui — la fel cum se întâmplă cu îndrăgostiții pământeni. Pentru ei, cea mai frumoasă priveliște le va aminti de trăsăturile persoanei iubite; vor fi bucuroși să vadă o liră, o mică lance, poate un scaun sau o fâșie de pământ, orice din lume care le trezește amintirea celui iubit. De ce să cercetez mai departe și să judec imaginile? Oamenii să știe ce este divin (το θεῖον γένος), să știe: asta e tot. Dacă un grec este mișcat întru amintirea lui Dumnezeu de arta lui Fidias, un egiptean de închinarea la animale, un altul de un râu, altul de foc, nu mă deranjează diferențele dintre ei; doar să știe, să iubească, să-și amintească.[331]

În vastul imperiu multicultural, internațional al perșilor, deși s-a practicat o toleranță delicată față de zeii popoarelor cucerite, nici Regele Regilor, nici sacerdoții magilor nu au încercat nicicând să promoveze un sistem general de universalizare sincretică. Toleranța religioasă persană era prudentă și avea un scop politic, ea neconstituind o expresie a credinței. Nici când se potrivea unor scopuri politice, perșii nu au ezitat o clipă să profaneze altarele altor religii. Când a invadat Persia în anii 336–330 î.Hr., Alexandru a dat ordine stricte ca niciun obiect sacru, de niciun fel, să nu fie profanat; perșii însă, cu aproape două secole înainte, încercând să învingă Grecia, au distrus temple, au ars statuile zeilor și au profanat altare cu aceeași râvnă virtuoasă care i-a impulsionat pe Ilie, Iosia și Ezechia — căci, până la urmă, și ei erau „monoteiști“ levantini, pentru care singurul zeu adevărat era al lor.[332] Grecii au fost înfuriați și îngroziți de o asemenea impietate; iar Eschil, în tragedia sa patriotică *Perșii*, a atribuit

sacrilegiilor nelegiuite și orgoliului înfrângerea miraculoasă a puternicei flote persane în dezastrul incredibil de la Salamina. „Păți-vor perșii multe rele încă“, a scris el, „Prin îngâmfarea și nelegiuirea/ Ce-o săvârșesc!/ Statui de zei despoaie,/ Și templele le ard!“:

Distrug altare,
Dărâmă de pe socluri monumente,
Și le zdrobesc! O parte din pedeapsă
Și-au și primit-o însă nu-i de-ajuns,
Prăpastia nu s-a căscat întreagă,
Până-n străfund! Pedepse-i mai așteaptă![333]

În vara anului 490 î.Hr., Darius I, devenind stăpânul lumii, a trimis o flotă pentru a supune Atena. Armata sa a debarcat la Maraton — și toată lumea știe ce s-a întâmplat. Eschil a participat la bătălia aceea, în care fratele său a murit: 6 400 de perși și 192 de atenieni au murit pe câmpul de luptă; iar Darius a început imediat după aceea să pregătească o a doua flotă, mult mai mare, și o armată pentru a mai încerca o dată. Dar a murit; iar fiul său, Xerxe cel Mare (a domnit în perioada 486–465 î.Hr.), la un deceniu după Maraton, a trimis împotriva Atenei cea mai mare forță militară din câte văzuse vreodată lumea — aproximativ jumătate de milion de oameni adunați din toate colțurile imperiului său, și o flotă de vreo 3 000 de corăbii, el însuși fiind la comandă. Cu toate acestea, la Termopile, Leonida și 300 de spartani curajoși au rezistat trei zile în defileu. Au murit, înconjurați de o armată condusă cu biciul; iar în jurul lor zăceau 4 000 de perși morți. Apoi, în portul Salamina (pe 23 septembrie 480 î.Hr.), floarea flotei persane — 1 200 de corăbii, înconjurate și înfruntate de o flotă grecească de 380 de vase — a fost distrusă sub ochii

îngroziți ai Regelui Regilor — și Orientul și-a atins, ca să spunem așa, limitele.[334]

Alexandru a fost răspunsul Europei. Iar la două generații după moartea sa, la treizeci și trei de ani, era venerat în Orient ca un zeu.

A fost creatorul unei lumi noi. Și dintre numeroasele lucruri care s-ar putea spune despre lumea aceea, patru sunt deosebit de relevante pentru studiul istoriei mitului.

În primul rând, după cum s-a observat deja, e vorba nu doar de respect față de zeii tuturor religiilor, ci de un efort aproape științific de a identifica analogiile; astfel încât zeitățile specifice diferitelor țări au început să fie identificate și venerate ca echivalente între ele: Isis și Demeter, Horus și Apollo, Thot și Hermes, Amon și Zeus. În Bactriana și India, grecii l-au identificat pe Krișna cu Herakles, pe Șiva cu Dionysos, iar mai târziu, în Occident, romanii au văzut nu numai în zeii greci, ci și în cei celtici și germani echivalente respectabile ale lor. Înainte de perioada alexandrină au existat multe mișcări sincretice regionale, cum ar fi, de exemplu, cea a marii sinteze sacerdotale egiptene a lui Ra (Re) și Amon, Ptah și Osiris și alăturarea magistrală a lui Ra, Osiris, Seth, Horus și Thot într-o singură mitologie grandioasă. La fel s-a întâmplat și în India și China, unde au abundat sincretismele regionale și, în general, ca și în Grecia, a existat un oarecare respect față de zeii altor popoare. Cu toate acestea, înainte de epoca lui Alexandru cel Mare, nu pare să fi apărut — sau cel puțin să fi fost pusă în practică — ideea unui sincretism transcultural cultivat sistematic. Putem vedea în această atitudine manifestarea respectului grecesc pentru individualitate, dincolo de hotarele Greciei însăși, precum și aplicarea ideii unui imperiu nu al tiraniei,

ci al oamenilor liberi pe tărâmul gândirii. Căci, în această perioadă, idealul de polis al lui Pericle a devenit idealul alexandrin al cosmopolisului: *oecumene* — întreaga lume locuită, ca teritoriu comun al omenirii civilizate.

Al doilea aspect pe care îl putem observa în această perioadă este rolul filosofiei și al științei în interpretarea și evoluția superioară a mitului. În Grecia secolelor VI–V î.Hr., filosofii recunoscuseră relația dintre complexul orfic-dionisiac și gândirea filosofică, iar acum descopereau posibilități similare în cultele orientale. În astronomia și matematica babiloniană — din perioada arhaică în care au luat naștere practic toate marile mitologii ale Orientului și Occidentului[335] —, ei au găsit o nouă inspirație pentru aprofundarea propriei concepții cosmologice; iar din noile dezvoltări ale ambelor științe în epoca alexandrină au apărut idei cu totul noi despre structura universului, care au rămas fundamentale pentru gândirea mitică occidentală (cum ar fi, de pildă, în *Divina comedie* a lui Dante) până în secolul lui Copernic, când Soarele a înlocuit Pământul în centrul ordinii macrocosmice.

Al treilea aspect pe care îl putem observa este perfecționarea intelectului grec iscoditor odată cu intrarea lui Alexandru în India unde, în diferitele școli de yoga din centrele jainiste, budiste și brahmanice, fuseseră dezvoltate tipuri total neașteptate de cercetare filosofică. Aceste discipline dovedeau înțelegerea psihologică mult mai profundă — spre deosebire de cea cosmologică — a mitologiei care, în Occident, avea să fie atinsă abia în secolul lui Nietzsche, Freud și Jung. Între timp însă, afluxul formidabil de teorii psihosomatice mistice pe jumătate înțelese avea să se reverse din India în schiturile, mănăstirile, școlile și universitățile

Occidentului relativ neexperimentat — din care au derivat numeroase și diverse culte și mișcări gnostice, teosofice și hermetice.

În fine, un al patrulea aspect care ar trebui remarcat în contextul bogat al lumii elenistice este că, după aproximativ două secole de influență europeană asupra Asiei, valul a început să-și schimbe direcția, până când a apărut o puternică reacție care a culminat cu victoriile creștinismului asupra zeilor și filosofiilor Antichității clasice și prăbușirea ulterioară — care a durat șapte secole — a civilizației Occidentului european.

II. Monoteismul sincretist și etnic

Politeismul poate fi definit ca recunoaștere și venerare a mai multor zei; monolatria, ca venerare a unui singur zeu — al propriului zeu — și recunoașterea altora.[336] În schimb, monoteismul este credința în existența unui singur zeu important; iar în monoteism se disting două tipuri: 1. tipul incluziv, cosmopolit, deschis și sincretist; și 2. tipul etnic, închis și exclusivist. Monoteismul etnic este credința că singurul zeu este cel adorat de propriul grup, toți ceilalți fiind falși. Monoteismul sincretic, recunoscând că toate conceptele de zeitate sunt limitate, ajunge la concluzia că, în cele din urmă, există un zeu inimaginabil mai presus de orice zeitate, toate raportându-se la el; ca în „Rugăciunea universală“ a lui Alexander Pope (publicată în 1738), din care e suficient să redăm următoarele trei strofe — în menuetul lor afectat — pentru a ilustra acest aspect:

Tată a toate! Adorat
În orice loc, mereu, mereu,
De înțelept, de ignorant,
Iehova, Zeus, Dumnezeu!

***

Să nu lași mâna mea de lut
S-arunce fulgerul tău drept
Să-i pedepsesc neabătut
Pe cei care te-au scos din piept.

***

Un templu-i spațiul necuprins,
Pământ și cer îți sunt altar,
Fă-ne să fim un cor distins!
Tămâia să se-nalțe iar![337]

Cel mai proeminent exemplu de monoteism etnic este, desigur, monoteismul de după exil din Biblie, care a trecut mai târziu în creștinism și islam; iar cele mai bogate sisteme de monoteism sincretic au fost cele din Orientul Apropiat elenizat, Roma, India din vremea dinastiei Gupta și de după aceea și (în sensul cel mai larg) umanismul renascentist european. Epicurismul, budismul și realizările superioare ale hinduismului sunt excepții, întrucât termenii lor finali nu sunt personificați sau antropomorfizați în vreun fel ca „Dumnezeu“. Cu toate acestea, la cele mai înalte niveluri ale monoteismului sincretic și uneori chiar ale celui etnic, unde divinitatea poate fi considerată absolut necunoscută (*deus absconditus*, „zeu ascuns“), poate exista un punct de contact pentru articularea validă a teologiei cu aceste ordine de credință trans- sau non-teologice.

În Grecia antică, o acțiune premergătoare timpurie a tipurilor de monoteism elenistic și roman, renascentist și din secolul al XVIII-lea poate

fi recunoscută în afirmațiile des citate ale lui Xenofan din Colophon (*fl.* 536 î.Hr.), reputatul fondator al Școlii eleate de la care Platon a preluat anumite trăsături cu caracter mitologic ale filosofiei sale.

> Unul e Zeul, între zei și oameni cel mai mare, nici la chip nici la minte asemenea muritorilor... Întreg vede, întreg gândește, întreg aude... Veșnic rămâne în același loc fără să se miște cu nimic, și nici nu i se cade să se mute când ici, când colo... Ci muritorii își închipuie că zeii se nasc și ei, că au îmbrăcăminte, glas și înfățișare ca ale lor... Etiopienii spun că zeii lor sunt cârni și negri, tracii — că au ochi albaștri și părul roș... Homer și Hesiod au pus pe seama zeilor tot ce, între muritori, e lucru de rușine și de hulă: hoții, adultere și înșelăciuni reciproce... Dacă boii și caii și leii ar avea mâini, sau dacă — cu mâinile — ar ști să deseneze și să plăsmuiască precum oamenii, caii și-ar desena chipuri de zei asemenea cailor, boii asemenea boilor, și le-ar face trupuri așa cum fiecare din ei își are trupul.[338]

Sau putem cita cuvintele lui Antistene (n. în jurul lui 444 î.Hr.): „Dumnezeu nu seamănă cu nimeni; de aceea nu poate fi cunoscut cu ajutorul unei imagini“[339].

Xenofan a fost contemporan cu Buddha (563–483 î.Hr.) și, spune Aristotel, „primul care unifică [lumea]“[340]. Potrivit lui Simplicius, care se bazează pe Teofrast, Xenofan l-a conceput pe Unul, Unitatea tuturor lucrurilor, care era Dumnezeu, ca fiind nici limitat, nici fără margini, nici în mișcare, nici în repaus[341] — o viziune destul de apropiată de noțiunea hindusă de brahman sau de Vid, ca să

facem o comparație. Antistene a fost fondatorul Școlii cinice (*kynikos*, „ca un câine"), iar cel mai faimos discipol al său, Diogene (412?–323 î.Hr.), ar putea fi comparat cu un anumit tip de ascet hindus. Acesta își avea sălașul (în mod semnificativ) într-un vas mare din lut situat în apropierea templului Marii Mame, pentru a ilustra caracterul „câinesc" al filosofiei sale, de întoarcere la natură, și, fără nicio rușine, își satisfăcea nevoile trupești ori de câte ori natura i-o cerea. Se spune că Alexandru cel Mare, care îl considera al doilea cel mai faimos om din lume, s-ar fi dus să-l viziteze, iar când tânărul monarh l-a întrebat dacă ar vrea să-i împlinească vreo dorință, cinicul i-a răspuns: „Da, dă-te puțin laoparte din lumina soarelui". Astfel, cu mult mai multă minuțiozitate decât omologul său de mai târziu, Jean-Jacques Rousseau, Diogene a mers până la capăt cu întoarcerea sa la ceea ce el considera a fi starea omului în natură. Căutarea conștientă a stării naturale de către maeștrii Zen de mai târziu din China și Japonia a fost o altă afirmare a aceleiași respingeri atât a plăcerilor, cât și a idealurilor civilizației; la fel se poate spune despre concepția taoismului chinezesc — contemporan cu Diogene — de „întoarcere la starea de bloc necioplit", înțeleptul stând cu mintea goală.[342] Și poate că ar trebui să recunoaștem ceva asemănător și în respingerea lumii de către Hristos: „Dacă vrei să fii desăvârșit, du-te, vinde-ți averile și dă-le săracilor, și vei avea comoară în cer; și vino, urmează-mă"[343].

„Dacă nu aș fi Alexandru, aș fi Diogene", ar fi spus stăpânul politic al lumii cunoscute; la care cinicul ar fi replicat: „Dacă n-aș fi Diogene, aș vrea să fiu Alexandru". Cu toate acestea principala tendință a religiozității grecești nu a acceptat niciodată concepția cinică de *om* adevărat ca om în afara

civilizației. Pentru greci, de fapt, pentru spiritul european, facultatea rațiunii este în așa măsură specifică omului, încât înlăturarea ei nu înseamnă întoarcerea la natură, ci fuga de ea — de natura *omului*. Iar dacă excelența (*areté*) oricărei ființe vii izvorăște dintr-o viață trăită potrivit naturii sale, atunci, pentru om, ea trebuie să fie în concordanță cu rațiunea — nu în conformitate cu așa-zisele „revelații divine" comunicate extatic sau cu înlăturarea animală ori vegetală a facultăților umane. Mai mult decât atât, capacitatea de a raționa nu se dezvoltă în singurătate, ci în societate; pentru că, așa cum a scris împăratul Marc Aureliu (pe care Matthew Arnold l-a considerat „poate cea mai frumoasă figură din istorie"[344]) în memoriile sale, admonestându-se:

> Dacă intelectul ne este comun, și rațiunea, datorită căreia suntem ființe raționale, ne este comună. Dacă este așa, ne este comună și rațiunea care ordonă ce lucruri trebuie făcute și care nu. Dacă este așa, și legea ne este comună. Dacă este așa, suntem cetățeni; dacă este așa, aparținem unei comunități politice; dacă este așa, lumea este asemenea unui oraș. La ce altă organizare politică comună s-ar putea spune că participă întreg neamul omenesc? De acolo, așadar, din această cetate comună, provin intelectul însuși, rațiunea și facultatea de a da legi. Sau de unde? Căci, așa cum partea pământească îmi este dată ca parte ce provine din pământ, partea umedă — dintr-un alt element și suflul — dintr-un izvor asemănător, căldura și focul — din alt izvor specific (căci nimic nu se ivește din nimic, după cum nimic nu se

întoarce în nimic), tot așa și intelectul ne vine de undeva.[345]

Și mai scrie: „Prin urmare trăsătura caracteristică în alcătuirea omului este sociabilitatea“[346]; „Oamenii sunt născuți unul pentru altul“[347].

În plus, întrucât există bucurie și frumusețe, precum și excelență într-o viață trăită potrivit naturii sale, excelența — adică „virtutea“ înțeleasă așa cum se cuvine — trebuie să fie și *este* propria răsplată. Sau, după cum spune mai departe regele filosof:

> Există câte unul care, când face un serviciu cuiva, este gata să-i pună aceluia la socoteală serviciul făcut. Un altul nu are această obișnuință, dar îl privește pe cel ajutat ca pe un datornic și știe bine serviciul pe care i l-a făcut „aceluia“. Un altul, în schimb, într-un anumit fel, nu mai știe serviciul pe care i l-a făcut, dar este asemenea viței-de-vie care a produs ciorchinele și nu mai pretinde nimic altceva, odată ce a dat propriul rod. Omul care i-a făcut un serviciu cuiva nu-l face cunoscut strigând în gura mare, ci se îndreaptă spre săvârșirea altuia, precum vița-de-vie a produs din nou ciorchini, când a fost timpul potrivit, sau precum un cal care a alergat, un câine care a urmat vânatul, o albină care a produs mierea. Așadar trebuie să fii printre cei care fac servicii într-un fel fără să o știe? Da.[348]

O idee asemănătoare pare să fi fost exprimată prin cuvintele lui Iisus: „Să nu știe stânga ta ce face dreapta“; cu toate acestea textul integral al îndemnului creștin schimbă perspectiva:

> Luați aminte ca milostenia voastră să nu o faceți în fața oamenilor, ca să fiți văzuți de ei; căci atunci nu veți avea răsplată de la Tatăl vostru cel din ceruri. De aceea, când faci milostenie, nu trâmbița înaintea ta, cum fac fățarnicii prin sinagogi și pe străzi, ca să fie slăviți de oameni; adevărat vă spun, ei își iau plata lor. Tu însă, când faci milostenie, să nu știe stânga ta ce face dreapta, pentru ca milostenia ta să fie în taină; și Tatăl tău, care vede în taină, îți va răsplăti pe față.[349]

După cum subliniază Matthew Arnold: „Din cauza interpretării greșite a acestui tip de limbaj, motivele recompensei și ale păcatului au fost exagerate în mod ciudat de mulți moraliști creștini, ceea ce a dus la deteriorarea și denaturarea creștinismului“[350]. Și, prin contrast, citează paragraful de mai sus al împăratului stoic.

Concepția despre virtute și evaluarea ei ce se regăsesc aici sunt, în esență, specifice și *areté*-ului homeric. A apărut însă o nouă stare interioară, o nouă maturitate. Căci idealul relativ tineresc al secolelor anterioare, pline de viață, când totul le mergea bine grecilor, mereu pregătiți de luptă, fusese de mult subminat de degenerarea lamentabilă de la sfârșitul secolului al V-lea și începutul secolului al IV-lea î.Hr. Victoriile asupra Persiei din vremea generației lui Eschil fuseseră urmate de o succesiune de dezastre interne: Războiul Peloponesiac, din 431 și 413–404 î.Hr.; Războiul Corintic, 395–387 î.Hr.; Războiul Teban din 371–362 î.Hr. și, în cele din urmă, din 335 î.Hr., încheiat cu distrugerea îngrozitoare a Tebei de către Alexandru cel Mare și transferul hegemoniei grecești către tânărul și nemilosul stăpân din nord.

Profesorul Gilbert Murray a numit secolele dintre înflorirea Atenei clasice și afirmarea radical diferită a erei creștine timpurii perioada „căderii nervoase“[351]. Era o epocă asemănătoare cu cea a Indiei din vremea lui Buddha și a Chinei din perioada lui Confucius; căci în fiecare dintre aceste țări, vechea structură socială era în proces de dizolvare, centrele celor mai dezvoltate civilizații se prăbușeau în fața puterii absolute a barbarilor, iar sarcina centrală a filosofiei devenise atât de natură socio-politică (vindecarea unei civilizații în criză), cât și psihologică și morală (cum ar putea individul, într-o lume spulberată, să-și păstreze și să-și dezvolte umanitatea). Predica lui Buddha este bine-cunoscută:

Viața înseamnă suferință;
Cauza suferinței este pofta ignorantă;
Oprirea suferinței [nirvāṇa] *poate fi realizată;*
Și asta, prin Nobila Cale cu Opt brațe:
Opinii corecte, Aspirații corecte, Vorbire și Acțiune corecte;
Vocație corectă, Efort, Atenție și Meditație corecte.

Legile universului în sine nu prezentau niciun interes pentru budist, care caută o cale de ieșire. Nu exista o lege morală primită de la Dumnezeu, deoarece nu exista un Dumnezeu; iar acei zei sau acele principii care susțineau lumea erau tocmai plasele, capcanele și obstacolele pe care yoghinul trebuie să le evite. Calea cu Opt brațe a lui Buddha era o cale aleasă voluntar, împotriva ordinii universului. Iar când va fi distrus în el orice frică și dorință, adeptul avea să experimenteze, în mod paradoxal, într-o formă extatică, atât transcendența, cât și compasiunea pentru toate celelalte ființe vii încă neeliberate.

Spre deosebire de această cale yoghină de eliberare individuală, învățăturile înțelepte ale lui Confucius vizau reconstrucția socială prin integritate individuală; iar umanitatea nobilă a acestui curent de gândire a sugerat multora o comparație cu grecii. Cu toate acestea există o diferență între conservatorismul chinezilor și experimentele inventive, raționale ale grecilor, în orice domeniu. Atât în confucianism, cât și în taoism, idealul chinezesc era plasarea individului în armonie cu ordinea propriei naturi, precum și cu ordinea lumii; aparent, aceeași idee principală se regăsea și în tradiția stoică a Occidentului. În mod similar, atât în Orient, cât și în Occident, ordinea cosmică în sine era concepută în termenii vechii concepții sumero-babiloniene a ciclului etern de eoni, a veșnicei reîntoarceri a lucrurilor, în care omul, microcosmosul, era parte a întregului. Așa cum maeștrii taoiști ai chietismului au renunțat la societate pentru a intra în armonie cu natura, la fel au făcut și cinicii greci; și, așa cum confucianiștii au căutat să introducă în jocul social principiile vieții-în-armonie-cu-natura (în armonie cu Tao), la fel au procedat și stoicii greci și, mai eficient, cei romani. Cu toate acestea în abordările lor asupra studiului naturii, precum și în teoriile lor despre individ și stat, gânditorii clasici și cei chinezi aveau concepții cât se poate de diferite.

În primul rând, în timp ce concepția chineză asupra universului a rămas cea arhaică, știința greacă din epoca elenistică a suferit o transformare unică. În vreme ce înțelepții orientali meditau filosofic asupra influențelor alternative ale forțelor masculină (*yang*) și feminină (*yin*) asupra armoniei cosmice a cerului, pământului și omului, grecii, pornind de la principii sumero-babiloniene, reflectau

deja asupra posibilității unei astronomii heliocentrice, contrară celei geocentrice. Aristarh din Samos (cca 310–230 î.Hr.) a propus ideea că Pământul și toate planetele s-ar învârti în jurul Soarelui după niște traiectorii circulare, în timp ce Soarele însuși și stelele ar fi staționare. Cu toate acestea nu și-a putut *demonstra* teoria, așa că, atunci când Hiparh din Niceea (secolul al II-lea î.Hr.) a părut să fi rezolvat mai bine problema pornind de la o ipoteză geocentrică, folosind epicicluri și cercuri excentrice pentru a explica orbitele planetare, sistemul său a predominat până când Copernic (1473–1543) a lămurit situația.[352] Între timp, Eratostene din Cirene (275–200 î.Hr.) a calculat circumferința pământului cu o eroare de 320 de kilometri, a ajuns la concluzia că, plecând din Spania, s-ar putea ajunge în India călătorind spre vest și a sugerat că Atlanticul ar putea fi împărțit longitudinal de un continent (America).[353] În timp ce în medicină, Herofil din Calcedon (secolul al III-lea î.Hr.) a descoperit legătura dintre creier și coloana vertebrală prin intermediul nervilor, iar Erasistratos din Iulis (tot din secolul al III-lea î.Hr.) a înțeles diferența dintre nervii motori și cei senzoriali.[354] Prin urmare, în filosofia stoică greacă și romană, natura cu care omul trebuia să intre în armonie nu era aceea a concepției mitice antice despre lume, chiar dacă în ideea de natură ca un singur organism mare și în aceea a ciclurilor veșnic recurente de apariție și descompunere a lumii s-au păstrat vechi teme sumeriene extrem de semnificative.

Deși în multe privințe înțelepții greci și chinezi ar părea că aveau multe puncte în comun[355], o altă diferență era că, în timp ce de educația chineză se bucura o elită restrânsă — în parte datorită caracterului obscur al scrierii chineze —, educația

elenistică avea un caracter general. În mod corelativ, în timp ce guvernarea chineză era, atât în teorie, cât și în practică, expresia unor concepții mitice arhaice cu privire la descendența divină a împăratului, care conducea prin mandat ceresc ca organ al cosmosului, ideea și experiența greacă a guvernării aparțineau unor ființe umane — fie că erau despoți sau aleși — care aplicau legi umane convenționale, nu legi hotărâte în mod supranatural.

În scrierile marilor personalități ale școlilor stoice elenistice și romane au apărut cele mai durabile și mai influente expresii ale implicațiilor morale, politice și cosmologice ale monoteismului sincretic elenistic; și în special în lucrările fondatorului său greco-fenician Zenon (336?–264 î.Hr.), filosofului roman Seneca (4 î.Hr.–65 d.Hr.), sclavului infirm frigiano-roman Epictet (cca 55–120 d.Hr.) și împăratului Marc Aureliu (Marcus Aurelius Antoninus, 121–180 d.Hr.). Epictet și Marc Aureliu trezesc un interes deosebit, deoarece reprezintă în mod clar cele două extreme ale destinului social; așa încât știm că fiecare vorbește din propria experiență de viață. Pe de o parte, libertul întreabă:

> Și cum este posibil pentru un om care nu are nimic, nici haine, nici casă, nici sobă, care trăiește în mizerie, care nu are nici sclavi și nici patrie, să-și ducă zilele liniștit? Iată, Zeul v-a trimis pe cineva care să vă arate în mod concret că este posibil. Priviți-mă, eu nu am casă, nici patrie, nici avere, nici sclavi; dorm pe pământul gol, nu am soție, nici copii, nici palat de guvernator, ci doar pământul, cerul și o biată manta. Și ce-mi lipsește? Nu sunt privat nici de durere, nici de teamă și nici nu sunt liber?[356]

Iar, pe de altă parte, împăratul spune:

> Gândește-te cât de neînsemnată parte din infinita prăpastie a timpului este hărăzită fiecăruia! Căci foarte rapid se pierde în eternitate. Cât de neînsemnată parte din substanța universală, cât de neînsemnată parte din sufletul universal, pe ce bulgăre neînsemnat din pământul întreg te târăști! Reflectând la toată această frază, nu îți reprezenta nimic de o „mai“ mare însemnătate decât aceasta: să acționezi după cum te îndrumă natura ta și, pe de altă parte, să suporți ceea ce îți aduce natura universală.[357]

Zenon din Kition, în Cipru, un străin timid și tăcut, cel puțin parțial de origine feniciană, a devenit cunoscut pentru prima dată la Atena, în jurul lui 300 î.Hr., ca un filosof care le vorbea celor dispuși să-l asculte, într-o colonadă publică, Porticul Pictat. Prin urmare școala lui a devenit cunoscută sub numele de Stoa, Porticul. Și cum virtutea vieții sale era egalată de cea a învățăturii lui, noblețea caracterului și a doctrinei sale i-au câștigat numeroși adepți, tineri excelenți. Când a murit, orașul Atena l-a înmormântat ca pe un erou.[358]

Principalii săi doi discipoli, Cleantes din Assos, în Troada (*fl.* cca 260 î.Hr.), și Chrysippos din Soloi, în Cilicia (m. 206 î.Hr.), au dezvoltat doctrina, primul cu accent platonician, iar al doilea asimilând zeitățile, eroii și cultele divinatorii ale poporului; în timp ce Poseidonios din Apamea, în Siria (135?–50? î.Hr.), care s-a stabilit în marele port elenistic din Rodos, a realizat cu marea sa erudiție o sinteză enciclopedică a gândirii religioase și științifice din vremea sa, care a constituit atât cea mai importantă lucrare teoretică a stoicismului, cât și una dintre minunile lumii antice. Potrivit lui Poseidonios, fizica și teologia sunt două aspecte ale unei singure cunoașteri,

deoarece Dumnezeu este imanent în toată natura, dar și transcendent la infinit. Prin urmare știința se ocupă de corpul material al cărui spirit viu este Dumnezeu.

Pentru toți acești gânditori, Dumnezeu, spiritul care informează lumea, este rațional și absolut bun. Prin urmare nu se poate întâmpla nimic care să nu fie — în cadrul întregului — absolut bun. În esență, doctrina este cea satirizată de Voltaire în *Candid,* a celei mai bune dintre lumile posibile. Dar, în termeni tari, a fost reafirmată de Nietzsche în înflăcărata sa operă *Așa grăit-a Zarathustra,* unde cuvântul „bun" se citește nu ca „plăcut", ci ca „excelent", și se lansează un apel pentru ca fiecare să-și iubească soarta: *amor fati*. Concepție pe care și Oswald Spengler o rezumă în deviza lui, preluată de la Seneca: *Ducunt fata volentem, nolentem trahunt* — „Soarta îl călăuzește pe cel care vrea să se lase ghidat, îl trage pe cel care nu vrea". Este o abordare izvorâtă mai degrabă din curaj și bucurie decât dintr-o demonstrație rațională: dintr-o râvnă și afirmare a vieții, dincolo de orice fel de calcule legate de plăcere sau durere. Ea lasă mult în urmă sentimentul budist de compasiune (*karuṇā*), deoarece compasiunea contemplă suferința. Și problema lui Iov este lăsată în urmă, pentru că și ea se bazează pe recunoașterea suferinței. În cuvintele lui Seneca: „Nu este important ce anume suporți, ci în ce fel"[359]. Și iarăși: „Nu este cu putință să găsești un loc de surghiun pe lume, căci nimic din ceea ce se află pe lume nu-i este străin omului"[360].

„Zeul este mare", afirma sclavul șchiop Epictet:

> Acesta este caduceul lui Hermes: *Atinge ce vrei,* spune el, *și se va transforma în aur.* Nu, dar adu-mi ce vrei și eu îl voi face bun. Adu-mi boala, adu-mi moartea, adu-mi sărăcia, adu-mi injurii,

condamnarea la moarte: toate acestea, sub caduceul lui Hermes, vor deveni avantajoase.[361]

Zeul este mare, pentru că ne-a pus la dispoziție aceste instrumente care ne permit să muncim pământul; *Zeul este mare,* pentru că ne-a dat mâini, un gât, un pântec, pentru că ne-a făcut să creștem fără să remarcăm acest lucru, pentru că ne-a făcut să respirăm în timpul somnului!

Acesta este imnul pe care ar trebui să-l cântăm cu orice ocazie și ar trebui să cântăm și imnul cel mai solemn și cel mai divin, pentru că ne-a dat facultatea de a înțelege toate aceste lucruri și de a ne folosi de ele cu metodă.[362]

Tu, în schimb, ești un scop, ești un fragment din Zeu. Ai în tine o parte din acest Zeu.[363]

Idealul indiferenței față de durere sau plăcere, câștig sau pierdere în îndeplinirea obligațiilor vieții cuiva, care este esența filosofiei stoice, amintește de idealul indian de karma yoga descris în *Bhagavad Gītā*. „Omul pe care acestea [simțurile] nu-l clatină..., care este același la suferință și bucurie, numai acela poate căpăta nemurirea"[364]. „Săvârșește deci fapta ce trebuie făcută, mereu desprins [de ea], căci omul care făptuiește desprins ajunge la culme."[365] În India însă, obligațiile vieții sunt impuse fiecăruia de codurile castei din care face parte, în timp ce obligațiile greco-romane sunt cele recunoscute și impuse fiecăruia de propria rațiune: pentru că aici Dumnezeu este Inteligență, Știință și Rațiune dreaptă.[366] Mai mult, condiția de *nirvana,* de detașare extatică, scopul final în yoga indiană, este complet diferită de idealul grecesc al *ataraxiei,* mintea *rațională* netulburată de plăcere sau durere. Cu toate

acestea între cele două puncte de vedere există multe asemănări, în special prin ceea ce gânditorii creștini numesc „panteism“, care este fundamental atât pentru Orient — India sau Orientul Îndepărtat —, cât și pentru lumea antică greco-romană; împotriva acestei concepții se înverșunează (necruțătoare, chiar belicoasă) abordarea biblică, fie că este vorba de gândirea iudaică, creștină sau islamică.

Într-o lume care este ea însăși divină, în care Dumnezeu este imanent în toate, în zborul păsărilor, în fulgere, în ploaie, în focul soarelui, există o epifanie a divinității în tot ce se vede, în orice gând și în orice faptă, care — pentru cei care o recunosc — este un început și un sfârșit în sine. Există o revelație universală pentru toată lumea și în interiorul fiecăruia. În schimb, într-o lume care nu este divină în sine, dar al cărei Creator stă deoparte, divinitatea se face cunoscută doar printr-o revelație *specială* — de pildă, pe Sinai, în Hristos sau în cuvintele Coranului; iar calea dreaptă constă atunci în a intra în armonie nu cu natura, ci cu poruncile date pe muntele Sinai, cu învățătura lui Hristos sau cu versetele Coranului; și fiecare trăiește nu doar pentru a-și îndeplini bine rolul, care este un scop în sine, asemenea viței-de-vie ce produce struguri, ci, așa cum a spus Hristos, „pentru ca Tatăl să-l răsplătească“. Scopul nu este aici și acum, ci în altă parte.

După cum a observat savantul evreu conservator Jacob Hoschander, primele afirmații clar monoteiste din Biblie, care nu trebuie confundate cu cele monolatre, se găsesc în Isaia II, în jurul lui 539 î.Hr., în perioada lui Cirus cel Mare.[367] Cu toate acestea Dumnezeul astfel universalizat era încă în mod specific Dumnezeul casei lui Iacob, care se

presupunea că l-a condus pe Cirus spre victorie, pentru refacerea poporului său.[368] Iar în afirmațiile ulterioare ale lui Ezdra, ale autorilor Textului preoțesc (P) care au compilat Pentateuhul și în scrierile evreiești din perioada romană nu a existat o ruptură a acestei linii fundamentale de gândire. De fapt, așa cum a arătat profesorul Klausner, nici măcar Filon Iudeul (Filon din Alexandria) (cca 20 î.Hr.–54 d.Hr.), cel mai elenizat dintre filosofii evrei semiplatonicieni, nu putea concepe un Dumnezeu imanent. „Logosul lui Filon", scrie Klausner,

> este fundamental diferit de cel al lui Heraclit și al stoicilor. În timp ce pentru ei inteligența universală sau „materia însuflețită" (materia în care a fost suflată suflare de viață) și divinitatea sunt același lucru, ajungând astfel la panteism și un anumit materialism (chiar și „materia însuflețită" este materie), pentru Filon Iudeul, dimpotrivă, divinitatea este o entitate separată (inclusă în lume)... Nu există nimic în comun, cu excepția numelui, între „Logosul" lui Filon și „Cuvântul" din Evanghelia lui Ioan (care se bazează pe Filon), pe de o parte, și „Logosul" lui Heraclit Stoicul și Epictet, pe de altă parte. „Logosul" lui Filon este o creație aproape cu totul originală, rodul gândirii și învățăturii iudaice bazate pe Scripturi (Midraș).[369]

„În lume, așa cum este ea", spunea Klausner, „există bine și rău; deci cum ar putea Dumnezeu, care este absolut bun și desăvârșit, să creeze o lume care să conțină răul, esența imperfecțiunii?"[370]

Întrebare la care, din partea cealaltă, sclavul frigian șchiop răspunsese deja:

> Când suntem invitați la un banchet, servim ceea ce ni se oferă: dacă unul i-ar cere gazdei să fie servit cu pește și dulciuri, ar părea un excentric. Totuși, în lume, le cerem zeilor ceea ce nu ne dau, cu toate că sunt multe lucrurile pe care ni le-au dat.[371]

Magia lui Epictet, de a transforma toate lucrurile în aur, era aceea a caduceului lui Hermes.

III. Cultul misterului și apocalipsa

Termenul japonez *jiriki*, „forța proprie", se referă la discipline care se bazează pe dezvoltarea interioară, precum stoicismul sau, în Orient, budismul zen, în timp ce *tariki*, „forța exterioară, puterea altuia", se referă la credințe care se bazează pe ideea unui salvator: în Japonia, budismul Amida. Invocând numele infinit radiosului Buddha Solar din Ținutul Fericirii, credinciosul renaște, după moarte, în paradisul său, pentru a atinge *nirvana*.[372] În epoca elenistică, echivalentul occidental al acestui budism popular au fost numeroasele culte ale misterului care au înflorit, cu o influență din ce în ce mai mare, până când, în perioada romană târzie, mai întâi mitraismul, iar apoi creștinismul au câștigat sprijin imperial și, prin urmare, supremația.

Căci nu toți suntem filosofi. Mulți au nevoie de o atmosferă cu tămâie, muzică, veșminte și procesiuni, gonguri, clopote, pantomime și strigăte dramatice pentru a fi emoționați peste măsură. Pentru astfel de oameni există diverse variante de religie — unde, în cea mai mare parte, adevărul este

învăluit în simboluri, astfel încât să fie imperceptibil pentru oricine nu este deja un filosof. S-au dezvoltat grade de inițiere prin care se presupune că mintea este purtată dincolo de simboluri către o înțelegere tot mai înaltă, pătrunzând, parcă, văl după văl. Însă perceperea finală diferă între, pe de o parte, acele culte în care divinitatea este considerată atât imanentă, cât și transcendentă și, pe de altă parte, liturghiile ortodoxe zoroastriene, evreiești, creștine și mahomedane în care se păstrează distincția ontologică dintre Dumnezeu și Om, Creator și Creatură.

În cultele de primul tip, cele două forțe, „exterioară" și „interioară", sunt în cele din urmă recunoscute ca fiind identice. Mântuitorul venerat ca și cum ar fi în afară, deși este într-adevăr în afară, în același timp este și propriul sine. „Toate lucrurile sunt Buddha." În vreme ce în marile religii ale Orientului Apropiat nu poate fi imaginată sau măcar concepută o astfel de identitate. Scopul nu este de a se ajunge la înțelegerea sinelui, aici și acum, ca o taină una cu Ființa Supremă, ci de a cunoaște, iubi și sluji în această lume un Dumnezeu care este separat (disociere mitică)[373], deși foarte aproape (omniprezență), și de a fi fericit împreună cu el la sfârșitul veacurilor, în veșnicie. Elementul de referință („Dumnezeu") al cultelor de primul tip nu este niciodată un personaj care să se afle altundeva, care să fie cunoscut, iubit, slujit și, într-o zi, contemplat (idee care, de fapt, trebuie eliminată), ci o condiție spirituală la care se ajunge prin meditație asupra lui „Dumnezeu" ca simbol. Funcția unor asemenea simboluri este aceea de a produce o schimbare psihologică de însemnătate imediată în sine, în timp ce funcția mitologiei ortodoxe este de a

fixa mintea și voința asupra unei condiții a sufletului care se va realiza după moarte.

Ca exemplu al primului tip, oriental-păgân, putem lua cultul cândva puternic al Misterelor lui Mithra, derivat din Iran, care a înflorit în Orientul Apropiat în vremurile elenistice ca un fel de erezie zoroastriană și care în perioada romană a fost cel mai formidabil rival al creștinismului atât în Asia, cât și în Europa, ajungând în nord până în sudul Scoției. Oferea șapte grade de inițiere. În primul, neofitul era cunoscut drept „Corb" (*corax*), iar în cadrul ritualurilor oficianții purtau măști reprezentând animale din zodiac: deoarece, în această perioadă, astronomia trecea printr-o nouă dezvoltare odată cu aplicarea gândirii grecești la datele sumero-caldeene obținute în secole de observații. În toate religiile vremii, zodiacul ajunsese să reprezinte sfera limitată, veșnic în rotație a cauzalității spațio-temporale în interiorul căreia operează Spiritul nemărginit — nemișcat, dar care mișcă totul. Orbitele celor șapte sfere vizibile — Luna, Mercur, Venus, Soarele, Marte, Jupiter și Saturn — erau concepute ca tot atâtea învelișuri în jurul pământului prin care sufletul cobora înainte de a se naște. Individul primea de la fiecare o anumită calitate spațio-temporală care, pe de o parte, contribuia la caracterul său, dar, pe de altă parte, presupunea o limitare. Prin urmare cele șapte etape ale inițierii urmau să faciliteze trecerea spiritului, pe rând, dincolo de cele șapte limitări, culminând cu atingerea stării absolute.

Corbul, pasărea neagră a morții cu care misticul era identificat în timpul primei inițieri, îl purta simbolic dincolo de sfera lunară, care era semnul — aici, ca și în alte părți — al alternanței circulare a vieții și a morții: energiile vitale, nutritive ale

aspectului vegetal al existenței. Identificându-se cu corbul, imaginația mistică lăsa corpul fizic în seama schimbării și a degenerării, zburând, ca să spunem așa, prin poarta lunară, spre a doua sferă: cea a lui Mercur (grecul Hermes; egipteanul Thot; germanicul Woden, Odin), sfera puterilor și magiei oculte și a înțelepciunii renașterii.

În cadrul unui al doilea ritual, neofitul, cunoscut acum ca „Maestrul ascuns" (*cryphius*), trecea de la Mercur în sfera lui Venus, a iluziilor dorințelor pământești cu nuanțe mistice, unde din nou erau experimentate anumite practici de inițiere. Asumându-și natura „Soldatului" (*miles*), el trecea apoi în sfera Soarelui, tărâmul aroganței intelectuale și al puterii, unde i se oferea o coroană așezată pe o sabie, pe care le refuza, declarând că doar Mithra ar trebui să fie coroana lui. El devenea aici un „Leu" (*leo*) și participa la o masă sacramentală alcătuită din pâine și apă amestecată cu vin, ca un ritual de absolvire supremă, după care trecea prin poarta solară către zona a cincea, Marte — a cutezanței —, unde își punea boneta frigiană și veșmântul iranian lejer al salvatorului Mithra însuși, asumându-și titlul de „Persan" (*perses*).

Mai rămâneau două transformări. La început, potolindu-și îndrăzneala nechibzuită, trecea către Jupiter, unde era cunoscut drept „Mesagerul Soarelui" (*heliodromus*); iar, în cele din urmă, de la Jupiter urca spre Saturn, unde era sanctificat ca „Tată" (*pater*). Încercările de pe parcurs serviseră la cultivarea virtuții stoice a indiferenței față de plăcere și durere, în timp ce aparițiile simbolice imprimaseră în mintea lui anumite atitudini esențiale. În mod normal, ritualurile erau celebrate într-o grotă reprezentând peștera lumii, care ilustra vechea temă mitologică a unității dintre

macrocosmos (universul), mezocosmos (liturghia) și microcosmos (sufletul). Iar în contemplarea doctrinei imanenței lui Dumnezeu, misticul era condus treptat, în stadiul final, la o experiență a realității ce transcende propria ființă.

Zeul care urma să fie inspiratorul și care, în timp, avea să devină forma întrupată a inițiatului era vechea divinitate ariană Mithra — echivalenta vedicului Mitra —, al cărei nume a apărut pentru prima dată în tratatul semnat în jurul lui 1400 î.Hr. între hitiți și Mitanni (vezi *supra*, p. 132). Acolo, acest zeu apărea ca fiind una dintre cele cinci zeități vedice ariene invocate să asiste și să aprobe pactul, și anume: Mitra, Varuna, Indra, ucigașul de monștri, și călăreții gemeni Aśvin sau Nāsatya. Prin urmare putem presupune atât vechimea, cât și originea sa nordică ariană, chiar dacă nu este menționat în *Gāthā* lui Zoroastru. În *Yašt*-ele din *Avesta* de mai târziu (cca secolul al VI-lea î.Hr.), numele apare sub forma sa persană, ca fiind cel mai mare dintr-un ordin angelic cunoscut sub numele de Yazata, „cei adorați". Numit „stăpânul vastelor pășuni", el este lăudat chiar de Creator și se spune că are „o mie de urechi, zece mii de ochi", precum vedicul Indra, ucigașul de monștri. Se presupune că Ahuramazda i-ar fi spus profetului său Zoroastru: „L-am creat ca să fie la fel de vrednic de sacrificiu și demn de rugăciune ca și mine"[374].

FIGURA 23. Mithra Tauroctonus

Se pare însă că Mithra nu a atins statutul de simbol suprem până în perioada elenistică, atunci când a apărut în două manifestări înrudite, dar contrastante. Figura 23 prezintă o statuie din secolul al II-lea d.Hr. din care sute de exemplare au fost găsite în toată Europa. Modelul pare să fi fost creat de un sculptor al Școlii din Pergam spre sfârșitul secolului al III-lea î.Hr., probabil inspirat din trăsăturile lui Alexandru.[375] Într-un veșmânt iranian lejer și având pe cap boneta frigiană caracteristică, adoptată multe secole mai târziu (și nu întâmplător) de către profeții luminii rațiunii ai Revoluției Franceze, strălucitorul erou-salvator își înfăptuiește actul simbolic suprem ca Tauroctonus, Ucigașul Taurului Primordial — care era rolul atribuit în sistemul ortodox al zoroastrismului ticălosului Angra-Mainyu, Vrăjmașul (vezi și *supra*, p. 208).

Să nu uităm că, în concepția obișnuită zoroastriană, tot răul din lume este atribuit Demonului Minciunii, care, în cele din urmă, va fi învins de salvatorul Saošyant, și există o referire la toate faptele virtuoase care tind spre înfăptuirea

acelei zile mesianice. La baza întregii tradiții se află o temă cu orientare istorică, progresivă, apocaliptică. În timp ce aici, în această reprezentare elenistică a zeului și salvatorului persan Mithra, este exprimată o nouă interpretare — sau poate primitivă, renăscută — a simbolului mitic imemorial al sacrificiului.

Reamintesc încă o dată riturile brutale, descrise în *Mitologia primitivă,* cu ființa divină ucisă, tăiată în bucăți și îngropată, din corpul căreia cresc toate plantele alimentare.[376] Conform concepției primitive reprezentate în acele rituri, lumea nu trebuie să fie îmbunătățită, ci iubită întotdeauna, chiar și în ceea ce unui moralist raționalist îi pare a fi cel mai terifiant și mai nelegiuit păcat al ei: căci tocmai în aceasta constă forța sa creatoare, deoarece din moarte, decădere, violență și durere se naște viața. După cum spune William Blake: „Răgetele leilor, urletul lupilor, furia mării învolburate și sabia distrugătoare sunt porțiuni de eternitate, prea mari pentru ochiul omului"[377]. Prin urmare, conform unei asemenea concepții, virtutea eroismului trebuie să constea nu în voința de a schimba, ci în curajul de a afirma natura universului. Și în cultele de mistere ale epocii elenistice greco-persane a prevalat acest tip de afirmare optimistă, mistică, iubitoare de lume — nu concepția ortodoxă care intenționează să îmbunătățească lumea.

Profesorul Franz Cumont, ale cărui cercetări ne-au oferit cea mai mare parte a cunoștințelor noastre despre mithraism, a observat că în cele mai fine reprezentări ale lui Mithra Tauroctonus trăsăturile zeului au o expresie de durere și compasiune în timp ce mânuiește cuțitul, asumându-și astfel vinovăția vieții — dacă i-am putea spune astfel —, care se naște din moarte.[378] În imaginea creștină

echivalentă a Jertfei Crucii, deși se spune că mântuitorul a luat pe umerii săi păcatele omenirii, o anumită vinovăție teribilă este atribuită evreilor, care l-au condamnat, lui Iuda, care l-a trădat, și lui Pilat din Pont, care l-a răstignit. Acolo omul-zeu este victima, mielul de jertfă, în timp ce aici omul-zeu este preotul sacrificial. Comparați cu sacrificiul cretan din Figura 18. El însuși înfăptuiește actul brutal prin care lumea este reînnoită mereu, iar și iar. Este pasărea-leu, pasărea solară din Figura 16; și, deși taurul suferă, credem noi, în realitate el este același taur cosmic cu zâmbetul arhaic.

În Figura 23 observăm că acolo unde cuțitul pătrunde în taur sângele țâșnește sub forma spicelor de grâu — conform mitului antic deja amintit, precum și temei zoroastriene a grâului care iese din măduva Boului (vezi *supra,* p. 208). Un șarpe care se târăște pe dedesubt, reprezentând, ca toți șerpii, principiul vieții legat de ciclul reînnoirii, prin lepădarea pieii moarte. Câinele, care în mitul iranian este prietenul și omologul omului și care, în episodul primului cuplu, a mâncat prima bucată de carne (vezi *supra,* pp. 209–210), aici mănâncă grânele (sângele), ca arhetip al vieții ce se hrănește din sacrificii, în timp ce scorpionul care strânge testiculele taurului simbolizează și victoria morții — deoarece viața și moartea nu sunt decât două aspecte ale procesului unic al existenței.

Există și o referință astronomică în simbolurile taurului și scorpionului; deoarece în secolele în care s-au pus bazele iconografiei astrologice (cca 4300–2150 î.Hr.), semnul zodiacal al Taurului (Taurus) marca locul soarelui la echinocțiul de primăvară, iar cel al Scorpionului (Scorpio) — la echinocțiul de toamnă. Leul (Leo) era semnul soarelui la solstițiul de vară, când acesta își începe declinul spre iarnă,

iar Vărsătorul (Aquarius) se afla în casa solstițiului de iarnă, unde zeul soare, *Sol invictus*, renaște în fiecare an pe 25 decembrie.

În peșterile cultului elenistic al lui Mithra, toate aceste sărbători ale ciclului solar erau celebrate cu rituri mascate, de care erau legate riturile de inițiere. Și numeroase izvoare confirmă sacrificarea efectivă a unui taur, *taurobolium*, deasupra unei gropi în care se afla inițiatul, astfel încât acesta era botezat într-o cascadă de sânge fierbinte de taur.[379] Doi însoțitori, unul în fața, iar celălalt în spatele animalului sacrificat, țineau torțe aprinse, una ridicată, iar cealaltă coborâtă, reprezentând ascensiunea soarelui în lumea de deasupra, respectiv coborârea lui în lumea subterană: răsăritul, apusul, echinocțiile de primăvară și de toamnă, nașterea, moartea și circulația energiei luminii din actul central al sacrificiului. Uneori, cei doi însoțitori, așa-numiții dadofori, purtători de torță, țineau capete de taur și de scorpion. Ei au fost comparați cu cei doi tâlhari răstigniți alături de Hristos, dintre care unul va urca la cer, iar celălalt va coborî în iad; sau cu motivul creștin medieval al fecioarelor înțelepte și fecioarelor nesăbuite, dintre care cele dintâi își țin lămpile aprinse ridicate, iar celelalte și le țin îndreptate în jos, neaprinse.[380] Cu toate acestea în interpretarea creștină obișnuită, unor astfel de simboluri li se dă un sens moral, astfel încât înțelesul lor mistic dispare; căci, în aceste condiții, chiar și iadul ar fi răscumpărat, în timp ce esența dualismului creștin este că păcatul e absolut rău, iadul etern, iar sufletele lui sunt blestemate pe veci.

Printre puținele lucruri pe care le știm despre biografia mitică a salvatorului persan Mithra se numără o serie de paralele cu teme atât din creștinism, cât și din zoroastrism. Totuși, la fel ca în

cazul dadoforilor, deși sunt într-o oarecare măsură similari și, de fapt, provin din aceeași sursă, ei reprezintă o interpretare complet diferită a naturii universului și a omului: o afirmare mistică, spre deosebire de o moralitate corectivă, și o reafirmare a valorii sacrificiului antic, primitiv și, în general, păgân.

La fel ca Gayomart, al cărui echivalent antitetic este într-o oarecare măsură, Mithra s-a născut lângă un pârâu sacru, sub un copac sacru. În opere de artă, el este înfățișat ca un copil golaș ieșind din „Stânca generatoare“ (*petra genetrix*), având pe cap boneta frigiană, purtând o torță și înarmat cu un cuțit. Se spune că nașterea lui a avut loc *solo aestu ibidinis,* „doar prin căldura libidoului (căldura creatoare)“[381], și, așa cum a subliniat dr. Carl G. Jung într-una dintre numeroasele sale lucrări pe acest subiect, aici sunt reunite toate simbolurile materne elementare ale mitologiei — pământul (stânca), lemnul (copacul) și apa (pârâul).[382] Pământul a dat naștere (o naștere feciorelnică) Omului arhetipal. Și, ca să știm că nașterea este simbolică (nu preistorică, cum s-ar putea pretinde, să zicem, în cazul lui Adam sau al lui Gayomart), în apropiere sunt niște ciobani care asistă la naștere, vin cu turmele lor să se închine mântuitorului, ca în scenele Nașterii Domnului, de Crăciun. Hristos, al doilea Adam, a fost cel care a reînnoit chipul omului. Cei doi Adam sunt reuniți în salvatorul persan Mithra; căci în reprezentarea faptelor vieții sale temporale nu a fost nici păcat, nici cădere. Cu cuțitul, băiatul a tăiat fructele copacului, iar din frunzele lui și-a făcut veșmânt: tot ca Adam, dar fără păcat. Și mai este o scenă, în care este înfățișat trăgând cu săgeți într-o stâncă din care țâșnește apă, pentru a potoli setea unei persoane îngenuncheate care se roagă. Nu cunoaștem mitul,

dar episodul a fost comparat cu cel în care, în deșert, Moise a scos apă dintr-o stâncă lovind-o cu toiagul său (*Exodul* 17.6). Cu toate acestea Moise a păcătuit, pentru că a lovit stânca de două ori, așa încât i s-a refuzat intrarea în Țara Făgăduinței — după cum și Adam a păcătuit și a fost alungat din paradis. Dar mântuitorul Mithra a mâncat rodul pomului matern și a făcut să țâșnească apa vieții din stânca sa maternă — fără să păcătuiască.

Taurul primordial păștea pe versantul unui munte când tânărul zeu atletic, apucându-l de coarne, l-a încălecat, iar animalul, galopând sălbatic, l-a aruncat imediat, însă zeul, agățându-se de coarnele lui, a fost târât până când fiara imensă s-a prăbușit la pământ. După care tânărul l-a apucat de picioarele din spate și, ridicându-le pe umeri, a început așa-numitul *transitus,* dificila sarcină de a târî taurul viu, cu capul în jos, spre peștera lui, de-a lungul unui drum cu multe obstacole. Această încercare dureroasă atât pentru erou, cât și pentru taur a devenit simbolul suferinței umane, în general, precum și al încercărilor specifice la care este supus inițiatul pe calea lui către iluminare — corespunzătoare (deși în condițiile unor forțe diferite) cu *Via Crucis* din cultul creștin de mai târziu. Când a ajuns la peșteră, un corb trimis de soare l-a vestit pe mântuitor că a sosit momentul sacrificiului, iar acesta, apucându-și victima de nări, i-a înfipt cuțitul în lateral. (De remarcat corbul primei inițieri, care aici este asociat cu jertfa taurului, fiara lunară — vezi din nou Figura 16.) Din măduva spinării taurului a țâșnit grâu, iar din sângele său vița-de-vie — de aici pâinea și vinul de la masa sacramentală. Sperma lui, adunată și purificată de lună — ca în mitul ortodox zoroastrian (vezi *supra,* p. 208) —, a generat animalele domestice

care îl slujesc pe om. Și, așa cum am observat deja în ilustrație, animalele zeiței-mamă a morții și renașterii au sosit pentru a-și îndeplini diferitele sarcini: scorpionul, câinele și șarpele.[383]

Însă acest mit și ritual al inițiatului „scăldat în sângele taurului" era doar introducerea într-un mister mai profund și mai amplu simbolizat în a doua apariție importantă a cultului: Zervan Akarana, „Timpul nesfârșit". Reprezentarea acestui mister înfățișată în Figura 24 a fost descoperită printre ruinele templului lui Mithra din portul roman Ostia, unde a fost dedicată în 190 d.Hr. de către un anume C. Valerius și fiii lui. Un cap de leu atașat unui trup de bărbat despuiat. Din spate îi ies patru aripi purtând simbolurile anotimpurilor anului. În fiecare mână ține o cheie, iar în stânga mai are un sceptru, semn al autorității. Un șarpe se înfășoară de șapte ori în jurul corpului, sprijinindu-și capul (a șaptea încolăcitură) pe fruntea personajului. Iar pe pieptul bărbatului apare simbolul fulgerului arzător, căruia nimic nu-i poate rezista.[384]

Figura 24. Zervan Akarana

Însă simbolul fulgerului arzător, în exact aceeași formă, este atributul normal al unei anumite stări ale lui Buddha cunoscute sub numele de Buddha Vajradhara, „Purtător de fulger“, care reprezintă Iluminarea Supremă ale cărei manifestări vizibile sunt toți Buddha care apar în timp și spațiu. Un astfel de fulger poate apărea în mâna lui Buddha sau gravat pe pieptul lui, semnificând (ca să citez cuvintele lui Heinrich Zimmer) „arma sau substanța adevărului și realității adamantine, în comparație cu care toate celelalte substanțe sunt fragile“[385]. Termenul sanscrit *vajra* înseamnă atât „fulger“, cât și „diamant“. Așa cum un diamant nu poate fi tăiat de alte pietre, la fel toate lucrurile se prăbușesc dinaintea fulgerului; ele aparțin sferei pur fenomenale și nu pot opune rezistență. Iar în acea ramură a budismului cunoscută sub numele de Vajrayāna, „Calea fulgerului“ (Shingon în japoneză), o formă magico-mistică extrem de îndrăzneață și pitorească a disciplinei budiste tantrice[386], prin meditație, posturi și rostirea de incantații, misticul budist poate da substanță propriei puteri interioare (*vajra*), pe care apoi o poate aplica fie la vrăjitorie, fie la atingerea Iluminării supreme.[387]

În *Mitologia orientală* am arătat că o clară influență iraniană poate fi deslușită în sectele populare chineze și japoneze ale lui Buddha solar Amitābha-Amitāyus (*amitābha*, „lumină infinită“; *amitāyus*, „viață eternă“; cunoscut în Japonia ca Amida), al cărui cult a apărut pentru prima dată în nord-vestul Indiei în jurul lui 100 d.Hr., iar de acolo s-a răspândit în Orientul Îndepărtat.[388] Cultul este de tip *tariki* („forță exterioară“) și se caracterizează prin repetarea continuă a formulei *Namu Amida Butsu*, „Slavă lui Buddha Amida“, prin care mintea și inima sunt pregătite pentru harul mântuitor al acestui

salvator plin de o nesfârșită compasiune. Dar acum trebuie remarcat faptul că, tocmai în acele secole, influența Iranului elenizat se răspândea și mai mult spre vest, unde armatele romane staționate în toată Europa celebrau riturile mithraice. Existau din abundență sanctuare pe văile Dunării și Rinului, în Italia și sudul Franței, precum și în Spania. Mulți dintre sclavii levantini aduși în Europa romană erau adepții acestui cult, la fel și unii împărați de mai târziu, de la Commodus (a domnit în perioada 180–192) la Iulian (a domnit în perioada 361–363). Cultul imperial al lui *Sol invictus,* instituit de Aurelian (a domnit în perioada 270–275), s-a contopit cu cel al lui Mithra. Și, pentru că sincretismul nu era mai puțin compatibil cu religiile native ale Europei decât cu cele din Est, în întreaga lume postalexandrină — din Scoția până în nordul Africii și spre est până în India, ajungând chiar până în Orientul Îndepărtat — s-a întins un imperiu religios unic, bogat și pitoresc, cu o bogăție infinită de forme, unind și armonizând pe mai multe planuri toate panteonurile națiunilor: celtic, germanic, roman, grecesc și orientale.

Nu auzim oare ecoul lui *Namu Amida Butsu* în invocația înscrisă pe sanctuarele mithraice ale Europei din secolele al II-lea și al III-lea: *Nama, nama Sebezio?*[389] Divinitatea invocată aici este în mod clar grecul Sabazios, care, așa cum a arătat Jane Harrison, era un dublu al lui Dionysos — simbolizat de șarpele de aur care, în riturile orfice de inițiere, se strecura „în sân", sugerând simbolic uniunea dintre zeu și devot (vezi *supra,* p. 189). Și nu recunoaștem oare omul nostru leu în figura populară hindusă a lui Vișnu ca Om-leu, Narasiṃha?

Revenind la Figura 24, observăm în colțul din stânga jos cleștele și ciocanul lui Vulcan, zeul focului și al făurarilor: focul prin care se obține metalul din

minereu și prin care meșteșugarul creează forme. Iar în dreapta jos este cocoșul, care vestește noul soare. În fața lui se află conul de pin, simbol al semințelor vieții produse de arborele cosmic care se reînnoiește la nesfârșit. Și, în cele din urmă, șarpele care se încolăcește în jurul corpului omului-leu este duplicat pe caduceu, amintind — nu numai ca formă, ci, cu siguranță, și ca sens — de reprezentarea de pe cupa regelui Gudea din Lagaș (Figura 1). Șarpele figurii principale se dublează pe caduceu, așa cum Adam a devenit Adam și Eva. Iar cei doi șerpi ai caduceului se înfășoară în jurul unei axe (*axis mundi*), coloana vertebrală a omului-leu însuși, care este începutul și sfârșitul tuturor creațiilor temporale.

Cu alte cuvinte, tradiția mitică sincretică din această perioadă cosmopolită nu a fost nicidecum un simplu amestec adunat din toate colțurile pământului. Întregul simbolism era cât se poate de coerent și, în plus, era în concordanță cu o moștenire culturală străveche comună. Căci, având în vedere că toate aceste religii bazate pe o cultură agricolă se dezvoltaseră, de fapt, din câteva (uimitor de puține) intuiții din neolitic, Epoca Bronzului și Epoca Fierului, adaptate local la medii și moduri de viață oarecum (deși nu în mod absolut) diferite, în această epocă a schimburilor interculturale, ele puteau fi ușor reunite din nou de către cineva educat în mod corespunzător în propria tradiție. De fapt, chiar și astăzi, paralelele nu sunt greu de recunoscut — cel puțin de către savanții care nu sunt atât de influențați de concepția obișnuită iudeo-creștină de transcendență încât să nu mai poată înțelege alfabetul imanenței chiar și după ce au lucrat la el toată viața.

În tradiția vedică ariană, cu care este înrudită cea persană ariană, zeul Mitra (persanul Mithra) este întotdeauna asociat cu Varuna — atât de strâns, încât adeseori cei doi sunt denumiți cu un singur nume dual, *Mitrāvaruṇau.* În imnuri, Varuna este înfățișat ca stăpânul ritmului cosmic (*ṛta*) al cerului ciclic înstelat[390]; în timp ce cealaltă jumătate a lui, zeul Mitra, aduce lumina zorilor, ascunsă în timpul nopții de Varuna. În literatura vedică ritualică târzie se impune ca, în cadrul sacrificiului, Mitra să primească o victimă albă, iar Varuna, una întunecată. Iar în *Śatapatha Brāhmaṇa,* persoana compusă Mitra-Varuna este identificată drept „Sfătuitorul și Puterea". „Acestea", se spune, „sunt cele două personalități ale lui. Mitra este Sfătuitorul, Varuna — Puterea; Mitra — Sacerdotul, Varuna — Guvernarea suverană; Mitra — Înțeleptul, Varuna — Conducătorul"[391]. Dacă analizăm Figura 24, vedem că și Zervan Akarana este un zeu dual: un om-leu despuiat înfășurat într-un șarpe cu șapte încolăcituri. Leul este simbolul luminii soarelui, care este eternă; șarpele e simbolul ciclului ritmic al mareelor lunare ale timpului, care nu încetează niciodată. Astfel, figura este exact ceea ce spune numele ei: Zervan Akarana, „Timp nesfârșit", în care eternitatea și timpul sunt unul și același lucru, și totuși distincte. Dar dacă cineva ar crede că poate găsi vreodată această figură undeva dincolo de limitele timpului (care este nelimitat), și-ar rata inițierea și ar trebui să fie trimis înapoi, cred, la stadiul de Corb.

Cele șapte încolăcituri ale șarpelui sunt inelele temporalității. În lumea elenistică, ele au fost identificate cu cele șapte sfere cerești de la care provin numele zilelor săptămânii în limba engleză sau în alte limbi — Soarele (*Sun-day,* „ziua

Soarelui“ — duminică), Luna (*Moon-day*, „ziua Lunii“ — luni), ziua lui Marte (germanicul Tīwes — marți), ziua lui Mercur (germanicul Woden — miercuri), ziua lui Jupiter (germanicul Thor — joi), ziua lui Venus (germanicul Frigg — vineri) și ziua lui Saturn (*Saturn-day* — sâmbătă). Am văzut deja cum calea mistică străbate cele șapte inele, cele șapte planuri voalate pentru a ajunge la adevărul diamantin. Iar acest adevăr ni s-a arătat acum în simbolul omului-leu.

După cum am observat, la jumătatea drumului inițierii se realiza *tauroboliumul*, ca repetare a uciderii taurului de către salvatorul Mithra. În mod similar, în mitologia vedică hindusă, Indra, regele războinic și salvatorul zeilor, l-a ucis pe Vṛtra atotcuprinzătorul care, deși este un șarpe, este descris și ca un taur. Este aspectul negativ al puterii lui Varuna; iar Indra, ucigașul său, este în multe privințe corespondentul persanului Mithra Tauroctonus. Se spune că amândoi au o mie de ochi. Amândoi sunt aspecte principale active ale luminii sau ale forței solare care acționează în timp. Amândoi reînnoiesc lumea prin faptele lor. Iar în riturile celebrate în folosul indivizilor potriviți, reprezentarea sacerdotală a jertfei lor îi conferă beneficiarului cunoașterea vieții veșnice. După cum citim, de exemplu, în textul vedic *Taittirīya Saṃhitā*: „Prin intermediul lui Mitra, preotul îl jertfește pe Varuna în favoarea sa [a beneficiarului]... îl eliberează de legătura lui Varuna, astfel încât chiar dacă viața aproape că l-a părăsit, el trăiește cu adevărat“[392]. Astfel, simbolurile omului-leu persan și ale ucigașului taurului corespund destul de exact cu cele ale vedicului Mitra-Varuna și ale ucigașului taurului-balaur.

Mai mult, după cum cei doi purtători de torțe, dadoforii, au fost martori la isprava persanului Mithra Tauroctonus, tot așa, în contextul vedic hindus am găsit o pereche echivalentă reprezentând, de asemenea, principiul sizigiei — unitatea contrariilor aparente —, și anume Nāsatya, călăreții gemeni, sau Aśvinii. Printre alte asocieri, aceștia sunt identificați cu cerul și pământul (adică sus și jos), eternitatea și timpul, preotul și regele, ca două jumătăți ale unei singure persoane spirituale.[393] Așa încât permiteți-mi să atrag atenția încă o dată asupra numelor celor cinci zeități vedice care au fost invocate pentru a sancționa tratatul din jurul lui 1400 î.Hr. între regele hitit și conducătorul regatului Mitanni. Acestea erau Mitra, Varuna, Indra și Nāsatya, călăreții gemeni — adică tocmai cele care se potrivesc cel mai bine cu Zervan Akarana (= *Mitrāvaruṇau*), Mithra Tauroctonus și dadoforii cultului mithraic, care par să-și fi avut originea tocmai în acea zonă a Orientului Apropiat în care hitiții și regatul Mitanni se dezvoltaseră în urmă cu unsprezece secole.[394]

Ar mai fi multe de spus, însă am acoperit deja subiectul suficient de mult pentru scopul volumului nostru. Și sper că am arătat cât se poate de clar, cel puțin, că, dacă unor cercetători ai acestui subiect le-a fost greu să recunoască în cultele sincretice de mistere din perioada elenistică altceva decât un amestec de naivități, vina nu aparține întru totul Antichității. Aceste culte aveau rolul de a-i produce adeptului, într-un fel sau altul, o transformare psihologică, menită să-l facă să înțeleagă că divinitatea se găsește în fiecare particulă a universului și a ființelor sale, pe care în același timp le transcende; să înțeleagă că dualitatea este secundară și că scopul omului nu poate fi acela de a

face ca dualitatea să dispară la sfârșitul timpului, ca în învățăturile dualiste, etice ale profetului Zoroastru, deoarece timpul, fiind nelimitat, nu se termină niciodată. Timpul nesfârșit, Zervan Akarana, ține totul în cleștele său și dă formă tuturor lucrurilor cu ciocanul său; și totuși, prin inițierile sale dure, el oferă cunoașterea realității implacabile, care este aici și acum, dincolo de vălul întunecat al dualității, adevărata noastră eternitate, a tuturor.

În esență, această învățătură coincide cu teoria școlilor de yoga din India; iar o analogie deosebit de izbitoare este Kundalini yoga din perioadele Gupta și postGupta. Căci acolo intenția era de a atrage „Puterea șarpelui", forța spirituală a yoghinului, din punctul cel mai de jos de la baza coloanei vertebrale, pe o cale interioară, până în creștetul capului, parcurgând astfel șapte etape, în fiecare dintre ele fiind depășite limitele psihologice ale nivelurilor inferioare de angajament.[395] Ca și în India, în aceste mistere elenistice, inițiatul împlinit își conștientiza propria divinitate și era onorat ca zeu: căci ce semn mai bun al divinității putea exista decât o ființă umană în care se înfăptuise propria divinitate? Sau ce ghid mai bun putea exista către propria perfecțiune? Iar impactul cultelor de mistere păgâne din această epocă nu a fost resimțit doar de minți confuze pe care, dragă cititorule, tu și cu mine ne-am putea simți îndreptățiți să le compătimim sau să le disprețuim. De pildă, nimeni altul decât Marcus Tullius Cicero (106–43 î.Hr.) a scris în *De legibus* despre misterele grecești de la Eleusis:

> Căci pe cât a fost de importantă contribuția iubitei tale Atena în domeniul practicilor religioase distinse, pe atât se poate spune că cel mai bun lucru în această privință sunt misteriile.

> Datorită lor ne-am ridicat la o viață omenească, ne-am civilizat și am ajuns să cunoaștem principiile de inițiere, căci în realitate acestea sunt principiile vieții; astfel am descoperit nu numai principiul vieții senine, ci și pe acela al morții însoțite de bună speranță.[396]

Cultele închinate lui Demeter și Persefonei la Eleusis, lui Isis în Alexandria, persanului Mithra și Marii Mame, Cybele, în Asia Mică s-au influențat și s-au îmbogățit reciproc în decursul acestor secole — totul în termenii capacității comune de a simți și experimenta însuși miracolul vieții ca fiind ceva divin și minunat. Spre deosebire de ceea ce găsim în biserica ortodoxă zoroastriană sau în iudaism și, mai târziu, în creștinism și islam — unde timpul nu era perceput ca fiind nelimitat, ci se considera că are un început și că va avea un sfârșit; mai mult decât atât, se presupunea că lumea și locuitorii ei erau, în cea mai mare parte, răi, dar susceptibili de un fel de corectare ontologică; și, în cele din urmă, unde (mai ales în iudaism, creștinism și islam) nu se recunoștea existența în lumea materială a unei divinități imanente, cu excepția lui Dumnezeu, care, deși omniprezent și (în cuvintele Coranului) „mai aproape de om decât vena gâtului său", era absolut distinct și separat —, scopul final nu era și nu putea fi atingerea vieții veșnice în această lume. În consecință, în timp ce în misterele păgâne simbolismul anihilării lumii se aplica întotdeauna, în cele din urmă, unei crize psihologice, spirituale a inițiatului, prin care jocul de umbre al fenomenalității era anihilat ca printr-un trăsnet, iar Ființa implacabilă a ființelor era percepută imediat și pentru totdeauna, în religiile ortodoxe levantine, structurate din punct de vedere etic, aceeași

simbolistică a anihilării lumii era aplicată mai degrabă din punct de vedere istoric, ca referindu-se la o viitoare zi a apocalipsei.

În primele scrieri evreiești despre zilele lui Mesia, ideea de bază era pur și simplu aceea a restabilirii statului evreiesc sub un rege din casa lui David și recunoașterea ulterioară, de bunăvoie, de către toate națiunile, a poporului cu adevărat ales al lui Dumnezeu. Cu toate acestea, în perioada elenistică, mai ales începând din jurul lui 200 î.Hr. și până în cca 100 d.Hr., unii evrei au avut ideea extrem de incitantă că propriul Mesia național ar putea fi, de fapt, acel Mesia cosmic de la sfârșitul veacurilor (ca Saošyant) — după a cărui apariție va urma în mod glorios, printre fenomene apocaliptice, învierea morților, anihilarea timpului și toate celelalte. Și, mai mult decât atât, ziua aceea era aproape. Astfel, a înflorit o literatură apocaliptică bogată, imaginativă, mai întâi printre evrei, iar mai târziu și în rândul creștinilor: *Cartea lui Enoh, Testamentele celor doisprezece patriarhi, Apocalipsa lui Baruh, Adormirea lui Moise* etc.; și, mai presus de toate, în sfera creștină, cuvintele atribuite lui Hristos însuși, despre sfârșitul timpului și întoarcerea sa în slavă. Merită să le reluăm aici în întregime, deoarece, în contrast direct cu simbolismul inițiatic al cultului de mistere pe care tocmai l-am analizat, ele ne vorbesc foarte clar despre o Apocalipsă — pe lângă faptul că dezvăluie pe deplin cosmologia unui timp limitat a bisericii creștine timpurii și (aparent) a lui Hristos însuși. Pentru că, după cum se spune:

> Și pe când ședea el pe Muntele Măslinilor, în fața templului, Petru și Iacob și Ioan și Andrei l-au întrebat deoparte: „Spune-ne, când vor fi acestea? Și ce semn va fi când toate acestea vor fi

împlinite?“ Și Iisus a început să spună: „Luați seama să nu vă înșele cineva. Că mulți vor veni în numele meu, spunând: «Eu sunt!», și pe mulți îi vor amăgi. Și când veți auzi de războaie și zvonuri de războaie, să nu vă tulburați, fiindcă acestea trebuie să se întâmple; dar nu va fi încă sfârșitul. Căci se va ridica neam peste neam și împărăție peste împărăție; și vor fi cutremure în diferite locuri și vor fi foamete și tulburări; acestea sunt începuturile durerilor.

Dar luați seama la voi înșivă; fiindcă vă vor preda adunărilor; și veți fi bătuți în sinagogi; și veți fi aduși dinaintea guvernatorilor și a împăraților din cauza mea, spre mărturie lor. Și trebuie ca mai întâi Evanghelia să fie predicată la toate neamurile. Dar când vă vor duce și vă vor preda, nu vă îngrijiți dinainte ce veți spune, ci tot ce vă va fi dat în ceasul acela, aceea să vorbiți, fiindcă nu voi sunteți cei care vorbiți, ci Duhul Sfânt. Și frate pe frate va trimite la moarte, și tată pe fiu; și copiii se vor ridica împotriva părinților și vor face ca ei să fie uciși; și veți fi urâți de toți din cauza numelui meu, dar cel ce va îndura până la sfârșit, acela se va mântui.

Dar când veți vedea urâciunea pustiirii stând unde nu ar trebui (cine citește să înțeleagă)[397], atunci cei din Iudeea să fugă în munți; și cel de pe acoperiș să nu coboare și nici să ia vreun lucru din casa lui; și cel de pe câmp să nu se întoarcă să își ia haina. Dar vai celor însărcinate și celor ce alăptează în acele zile! Rugați-vă ca nu cumva fuga voastră să fie iarna. Că necaz va fi în zilele acelea, așa cum nu a fost de la începutul creației, pe care Dumnezeu a creat-o până în acest timp, și nici nu va mai fi vreodată. Și dacă Domnul nu ar fi scurtat acele zile, niciun trup nu ar mai scăpa; dar

din cauza celor aleși, pe care el i-a ales, a scurtat zilele. Și atunci, dacă cineva vă va spune: «Iată, Hristos este aici!»; sau: «Iată, este acolo!», să nu credeți. Căci se vor ridica hristoși mincinoși și profeți mincinoși și vor arăta semne și minuni, ca să amăgească, dacă ar fi posibil, pe cei aleși. Dar luați bine seama; iată, v-am spus dinainte toate lucrurile.

Dar în acele zile, după acel necaz, soarele se va întuneca și luna nu își va da lumina ei. Și stelele din cer vor cădea și puterile din ceruri se vor clătina. Și atunci vor vedea pe Fiul omului venind în nori cu putere multă și cu slavă. Și atunci își va trimite îngerii și va strânge pe aleșii săi din cele patru vânturi, de la cele mai îndepărtate părți ale pământului până la marginea cerului.

Învățați de la smochin parabola: când lăstarul lui este deja fraged și dă frunze, știți că vara este aproape. Tot așa și voi, când vedeți acestea întâmplându-se, să știți că el este aproape, lângă uși. Adevărat vă spun că neamul acesta nu va trece până nu se vor împlini toate acestea. Cerul și pământul vor trece, dar cuvintele mele nu vor trece nicicum.

Dar despre ziua aceea și despre ceasul acela nu știe nimeni, nici îngerii din cer, nici Fiul, ci numai Tatăl. Luați bine seama, vegheați și rugați-vă; fiindcă nu știți când va veni vremea aceea. E ca un om plecat într-o călătorie departe, care și-a lăsat casa și a dat puterea slugilor sale și fiecăruia lucrarea sa și a poruncit portarului să vegheze. Așa că vegheați, fiindcă nu știți când va veni stăpânul casei, seara, sau la miezul nopții, sau la cântatul cocoșilor, sau dimineața — ca nu cumva, venind pe neașteptate, să vă găsească dormind.

> Iar ceea ce vă spun vouă, spun tuturor: Vegheați![398]

IV. Paznicii de la Marea Moartă

Dacă se poate spune despre Bătălia de la Maraton că marchează momentul crucial al rezistenței spiritului european în fața Asiei, polul opus al toleranței levantine față de păgânismul european se vede în reacția adevăratei „rămășițe“ la instalarea unui altar grecesc — „urâciunea pustiirii“ — pe altarul evreiesc din curtea templului din Ierusalim. Anul era 167 î.Hr., iar făptuitorul acestui sacrilegiu a fost împăratul seleucid al Siriei, Antioh al IV-lea Epifanes (a domnit în perioada 175–164 î.Hr.).

„În zilele acelea“, citim în Cartea întâi a Macabeilor,

> s-a ridicat Matatia, fiul lui Ioan, fiul lui Simeon, preot din fiii lui Ioiarib, din Ierusalim, și s-a așezat la Modein. El avea cinci fii: [...] Și văzând blasfemiile ce se făceau în Iuda și în Ierusalim, el a zis: „Vai mie! Oare eu m-am născut spre a vedea suferința poporului meu și a sfintei cetăți și să rămân acolo în timp ce ea a fost dată în mâinile vrăjmașilor, iar templul, în mâinile străinilor? [...] Toate podoabele sale au fost duse departe; din liber cum era, a devenit sclav. Și iată că lăcașul nostru, mândrețea și slava noastră, a fost pustiit, iar păgânii l-au profanat! La ce bun să mai trăim?“ După care Matatia și fiii lui și-au sfâșiat hainele, s-au îmbrăcat în sac și au început să plângă cu jale mare.

În vremea asta, oamenii regelui, care sileau la lepădarea de Dumnezeu, au venit în cetatea Modein să aducă jertfă. Și mulți dintre israeliți au venit la ei, dar Matatia și fiii lui au stat deoparte. Și atunci oamenii regelui i-au zis lui Matatia: „Ești om de vază, om mare, care se bucură de cinste în această cetate, sprijinit de feciori și frați. Fă tu primul pas și îndeplinește porunca regelui, așa cum au făcut-o toate neamurile, oamenii lui Iuda și cei ce au rămas în Ierusalim, iar tu și fiii tăi veți fi printre prietenii regelui; tu și fiii tăi veți fi încărcați cu argint și aur, precum și cu multe daruri“.

Iar Matatia, răspunzând, a zis cu glas tare: „Chiar dacă toate neamurile de sub stăpânirea regelui îi vor da ascultare și dacă fiecare se va lepăda de credința părinților săi și se va supune poruncilor lui, eu, fiii mei și frații mei vom umbla întru legământul părinților noștri. Ferească Dumnezeu să ne lepădăm de lege și de porunci! Nu vom asculta de poruncile regelui, nu ne vom îndepărta de credința noastră, nici la dreapta, nici la stânga!“

După ce a rostit aceste cuvinte, unul dintre iudei a venit, sub privirile tuturor, să jertfească pe altarul din Modein, după porunca regelui. Văzând aceasta, Matatia s-a aprins de indignare, rărunchii îi fremătau și, judecata nemaiputându-i stăpâni mânia, s-a repezit și l-a înjunghiat pe altar. În același timp l-a ucis și pe trimisul regelui care silea la jertfă, dărâmând apoi altarul. [...]

Și a strigat Matatia cu glas tare în cetate, spunând: „Tot cel ce arde de râvnă pentru lege spre a-și ține legământul, să vină după mine!“ Și au fugit în munți, el și fiii săi, lăsând în urmă tot ceea ce aveau în cetate. Atunci mulți care căutau

dreptate și judecată s-au coborât în pustie, ca să se așeze acolo: ei, copiii, femeile și vitele lor, căci relele îi apăsau din ce în ce mai mult.[399]

Și astfel, ni se spune, a început revolta care a dus la întemeierea statului evreu al regilor-sacerdoți Macabei (numiți și Hasmonei).

Cu toate acestea nu toți oamenii gândeau la fel; și în niciun caz nu toți evreii locuiau în Palestina. Existau comunități în Egipt, Babilon, Siria și Anatolia, pe insulele grecești și la Roma. În plus, privilegiul de a se judeca după propriile legi devenise în multe locuri un drept garantat oficial. Și în multe dintre sinagogile acestor comunități împrăștiate peste tot slujbele nu se țineau în ebraică, ci în greacă. De fapt, pentru aceste comunități — și în special pentru marea comunitate evreiască din Alexandria egipteană —, în secolele III-I î.Hr., s-a asumat sarcina traducerii în greacă a Vechiului Testament: iar rezultatul a fost versiunea numită *Septuaginta,* de la cuvântul latinesc însemnând „șaptezeci“ — deoarece, spune legenda, și-ar fi adus contribuția șaptezeci și doi de traducători (câte șase din fiecare dintre cele douăsprezece triburi), ale căror traduceri ale textului sacru au fost în mod miraculos identice. (Despre importanța numărului 72 în astrologia sumero-biblică, vezi *Mitologia orientală,* pp. 134–136 și 145.)

Dar odată cu limba și obiceiurile grecești a pătruns, desigur, și gândirea greacă. Unele comunități tolerau căsătoriile mixte; unii dintre membrii lor mergeau la gimnazii, făceau exerciții goi, ca grecii, iar când se îmbrăcau preferau hainele grecești. Unii chiar au renunțat la circumcizie. În plus, existau prozeliți din alte confesiuni cărora nu li se cerea să fie tăiați împrejur, ci doar să țină Sabatul,

să se închine lui Iahve și să respecte regulile alimentare. Existau chiar și evrei care participau la culte elenistice. În Mesopotamia, subliniază profesorul W.W. Tarn, evreicele se alăturaseră de secole vecinelor lor în procesiunile anuale în care îl plângeau pe Tammuz; iar acum, în Asia Mică, Iahve însuși a primit un nume grecesc, *Theos Hypsistos*, Zeul cel Preaînalt — nume folosit mai târziu chiar și de Filon. „Și Sabazios a fost identificat cu zeul evreilor", observă Tarn, „dintr-o presupusă asemănare a numelor Sabazios și Sabaoth"; și, într-adevăr, în 139 î.Hr., unii evrei au fost expulzați din Roma pentru introducerea cultului lui Zeus Sabazios.

Zeus, Sabazios, Sabaoth, Iahve, Hypsistos: „Aceste culte", sugerează profesorul Tarn, „s-ar putea să fi fost suficient de importante pentru ca Antioh al IV-lea să creadă că nu ar exista vreo piedică insurmontabilă în introducerea cultului lui Zeus chiar și în Iudeea"[400].

Cu doar câțiva ani înainte să dea ordinul său ofensator, doi concurenți pentru funcția de mare sacerdot al templului din Ierusalim veniseră la el separat și succesiv în căutare de sprijin, Iason din familia Oniad și Menelaos din familia Tobiazilor. Amândoi erau evrei elenizați. Mai întâi a câștigat Iason, apoi Menelaos; după care în comunitate a izbucnit un război civil deschis — la care au contribuit Siria, Egiptul, Arabia și tot felul de familii și facțiuni sectare, în afară de Roma, care acum se profila în Vest ca o amenințare tot mai mare pentru Antioh — ca de altfel și Persia, în Estul pe cale de a renaște.

Ne putem face o idee despre măsura în care cei numiți în Cartea Macabeilor „fii nelegiuiți care s-au ivit în Israel" (*1 Macabei* 1.11) au adoptat obiceiurile

grecești analizând Figurile 25 și 26 — care nu constituiau câtuși de puțin ceva neobișnuit pentru perioada respectivă. După cum a arătat profesorul Erwin R. Goodenough (care analizează amuletele în lucrarea sa monumentală în douăsprezece volume *Jewish Symbols in the Greco-Roman Period*), în mormintele palestiniene timpurii deja apar multe sigilii purtând nume evreiești împreună cu figuri ale zeilor din Egipt, Siria și Babilon; în timp ce în Cartea a doua a Macabeilor există un pasaj (2 *Macabei* 12.32–45) în care se arată că atunci când trupurile mai multor evrei uciși întru credința pentru Iahve erau pregătite pentru înmormântare, sub îmbrăcămintea fiecăruia s-au descoperit „obiecte închinate idolilor din Iamnia“[401].

Figura 25. Iaw

Reprezentările din ilustrațiile noastre sunt de un tip cunoscut cercetătorilor sub numele de „Anguipedul“, sau Zeul cu șerpi în loc de picioare. Pe amulete este numit de obicei *Iaw*. Un detaliu interesant este capul de cocoș. În unele cazuri, acesta devine un cap de leu, ceea ce amintește de mithraicul Zervan Akarana. Atât cocoșul, cât și leul sunt simboluri solare. Alte figuri au un aspect falic, ceea ce se potrivește destul de bine în cazul unui zeu al cărui rit de inițiere este circumcizia; totuși, în unul dintre exemplele noastre, o altă asociere cu un vultur având un șarpe încolăcit în jurul picioarelor sale este destul de rară. Goodenough identifică ciudata figurină cu coarne din dreapta ilustrației cu vechiul zeu egiptean Anubis având în mâna stângă

un sistru, iar în dreapta, „un ciudat instrument cu dinți, ca o furcă“[402].

În mod normal, anguipedul iudaic este înfățișat ca un zeu al războiului, purtând pe brațul drept un scut și având în mâna stângă biciul lui Helios. În unul dintre exemple vedem pe capul lui figura zeului grec al războiului, Ares. Într-un alt exemplu este înfățișat ca Helios, soarele, stând pe un leu, care, la rândul său, calcă în picioare un crocodil. În acest caz, a doua figură umană, mai mică, este zeul Harpocrate — o formă egipteană târzie a copilului Horus — cu mâna stângă dusă la gură și având pe brațul drept un corn. În epoca elenistică romană, mâna dusă la buze a copilului era interpretată ca un îndemn la tăcere; și înțelegem sensul acestui avertisment din următorul text mithraic.

FIGURA 26. Iaw

> „Când zeii se uită direct la tine și coboară asupra ta, du-ți imediat un deget la gură și spune: «Tăcere, tăcere, tăcere, simbol al Zeului viu și indestructibil. Protejează-mă, Tăcere: *nechtheir thanmelou*».“ După care trebuie să scoți un șuierat lung, un cloncănit și să rostești alte cuvinte magice.[403]

Pe vremea Macabeilor, conducătorii partidei elenistice din Ierusalim erau saducheii, care includeau familii sacerdotale convinse că descind din preotul patriarhal Zadoc (Zadoc > Saducheu), iar acestora li se opuneau, mai ales, fariseii

(„separatiștii“), care se considerau ortodocși mai radicali — deși, în realitate, inseraseră ideea sfârșitului lumii din escatologia zoroastriană în vechea moștenire iudaică a Zilei lui Iahve. Istoricul evreu Joseph ben Matthias — sau, după cum prefera el să-și scrie numele, Flavius Josephus (cca 37–95 d.Hr.) — a scris despre aceste două secte în lucrarea sa *De bello judaico*.

> Dintre ambele secte, cea a fariseilor are faima de a oferi cei mai riguroși interpreți ai legii, ei constituind secta cea dintâi; aceștia atribuie totul sorții și lui Dumnezeu, socotind că posibilitatea de a face ceea ce este drept sau strâmb este mai mult la îndemâna omului, dar că la fiecare faptă contribuie și soarta. După părerea lor, toate sufletele sunt nemuritoare, dar numai sufletele celor buni trec într-un alt trup, pe când sufletele celor răi sunt supuse pedepselor veșnice.[404]

Cu alte cuvinte, deși fariseii respectau cu strictețe legile rituale, ei adăugaseră la credințele lor ideea nemuririi sufletului, a învierii trupului și a unei viitoare recompense. În plus, credeau și într-un Mesia care avea să vină la sfârșitul veacurilor, precum și într-un panteon de îngeri.

> În schimb saducheii — afirmă Josephus —, cea de a doua sectă, neagă în întregime existența destinului și susțin că Dumnezeu nu are niciun amestec în săvârșirea sau constatarea răului; ei spun că alegerea binelui sau a răului depinde exclusiv de oameni și că fiecare înclină într-o parte ori în alta, după propria voință. Ei resping și nemurirea sufletului, și pedepsele sau recompensele în lumea de apoi.[405]

De fapt, cu toată moștenirea lor elenistică, saducheii erau cei care, în materie de doctrină, aderau exclusiv la legea veche, respingând oricare dintre tradițiile populare asimilate de la perși de către adversarii lor. Mai mult, în politică, erau mai apropiați decât fariseii de spiritul Macabeilor, care, la urma urmei, erau încă vasali ai seleucizilor elenistici, deși acum erau liberi să se închine oricui doreau. Pe scurt, saducheii erau partida aristocratică: snobi inteligenți, conservatori și sofisticați.

> Fariseii sunt cât se poate de apropiați unul de altul — spune Josephus —, socotind traiul în deplină înțelegere drept cel mai de preț bun comun. Dar saducheii adoptă până și între ei o atitudine mult mai respingătoare, încât relațiile lor cu compatrioții sunt tot atât de reci ca și cele cu străinii.[406]

De altfel, e un fapt dovedit, clar ilustrat în istoria Levantului și, mai ales, în iudaism și islam, că atunci când o religie se identifică cu o comunitate (pe baza unui consens social; vezi *supra,* pp. 148–149), iar această comunitate, la rândul ei, nu se identifică cu un organism socio-politic cu o bază geografică precisă, ci cu un principiu transcendental întruchipat de legile unei biserici sau secte, efectele acestuia asupra instituțiilor politice locale, în cadrul căruia prosperă, dar cu care nu se identifică, sunt inevitabil și previzibil distructive. Cartea Regilor din Vechiul Testament descrie în detaliu efectele teribile pe care o asemenea intransigență le-a avut asupra istoriei monarhiei lui David, iar acum le putem vedea din nou în acțiune — cu o violență crescândă — în dezintegrarea catastrofală, din

interior, a statului pentru care au luptat atât de curajos Macabeii.

Căci atunci când viteazul Matatia și fiii săi — ni se spune — și-au îndreptat cauza împotriva altarelor grecești, ei și prietenii lor au dat raite prin țară „și cu de-a sila au tăiat-împrejur copiii pe care i-au găsit netăiați-împrejur în hotarele lui Israel; de asemenea, s-au pus pe urmele celor trufași, și fapta a sporit în mâinile lor. Și au smuls legea din mâinile păgânilor și ale regilor și nu l-au mai lăsat pe păcătos să biruie“[407].

Matatia a fost urmat de fiul său cel mare, Iuda Macabeul, care a fost „asemeni unui leu în marile lui fapte și ca un pui de leu răcnind asupra prăzii. Pe cei nelegiuiți i-a luat la goană și cu foc i-a ars pe cei care-i stricau poporul“. Într-adevăr, el a reușit chiar să-l ucidă pe trimisul lui Antioh, Apoloniu, care, se spune, „a adunat păgâni și o mare oaste din Samaria ca să lupte împotriva lui Israel. Dar Iuda, de-ndată ce-a prins de veste, i-a ieșit înainte, l-a bătut și l-a omorât; mulți au căzut răniți, iar ceilalți au fugit. Li s-au luat prăzile; Iuda a luat sabia lui Apoloniu, și toată viața s-a slujit de ea în luptă“[408]. Iuda s-a aliat cu Roma, a cărei putere devenea din ce în ce mai mare. Dar a fost ucis în timpul unei confruntări cu armata siriană care, în urma unei trădări, fusese trimisă împotriva lui de către Alcimus, marele preot elenizat al Ierusalimului.

Iuda a fost urmat de fratele său mai mic, Ionatan (a domnit în perioada 160–142 î.Hr.); totuși, după cum ni se spune, „nelegiuiții au început a-și scoate capetele în toate hotarele lui Israel și s-au arătat din nou răufăcătorii“[409]. Alcimus, marele preot elenizat, ajunsese acum să conducă efectiv orașul și, în conformitate cu programul său de integrare a evreilor în viața contemporană, relaxase respectarea

codului mozaic și chiar îndepărtase zidurile curții interioare a templului. Intrigile (pe de o parte, în relațiile cu Roma, iar, pe de altă parte, în același timp, în relațiile cu Siria), minuni ale intervenției supranaturale, foamete și execuții s-au succedat confuz în tot Israelul. Ionatan s-a refugiat într-o cetate pustie, pe care a fortificat-o, iar în 152 î.Hr., la câțiva ani după moartea lui Alcimus, cu ajutor sirian, s-a întors victorios în Ierusalim, a restaurat zidul și a sfințit din nou orașul.[410]

Însă acum nu exista un mare preot hirotonit. Mai mult decât atât, ultimul mare sacerdot, Alcimus, provenea din familia parvenită a Tobiazilor, nefiind un Oniad autentic; și, pentru a complica situația, Ionatan Macabeul a reușit să se instaleze în acel sfânt scaun în timpul Sărbătorii Corturilor din anul victoriei sale. A murit nouă ani mai târziu, iar funcția i-a revenit fratelui său, Simon, care a fost confirmat de „marea adunare a preoților, a poporului, a mai-marilor neamului și a bătrânilor țării", precum și de împăratul seleucid al Siriei; iar acest fapt a fost comemorat cu o tăbliță de bronz unde se spunea că Simon „le va fi pentru totdeauna cârmuitor și mare preot, până ce se va ridica un profet vrednic de crezare, [...] să fie ascultat de către toți, toate înscrisurile țării să fie făcute în numele său, iar el să se îmbrace în porfiră și-n podoabe de aur"[411].

Simon a domnit doar opt ani (142–134 î.Hr.) — în timpul unei inspecții la Ierihon, la un mare banchet dat, se pare, în cinstea lui, ginerele său l-a îmbătat și l-a ucis. Soția și doi dintre fiii lui au fost luați prizonieri — fiind mai târziu uciși cu cruzime[412] —, însă al treilea fiu al său, Ioan Hyrcanus, a reușit să scape, și-a asumat imediat funcția de mare preot, după care a domnit timp de treizeci și unu de ani

destul de prosperi (135–104 î.Hr.), purtând numeroase războaie cu un succes considerabil. Totuși, spune Josephus, „invidia stârnită de norocul lui Ioannes însuși, precum și al fiilor săi a provocat o răscoală în rândurile localnicilor. Ei au ținut întruniri îndreptate împotriva acestora și nu s-au potolit până ce nu s-a ajuns la lupte fățișe, în decursul cărora răzvrătiții au fost până la urmă învinși“[413].

Cei care se răsculaseră și fuseseră înfrânți erau fariseii, pe care Ioan Hyrcanus îi favorizase în primii ani ai domniei sale, trădându-i însă mai târziu. Îi invitase pe câțiva dintre liderii lor la un ospăț și, când cina s-a încheiat, le-a cerut să-l confirme în funcția de mare sacerdot. Dar un bătrân fariseu care era de față, pe nume Eleazar, i-a spus că, dacă vrea cu adevărat să fie cinstit, ar trebui să renunțe la preoție, la care familia lui nu are niciun drept. După care Hyrcanus nu numai că le-a acordat favoruri saducheilor, dar a interzis oficial practicarea ritualurilor fariseice. Și se pare că în timpul acestei domnii, în jurul lui 110 î.Hr., a fost construit refugiul (descoperit recent) al Manuscriselor de la Marea Moartă, departe spre est, în deșert, la vreo 15 kilometri de locul unde, în Iordan, avea să boteze mai târziu Ioan Botezătorul.

Căci în orașul Ierusalim, lupta dintre cele două secte aflate în competiție creștea încontinuu, în așa măsură încât mulți au crezut că venise vremea războiului despre care se prorocise că avea să izbucnească la sfârșitul veacurilor, momentul apocaliptic. Ioan Hyrcanus a murit în 104 î.Hr., lăsând cârmuirea în mâinile soției sale, iar funcția de mare sacerdot fiului său, Aristobul. Însă fiul și-a aruncat mama în închisoare, unde a lăsat-o să moară de foame[414], și, după cum spune Josephus, „a schimbat forma de domnie în una regească, fiind

primul care și-a încins fruntea cu o diademă“[415]. Ceea ce s-a considerat a fi încă un sacrilegiu; căci, dacă familia nu avea dreptul la marea preoție a lui Zadoc, nici la coroana lui David nu putea emite pretenții; în plus, faptul de a-și asuma ambele ungeri echivala, practic, cu afirmarea mesianismului apocaliptic.

Aristobul nu va apuca să se bucure prea mult de actul său blasfemator. Căci a pus la cale uciderea fratelui său, Antigon, iar când el însuși a scuipat sânge, servitorul care s-a dus să arunce sângele adunat s-a împiedicat și l-a vărsat în același loc pătat de sângele fratelui său. Martorii întâmplării au scos numaidecât strigăte de groază, iar când regele a vrut să afle din ce motiv, i s-a spus, după care și-a dat ultima suflare, punând astfel capăt unui jalnic an de domnie (104–103 î.Hr.).[416]

Văduva lui Aristobul, Alexandra, i-a eliberat din închisoare pe frații rămași ai soțului său și s-a căsătorit cu cel mai mare dintre ei, Alexandru Ianai (a domnit în perioada 103–76 î.Hr.), care i se păruse a fi mai temperat și mai responsabil — însă acesta s-a angajat imediat într-o serie de războaie, în nord, sud, est și vest, înăbușind în același timp, cu trupele sale de mercenari, orice răscoală evreiască. Fariseii fierbeau. Josephus scrie:

> A măcelărit nu mai puțin de 50 000 de iudei în răstimp de șase ani. Aceste victorii nu-i aduceau nicio bucurie, de vreme ce ele iroseau puterile propriei sale țări; așa că, renunțând la forța armelor, căută să se împace cu supușii săi prin forțe pașnice. Dar această schimbare a concepției, precum și nestatornicia comportamentului său n-au făcut altceva decât să sporească ura mulțimilor. Iar atunci când s-a interesat de cauza

> acestei antipatii, întrebând ce ar trebui să facă pentru a-i îmbuna pe iudei, aceștia i-au răspuns astfel: „N-ai decât să mori, cu toate că pe unul care a săvârșit atâtea ticăloșii ne va veni tare greu să-l iertăm chiar și după ce a intrat în rândul morților!“[417]

În timpul acestor evenimente, fariseii l-au invitat pe împăratul Seleucid al Siriei, Demetrius, să-i ajute, iar el a răspuns, firește, solicitării. A atacat Ierusalimul cu o armată alcătuită atât din evrei, cât și din sirieni, și a reușit să învingă trupele lui Alexandru Ianai; dar după victorie, 6 000 dintre evreii săi au trecut de partea lui Ianai, așa încât regele sirian a fost nevoit să se retragă.[418] După aceea, regele și marele preot al Ierusalimului s-au răzbunat pe farisei. După cum scrie Josephus,

> Furia lui n-a mai cunoscut limite, astfel încât și-a împins cruzimea până la sacrilegiu. Căci, pironind pe cruce vreo 800 dintre captivi, chiar în centrul orașului, a pus să li se ucidă soțiile și copiii sub ochii lor: el însuși asista la aceste scene golind cupe de vin și benchetuind în mijlocul concubinelor sale. Atât de cumplită a fost spaima care a cuprins poporul, încât în noaptea următoare, 8 000 de oameni din tabăra adversă au trecut degrabă dincolo de granițele Iudeii întregi, exilul acestora luând sfârșit abia după moartea lui Alexandru.[419]

Iar odată cu moartea lui, în 76 î.Hr., fariseii au ajuns la putere, ceea ce a făcut ca valul de violențe sângeroase să-și schimbe direcția. Regatul a fost din nou zguduit de epurări, fratricide, trădări, crime și miracole, până când, după un deceniu de nebunie, unul dintre cei doi frați care se luptau pentru

coroană a apelat la legiunile romane ale lui Pompei, pentru a-l ajuta în cauza sa sfântă; și, în felul acesta, în 63 î.Hr., cetatea lui Dumnezeu, Ierusalimul, a intrat în sfera de influență a Romei.

Refugiul recent descoperit al comunității manuscriselor de la Marea Moartă, în apropierea locului unde a predicat Ioan Botezătorul, aparține tocmai acestei epoci; și nu-i de mirare (întrucât toți evreii credincioși din vremea aceea considerau că istoria propriului popor era destinul creației) că s-a răspândit ideea că sfârșitul lumii era aproape; că războiul final și declanșarea „durerilor nașterii lui Mesia", înspăimântătorul Armaghedon, erau deja în plină desfășurare. Mitologia devenise istorie, iar profeții vedeau peste tot miracole uluitoare vestind atât promisiunea, cât și osânda. Saducheii și fariseii, împreună cu puternicii Macabei (numiți acum Hasmonei, după un presupus strămoș al lui Matatia), își transformaseră Țara Făgăduinței într-un adevărat infern — în timp ce a patra sectă, foarte diferită, se retrăgea, cu profundă solemnitate, în deșert și spre Marea Moartă, cu intenția de a se pregăti pentru ziua fatidică, ce se apropia cu repeziciune.

Era secta zisă a esenienilor, care se considerau membrii ultimei generații a lumii și se pregăteau pentru momentul suprem al venirii lui Mesia. Războiul avea să se încheie cu o victorie, în mare parte ca urmare a participării lor de partea principiului luminii, iar pământul avea să se reînnoiască. După cum citiseră în cuvintele profetului Habacuc (Avacum): „Că-ntreg pământul se va umple de cunoștința slavei Domnului, precum apele acoperă marea" (*Habacuc* 2.14).

Datarea manuscriselor de la Marea Moartă este acum fixată cam între 200 î.Hr. și vremea primei revolte evreiești împotriva Romei, în anii 66–70 d.Hr.

Sunt cele mai vechi manuscrise ebraice cunoscute până acum. Iar conținutul lor este de două tipuri:

1. Fragmente de texte biblice din perioada Septuagintei (vezi *supra*, p. 273); prin urmare mai vechi cu până la trei secole decât versiunea ortodoxă masoretică a Vechiului Testament și cu mai bine de o mie de ani decât cel mai vechi manuscris ebraic al Bibliei cunoscut până acum (Codex Babylonicus Petropolitanus, 916 d.Hr.); și
2. Scrieri originale ale sectei eseniene, dintre care principalele texte sunt următoarele:

A) Războiul fiilor luminii contra fiilor întunericului

Este un sul din piele aproape perfect conservat, cu lungimea de peste 2,7 metri și lățimea de 15 centimetri, protejat cu o învelitoare din pergament.[420] Textul prezintă în detaliu planul unui război prin care, în patruzeci de ani, esenienii aveau să cucerească lumea în numele lui Dumnezeu, în trei campanii militare. Primele două campanii aveau să fie purtate împotriva Mesopotamiei, Siriei, Egiptului și a celorlalte state din vecinătate și trebuiau să dureze șase ani, după care urma un an sabatic de odihnă. Iar ultima campanie avea să fie purtată împotriva popoarelor mai îndepărtate ale lumii și avea să dureze douăzeci și nouă de ani, cu intercalarea a patru ani sabatici (pe care, evident, și inamicul trebuia să-i respecte). Titlul manuscrisului sugerează influența zoroastriană, care este evidentă pe tot cuprinsul textului, amestecată cu ecouri ale primilor profeți evrei, însă interpretați aici ca referindu-se la o perioadă de care aceștia chiar nu aveau habar. Și, deși totul era prevăzut, inclusiv durata fiecărei campanii, omenirea (sau, cel puțin,

cei aleși dintre membrii sectei) trebuia să participe la acțiune cu toată puterea.

Ne putem face o idee despre spiritul planului de război descris pe larg citind următoarele instrucțiuni:

> Pe trâmbițele de adunare a comunității vor scrie „Chemarea lui Dumnezeu"; pe trâmbițele de adunare a căpeteniilor vor scrie „Prinții lui Dumnezeu"; pe trâmbițele rubedeniilor vor scrie „Ceata Domnului"; pe trâmbițele de adunare a mai-marilor vor scrie „Căpeteniile părinților comunității". Când se vor strânge laolaltă în locul de adunare vor scrie „Mărturia lui Dumnezeu pentru Sfânta Adunare". Pe trâmbițele taberelor vor scrie „Fie pacea lui Dumnezeu în taberele sale sfinte"; pe trâmbițele de ridicare a taberelor vor scrie „Puterea lui Dumnezeu care împrăștie dușmanii și-i pune pe fugă pe cei ce urăsc dreptatea și întoarce bunătatea împotriva celor care îl urăsc pe Dumnezeu". Pe trâmbițele șirurilor de luptători vor scrie „Cetele steagurilor lui Dumnezeu pentru răzbunarea mâniei sale împotriva tuturor fiilor întunericului". Pe trâmbițele adunării luptătorilor, când porțile războiului se deschid pentru ca ei să se îndrepte spre dușman, vor scrie „Pomenirea răzbunării în vremea adunării lui Dumnezeu"; pe trâmbițele măcelului vor scrie „Mâna puternică a lui Dumnezeu să-i nimicească în luptă pe toți necredincioșii"; pe trâmbițele pândei vor scrie „Puterea tainelor lui Dumnezeu să nimicească răul"; pe trâmbițele persecuției vor scrie „Dumnezeu îi lovește pe toți fiii întunericului — mânia lui nu se va sfârși până când aceștia nu vor fi distruși". [...]

Când vor merge la luptă, vor scrie pe steagurile lor „Adevărul lui Dumnezeu“, „Dreptatea Domnului“, „Slava lui Dumnezeu“, „Judecata lui Dumnezeu“, după care se va trece lista completă a numelor lor. Când se vor apropia de câmpul de luptă, vor scrie pe steagurile lor „Mâna dreaptă a lui Dumnezeu“, „Adunarea Domnului“, „Panica lui Dumnezeu“, „Ucișii lui Dumnezeu“, după care se va trece lista completă a numelor lor. Când se vor întoarce din luptă, vor scrie pe steagurile lor „Înălțarea lui Dumnezeu“, „Măreția lui Dumnezeu“, „Laudele Domnului“, „Slava lui Dumnezeu“, cu lista completă a numelor lor.[421]

B) Manualul de disciplină

Este vorba de un manuscris din piele alcătuit din două suluri având lățimea de 24 de centimetri și care ajungeau, probabil, la început, când erau cusute împreună, la lungimea de aproximativ doi metri.[422] Manuscrisul cuprinde două texte: un manifest al Doctrinei celor două duhuri; și o expunere a regulilor care stăteau la baza organizării și pregătirii sectei pentru misiunea sa istorică.

Dumnezeu l-a creat pe om ca să stăpânească lumea și a creat pentru el două duhuri care să-l călăuzească până în clipa judecății sale; acestea sunt duhul Adevărului și cel al Păcatului. Lumina este sălașul adevărului, iar păcatul izvorăște din întuneric. Fiii dreptății se află sub stăpânirea Prințului Luminilor și merg pe căile luminii; iar fiii rătăcirii se află sub stăpânirea Îngerului Întunericului și merg pe căile întunericului. [...] Cu toate astea, Dumnezeul lui Israel și al său înger al adevărului sunt întotdeauna acolo pentru a veni în ajutorul fiilor luminii. Căci Dumnezeu a

creat aceste duhuri al luminii și al întunericului și le-a pus la temelia oricărei lucrări și oricărei fapte. Dumnezeu iubește unul dintre cele două duhuri întru veșnicie și este mereu mulțumit de fiecare dintre lucrările sale; cât despre celălalt, urăște să se afle în preajma lui, precum și toate lucrările sale. [...]

Însă Dumnezeu, în inteligența lui misterioasă și în preamărita lui înțelepciune, a rânduit o vreme pentru distrugerea stricăciunii și, când va veni timpul hotărât al judecății, Dumnezeu o va nimici pentru totdeauna. Și atunci va ieși pe veci la iveală adevărul lumii, căci s-a zbătut pe căile răutății în stăpânirea păcatului, până în vremea hotărâtă a judecății din urmă. Și atunci Dumnezeu va curăți toate faptele omului în adevărul său și va purifica făptura lui, mistuind orice duh al stricăciunii ascuns în trupul său și curățându-l printr-un duh sfânt de toate faptele sale nelegiuite. Va pogorî asupra lui un duh al adevărului, ca apa de curățătă orice impuritate, izbăvindu-l astfel de toate nelegiuirile și murdăriile cu care a fost atins de duhul necurăției, pentru a-i face pe cei drepți să ajungă la cunoașterea Celui Preaînalt și la înțelepciunea Fiilor Cerului, învățându-i pe cei ce duc o viață preacurată. Căci Dumnezeu i-a ales pe ei pentru un legământ veșnic, și a lor va fi toată slava omului; și nu va mai fi păcat, spre rușinea tuturor faptelor de înșelăciune. [...]

Căci Dumnezeu le-a înzestrat pe cele două duhuri în egală măsură, până la vremea hotărâtă pentru reînnoire. El știe dintru început faptele lor în toată vremea veșniciei. Și le dă fiilor oamenilor spre moștenire, ca ei să cunoască deopotrivă

binele și răul, hotărând soarta fiecăruia după duhul său din lume, până la vremea judecății.[423]

„Aceasta este", citim în continuare, „regula pentru toți cei din comunitate care s-au angajat să întoarcă spatele oricărui rău și să țină tot ceea ce Dumnezeu a poruncit după voia lui, să devină o comunitate în lege și belșug".

Conform concepției despre viață a esenienilor — comunitară, puritană și pseudomilitară —, fundamentale pentru atingerea scopului erau jurămintele de castitate, sărăcie și ascultare, anii și etapele noviciatului, mesele în comun semisacre și accentul pus pe un anume tip de îmbăiere rituală. Sediul principal al sectei îl constituia aproape sigur marele complex de clădiri descoperit recent în Wadi Qumran, în nord-vestul Mării Moarte. În apropiere se află un cimitir întins, în principal pentru bărbați; acolo, în diverse ascunzători — grote și crăpături în stâncile deșertului —, prețioasele texte au fost ascunse în grabă pentru a fi păstrate în timpul revoltei evreiești. Astăzi se consideră că zona ar fi fost locuită de prin 110 î.Hr. până în 67/70 d.Hr., cu o perioadă vacantă în perioada domniei lui Irod (31–4 î.Hr.), pentru care nu există nicio explicație.

Se crede că în jurul sediului principal era o tabără, iar în orașele din zonă existau celule sau grupuri de întâlnire ale esenienilor. Josephus a remarcat asemănarea dintre mișcarea eseniană și mișcarea orfică a grecilor, atât în privința mitologiei, cât și a obiceiurilor; iar acum putem sugera și analogii cu idealul hindus-budist al vieții monahale. Deoarece avem astăzi suficiente dovezi ale pătrunderii influențelor hinduse în regiunile levantin-elenistice. O inscripție în piatră recent descoperită a regelui budist Aśoka (a domnit în

perioada 268–232 î.Hr.), în apropiere de Kandahar, în sudul Afganistanului, conține un text bilingv, în greacă și aramaică.[424] Iar un alt text al lui Aśoka menționează că regele budist a trimis misionari la Antioh al II-lea al Siriei, Ptolemeu al II-lea al Egiptului, la Magas din Cirene, Antigonos Gonatas al Macedoniei și la Alexandru al II-lea al Epirului[425] — toți monarhi influenți în centre importante ale lumii elenistice.

Datarea arheologică a ruinelor, datarea paleografică a sulurilor, cunoștințele noastre despre istoria Macabeilor și pasajul lui Josephus despre esenieni coincid perfect în reconstituirea mediului socioistoric din care a luat naștere secta de la Qumran; iar o contribuție suplimentară la cunoașterea gândirii lor este următorul text:

C) Comentariu la Cartea lui Habacuc

Este un fragment foarte deteriorat, de numai 1,5 metri lungime și cca 14 centimetri lățime, distrus pe margini, din care lipsesc, se pare, aproximativ 5 centimetri.[426] Aici apar fragmente din cartea lui Habacuc din Vechiul Testament, din secolul al VI-lea î.Hr., interpretate ca și cum s-ar referi la vremea Macabeilor, de parcă profetul ar vorbi despre războaiele din „zilele din urmă", care cu siguranță erau acelea.

Comentariul spune:

> *Căci, iată, Eu îi stârnesc pe caldei, neamul amarnic și iute* (*Habacuc* 1.6). Aceasta trimite la Chitim [romanii], care sunt iuți și viteji în luptă, răsturnând conducători și dându-i în stăpânirea chitimilor. Ei iau în stăpânire multe pământuri, dar nu cred în legile lui Dumnezeu. [...] De-a

lungul pământului, ei nimicesc și prăduiesc cetățile întâlnite în cale.[427]

La începutul acestui text sunt menționate două personaje care, în entuziasmul de după prima publicare a documentului, unora li s-a părut că sugerează anticiparea de către fondatorul comunității eseniene de la Qumran a întregii mitologii a vieții, răstignirii, învierii și celei de-a doua veniri a lui Iisus Mesia. Citim:

> *De-aceea e legea călcată* (*Habacuc* 1.4). Aceasta înseamnă că ei [conducătorii evreilor] au respins legea lui Dumnezeu. *Și judecata nu ajunge la capăt, căci biruie necredinciosul asupra celui drept!* Asta înseamnă că cel rău este Preotul Nelegiuit, iar cel drept este Învățătorul Dreptății.[428]

Astăzi este practic sigur că persoana considerată a fi Preotul Nelegiuit era unul dintre marii preoți ai Ierusalimului. Unii savanți presupun că este vorba de Ionatan Macabeul (care a domnit în perioada 160–142 î.Hr.), primul din descendența sa care a preluat funcția sacerdotală.[429] Alții îl identifică cu Simon (a domnit între 142 și 134 î.Hr.), confirmat oficial în funcție printr-un decret gravat în bronz.[430] O a treia sugestie a fost Ioan Hyrcanus (a domnit în perioada 135–104 î.Hr.), care a pretins să fie uns nu numai ca mare preot, ci și ca rege — caz în care curajosul contestatar Eleazar ar fi putut fi Învățătorul Dreptății, iar o retragere în deșert a fariseilor (sau poate a unei aripi extreme a partidei) ar fi putut constitui prilejul înființării centrului de la Qumran, în jurul lui 110 î.Hr., care se încadrează în perioada acestei domnii.[431]

În limbajul manuscriselor, Preotul Nelegiuit este numit Predicatorul Minciunii, Omul Minciunii, Cel

care predică minciuni, Omul Neadevărului și Omul Batjocurii, epitete sugerând conceperea zoroastriană a Minciunii ca Stăpână a Întunericului, iar a Adevărului ca o calitate a Luminii.

Un alt text din acest complex de la Marea Moartă, un simplu fragment dintr-un comentariu la cartea lui Naum din Vechiul Testament, vorbește despre „Leul Mâniei [...] care spânzură oamenii de vii", făcându-se probabil referire la Alexandru Ianai (a domnit în perioada 103–76 î.Hr.), care, după cum am văzut, a răstignit 800 de evrei la Ierusalim într-o singură noapte și a pus să li se ucidă soțiile sub ochii lor, în timp ce el benchetuia în mijlocul concubinelor sale.[432] După care, spune Josephus, mulți evrei au fugit în deșert, căutându-și refugiu. „A fost o noapte cum rar s-a mai văzut", scrie reverendul Duncan Howlett. „Ar mai avea rost, oare, să continuăm să-l căutăm pe Preotul Nelegiuit din manuscrisele de la Marea Moartă?"[433]

Pentru Preotul Nelegiuit găsim cel puțin patru candidați, în timp ce pentru Învățătorul Dreptății, despre care se spune că ar fi fost persecutat de Preotul Nelegiuit, singurul nume sugerat — și acesta fără prea mare convingere — este al curajosului bătrân fariseu Eleazar. Prin urmare erau esenienii un grup desprins din farisei? Întrebarea rămâne deschisă. Era Învățătorul Dreptății fondatorul sectei? A fost el răstignit de Preotul Nelegiuit? A înviat el din morți? Și se va întoarce el din nou ca Mesia? Pentru aceste probleme îl voi cita pe profesorul Millar Burrows.

„Se poate ca învățătorul să fi fost răstignit. [...] Poate că a fost ucis cu pietre sau omorât în vreun alt mod. Pe de altă parte, s-ar putea să fi murit de moarte naturală. [...] Nici în Comentariul la cartea lui Habacuc și nici în vreun alt text de la Qumran

publicat până acum nu se spune clar că învățătorul ar fi fost ucis.“ Mai mult, „cu siguranță nu există nicio dovadă că s-ar fi crezut că a înviat deja“. Și, în cele din urmă, potrivit lui Burrows, „nu este sigur“ dacă Învățătorul însuși a fost identificat cu profetul sau cu Mesia la sfârșitul veacurilor.[434] Dintr-un alt text al mișcării, așa-numitul Document de la Damasc (descoperit în 1895 și considerat altădată a fi un text fariseic), știm că erau încă așteptați „un învățător al dreptății, un interpret al legii, un profet și doi Mesia“ — dar, după cum concluzionează profesorul Burrows, „nu se știe sigur ce legătură se credea că există, dacă exista vreuna, între învățătorul dreptății care sosise deja și vreunul dintre acei oameni care urmau să vină“[435].

În schimb, este cert că am găsit în manuscrisele de la Marea Moartă acel *Sitz im Leben* [„context din viață“] (ca să folosim expresia profesorului F.M. Cross)[436] al mișcării apocaliptice evreiești din perioada elenistică târzie și că în proximitatea acestei mișcări a luat naștere mișcarea creștină. Ca să-l citez pe profesorul Cross: „Asemenea bisericii primare, comunitatea esenianã se distingea de asociațiile fariseice și de alte mișcări ale iudaismului tocmai prin conștiința sa «de a fi deja comunitatea chemată și aleasă a vremurilor din urmă»“[437]. Cu toate acestea trebuie făcută o distincție: în timp ce esenienii, în viziunea lor asupra „vremurilor din urmă“, ai căror martori erau, îl așteptau pe Mesia, pentru primii creștini Mesia venise deja. Se aflau, ca să spunem așa, pe un teren ulterior.[438] Tema principală a comunității de la Marea Moartă era că, la fel ca odinioară, Iahve purtase armatele neamurilor împotriva poporului său pentru a-l pedepsi pentru păcatele lui; iar în acest sens esenienii au urmat linia vechilor profeți. Totuși, în

timp ce Amos, Osea, Ieremia și ceilalți concepuseră calamitatea abătută asupra evreilor în termeni istorici, acum ideologia se împletea cu gândirea escatologică zoroastriană. Potrivit concepției antice, oamenii erau pedepsiți, dar o rămășiță avea să supraviețuiască pentru a restabili puterea mondială a descendenței mesianice a lui David. În schimb, acum se credea că se apropie sfârșitul vremurilor istorice în sine, sfârșitul bătăliei cosmice dintre cele două spirite, al Luminii și al Întunericului; mai mult decât atât, se credea că în efervescența acelei zile a lui Dumnezeu, acum în plină desfășurare, „rămășița" care avea să treacă în epoca desăvârșită ce urma să vină va consta doar din membrii acestei secte evreiești, care se pregăteau riguros pentru mărețul lor destin în mănăstirea deșertului din apropierea Mării Moarte.

Concepția creștină timpurie era foarte asemănătoare. Dar, după cum au observat unii savanți, legalismul și exclusivismul Vechiului Testament, recognoscibile în fiecare pasaj din manuscrisele de la Marea Moartă, fuseseră abandonate de creștini, având în vedere că se aflau „pe un teren ulterior". Criza cosmică a Războiului Fiilor Luminii contra Fiilor Întunericului fusese depășită, așa încât vechea etică a Judecății putea fi înlocuită cu Iubirea. În Manualul de disciplină din Manuscrisele de la Marea Moartă citim că, pentru a fi acceptat în Comunitatea închinată lui Dumnezeu, candidatul trebuia „să-l caute pe Dumnezeu; ...să iubească tot ceea ce a ales Dumnezeu și să urască tot ceea ce El a respins; ...să iubească pe toți Fiii Luminii, pe fiecare potrivit locului pe care-l ocupă în comunitatea lui Dumnezeu, și să urască pe toți Fiii Întunericului, pe fiecare după vina ce o poartă,

pentru care Dumnezeu îl va pedepsi“[439]. În schimb, în sfera mesianică, cuvintele exprimau un alt spirit:

> Ați auzit că s-a spus: „Să-l iubești pe aproapele tău și să-l urăști pe vrăjmașul tău“. Dar Eu vă spun: Iubiți pe vrăjmașii voștri și rugați-vă pentru cei ce vă prigonesc, ca să fiți fiii Tatălui vostru celui din ceruri, că el face să răsară soarele său peste cei răi și peste cei buni și face să plouă peste cei drepți și peste cei nedrepți. Că dacă-i iubiți pe cei ce vă iubesc, ce răsplată veți avea? Oare vameșii nu fac și ei la fel? Și dacă-i îmbrățișați doar pe frații voștri, ce faceți mai mult decât alții? Oare păgânii nu fac și ei tot așa? Drept aceea, fiți voi desăvârșiți, precum Tatăl vostru cel ceresc desăvârșit este![440]

Ceea ce înseamnă, în termeni zoroastrieni, a trece dincolo de Bine și de Rău, cei doi șerpi îngemănați, la postura omului-leu. Comparați misterul lui Tiresias, despre care am vorbit anterior, și, în termeni biblici, starea omului înainte de Cădere.

Până acum s-ar părea că originile mitologiei creștine ar putea fi interpretate ca o dezvoltare a gândirii Vechiului Testament sub influență persană, fără vreo influență greacă deosebită — cu excepția accentului pus pe iubire și, eventual, a unei concepții despre Umanitate, mai degrabă decât despre Omul evreu în mod specific. Totuși trebuie spus ceva mai mult despre termenul Mesia; iar pentru asta ne vom îndrepta privirea către Roma.

---

331 Maximus of Tyre, Dissertation XXXVIII; trad. din Gilbert Murray, *Five Stages of Greek Religion*, Doubleday Anchor Books, Garden City, f.a., pp. 74–75, nota 44; vezi și Thomas Taylor, *The Dissertations of Maximus Tyrius*, C. Whittingham, Londra, 1804, vol. II, pp. 196–198.

332 Gilbert Murray, *Aeschylus*, The Clarendon Press, Oxford, 1940, p. 129.

333 Aeschylus, *The Persians*, r. 808–815 (trad. Gilbert Murray, *Aeschylus*, pp. 119–120) [trad. rom.: Eschil, *Perșii*, traducere de Eusebiu Camilar, în Eschil, Sofocle, Euripide, *Teatru*, Editura Tineretului, București, 1968, pp. 86–87].

334 *Apud* Hammond, *op. cit.*, pp. 212–244.

335 *Mitologia primitivă*, pp. 392 și urm.

336 Scrieri teologice recente au folosit impropriu termenul „henoteism" cu acest sens. Henoteismul este un termen inventat de Max Müller cu referire specifică la teologia vedică, unde diferiți zei sunt celebrați pe rând ca zeitate supremă. În mod similar, în hinduismul târziu, un credincios poate venera ca zeitate supremă mai întâi pe Șiva, apoi pe Vișnu și apoi din nou pe Zeiță, în spiritul dictonului vedic: „Adevărul este unul, dar înțelepții îl numesc cu multe nume" (*Rg Veda* X.164.46).

337 Alexander Pope, „The Universal Prayer", strofele 1, 7, 13 [traducerea în românește a versurilor îi aparține lui Octavian Cocoș].

338 Hermann Diels, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, Weidmann, Berlin, ed. a IV-a, 1922, *Fragmentele 23, 24, 26, 14, 16, 11, 15* [trad. rom.: Hermann Diels, *Presocraticii. Fragmentele eleaților — Xenofanes. Parmenides. Zenon. Melissos*, traducere, prefață și note de D.M. Pippidi, Teora, București, 1998, pp. 67, 69, 63, 65].

339 Citat în Clement of Alexandria, *Exhortation to the Greeks*, p. 61P; *apud* F.M. Cornford, *Greek Religious Thought*, J.M. Dent and Sons, Londra, 1923, p. 237 [trad. rom.: Clement Alexandrinul, *Cuvânt de îndemn către eleni*, în *Scrieri I* (PSB 4), traducere, introducere, note și indici de D. Fecioru, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1982, p. 128].

340 Aristotle, *Metaphysics* A. 986b 21 [trad. rom.: Aristotel, *Metafizica*, traducere, comentariu și note de Andrei Cornea, Humanitas, București, 2007, p. 74].

341 H. Ritter și L. Preller, *Historia Philosophiae Graecae*, F.R. Perthes, Gotha, 1888, p. 83; Xenofan, *Fragmentul* 90B.

342 *Mitologia orientală*, pp. 440–447.

343 *Matei* 19.21.

344 Matthew Arnold, „An Essay on Marcus Aurelius", *Essays in Criticism: First Series*, Macmillan and Co., Londra și Cambridge; Ticknor and Fields, Boston, ed. I, 1865, p. 262.

345 Marcus Aurelius, trad. George Long, G. Routledge and Sons, Londra, 1862, cap. IV, par. 4 [trad. rom.: Marcus Aurelius, *Gânduri către sine însuși*, ediție bilingvă, traducere din greaca veche, studiu introductiv, note și indici de Cristian Bejan, Humanitas, București, 2013, p. 119].

346 *Ibidem*, cap. VII, par. 55 [*Ibidem*, p. 223].

347 *Ibidem*, cap. VIII, par. 59 [*Ibidem*, p. 261].

348 *Ibidem*, cap. V, par. 6, parțial [*Ibidem*, p. 149].

349 *Matei* 6.1–4.

350 Arnold, loc. cit.

351 Murray, *The Five Stages of Greek Religion*, cap. IV.

352 W.W. Tarn, *Hellenistic Civilization*, ed. rev. de autor și G.T. Griffith, Meridian Books, New York, 1961, pp. 296–298.

353 *Ibidem*, pp. 302–305.

354 *Ibidem*, pp. 305–306.

355 Vezi, de exemplu, numeroasele comparații făcute de Joseph Needham între știința greacă și cea chineză, în Joseph Needham și Wang Ling, *Science and Civilisation in China,* vol. II, The University Press, Cambridge, 1956, pp. 216–345.

356 Arrian, *The Discourses of Epictetus,* iii.22.45–46; trad. Hastings Crossley, *The Golden Sayings of Epictetus,* Macmillan and Co., Londra, 1925, pp. 100–101 [trad. rom.: Epictet, *Conversații,* în *Opera omnia — Conversații. Manualul. Fragmente. Gnomologion,* ediție bilingvă, traducere, studiu introductiv, repere cronologice, note și indici de Cristian Bejan, Polirom, Iași, 2022, p. 335].

357 Marcus Aurelius, cap. XII, par. 32; trad. George Long, *The Thoughts of Marcus Aurelius Antoninus,* G. Bell and Sons, Londra, 1919, pp. 215–216 [trad. rom.: Marcus Aurelius, *Gânduri către sine însuși,* ed. cit., p. 363].

358 Tarn, *op. cit.,* p. 330.

359 Seneca, *On Providence* II.4 [trad. rom.: Seneca, *Despre providență,* traducere de Vichi-Eugenia Dumitru, în *Dialoguri I,* ediție îngrijită, note și indice de Ioana Costa, studiu introductiv de Anne Bănățeanu, Polirom, Iași, 2004, p. 28].

360 Seneca, *Consolation of Helvia* VIII.5 [trad. rom.: Seneca, *Consolație pentru Helvia,* traducere de Ioana Costa, în *Dialoguri II,* ediție îngrijită, note și indice de Ioana Costa, studiu introductiv de Anne Bănățeanu, Polirom, Iași, 2004, p. 204].

361 Arrian, *op. cit.,* iii.20.12 [trad. rom.: Epictet, *Conversații,* în *Opera omnia,* ed. cit., p. 321].

362 Arrian, *op. cit.,* i.16.17–18 [Epictet, *Conversații,* p. 97].

363 Arrian, *op. cit.,* ii.8.10–11 [Epictet, *Conversații,* p. 175].

364 *Bhagavad Gītā* 2:15 [trad. rom.: *Bhagavad Gītā,* în *Filosofia indiană în texte — Bhagavad Gītā. Sāṃkhya Kārikā. Tarka Saṃgraha,* traducere din limba sanscrită, studiu introductiv, notițe introductive, comentarii și note de Sergiu Al-George, Editura Științifică, București, 1971, p. 46].

365 *Bhagavad Gītā* 3:19 [*Bhagavad Gītā,* p. 53].

366 Arrian, *op. cit.,* ii.8.2 [trad. rom.: Epictet, *Conversații,* în *Opera omnia,* ed. cit., p. 173].

367 Jacob Hoschander, *The Priests and Prophets,* The Jewish Theological Seminary of America, New York, 1938, pp. 48 și urm.

368 *Isaia* 41–49.

369 Joseph Klausner, *From Jesus to Paul,* trad. William F. Stinespring, Beacon Press edition, Boston, 1961, p. 185.

370 *Ibidem,* p. 182.

371 H. Schenkl, *Epicteti Dissertationes* (Teubner, 1898), Fragmentul 17 [trad. rom.: Epictet, *Fragmente,* în *Opera omnia — Conversații. Manualul. Fragmente. Gnomologion,* ed. cit., p. 529].

372 *Mitologia orientală,* pp. 321, 512.

373 *Ibidem,* pp. 120–129.

374 *Yašt* 10.1; Darmesteter, *The Zend-Avesta,* partea a II-a, pp. 119–120.

375 Franz Cumont, *The Mysteries of Mithra,* trad. Thomas J. McCormack, Kegan Paul, Trench, Trübner and Co., Londra, 1903, p. 24. Pentru succesiunea gradelor de inițiere, vezi *ibidem,* pp. 152–164. Figura 23 este preluată din Cumont, *Textes et monuments figurés relatifs aux mysterès de Mithra,* H. Lamertin, Bruxelles, 1896–1899, vol. II, p. 228, fig. 59.

376 *Mitologia primitivă*, pp. 166–218.

377 William Blake, „Proverbs of Hell", din *The Marriage of Heaven and Hell* (publicat în jurul lui 1793).

378 Cumont, *The Mysteries of Mithra*, pp. 191–193.

379 *Ibidem*, pp. 180–181.

380 Carl G. Jung, *Symbols of Transformation*, trad. R.F.C. Hull, The Bollingen Series XX, Pantheon Books, New York, 1956, pp. 200–201 [trad. rom.: Carl G. Jung, *Opere complete* 5. *Simboluri ale transformării*, traducere de Daniela Ștefănescu, Trei, București, 2003, pp. 264–265].

381 Ieronim, *Adversus Jovinianum*, I.7; *apud* Jung, *Symbols of Transformation*, p. 101, nota 48 [trad. rom.: Carl G. Jung, *Opere complete* 5. *Simboluri ale transformării*, ed. cit., p. 142, nota 52].

382 Jung, *Symbols of Transformation*, p. 247 [trad. rom.: Carl G. Jung, *Opere complete* 5. *Simboluri ale transformării*, ed. cit., p. 331].

383 Cumont, *The Mysteries of Mithra*, pp. 130–137.

384 *Ibidem*, p. 105. Figura 24 este reprodusă din Cumont, *Textes et monuments figurés*, vol. II, p. 238, fig. 68.

385 Zimmer, *The Art of Indian Asia*, vol. I, p. 194.

386 *Mitologia orientală*, pp. 506–507.

387 Vezi L. de la Valée Poussin, „Tantrism (Buddhist)", în Hastings (ed.), *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, vol. XII, pp. 193–197.

388 *Mitologia orientală*, pp. 321 și urm.

389 Cumont, *The Mysteries of Mithra*, p. 151.

390 Vezi *Mitologia orientală*, pp. 194–195, și indexul, „Varuna".

391 *Śatapatha Brāhmaṇa* 4.1.4; vezi și Ananda K. Coomaraswamy, *Spiritual Authority and Temporal Power in the Indian Theory of Government*, American Oriental Series, vol. 22, American Oriental Society, New Haven, 1942, p. 6.

392 *Taittirīya Saṃhitā* 2.1.9.3; *apud* Coomaraswamy, *op. cit.*, nota 22, pp. 28–29.

393 Coomaraswamy, *op. cit.*, nota 24, pp. 34–36.

394 Cumont, *The Mysteries of Mithra*, pp. 15 și urm.

395 Vezi, de exemplu, Arthur Avalon (Sir John Woodroffe), *The Serpent Power*, Ganesh and Co., Madras, ed. a III-a rev., 1931; și Swami Nikhilananda (trad.), *The Gospel of Sri Ramakrishna*, Ramakrishna-Vivekananda Center, New York, 1942, index, „Kundalini".

396 Cicero, *De legibus* II.36 [trad. rom.: Cicero, *Despre legi*, în *Despre supremul bine și supremul rău*, traducere, studiu introductiv, notițe introductive și note de Gheorghe Ceaușescu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, pp. 409–410].

397 Oamenii de știință moderni iau această paranteză ca o dovadă că, de fapt, cuvintele atribuite aici lui Iisus nu erau ale lui.

398 *Marcu* 13.3–37 (paralele în *Matei* 24 și *Luca* 21; vezi și 2 *Tesaloniceni* 2 și *Apocalipsa*).

399 1 *Macabei* 2.1–30.

400 Tarn, *op. cit.*, pp. 217–226.

401 Erwin R. Goodenough, *Jewish Symbols in the Greco-Roman Period*, 8 vol., The Bollingen Series XXXVII, Pantheon Books, New York, 1953–1958, vol. 2, p. 216; despre anguipede, vezi pp. 245–258. Ilustrațiile de aici sunt reproduse din vol. III, Fig. 1083, 1094, 1097, 1104, 1109.

402 *Ibidem*, vol. 2, p. 248.

403 Din The Greek Magical Papyri, Mithra Liturgy (Papyrus IV, r. 558–560), în Karl Lebrecht Preisendanz, *Papyri Graegae Magicae: Die*

Griechische Zauberpapyri, B.G. Teubner, Leipzig și Berlin, vol. I, 1928, vol. II, 1931, vol. I, p. 92, *apud* Goodenough, *op. cit.,* vol. II, p. 270.

404 Josephus, *De Bello Judaico* 2.8.14 (par. 162–163), trad. William Whiston, rev. de D.S. Margoliouth, ed. Harper and Brothers, Harper Torchbooks, New York, 1960 [trad. rom.: Flavius Josephus, *Istoria războiului iudeilor împotriva romanilor,* ed. a IX-a, traducere de Gheneli Wolf și Ion Acsan, prefață de Răzvan Theodorescu, Hasefer, București, 2021, p. 178].

405 Josephus, *De Bello Judaico,* 2.8.14 (par. 164–165) [Flavius Josephus, *Istoria războiului iudeilor împotriva romanilor*].

406 Josephus, *De Bello Judaico,* 2.8.14 (par. 166) [Flavius Josephus, *Istoria războiului iudeilor împotriva romanilor*].

407 *1 Macabei* 2.45–48.

408 *Ibidem,* 3.1–12, pe scurt.

409 *Ibidem,* 9.23.

410 *Ibidem,* 9.24–10.20.

411 *Ibidem,* 14.38–43.

412 Josephus, *op. cit.,* 1.2.4 (par. 57–60) [trad. rom.: Flavius Josephus, *Istoria războiului iudeilor împotriva romanilor,* ed. cit., p. 28].

413 Josephus, *op. cit.,* 1.2.8 (par. 67) [Flavius Josephus, *Istoria războiului iudeilor împotriva romanilor,* p. 30].

414 Josephus, *op. cit.,* 1.3.1 (par. 71) [Flavius Josephus, *Istoria războiului iudeilor împotriva romanilor,* p. 31].

415 Josephus, *op. cit.,* 1.3.1 (par. 70) [Flavius Josephus, *Istoria războiului iudeilor împotriva romanilor,* p. 31].

416 Josephus, *op. cit.,* 1.3.2–6 (par. 72–84) [Flavius Josephus, *Istoria războiului iudeilor împotriva romanilor,* pp. 31–32].

417 Josephus, *op. cit.,* 1.4.4 (par. 91–92) [Flavius Josephus, *Istoria războiului iudeilor împotriva romanilor*, p. 35].

418 Josephus, *op. cit.,* 1.4.4–5 (par. 92–95) [Flavius Josephus, *Istoria războiului iudeilor împotriva romanilor*, pp. 35–36].

419 Josephus, *op. cit.,* 1.4.1–6 (par. 85–97) [Flavius Josephus, *Istoria războiului iudeilor împotriva romanilor*, pp. 34–36].

420 Duncan Howlett, *The Essenes and Christianity: An Interpretation of the Dead Sea Scrolls,* Harper and Brothers, New York, 1957, p. 14.

421 Traducere din Millar Burrows, *The Dead Sea Scrolls,* The Viking Press, New York, 1955, pp. 392–393; din „The War Scroll", coloanele iii și iv, pe scurt.

422 Howlett, *op. cit.,* p. 22.

423 *Manual of Discipline,* secțiunea despre „The Two Spirits in Man", Burrows, *op. cit.,* pp. 374–376, pe scurt.

424 *Mitologia orientală,* p. 308.

425 Edictul din piatră XII; Vincent A. Smith, *The Edicts of Achoka,* Essex House Press, Broad Campden, 1909, p. 20; *apud Mitologia orientală,* p. 310.

426 Howlett, *op. cit.,* p. 18.

427 Burrows, *op. cit.,* pp. 365–366.

428 *Ibidem,* p. 365.

429 Vezi Millar Burrows, *More Light on the Dead Sea Scrolls,* The Viking Press, New York, 1958, pp. 212 și 222, care îi citează, printre alții, pe T.J. Milik și G. Vermes.

430 Frank Moore Cross, Jr., *The Ancient Library of Qumran and Modern Biblical Studies,* Doubleday and Company, Garden City, NY, 1958, pp. 101–116; comentat în Burrows, *More Light on the Dead Sea Scrolls,* p. 212.

431 Howlett, *op. cit.*, pp. 48–58 și 66–67.
432 Pentru text, vezi Burrows, *More Light on the Dead Sea Scrolls*, p. 404, iar pentru identificarea cu Ianai, vezi Howlett, *op. cit.*, pp. 68–78.
433 Howlett, *op. cit.*, p. 76.
434 Burrows, *More Light on the Dead Sea Scrolls*, pp. 339–340.
435 *Ibidem*, p. 341.
436 Cross, *op. cit.*, p. 151.
437 *Ibidem*, p. 151; fraza citată este din Rudolf Bultmann, *Theology of the New Testament*, trad. K. Grobel, Scribner, New York, 1951, vol. I, p. 42.
438 *Ibidem*, pp. 181–182; vezi și Bultmann, loc. cit.
439 Burrows, *The Dead Sea Scrolls*, p. 371.
440 *Matei* 5.43–48.

Capitolul 7
Măreața Romă

cca 500 î.Hr. — cca 500 d.Hr.

I. Provincia celtică

Războaiele galice purtate de Cezar, care au început în 58 î.Hr., deschizând Europa către imperiul Romei la fel cum războaiele lui Pompei permiseseră cucerirea Levantului, au înfrânt puterea celților, care de secole hărțuiseră orașele din sud. Au intrat în Hispania și au ocupat-o în secolul al V-lea î.Hr., ajungând până la Cádiz; iar asediul lor asupra Romei în 390 î.Hr., vreme de șapte luni, fusese doar una dintre numeroasele lor incursiuni în Italia. Spre est, în 280 î.Hr., au invadat Tesalia și Grecia, au jefuit Delfi, iar în anul următor, ținuturile muntoase din Asia Mică, și în zilele noastre cunoscute sub numele de Galatia, au devenit un centru din care triburi războinice efectuau raiduri chiar și în Siria — până în 232 î.Hr., când regele Attalos I al Pergamului i-a supus pe galateni. Celebra statuie elenistică a victoriei, „Gal murind", îl înfățișează pe unul dintre frumoșii lor războinici, cu păr blond și având la gât un colier din aur specific celților.

Leagănul complexului cultural celtic a fost zona Alpilor și sudul Germaniei; iar secolele dezvoltării sale au fost cele de la începuturile Epocii Fierului în Europa, în două etape: 1. Cultura Hallstatt, cca 900–400 î.Hr.; și 2. Cultura La Tène, cca 550–15 î.Hr. Prima

s-a caracterizat inițial prin introducerea treptată a uneltelor din fier printre cele din bronz, forjate de o categorie de făurari itineranți, care în tradiția mitică de mai târziu apar ca niște vrăjitori periculoși — de exemplu, în legenda germană a lui Weyland Fierarul. Tema arthuriană a sabiei scoase din stâncă sugerează sentimentul magiei inspirat de arta obținerii fierului din minereul său. Într-un studiu fascinant al ritualurilor și miturilor din Epoca Fierului, profesorul Mircea Eliade a arătat că ideea principală a acestei mitologii era aceea a pietrei ca mamă și a fierului, arma de fier, ca fiu al ei, născut prin arta obstetrică a fierăriei.[441] Ceea ce ne amintește de mântuitorul Mithra, născut dintr-o stâncă ținând o sabie în mână (vezi *supra*, p. 261).

„Făurarii și șamanii fac parte din același cuib", spune un proverb iakut citat de Eliade.[442] Corpul presupus indestructibil al șamanului care poate păși pe foc este comparabil cu metalul obținut sub acțiunea focului. Iar puterea fierarului din forja sa încinsă de a produce o asemenea nepieritoare materie „nimicitoare" din stânca brută a pământului este un miracol asemănător cu acela al inițierii spirituale (mithraică sau budistă) în virtutea căruia individul învață să se identifice cu partea sa nemuritoare. În unele temple budiste din Japonia poate fi văzută statuia unui înțelept adâncit într-o meditație profundă, Fudo, „Imobilul" (în sanscrită, *Acalanātha*, „Domnul Imobil"), care stă așezat, cu o figură înfiorătoare, în mijlocul unei vâlvătăi violente, ținând o sabie ridicată în mâna dreaptă, ferm și neîndurător, asemenea lui Mithra ieșind din stâncă. Și, în motivul biblic al „rămășiței", care apare pentru prima dată în *Isaia* 10.21–22 (cca 740–700 î.Hr.), găsim aplicarea ideii la conceptul de erou nu ca individ luminat, ci ca popor purificat, un consens verificat,

care împlinește planul lui Iahve de-a lungul timpului.

Prin urmare putem presupune că uneltele din fier găsite printre cele mai vechi vestigii descoperite la Hallstatt (cca 900 î.Hr.) sugerează pătrunderea în Europa a tradiției rituale a scoaterii săbiilor din stânci, atât în forja sufletului, cât și în flăcările făurăriei. Situl, Hallstatt, se află în Austria, la vreo 50 de kilometri sud-est de Salzburg. Ca animale domestice erau porci, oi, vite, câini și cai. Cabanele din bușteni și drumurile din bârne atestă existența unor condiții de viață dure; iar motivele ornamentale ale obiectelor din ceramică și metalice, armelor, harnașamentelor pentru cai și căruțe, fibulelor și așa mai departe erau oarecum grosolane: lipsite de viață, rudimentar simetrice, geometrice și rigide. Îmbrăcămintea obișnuită pare să fi fost reprezentată de cămașa țărănească europeană și un fel de bonetă ascuțită. Iar incinerarea era ritualul funerar obișnuit, deși se practica și înhumarea. Cele mai vechi centre ale acestei culturi au fost Boemia și sudul Germaniei, dar s-a extins în ultimul său secol până în Hispania și Bretania, Scandinavia și Insulele Britanice, formând o bază pe care a înflorit ulterior cultura celtică a perioadei La Tène (cca 550–15 î.Hr.).

Situl clasic La Tène, locul celei de-a doua strălucitoare Epoci a Fierului din Europa Centrală și de Vest, se află în Elveția, la vreo 8 kilometri de orașul Neuchâtel. Aici s-au găsit roți de căruță cu zece spițe, cu diametrul de 91 de centimetri, acoperite cu șină de fier; două juguri, fiecare pentru o pereche de cai; părți dintr-o șa și numeroase accesorii ecvestre de mici dimensiuni; scuturi ovale, părți dintr-un arc lung, 270 de vârfuri de lance și 166 de săbii — multe dintre acestea din urmă în teci de

bronz frumos ornamentate în stilul curbiliniu specific culturii celtice superioare.

În această perioadă, celții au asediat Roma și au pătruns în Asia Mică. Valul s-a extins spre est în sudul Rusiei, dar direcția principală a fost spre vest, unde au ocupat fostele centre ale culturii Hallstatt. Mai târziu, în secolul al V-lea î.Hr., au ocupat zona Rinului și a Elbei, iar la începutul secolului al IV-lea au traversat Canalul, împingând triburile cunoscute sub numele de britoni spre teritoriile Angliei de azi, iar pe goideli (gaeli) în Irlanda — după care au invadat Scoția, Cornwall și Țara Galilor de astăzi. Galia și Hispania au fost și ele ocupate de grupuri tribale ale culturii La Tène, iar până când Cezar i-a învins pe Vercingetorix și Confederația Helvetică în 52 î.Hr., o puternică civilizație comună a înflorit în toată Europa de Nord și de Vest, cu influențe din Etruria, Grecia și centrele Orientului Apropiat, având însă, în general, propria strălucire barbară.

„În întreaga Galie", scria Iulius Cezar în *Războiul galic* (cartea a VI-a),

> există două categorii de oameni care au oarecare însemnătate și se bucură de o anumită considerație. Căci poporul este ținut aproape în rândul sclavilor; el nu îndrăznește să întreprindă nimic și nu este chemat la nicio adunare. Cei mai mulți, când sunt apăsați fie de datorii, fie de impozitele prea mari sau de nedreptatea celor puternici, se declară sclavii nobililor, care au față de ei absolut aceleași drepturi pe care le au stăpânii față de sclavi. Una dintre cele două categorii amintite este formată de druizi, cealaltă de cavaleri. Druizii iau parte activă la cult, se îngrijesc de sacrificiile publice și private, explică practicile religioase; la ei vine un mare număr de

tineri ca să învețe. Druizii se bucură de multă cinste în fața galilor. Ei hotărăsc în aproape toate dezbaterile publice și private; dacă s-a comis vreo crimă, dacă s-a săvârșit vreun omor, dacă există vreun proces de moștenire sau de hotărnicie, tot ei sunt aceia care dau sentințe, fixează despăgubirile și amenzile. Particularul sau tribul care nu se supune hotărârii lor nu mai are dreptul să aducă jertfe. La gali, aceasta este pedeapsa cea mai grea. Cei astfel pedepsiți sunt considerați niște nelegiuiți și criminali; toți evită să se întâlnească și să stea de vorbă cu ei, ca nu cumva contactul cu ei să le aducă vreo nenorocire; nu li se acordă jurisdicție dacă o cer și nu li se dă vreo funcție publică.

În fruntea tuturor druizilor se află unul singur, care are cea mai mare autoritate printre ei. La moartea lui îi urmează cineva care se distinge prin demnitate sau, în caz că există mai mulți care se bucură de aceeași trecere, ei își dispută întâietatea prin votul druizilor, ba uneori chiar pe calea armelor. Într-o anumită perioadă a anului, druizii se așază, ca să judece, într-un loc consacrat, în ținutul carnuților[443], care este considerat că se află în centrul Galiei. Aici se adună de pretutindeni toți cei care au procese și se supun judecății și hotărârilor druizilor. Se crede că doctrina druizilor a fost descoperită în Britannia și că de acolo a fost adusă în Galia; și astăzi cei care vor s-o cunoască mai temeinic pleacă adesea în Britannia ca să învețe.

Druizii obișnuiesc să nu ia parte la războaie și nu plătesc impozite, ca restul populației; sunt scutiți de serviciul militar și de orice altă sarcină. Atrași de privilegii atât de mari, mulți vin la ei să se instruiască, pe de o parte, din proprie

inițiativă, pe de altă parte, trimiși de părinți sau de rude. Se spune că acolo învață pe dinafară un mare număr de versuri; unii rămân la studii câte 20 de ani. Druizii socotesc că religia nu permite consemnarea în scris a învățăturii lor, deși în celelalte treburi de ordin public și privat se folosesc, în general, de alfabetul grec. Cred că druizii au hotărât aceasta din două motive: pe de o parte, nu doresc să li se divulge doctrina, iar pe de altă parte, se tem ca nu cumva discipolii lor, bizuindu-se pe scris, să-și cultive mai puțin memoria; într-adevăr, cei mai mulți, bizuindu-se pe scris, sunt în general mai puțin sârguincioși în învățarea pe de rost și nu mai acordă atenție memoriei. În primul rând, druizii vor să insufle convingerea că sufletul nu piere, ci după moarte trece dintr-un corp într-altul; după ei, această credință e un foarte bun stimulent pentru curaj, deoarece înlătură teama de moarte. În afară de asta, mai discută și învață pe tineri o mulțime de lucruri în legătură cu aștrii și cu mișcarea lor, cu mărimea universului și a Pământului, cu originea lucrurilor și puterea și atribuțiile zeilor nemuritori.

Cealaltă clasă privilegiată este formată din cavaleri. Aceștia, ori de câte ori este nevoie, ori de câte ori izbucnește vreun război (și aceasta se întâmpla aproape în fiecare an înainte de sosirea lui Caesar, fie că atacau ei înșiși, fie că respingeau atacurile dușmanilor), iau parte cu toții la război. Fiecare dintre ei are în jurul său cu atât mai mulți clienți și slujitori cu cât se distinge mai mult prin origine și avere. Numărul mare de clienți constituie singura formă de influență și putere pe care o cunosc.

Întregul neam al galilor este foarte superstițios. De aceea cei atinși de boli prea grave sau cei care trăiesc în mijlocul luptelor și al primejdiilor jertfesc sau promit că vor jertfi oameni. La aceste sacrificii se servesc de ajutorul druizilor. Ei cred că nu pot îndupleca voința zeilor decât dacă oferă o viață omenească în schimbul altei vieți omenești. Și pentru binele obștesc obișnuiesc asemenea sacrificii. Unele triburi au un fel de manechine de o mărime colosală, împletite din nuiele, în interiorul cărora pun oameni vii; manechinelor li se dă foc și oamenii mor învăluiți în flăcări. Galii socotesc că zeilor nemuritori le este mai plăcută sacrificarea de oameni care au fost prinși cu vreun furt, cu vreo tâlhărie sau alt delict; în cazul că lipsesc asemenea victime, recurg la sacrificarea unor nevinovați.

Zeul pe care galii îl cinstesc cel mai mult este Mercur[444]; imaginile lui sunt cele mai numeroase. Galii cred că Mercur este descoperitorul tuturor artelor, zeul care însoțește pe călători și le arată drumul și care ajută cel mai mult pe oameni la câștiguri bănești și în negustorie. În al doilea rând, adoră pe Apollo, Marte, Jupiter și pe Minerva. Despre acești zei au aproape aceleași păreri pe care le au și celelalte neamuri: Apollo alungă bolile, Minerva dă oamenilor primele cunoștințe din domeniul artelor și al meșteșugurilor, Jupiter e stăpânul cerului, Marte are în seama sa războaiele. De cele mai multe ori, când hotărăsc să se lupte, făgăduiesc lui Marte prada pe care o vor lua în război; după victorie jertfesc viețuitoarele pe care le-au luat ca pradă și îngrămădesc celelalte lucruri într-un singur loc. La multe triburi se pot vedea, în locuri consacrate, movile clădite din aceste lucruri; rar se întâmplă

ca cineva, nesocotind religia, să îndrăznească să ascundă prada la el sau să se atingă de ofrande: pentru această faptă au stabilit ca pedeapsă o moarte îngrozitoare, însoțită de chinuri.

Toți galii afirmă că se trag din *Dis Pater* și spun că știu aceasta de la druizi. De aceea determină durata nu după numărul zilelor, ci după cel al nopților [pentru că *Dis* e stăpânul lumii subterane]. Calculează zilele de naștere și începutul lunilor și al anilor în așa fel încât noaptea precedă zilei. În privința celorlalte obiceiuri se deosebesc de alte popoare mai ales prin faptul că nu îngăduie copiilor lor să apară în fața lor în public dacă n-au ajuns la vârsta la care sunt apți să poarte armele; socotesc rușinos faptul ca un băiat care mai e încă copil să se arate în public în prezența tatălui său.[445]

Întrucât nu s-au păstrat scrieri literare celtice din perioada Hallstatt, La Tène sau chiar din epoca romană, trebuie să ne bazăm în primul rând pe relatările lui Cezar, Strabon, Pliniu, Diodor din Sicilia și alți câțiva[446]; apoi pe unele monumente din piatră din perioada romană; și, nu în ultimul rând, pe numeroase indicii oferite de textele literare celtice târzii din Irlanda, Scoția și Țara Galilor, la care trebuie adăugată tradiția folclorică a Irlandei moderne și lumea fundamental celtică a romanelor cavalerești arthuriene.

De pildă, există o incantație poetică ciudată despre care se presupune că a fost recitată de Amairgen, principalul poet al celților goideli invadatori, când corăbiile lor au ajuns la țărmul irlandez:

Sunt vântul care bate peste mare;
Sunt valul din abis;

Sunt taurul celor șapte bătălii;
Sunt vulturul de pe stâncă;
Sunt o lacrimă a soarelui;
Sunt cea mai frumoasă dintre plante;
Sunt un mistreț plin de curaj;
Sunt un somon în apă;
Sunt un lac pe întinsul câmpiei;
Sunt cuvântul cunoașterii;
Sunt vârful suliței de luptă;
Sunt zeul care modelează focul [= gândul] în cap.

Cine revarsă lumină în adunarea de pe munte?[447]
Cine prevestește fazele lunii?[448]
Cine vorbește despre locul unde se odihnește soarele?[449]

S-a scris mult despre acest poem și alte câteva de același tip, sugerându-se afinități ale gândirii druidice cu hinduismul, pitagorismul și filosofia de mai târziu a neoplatonistului irlandez Scotus Eriugena († cca 875 d.Hr.). Textul incantației se regăsește în „Cartea invaziilor" irlandeză (*Lebor Gabal*a), care, deși e păstrată doar în manuscrise din perioada medievală târzie, este un compendiu de subiecte antice compilate cel târziu în secolul al VIII-lea d.Hr. și datând din vremea primilor goideli ajunși în Irlanda.[450] Observația lui Cezar că celții nu se temeau de moarte deoarece credeau că se vor reîncarna li s-a părut unora o confirmare a vechimii poemului, deși alții susțin că ar fi o compoziție ulterioară din perioada superioară a curților de la Tara și Cashel, din secolul al IV-lea și începutul secolului al V-lea d.Hr.[451]

În orice caz, ceea ce poemul exprimă ca o filosofie a lumii este mai degrabă o formă generalizată de magie decât de teologie mistică dezvoltată.[452] După cum afirma un savant, ea trebuie

comparată cu „formulele laudative ale vracilor sălbatici“[453]; iar un altul scria: „Ceea ce exprimă poetul nu este atât amintirea unor existențe trecute, cât capacitatea de a-și asuma orice formă după bunul său plac; această abilitate este cea care îl situează la nivelul adversarilor săi supraoameni, dându-i posibilitatea să-i învingă“[454]. Asemenea idei sunt esențiale pentru practica șamanică.[455] Cu toate acestea ele pot ușor da naștere la ceva mai înalt, ca în India, unde șamanul a devenit yoghinul și unde s-a ajuns la identificarea sinelui cu Sinele cosmic și, prin urmare, cu esența tuturor lucrurilor. Comparați, de exemplu, incantația lui Amairgen cu strofa deja citată din *Śvetāśvatara-Upaniṣad* (vezi *supra*, p. 120):

Ești pasărea cu pene albastre și papagalul verde cu ochi roșii.
Ți-e fulgerul copil. Ești anotimpurile și mările.
Fără de-nceput fiind, rămâi acel omniprezent
Din care toate ființele se nasc.

Cu toate acestea șamanul nu poate fi separat categoric de mistic. Mai mult, de la șamanismul primitiv la cele mai înalte niveluri ale gândirii arhaice și orientale, unde microcosmosul și macrocosmosul se unesc și sunt transcendente, pasul nu este atât de mare ca de la aceste concepții la cele în care Dumnezeu este considerat a fi în exterior și separat. De fapt, de-a lungul istoriei mitului european, tendința concepțiilor mistice de mai târziu de a fuziona cu și de a găsi sprijin în mitologia celtică și germanică a fost decisivă pentru dezvoltarea celor mai înalte spiritualități.

Ciclurile mitologice irlandeze povestesc despre numeroase valuri de invadatori care au pătruns în Irlanda dinspre continent, dintre care ultimul a fost neamul poetului Amairgen, așa-zișii Fii ai lui Míl

(sau milezieni). Totuși sârguincioșii călugări creștini cărora le datorăm păstrarea acestor texte s-au străduit să stabilească o legătură între personajele lor și figurile nu mai puțin mitice ale Bibliei — astfel încât, în cele din urmă, la noi a ajuns un soi de hibrid pe care niciun savant nu a reușit încă să-l încadreze ferm în vreun segment din istoria reală a umanității.

De exemplu, primii care au ajuns în Irlanda au fost Banba și alte două fiice ale lui Cain, care au călătorit pe mare împreună cu un grup de cincizeci de femei și trei bărbați, dar mai târziu au murit de ciumă. Apoi au sosit trei pescari, care, „cu îndrăzneală, au pus stăpânire pe Insula Banba a Femeilor Frumoase“. Cu toate acestea s-au întors acasă să-și ia soțiile și au pierit în Potop.[456] Nepoata lui Noe, Cessair, a sosit împreună cu tatăl ei, soțul și un al treilea domn, Ladru, „primul bărbat care a murit în Erin“, plus iarăși cincizeci de domnișoare; însă corabia lor a fost distrusă și au pierit toți în Potop, în afară de Finntain, soțul ei, care a supraviețuit timp de secole.[457]

După cum se știe, Banba este numele unei zeițe după care Irlanda însăși este numită cu afecțiune; iar cuvântul înseamnă „porc“; așa încât ne aflăm din nou pe un teren familiar: insula unei Circe nordice. O poveste populară irlandeză relatată în *Mitologia primitivă* ne vorbește despre fiica regelui Tărâmului Tinereții, care a apărut pe pământ ca o fată cu cap de porc — care dispărea totuși dacă era sărutat.[458] Unii autori clasici au scris despre insule din zona celtică locuite de preotese. Strabon descrie una situată în apropierea gurilor Loarei, dedicată unor culte orgiastice, unde niciun bărbat nu avea voie să pună piciorul, și alta în apropierea Britanniei, unde se făceau sacrificii asemănătoare cu cele închinate

lui Demeter și Persefonei pe insula Samothrace.[459] Geograful roman Mela (*fl.* cca 43 d.Hr.) povestește despre nouă fecioare care locuiau pe micuța insulă Sein, situată în largul promontoriului Pointe du Raz, pe coasta de vest a Bretaniei, care aveau puteri miraculoase și puteau fi abordate de cei care navigau în zonă special pentru a le cere sfatul.[460] Porcii au jucat un rol foarte important în miturile și riturile închinate lui Demeter și Persefonei, care puteau apărea ele însele cu înfățișare de porc.[461] Mai mult, porcul este legat de cultele morților. Astfel, discutând despre insulele celtice ale femeilor, oamenii de știință au remarcat că importante cimitire preceltice au fost descoperite pe Alderney și Herm, insulițe din zona Canalului, precum și pe Er Lanic din golful Morbihan. „Aceste morminte", susține un savant, „ne duc înapoi la popoare preceltice, ceea ce sugerează că, în aceste insule, cultele reprezentau o tradiție adânc înrădăcinată în rândul popoarelor indigene și că nu erau neapărat de origine celtică. Mai mult, dacă dăm crezare poveștilor acestor comunități de femei, trebuie să admitem în același timp că ele au existat probabil mai degrabă în paralel cu sistemul religios druidic decât ca parte a sa, și că, prin urmare, trebuie să fi păstrat ritualurile unei credințe predruidice"[462].

După seria antediluviană constituită de Banba, grupul de pescari și nepoata lui Noe, pe Insula de Smarald a sosit o rasă grotescă numită fomorieni (fomori), dintre care unii nu aveau picioare, alții doar o parte a corpului și toți erau descendenți ai biblicului Ham. Erau niște creaturi gigantice, însă au fost învinși de cei care au venit după ei, neamul partholonilor din Iberia, în rândul cărora „nu găseai unul mai breaz decât altul". Însă au murit toți de ciumă, cu excepția unuia pe nume Tuan mac Caraill,

care a supraviețuit până în vremurile creștine și i-a transmis Sfântului Finnian întreaga istorie a Irlandei antice.[463]

Apoi au sosit oamenii lui Nemed, alți descendenți ai lui Noe, veniți și ei din Iberia, la fel ca partholonii. Au fost subjugați de fomorieni, care-și reveniseră după înfrângere și conduceau țara dintr-un turn de sticlă de pe insula Tory, aflată în largul coastei de nord-vest a Donegalului. Ulterior, nemedienii trebuiau să plătească în fiecare an, în ziua de Halloween, două treimi din recolta anuală și dintre copiii născuți.

Apoi au sosit firbolgii. Mulți savanți au crezut că aceștia ar putea reprezenta adevărata populație preceltică a Irlandei și că fomorienii erau zeii lor. Printre aceștia din urmă erau un zeu al războiului pe nume Net, nepotul său periculos Balor cel cu Ochi Rău și un zeu al cunoașterii, Elatha. Firbolgii au venit din Grecia, trecând prin Iberia, și erau constructori de megaliți; se presupunea că ar fi fost conduși de o regină, pe nume Taltiu. Potrivit cronicilor, aceștia i-au învins pe fomorieni, dar au fost învinși la rândul lor de următorul neam venit, sclipitorul Tuatha dé Danann, Poporul (Tuatha) zeiței Dana — care, la rândul lor, au fost învinși de ultimii din această serie legendară: neamul poetului Amairgen, milezienii, despre care unii consideră că ar fi fost celții. După ce au fost cuceriți, Tuatha dé Danann s-au ascuns retrăgându-se pe dealurile fermecate, invizibile ca sticla, aflate pe tot cuprinsul Irlandei, unde locuiesc și în ziua de azi.

Merită a fi subliniate câteva dintre trăsăturile remarcabile ale pitorești mitologii a Tuatha dé Danann. Prima este importanța acordată unui grup de zeițe care în multe privințe corespund zeițelor mai mari sau mai mici ale Greciei. Dana (Danann la

genitiv), care dă numele întregului grup, este numită mama zeilor și este echivalenta Gaiei. Este Mama Pământ, care dăruiește rodnicie și abundență, și se poate să fi fost una dintre zeitățile cărora li se aduceau sacrificii umane. În Kerry există două dealuri numite „Sfârcurile lui Anu“, Anu fiind o variantă a numelui ei asociată cu rădăcina verbală *an*, „a hrăni“.

Brigit sau Brig (irlandezul *brig*, „putere“; galezul *bri*, „renume“), patroana poeziei și a cunoașterii, reprezintă o altă trăsătură a zeiței, pe care Cezar a numit-o Minerva celtică. Cultul popular al Sfintei Brigit, care a supraviețuit și în vremurile creștine, era reprezentat în Kildare de un foc sacru de care niciun bărbat nu se putea apropia și care era vegheat zi de zi, pe rând, de nouăsprezece vestale, iar în a douăzecea zi de sfânta însăși. În plus, Brigit era considerată arhitectul civilizației. După cum observă profesorul John A. MacCulloch: „Trebuie să fi apărut într-o perioadă când celții venerau mai degrabă zeițe decât zei, iar cunoștințele — arta vindecării, agricultura, poezia — aparțineau mai curând femeilor decât bărbaților“[464].

Principala figură paternă a acestui panteon era zeul lumii subterane, a infernului, pe care Cezar l-a identificat cu Dis, Pluton sau Hades. Numele său galic era Cernunnos, însemnând probabil „cornut“, de la *cerna*, „corn“[465], iar în epopeile irlandeze este numit Dagda, de la *dago devos*, „zeul cel bun“. Pe monumentele galice este înfățișat cu coarne și purtând un colier celtic (ca pe altarul de la Reims reprodus în *Mitologia orientală*, Figura 59), sau cu trei capete și având o barbă mare (ca în cazul statuii descoperite la Condat, în Franța); și poate purta pe braț sacul abundenței, din care se revarsă cereale.

Pe monumente este o figură cu înfățișare impunătoare. Pe de altă parte însă, în epopeile irlandeze este un fel de clovn — iar aici atingem una dintre cele mai profunde trăsături ale tuturor mitologiilor nord-europene, fie ele celtice sau germanice: chiar și cele mai importante dintre zeitățile lor se manifestă sub forme care nu ar părea să aibă vreo legătură cu religia.

Dagda era atât tatăl lui Banba, cât și al lui Brigit, și avea, în plus, un cazan din care „toți ieșeau recunoscători", deoarece conținutul său reda viață morților și stimula inspirația poetică. Acest cazan sugerează totuși proveniența de la o zeiță; iar faptul că unui zeu i se atribuie paternitatea zeițelor anterioare dezvăluie, de asemenea, însușirea de către o divinitate patriarhală a unor teme matriarhale — în maniera victoriilor lui Zeus, Apollo și Perseu asupra zeițelor din Epoca Bronzului și a preoteselor din zona Mării Egee.

Prin urmare nu vom fi surprinși să aflăm că, într-o zi, Dagda s-a întâlnit și s-a împreunat cu Morrigan, marea zeiță a războiului — același personaj care, în literatura de mai târziu, avea să devină sora fatală a regelui Arthur, Fata Morgana, Morgan la Fée. El a spionat-o în timp ce se scălda într-un râu, cu un picior în Echumech, în nord, și celălalt în Loscuinn, în sud. Dar chiar în ziua aceea, el fusese provocat de fomorieni să bea o fiertură anume. Aceștia umpluseră cazanul miraculos al regelui lor, Balor cel cu Ochi Rău, cu de patru ori douăzeci de galoane de lapte, de patru ori douăzeci de galoane de făină și grăsime, și mai puseseră capre, oi și porci: fierseseră totul laolaltă, turnând apoi conținutul într-o gaură mare în pământ. Însă Dagda, care era un zeu puternic, a luat un polonic suficient de mare încât un bărbat și o femeie să poată sta întinși în cupa lui

și și-a turnat fiertura în gură cu polonicul până s-a golit gaura; după care a răzuit cu mâna tot ce mai rămăsese amestecat cu pământ și pietriș.

În momentul acela Dagda a adormit, iar fomorienii au început să râdă; căci burta lui ajunsese cât cazanul unei case mari. Dar el s-a ridicat dintr-odată și, deși greoi, a început să meargă, îndepărtându-se. Și, cu siguranță, nici veșmintele lui nu erau plăcute vederii; deoarece purta o mantie care îi ajungea până la adâncitura coatelor și o jachetă cafenie lungă în față, dar scurtă în spate; avea niște încălțări din piele de cal, fără păr; iar în mână ținea o furcă pe care opt bărbați abia dac-o puteau ridica, astfel încât brazda lăsată în urmă era suficient de adâncă pentru a marca hotarul unei provincii. Și, în timp ce se întorcea acasă în starea aceea, a dat peste uriașa Morrigan (Badb Catha, bătrâna cioară a câmpurilor de luptă), care se scălda.[466]

Dar, așa cum știm deja din discuția purtată în alcov de regina Meave cu soțul ei celt Ailill, zeițele preceltice, deși supuse în Irlanda, nu erau nicidecum lipsite de putere. Epopeea grotescă a taurului brun-roșcat din Cooley, precipitată de acțiunea nesăbuită a lui Meave, care a trimis după taur și s-a oferit pe sine drept plată parțială, este pătrunsă de un sentiment al forței puterilor feminine asupra destinelor chiar și ale războiului — într-un contrast considerabil cu spiritul mitologiei grecești, unde, deși Afrodita și Elena erau destinele adevărate și mai profunde, zeii și eroii au uzurpat scena în cea mai mare parte.

De exemplu, Cuchullin, un Ahile irlandez din această neobișnuită *Iliadă* irlandeză, a fost trezit într-o noapte de un țipăt îngrozitor răsunând în nord, iar șocul a fost atât de puternic, încât a căzut

din pat. Apoi a părăsit în fugă aripa de est a casei sale, fără arme, urmat de soția lui, Emer, cu armura și veșmintele sale. A alergat peste câmpie înspre locul de unde se auzise țipătul, iar la un moment dat, auzind huruitul unei căruțe ce venea dinspre noroiosul district Culgaire, a văzut în fața lui un car la care era înhămat un cal roib.

> Animalul avea un singur picior, iar oiștea carului trecea prin corpul său, astfel încât vârful din față se proptea în căpăstrul care-i trecea peste frunte, iar în car era o femeie cu sprâncene roșii, care purta strâns în jurul ei o mantie purpurie. Mantia era lăsată în spate, între roți, astfel încât mătura pământul. Iar alături pășea un bărbat solid. Purta și el o haină purpurie, iar în spate ducea un toiag bifurcat, în timp ce mâna o vacă.
>
> — Vaca aceea, se adresă Cuchullin bărbatului, nu prea-i încântată că o mâni.
>
> La care femeia a zis:
>
> — Nu-ți aparține nici ție, nici vreunuia dintre tovarășii ori prietenii tăi.
>
> Cuchullin se întoarse spre ea:
>
> — În general, vacile din Ulster sunt ale mele.
>
> — Și-atunci ce vrei să faci cu ea? replică femeia. Cine te crezi, Cuchullin?!
>
> — De ce îmi vorbește femeia, și nu bărbatul? întrebă el.
>
> — Pentru că nu te-ai adresat bărbatului, a spus ea.
>
> — Ba da, a zis el, dar ai răspuns tu în locul lui.
>
> — El este Uar-gaeth-sceo Luachair-sceo, a zis femeia.
>
> — Ei bine, cu siguranță, spuse Cuchullin, e un nume uimitor de lung. Dar acum spune-mi despre tine, căci el nu vorbește. Care este numele tău?

— Femeia cu care vorbești, a spus bărbatul, se numește Faebor beg-beoil cuimdiuir folt scenb-gairit sceo uath.

— Îți râzi de mine, a zis Cuchullin.

Și pe dată a sărit în car și, punându-și picioarele pe umerii femeii, a îndreptat sulița spre cărarea părului ei.

— Nu te juca cu armele îndreptându-le spre mine, îl avertiză ea.

— Atunci zi-mi care e numele tău adevărat, a spus el.

— Atunci îndepărtează-te de mine. Sunt o poetă satirică, a răspuns ea. Iar el este Daire, fiul lui Fiachna din Cuailgne. Iar această vacă am luat-o drept răsplată pentru un poem compus de mine.

— Să-ți auzim poemul, a spus Cuchullin.

— Îndepărtează-te, numai, i-a spus ea. Prezența ta deasupra capului meu nu mă inspiră deloc.

Cuchullin s-a îndepărtat, așezându-se între cele două roți, iar ea i-a cântat un cântec jignitor. Drept care se pregătea să se arunce din nou asupra ei; dar calul, femeia, carul, bărbatul și vaca, toate se făcură nevăzute. Atunci a observat că femeia se transformase într-o pasăre neagră ce stătea în apropiere, pe o creangă.

— Ești o vrăjitoare periculoasă! a spus Cuchullin.

Ea a răspuns:

— De acum înainte, acest loc se va numi Locul Vrăjit.

Și așa i-a rămas numele.

— Dacă aș fi știut cine ești, nu te-aș fi lăsat să pleci, a zis Cuchullin.

— Orice ai fi făcut, a spus ea, ai fi terminat-o prost.

— Nu poți să-mi faci niciun rău, a spus Cuchullin.

— Firește că pot, a zis ea.

Și bătrâna Badb Catha și-a dezvăluit intențiile.

— De fapt, a spus ea, eu decid ora morții tale, iar de acum înainte să ai grijă. Această vacă am luat-o de pe Dealul Zânelor din Cruachan, pentru a o prăsi cu taurul lui Daire, fiul lui Fiachna, cunoscut sub numele de Brun-roșcatul din Cuailgne. Câtă vreme vițelul ei nu împlinește anul, vei trăi. Și aceasta va fi pricina raidului printre vitele din Cuailgne.

Între cei doi a urmat apoi un schimb aprins de amenințări, vorbind despre bătălia care urma, în care el avea să moară, când, după spusele ei, avea să înfrunte un bărbat la fel de puternic, biruitor, dibaci, teribil, neobosit, nobil, măreț și curajos ca și el, iar ea se va preface într-o anghilă și se va înfășura în jurul picioarelor lui, făcându-l să cadă în vad, astfel încât să nu mai aibă șanse.

— Îți jur pe toți zeii ultonienilor, a spus Cuchullin, c-am să te zdrobesc de o piatră verde din vad.

— Mă voi preface într-un lup cenușiu, a zis ea, și-ți voi smulge carnea de pe mâna dreaptă și de pe brațul stâng.

— Te voi lovi cu sulița mea, a spus el, până-ți voi scoate ochiul stâng sau pe cel drept.

— Mă voi preface într-o vacă albă cu urechi roșii, a spus ea, și, împreună cu alte o sută de vaci asemănătoare, voi ajunge la vadul unde te vei lupta. Ne vom năpusti toate spre vad, iar Jocul Frumos al Bărbaților va fi pus la încercare în ziua aceea, iar capu-ți va fi desprins de trup.

— Cu prașția-ți voi rupe piciorul drept sau stâng, a zis el, și nu vei primi nicicând ajutor de la mine dacă nu-mi dai pace.

După care Morrigan a plecat spre Dealul Zânelor din Cruachan, în Connacht, iar Cuchullin s-a întors în patul său.[467]

Zeița Morrigan, ca expresie a sorții Tuatha dé Danann din cetățile magice, este cunoscută sub numele de Badb, cioara sau cocorul de pe câmpul de luptă — care, la fel ca și alte zeițe din lumea celtică, germanică, greacă și romană, apare de obicei în trei exemplare. Figurile 27 și 28 sunt preluate de pe părțile laterale ale unui altar celtic descoperit la Paris, la Notre-Dame, păstrat acum la Musée de Cluny. În prima imagine se observă figura unui tăietor de lemne care taie un copac, având scris deasupra numele său, *Esus*. În cealaltă imagine se vede un taur aflat sub ramurile unui copac ce pare să crească din corpul său, iar pe spatele lui sunt trei cocori. Deasupra imaginii se pot citi cuvintele *Tarvos Trigaranos*, „Taurul cu trei cocori".

Marele cercetător al celților din generația trecută, H. d'Arbois de Jubainville, a asociat taurul de pe acest altar galic cu Taurul Brun din epopeea irlandeză, *Esus* cu Cuchullin, cocorii cu zeița Morrigan și episodul înfățișat cu pasajul pe care tocmai l-am citit.[468] Profesorul MacCulloch sugerează că vițelul Taurului Brun, a cărui viață urma să fie măsura vieții eroului, era echivalentul animal al lui Cuchullin; și întrucât galul *Esus* pare să fi fost un zeu al vegetației, pentru care sacrificiile umane erau atârnate de copaci, mitul poate fi asociat cu sacrificarea unui taur pentru dezvoltarea vegetației.[469] Se pot observa analogii cu mitologia lui Mithra: taurul ucis cu vegetația care țâșnește din

carnea sa și sacrificiul ca act efectuat de corespondentul uman al taurului (vezi *supra*, Figura 23). În perioada galo-romană, din care provin aceste panouri de altar, asemenea analogii interculturale nu puteau trece neobservate. Așa încât trebuie să recunoaștem că, în isprăvile extrem de grotești ale eroului acestei epopei nordice, zeița de la Dealul Zânelor, care apare sub diferite forme, ca mamă-pământ, promotoare a culturii, muză și zeiță a sorții și a războiului, în formă umană sau animală, este, în cele din urmă, echivalentă cu marea zeiță a Orientului Apropiat nuclear; în vreme ce eroii războinici celtici, având-l pe Cuchullin ca exemplu suprem, păstrează în faptele lor mitice motive provenind din tema antică a fiului-șarpe și consort al Marii Mame din Epoca Bronzului, Dumuzi-Tammuz.

FIGURA 27. Esus

FIGURA 28. Taurul cu trei cocori

II. Etruria

Pe frumoasa câmpie a Toscanei, la vest de Apenini, între teritoriul celților la nord și regiunea tot mai puternică a Romei, existau douăsprezece orașe autonome ale vechii Confederații Etrusce, grupate simbolic în jurul lacului sacru Bolsena. Originile culturii lor datează din perioada Villanova, cca 1100–700 î.Hr., care se suprapune cu perioada Hallstatt în nord (vezi *supra*, p. 291), iar în sud reprezintă cam

același nivel de dezvoltare. Numeroase urne funerare ciudate, îngropate alături pe câmpii întinse, sugerează nu numai o preocupare constantă față de morți, ci și o oarecare idee despre puterea purificatoare și transformatoare a focului în raport cu starea viitoare a sufletului. Dr. Otto-Wilhelm von Vacano a interpretat simbolismul urnelor.

„Când oasele erau adunate de pe rugul funerar", scrie el, „după stingerea acestuia, cenușa rămasă era pusă în cavitatea urnei și se avea grijă să nu se piardă nici cea mai mică bucată de os". Multe urne aveau formă umană și chiar erau așezate pe tronuri din ceramică; altele erau în formă de colibe. Și von Vacano își continuă explicațiile:

> Toate acestea se bazează pe credința că, în mormânt, morții vor fi transformați în ființe cu o putere nouă și sporită, că în faza de tranziție ei sunt neajutorați, asemenea unor nou-născuți, așa încât, în această perioadă, ei depind de grija celor vii, în vreme ce germinează, parcă, în pântecul pământului pentru a încolți într-o viață nouă...
>
> Asemenea concepte au măturat Europa în valuri în această vreme, manifestându-și influența și în Asia. Probabil că ele își au originea în Caucaz sau în Persia... În sfera de influență a acestor culturi timpurii ale fierului, urna este un fel de vas ermetic, în care se desfășoară un proces misterios de transformare și creație...

„O caracteristică remarcabilă", subliniază el în cadrul unei expuneri ce confirmă observațiile noastre în legătură cu Epoca Fierului celtică,

> este credința în puterea purificatoare și transformatoare a focului. Asemenea concepții și-au găsit expresie în nenumărate povești și

legende despre fierari, în poveștile despre „omulețul care a fost ars până a devenit tânăr“, despre cazanul care redă viața clocotind deasupra focului, mitul Medeei-Pelias. În schimb, se spune că în riturile de inițiere ale șamanilor ar exista un anumit proces oniric în care neofitul este tăiat în bucăți de spiritul unuia dintre strămoșii săi, iar oasele îi sunt complet curățate de sânge și carne. I se păstrează doar scheletul, care apoi îi este acoperit cu carne și sânge noi, fiind astfel transformat într-o creatură care domină timpul și spațiul.[470]

Perioada superioară a confederației orașelor din Toscana s-a extins din cca 700 î.Hr. până în 88 î.Hr., an pe care ei înșiși îl considerau a fi ultimul. Hărțuiți în repetate rânduri, din nord, de celții barbari din cultura La Tène și presați treptat dinspre sud de puterea tot mai mare și politica pragmatică a Romei, ei au constituit la vremea respectivă o enclavă a conservatorismului provincial și colonial, păstrând simțul stilului și sacralității unei epoci în plin declin. Profesorul von Vacano a subliniat faptul că orașele confederației lor erau douăsprezece deoarece acesta era un număr sacru, simbolic, determinat de considerente religioase, nu practice. „Asemenea unor constelații din jurul Stelei Polare, aceste locuri sacre erau grupate în jurul crângului zeului Voltumna, care nu a fost localizat încă, dar care se afla pe teritoriul Bolsenei, numită de romani Volsinii, iar de etrusci Velzna.“[471]

Zeul acestui crâng, Voltumna, era androgin — mai presus de perechile de contrarii. În fiecare an, în cadrul unei sărbători ce se desfășura în crâng, pe lângă competițiile obișnuite atletice și artistice, în zidul templului zeiței Nortia (Fortuna) se bătea un

cui, Cuiul Anului, care simboliza caracterul ineluctabil al sorții.[472] Figura 29 reproduce o imagine de pe spatele unei oglinzi etrusce datând din jurul lui 320 î.Hr. Zeița cu aripi din mijloc, care ține un ciocan în mâna dreaptă, are în stânga Cuiul Anului. Numele ei, scris deasupra, Athrpa, este înrudit cu grecescul Atropos. Se observă capul de mistreț din spatele mâinii care ține cuiul, precum și poziția ciocanului, exact în dreptul organelor genitale ale tânărului aflat în dreapta zeiței. Este Adonis (etruscul Atune), care a fost străpuns, ucis și castrat de un mistreț. Femeia de lângă el este Afrodita, iubita lui. Iar cuplul simpatic din partea opusă, spune inscripția, sunt Atalanta și Meleager, a căror soartă a fost pecetluită tot de un mistreț.

FIGURA 29. Baterea Cuiului Anului

Legenda spune că la nașterea lui Meleager, mamei sale i s-au arătat trei Moire (Ursitoare), dintre care prima, Clotho, a profețit că va fi un spirit nobil, a doua, Lachesis, că va fi un erou, iar ultima, Atropos, că avea să moară atunci când un butuc de lemn din cămin va fi ars complet. Iar atunci mama sa, Alteea, s-a ridicat iute din pat și, luând butucul din foc, l-a ascuns într-un coș. Meleager a crescut și a început să-i placă vânătoarea. Însă Artemis, zeița animalelor sălbatice, jignită fiind de tatăl lui, regele Oeneus al

Calydonului, care nu-i închinase sacrificii la o mare sărbătoare a recoltei, a trimis un mistreț atât de puternic, încât nimeni nu-l putea răpune. Poetul roman Ovidiu scrie:

De foc și de sânge
Ochii-i lucesc și pe ceafă-i stau perii zbârliți, parcă-s suliți.
(Coama-i sta țeapănă-n sus, ca un gard de suliți înalte.)
Când răgușit grohăiește, pe latele spete îi curge
Spumă fierbinte, iar colții îi sunt deopotrivă cu dinții
Indici și fulgere-i pleacă din gură; suflarea-i aprinde
Frunzele.[473]

Îngrijorat, regele Oeneus i-a invitat pe toți eroii din ținuturile Greciei să se întreacă în încercarea de a ucide mistrețul; și au venit nume importante: Castor și Pollux, Idas și Lynceus, Tezeu, Admetos, Iason, Peleu și mulți alții. Însă dintre toți, în evidență ieșea frumoasa fecioară Atalanta, care își dovedise deja priceperea în multe arte pe când omorâse doi centauri care încercaseră într-o zi să o răpească și când, la jocurile funerare ale unui prinț, îl învinsese în luptă pe Peleu, tatăl lui Ahile.

Mulți au fost uciși de mistreț în timpul acelei vânători celebre. Prima suliță care a atins animalul a fost cea a Atalantei, însă sulița lui Meleager l-a doborât. Dar tânărul fusese deja rănit mai grav de frumusețea vânătoresei (care participa la toate aceste sporturi bărbătești goală ca un bărbat) decât fusese mistrețul de sulița sa; iar când fiara a fost ucisă, i-a oferit fetei pielea.

Gestul a fost considerat o jignire de către unchii săi, frații mamei, care voiau ca premiul să rămână în familia matriarhală; așa încât a urmat o dispută de dimensiuni aproape irlandeze, în cursul căreia

unchii au smuls premiul din mâinile fetei, după care Meleager i-a omorât. Iar mama lui, într-un acces de furie declanșat de moartea rudelor sale (dar și, poate, iritată de obrăznicia băiețoiului de la care pornise totul), a luat butucul de lemn din ascunzătoare și l-a aruncat în foc, fiul ei murind chiar în timp ce tăia mistrețul.[474]

Din nou figura porcului apare în simbolismul morții, al destinului, al lumii de dincolo și al nemuririi! Dintre personajele reprezentate pe spatele oglinzii, Adonis, ucis de un mistreț, era un zeu; Meleager, un prinț. Adică atât zeii, cât și oamenii sunt guvernați de puterea zeiței, simbolizată de mistreț.

Este uimitor, dar acum incontestabil, faptul că acest vocabular al simbolului este prezent în întreaga lume, în așa măsură încât trebuie considerat a fi emblematic pentru o scriere picturală unică prin care sunt expuse experiențele de t*remendum* avute de-a lungul vieții. Este, de asemenea, evident faptul că nu numai în culturile superioare, ci și în rândul multora dintre preoții și vizionarii culturilor populare, aceste simboluri — sau „zei", cum spunem adesea — nu sunt considerate a fi puteri în sine, ci semne prin care puterile vieții și revelațiile ei sunt recunoscute și eliberate: puteri ale sufletului, precum și ale lumii vii. Mai mult, ca și în cazul acestei compoziții etrusce, simbolurile pot fi aranjate pentru a face noi afirmații poetice cu privire la marile teme de o importanță fundamentală; și dintr-un astfel de poem pictural, noi valuri de înțelegere îmbogățesc întregul câmp al patrimoniului mondial al mitului. Astfel încât poate fi recunoscut un discurs intercultural polimorf care s-a dezvoltat încă de la începuturile culturii umane, deschizând perspective

asupra semnificației inerente atât a simbolurilor în sine, cât și a misterelor vieții și gândirii cu care ele aduc mintea în armonie.

Așa-numita *disciplina etrusca* a păstrat până târziu spiritul vechii cosmologii din Epoca Bronzului, cu ciclurile sale eterne și ireversibile; și chiar imaginea spațiului era de tip tradițional: patru regiuni și punctele intermediare, fiecare guvernată de o divinitate, cu cea de-a noua, zeul suprem Tinia, stăpân al cerului, pe care romanii îl echivalau cu Jupiter. Regii orașelor separate, care erau întruparea lui Tinia, purtau fiecare o mantie simbolizând cerul, brodată cu stele. Toți își vopseau fața în roșu, purtau un sceptru având în partea de sus un vultur și mergeau într-un car tras de armăsari albi. În fiecare fază a lunii, regele se înfățișa poporului său în mod ritualic, oferind jertfe pentru a afla voia destinului; iar pe câmpul de luptă mergea în fruntea supușilor săi. La fel ca la celți, regele putea fi sacrificat la sfârșitul unei perioade de opt sau doisprezece ani. Dimensiunea tumulilor acestor regi și luxul bunurilor funerare dovedesc existența unui cult al morții regale, în vreme ce obiceiul crângului de la Nemi, analizat de Frazer în *Creanga de aur,* dovedește aproape sigur că acest cult a păstrat până târziu străvechiul rit al regicidului.

Odată cu victoria romanilor asupra orașului Veii în 396 î.Hr., soarta Etruriei a fost pecetluită. Deși puterea militară și legile civile ale imperiului în dezvoltare au prevalat și etruscii, în 88 î.Hr., au devenit cetățeni romani, în problemele religioase autoritatea a rămas în mâinile vechilor învățători etrusci. Chiar și în 408 d.Hr., magii etrusci ofereau sfaturi și-i sprijineau pe romani, care pe atunci erau amenințați de Alaric și de goții lui, și se spune că papa Inocențiu I, care în vremea aceea era episcop al

orașului, le-a permis să facă o demonstrație publică a puterii lor de declanșare a fulgerului.[475]

„Diferența dintre noi, romanii", scria filosoful stoic roman Seneca, „și etrusci, care dețin suprema știință a interpretării fulgerelor, este următoarea: noi socotim că fulgerele se formează fiindcă s-au ciocnit norii, ei însă cred că norii se ciocnesc ca să se formeze fulgere. Căci, de vreme ce raportează totul la divinitate, ei sunt de părere nu că fulgerele vestesc ceva fiindcă s-au produs, ci că se produc ca să vestească ceva"[476].

Și așa trecem, în sfârșit, de la lumea antică la cea modernă.

III. Epoca lui August

Plutarh povestește că Romulus și Remus erau gemeni ai unei tinere fecioare din stirpea regală a lui Enea, care fusese forțată de tatăl ei Amulius, fratele lui Numitor, regele Albei, să devină vestală. La scurt timp după ce și-a depus jurământul, s-a descoperit că era însărcinată — și ar fi fost îngropată de vie dacă verișoara ei, fiica regelui, nu ar fi insistat să i se cruțe viața. A fost aruncată în temniță, unde a născut doi băieți din cale-afară de voinici și frumoși, iar tatăl ei, cuprins de teamă, i-a poruncit unui slujitor să-i ia și să-i arunce. Însă acesta i-a pus într-o albie și i-a dus la râu, lăsându-i pe mal; iar apa râului, revărsându-se, a luat albia, purtând-o până la șes, într-un loc unde creștea un mare smochin sălbatic. Și a venit o lupoaică și i-a alăptat; iar o ghionoaie le-a adus de mâncare: faptul că aceste două creaturi erau considerate vietăți sacre ale lui Marte a dovedit — spune Plutarh — adevărul spuselor mamei, cum că Marte ar fi fost tatăl

gemenilor; în vreme ce unii susțineau că acesta ar fi fost propriul ei tată, Amulius, care s-a dus la ea în armură, asemenea zeului.

După o perioadă în care au fost îngrijiți de animale, gemenii au fost descoperiți de porcarul lui Amulius, care i-a luat fără să știe nimeni; deși, după cum spun alții, cu știrea și ajutorul regelui: pentru că se spune că au fost la școală și au învățat să scrie. Cei doi au primit numele de Romulus și Remus, de la cuvântul *ruma*, „sfârc" — al lupoaicei. Iar când au crescut și-au dovedit vitejia. Erau apropiați de tovarășii lor și de cei care le erau inferiori, dar îi disprețuiau pe supraveghetorii regelui; și se dedicau studiului, precum și alergării, vânătorii, luptau împotriva tâlharilor și pentru eliberarea celor asupriți.

S-a iscat o ceartă între doi ciobani, unul al regelui, iar celălalt al fratelui său, în cursul căreia Remus a căzut mai întâi în mâinile fratelui regelui, apoi în mâinile regelui. Romulus a atacat orașul, și-a eliberat fratele și i-a ucis pe regele tiran și pe fratele său; iar gemenii, luându-și rămas-bun de la mama lor, au plecat să-și construiască un oraș al lor pe locul unde își petrecuseră copilăria. Însă au avut o dispută cu privire la locul așezării, pe care au fost de acord să o rezolve apelând la divinație. Dar, când lui Remus i s-au arătat șase vulturi, iar Romulus a pretins că lui i s-au arătat doisprezece, au ajuns să se lupte, iar Remus a fost ucis.

Plutarh povestește că atunci când Romulus a început întemeierea Romei, a chemat niște oameni din Etruria pentru a desfășura ceremoniile conform *disciplina etrusca*. Și Plutarh scrie:

> Mai întâi s-a săpat un șanț care înconjură *Comitium* [loc de adunare publică] de astăzi, iar

începuturile tuturor lucrurilor de care se foloseau după lege, fiindcă erau bune, iar după natură, fiindcă erau necesare, le-au așezat aici. Apoi, fiecare aducea câte puțin pământ din locul de unde venea și-l arunca și-l amesteca aici. Și șanțul acesta îl numesc cu același nume cu care numesc Olympul, și anume *mundus*. Apoi, în jurul lui ca centru, în formă de cerc, au tras marginile cetății. Iar întemeietorul cetății, punând sub plug un brăzdar de bronz și înjugând un bou și o vacă, mână vitele și trage o brazdă adâncă de jur împrejurul hotarelor, iar cei care-l urmează au sarcina de a zvârli înăuntru brazdele pe care le răstoarnă plugul, pentru ca să nu se mai vadă afară nicio brazdă răsturnată. Cu o linie ei despart zidul și zidul se numește, prescurtat, *pomoerium*, care înseamnă înapoia zidului sau după zid. Iar unde se gândesc ei să facă o poartă, iau brăzdarul de la plug și, ridicând plugul în sus, întrerup brazda. De aceea, ei socotesc că întreg zidul este sfânt, în afară de porți, căci dacă le-ar fi socotit sfinte, n-ar fi putut să primească sau să scoată pe poartă lucruri necesare, dar necurate, fără să mânie zeii.[477]

Romulus și-a populat orașul cu femei datorită faimosului său raid și răpirii sabinelor care au devenit astfel primele rude, iar apoi cetățeni ai Romei. Alte războaie au dus apoi la extinderea teritoriului. La scurt timp după aceea Romulus a murit sau mai bine zis a dispărut, într-un mod care poate trezi interesul oricui dorește să reconstituie atmosfera mitologică a Imperiului Roman în secolul nașterii și morții, învierii și dispariției lui Hristos.

Deoarece durata de viață a lui Plutarh, biograful nostru (cca 46–120 d.Hr.), include atât anii misiunii

Sfântului Pavel († cca 67 d.Hr.), cât și perioada scrierii Evangheliilor (cca 75–120 d.Hr.); în timp ce contrastul dintre atitudinea „modernă“ a Romei față de miracole și cea „religioasă“ a sfinților din Levant este important atât pentru tema noastră, cât și pentru o înțelegere generală a schizofreniei științific/religios a „bisericii“ moderne occidentale. Dar să-i dăm cuvântul autorului, care tocmai a povestit despre cucerirea romană a Etruriei și căderea principalului ei oraș, Veii. Și continuă:

> Când Romulus a împărțit el singur ostașilor pământul cucerit cu spada și a dat înapoi veienților pe ostatici, fără să convingă și fără să aibă consimțământul patricienilor, senatul s-a crezut insultat. De aceea, asupra senatului a căzut bănuiala și învinuirea când Romulus a dispărut într-un chip neașteptat, puțin mai târziu. Și a dispărut Romulus la nonele lunii pe care romanii acum o numesc iulie, iar atunci o numeau Quintilis, nelăsând putința de a se ști ceva temeinic și pe deplin recunoscut despre moartea sa, în afară de timp, așa cum am spus. Și astăzi se săvârșesc multe ceremonii, la nonele lui iulie, care imită întâmplarea petrecută atunci.
>
> Dar nu trebuie să ne minunăm de întunericul care domnește asupra felului morții lui Romulus, dacă ținem seama că Scipio Africanus a murit, după cină, acasă și nu s-a statornicit nicio dovadă vrednică de crezare asupra felului morții sale, ci unii spun că dintr-odată s-a simțit rău, fiind cam bolnăvicios din fire, iar alții spun că s-a otrăvit, iar alții spun că dușmanii, dând buzna peste el, în timpul nopții, l-au înăbușit. Și, cu toate acestea, Scipio zăcea mort în văzul tuturor și putea fi văzut de toți și corpul putea trezi, în cei care-l vedeau, vreo bănuială și vreo remușcare a vreunei

suferințe, pe când Romulus a dispărut dintr-odată și nu s-a văzut nicio parte din corpul lui și niciun rest din hainele lui.

Unii autori și-au dat cu părerea că senatorii s-au ridicat asupra lui și l-au ucis în templul lui Vulcanus, împărțindu-și apoi corpul și luând fiecare cu sine, în sân, câte o bucată. Alții, dimpotrivă, cred că dispariția lui nu s-a produs nici în templul lui Vulcanus și nici numai în prezența senatorilor, ci că, din întâmplare, Romulus prezida adunarea poporului afară din oraș, lângă așa-zisa Mlaștina Caprei, și deodată s-au ivit în văzduh lucruri minunate și de neînțeles și schimbări de necrezut, după cum urmează: lumina soarelui a dispărut și s-a așezat o noapte, nu blândă și liniștită, ci plină de fulgere înfricoșătoare, de vânturi vijelioase care aduceau furtuna din toate părțile; în timpul acesta mulțimea s-a împrăștiat fugind, iar cei puternici s-au strâns la un loc; după ce a încetat tulburarea și a strălucit din nou lumina și mulțimea s-a adunat iarăși, aceasta a început să-l caute și să-l dorească pe rege, dar senatorii n-au lăsat poporul să continue cercetarea, nici să mai pună ceva la cale, ci au poruncit tuturor să-l cinstească și să-l adore pe Romulus, deoarece a fost răpit și dus la zei și le va fi un zeu binevoitor, așa cum le-a fost un rege bun; mulțimea, fiind convinsă de cele spuse și bucurându-se, s-a împrăștiat cu bune nădejdi, având să i se închine; au fost însă unii care, cercetând faptul cu de-amănuntul și cu dușmănie, au început să hărțuiască și să învinuiască pe patricieni că au convins poporul cu o minciună, în timp ce ei făcuseră de petrecanie regelui.

Se mai spune că Iulius Proculus, unul dintre fruntașii patricienilor, și fiind dintre albanii care se strămutaseră la Roma, vestit pentru caracterul său, prieten și om de nădejde al lui Romulus, s-a dus în For și, rostind cel mai sfânt jurământ, a spus în fața mulțimii că, pe drum, i-a apărut în cale Romulus, frumos și mare la înfățișare, cum nu fusese niciodată mai înainte, împodobit cu arme strălucitoare ca fulgerul. Proculus, înmărmurind în fața vedeniei, a zis: „O, rege, ce-ai pățit sau cu ce gânduri ne-ai părăsit în învinuiri nedrepte și grele, iar toată cetatea ai lăsat-o orfană, într-o nemăsurată jale?“ Romulus a răspuns: „Zeii au hotărât, Procule, ca eu să zăbovesc numai atâta timp printre oameni și, după ce voi întemeia o cetate, care va avea o foarte mare putere și slavă, să locuiesc iarăși în cer, de unde sunt. Dar rămâi sănătos și spune romanilor că dacă vor uni în viața lor înțelepciunea cu bărbăția, vor ajunge la cea mai mare putere omenească! Eu voi fi pentru voi un zeu protector, Quirinus“. Aceste lucruri le-au părut romanilor că merită crezare, ținând seama de caracterul și jurământul lui Proculus, totuși mulțimea a fost cuprinsă de un fel de sentimente zeiești aidoma entuziasmului, căci nimeni n-a spus nimic împotrivă-i, ci toți, lăsând orice bănuială și învinuire, au început să se roage lui Quirinus și să-l numească zeu.[478]

Cine, citind acest pasaj, nu-și amintește de o altă întâlnire pe drum, povestită în Capitolul 24 din Evanghelia după Luca?

> Și iată că-n aceeași zi doi dintre ei mergeau la un sat care era departe de Ierusalim ca la șaizeci de stadii, al cărui nume era Emaus. Și ei vorbeau

între ei despre toate întâmplările acestea. Și a fost că-n timp ce vorbeau și se întrebau între ei, Iisus însuși, apropiindu-se, mergea împreună cu ei. Dar ochii lor erau ținuți ca să nu-l cunoască. Și el le-a zis: „Ce sunt cuvintele acestea pe care le schimbați între voi mergând?“ Iar ei s-au oprit și erau triști. Și răspunzând unul cu numele Cleopa, i-a zis: „Oare numai tu singur ești străin în Ierusalim și nu știi cele ce s-au întâmplat în el zilele acestea?“ Și el le-a zis: „Care?“ Iar ei i-au răspuns: „Cele despre Iisus Nazarineanul, care era profet puternic în faptă și-n cuvânt înaintea lui Dumnezeu și a întregului popor; cum l-au osândit la moarte arhiereii și mai-marii noștri și l-au răstignit. Iar noi nădăjduiam că el este cel ce avea să izbăvească pe Israel; și totuși astăzi este a treia zi de când s-au petrecut acestea. Ci și niște femei de-ale noastre ne-au înspăimântat; ducându-se de dimineață la mormânt și neaflându-i trupul, au venit zicând că vedenie de îngeri au văzut, care le-au spus că este viu. Iar unii dintre noi s-au dus la mormânt și au găsit așa cum și femeile spuseseră, dar pe el nu l-au văzut“. Și el le-a zis: „O, nepricepuților, și cu inima zăbavnici a crede-n toate câte-au spus profeții! Nu trebuia oare ca Hristos să pătimească acestea și să intre întru slava sa?“ Și, începând de la Moise și de la toți profeții, le-a tâlcuit din toate Scripturile cele despre el.

Și s-au apropiat de satul unde se duceau, iar el se făcea că merge mai departe. Dar ei îl rugau stăruitor, zicând: „Rămâi cu noi, că e spre seară și s-a plecat ziua“. Și a intrat să rămână cu ei. Și a fost că-n timp ce stătea împreună cu ei la masă, luând pâinea a binecuvântat și, frângând, le-a dat.

Și s-au deschis ochii lor și l-au cunoscut; dar el li s-a făcut nevăzut.[479]

Iar acum să ne întoarcem la Plutarh.

„Aceste fapte", scria romanul cumpătat comentând apariția lui Romulus,

> se aseamănă cu cele plăsmuite de eleni cu privire la Aristeus din Prokonnesos și la Cleomedes din Astypaleia. Astfel, se spune că Aristeus a murit într-o piuă și că trupul lui, la venirea prietenilor, s-a făcut nevăzut și că, apoi, unii au declarat că, întorcându-se din călătorie, s-au întâlnit cu Aristeus pe când mergea spre Crotona. Despre Cleomedes se spune că era foarte curajos și avea un corp peste fire de mare, dar, stupid și cuprins adesea de nebunie, el s-a dedat la multe fapte de violență; în cele din urmă, într-o zi, intrând într-o școală de copii și izbind cu pumnul în mijlocul coloanei pe care se sprijinea acoperișul, a rupt-o, iar acoperișul s-a prăbușit. Murind copiii, el a fost urmărit de mulțime, dar s-a refugiat într-o ladă mare și, închizând capacul, îl ținea strâns dinlăuntru, astfel că cei de afară nu puteau să-l deschidă, deși erau mulți și-și puneau toate forțele. Sfărâmând apoi lada, nu l-au mai găsit nici viu, nici mort. Cuprinși de mare mânie, au trimis prezicători la Delfi, cărora Pythia le-a spus:
>
> „Cel din urmă erou este Cleomedes din Astypaleia".
>
> Se spune că și corpul Alcmenei, pe când era dusă la mormânt, a dispărut și că în sicriu s-a găsit doar o piatră. Îndeobște, multe povești de felul acesta plăsmuiesc oamenii, zeificând, împotriva firescului, resturile pieritoare ale firii omenești, cum fac cu zeii. Într-adevăr, a nu recunoaște nicidecum zeiescul virtuții este o

nelegiuire și o josnicie, dar a amesteca cerul cu pământul este o prostie. Trebuie, deci, să fim de acord, după Pindar, că corpul urmează morții atotputernice, dar rămâne în veci un simulacru, căci numai simulacrul purcede din zei.

De aici a venit și aici se duce, dar nu cu trupul, ci numai dacă se depărtează cât mai mult de trup și se desparte de el și ajunge să fie cu totul curat și fără carne și sfânt. Căci acesta este sufletul uscat și cel mai bun care, după Heraclit, întocmai ca fulgerul norului, se desparte de suflet, iar sufletul care este frământat cu corp, și este plin de corp, întocmai ca un abur greu și întunecos se aprinde și se ridică cu greu. Deci nu trebuie deloc să trimitem corpurile celor buni, împotriva firii, în cer, ci să credem că virtuțile și sufletele, potrivit firii și dreptății divine, de la oameni trec la eroi și de la eroi la daimoni și de la daimoni — dacă, în cele din urmă, întocmai ca la mistere, se curăță și se sfințesc, scăpând de tot ceea ce este muritor și patimă — se duc la zei, nu pe baza unei legi a cetății, ci potrivit cu adevărul și după ceea ce este drept, dobândind cel mai frumos și mai fericit rang. [...]

Se spune că Romulus a dispărut dintre oameni în vârstă de cincizeci și patru de ani, în al treizeci și optulea an de domnie.[480]

Romanii foloseau două cuvinte pentru a desemna prezențe sau puteri divine: *deus*, pe care îl traducem în general prin „zeu"; și *numen*, pentru care nu avem un termen adecvat. Rădăcina NV–, din care derivă acesta din urmă, înseamnă (destul de curios) „înclinare a capului", de unde și conotația „poruncă sau voință", iar de aici, „voință sau putere divină, stăpânire divină"[481]. Antropologii au găsit

numeroase echivalențe primitive pentru acest termen roman; de exemplu, melanezianul *mana, wakon* în limba populației dakota, irochezul *orenda* și algonkinul *manitu,* toate acestea se referă la o forță magică imanentă ce contaminează anumite fenomene. Prin urmare „înclinarea capului" ar fi fost experimentată ca venind nu din exterior, ci din interiorul obiectului contemplat. Astfel, în timp ce latinescul *deus,* de la rădăcina DIV–, „strălucire", este legat de sanscritul *deva,* „zeu", și sugerează o ființă cu o personalitate definită, *numen* sugerează mai degrabă impulsul unei voințe sau al unei forțe nedefinite personal. Ne putem aminti aici de sentimentul japonez al prezențelor divine — *kami* — despre care am discutat în *Mitologia orientală* când am vorbit despre șintoism.[482] Pentru că, la fel ca în cazul Japoniei, și în Roma antică lumea vie era privită, atât în aspectele sale majore, cât și în cele minore, cu un sentiment de uimire față de însăși existența sa. În una dintre scrisorile lui Seneca există un pasaj care exprimă bine acest sentiment:

> Dacă te vei afla în fața unei dumbrăvi cu arbori bătrâni, de o înălțime neobișnuită, unde ramurile dese ce se acoperă unele pe altele te împiedică să vezi cerul, atunci grandoarea acelei păduri, singurătatea locului și sentimentul surprinzător ce se naște din umbra densă și neîntreruptă într-un loc deschis te va convinge că acolo este un zeu. Dacă o grotă, făcută nu de mână de om, ci adâncită până în străfunduri de elemente ale naturii, ține deasupră-i pe stânci scobite un munte, atunci un sentiment de spaimă religioasă îți va lovi sufletul. Noi venerăm izvoarele marilor fluvii; sunt înălțate altare acolo unde iese pe neașteptate un fir viguros de apă; cinstim

izvoarele de apă caldă, iar culoarea opacă ori adâncimea nemăsurată a făcut ca unele lacuri să devină sacre.[483]

Cele mai importante *numina* romane erau cele ale căminului, unde principalul sărbătorit era *pater familias*. Cultul familiei era legat în primul rând de misterul propriei sale continuități în timp, așa cum era reprezentat în ritualurile de cinstire a strămoșilor (*manes*) și în sărbătorile dedicate morților în general (*parentes*). Erau venerate și *numina* gospodăriei: cele ale cămării (*penates*) și cele ale bunurilor gospodărești (*lares*). Ocrotitoarea focului din vatră, Vesta, era considerată zeiță, iar păzitorul ușii, Ianus, era considerat zeu. Exista și ideea unui *numen* al puterii de procreare a fiecărui bărbat (*genius*), și a unuia al puterii feminine de a concepe și de a naște (*iuno*). *Genius* și *iuno* luau ființă odată cu nașterea individului și mureau odată cu el. Îi stăteau alături pe parcursul vieții ca spirite ocrotitoare și puteau fi reprezentați ca șerpi. Sub influența greacă, puterea lui *iuno* s-a dezvoltat mai târziu ca zeița Iuno, ocrotitoarea nașterii și a maternității, care a fost apoi identificată cu Hera din panteonul grec. Mai erau sărbătorite și o serie de *numina* ale diferitelor etape ale procesului agricol: Sterculinus, puterea eficientă în fertilizarea câmpurilor; Vervactor, primul arat al solului; Redarator, al doilea; Imporcitor, al treilea; Sator, însămânțarea câmpului... și așa mai departe, până la Messia, recoltarea; Convector, secerișul; Noduterensis, treieratul; Conditor, depozitarea cerealelor în hambar; Tutilina, păstrarea lor acolo; iar Promitor, utilizarea lor în bucătărie.[484]

Alte *numina*, cu o prezență mai constantă, au căpătat un caracter mai substanțial, precum Jupiter,

stăpânul cerurilor strălucitoare și al furtunii, identificat mai târziu cu Zeus; Marte, zeul războiului, a fost identificat cu Ares; Neptun, zeul apelor, cu Poseidon; Faunus, patronul vieții animale; Silvanus, zeul pădurilor. În ceea ce privește divinitățile feminine, Ceres a fost identificată cu Demeter; Tellus Mater cu Gaia; Venus, inițial o zeiță a pieței, cu Afrodita cipriotă; și Fortuna cu Moira. Mai știm și de Flora, zeița florilor; Pomona, zeița fructelor; Carmenta, o zeiță a izvoarelor și a nașterii; Mater Matuta, mai întâi o zeiță a zorilor, apoi a nașterii.[485]

În sfera mai largă a cultului de stat, echivalentul lui *pater familias* era regele, inițial un rege-zeu. Palatul său era principalul sanctuar; regina era consoarta lui zeiță. Am spus că în cămin ocrotitoarea focului din vatră era zeița Vesta. În familia extinsă a statului, același principiu sacru a fost venerat de-a lungul istoriei Romei păgâne într-un templu circular, unde o flacără pură era păstrată mereu aprinsă de șase femei ținute la mare cinste. Flacăra era stinsă la sfârșitul fiecărui an și reaprinsă pur și simplu cu torțe. Rochia vestalelor semăna cu rochia unei mirese romane; iar la rostirea jurămintelor, călugărița dedicată era îmbrățișată solemn de *pontifex maximus*, preotul principal al orașului, care îi spunea: *Te, Amata, capio!* („Pe tine te aleg, Amata!"). Cei doi erau, simbolic, soț și soție. Iar dacă vestala își încălca jurământul de castitate, era îngropată de vie.

Corespondența în detaliu dintre aceste ritualuri ale focului vestalelor și riturile regicidului și reaprinderii focului sacru descrise în *Mitologia primitivă*[486] este cu adevărat uluitoare. Mitologia unor astfel de rituri datează din neolitic și din Epoca Bronzului. Prin urmare, deși nicio consemnare din primele secole ale Romei nu a ajuns până la noi, e

clar că aceeași mare mitologie a eonilor, anilor și zilelor ciclice care a modelat toate celelalte civilizații ale lumii a influențat-o și pe cea romană — atât din punct de vedere spațial, în însăși structura orașului, cum este cea descrisă în legenda ceremoniei de întemeiere a lui Romulus, cât și din punct de vedere calendaristic, în structurarea existenței sale.

Într-o epocă foarte veche, în a doua parte a secolului al VI-lea î.Hr., o casă regală etruscă, Tarquinii din Tarquinia (astăzi, Corneto), a condus Roma. Au fost expulzați în jurul lui 509 î.Hr., când a început procesul fundamental de elenizare a religiei romane, care a îmbinat obiceiurile locale, arhaice cu noul umanism al principalelor centre de civilizație ce se dezvoltau într-un ritm rapid. În deceniile de stăpânire etruscă, templele fuseseră construite și statuile de cult fuseseră modelate din stuc; pentru piatră însă, Roma a trebuit să aștepte venirea meșterilor greci în secolul al II-lea î.Hr., perioadă în care și Cărțile Sibiline au sosit din Cumae, în sud: un străvechi loc sacru situat la vreo 20 de kilometri vest de Napoli, întemeiat de greci încă din secolul al VIII-lea î.Hr. și renumit în special pentru peștera sa oraculară, unde profețea Sibila, despre care a scris Vergiliu în Egloga IV. Bătrâna profetesă a vizitat orașul cu un pachet de nouă cărți profetice, dintre care trei au fost cumpărate și îngropate pentru a fi păstrate în siguranță în templul lui Iove, unde au fost consultate ocazional până când au dispărut în incendiul din 82 î.Hr.

După cum spune Plutarh, profețiile lor erau despre „multe lucruri triste... ruina și abandonarea multor cetăți grecești prin apariția a tot felul de oștiri barbare și prin căderea multor puteri regale“[487]. Mai mult, se pare că ele împărțeau istoria lumii în epoci cărora le erau atribuite diferite metale

și divinități.[488] Și, după cum putem judeca din cuvintele celebre ale lui Vergiliu, ciclul sibilic, în declin, era urmat — ca peste tot în astfel de cicluri mitice — de epoca de aur a unei renașteri. El a scris:

Iată, veacul cel din urmă al Sibilei a sosit
Și din nou începe șirul secolelor ce-au să vie.
Se întoarce și Fecioara și saturnica domnie,
O progenitură nouă se coboar-acum din cer.
Pruncului cu care, însă, veacul, mai întâi, de fier
Va-nceta și-n toată lumea cel de aur va să vină
/Febus chiar acum domnește/ ocrotire dă-i, Lucină![489]

În Evul Mediu creștin se credea că acest poem, cu Pruncul său minunat, fusese o profeție a lui Hristos și, prin urmare, Vergiliu era onorat ca un fel de profet păgân. Ideea lui despre viitoarea Epocă de Aur seamănă oarecum cu escatologia scriitorilor apocaliptici evrei, iar intervalul în care a trăit el, 70–19 î.Hr., coincide perfect cu perioada esenienilor din Qumran. Cu toate acestea în delicatul său poem nu se menționează frământările vreunui Război al Vremurilor din Urmă. Ideea este aceea a unei *întoarceri* la Epoca de Aur conform cursului firesc al unui ciclu în continuă mișcare, nu a unei treceri epocale și dramatice la o „zi a lui Mesia", care ar însemna sfârșitul pentru totdeauna al universului. Iar Pruncul despre care vorbim cu siguranță nu a fost un Mesia, ci un copil normal născut într-o familie nobilă cunoscută poetului, într-un moment pe care Vergiliu îl considera, pe drept cuvânt, zorii unei epoci universale a păcii (pentru cei care doreau să se bucure de ea) sub imperiul Romei. Și nici imaginea lui Vergiliu nu trebuie luată în sens propriu și concret, ci mai curând în sens poetic, ca o metaforă clasică.

În jurul lui 100 î.Hr., *pontifex maximus* al Romei, Q. Mucius Scaevola, a propus, în spiritul unui înțelept stoic, teoria unei dispuneri a zeilor pe trei categorii: zeii poeților, ai filosofilor și ai oamenilor de stat; dintre care primele două erau improprii pentru mintea omului de rând și doar a doua era adevărată. Cu toate acestea a patra categorie de zei, mult mai puternică decât oricare dintre cele la care se gândise, se răspândea deja în Roma acelor vremuri: zeii din Orientul Apropiat, al căror farmec, în sensul grecesc, nu era nici poetic, nici filosofic și a căror forță, de altfel, avea să ducă, în cele din urmă, nu la păstrarea, ci la distrugerea ordinii morale a Romei și a civilizației sale.

Prima ocazie de a se introduce aceste divinități străine foarte controversate a apărut în 204 î.Hr., când armata cartagineză a lui Hannibal încă amenința Italia. Furtuni repetate însoțite de grindină dăduseră impresia că, din anumite motive, zeii înșiși erau nemulțumiți de poporul Romei, așa încât au fost consultate Cărțile Sibiline. Răspunsul a fost că dușmanul va fi alungat doar atunci când cultul marii zeițe a orașului frigian Pesinunt va fi introdus în Roma. Această Magna Mater era Cybele, soția-mamă a lui Attis, mântuitorul care moare și învie la nesfârșit; iar cele două divinități erau pur și simplu formele locale ale cuplului pe care acum îl cunoaștem bine: Inanna și Dumuzi, Ișstar și Tammuz. În epoca etruscă târzie, după cum arată Figura 29, mitul înrudit al Afroditei și al iubitului ei mort și înviat, Adonis, fusese introdus în Italia. Acum, la sfatul Cărților Sibiline, Magna Mater Cybele, sub forma unei mari pietre negre, a fost importată și amplasată într-un templu de pe Dealul Palatin. Am discutat deja despre influența cultului lui Mithra în cadrul imperiului. A treia religie provenind din

Orient, originară din Alexandria, aparținea de acum elenizatei Isis și soțului ei, numit Serapis (de la numele Osiris-Apis). În epoca elenistică toate aceste culte foste locale se amestecaseră cu tradițiile grecești înrudite ale mișcărilor dionisiace, orfice și pitagoreice — la care se adăugaseră unele elemente de astrologie caldeeano-elenistică recentă, formând o tradiție macro-microcosmică ce avea să rămână dominantă în Occident, într-un fel sau altul, până când știința Renașterii a distrus cosmologia antică a unui univers geocentric și a deschis calea către minuni mai presus de orice și-au putut imagina vreodată înțelepții străvechilor căi mistice.

Unele figuri remarcabile din perioada acestor noi evoluții au fost stoicul grec Poseidonios (cca 135–50 î.Hr.), deja menționat (vezi *supra*, p. 252), strălucitul său elev Cicero (106–43 î.Hr.), Publius Nigidius Figulus (cca 98–45 î.Hr.), prietenul lui Cicero, iar mai târziu Vergiliu (70–19 î.Hr.), Ovidiu (40 î.Hr.–17 d.Hr.), Apollonios din Tyana (*fl.* secolul I d.Hr.), Plutarh (cca 46–120 d.Hr.), Ptolemeu (*fl.* secolul al II-lea d.Hr.) și Plotin (cca 205–270 d.Hr.). În lucrările tuturor acestora poate fi percepută o oarecare notă modernă; căci științele din vremea lor, ca și cele din vremea noastră, descopereau fapte din ordinea naturală care nu puteau fi integrate de vechile cosmologii, astfel încât problema momentului era păstrarea cunoștințelor spirituale substanțiale ale trecutului chiar în timp ce se deschideau noi orizonturi.

Poate cel mai clar exemplu al modului în care tradiția antică era tradusă în termeni compatibili cu noul se găsește în „Visul lui Scipio Africanus cel Tânăr“, cu care Cicero își încheie argumentul din *De re publica*. Tânărul pe care l-a ales ca protagonist al lucrării sale trăise de pe la 185 până în 129 î.Hr., iar

Cicero își imaginează că acesta îl vede în vis pe bunicul său, Scipio Africanus Maior (237–183 î.Hr.), care cu mulți ani înainte invadase Africa și îl învinsese pe Hannibal. În afara unor aspecte legate de viitorul său, bunicul îi dezvăluie nepotului o nouă concepție spirituală atât despre univers, cât și despre locul omului în cadrul lui.

„M-a cuprins un somn mai adânc decât de obicei", se presupune că ar fi spus tânărul; „și mi s-a înfățișat Africanus, cu acel chip cunoscut mie mai degrabă din imaginea sa decât din realitate".

Abordarea psihologică este deja interesantă. Viziunea este explicită subiectiv. Nu ni se cere să credem în ea de parcă ar fi fost un caz real de întoarcere din morți. Atmosfera este aceea a unui mit poetic, nu religios.

Africanus a întrebat: „Spune-mi, te rog, cât timp îți va rămâne sufletul țintuit de pământ? Nu vezi în ce temple ai venit?" Și a arătat spre minunile unui univers alcătuit din nouă globuri cerești. „Cel mai îndepărtat, care le cuprinde pe toate celelalte", a zis el, „este ceresc; de fapt, se confundă cu însuși zeul suprem atotcuprinzător și atotstăpânitor; pe el sunt fixate orbitele veșnic rotitoare ale stelelor. Lui îi sunt subordonate șapte globuri, care se rotesc într-o mișcare opusă în raport cu cerul". Și Africanus le-a numit în ordine: Saturn, Jupiter, Marte și Soarele, Venus, Mercur și Luna. „Iar mai jos [sub Lună]", a spus el, „nu există nimic altceva decât lucruri muritoare și efemere, cu excepția sufletelor, dăruite neamului omenesc de zei, în timp ce deasupra Lunii totul este etern. Căci în mijlocul universului, cel de-al nouălea glob, Pământul, este imobil și ocupă poziția cea mai îndepărtată, iar datorită greutății sale toate corpurile se îndreaptă spre el".

Aceasta este cosmologia științei elenistice, care a fost ulterior sistematizată de Ptolemeu și expusă de Dante. Ea derivă, în cele din urmă, din astrologia ziguratului, dar pământul a devenit o sferă poziționată în mijlocul unui fel de cutie chinezească de sfere concentrice; nu mai este discul plat de odinioară, înconjurat de o mare cosmică.

„Ce sunet atât de puternic și atât de dulce îmi umple urechile?“, a întrebat nepotul. Iar bunicul a răspuns:

> Este sunetul care constă într-o combinație de intervale, deși impare, totuși distincte datorită unui raport bine proporționat, și se produce chiar prin impulsul și mișcarea orbitelor; combinarea proporțională a sunetelor înalte și a celor joase produce o muzică armonioasă; căci asemenea mișcări nu se pot produce în liniște, iar sunetele joase provin în chip natural dinspre partea cea mai îndepărtată, cele înalte dinspre partea cea mai apropiată. De aceea sfera cea mai înaltă, aceea purtătoare de stele, a cărei mișcare este mai rapidă, își însoțește mersul de un sunet acut și puternic; dimpotrivă, sfera purtătoare a Lunii, cea mai joasă, produce un sunet grav. Iar Pământul, al nouălea glob, veșnic imobil, este fixat într-unul și același loc, în centrul universului. Iar cele opt orbite, dintre care două au aceeași forță, produc șapte sunete distincte prin intervale; numărul acesta este punctul nodal al tuturor lucrurilor, aproape.
>
> Oamenii înțelepți au imitat acest cântec prin corzi și voci și și-au deschis drumul de întoarcere spre acest loc, la fel ca și cei care s-au străduit în timpul existenței lor terestre să cultive divinitatea prin puterea geniului lor. Urechile oamenilor, copleșite de acest sunet, au surzit; niciunul din

> simțurile voastre nu este atât de slab ca auzul [...]. Într-adevăr, sunetul atât de puternic rezultat din mișcarea de rotație extrem de rapidă a întregului univers nu poate fi cuprins de urechile oamenilor, așa cum voi nu puteți privi în față lumina soarelui fiindcă privirea și simțurile vă sunt învinse de razele sale.

Teoria numerelor a lui Pitagora, pusă în raport cu principiul armoniei în univers, în arte și în suflet, este prezentată aici în termenii noii imagini a universului și a unui mod de viață modern, secularizat. Ordinea arhaică a statului hieratic, cu castele, sacrificiile și toate ale sale — inclusiv ideea că artele ar trebui să servească în mare măsură la iluminarea unui asemenea stat —, aparține trecutului. Artele și acele alte „cultivări ale divinității" de către „puterea geniului" de care se vorbește aici sunt concepute în termeni elenizați, umaniști. Cu toate acestea nu s-a pierdut nimic din esența doctrinei.

Și apariția a continuat, referindu-se acum la sfera pământului, la polii săi și la zonele sale toride și temperate.

> Vezi însă că pământul este prins și înconjurat cu un fel de cingători, dintre care două, anume cele mai îndepărtate între ele și sprijinite din două părți chiar de polii bolții cerești, sunt, așa cum vezi, complet înghețate, iar cea din mijloc, totodată cea mai mare, este incandescentă sub acțiunea căldurii solare. Două zone pot fi locuite; dintre ele una este cea australă, iar locuitorii ei merg pe urmele voastre, dar la antipod, fără a avea deci nicio legătură cu voi; în privința celeilalte zone, supusă Aquilonului și locuită de voi, privește-o pentru a-ți da seama în ce măsură

redusă vă aparține. Căci întreaga suprafață de pământ locuită de voi, dat fiind că este îngustă spre poli și mai lată spre părțile laterale, are aspectul unei mici insule oarecare, înconjurată fiind de marea numită de voi pământenii Atlantică, sau „cea mare", sau Oceanos. În ciuda unui nume atât de pretențios, vezi bine cât de mică este ea în realitate.

În contrast izbitor cu toate argumentele mitologice de până acum, aici patria natală, cu sistemul ei de valori local și orizontul său, este mai degrabă diminuată decât înălțată ca importanță. Viziunea este a unui intelect uman rațional, conștient de măreția lumii, care primește fără reținere perspectivele oferite de noua știință, noua politică și de noile posibilități ale vieții. Arta guvernării și politica urmau să aibă de acum un caracter laic, și nu pseudoreligios; totuși, după cum arată următoarele părți ale discursului, nici arta guvernării și nici spiritul omului nu trebuiau să sufere pentru asta.

Africanus spune:

Fiecare om se confundă, de fapt, cu spiritul său, nu cu înfățișarea vizibilă. Să știi deci că ești zeu, dacă într-adevăr este divin tot ceea ce este înzestrat cu viață, cu sentimente, cu capacitate de amintire și previziune, în stare să-și conducă, să-și stăpânească și să-și miște corpul care i-a fost încredințat, așa cum zeul suprem conduce și stăpânește această lume; și după cum însuși zeul etern pune în mișcare universul parțial muritor, tot astfel sufletul etern pune în mișcare corpul fragil.

Ceea ce se mișcă în eternitate este etern; însă ceea ce conferă mișcarea unui corp și primește

impulsul mișcării din exterior își încetează în chip necesar existența odată cu încetarea mișcării. Așadar, numai ceea ce se mișcă prin sine nu-și încetează niciodată mișcarea, fiindcă nu se poate abandona pe sine. Acesta este izvorul și principiul mișcării și a tot ceea ce este înzestrat cu mișcare. Însă principiul nu are niciun fel de origine; căci toate provin din principiu, dar principiul însuși nu poate proveni din nimic; căci nu este principiu ceea ce provine din exterior, iar dacă nu are vreodată un început, nu poate avea nici sfârșit. [...]

Așadar, de vreme ce este limpede că etern este ceea ce se mișcă prin sine, cine s-ar putea îndoi că sufletele au fost înzestrate cu o astfel de natură eternă? Este neînsuflețit tot ceea ce se mișcă datorită unui impuls exterior, însă ceea ce este însuflețit se mișcă datorită unui impuls interior propriu; aceasta este natura specifică sufletului și forța lui. Dacă în întreg universul numai natura sufletului se mișcă prin ea însăși, ea nu are cu siguranță un început și este eternă! În toate acțiunile tale nobile trebuie să ai în vedere natura eternă!

Ajungem astfel la problema legată de cele mai nobile acțiuni ale unui om, iar răspunsul este din nou acela al unei minți raționale.

„Cele mai nobile îndatoriri“, spune bătrânul om de stat soldat, „sunt cele care au drept scop prosperitatea patriei: sufletul versat și călit în îndeplinirea acestei îndatoriri va străbate într-un zbor mai iute drumul spre acest sălaș, care este, totodată, lăcașul său și va ajunge într-un răstimp mai scurt aici, dacă, în timp ce va mai fi încătușat în corp, va tinde să se îndepărteze de el și se va smulge

pe cât se poate de cătușele lui, contemplând ceea ce este în afara corpului".

Aici, figura acestui bătrân salvator al orașului său natal este emblematică pentru mentalitatea tipic romană, care atribuie valoare spirituală activităților statului. Ceea ce contrastează puternic cu mentalitatea orientală, de negare a lumii, a multora dintre cultele mai noi ale epocii, care considerau că disocierea dintre ordinea temporală și cea eternă presupune ca, pentru împlinirea spirituală, trebuie să renunți total la prima și să te dedici celeilalte. În mișcarea orfico-pitagoreică, o asemenea concepție era exprimată prin aforismul *soma–sema* („corpul este un mormânt"). Ca un bun stoic, Cicero abordează direct această problemă.

„L-am întrebat [pe Africanus]", spune tânărul visător, „dacă e viu, dacă tatăl meu Paulus și alții considerați de noi morti trăiesc. «Mai mult decât atât, spuse el, cei care s-au eliberat de lanțurile corpului ca dintr-o închisoare, aceia trăiesc cu adevărat și ceea ce numiți voi viață este în realitate moarte»".

Și atunci, disperat, tânărul strigă către tatăl său, Paulus: „Spune-mi, te rog, prea sfinte și prea bunule tată, de vreme ce aceasta este adevărata viață, așa cum afirmă Africanus, de ce mai zăbovesc pe pământ?"

La care tatăl său, arătându-i-se, îi răspunde:

> Nu este atât de ușor, spuse el; dacă zeul, al cărui templu este întreg spațiul de aici cât îl poți cuprinde cu ochii, nu te va elibera de cătușele corpului, nu poți ajunge în aceste locuri. Căci oamenii au fost creați în virtutea unei legi potrivit căreia stăpânesc globul numit Pământ, situat, după cum vezi, în mijlocul templului; lor le-a fost

dat sufletul, care provine din acele focuri eterne numite de voi constelații și stele, în formă de glob și rotunde, însuflețite de spirit divin, descriindu-și orbitele circulare cu o viteză uimitoare. De aceea atât tu, Publius, cât și toți oamenii pioși aveți datoria să vă lăsați sufletul în stăpânirea corpului și să nu părăsiți viața omenească fără porunca celui care v-a dăruit sufletul, pentru a nu-i da impresia că refuzați să vă împliniți datoria cu care v-a însărcinat el, zeul, în calitatea voastră de oameni.

Iar tu, Scipio, cultivă dreptatea și pietatea ca și bunicul tău aici de față, ca și mine, părintele tău, căci dacă pietatea o datorezi în mare măsură părinților, în măsura cea mai mare o datorezi patriei; trăind astfel pe pământ îți asiguri drumul spre cer și spre comunitatea celor care au murit și care locuiesc, eliberați de trupuri, în spațiul contemplat acum de tine, [...] loc numit de voi, după greci, Calea Lactee.[490]

Astfel, deși recunoaște teza orfică *soma–sema*, Cicero, ca un adevărat spirit roman, acordă o importanță etică enormă destinului spiritului uman de-a lungul timpului:

> Tuturor celor care și-au ocrotit, ajutat și mărit patria le-a fost hărăzit în ceruri un loc anume, pentru a se bucura în deplină fericire de viața eternă. În privința celor pământești nimic nu-i este mai plăcut zeului suprem, îndrumătorul întregii lumi, decât congregațiile și uniunile de oameni. Îndrumătorii și ocrotitorii statelor de aici vin și tot aici se întorc.[491]

Doctrina diferă foarte puțin de *karma yoga* hindusă predată de înțelepții regali Ajātaśatru și

Jaibali în primele *Upanișade*.[492] Și, la fel ca maeștrii indieni, stăpâni pe ei înșiși și pe stările lor, Cicero, în nobila sa viziune, învață atât detașarea, cât și datoria. „Sufletele celor care s-au dedat josnicelor plăceri trupești și au devenit de bunăvoie un soi de sclavi ai acestor plăceri“, spune el, „și au pângărit sub imperiul plăcerilor libidinoase legile zeilor și ale oamenilor, se vor roti, după ce se vor fi eliberat de trup, în jurul pământului și nu se vor întoarce aici decât după ce se vor fi chinuit timp de multe secole“[493].

Ar fi greu de găsit analogii mai apropiate cu doctrina orientală a reîncarnării — și totuși tonul concepției romane diferă de cel hindus, la fel și ideea îndatoririlor omului. Pentru cetățeanul roman, „acțiunile nobile“ nu erau determinate de castă, ci de propria judecată rațională; nici scopul său final nu era eliberarea de lume, ci implicarea inteligentă în problemele lumii în care trăia. În cartea a șasea a *Eneidei,* Vergiliu a prezentat o altă versiune a aceleiași mitologii și, în consecință, a fost ales de Dante drept ghid în a sa călătorie a sufletului. Totuși chiar și între Vergiliu și Dante a existat o diferență — deoarece, pentru roman, inteligența din centrul pământului nu era de natură satanică, ci divină.

Scriitorii creștini, chiar și cei mai liberali, nu au înțeles niciodată religiozitatea păgână a romanilor: de exemplu, venerarea împăratului pe care protectorul lui Vergiliu, August, a impus-o ca politică de stat. Două afirmații ale lui Cicero — că drumul spre cer al sufletului se realizează prin slujirea patriei și că fiecare trebuie să știe că este zeu — au pus bazele cultului ulterior al împăratului, pe care Vergiliu l-a susținut într-un pasaj celebru din *Eneida*[494], iar Ovidiu, în *Metamorfozele* sale[495]. Pentru

că, la urma urmei, dacă divinitatea se găsește în fiecare pește și în fiecare muscă, de ce nu ar trebui ca stăpânul statului să fie venerat ca *primus inter pares*? Totuși o asemenea atitudine de respect nu poate fi comparată cu îndumnezeirea creștină a unui contemporan al lui August, Iisus. Deoarece, în concepția creștină, lumea și făpturile sale nu sunt pătrunse de divinitate. Îndumnezeirea lui Iisus marchează o desemnare radicală, ceva ce nu are nimic de a face cu o lume în care toate lucrurile sunt, în esență, *numina*. Iar din punctul de vedere al romanilor, refuzul creștin de a tămâia cât de cât o imagine a împăratului nu era doar un act de revoltă, dar și de ateism față de acea divinitate a universului pe care fiecare mit și concepție filosofică din istoria cunoscută a omenirii (cu excepția Bibliei, complet necunoscută până atunci) o considerase Adevărul suprem.

August, care a domnit în perioada 27 î.Hr.–14 d.Hr., încercând pe cât posibil să mențină aparența republicană a statului, a conferit o nouă măreție imperială vechilor fundamente religioase ale Romei. Propriul palat a devenit cel mai important sanctuar din stat, așa cum fuseseră în Antichitate palatele regilor-zei. Un nou templu al Fecioarelor Vestale a fost construit în apropierea palatului, iar onorurile publice acordate vestalelor au sporit. Pe Dealul Palatin a fost ridicat un templu închinat lui Apollo, patronul său divin, căruia i-a atribuit victoria de la Actium împotriva lui Antoniu și a Cleopatrei, iar într-o zonă importantă a noului for a fost ridicat un templu închinat lui Marte Ultor, „Răzbunătorul“, strămoșul divin al casei Iulia, căruia i s-a atribuit răzbunarea uciderii lui Cezar. Edificiul a devenit sanctuar pentru toate riturile de familie ale dinastiei, precum și pentru instalarea magistraților

de provincie, pentru hotărârile senatoriale asupra păcii sau a războiului, pentru păstrarea însemnelor bătăliilor câștigate și pentru baterea rituală a Cuiului Anului.

În 17 î.Hr. a fost sărbătorit un jubileu extraordinar, Sărbătoarea Secolului (*Ludi Saeculares*), pentru a reda într-o formă impresionantă ideea Reînnoirii Lumii anunțată de Vergiliu în a patra dintre eglogele sale. Heralzii au transmis solicitarea ca toți să participe, cu excepția sclavilor. Riturile funerare au fost suspendate, iar procesele au fost amânate. Din 26 până pe 28 mai au fost distribuiți fumiganți pentru purificarea caselor. În perioada 29–31 mai, autoritățile au primit din partea cetățenilor contribuții în cereale pentru a fi oferite actorilor și publicului participant la jocuri. Iar în noaptea dinaintea zilei de 1 iunie a început marea sărbătoare de trei zile.

Voi evoca aceste trei zile apelând la cuvintele regretatului profesor L.A. Deubner de la Universitatea din Freiburg, al cărui articol despre religia romană din clasica lucrare *Lehrbuch der Religionsgeschichte* a profesorului Chantepie de la Saussaye mi-a deschis pentru prima dată ochii, în urmă cu aproape patruzeci de ani, asupra substratului comun din mitul arhaic al băiatului epocii de aur al lui Vergiliu și Mesia apocalipsei creștine.

> În noaptea inaugurală, August a oferit Parcelor nouă oi și nouă capre, după care s-au jucat piese de teatru, iar o sută zece matroane au organizat banchete religioase în cinstea lui Iuno și Dianei. Pe 1 iunie, August și, după el, ginerele său Agrippa au oferit fiecare câte un bou lui Jupiter, iar apoi, într-un teatru din lemn de pe Câmpul lui Marte,

s-au jucat piese de teatru latinești. În noaptea următoare, August a sacrificat nouă vaci (din fiecare dintre cele trei soiuri) zeiței nașterii, Ilitia, iar pe 2 iunie, Agrippa a oferit o vacă Reginei Iuno Capitolina. După ce s-a rugat pentru sine și pentru August, Agrippa s-a rugat și pentru cele o sută zece matroane, iar piesele de teatru din ziua aceea au fost aceleași care se jucaseră și în ziua precedentă.

În ultima noapte, August i-a oferit Mamei Pământ o scroafă gestantă, iar matroanele au pregătit din nou banchete. În ziua următoare, ultima, August și Agrippa le-au oferit lui Apollo și Dianei nouă vaci din fiecare dintre soiurile care fuseseră sacrificate în a doua noapte. Pe parcursul acestor nopți și zile, rugăciunile rostite cu prilejul ofrandelor imploraseră protejarea statului și a poporului său în vreme de război sau de pace; biruință, sănătate și binecuvântare pentru popor și legiuni, pentru persoana și familia împăratului, care oferea jertfa, și pentru colegiul preoteselor sibiline. La sfârșitul ceremoniilor, pe 3 iunie, un cor alcătuit din 27 de băieți și 27 de fete, ai căror părinți erau încă în viață, a cântat imnul compus de Horațiu, mai întâi pe Dealul Palatin, unde erau venerați Apollo și Diana, iar apoi pe Dealul Capitoliului. [...] Ultimele ore ale zilei au fost pline cu reprezentații de piese de teatru, curse de care și spectacole de jonglerii. După care au urmat încă două zile cu diferite tipuri de divertisment, timp în care entuziasmul sărbătorii s-a stins.

Iar profesorul Deubner comentează:

Când se compară acest Jubileu al lui August cu alte sărbători anterioare de același gen, ideea de bază iese cât se poate de clar la iveală. Cele

anterioare fuseseră exclusiv sărbători nocturne, adresate divinităților întunecate ale lumii de dincolo, Pluton și Persefona. Funcția lor fusese aceea de a purifica răul, de a spăla păcatele, de a liniști puterile întunericului și fălcile morții și de a stabili o delimitare clară între trecut și viitor. În schimb, noua sărbătoare unea ceremoniile nocturne cu cele diurne, adresând astfel un mesaj triumfător tuturor celor care voiau să audă: de la Întuneric se trecea la Lumină. Și chiar și în timpul sărbătorilor nocturne divinitățile invocate nu erau Pluton și Persefona, ci puterile dătătoare de viață care sălășluiau în întunericul pământului. Acestea urmau să reverse de pe tărâmul lor, pentru lumea luminii, acele binecuvântări pe care Roma le solicita cu atâta ardoare. Sărbătoarea morții din vechiul *Saeculum* devenise în cel nou Sărbătoarea învierii; iar împăratul acelui popor fericit apărea în rolul Mântuitorului Noii Ere, scăldat în gloria luminii lui Apollo.[496]

Nu putem să nu recunoaștem în această idee preludiul transferului Zilei lui Dumnezeu din tradiția creștină de la sâmbătă, „ziua lui Saturn“ (*Saturn-day*; zeul și planeta întunericului rece și a obstacolului), la „ziua Soarelui“ din Noul Testament [în engleză *Sun-day*; duminică „ziua Domnului“] — *Sol invictus*, semnul luminii, al biruinței asupra întunericului și al renașterii.

După moartea sa, August a fost introdus în panteonul zeilor statului roman, precedat de asasinatul Iulius Cezar, căruia deja îi fusese ridicat un templu în For. În timpul vieții sale, August interzisese venerarea lui direct la Roma — ofrande fuseseră aduse doar *geniului* său; cu toate acestea, în provincii, el fusese adorat ca instrument al spiritului

statului roman, iar refuzul de a-l venera în această privință era o crimă politică pedepsită cu moartea. După moartea lui, pentru slujirea cultului său fuseseră instituiți preoți speciali — de altfel, în anii următori au fost înființate ordine sacerdotale similare pentru fiecare dintre împărații zeificați, până când, după cum spune profesorul Deubner, „s-a produs devalorizarea totală a ideii de apoteoză“[497].

Commodus (a domnit în perioada 180–192 d.Hr.) a fost primul împărat care a permis să fie venerat la Roma ca zeu încă din timpul vieții; Aurelian (a domnit între anii 270 și 275) a permis să fie numit „Domn și Dumnezeu“ (*dominus et deus*), iar Dioclețian (a domnit în perioada 284–305) a mers până acolo încât a ordonat să fie numit Iovius, „al lui Iupiter“, iar viceregele său Maximian — Herculius, „al lui Hercule“. Și în acele zile când imperiul era în declin, când rămășițele sacre ale unui împărat erau așezate pe un rug cu mai multe etaje și incinerate, s-a aranjat ca, tocmai la momentul potrivit, din vârful acestui Turn Cosmic în flăcări să apară un vultur în zbor — pasăre solară, ca și cum sufletul celui răposat, eliberat din carapacea sa pământească, își lua acum zborul spre casă.

IV. Hristos cel înviat

Evenimentul mitologic recurent al morții și învierii unui zeu, care a fost de milenii misterul central al tuturor marilor religii din Orientul Apropiat nuclear, a devenit în gândirea creștină un eveniment istoric, care avusese loc o singură dată și care marcase momentul transfigurării istoriei. Moartea venise în lume prin Căderea lui Adam, după ce mâncase din fructul pomului din Grădina Edenului. Prin

legământul lui Dumnezeu cu Copiii lui Israel, un popor fusese pregătit să primească și să-l întrupeze pe Dumnezeul cel viu. Prin intermediul Mariei, acea ființă divină intrase în lume, nu ca mit, nu ca simbol, ci în carne și oase, istoricește. Iar pe cruce oferise ochiului și inimii un semn tăcut — care a fost interpretat diferit de diversele secte, având însă pentru toți, indiferent de modul interpretării, o forță afectivă și simbolică extraordinară.

Nu știm cu adevărat dacă, din punct de vedere istoric, Iisus din Nazaret știa că va muri pe cruce. S-ar putea presupune, cred, că prin prisma caracterului său de Om Adevărat nu ar fi putut ști lucrul ăsta, deși ca Dumnezeu Adevărat trebuie să-l fi știut din veșnicie. Paradoxul vieții, care este atât tragică, cât și mai presus de tragedie, este implicit în semnul său tăcut. Dar, indiferent dacă tânărul (inspirat și inspirator) vestitor al Zilei lui Dumnezeu, răstignit în vremea lui Pilat din Pont (procuratorul roman al Iudeii în perioada 26–36 d.Hr.), a știut sau nu, sau în ce fel, fapt este că la două decenii după moartea sa, Crucea lui devenise pentru adepții săi simbolul compensator al Pomului Căderii din Grădina Edenului.

Cele mai vechi documente creștine care au ajuns până la noi sunt epistolele lui Pavel, scrise în perioada 51–64 d.Hr. și adresate adepților săi din aglomeratele orașe-târguri elenistice în care el introdusese noua credință, iar în acestea, imaginea mitică fundamentală a Căderii cauzate de Pom și Răscumpărării prin Cruce era deja bine definită. „Că de vreme ce printr-un om a venit moartea“, spune Pavel, „tot printr-un om a venit și învierea morților. Că după cum toți mor în Adam, tot așa toți vor învia întru Hristos“[498]. Iar în epistola sa către filipeni, scrisă în jurul anilor 61–64 d.Hr., există un citat

interesant dintr-un imn creștin timpuriu, cel mai vechi din câte știm, unde Iisus, deja răstignit, este aclamat drept Mesia, „care“, se spune acolo,

> dintru-nceput fiind în chipul lui Dumnezeu a socotit că a fi el întocmai cu Dumnezeu nu e o prădare, dar s-a golit pe sine luând chip de rob, devenind asemenea oamenilor și la înfățișare aflându-se ca un om; s-a smerit pe sine făcându-se ascultător până la moarte — și încă moarte de cruce! Pentru aceea, și Dumnezeu l-a preaînălțat și i-a dăruit lui nume care-i mai presus de orice nume, pentru ca-ntru numele lui Iisus tot genunchiul să se plece, al celor cerești, al celor pământești și al celor dedesubt, și să mărturisească toată limba că Domn este Iisus Hristos, întru slava lui Dumnezeu-Tatăl.[499]

Totuși aici avem de a face cu o imagine a lui Mesia foarte diferită de acele așteptări evreiești ortodoxe în care Mesia nu este conceput ca Dumnezeu. Potrivit profesorului Joseph Klausner, speranțele evreilor au fost — și sunt — (sublinierile îi aparțin profesorului Klausner) legate de

> un bărbat cu adevărat preeminent, atât cât îl putea concepe imaginația *evreiască:* era cel mai puternic și mai brav; avea și cele mai înalte calități morale. O mare personalitate, incomparabil superioară și mai puternică decât omul de rând, o personalitate căreia toată lumea i se supune de bunăvoie și care poate triumfa asupra tuturor, dar care tocmai din aceste motive are un puternic simț al datoriei — acesta este omul preeminent al iudaismului. Despre un astfel de om preeminent se poate spune: „Făcutu-l-ai cu puțin mai prejos decât Dumnezeu“. Deoarece de

la un astfel de om preeminent până la Dumnezeu nu-i decât un pas. Pas pe care iudaismul *nu* l-a făcut. În limitele unei umanități care se perfecționează în permanență, această mare personalitate reprezenta idealul de carne și sânge, „ideea de limită supremă a umanului“ (după cum spune Kant), personalitate prin intermediul și cu ajutorul căreia se poate ajunge la salvarea și mântuirea omenirii — Regele Mesia.[500]

În schimb, legenda creștină, datând din timpuri străvechi (deși vechimea ei este oarecum discutabilă), și-a asumat un motiv deja bine-cunoscut atât în mitologia greacă — vezi mitul Ledei și Lebedei, sau acela cu Danae și Ploaia de aur —, cât și în mitul zoroastrian al lui Saošyant; și anume

Nașterea Fecioarei

Potrivit lui Luca,

În a șasea lună, trimis a fost de la Dumnezeu îngerul Gavriil într-o cetate din Galileea, al cărei nume era Nazaret, la o fecioară logodită cu un bărbat care se chema Iosif, din casa lui David; iar numele fecioarei era Maria. Și intrând îngerul la dânsa, i-a zis: „Bucură-te, ceea ce ești plină de har, Domnul este cu tine. Binecuvântată ești tu între femei!“ Iar ea, văzându-l, s-a tulburat de cuvântul lui și cugeta: „Ce fel de închinare poate fi aceasta?...“ Și îngerul i-a zis: „Nu te teme, Marie, fiindcă ai aflat har la Dumnezeu. Și iată-n pântecele tău vei zămisli și vei naște fiu și numele lui îl vei chema Iisus. Acesta mare va fi și Fiul Celui Preaînalt se va chema și Domnul Dumnezeu îi va da tronul lui David, părintele său, și va împărăți peste casa lui Iacob în veci și împărăția

lui nu va avea sfârșit“. Și a zis Maria către înger: „Cum va fi aceasta, de vreme ce eu nu știu de bărbat?“ Și răspunzând îngerul, i-a zis: „Duhul Sfânt se va pogorî peste tine și puterea Celui Preaînalt te va umbri; pentru aceea și sfântul care se va naște din tine Fiul lui Dumnezeu se va chema. [...] Iar Maria a zis: „Iată, roaba Domnului. Fie mie după cuvântul tău!“ Și îngerul a plecat de la dânsa.[501]

La nivel de simplă legendă, fără a lua în considerare posibilitatea unui adevărat miracol, nașterea virginală trebuie interpretată ca un motiv mitic pe care creștinismul l-a moștenit de la perși sau de la greci, nu de la evrei; iar în cele două variante ale Nașterii apar și alte motive preluate de la alte neamuri.

Copilul din iesle

Din nou citățm din Luca:

Iar în zilele acelea a ieșit poruncă de la cezarul August să se înscrie toată lumea. Această înscriere, cea dintâi, s-a făcut pe când Quirinius guverna în Siria. Și se duceau toți să se înscrie, fiecare în cetatea sa. Și Iosif s-a suit și el din Galileea, din cetatea Nazaret, în Iudeea, în cetatea lui David, care se numește Betleem, pentru că el era din casa și din seminția lui David, ca să se înscrie împreună cu Maria, cea logodită cu el, care era însărcinată. Iar pe când erau ei acolo, s-au împlinit zilele ca ea să nască. Și l-a născut pe fiul ei cel întâi-născut și l-a înfășat și l-a culcat în iesle, fiindcă pentru ei nu era loc la han.

Și în ținutul acela erau păstori care stăteau pe câmp și-și păzeau turma făcând noaptea de

strajă. Și iată, îngerul Domnului a stat lângă ei și slava Domnului a strălucit împrejurul lor și ei s-au înfricoșat cu frică mare. Și îngerul Domnului le-a zis: „Nu vă temeți. Că, iată, vă binevestesc vouă bucurie mare, care va fi pentru tot poporul; că-n cetatea lui David vi s-a născut azi Mântuitor, care este Hristos Domnul. Și acesta vă va fi semnul: veți găsi un prunc înfășat și culcat în iesle“. Și, deodată, laolaltă cu îngerul s-a văzut mulțime de oaste cerească lăudându-l pe Dumnezeu și zicând: „Slavă întru cei de sus lui Dumnezeu și pe pământ pace, între oameni bunăvoire!“

Iar după ce îngerii au plecat de la ei la cer, păstorii vorbeau unii către alții: „Să mergem dar până la Betleem și să vedem lucrul acesta ce s-a făcut, pe care Domnul ni l-a făcut nouă cunoscut“. Și, grăbindu-se, au venit și au aflat pe Maria și pe Iosif și pe prunc culcat în iesle. Și văzându-l, au vestit cuvântul ce li se grăise despre copilul acesta. Și toți cei ce au auzit se mirau de cele ce le spuneau păstorii. Iar Maria păstra toate cuvintele acestea, punându-le întru inima ei. Și s-au întors păstorii slăvind și lăudând pe Dumnezeu pentru toate câte le-au auzit și le-au văzut așa cum li se spuseseră.[502]

În detaliul păstorilor, această scenă evocă un motiv familiar din legenda nașterii lui Mithra din stânca-mamă. Chiar și tema oștirii îngerești sugerează mai degrabă un fond zoroastrian, mai ales că slava Domnului strălucește de jur împrejur. O asemenea strălucire — în limba avestică, *Xvarnah*, „Lumina slavei“[503] — este lumina creației primare a lui Ahuramazda, simbolizată de aureolă, care apare mai întâi în arta persană, de unde trece apoi spre

est, în budism, și spre vest, în sfera creștină. O variantă total diferită a Nașterii se găsește în Evanghelia după Matei, departe de atmosfera idilică a scenei pastorale pașnice a lui Luca.

Vizita magilor

> Iar dacă-n zilele regelui Irod s-a născut Iisus în Betleemul Iudeii, iată magii de la Răsărit au venit în Ierusalim, întrebând: „Unde este cel ce s-a născut rege al iudeilor? Că-n Răsărit văzutu-i-am steaua și am venit să i ne închinăm“. Și auzind acestea, regele Irod s-a tulburat, și tot Ierusalimul împreună cu el. Și adunând pe toți arhiereii și cărturarii poporului, i-a întrebat: „Unde este să se nască Hristos?“ Iar ei i-au zis: „În Betleemul Iudeii, că așa este scris prin profetul: Și tu, Betleeme din pământul lui Iuda, nicicum nu ești mai mic între căpeteniile lui Iuda, căci din tine va ieși Cârmuitorul care-l va păstori pe poporul meu Israel [*Miheia* 5.2]“. Atunci Irod i-a chemat în taină pe magi și a aflat limpede de la ei vremea când li se arătase steaua. Și trimițându-i la Betleem, le-a zis: „Mergeți și cercetați cu de-amănuntul despre prunc și dacă-l veți afla, dați-mi și mie de veste, pentru ca să vin și eu și să mă închin lui“. Iar ei, ascultându-l pe rege, au plecat; și iată, steaua pe care o văzuseră în Răsărit mergea înaintea lor, până ce a venit și a stat deasupra locului unde era pruncul. Și văzând ei steaua, s-au bucurat cu bucurie mare foarte. Și intrând în casă, l-au văzut pe prunc împreună cu Maria, mama sa; și căzând la pământ, i s-au închinat; și deschizându-și vistieriile, i-au adus daruri: aur, tămâie și smirnă. Dar luând prin vis înștiințare să nu se mai întoarcă la Irod, pe altă cale s-au dus în țara lor[504].

Vizita magilor este sărbătorită astăzi pe 6 ianuarie, dată la care, în Alexandria egipteană, se sărbătorea nașterea noului Aion (o personificare sincretică a lui Osiris) de către Core, „Fecioara“, identificată acolo cu Isis, a cărei stea strălucitoare Sirius (Sothis) ce se înălța la orizont fusese semnul așteptat de milenii. Răsăritul stelei anunța creșterea apelor Nilului, prin care harul reînnoitor al lui Osiris, zeul mort și înviat, se revărsa peste câmpuri. Scriind despre sărbătoarea lui Core desfășurată în templul ei din Alexandria, Sfântul Epifanie (cca 315–402 d.Hr.) afirmă că „în ajunul acelei zile se obișnuia să se petreacă noaptea cântând și veghind la imaginile zeilor. În zori se cobora într-o criptă și se scotea o statuie din lemn având semnul unei cruci și câte o stea de aur ce marca mâinile, genunchii și capul. Statuia era purtată în procesiune, după care era dusă înapoi în criptă; și se spunea că se făcea aceasta pentru că «Fecioara» dăduse naștere lui «Aion»“[505].

Obiceiul actual de a sărbători Nașterea pe 25 decembrie pare să fi fost instituit abia în 353 d.Hr. sau 354 d.Hr., la Roma, în vremea pontifului Liberiu, probabil pentru a absorbi sărbătoarea nașterii lui Mithra, ce avea loc în aceeași zi, din stânca-mamă. Deoarece, în secolele acelea, 25 decembrie marca solstițiul de iarnă: astfel încât Hristos, acum, ca și Mithra și împăratul Romei, să poată fi identificat cu soarele răsărit.[506] În felul acesta avem două mituri și două date ale Nașterii, 25 decembrie și 6 ianuarie, legate, pe de o parte, de lumea persană, iar, pe de altă parte, de lumea Egiptului antic.

Fuga în Egipt și masacrarea inocenților

Versiunea lui Matei continuă:

Iar după ce au plecat ei, iată îngerul Domnului i se arătă în vis lui Iosif, zicând: „Ridică-te, ia pruncul și pe maica sa și fugi în Egipt și stai acolo până când îți voi spune eu, fiindcă Irod vrea să caute pruncul ca să-l omoare“. Și ridicându-se Iosif, i-a luat în timpul nopții pe prunc și pe maica sa și a plecat în Egipt. Și au stat acolo până la moartea lui Irod, ca să se plinească cuvântul spus de Domnul prin profetul ce zice: „Din Egipt l-am chemat pe Fiul Meu“ [*Osea* 11.1].

Iar Irod, văzând că fusese amăgit de magi, s-a mâniat foarte și, trimițând, i-a ucis pe toți pruncii care erau în Betleem și-n toate hotarele lui, de doi ani și mai în jos, după timpul pe care îl aflase de la magi. Atunci s-a plinit cuvântul spus prin Ieremia profetul: „Glas în Rama s-a auzit, plângere și tânguire multă, Rahela-și plânge copiii și nu vrea să se mângâie, pentru că nu mai sunt“ [*Ieremia* 31.15].

După moartea lui Irod, iată îngerul Domnului i s-a arătat în vis lui Iosif, în Egipt, zicându-i: „Ridică-te, ia pruncul și pe maica sa și mergi în țara lui Israel, căci au murit cei ce căutau viața pruncului“. Iar el, ridicându-se, a luat pruncul și pe maica sa și a venit în țara lui Israel. Și auzind că Arhelau domnește în Iudeea, în locul lui Irod, tatăl său, s-a temut să meargă acolo și, luând poruncă prin vis, s-a dus în părțile Galileii. Și a venit și a locuit în orașul numit Nazaret, ca să se plinească ceea ce s-a spus prin profeți, că Nazarinean se va chema.[507]

Este interesant să comparăm această relatare despre răutatea regelui tiran cu o legendă evreiască despre nașterea lui Avraam, luată dintr-un Midraș târziu:

Nașterea lui Avraam fusese citită în stele de Nimrod; pentru că acest rege nelegiuit era un astrolog priceput, și i s-a arătat că în vremea lui se va naște un om care avea să se ridice împotriva lui, dând pe față triumfător minciuna religiei sale. Îngrozit de soarta pe care i-o prevesteau stelele, a trimis după prinții și guvernatorii săi și le-a cerut sfatul. Iar aceștia au spus: „Noi toți te sfătuim să ridici o casă mare, să pui strajă la intrare și să dai de veste în tot regatul ca toate femeile însărcinate să vină acolo împreună cu moașele lor, care vor rămâne cu ele până ce vor naște. Iar când unei femei îi vine sorocul și copilul se naște, datoria moașei va fi să-l omoare dacă este băiat. Dar dacă e fată, va fi ținută în viață, mama va primi daruri și veșminte de preț, iar un crainic va vesti: «Așa a fost răsplătită femeia care a adus pe lume o fată!»“

Regele a fost mulțumit de acest sfat și, vestind în tot regatul său, i-a chemat pe toți arhitecții și le-a cerut să-i construiască o casă mare, înaltă de 60 de coți și lată de 80. Iar când casa a fost terminată, a dat o a doua proclamație, prin care chema toate femeile însărcinate la casa aceea, unde aveau să rămână până le va veni sorocul. Au fost desemnați funcționari care să aducă femeile în casă, iar înăuntru și în jurul casei a pus străjeri, care să le împiedice pe femei să fugă. Mai mult, a trimis moașe în casă și le-a poruncit să ia copiii băieți de la mamele lor și să-i omoare. Dar dacă o femeie avea fată, ea trebuia să fie îmbrăcată în byssus, mătase și veșminte brodate și să fie purtată cu mari onoruri din casa detenției sale. Astfel, nu mai puțin de 70 000 de copii au fost uciși. Atunci îngerii au mers dinaintea lui Dumnezeu și au zis: „Nu vezi ce face păcătosul și

hulitorul Nimrod, fiul lui Canaan, care ucide atât de mulți copii nevinovați care nu au făcut niciun rău?“ Iar Dumnezeu a răspuns, zicând: „O, îngerii mei, știu ce se întâmplă și văd, căci nu dorm. Și cunosc lucrurile ascunse și pe cele descoperite, iar voi veți fi martori la ceea ce voi face acestui păcătos și hulitor, pentru că îmi voi întoarce mâna împotriva lui ca să-l pedepsesc“.

În vremea aceea, Terah s-a căsătorit cu mama lui Avraam, iar ea era însărcinată. Când trupul ei s-a mărit după trei luni de sarcină și s-a făcut palidă la față, Terah i-a spus: „Ce se întâmplă cu tine, soția mea, de ești așa palidă, iar corpul tău e atât de umflat?“ Răspunzând, ea a zis: „În fiecare an sufăr de această boală“. Dar Terah a insistat: „Să văd: mi se pare că ești însărcinată. Dacă-i așa, nu trebuie să încălcăm porunca zeului nostru Nimrod“. Când și-a trecut mâna peste corpul ei, s-a întâmplat un miracol. Pruncul s-a ridicat până sub sânii ei, iar Terah nu a simțit nimic cu mâinile lui. Și i-a zis soției sale: „Adevărat ai spus“ — și nimic nu s-a văzut până în ziua nașterii.

Când s-a apropiat sorocul, ea a părăsit orașul cu mare frică și a rătăcit spre deșert, mergând de-a lungul unei văi, până când a dat de o peșteră. S-a adăpostit în peșteră, iar a doua zi, apucând-o durerile facerii, a născut un fiu. Toată peștera s-a umplut de lumina feței copilului ca de splendoarea soarelui, iar mama s-a bucurat nespus de mult. Copilul pe care ea l-a născut era tatăl nostru Avraam.

Mama lui s-a plâns și i-a spus fiului ei: „Vai mie, te-am născut în vremea când Nimrod este rege. De dragul tău, 70 000 de copii au fost uciși, iar eu sunt îngrozită la gândul că va afla de existența ta și te va ucide. Mai bine să mori aici,

în peștera asta, decât să mi te vadă ochii mort la pieptul meu“. Și, luând haina cu care era îmbrăcată, a învelit copilul cu ea. După care l-a lăsat în peșteră, zicând: „Domnul fie cu tine, să nu te lase și să nu te părăsească nicicând“.

Așa că Avraam a rămas singur în peșteră, fără doică, și a început să plângă. Dumnezeu l-a trimis pe Gabriel să-i dea lapte să bea, iar îngerul l-a făcut să curgă din degetul mic de la mâna dreaptă a copilului, pe care acesta l-a supt până era de zece zile. După care s-a ridicat pe picioarele lui și a părăsit peștera...[508]

În India există o poveste asemănătoare despre îndrăgitul mântuitor Krișna, al cărui unchi îngrozitor, Kaṃsa, era regele tiran. Mama mântuitorului, Devakī, era de stirpe regală, fiind nepoata tiranului, iar când s-a căsătorit monarhul cel hain, a auzit o voce care îi spunea, în mod misterios, că al optulea fiu îl va ucide. Așa încât, i-a închis pe ea și pe soțul ei, nobilul Vasudeva, într-o închisoare bine păzită, unde le-a ucis primii șase copii de îndată ce s-au născut.

Pentru că în acele vremuri numeroși demoni, care au sedus femeile pământului prin diferite șiretlicuri, făcuseră să se nască în lume mulți tirani, dintre care Kaṃsa era cel mai mare. Iar greutatea tiraniei lor era de așa natură încât zeița Pământ, neputând suporta povara armatelor lor ce se războiau încontinuu, a luat înfățișarea unei vaci și, plângând amarnic, a apărut în fața zeilor să ceară ajutor, pe vârful muntelui cosmic. După care aceștia, împreună cu vaca, s-au dus pe țărmul Oceanului Cosmic, pe suprafața căruia Stăpânul Universului se odihnește pe șarpele nesfârșit Ananta, veșnic adormit, visând visul care este universul. Iar pe

țărmul Oceanului Cosmic, conducătorul zeilor adunați, Brahmā Creatorul, și-a plecat capul și s-a rugat la marea formă ce se profila în depărtare, pe suprafața apelor. „O, tu, mare Vișnu, care ai formă și nu ai formă, care ești deopotrivă unul și mai mulți; care auzi fără să ai urechi, vezi fără să ai ochi, știi totul și totuși nu te știe nimeni: ești centrul tuturor, protectorul tuturor lucrurilor, întru care se odihnește totul. Nu există nimic în afară de tine, Doamne, și nici nu va mai fi vreodată. Slavă ție, cel mai mare dintre cei mari, cel mai mic dintre cei mici, care prezent ești în toate. Uită-te la această sărmană zeiță Pământ, care vine acum la tine îngrozitor de oprimată!“

Odată încheiată rugăciunea, s-a auzit o voce profundă, puternică și totuși blândă și binevoitoare, ca bubuitul unui tunet îndepărtat, cerându-le tuturor să stea nemișcați, în timp ce forma strălucitoare adormită de culoarea unui lotus albastru, care se odihnea pe inelele șarpelui alb ca laptele, Ananta cel cu multe capete, și-a smuls două fire de păr, unul alb ca laptele și altul negru-albăstrui, pe care apoi le-a aruncat în aer.

Firul alb, de culoarea lui Ananta, s-a născut ca al șaptelea fiu al lui Devakī, salvatorul Balarāma, iar firul negru — ca al optulea fiu, Krișna cel negru. Dar soțul bunei doamne, Vasudeva, avea șapte soții, dintre care una fusese trimisă peste râul Jumna, într-un ținut cunoscut sub numele de Țara Vacii; iar când copilul Balarāma a fost conceput, acesta a fost transferat miraculos în pântecul ei, dincolo de râu, așa încât regele tiran a primit vestea că Devakī a avortat. Însă cel de-al optulea copil a reușit să crească acolo unde era, în pântecul mamei sale, care, în timp ce-l purta, a fost învăluită într-o asemenea lumină încât nimeni nu se putea uita la

ea. Iar zeii, invizibili pentru muritori, i-au adus mereu slavă din clipa în care Vișnu a pătruns în ființa ei sub forma lui Krișna.

În ziua nașterii sale, întregul univers a fost cuprins de bucurie. În acea zi, toți cei virtuoși au experimentat o nouă încântare; vânturile violente erau calme; și râurile curgeau liniștite. Murmurând, mările creau o muzică pe al cărei ritm dansau nimfele cerului. Iar la miezul nopții, norii, scoțând un sunet stins și plăcut, au revărsat o ploaie de flori pentru a întâmpina nașterea cu bucurie.

Dar când Vasudeva a văzut pruncul, care avea un ten luminos, albastru-închis, patru brațe și o buclă de păr alb pe piept, a exclamat îngrozit: „Te-ai născut! Dar, oh, Zeu suprem al tuturor zeilor, purtător de cochilie, disc și buzdugan, ai milă și ascunde forma ta cerească!“ Devakī, mama, s-a rugat și ea. Iar zeul, prin puterea amăgirii (*māya*), a luat forma unui nou-născut obișnuit.

Atunci Vasudeva a luat pruncul și a ieșit în grabă în noaptea ploioasă; căci, fermecate de puterea lui Vișnu, gărzile dormeau. Șarpele Cosmic cu multe capete l-a urmat îndeaproape, întinzându-și larg glugile albe deasupra capetelor celor doi, tată și fiu. Și când Vasudeva, traversând râul prin vad, se îndrepta spre malul celălalt, apele s-au liniștit, și așa a ajuns cu ușurință în Țara Vacii. Acolo a găsit din nou lumea adormită. Iar o femeie cumsecade, Yaśodā pe numele ei, cu care stătea a doua lui soție, tocmai născuse o fetiță. Vasudeva i-a schimbat pe cei doi copii, culcându-și fiul lângă mama adormită; așa încât, atunci când s-a trezit, femeia a descoperit cu încântare că născuse un băiat. Iar Vasudeva, luând celălalt copil, a traversat din nou râul și, fără să-l vadă nimeni nici la porțile orașului, nici la porțile închisorii, s-a întors alături de soția sa.

Când un strigăt al fetiței i-a trezit pe paznici, aceștia s-au dus să-l avertizeze pe tiran, care s-a năpustit imediat în încăpere și, smulgând copila de la pieptul mamei, a vrut să o izbească de o stâncă. Însă cea menită să-i fie victimă s-a înălțat în aer și s-a preschimbat într-o zeiță uriașă cu opt brațe, fiecare mânuind câte o armă redutabilă: arc, trident, săgeți, scut, sabie, cochilie, disc și buzdugan. Și, cu un hohot înfiorător, arătarea i-a strigat: „O, Kaṃsa, în zadar m-ai aruncat la pământ! Cel care te va ucide s-a născut deja!“ Era zeița Mahāmāyā, „Marea iluzie“, puterea de vis a lui Vișnu însuși, care susține lumea; căci atunci când zeul a intrat în pântecul lui Devakī, ea a intrat în pântecul lui Yaśodā, tocmai pentru această ispravă. Și, acoperită cu veșminte luminoase și numeroase ghirlande, podoabe și bijuterii superbe, în cântările de slavă ale duhurilor văzduhului și ale pământului, s-a înălțat la cer, disipându-se.[509]

Când vine vorba de miracole, India e întotdeauna pe primul loc. Textul pe care l-am rezumat aici face parte din *Bhāgavata Purāṇa,* o lucrare populară din secolul al X-lea d.Hr. — din care am extras, în *Mitologia orientală,* una dintre versiunile comparate acolo cu dansul în lumina lunii al lui Krișna și al Gopi.[510] Însă cultul lui Krișna este menționat mult mai devreme de trimisul grec la curtea lui Chandragupta Maurya, Megasthenes (300 î.Hr.), care îl compară pe zeul-erou hindus cu Herakles. Cele mai vechi consemnări ale faptelor sale se găsesc în epopeea *Mahābhārata* (cca 400 î.Hr.–400 d.Hr.) și în anexa ei, *Harivaṃśa* (secolul al VI-lea d.Hr.). Astfel, perioada de dezvoltare a legendei lui Krișna coincide aproximativ cu perioada dezvoltării iudaismului de după exil, Persia, grecii și, în cele din urmă, Roma contribuind la schimbul intercultural.

Fără îndoială, cele două mitologii sunt strâns legate între ele, dar cu mari diferențe în privința stilului și a implicațiilor. Legendele levantine au accentuat un argument sociologic, celebrându-și propriile culte și defăimându-le în același timp pe ale altora, în timp ce hindușii au dezvoltat o simbologie psihologică în esență, în care demonul-tiran semnifica nu o religie străină, ci orientarea unei minți blocate în ego și frica de moarte, în timp ce mântuitorul era manifestarea acelui spirit, dincolo de viață și de moarte, care este realitatea inerentă tuturor. Trecerea spre celălalt țărm, în Țara Vacii (gândiți-vă la motivul păstorilor cu turmele lor), denotă un transfer de accent de la orientarea eului, lumea regelui-tiran, spre aceea a realității ce se manifestă în întreaga natură, lumea marii zeițe Pământ, personificată încă din neoliticul timpuriu sub înfățișarea unei vaci. (*Cf.* Hathor în Egipt, egiptean [vezi *supra*, p. 71], sumeriana Ninhursag etc.)[511] Miturile sunt foarte asemănătoare; însă ar fi greșit să interpretăm unul în funcție de semnificația celuilalt. Sunt foarte apropiate, la un fir de păr, dar cu toate acestea sunt universuri separate.

Mai mult decât atât, sunt considerabil mai târzii decât legenda greacă a nașterii lui Zeus relatată în *Teogonia* lui Hesiod (cca 750 î.Hr.), unde se spune:

> *Rhea-mblânzită de Cronos* [soțul-fratele ei] *copiii cu*
> *faimă născut-a:*
> *Hestia, blânda Demeter, Hera-n sandale de aur,*
> *Hades cu trup viguros și inimă ne-nduplecată,*
> *Ce sub pământ locuiește, Poseidon, cutremurul lumii,*
> *Zeus cu minte-nțeleaptă, Părinte-ntre zei și-ntre oameni,*
> *Care întinsul pământ cu tunetul zguduie aprig.*
> *Dar i-înghițise pe rând, când se iveau câte unul,*

Lângă genunchii de tată, din pântecul mamei sfințite,
Cronos cu grijă, vreun altul din Uranizii cei vrednici
Cinstea regească să n-aibă-ntre zeii fără de moarte.
Căci profețitu-i-a Geea și înstelatul Uranos
Cât de puternic ar fi e scris în urzelile soartei.
Fi-va supus de-al său fiu, prin planul marelui Zeus
Fără de țintă copiii nu-și înghițea, ci viclene
Gânduri nutrea, pe când Rhea era de durere cernită
Când a simțit că va naște pe Zeus, părintele lumii,
Rhea rugat-a fierbinte Ceru-nstelat și pe Geea
Mult îndrăgiții părinți să chibzuiască-mpreună,
Nașterea scumpei odrasle cum s-o ascundă și astfel
Să pedepsească un tată nevrednic și crunt să-și răzbune
Fiii pe rând înghițiți de Cronos cu gânduri viclene.
Ruga iubitei lor fiice degrab' ascultând împliniră,
Împărtășindu-i îndată ce rânduise Destinul,
Și despre regele Cronos și despre Fiu-i mai aprig.
Ei au trimis-o spre Lyktos, bogata cetate din Creta,
Când era gata să nască pe fiul cel de pe urmă,
Marele Zeus; Pământul nemărginit îl primește,
Creta întinsă, la sânu-i bogat, cu drag îl hrănește.
Geea îl poartă întâi prin beznele nopții spre Lyktos,
Luându-l în mâinile sale, apoi îl ascunde cu grijă
În văgăuna scobită, din vremuri, sub sfintele-i coaste,
Sus pe Aigaios, semețul munte cu deasă pădure.
Rhea înfașă o piatră mai mare și-o înfățișează
Marelui Domn Uranid, al zeilor cel dintâi rege,
Care-nșfăcând-o în mâini, îndată în burtă o-nghite,
Nenorocitul în mintea-i nu bănuia că în schimbul
Pietrei rămâne-va Fiul teafăr, ne-nvins și puternic,
Care avea să-l înfrângă prin forța și brațele sale,
Rangul smulgându-i și fi-va nemuritorilor rege.
Deopotrivă gând aprig și trup strălucind de vigoare,
Regelui tânăr crescut-au. În urmă, scurgându-se anul,
Cu dibăcie-nșelat de Geea, prin sfaturi viclene,

Cronos cu gânduri ascunse, tot ce-nghițise vărsat-a
[Fiind biruit de-al său fiu prin forță și iscusință.]
Scuipă întâi bolovanul ce-l înghițise la urmă.
Zeus pe-ntinsul pământ o așază, în Pytho cea sfântă,
Lângă Parnesos în grotă, pildă să fie de-a pururi,
Semn pentru viitorime, uimire a celor vremelnici.
[Zeus, apoi, liberat-a din necruțătoarele lanțuri
Unchii paterni, Uranizii, pe care cu minte nebună
Propriul tată-i legase. Aceștia, drept mulțumire,
Tunetul i-au dăruit și trăsnetul, scânteietorul
Fulger de-asemeni, ascunse-nainte de Geea cea mare
Zeus în ele-având sprijin domnește-ntre zei și-ntre oameni.][512]

Mitul datează din mileniul Cretei și, înainte de aceasta, din vremea zeiței-pământ din neolitic și a fiului ei. Ne amintește, din Grecia de mai târziu, de nașterea lui Perseu, iar din legenda lui Zoroastru, de plângerea sufletului vacii. De fapt, ne amintește de nenumărate asemenea povești și episoade; prin urmare, având în vedere toate acestea, putem concluziona, pe scurt, că, odată cu artele neolitice ale agriculturii și vieții satului, în întreaga lume s-a răspândit o bogată tradiție mitologică din care, pretutindeni, au fost preluate elemente pentru modelarea miturilor eroului — cel al lui Quetzalcoatl în Mexic, al lui Osiris în Egipt, al lui Krișna și al lui Buddha în India sau al lui Avraam și al lui Hristos în Orientul Apropiat. Zoroastru, Buddha și Hristos par să fi fost personaje istorice. Dintre ceilalți, unii probabil că nu au fost. Dar indiferent dacă sunt personaje fictive sau istorice, numele și figurile eroilor lumii, mari și mici, acționează irezistibil ca niște magneți pentru acele filamente mitologice care plutesc peste tot în aer. Vorbind despre istoria Evangheliilor, profesorul Charles Guignebert, de la

Sorbona, afirmă că în cursul dezvoltării legendei creștine, „Iisus Nazarineanul a dispărut și a lăsat locul lui Hristos cel slăvit“[513]. Nu se putea altfel. În budism, biografia lui Gautama a fost transformată într-o viață supranaturală apelându-se la numeroase asemenea motive. Printr-un astfel de proces istoria se pierde; dar se și face istorie. Deoarece funcția unei asemenea construiri a mitului este de a interpreta sensul unei vieți, nu de a-i relata faptele, și de a oferi un model legendar care să inspire și să dea formă unor vieți, chiar și unor civilizații viitoare.

Și acum să analizăm câteva episoade mai semnificative ale legendei Omului care a fost Dumnezeu.

Botezul în apa Iordanului

De-a lungul secolelor s-a vorbit mult despre faptul că în Evanghelia după Marcu nu există nicio relatare nici despre Nașterea Fecioarei, nici despre copilăria Mântuitorului. Textul începe cu botezul său și coborârea asupra lui a Duhului Sfânt sub forma unui porumbel. Este o relatare cât se poate de concisă și simplă:

> Și în zilele acelea, Iisus a venit din Nazaretul Galileii și s-a botezat în Iordan de către Ioan. Și îndată, ieșind din apă, a văzut cerurile deschise și Duhul ca un porumbel pogorându-se peste el. Și glas s-a făcut din ceruri: „Tu ești Fiul meu cel iubit, întru tine am binevoit“[514].

Botezul este primul eveniment biografic menționat în toate cele trei Evanghelii sinoptice, dintre care versiunea lui Marcu, fiind prima dintre ele (cca 75 d.Hr.), a furnizat materialul din care au derivat celelalte două. Totuși, într-un text autorizat

al Evangheliei după Luca, glasul din ceruri nu spune „Tu ești Fiul meu cel iubit“, ci „Astăzi te-am născut“[515].

Acum, controversa asupra onoarei Mariei se bazează pe problema dacă Iisus a fost cu adevărat fiul lui Dumnezeu de la concepție sau a fost învestit cu misiunea sa divină doar în momentul botezului său de către Ioan. Se pare că istoricitatea lui Ioan Botezătorul nu poate fi negată. Istoricul evreu Josephus, aproape contemporan (cca 37–95 d.Hr.), afirmă că „Irod a poruncit ca el să fie ucis, deși era un om ales, care îi îndemna pe iudei să cultive virtutea și să fie drepți unul față de altul, arătându-și evlavia față de Dumnezeu prin intermediul botezului. Atunci botezul va fi pe placul Domnului, fiindcă el va fi folosit nu numai pentru iertarea păcatelor, ci și pentru curățirea trupului de murdărie, ca și cum sufletele ar fi fost purificate mai înainte prin dreptate“. Și mai departe: „Deoarece mulțimea se aduna de pretutindeni în jurul lui (așa de uimitoare era puterea de înrâurire a cuvintelor sale), Irod [adică Irod Antipa, care a guvernat Galileea și Peraia în perioada 4 î.Hr.–39 d.Hr.] s-a temut că prin marea lui autoritate asupra oamenilor, [Ioan] poate să-i ademenească pe supușii lui spre revoltă (căci ei erau în stare să facă orice le zicea dânsul). I s-a părut mai cuminte ca, mai înainte de-a vedea încotro se îndreptau lucrurile, să-l înlăture din drum, fără să mai aștepte ca schimbările să ia o întorsătură primejdioasă și abia după aceea să aibă remușcări, dându-și seama că era prea târziu să intervină. Datorită acestei suspiciuni, Irod l-a pus pe Ioan în lanțuri și l-a trimis la fortăreața Machaerus, spre a-l ucide“[516].

Evanghelia după Marcu vorbește despre tăierea capului lui Ioan Botezătorul în faimoasa poveste

despre dansul Salomeei.[517] Iar despre învățătura și botezul lui Ioan, în aceeași evanghelie se spune că

> Ioan boteza în pustie, propovăduind botezul pocăinței spre iertarea păcatelor. Și ieșeau spre el tot ținutul Iudeii și toți cei din Ierusalim și se botezau de către el în râul Iordan, mărturisindu-și păcatele.
>
> Și Ioan era îmbrăcat în haină de păr de cămilă, cu cingătoare de piele împrejurul mijlocului și se hrănea cu lăcuste și miere sălbatică. Și propovăduia, zicând: „Vine în urma mea cel ce este mai tare decât mine, căruia nu sunt vrednic, plecându-mă, să-i dezleg cureaua încălțămintelor. Eu v-am botezat cu apă, dar el vă va boteza cu Duh Sfânt"[518].

După cum am subliniat deja (vezi *supra*, pp. 280–281), locul în care Ioan își desfășura activitatea se afla la vreo 15 kilometri de comunitatea esenianã de la Qumran, unde o armată a Domnului înveșmântată în alb aștepta, veghea și se pregătea exact pentru Mesia prevestit de Ioan. De fapt, în acele zile și locuri exista o tensiune considerabilă legată de venirea iminentă a unui Mesia și a unei epoci mesianice. Însă Ioan nu era esenian, după cum se poate deduce atât din modul în care se îmbrăca, cât și din alimentația sa. Semăna mai degrabă cu Ilie, descris în Cartea Regilor ca fiind „un om păros și încins peste mijloc cu o curea"[519]. Iar ritualul botezului pe care îl propovăduia, indiferent de semnificația lui în acele zile, era un obicei străvechi provenit din orașul-templu sumerian Eridu, unde era venerat Ea, „Zeul apelor", al cărui simbol este al zecelea semn zodiacal, Capricornul (o creatură compozită cu cap de capră și corp de pește), în care soarele intră la solstițiul de iarnă pentru a renaște.

În perioada elenistică, Ea se numea *Oannes*, care în greacă este *Ioannes*, în latină *Johannes*, în ebraică *Yoḥanan* și în engleză *John*. Așa încât diverși savanți au sugerat că nu ar fi existat nicicând un Ioan sau un Iisus, ci doar un zeu al apei și un zeu al soarelui. Totuși cronica lui Josephus pare să garanteze existența lui Ioan;[520] așa încât am să-i las cititorului libertatea de a-și imagina cum a apărut Ioan atât după numele zeului, cât și după ritualul său.

Astfel, indiferent că îl considerăm un motiv mitologic sau un eveniment biografic, episodul botezului reprezintă trecerea irevocabilă a unui prag. În legenda lui Buddha, el corespunde lungului șir al vizitelor sale pe la pustnici și asceți, ultima fiind la cei cinci cerșetori care posteau pe malul râului Nairañjanā; după ce a stat la ei, viitorul Buddha s-a scăldat în apele râului și a plecat singur spre Copacul Iluminării.[521] În mod similar, Ioan Botezătorul și însoțitorii săi reprezintă ultimul orizont de înfăptuire a sfințeniei înainte de victoria Mântuitorului: ultimul avanpost, dincolo de care avea să înceapă aventura sa individuală, solitară. Așa cum viitorul Buddha, după ce i-a pus la încercare pe toți înțelepții din vremea lui, s-a scăldat în râul Nairañjanā și s-a dus singur la copacul său, tot așa a făcut și Iisus, jumătate de mileniu mai târziu: lăsând în urmă înțelepciunea Legii și învățăturile fariseilor, a ajuns la ultimul învățător al timpului său — și a trecut mai departe.

Așa cum am spus, în Evanghelia după Marcu, acest eveniment este primul relatat în legătură cu Mântuitorul: în textul respectiv nu se spune nimic despre Nașterea Fecioarei. Dar despre asta nu vorbesc nici Pavel sau Ioan — nici măcar Matei și Luca, exceptând cele două fragmente citate mai sus, care pot fi interpolări ulterioare. Mai mult decât atât,

în evangheliile lui Matei și Luca apar două genealogii destul de diferite, deși ambele texte arată că Iisus ar fi descendent al casei lui David prin Iosif.[522] Este destul de sigur că în cea mai veche etapă, strict evreiască, a dezvoltării legendei, ideea absolut neevreiască a nașterii unui erou de către un zeu nu a jucat niciun rol și că episodul botezului inițiatic în apa Iordanului trebuie să fi marcat începutul misiunii mesianice.

Ispitirea în deșert

După cuvintele „Tu ești Fiul meu cel iubit", Evanghelia lui Marcu continuă: „Și îndată Duhul l-a scos în pustie. Și a fost în pustie patruzeci de zile, fiind ispitit de Satana. Și era împreună cu fiarele, și îngerii îi slujeau"[523].

Matei și Luca amplifică această narațiune. Următorul fragment este din Luca:

> Iar Iisus, plin de Duhul Sfânt, s-a întors de la Iordan; și a fost dus de duhul în pustie timp de patruzeci de zile, ispitit fiind de diavolul. Și în acele zile el n-a mâncat nimic; și când ele s-au încheiat, el a flămânzit. Și i-a zis diavolul: „Dacă ești Fiul lui Dumnezeu, zi-i acestei pietre să se facă pâine". Și i-a răspuns Iisus: „Scris este că nu numai cu pâine va trăi omul [*Deuteronomul* 8.3]"[524].
>
> Și suindu-l diavolul pe un munte înalt, i-a arătat într-o clipă toate împărățiile lumii. Și i-a zis diavolul: „Ție îți voi da toată stăpânirea aceasta și slava lor, căci mie mi-a fost dată și eu o dau cui vreau. Așadar, dacă te vei închina înainte-mi, a ta va fi toată". Și, răspunzând, Iisus i-a zis: „Mergi înapoia mea, Satano, că scris este: Domnului

Dumnezeului tău să i te închini și numai lui să-i slujești [*Deuteronomul* 6.13]".

Și l-a dus în Ierusalim și l-a așezat pe aripa templului și i-a zis: „Dacă ești Fiul lui Dumnezeu, aruncă-te de aici jos, că scris este: îngerilor săi va porunci pentru tine, ca să te păzească; și ei te vor ridica pe mâini, ca nu cumva piciorul tău să ți-l izbești de piatră [*Psalmi* 91 (90).11–12]". Și, răspunzând, Iisus i-a zis: „S-a spus: Să nu-l ispitești pe Domnul, Dumnezeul tău [*Deuteronomul* 6.16]"[525]. Și diavolul, sfârșind toată ispita, s-a îndepărtat de la el, până la o vreme[526].

De remarcat că *Paradisul regăsit*, poemul epic al puritanului Milton, este dedicat episodului biruinței diavolului în deșertul minții; în schimb, un autor gotic sau un catolic din zilele noastre s-ar fi așteptat ca o lucrare cu un asemenea titlu să se ocupe de sacrificiul mântuitor al Crucii.

De asemenea, trebuie subliniată asemănarea — chiar dacă prin contrast — dintre ispitirea Mântuitorului lumii de către un diavol căruia îi fusese încredințată slava și autoritatea asupra împărățiilor lumii și cea a lui Buddha — Mântuitorul anterior al lumii — de către zeul iluziei universale al cărui nume este „Dorință și moarte". După ce a studiat toate învățăturile înțelepților și practicile asceților și după ce s-a îmbăiat în râul Nairañjanā, viitorul Buddha a ieșit din apă și s-a așezat pe mal. O fiică de cioban, mișcată și călăuzită de zei, i-a oferit un vas plin cu lapte pentru a-și reface trupul slăbit; apoi s-a dus singur spre Copacul Iluminării, sub care s-a așezat — și acolo i-a apărut creatorul iluziei universale.

Am relatat deja povestea în *Mitologia orientală*[527], așa încât n-am s-o reiau aici, însă vreau doar să

sugerez legătura ei cu scena ispitirii lui Hristos în pustie. Prima ispită a lui Buddha a fost dorința (*kāma*), iar a doua a fost frica, frica de moarte (*māra*), care corespund cauzelor principale ale iluziei recunoscute în școlile moderne de psihiatrie: dorința și agresivitatea, eros și thanatos.[528] Acestea sunt impulsurile fundamentale ale vieții, iar prin transcenderea lor Buddha s-a înălțat la un nivel de cunoaștere pe care iluzia lumii o împiedică — iar după ce a reușit acest lucru, și-a transmis învățătura timp de aproximativ cincizeci de ani.

În relatarea creștină, prima ispită a fost economică: mai întâi mănâncă, iar spiritul ai să-l cauți mai târziu — filosofia „mușchilor de la piață“ a lui Nietzsche: securitate, orientare mercantilă, determinism economic; în timp ce a doua ispită (potrivit lui Luca, a treia după Matei) a fost de natură politică: stăpânește lumea (bineînțeles, în numele lui Dumnezeu, ca întotdeauna în Levant) — obiectivul speranței mesianice a Vechiului Testament. Căci, ca să-l citez din nou pe profesorul Klausner (cu sublinierile lui obișnuite):

> Definiția credinței în Mesia este: *Speranța profetică de la sfârșitul acestui veac, în care un mare mântuitor, prin puterea și spiritul său, va aduce mântuire deplină, politică și spirituală, poporului lui Israel și, odată cu aceasta, fericire pământească și perfecțiune morală întregului neam omenesc.* [...] *În credința în Mesia a poporului lui Israel, elementul politic merge mână în mână cu cel etic, iar elementul naționalist cu cel universalist.* Creștinismul este cel care a încercat să elimine elementul politic și cel naționalist, păstrând doar latura etică și spirituală.[529]

În relatarea creștină a ispitirii avem tocmai echivalentul în termeni simbolici a acestei definiții

verbale demne de încredere a trecerii de la gândirea veterotestamentară la cea a Noului Testament. Și astfel, se pare că și în primele interpretări creștine ale epocii mesianice orientarea politico-economică fusese respinsă, realizându-se deschiderea către un universalism care nu era nici național, nici rasial. Nimeni nu poate spune cu certitudine dacă Hristos însuși a fost responsabil pentru toate acestea; în orice caz însă, este elementul esențial al Evangheliilor, definitoriu, de fapt, pentru creștinism, ca și pentru budism, ca religie universală (nu etnică, tribală, rasială sau națională).

Totuși pericolul a ceea ce dr. Jung a numit „inflație" îl constituie următoarea ispită, înălțarea minții mistice când crede că a depășit deja nivelul pământesc (*cf.* episodul cu Eol din *Odiseea* despre care am discutat mai sus, pp. 173–174). Purtat de Satan pe aripa templului, Fiul lui Dumnezeu, care tocmai învinsese cele două aspirații materiale numite de Schopenhauer ordinele existențiale „vegetal" și „animal", el este acum determinat să se creadă înger, fără nimic pământesc, fără greutate. Dar Hristos, Om Adevărat, dar și Dumnezeu Adevărat, este (ca să folosim un alt termen jungian) un simbol „unificator" sau „transcendent" ce arată calea de mijloc dintre contrarii, în acest caz dintre pământ și cer. Așa încât aflăm că, în loc să dispară în extaz, acest Fiu al Omului, precum și al lui Dumnezeu s-a întors în comunitatea sa pentru a-și transmite învățătura.

Învățătorul lumii

Din nou citățm din Marcu:

> După ce Ioan [Botezătorul] a fost întemnițat, Iisus a venit în Galileea, propovăduind Evanghelia

împărăției lui Dumnezeu și zicând: „Plinitu-s-a vremea și împărăția lui Dumnezeu s-a apropiat. Pocăiți-vă și credeți în Evanghelie!“ Și umblând pe lângă Marea Galileii, a văzut pe Simon și pe Andrei, fratele lui Simon, aruncându-și mrejele în mare, că erau pescari. Și le-a zis Iisus: „Veniți după mine și vă voi face să fiți pescari de oameni!“ Și lăsându-și de-ndată mrejele, au mers după el. Și mergând puțin mai departe, i-a văzut pe Iacob al lui Zevedeu și pe Ioan, fratele acestuia, care erau și ei în corabie, dregându-și mrejele. Și i-a chemat îndată. Iar ei, lăsându-l pe tatăl lor Zevedeu în corabie împreună cu lucrătorii, s-au dus după el. Și au venit în Capernaum. Și îndată intrând el sâmbăta în sinagogă, îi învăța. Și erau uimiți de învățătura lui, că el îi învăța ca unul care are putere, iar nu în felul cărturarilor.

Și era atunci în sinagoga lor un om cu duh necurat care striga tare, zicând: „Ce ai cu noi, Iisuse Nazarinene? Ai venit să ne pierzi? Te știm cine ești: Sfântul lui Dumnezeu“. Și Iisus l-a certat, zicând: „Taci și ieși din el!“ Și, scuturându-l duhul cel necurat și strigând cu glas mare, a ieșit din el. Și toți s-au înspăimântat, încât se întrebau între ei, zicând: „Ce este aceasta? Învățătură nouă și cu putere; că el și duhurilor necurate le poruncește, și ele i se supun“. Și îndată s-a răspândit vestea despre el pretutindeni, în tot ținutul Galileii.[530]

Privit cu detașare, înțeleptul itinerant din Galileea — care, împreună cu grupul său de ucenici, își transmite învățătura, face minuni și-i provoacă pe interpreții oficiali ai Legii — seamănă cu mulți alții care au existat atât înaintea lui, cât și după el: Buddha, numeroși învățători jainiști, Ilie și Elisei,

Pitagora, Parmenide, Apollonios din Tyana. Iar minunile sale, în special, sugerează figura arhetipală a făcătorului de minuni din Orient. Într-adevăr, o serie de astfel de personaje sunt menționate și în Noul Testament: Simon Magul din Samaria (*Fapte* 8.9–24), Bariisus și Elimas vrăjitorul (*Fapte* 13.6–12); în Efes, cei șapte fii ai marelui preot evreu Sceva (*Fapte* 19.13–20), iar în Cezarea, profetul Agab (*Fapte* 21.10–11). Biserica a acordat o mare importanță miracolelor lui Hristos; cu toate acestea nu putem să nu ne minunăm că oameni inteligenți au presupus cândva că asemenea semne oculte ar putea constitui dovada, sau chiar avantajul, unei religii înalte; deoarece, după cum a observat profesorul Guignebert,

> Toate religiile care au tânjit să aibă minunile lor, *aceleași* miracole, le-au avut; în schimb, toate și-au dovedit în egală măsură neputința de a produce altfel de miracole. Savantul lipsit de prejudecăți nu este surprins de acest lucru, deoarece știe că aceleași cauze produc peste tot aceleași efecte. Însă ciudat este că nici credinciosul nu e surprins. Pur și simplu, insistă că [...] miracolele *lui* sunt singurele autentice; celelalte sunt simple aparențe, născociri, înșelăciuni, fapte neînțelese sau vrăjitorie.[531]

Privită mai îndeaproape însă, în contextul tradiției sale, evanghelia Nazarineanului prezintă două inovații profunde. Prima a trebuit să fie reinterpretată când promisiunea sa nu s-a împlinit — totuși, până în ziua de azi, ea hrănește principala așteptare mitologică a credinciosului; în timp ce a doua a dat lumii creștine caracterul său etic și spiritual, diferit de cel clerical și sacramental.

Pentru că deja în prima proclamare a Veștii Bune care s-a păstrat, Iisus anunțase că împărăția lui Dumnezeu este aproape; iar de-a lungul primului secol al Bisericii, această proclamare a fost interpretată literal, în termeni istorici, apocaliptici: de pildă, în epistola lui Pavel către romani — „Și aceasta întrucât cunoașteți timpul; că de-acum e ceasul să vă treziți din somn; că mântuirea este acum mai aproape de noi decât în clipa când am crezut. Noaptea-i pe sfârșite, apropiatu-s-a ziua“[532]. Sosise Ziua lui Mesia, prevăzută de esenieni.

Cu toate acestea, spre deosebire de așteptările și previziunile esenienilor, spre deosebire chiar și de Ioan Botezătorul, Mesia însuși nu a fost nici moralist, nici ascet în sensul obișnuit al termenilor. Cu diverse ocazii, a încălcat deliberat regulile Legii mozaice, declarând: „Sâmbăta a fost făcută pentru om, iar nu omul pentru sâmbătă; așa că Fiul Omului este Domn și al sâmbetei“[533]; și iarăși: „Nimeni nu pune vin nou în burdufuri vechi; altfel, vinul nou sparge burdufurile și vinul se varsă și burdufurile se strică; ci vinul nou trebuie pus în burdufuri noi“[534]. Iar când i s-a reproșat că a stat și a mâncat cu păcătoșii, el a răspuns: „Nu pe cei drepți, ci pe cei păcătoși am venit să-i chem la pocăință“[535]. În plus, ceea ce îl deosebește cel mai mult de esenieni, cu ideea lor de puritate, este faptul că, în timp ce membrii comunității de la Qumran, în veșmintele lor albe, propovăduiseră dragostea pentru fiii luminii, dar ura pentru fiii întunericului, Iisus a spus: „Iubiți pe vrăjmașii voștri“[536]. Iar când unul dintre cărturari l-a întrebat: „Care poruncă este întâia dintre toate?“, el a răspuns: „Întâia este: «Ascultă, Israele, Domnul Dumnezeul nostru este singurul Domn; și: să iubești pe Domnul Dumnezeul tău din toată inima ta, din tot sufletul tău, din tot cugetul tău și din toată

puterea ta» [*Deuteronomul* 6.4]. Iar a doua este aceasta: «Să iubești pe aproapele tău ca pe tine însuți» [*Leviticul* 19.18]. Altă poruncă mai mare decât aceasta nu este“[537].

Puterea cheilor

Citim în Evanghelia după Matei:

> Și venind Iisus în părțile Cezareii lui Filip, i-a întrebat pe ucenicii săi, zicând: „Cine zic oamenii că sunt eu, Fiul Omului?“ Iar ei au răspuns: „Unii, Ioan Botezătorul; alții, Ilie; alții, Ieremia sau unul dintre profeți“. Și le-a zis: „Dar voi, voi cine ziceți că sunt?“ Răspunzând Simon Petru, a zis: „Tu ești Hristosul, Fiul lui Dumnezeu-Cel-Viu!“ Iar Iisus, răspunzând, i-a zis: „Fericit ești, Simone, fiul lui Iona, că nu trup și sânge ți-au descoperit aceasta, ci Tatăl meu cel din ceruri. Și eu îți spun ție că tu ești Petru și pe această piatră voi zidi biserica mea și porțile iadului nu o vor birui. Și-ți voi da cheile împărăției cerurilor, și orice vei lega pe pământ va fi legat și în ceruri, și orice vei dezlega pe pământ va fi dezlegat și în ceruri“. Atunci le-a poruncit ucenicilor să nu spună nimănui că el este Hristosul.
>
> De atunci a început Iisus să le arate ucenicilor săi că el trebuie să meargă la Ierusalim și să pătimească multe de la bătrâni și de la arhierei și de la cărturari și să fie omorât și a treia zi să învie. Și Petru, luându-l deoparte, a început să-l dojenească, zicându-i: „Fie-ți milă de tine, Doamne! Asta să nu ți se întâmple!“ Iar el, întorcându-se, i-a zis lui Petru: „Mergi înapoia mea, Satano! Piatră de poticnire-mi ești, că nu le cugeți pe cele ale lui Dumnezeu, ci pe cele ale oamenilor!“[538]

În viața și legenda lui Buddha există o relație similară ambivalentă între Învățătorul Lumii și iubitul său slujitor Ānanda, care, ca și Petru, deși nu a înțeles niciodată pe deplin chestiunile spirituale, a fost numit șef al bisericii. Observăm că, în legenda creștină de mai târziu, Petru nu este plasat în sanctuarul ceresc, ci păzește poarta; de aceea, s-ar putea presupune că turma pe care o are în grijă, oamenii buni ai bisericii a cărei piatră de temelie este, ar trebui să fie și ei afară. Într-adevăr, în turma de credincioși budiști, unde slujirea clerului reprezintă doar o păstorire pregătitoare a oilor bune în *vederea* unei experiențe pe care, în cele din urmă, fiecare trebuie să o aibă în tăcerea propriei inimi, acesta este sensul umanității stânjenitoare, descrisă cu tandrețe, a lui Ānanda; și se poate crede că și în scrierile evangheliștilor s-ar putea să fi existat o implicație similară în descrierea pe care i-o fac lui Petru ca un bun ucenic — fără îndoială, unul foarte bun —, devotat, loial și credincios învățătorului său, oarecum lipsit de intuiția necesară pentru a trece de ultima poartă, spre înțelegerea supremă.

Ultima zi

> Iar făcându-se seară [prima zi a Sărbătorii azimelor, când se jertfea mielul pascal], Iisus a venit cu cei doisprezece. Și pe când ședeau la masă și mâncau, Iisus a zis: „Adevăr vă grăiesc că unul dintre voi, care mănâncă împreună cu mine, mă va vinde". Ei au început să se întristeze și să-i zică unul câte unul: „Nu cumva sunt eu?..." Iar el le-a zis: „Unul din cei doisprezece, care întinge cu mine în blid. Că Fiul Omului merge cum este scris despre el; dar vai acelui om prin care Fiul Omului este vândut! Bine era de omul acela dacă nu s-ar fi născut!" Și pe când mâncau, Iisus a luat pâine

și, binecuvântând, a frânt și le-a dat și a zis: „Luați, mâncați, acesta este trupul meu“. Și luând paharul, mulțumind, le-a dat și au băut din el toți; și le-a zis: „Acesta este sângele meu, al Legii celei noi, carele pentru mulți se varsă. Adevăr vă grăiesc că de acum nu voi mai bea din rodul viței până în ziua aceea când îl voi bea, nou, întru împărăția lui Dumnezeu“.

Și după ce au cântat imnuri, au ieșit la Muntele Măslinilor. Și le-a zis Iisus: „În această noapte toți vă veți poticni, că scris este: Bate-voi păstorul și se vor risipi oile [*Zaharia* 13.7]; dar după ce voi învia, voi merge mai înainte de voi în Galileea“. Iar Petru i-a zis: „Chiar dacă toți se vor poticni, eu unul, nu!“ Și i-a zis Iisus: „Adevăr îți grăiesc că astăzi, în noaptea aceasta, mai înainte de a cânta cocoșul de două ori, tu de trei ori te vei fi lepădat de mine“. El însă spunea cu mai mare stăruință: „Și de-ar fi să mor cu tine, nu te voi tăgădui!...“ Și tot așa spuneau toți.

Și au venit într-un loc al cărui nume este Ghetsimani și le-a zis ucenicilor săi: „Ședeți aici până ce mă voi ruga“. Și i-a luat cu el pe Petru și pe Iacob și pe Ioan; și a început a se tulbura și a se mâhni și le-a zis: „Întristat de moarte îmi este sufletul... Rămâneți aici și privegheați“. Și mergând puțin mai înainte, a căzut cu fața la pământ și se ruga ca, de este cu putință, ceasul acela să treacă pe-alături de el. Și zicea: „Avva, Părinte, toate-ți sunt cu putință. Depărtează paharul acesta de la mine!... Dar fie nu ce voiesc eu, ci ce voiești tu!“ Și a venit și i-a găsit dormind și i-a zis lui Petru: „Simone, dormi? Un ceas n-ai fost în stare să priveghezi?... Privegheați și vă rugați, ca să nu intrați în ispită. Că duhul este osârduitor, dar trupul neputincios“. Și mergând

iarăși, s-a rugat spunând același cuvânt. Și din nou venind, i-a găsit dormind; că ochii le erau îngreuiați; și nu știau ce să-i răspundă. Și a venit a treia oară și le-a zis: „De-acum dormiți și odihniți-vă!... Destul! A sosit ceasul. Iată, Fiul Omului este dat în mâinile păcătoșilor. Sculați-vă să mergem. Iată, s-a apropiat cel care m-a vândut“.

Și îndată, în timp ce el încă vorbea, a venit Iuda Iscarioteanul, unul din cei doisprezece, și cu el o gloată cu săbii și cu ciomege, de la arhierei, de la cărturari și de la bătrâni. Iar trădătorul le dăduse semn, zicând: „Cel pe care-l voi săruta, acela este. Prindeți-l și duceți-l sub pază“. Și venind îndată și apropiindu-se de el, i-a zis: „Învățătorule!...“ Și l-a sărutat. Iar ei au pus mâna pe el și l-au prins. Unul dintre cei care stăteau pe lângă el, scoțând sabia, a lovit-o pe sluga arhiereului și i-a tăiat urechea. Și răspunzând, Iisus le-a zis: „Ca la un tâlhar ați ieșit, cu săbii și ciomege, ca să mă prindeți. În fiecare zi eram la voi în templu, învățând, și nu m-ați prins. Dar acestea sunt ca să se plinească Scripturile“. Atunci, părăsindu-l, toți au fugit.

Iar un tânăr mergea după el, învelit într-un cearșaf pe trupul gol; și l-au prins, dar el, lăsând cearșaful, a fugit gol.

Și l-au dus pe Iisus la arhiereu; și s-au adunat toți arhiereii și bătrânii și cărturarii. Iar Petru, de departe, a mers după el până înlăuntru, în curtea arhiereului; și ședea cu slugile, încălzindu-se la foc. Arhiereii și tot sinedriul căutau mărturie împotriva lui Iisus, ca să-l omoare, dar nu găseau. Că mulți mărturiseau mincinos împotriva lui, dar mărturiile nu se potriveau. Și ridicându-se unii, au dat mărturie mincinoasă împotriva lui, zicând:

„Noi l-am auzit spunând așa: «Voi dărâma acest templu făcut de mână și în trei zile voi clădi altul, nefăcut de mână»“. Dar nici așa, mărturia lor nu era la fel. Și sculându-se arhiereul în mijloc, l-a întrebat pe Iisus, zicând: „Nimic nu răspunzi la tot ce mărturisesc aceștia împotriva ta?“ Iar el tăcea și nu răspundea nimic. Iarăși l-a întrebat arhiereul și i-a zis: „Ești tu Hristosul, fiul Celui-Binecuvântat?“ Iar Iisus i-a zis: „Eu sunt, și-l veți vedea pe Fiul Omului șezând de-a dreapta Puterii și venind pe norii cerului“. Iar arhiereul, sfâșiindu-și hainele, a zis: „Ce trebuință mai avem de martori? Ați auzit blasfemia! Ce părere aveți?...“ Iar ei toți au judecat că vrednic e de moarte. Și au început unii să-l scuipe și să-i acopere fața și să-l bată cu pumnii și să-i zică: „Profețește!...“ Și slugile îl băteau cu palmele peste obraz.

Și pe când Petru era jos în curte, a venit una dintre slujnicele arhiereului și văzându-l pe Petru încălzindu-se, s-a uitat la el și i-a zis: „Și tu erai cu Iisus Nazarineanul!“ El însă a tăgăduit, zicând: „Nici că știu, nici că înțeleg ce spui“. Și a ieșit afară în fața curții; și a cântat cocoșul. Iar slujnica, văzându-l, a început iarăși să le spună celor de față că și acesta este dintre ei. Iar el din nou a tăgăduit. Și după puțin timp, cei de față i-au zis iarăși lui Petru: „Cu adevărat ești dintre ei, că ești galileean și graiu-ți este asemănător“. Iar el a început să se blesteme și să se jure: „Nu-l cunosc pe omul acesta de care-mi vorbiți...“ Și îndată cocoșul a cântat a doua oară. Și Petru și-a adus aminte de cuvântul pe care i-l spusese Iisus: „Înainte de a cânta cocoșul de două ori, tu de trei ori te vei fi lepădat de mine“. Și a-nceput să plângă.

Și, dimineața, arhiereii au ținut de-ndată sfat cu bătrânii, cu cărturarii și cu tot sinedriul; și după ce l-au legat pe Iisus, l-au dus și i l-au predat lui Pilat. Și Pilat l-a întrebat: „Tu ești împăratul iudeilor?“ Iar el, răspunzându-i, a rostit: „Tu o spui“. Și arhiereii îl învinuiau de multe. Și Pilat l-a întrebat, zicând: „Nu răspunzi nimic? Vezi câte spun ei împotriva ta“. Dar Iisus n-a mai răspuns nimic, așa încât Pilat se mira. Iar de sărbătoarea Paștilor el le elibera un întemnițat pe care-l cereau ei. Și era unul cu numele Baraba, închis împreună cu niște răsculați care în răscoală săvârșiseră omor. Și mulțimea, strigând, a început să-i ceară lui Pilat să facă așa cum întotdeauna făcea pentru ei. Iar Pilat le-a răspuns, zicând: „Vreți să vă eliberez pe împăratul iudeilor?“ Fiindcă știa că din invidie i-l dăduseră arhiereii în mână. Dar arhiereii au atâtat mulțimea, ca mai degrabă să le elibereze pe Baraba. Iar Pilat, răspunzând iarăși, le-a zis: „Ce vreți să fac cu cel despre care ziceți că e împăratul iudeilor?“ Ei iarăși au strigat: „Răstignește-l!“ Iar Pilat le-a zis: „Dar ce rău a făcut?“ Iar ei mai tare strigau: „Răstignește-l!“ Și Pilat, vrând să facă pe voia mulțimii, le-a eliberat pe Baraba; iar pe Iisus, după ce l-a biciuit, l-a dat să fie răstignit.

Iar ostașii l-au dus înlăuntrul curții, adică în pretoriu, și au adunat toată cohorta și l-au îmbrăcat în purpură; și împletind o cunună de spini, i-au pus-o pe cap. Și au început să i se închine, zicând: „Bucură-te, împăratul iudeilor!...“ Și-l băteau peste cap cu o trestie și-l scuipau și, punându-i-se în genunchi, i se închinau. Și după ce l-au batjocorit, l-au dezbrăcat de purpură și l-au îmbrăcat cu hainele lui. Și l-au dus afară ca să-

l răstignească. Și au silit pe un trecător care venea din țarină, pe Simon Cireneul, tatăl lui Alexandru și al lui Ruf, să-i ducă crucea. Și l-au dus la locul Golgota, care se tâlcuiește Locul Căpățânii. Și i-au dat să bea vin amestecat cu smirnă, dar el n-a luat. Și l-au răstignit și și-au împărțit hainele lui, aruncând sorți pe ele, care ce să ia. Și era ceasul al treilea când l-au răstignit. Și vina lui era scrisă deasupra: împăratul iudeilor. Și împreună cu el au răstignit doi tâlhari, unul de-a dreapta lui și altul de-a stânga. Și s-a plinit Scriptura care zice: Și cu cei fără de lege a fost socotit. Iar cei care treceau pe-acolo îl defăimau clătinându-și capetele și zicând: „Huo! Tu, cel ce dărâmi templul și-n trei zile îl zidești, mântuiește-te pe tine însuți coborându-te de pe cruce!“ Tot așa și arhiereii, batjocorindu-l între ei împreună cu cărturarii, ziceau: „Pe alții i-a mântuit, dar pe sine nu poate să se mântuiască; Hristos, regele lui Israel, coboară-te acum de pe cruce, ca să vedem și să credem...“ Și-l ocărau și cei răstigniți împreună cu el.

Iar când a fost ceasul al șaselea, întuneric s-a făcut peste tot pământul până la ceasul al nouălea. Și la al nouălea ceas a strigat Iisus cu glas mare: „*Eloi, Eloi, lama sabahtani?*“, care se tălmăcește: „Dumnezeul Meu, Dumnezeul Meu, de ce m-ai părăsit?“ Și auzind unii din cei ce stăteau acolo, ziceau: „Vezi, îl strigă pe Ilie...“ Și alergând unul, a umplut cu oțet un burete și l-a pus într-o trestie și i-a dat să bea, zicând: „Lăsați să vedem dacă vine Ilie să-l coboare...“ Iar Iisus, strigând cu glas mare, și-a dat duhul.

Și catapeteasma templului s-a sfâșiat în două, de sus până jos. Iar sutașul care stătea în fața lui, văzând că el cu un astfel de strigăt și-a dat duhul,

a zis: „Cu adevărat, Fiul lui Dumnezeu a fost Omul acesta!“

Și erau și femei care priveau de departe, între care și Maria Magdalena, Maria, mama lui Iacob cel Mic și a lui Iosif, și Salomeea, care îl urmau și-i slujeau pe când el era în Galileea, și altele multe care se suiseră cu el în Ierusalim. Și, făcându-se seară, de vreme ce era vineri, care este înaintea sâmbetei, a venit Iosif, cel din Arimateea, sfetnic cu bun chip, care aștepta și el împărăția lui Dumnezeu; și, îndrăznind, a intrat la Pilat și a cerut trupul lui Iisus. Iar Pilat s-a mirat că a și murit; și chemând sutașul, l-a întrebat dacă a murit de mult. Și aflând de la sutaș, i-a dăruit lui Iosif trupul mort. Și Iosif, cumpărând giulgiu și coborându-l de pe cruce, l-a înfășurat în giulgiu și l-a pus într-un mormânt care era săpat în stâncă; și a prăvălit o piatră la ușa mormântului. Iar Maria Magdalena și Maria, mama lui Iosif, priveau unde l-au pus.

Și de-ndată ce a trecut ziua sâmbetei, Maria Magdalena, Maria, mama lui Iacob, și Salomeea au cumpărat miresme, ca să vină să-l ungă. Și foarte de dimineață, în prima zi a săptămânii, au venit la mormânt în răsăritul soarelui și-și spuneau între ele: „Cine ne va prăvăli nouă piatra de la ușa mormântului?“ Dar, ridicându-și ochii, au văzut că piatra, care era foarte mare, fusese răsturnată. Și intrând în mormânt, au văzut un tânăr șezând în partea dreaptă, îmbrăcat în veșmânt alb; și s-au înspăimântat. Dar el le-a zis: „Nu vă-nspăimântați! Pe Iisus Nazarineanul îl căutați, pe cel răstignit. A înviat! Nu este aici. Iată locul unde l-au pus. Mergeți însă și spuneți-le ucenicilor săi și lui Petru că va merge mai înainte de voi în Galileea; acolo îl veți vedea, așa cum v-a

spus“. Și, ieșind, au fugit de la mormânt, că de tremur erau cuprinse și de uimire; și n-au spus nimănui nimic, fiindcă se temeau.[539]

V. Hristosul iluzoriu

Corectă sau nu în privința detaliilor biografice, este limpede că emoționanta legendă a lui Hristos răstignit și înviat a fost potrivită pentru a conferi autenticitate și umanitate și pentru a stârni entuziasmul față de vechile motive ale îndrăgitelor cicluri ale lui Tammuz, Adonis și Osiris. Într-adevăr, acele mituri timpurii, prezente în tot Estul Mediteranei, creaseră mediul favorabil în care legenda creștină s-a dezvoltat și s-a răspândit atât de rapid. În aceleași timp însă, mitologiile păgâne și cultele lor treceau ele însele printr-o fază de prefaceri. Conceptul elenistic de „umanitate“ în ansamblu, transcendând orice formă rasială, națională, tribală și sectară, acționa peste tot ca o forță interculturală de fertilizare a cultelor. Iar trecerea masivă la dominația populațiilor cosmopolite asupra celor rurale transformase, cu secole în urmă, vechile și îndrăgitele divinități ale zonei rurale în îndrumători spirituali personali, eficienți din punct de vedere psihologic, prezenți în ritualurile de inițiere atât ale membrilor elitei, cât și ale oamenilor de rând. Mai mult, asocierea generală a gândirii mistice și filosofice cu simbolurile religioase a făcut posibilă, pretutindeni, trecerea de la o formă de comunicare la alta, de la noi definiții verbale la noi combinații iconografice și invers. Au intervenit și unele influențe din India, datând din vremea misiunilor budiste ale lui Aśoka (268–232 î.Hr.).[540] Prin urmare s-a produs înmulțirea

extraordinară a cultelor, la fel și a miturilor. Iar într-o asemenea atmosferă era inevitabil ca imaginea mântuitorului creștinilor să fie pusă în pericol, nu numai prin contaminarea de către păgâni, dar și prin absorbția sa, într-un fel sau altul, în cultele păgâne conexe.

Deja în una dintre ultimele epistole ale lui Pavel, expediată de la Roma, în jurul anilor 61–64 d.Hr., pentru comunitatea recent înființată la Colose (Asia Mică), este menționată o erezie gnostică populară în rândul tinerei congregații. „Luați aminte", își avertiza el turma îndepărtată,

> ca nu cumva cineva să facă din voi o pradă prin filosofie și prin deșartă înșelăciune din predania omenească, după stihiile lumii și nu după Hristos. [...] biruit-a el Începătoriile și Stăpâniile, dezbrăcându-le și dându-le-n priveliște. [...] Nimeni să nu vă lipsească de răsplată prin „smerenie-de-bunăvoie" sau prin „slujire-de-îngeri", vârându-se el în cele ce n-a văzut și-n zadar semețindu-se cu mintea lui cea trupească în loc să se țină strâns de Capul din care întregul trup — prin încheieturi și legături hrănindu-se și întocmindu-se — crește prin creșterea lui Dumnezeu. [...] Prin urmare ucideți mădularele voastre cele pământești: desfrânarea, necurăția, patima, pofta cea rea și lăcomia — care este închinare la idoli —, din pricina cărora vine mânia lui Dumnezeu peste fiii neascultării, întru care și voi ați umblat odinioară, pe când trăiați în ele. Acum însă și voi pe toate să le lepădați.[541]

Până de curând nu erau cunoscute învățăturile efective ale sectelor creștine gnostice care au înflorit în primele secole în tot Imperiul Roman; deoarece, odată cu victoria Bisericii Ortodoxe în secolele al IV-

lea și al V-lea d.Hr., scrierile, învățătorii și învățăturile interzise au dispărut. Informațiile noastre despre ele ne-au parvenit doar de la dușmanii lor, Părinții Bisericii; în special, de la Iustin Martirul și Irineu (secolul al II-lea), Clement Alexandrinul (sfârșitul secolului al II-lea și începutul secolului al III-lea), Hipolit († cca 230) și Epifanie (cca 315–402). Prin urmare descoperirea vasului de lut dezgropat (în 1945) în apropiere de Nag Hammadi, în Egiptul de Sus, conținând 48 de lucrări gnostice copte însumând mai bine de 700 de pagini s-a dovedit la fel de importantă ca găsirea Manuscriselor de la Marea Moartă. Majoritatea se află acum la Muzeul Copt din Cairo. Unul a ajuns în 1952 la Institutul Jung din Zürich. Se întocmesc în continuare ediții și traduceri, dar mai rămân multe de publicat, iar oamenii de știință din următorul deceniu vor ajunge la o mult mai bună înțelegere a gnosticismului față de ceea ce se știe astăzi. Cu toate acestea s-au stabilit deja anumite principii și teme principale ale mișcării.

În 1896, când Muzeul din Berlin a achiziționat un codice de papirus datând cam din aceeași perioadă cu textele de la Nag Hammadi, au ieșit la iveală trei lucrări gnostice importante: „Sophia (Înțelepciunea) lui Iisus Hristos“, „Apocrifa lui Ioan“ și „Evanghelia Mariei“. Informații au fost oferite și de o achiziție făcută în 1785 de British Museum, cunoscută acum sub numele de *Pistis Sophia,* ale cărei traduceri au început să apară la mijlocul anilor 1850. Și, în sfârșit, la Sinodul de la Niceea din 325, a fost citită cu voce tare (parțial) și condamnată oficial o lucrare frecvent citată, conținând un amestec de tradiții gnostice și ortodoxe, cunoscută sub numele de „Faptele lui Ioan“ și atribuită presupusului autor al celei de-a patra Evanghelii. Când studiem materialul în lumina

a ceea ce știm astăzi, atât datorită marii descoperiri de la Nag Hammadi, cât și a analizei contemporane a doctrinelor docetice ale budismului Mahāyāna (a cărui dezvoltare și înflorire coincid tocmai cu perioada de apogeu a mișcării gnostice), putem aprecia mai bine modul lor de gândire.

De exemplu, în „Faptele lui Ioan“ găsim următoarea versiune uimitoare a scenei în care Hristos își cheamă apostolii pe Marea Galileei. Mesia tocmai se întorsese după postul său de patruzeci de zile în deșert și după victoria asupra Satanei. Ioan și Iacob sunt în barca lor și pescuiesc. Hristos apare pe mal. Iar Ioan relatează, probabil, episodul:

> Căci, după ce i-a ales pe Petru și pe Andrei, care erau frați, a venit la mine și la fratele meu Iacob și a zis: „Am nevoie de voi, veniți cu mine“. Iar fratele meu, auzind asta, mi-a zis: „Ioane, ce vrea copilul acela care este pe mal, acolo, și ne cheamă?“ „Care copil?“ am întrebat eu. Iar el a zis din nou: „Cel care ne face semn“. La care eu i-am spus: „Cred că am scrutat îndelung marea, frate Iacob, că nu vezi bine. Nu vezi că acolo-i un bărbat care stă în picioare, drăguț, plăcut și prietenos?“ Dar el a răspuns: „Pe el, frate, nu-l văd. Dar hai să mergem să vedem ce vrea“.
>
> Și așa, după ce am tras barca la țărm, l-am văzut, iar el ne-a ajutat să o legăm; iar când am plecat, cu gând să-l urmăm, mi s-a părut oarecum chel, dar cu o barbă deasă și lungă, însă lui Iacob i-a părut un tânăr căruia începea să-i dea tuleiele. Așa că stăteam acolo amândoi, uluiți, întrebându-ne ce ar putea să însemne ceea ce văzusem. Și pe măsură ce îl urmăream, încetul cu încetul, nedumerirea creștea din ce în ce mai mult. De fapt, în ceea ce mă privea, chestiunea a devenit și mai ciudată: am încercat să-l privesc pe ascuns și

nu l-am văzut niciodată clipind, ci ochii lui erau mereu deschiși. Și de multe ori mi se părea un om mic și urât, dar alteori îmi părea înalt până la cer. În plus, mai era o ciudățenie la el: când ne așezam să mâncăm, mă strângea la pieptul lui, care îmi părea uneori moale și tandru, dar alteori tare ca piatra. [...]

Și să vă mai spun o minune, fraților: uneori, când îl atingeam, dădeam de un trup material, solid, dar alteori, când îl atingeam, substanța era imaterială, de parcă n-ar fi existat deloc. Iar dacă uneori era invitat de vreun fariseu și accepta invitația, noi îl însoțeam; și fiecăruia dintre noi i se punea dinainte câte o jimblă de către cei la care mâncam; și primea și el una. Dar el și-o binecuvânta pe a lui, după care ne-o împărțea nouă. Și cu bucățica aceea cu toții ne simțeam sătui, iar pâinile noastre rămâneau neatinse, astfel încât cei care-l invitaseră rămâneau surprinși. Și de multe ori când mergeam cu el, voiam să-i văd urmele pașilor pe pământ, căci parcă plutea deasupra pământului — nu le-am văzut niciodată.

Iar aceste lucruri vi le spun, fraților, ca să vă încurajez credința în el; pentru că, deocamdată, trebuie să păstrăm tăcerea cu privire la lucrările sale mărețe și minunate, pentru că ele sunt de nedescris și, poate, nici nu pot fi rostite sau auzite.[542]

Termenul „docetism“ (din grecescul δοκεῖν — *dokeĩn*, „a părea“) denotă concepția despre Mântuitor potrivit căreia trupul lui Hristos, așa cum era văzut de oameni, era o simplă înfățișare, realitatea fiind cerească sau divină; și, mai mult decât atât, această înfățișare depindea de mentalitatea privitorului, nu

de realitatea celui văzut: o simplă mască ce putea fi schimbată, dar nu îndepărtată cu totul. În plus, trebuie spus că în India, tocmai în primele secole ale noii ere, se dezvolta Mahāyāna, unde înfățișarea lui Buddha era interpretată exact într-o manieră similară. Buddha din cadrul tradiției Mahāyāna nu este un simplu om care a atins Iluminarea, ci manifestarea Iluminării însăși, apărută sub forma unui învățător anume pentru a-i lumina pe cei prinși în mrejele propriilor iluzii care maschează, iluzii derivate din setea universală de viață și frica de moarte. În concepția budistă Mahāyāna, întreaga lume, așa cum se vede, era la fel de iluzorie, substanța ei fiind, de fapt, Buddha.

Stele, întuneric, o lampă, o fantasmă, rouă, o bulă;
Un vis, un fulger și un nor:
Așa ar trebui să privim lumea.[543]

Sau, în limbajul minunat al lui Shakespeare:

Plămadă suntem precum cea din care
Făcute-s visele; și scurta viață
Înconjurată ni-e de somn.[544]

Și astfel ne-am întors efectiv pe tărâmul mitului, nu al pseudoistoriei. Pentru că aici Dumnezeu nu se face Om; dar omul, lumea însăși, este văzut ca divin, un tărâm de o profunzime spirituală inepuizabilă. Iar problema creației se referă la originea iluziei, care, la fel ca în budism, este abordată în termeni psihologici. Prin urmare, potrivit acestei concepții, și chestiunea mântuirii este de natură psihologică.

Într-un corpus greco-egiptean târziu de învățătură gnostică păgână, cunoscut sub numele de *Corpus Hermeticum*, conceput drept revelație a zeului sincretic Hermes-Thot, îndrumătorul sufletelor,

regăsim un pasaj absolut splendid referitor la acest aspect:

> Așadar, de nu ești asemenea cu Zeul, nu îl poți cunoaște pe Zeu. Căci ceea ce este asemenea poate fi cunoscut [numai] de ceea ce este asemenea. Mărește-te pentru a fi de aceeași talie cu măreția ce se află dincolo de orice măsură; ridică-te deasupra tuturor trupurilor și depășește orice timp; devino veșnicie și astfel îl vei cunoaște pe Zeu. Socotind că nimic nu îți este cu neputință, consideră-te nemuritor și că poți cunoaște toate lucrurile, orice artă, orice știință, și felul de a fi, și obiceiul fiecărui viețuitor. Fă-te mai înalt decât orice înălțime, mai adânc decât orice adâncime. Adună în tine însuți simțămintele tuturor făpturilor — ale focului, ale apei, ale uscatului și ale umedului. Gândește-te astfel că poți să fii peste tot în același timp, în mare, pe pământ, în cer; încă nezămislit, în pântece, tânăr, bătrân, mort, dincolo de moarte. Iar dacă le știi pe toate acestea laolaltă — timpuri, locuri, fapte, calități, cantități —, atunci îl poți înțelege pe Zeu. Dar, de-ți închizi sufletul în trup și îl batjocorești, spunând: „Nu știu nimic; nu pot face nimic; mă tem de pământ și mare; nu mă pot cățăra la cer; nu știu cine sunt, nu pot spune ce voi fi“ — ce legătură ai atunci cu Zeul? Căci tu nu poți înțelege nimic din acele lucruri frumoase și bune, ci ești un iubitor al trupului și al răului.
>
> Cel mai mare rău este de a nu cunoaște Binele Zeului [Divinul]; însă a putea să cunoști [Binele], să voiești și să nădăjduiești este Calea cea Dreaptă, Calea proprie Binelui, amândouă ducând cu ușurință într-acolo. Dacă apuci [pe Calea aceea], ea te va întâmpina pretutindeni și pretutindeni ți se va arăta, unde și când nu te

aștepți: de vei fi treaz sau adormit, de vei naviga pe mare, de vei călători pe uscat, noaptea sau ziua, când vorbești sau când păstrezi tăcerea. Căci nu există nimic care să nu fie chip al Binelui. *Hermes*: Este Zeul nevăzut? *Mintea*: Nu mai vorbi astfel! Cine este mai manifestat decât el? Căci de aceea a făcut el toate lucrurile, ca prin toate lucrurile să îl poți vedea pe el. Acesta este Binele Zeului, aceasta este virtutea lui: ca el să se arate prin toate câte sunt. Căci nimic nu este nevăzut, chiar și dintre acele lucruri care sunt necorporale. Mintea este văzută în cugetare, iar Zeul este văzut în făurire.

Până aici ți-au fost ție arătate aceste lucruri, o, Trismegistos! Cugetă în același fel la ce a mai rămas în tine însuți, și nu te vei înșela.[545]

În unul dintre codicele gnostice recent descoperite în vasul de lut de la Nag Hammadi găsim următoarele cuvinte, atribuite lui Iisus:

> Eu sunt lumina aceea care este asupra tuturor. Eu sunt totul și totul vine de la mine și totul ajunge la mine. Despicați un lemn și eu sunt acolo, ridicați o piatră și mă veți găsi acolo.[546]

S-a stabilit că frazele atribuite lui Iisus în Evangheliile Noului Testament proveneau dintr-o sursă comună de „rostiri" (*logia*), păstrate și transmise, la început pe cale orală, în comunitățile de credincioși, iar apoi consemnate în diverse scrieri. Cei care au redactat Evangheliile după Marcu, Matei și Luca (în această ordine, între anii cca 75 și 90 d.Hr.) s-au folosit de sursa de mai sus pentru a da formă propriilor relatări, care de multe ori se contrazic. Matei și Luca s-au bazat, fiecare în parte, pe Marcu, dar și pe un alt text, acum pierdut,

cunoscut de savanți sub numele de Q (de la cuvântul german *Quelle*, „sursă"), despre care se crede că ar fi fost pur și simplu o colecție de „rostiri". Se poate ca și Marcu să se fi folosit de Q; însă Matei și Luca sigur au făcut-o. Și fiecare a așezat „rostirile" în felul său, ca niște perle în bijuteria propriei invenții.

Dar acum, dintr-odată, de la Nag Hammadi ne-a parvenit o colecție de astfel de „rostiri", cărora gnosticii le-au dat un înțeles diferit de cel cunoscut de multă vreme din Evangheliile ortodoxe. De exemplu:

> Cel care caută să nu înceteze să caute până nu va găsi, și atunci când va găsi se va tulbura, și dacă se va tulbura, se va minuna și va fi rege peste tot.
>
> Ucenicii i-au spus [lui Iisus]: „În ce zi va veni Împărăția?" [Iisus a răspuns:] „Ea nu va veni în chip văzut. Nu se va spune: «Iată, în partea [aceasta]» sau «Iată, în [partea] aceea». Însă Împărăția Tatălui se întinde pe pământ, iar oamenii nu o văd".
>
> Iisus a spus: Dacă cei care vă conduc vă zic: „Uitați-vă, Împărăția este în cer!", atunci păsările vor ajunge înaintea voastră în cer; dacă vă spun că [Împărăția] este în mare, atunci peștii vor ajunge înaintea voastră. Ea [Împărăția] însă se află înlăuntrul vostru și în afara voastră. Când vă veți cunoaște pe voi înșivă, atunci veți fi cunoscuți și veți înțelege că sunteți fii ai Tatălui cel Viu. Dar dacă nu vă veți cunoaște pe voi înșivă, atunci veți fi săraci și voi înșivă veți fi sărăcie.[547]

Se pare că Luca a apelat la o „rostire" asemănătoare cu ultima dintre acestea când i-a

atribuit lui Iisus, într-un discurs adresat fariseilor, următoarele cuvinte, mult discutate:

„Împărăția lui Dumnezeu nu vine în chip văzut. Și nici nu vor zice: Iat-o, e aici!, sau: Acolo! Că iată, împărăția lui Dumnezeu este printre voi“ — ἐντὸς ὑμῶν ἐστὶν (*entos hymōn estin*) — sau, după cum interpretează alții expresia grecească, „este înlăuntrul vostru“[548].

Problema cu această din urmă interpretare, când este aplicată unui paragraf creștin canonic, negnostic, este că implică o teologie a imanenței, exact ceea ce Biserica, pe urmele profeților, a condamnat drept erezie și a purificat prin foc și sabie secole la rând. După cum explică Charles Guignebert, cu mult înainte de descoperirea vasului de lut de la Nag Hammadi:

> Argumentele lingvistice par să justifice traducerea lui ἐντὸς prin *înlăuntru*, dar acest lucru este puțin probabil. Cu greu le-ar fi putut spune Iisus fariseilor, fără să pară absurd, că Împărăția lui Dumnezeu era în ei, în inimile lor. Iar în afară de farisei, niciunul dintre ucenicii săi, care erau toți evrei autentici, nu ar fi putut înțelege o afirmație atât de ciudată, care nu e susținută de nicio învățătură din Evanghelii. Dacă *logion* este punctul central al întregii învățături a lui Iisus despre Împărăție, caracterul său izolat este incredibil. Aceste obiecții ridică și, după toate aparențele, elimină problema autenticității sale.

Și asta nu e tot. Dacă citim versetul în contextul său cu ἐντὸς ca *înlăuntru*, rezultă o contradicție. Luca face din această afirmație un fel de introducere la o învățătură despre venirea Împărăției (17.22 și urm.)[549]. Însă venirea Fiului Omului la care se face referire aici se consideră că

se va întâmpla dintr-odată: „Că după cum fulgerul, fulgerând dintr-o parte de sub cer luminează până-n cealaltă parte de sub cer, așa va fi și Fiul Omului în ziua sa“ (17.24). În concepția tuturor discipolilor săi, singurul scop al venirii sale era inaugurarea Împărăției. Prin urmare cu greu ar fi putut spune că Împărăția se află în inimile ascultătorilor săi și, în același timp, că va veni să o întemeieze dintr-odată, într-o zi, pe neașteptate.

Prin urmare concluzia evidentă este că ἐντὸς ὑμῶν înseamnă *printre voi*, ceea ce pare să implice și prezența efectivă a Împărăției. Dar atunci se pune întrebarea dacă verbul ἐστὶν este prezentul real sau un prezent profetic, adică viitorul. Acest lucru ar schimba totul, chiar dacă am considera că ἐντὸς înseamnă *înlăuntru*. Sensul probabil al întregului paragraf este: „Când va veni Împărăția, nimănui nu-i va fi greu să o recunoască, și nici nu va trebui să întrebe unde se află. Va apărea dintr-odată printre voi sau în inimile voastre: adică vor intra în ea cei care s-au pregătit cum se cuvine urmând învățăturile lui Iisus“.

...În conformitate cu credința evreiască actuală, Iisus a spus că Împărăția va veni ca un dar de la Dumnezeu. Dar poate că el credea — sau cel puțin discipolii săi credeau — că propria sa misiune era să vestească iminenta apropiere a acestui eveniment, învățătura lui sau că, dintr-un alt punct de vedere, credința în vocația lui constituia încăperea exterioară prin care oamenii trebuiau să treacă pentru a ajunge la Împărăție. [...] Împărăția este în primul rând și în esență transformarea materială a lumii rele de astăzi.[550]

Este un punct de vedere delicat, dar important, deoarece marchează contrastul dintre calea Bisericii lui Petru și Pavel și căile, la fel de numeroase ca și varietățile experienței interioare, ale gnosticilor.

„Evanghelia după Toma", textul din care am citat, conține 114 *logia*. Manuscrisul copt datează din jurul lui 500 d.Hr., însă textul grecesc după care s-a făcut traducerea în coptă datează de prin 140 d.Hr., adică din perioada formării Evangheliilor, care au fost retușate în continuare până la stabilirea, în cele din urmă, a canonului la Roma, abia pe la începutul secolului al IV-lea.

Perioada de înflorire a mișcării gnostice a fost la mijlocul secolului al II-lea, mai ales în acea epocă a Antoninilor — Antoninus Pius (a domnit între 138 și 161) și Marc Aureliu (a domnit în perioada 161–180) — pe care Edward Gibbon a considerat-o apogeul gloriei Imperiului Roman: sistemul mondial care, după cum scria el, la acea vreme „cuprindea cea mai mare parte a lumii și porțiunea cea mai civilizată a omenirii", când „diferitele forme de cult din lumea romană erau toate considerate de popor la fel de adevărate, de filosofi la fel de false și de magistrați la fel de folositoare", astfel încât „toleranța a dat naștere nu numai unei îngăduințe reciproce, dar chiar unui consens religios. [...] Treptat, Roma a devenit templul comun al supușilor săi și orașul a acordat cetățenia sa tuturor zeilor omenirii"[551].

Aș dori să închei această privire fugară asupra misterelor tradiției gnostice anatemizate cu un al doilea fragment din „Faptele lui Ioan": pasajul a fost citit și condamnat la Sinodul de la Niceea. Este cea mai lămuritoare expunere care a ajuns până la noi a concepției docetice — sau, am putea spune,

Mahāyanā — despre simbolul tăcut al crucifixului. Pentru că, după cum este scris:

> Înainte de a fi arestat de evreii nelegiuiți, care își primiseră legea de la șarpele nelegiuit[552], ne-a adunat pe toți și a zis: „Înainte să mă dau pe mâna lor, să ne rugăm Tatălui înălțând un imn de slavă, iar apoi să mergem să vedem ce ne așteaptă". După care ne-a cerut să facem cerc, ținându-ne de mână, iar el era în mijloc. Și a zis: „Răspundeți-mi cu Amin". După care a început să cânte un imn de slavă:
>
> *„Slavă ție, Tată!"*
>
> Iar noi toți, mișcându-ne în cerc, răspundeam: „Amin".
>
> *„Slavă ție, Cuvântule!*
> *Slavă ție, Grație!"* — *„Amin."*
>
> *„Slavă ție, Duh Divin!*
> *Slavă ție, Preasfinte!*
> *Slavă ție, Schimbare la Față!"* — *„Amin."*
>
> *„Te slăvim, Tată!*
> *Îți mulțumim, Lumină,*
> *În care nu e întuneric!"* — *„Amin."*
>
> *„Și de aceea îți aducem mulțumire, și voi spune:*
> *Voi fi mântuit și voi mântui!"* — *„Amin."*
>
> *„Voi fi eliberat și voi elibera!"* — *„Amin."*
> *„Voi fi rănit și voi răni!"* — *„Amin."*
> *„Voi fi născut și voi naște!"* — *„Amin."*
>
> *„Voi fi mistuit și voi mistui!"* — *„Amin."*
> *„Voi auzi și voi fi auzit!"* — *„Amin."*
> *„Voi fi cunoscut, că sunt tot spirit!"* — *„Amin."*

„Voi fi spălat și voi spăla!“ — „Amin.“

„Grația pășește în cer.
Voi cânta la flaut.
Dansați în cerc, cu toții!“ — „Amin.“

„Voi plânge: plângeți cu toții!“ — „Amin.“

„Panteonul celor Opt [Ogdoada] cântă imn de slavă laolaltă cu noi!“ — „Amin.“
„Numărul Doisprezece pășește în cerc deasupra!“ — „Amin.“
„Fiecăruia și tuturor le este dat să participe la dans!“ — „Amin.“
„Cine nu se alătură dansului nu înțelege ce se întâmplă!“ — „Amin.“

„Voi fugi și voi rămâne.“ — „Amin.“
„Voi împodobi și voi fi împodobit“. — „Amin.“
„Voi fi înțeles și voi înțelege.“ — „Amin.“

„Casă nu am și am multe case.“ — „Amin.“
„Sunt torță pentru cei care mă văd.“ — „Amin.“
„Sunt oglindă pentru cei care mă deslușesc.“ — „Amin.“
„Sunt ușă pentru cei care vor să bată.“ — „Amin.“
„Sunt drum pentru cei care trec.“

„Așa că, pe măsură ce răspunzi la dansul meu, vezi-te pe tine în mine, cel care vorbește. Și, când vezi ce fac, păstrează tăcerea asupra tainelor mele. Tu care dansezi cugetă la ceea ce fac, pentru că a ta este patima umanității pe care sunt pe cale să o îndur. Căci n-ai fi putut deloc să înțelegi suferința ta, dacă n-aș fi fost trimis la tine drept Cuvânt al Tatălui. Când mi-ai văzut suferința, m-ai văzut ca om suferind; și văzând asta, nu ai rămas liniștit, ci ai fost cu totul mișcat. În drumul

tău spre înțelepciune, mă ai pe mine drept pat: odihnește-te pe mine. Vei ști cine sunt când voi pleca. Ceea ce acum sunt văzut că aș fi, nu sunt. Cine sunt eu, vei vedea când vei ajunge. — Dacă ai fi știut ce înseamnă să suferi, ai fi putut să nu suferi. Vezi prin suferință și vei avea posibilitatea să nu suferi. Ceea ce nu știi, eu însumi te voi învăța. Eu sunt Dumnezeul tău, nu Dumnezeul trădătorului. Voi aduce sufletele sfinților în armonie cu mine însumi. În mine cunoști Cuvântul Înțelepciunii. — Repetă cu mine:

Slavă ție, Tată!
Slavă ție, Cuvântule!
Slavă ție, Duhule Sfinte!

Și dacă vrei să înțelegi ce sunt, să știi asta: tot ce am spus am rostit în joacă, și nu mi-a fost deloc rușine de asta. Am dansat; dar tu să vezi întregul și, înțelegându-l, să spui:

Slavă ție, Tată! — Amin!"[553]

După care naratorul, Ioan, se pregătește să abordeze însăși răstignirea din perspectiva docetică a misterului. Tatăl căruia îi sunt adresate exclamațiile laudative nu poate fi identificat nici cu Dumnezeul veterotestamentar, nici cu Tatăl din Noul Testament. Cea mai bună analogie este cu Ahuramazda din mitul persan. Și atunci, Iahve sau Elohim ar fi echivalentul lui Angra-Mainyu, creatorul lumii Minciunilor în care trăim și de unde mântuitorul trebuie să ne elibereze. Mai mult, acest mântuitor, asemenea lui Zoroastru, coboară din sfera Luminii; dar, spre deosebire de Zoroastru, el participă doar aparent la natura lumii.

Și astfel, dragii mei, după ce a dansat cu noi, Domnul a plecat. Iar noi, ca niște oameni rătăciți sau năuciți de somn, am fugit care încotro. Iar eu, atunci, când l-am văzut cum suferă, nu i-am putut îndura suferința, ci am fugit pe Muntele Măslinilor, plângând de cele întâmplate. Iar când a fost spânzurat pe cruce, în ceasul al șaselea s-a lăsat întunericul pe întregul pământ.

Și iată, Domnul meu stătea în mijlocul peșterii și, luminând-o, a spus: „Ioane, pentru poporul Ierusalimului am fost răstignit și străpuns cu lănci și bâte; mi-au dat să beau oțet și fiere. Dar ție îți vorbesc, iar tu să iei aminte la ceea ce-ți spun. Te-am făcut într-ascuns să urci pe acest munte, ca să înveți ce trebuie să învețe un ucenic de la învățătorul său și omul de la Dumnezeu".

Și zicând aceste cuvinte, mi-a arătat înălțându-se o cruce de lumină, iar în jurul crucii, o mare mulțime fără chipuri definite. Iar în acea cruce de lumină era o singură formă și o singură înfățișare. Și pe cruce l-am văzut pe Domnul însuși, care nu avea o înfățișare definită, ci doar un glas, un glas care nu era cel cunoscut, cu care eram noi obișnuiți, ci o voce dulce și blândă, cu adevărat dumnezeiască, și care mi-a spus: „Ioane, trebuie să audă cineva aceste lucruri pe care vreau să le spun, căci vreau să le audă cineva. Acestei cruci de lumină îi spun uneori Cuvântul, de dragul tău, uneori Mintea, alteori Iisus, sau Hristos, sau Ușa, sau Calea, uneori Pâinea, Sămânța, alteori Învierea, Fiul, sau Tatăl, sau Duhul, sau Viața, uneori Adevărul, Credința, alteori Harul. Așa este pentru bărbați. Dar ceea ce este cu adevărat, așa cum este concepută în sine, pentru noi, este delimitarea tuturor lucrurilor și înălțarea fermă a

lucrurilor fixe din lucrurile instabile și armonia înțelepciunii — a înțelepciunii care este armonie.

Însă există forțe ale dreptei și forțe ale stângii, puteri, forțe îngerești și demoni, energii, amenințări, izbucniri de mânie, diavoli, Satana și rădăcina inferioară din care a ieșit natura Devenirii. Prin urmare așa este această cruce care a legat spiritual Totul laolaltă și care a despărțit tărâmul schimbării și tărâmul de jos și care a făcut ca toate lucrurile să se înalțe.

Această cruce nu este crucea de lemn pe care o vei vedea când ai să cobori de aici; nici eu nu sunt cel pe care nu-l poți vedea acum, dar al cărui glas îl auzi pe cruce. S-a crezut că sunt ceea ce nu sunt, nefiind ceea ce am fost pentru mulți alții: ceea ce vor spune despre mine este rău și nedemn de mine. Cei care nici nu văd și nici nu numesc locul liniștii, cu atât mai puțin îl vor vedea pe Domnul.

Cât despre mulțimea fără chip definit care se înghesuie în jurul crucii, ea este natura inferioară. Iar dacă cei pe care îi vezi în jurul crucii nu au un chip definit, atunci toate părțile celui care a coborât nu s-au adunat încă laolaltă. Dar când natura umană a fost asumată și o generație de oameni mișcați de vocea mea se va apropia de mine, tu, care mă asculți acum, te vei uni cu ei, iar ceea ce este acum nu va mai fi. Dar atunci vei fi deasupra lor, așa cum sunt eu acum. Căci până nu vei fi cu adevărat al meu, nu voi fi ceea ce sunt. Dar când mă vei auzi, vei fi un ascultător ca mine. Căci prin mine ești ceea ce sunt eu.

De aceea nu trebuie să-ți pese de cei mulți și disprețuiește-i pe profani. Să știi că sunt întru totul cu Tatăl, iar Tatăl, întru totul cu mine. Nu am suferit nimic din ceea ce vor spune despre mine.

Chiar și pasiunea pe care ți-am dezvăluit-o ție și celorlalți dansând în cerc, aș vrea să fie considerată un mister. Căci ceea ce ești, vezi, iar eu ți-am arătat; dar ceea ce sunt eu, eu singur știu și nimeni altcineva. Lasă-mă deci să păstrez ce este al meu, iar ce este al tău, să vezi prin mine; și vezi-mă în esența mea, nu așa cum am spus că sunt, ci așa cum tu, fiind înrudit cu mine, mă cunoști.

Ai auzit că am suferit, dar nu am suferit.
Și nesuferind, totuși am suferit.
Am fost străpuns, dar nu am fost învins.
Am fost spânzurat și totuși spânzurat n-am fost.
Sângele a curs din mine și totuși nu mi-a curs.

Pe scurt, ceea ce se spune despre mine, nu am suferit; dar ceea ce nu se spune, asta am pătimit. Care sunt aceste lucruri, ți le spun ca-ntr-o ghicitoare; căci știu că vei înțelege. Așadar cunoaște-mă ca lauda Cuvântului, străpungerea Cuvântului, sângele Cuvântului, rana Cuvântului, spânzurarea Cuvântului, suferința Cuvântului, pironirea Cuvântului, moartea Cuvântului. Și astfel vorbind, am deosebit omul de mine însumi.

Așadar, mai întâi să cunoști Cuvântul, esența, sensul lui. Apoi să-l cunoști pe Domnul, iar în al treilea rând, omul și suferințele lui".

După ce mi-a spus aceste lucruri și multe altele, pe care nu le știu spune așa cum ar fi vrut el, a fost prins și nimeni din mulțime nu l-a văzut. Iar când am coborât, am râs de toți, căci el îmi spusese ceea ce ei au spus despre el; dar am ținut ferm în mine faptul că Domnul a împlinit totul în mod simbolic, pentru convertirea și mântuirea oamenilor.[554]

VI. Misiunea lui Pavel

În primele secole ale erei creștine au existat trei concepții principale despre misiunea lui Iisus. Prima a fost aceea a creștinilor evrei din Palestina, despre care, în primul capitol din *Faptele Apostolilor*, citim că, după ce s-au adunat și li s-a arătat Hristos cel înviat, ei au întrebat: „Doamne, oare în acest timp așeza-vei tu la loc împărăția lui Israel?“[555] Pentru aceștia nu putea exista o mitologie a Nașterii Fecioarei. Învățătorul lor era Mesia, Unsul Domnului, după cum se profețise pentru Israel din vechime, iar noutatea era că pur și simplu venise Ziua lui Iahve, aievea și istoricește: ziua când Israel trebuia să fie proslăvit și îndreptățit în fața lumii. Opinia lui poate fi descrisă drept concepția apocaliptică primordială. Isaia profețise despre ziua aceea: „Morții vor învia, cei din morminte se vor scula“[556]. Hristos înviase: iată chemarea trâmbiței (*Isaia* 27.13). Venise ziua când Iahve spusese prin profetul său: „Că va fi cerul nou și pământul nou, iar ei nu-și vor aminti de cele ce-au fost, și nici că ele vor veni în inima lor... Mă voi bucura de Ierusalim“[557].

A doua concepție a aparținut gnosticilor, care, după cum am văzut, aveau o teologie mai veche decât creștinismul și străină iudaismului, iar în secolul I a fost legată vag de mișcarea creștină. Totuși, în cursul secolului al II-lea, când promisiunea grandioasă a primei viziuni apocaliptice creștine nu s-a împlinit, astfel încât așteptările trebuiau într-un fel spiritualizate, semințele gnosticismului creștin au prins rădăcini și au căpătat putere. În plus, a apărut o amenințare și mai periculoasă la adresa autorității Sfântului Pavel: puternica erezie a lui Marcion (*fl.* cca 150), despre care Iustin Martirul a scris: „cu ajutorul demonilor, a făcut pe mulți

oameni, de toate neamurile, să spună lucruri defăimătoare și să tăgăduiască pe Dumnezeu, creatorul universului, mărturisind că un alt Dumnezeu, care este mai mare, a făcut lucruri și mai mari decât Acesta“[558].

Într-adevăr, Marcion accentua contrastul dintre concepțiile Vechiului și Noului Testament despre Dumnezeu și propunea un canon creștin complet independent de cel Vechi, bazat în mare parte pe Pavel și Luca. Doctrina lui era că Dumnezeul Vechiului Testament fusese, într-adevăr, creatorul lumii pe care o cunoaștem ca fiind rea. Crease omul din materie și i-a impus o lege strictă pe care nimeni nu o putea respecta, astfel încât întreaga rasă umană căzuse sub blestemul lui. Cu toate acestea nu era cel mai mare Dumnezeu, chiar dacă el credea că este. Mai presus de el era o altă putere, pe care nu și-o putea imagina, care, din dragoste și milă pentru lumea în suferință, l-a trimis pe fiul său, Hristos, ca mântuitor. Asumându-și un trup asemănător cu acela al unui bărbat de treizeci de ani, Fiul și-a făcut apariția în al cincisprezecelea an al împăratului Tiberiu (a domnit în perioada 14–37 d.Hr.), propovăduind în sinagoga din Capernaum. Evreii l-au confundat cu Mesia al lor național, și nici măcar apostolii lui nu au reușit să-l înțeleagă. Mai mult decât atât, nici măcar divinitatea din Vechiul Testament nu cunoștea importanța acestui învățător, însă de frică a pus să fie răstignit, pecetluindu-și astfel propriul destin. Potrivit lui Marcion, după răstignire, Hristos i s-a arătat lui Pavel, dintre toți singurul care a înțeles Evanghelia și care, față de creștinii evrei, a întemeiat biserici cu adevărat creștine printre neamuri — însă acestea erau acum corupte de tendințele iudaice, împotriva

cărora Marcion fusese trimis de adevăratul Dumnezeu să predice.

Spre deosebire de gnosticism, Marcion nu punea accentul pe cunoaștere, ci pe credință, care, desigur, exercita o atracție mai mare, așa încât doctrina sa constituia o amenințare reală pentru Biserica primordială. De fapt, era o primejdie atât de reală, încât Părinții s-au apucat să-și creeze propria versiune a Noului Testament, în mare măsură pentru a respinge canonul anterior al marcioniților; iar vreme de un secol (150–250) se părea, într-adevăr, că Testamentul eretic independent ar putea predomina.

Însă a prevalat canonul pe baza căruia Legea Nouă era interpretată ca împlinire a celei Vechi, dar pe un plan mai degrabă spiritual decât al idealurilor sociopolitice: deși se spera în continuare că ziua profețită a judecății va veni — în mare parte în termeni zoroastrieni, cu Hristos în rolul lui Saošyant la dreapta Tatălui, pentru a-i judeca pe cei vii și pe cei morți —, aducând adevăratul sfârșit al lumii. Din anumite motive, scriitorilor creștini le place să interpreteze această credință și speranță ca pe o doctrină pozitivă, de afirmare a lumii, și să o pună în contrast cu cea gnostică, pe care o consideră negativă. De asemenea, în mod obișnuit, ei vorbesc despre marele „pericol“ al gnosticismului, deoarece încuraja — și va continua să încurajeze — diversitatea și sporirea cultelor; în timp ce, odată cu victoria singurei Biserici adevărate în secolul al IV-lea, a predominat o religie „universală“, care (pentru a cita un cunoscut savant) „nu se considera o coterie a elitei spirituale“[559] și (ca să citez o altă autoritate în materie) „voia să propună o concepție religioasă cu totul nouă“, care „nu se putea dezvolta conform legii

propriei sale naturi fără a rupe legăturile cu forțele viclene care ar fi ancorat-o într-o lume apusă“[560].

De fapt, până în ziua de azi, atât în gnosticism, cât și în budism a existat o diversitate de culte, deoarece (după cum avea să descopere Biserica la timpul potrivit) indivizii au capacități și nevoi spirituale diferite, astfel încât, așa cum s-a spus deja în episodul remarcabil din „Faptele lui Ioan“ despre prezența lui Iisus pe mal (vezi *supra,* pp. 358–359), nimeni nu poate pretinde că a înțeles Adevărul o dată pentru totdeauna: cu atât mai puțin o comisie (de cardinali sau de preoți) care legiferează în numele marii majorități a unei religii populare, așa-zis universală, pentru care speculația, experiența și simbolismul metafizic trebuie să rămână la un nivel elementar. Există un vechi proverb roman: *Senatus bestia est; senatores, boni viri* [„Senatul este o fiară, senatorii sunt oameni de bine“], care a rămas de actualitate în ciuda timpului.

În plus, preocuparea principală a unei religii populare nu poate fi și nu a fost niciodată „Adevărul“, ci mai degrabă menținerea unui anumit tip de societate, insuflându-le celor tineri și reîmprospătându-le celor mai în vârstă un „sistem de sentimente“ acceptat de care depind instituțiile locale și guvernul. Și, așa cum demonstrează propria noastră documentare, însăși istoria societății a fost marcată milenii la rând de lărgirea treptată — chiar foarte treptată — a orizontului grupului: de la trib sau sat la rasă ori națiune, și, dincolo de aceasta, în cele din urmă, odată cu budismul și elenismul, la conceptul atotcuprinzător de umanitate — care totuși nu este un corp de indivizi supuși, ci o comunitate spirituală. Iar într-un astfel de ansamblu trebuie să fie multe culte, așa cum era în gnosticism. Și nici nu se cuvine să denigrezi asemenea culte

separate (fiecare cu treaba lui) numindu-le „coterii“. Ele sunt mai degrabă școli de instruire reciprocă pentru cei având înclinații similare — mai mult un fel de Alcoolici Anonimi, de pildă, decât, să zicem, Liga Femeilor Creștine pentru Cumpătare, care și-ar dori să ne învețe pe toți să ne abținem de la băuturi prea tari pentru unii.

Să nu uităm că Pavel și-a început cariera ca persecutor al primilor creștini evrei în numele tradiției fariseice. După cum aflăm din *Faptele Apostolilor* din Noul Testament, el a fost de față la lapidarea Sfântului Ștefan. „Martorii“, se spune, „și-au pus hainele la picioarele unui tânăr numit Saul... Și Saul se învoise la uciderea lui. Și în ziua aceea prigoană mare s-a făcut asupra Bisericii din Ierusalim... Iar Saul pustia Biserica; intrând prin case și târând bărbați și femei, îi arunca în temniță“[561].

S-ar putea spune că, devenind din fariseu creștin, Pavel și-a transferat pur și simplu temperamentul de cealaltă parte a liniei și că Biserica creștină astfel întemeiată de el a moștenit și a purtat în Europa pecetea concepției sale levantine despre consensul monolitic. Primul principiu al doctrinei sale era că, în Hristos, Legea fusese abrogată. Într-adevăr, ca și Marcion, el considera că Legea fusese un blestem abătut asupra omului; căci, după cum a scris el: „Hristos ne-a răscumpărat din blestemul legii... așa încât noi prin credință să primim făgăduința Duhului“[562]. Și iarăși: „Legea ne-a fost dată călăuză spre Hristos, pentru ca noi să ne îndreptățim prin credință; iar dacă a venit credința, nu mai suntem sub călăuză... Nu mai este iudeu, nici elin; nu mai este rob, nici liber; nu mai este parte bărbătească și parte femeiască; pentru că voi toți una sunteți în Hristos Iisus“[563]. Sunt cuvinte minunate, arzătoare. Dar chiar în scrisoarea următoare citim că o nouă

constrângere intra în acțiune, despre care Pavel putea cita din carte:

> Vă rog, fraților, pentru numele Domnului nostru Iisus Hristos, ca toți să fiți într-o vorbă și-n sânul vostru să nu fie dezbinări; ci să fiți cu totul uniți în același gând și-n aceeași dreaptă judecată... V-am scris în epistolă să nu vă amestecați cu desfrânații... V-am scris să nu vă amestecați cu vreunul care, deși numindu-se frate, va fi desfrânat, sau lacom, sau închinător la idoli, sau ocărâtor, sau bețiv, sau hrăpitor. Cu unul ca acesta nici să nu mâncați... Pe cel rău scoateți-l din mijlocul vostru![564]
>
> Și arătarea Duhului i se dă fiecăruia spre folosul tuturor... Că după cum trupul este unul și are multe mădulare, dar toate mădularele trupului, deși multe, sunt un trup, așa-i și cu Hristos. Pentru că noi toți într-un Duh ne-am botezat, pentru ca să fim un singur trup — fie iudei, fie elini, fie robi, fie liberi —, și toți la un Duh ne-am adăpat... Iar voi sunteți trupul lui Hristos, și mădulare fiecare în parte. Și pe unii i-a pus Dumnezeu în Biserică: întâi, apostoli; al doilea, profeți; al treilea, învățători... Apoi sunt minunile, apoi darurile vindecărilor, ajutorările, cârmuirile, felurimea limbilor...[565]
>
> Vreau însă ca voi să știți că Hristos este capul oricărui bărbat, iar capul femeii este bărbatul, iar capul lui Hristos este Dumnezeu. Orice bărbat care se roagă sau profetizează având capul acoperit își face capul de rușine; iar orice femeie care se roagă sau profetizează cu capul neacoperit își face capul de rușine — căci totuna este ca și cum ar fi rasă. Că dacă o femeie nu se acoperă cu văl, atunci să se tundă! Dar dacă

> pentru o femeie e rușinos să se tundă ori să se radă, atunci să-și pună văl! Bărbatul nu trebuie să-și acopere capul, de vreme ce el este chip și slavă a lui Dumnezeu; dar femeia este slava bărbatului — pentru că nu bărbatul este din femeie, ci femeia din bărbat, și pentru că nu bărbatul a fost zidit pentru femeie, ci femeia pentru bărbat. De aceea femeia este datoare să aibă văl pe capul său, de dragul îngerilor.[566]

„Fiți următori ai mei", a scris Pavel turmei sale, „așa cum și eu sunt al lui Hristos"[567]. Cu alte cuvinte, nimeni să nu conceapă și să nu urmeze propria imagine a lui Hristos, ca în *Faptele lui Ioan,* ci doar pe aceea a lui Pavel și a comunității sale. Și astfel, în numele comunității sale, pe măsură ce propria imagine a lui Hristos se maturiza treptat, avea să fie concepută și prelucrată istoria Occidentului pentru următorii două mii de ani.

Primul eveniment important din istoria acestei noi comunități fusese lapidarea lui Ștefan. „Și în ziua aceea", citim în *Faptele Apostolilor,* „prigoană mare s-a făcut asupra Bisericii din Ierusalim. Și toți, în afară de apostoli, s-au împrăștiat prin ținuturile Iudeii și ale Samariei"[568].

Risipirea credincioșilor înspăimântați a dus la răspândirea doctrinei dincolo de Ierusalim și Galileea, lucrare pe care Pavel a continuat-o mai târziu, predicând chiar și în afara poporului evreu, altor neamuri — în special, în orașele comerciale caracterizate de un amestec cultural și rasial, unde (ca să folosim o expresie recurentă a lui Pavel) evreii și grecii trăiau împreună. În orașul exclusiv grecesc Atena aproape că nu a avut succes, iar în orașul exclusiv evreiesc Ierusalim abia a scăpat cu viață.

„În Atena“, ni se spune, „duhul i s-a aprins de mânie văzând că cetatea e plină de idoli“. Desigur, idolii erau acele opere de artă luminoase de pe Acropole care se numără, până în ziua de azi, printre cele mai mari expresii ale spiritului uman. Iar celor adunați în jurul lui în mijlocul Areopagului (căci, după cum citim: „Toți atenienii și străinii care locuiau acolo nu-și petreceau timpul decât spunând sau auzind ce e mai nou“) le spunea: „Bărbați atenieni, văd că-ntru toate sunteți foarte evlavioși; căci străbătând cetatea voastră și privind la locurile voastre de-nchinare, am dat și de un altar pe care era scris: «Dumnezeului Necunoscut». Ei bine, cel pe care voi îl cinstiți fără să-l cunoașteți, pe Acela vi-l vestesc eu vouă“.

Din punct de vedere păgân, această afirmație era, evident, o greșeală, deoarece Inefabilul nu poate fi numit sau proclamat de nimeni, el manifestându-se în toate, iar a pretinde cunoașterea lui în mod unic înseamnă că nu i-ai perceput câtuși de puțin esența. În plus, altarul respectiv nu fusese închinat Inefabilului, ci oricărui zeu sau oricăror zei necunoscuți și semnificativi care ar fi putut fi omiși din cultul local. Iar în această calitate, zeul proclamat de Pavel putea fi și el acceptat; însă predicatorul nostru cu siguranță nu și-a proclamat zeul în această calitate.

„Dumnezeu, cel ce a făcut lumea și toate cele ce sunt în ea“, a spus Pavel adresându-se orașului în care își transmiseseră învățătura Xenofan, Socrate, Platon, Aristotel și Zenon,

> nu locuiește în temple făcute de mâini, nici nu este slujit de mâini omenești, ca și cum ar avea nevoie de ceva, de vreme ce el le dă tuturor viață și suflare și totul, și dintr-un sânge a făcut tot

neamul oamenilor, ca să locuiască pe toată fața pământului, așezându-le vremile cele de mai-nainte rânduite și hotarele locuirii lor, pentru ca să-l caute pe Dumnezeu, doar l-or pipăi și l-or găsi, deși el nu e departe de fiecare dintre noi. Că noi în el viețuim și ne mișcăm și suntem, așa cum au spus unii dintre poeții voștri: „Că neam al lui suntem și noi".

Și Pavel continuă:

Așadar, fiind noi neamul lui Dumnezeu, nu trebuie să socotim că dumnezeirea este asemenea aurului sau argintului sau pietrei, cioplite de meșteșugul și plăsmuirea omului. Dar Dumnezeu, trecând cu vederea vremile neștiinței, le vestește acum oamenilor ca toți, de pretutindeni, să se pocăiască, pentru că a hotărât o zi când întru dreptate va să judece lumea prin Bărbatul pe care el l-a rânduit, tuturor dându-le încredere prin aceea că l-a înviat din morți...

Unii l-au luat în râs, ni se spune, dar alții au zis: „Despre asta te-om asculta și altă dată..." Câțiva i s-au alăturat lui Pavel și au crezut. Însă a avut o „recoltă" dezamăgitoare. Așa încât și-a scuturat de pe picioare praful Atenei și s-a dus în orașul comercial Corint[569], unde locuia, și, timp de optsprezece luni, și-a transmis învățătura atât printre greci, cât și printre evrei.

În Ierusalim, orașul sfânt unde Pavel s-a întors curând, i-a mers și mai rău decât la Atena — de fapt, aproape la fel de rău precum fusese tratat Ștefan sub ochii lui, cu mulți ani în urmă. Pentru că acolo, după cum se menționează,

Și s-a mișcat toată cetatea și s-a făcut adunare de popor; și punând mâna pe Pavel, l-au tras afară din templu și îndată au închis porțile. Dar când căutau ei să-l omoare, a ajuns veste la tribunul [roman] al cohortei cum că tot Ierusalimul s-a tulburat. Acela, luând îndată oșteni și sutași, a alergat la ei; iar ei, văzând pe tribun și pe ostași, au încetat să-l mai bată pe Pavel. Atunci tribunul s-a apropiat, a pus mâna pe el și a poruncit să fie legat cu două lanțuri; și a-ntrebat cine este el și ce-a făcut. Iar în mulțime unii strigau una, alții alta; și neputând el să cunoască adevărul din pricina zarvei, a poruncit să fie dus în tabără. Iar când a ajuns la trepte, a trebuit să fie purtat pe sus de ostași, din pricina întărâtării mulțimii, că mulțime de popor mergea după el, strigând: „Omoară-l!...“[570]

Într-adevăr, Pavel se afla între două lumi. Dar timpul era de partea lui. Pentru că atât religia polisului, cât și religia zeului tribal fuseseră lăsate în urmă de interacțiunea popoarelor din întregul imperiu al măreței Rome. Și mai mult decât atât, curând, Roma însăși avea să treacă de apogeu.

VII. Căderea Romei

În 167 d.Hr., al șaselea an al domniei lui Marc Aureliu, hoardele germanice din nord au străpuns zidul roman dintre Rinul superior și Dunăre, invadând nordul Italiei; și, din moment ce nu puteau fi respinși, li s-a permis să se instaleze ca proprietari pe terenuri alocate în interiorul graniței. Marc Aureliu a murit în 180 d.Hr.; a fost succedat de fiul său, Commodus, un desfrânat; și au izbucnit revolte

în Germania, Galia, Britannia, nord-vestul Africii și Iudeea. O conspirație organizată chiar la Roma a fost înăbușită în 183 d.Hr., dar nouă ani mai târziu împăratul a fost asasinat. Succesorul său, Pertinax, a fost înlăturat în anul următor de o revoltă a gărzii — și a început marea catastrofă a imperiului.

În Roma, armata l-a urcat pe tron pe M. Didius Iulianus; însă trupele din Siria l-au susținut pe C. Pescennius Niger; cele din Britannia, pe D. Clodius Albinus; iar cele de la granița de pe Dunăre, pe L. Septimiu Sever, care s-a impus în cele din urmă, după vreo patru ani de lupte fratricide înverșunate. Sever a impus un regim autoritar, domnind, printre războaie, până în 211 d.Hr., fiind urmat de fiul său, Caracalla, care în 213 d.Hr. a respins o invazie germanică în Galia, în anul următor a supus Armenia, iar în anul următor a înăbușit o răscoală în Egipt. În 216 d.Hr. s-a întors împotriva Parției, dar a fost asasinat de propria gardă — și lucrurile au continuat tot așa, dintr-o criză în alta. De-a lungul țărmului nordic al Mării Negre, goții s-au apucat de piraterie și, trecând în Mediterana, jefuiau peste tot pe unde mergeau. Alte triburi germanice forțau pătrunderea în Italia; altele, în Galia și Hispania; câteva și-au croit drum spre Africa: iar orașele, satele și fermele romane erau incendiate pe tot cuprinsul imperiului.

Germanii erau un popor arian care trăia la nord-est de celți, dincolo de Elba, de la Marea Baltică până la Marea Neagră. Cu păr blond, ochi albaștri și o statură impozantă, erau — la fel ca celții — războinici curajoși; iar legiunile romane, care nu mai erau cele de pe vremea lui Cezar, s-au trezit cu probleme serioase. Totuși acești păstori războinici seminomazi, care amenințau din ce în ce mai mult apărarea nordică, constituiau doar una dintre cele

trei mari amenințări la adresa civilizației Romei la vremea aceea, care ar fi putut duce la căderea ei. A doua se afla dincolo de Tigru, în Orientul neprotejat, sub forma noii dinastii persane a Sasanizilor, care îi învinsese pe parți în 226 d.Hr. Și, în timp ce pericolul germanic din nord era în principal de natură fizică, reprezentând într-un fel barbarizarea și întinerirea însuși spiritului european, noua amenințare persană constituia mai degrabă o primejdie pentru acel spirit.

Dioclețian (a domnit în perioada 284–305) și-a mutat curtea romană în Asia Mică pentru a înfrunta noua putere militară, căreia i-a făcut față cu mult mai mult succes decât în confruntările cu triburile din nord; însă nu era pregătit să reziste seducției mitologiei orientale a inamicului său. Sasanizii erau zoroastrieni. În vremea lor, *Bundahišn* și alte texte sacre erau editate, interpretate și extinse; iar o biserică de stat a înflorit sub conducerea unui cler puternic. Deschiderea Occidentului față de ideile religioase persane se poate observa după răspândirea rapidă a mithraismului în tot Imperiul Roman încă din timpul domniei lui Vespasian (69–79 d.Hr.); în Persia însă, renașterea zoroastriană, în loc să genereze o formă de conviețuire interculturală, a respins, în adevăratul stil levantin, celelalte neamuri, în special Occidentul — sau, mai precis, elenismul și sincretismul, pe care le favorizase precedentul Imperiu Part.

După ce și-a stabilit curtea asiatică la Nicomedia, în Asia Mică, Dioclețian a adoptat veșmântul și ținuta unui despot asiatic, purtând și roba celestă simbolică, brodată cu perle și pietre prețioase înfățișând constelațiile universului. Și, așa cum soarele strălucește în mijlocul tuturor, ca poarta de aur a veșniciei, la fel și capul împărătesc se înălța

glorios, cu diadema lui, deasupra robei. La picioarele lui se afla taburetul lumii, dinaintea căruia toți trebuiau să se plece. Și, ca o consecință suplimentară a forței idealului asiatic arhaic, însuși Imperiul Roman a fost transformat într-un aparat de stat oriental. Impozitele crescuseră foarte mult în ultimul secol, iar acum devenise un obicei ca încasarea lor să fie atribuită celor mai bogați oameni din regiune — care trebuiau să plătească din propria avere ceea ce nu reușeau să obțină de la supușii lor; și astfel, clasa de mijloc a fost distrusă. Țărănimea fusese de mult devastată de războaie. Peste tot, sărăcia, cerșetoria, jaful și violența luau amploare; iar Dioclețian, pentru a atenua această tendință, a promulgat legi ce le interziceau oamenilor să renunțe sau să-și schimbe ocupația. Așa încât calitatea de membru al unei bresle era obligatorie și nu putea fi schimbată; ceea ce a dus la un adevărat sistem de caste, în care toată lumea lucra pentru stat. Salariile și prețurile erau stabilite de stat. Ochii și urechile împăratului, spionii săi, urmăreau orice mișcare, veghind la respectarea regulilor. Cu mulți ani în urmă, profesorul James Breasted a rezumat situația într-un paragraf care mi-a rămas în minte încă din anii studenției, ca profeție a unei epoci posibile chiar și pentru lumea noastră liberă:

> Clătinându-se sub povara zdrobitoare a impozitelor, într-un stat aflat, practic, în faliment, cetățeanul fiecărei clase devenise acum o simplă rotiță în vastul mecanism al administrației. Nu avea altă funcție decât aceea de a trudi pentru stat, care îi lua atât de mult din rodul muncii sale, încât era norocos dacă reușea să supraviețuiască cu ceea ce-i rămânea. În definitiv, ca simplu truditor pentru stat, se afla la același nivel la care

> felahul de pe Nil fusese de mii de ani. Împăratul devenise un faraon, iar Imperiul Roman, un Egipt colosal al timpurilor străvechi. Acest secol caracterizat prin mari prefaceri, încheiat cu reorganizarea despotică a statului de către Diocleţian, a distrus complet capacitatea creativă în artă şi literatură, precum şi orice progres în comerţ şi afaceri. În ceea ce priveşte progresul civilizaţiei în lumea antică, istoria ei s-a încheiat odată cu apariţia lui Diocleţian.[571]

Germanii, pe de o parte, şi Orientul, pe de altă parte, au creat această Romă în care creştinismul avea să pătrundă ca a treia forţă transformatoare. Diocleţian i-a tratat dur pe creştini, considerându-i duşmani ai statului, însă Galeriu, succesorul său (a domnit din 304 până în 311), a emis un edict de toleranţă, urmând vechiul principiu păgân conform căruia fiecare popor are dreptul de a-şi venera propriul zeu; iar în cursul complicatelor evenimente ulterioare, asasinate, intrigi de palat, războaie deschise şi masacre care au marcat anii dintre moartea lui Galeriu şi urcarea pe tron a lui Constantin (311–324), cauza creştină a cunoscut un echilibru precar, până când — după cum povesteşte faimoasa legendă, potrivit căreia însuşi Constantin i-ar fi relatat faptele biografului său, Eusebiu —, în timpul pregătirilor pentru lupta crucială împotriva lui Maxenţiu, principalul său rival la tron şi duşman al creştinilor, Constantin, încă păgân, a văzut pe cer o cruce luminoasă pe care erau scrise cuvintele *Hoc vince,* semn văzut şi de soldaţii săi. În noaptea următoare a visat că i s-a arătat Hristos şi i-a poruncit să adopte semnul ca stindard, ceea ce a şi făcut — şi a câştigat, iar de atunci şi-a închinat credinţa crucii.[572]

Rolul lui Constantin cel Mare în istoria creștinismului poate fi comparat cu rolul lui Aśoka în istoria budismului. Cei doi au apărut la trei secole după mântuitorul lor, și fiecare dintre ei a transformat ceea ce fusese o religie indiferentă față de politică, chiar și față de ordinea socială, în religia seculară a unui imperiu. Datele comparabile sunt următoarele:

Iisus Hristos	Gautama Buddha
cca 3 î.Hr.–30 d.Hr.	563–483 î.Hr.
Constantin cel Mare	Aśoka cel Mare
a domnit în perioada 324–337 d.Hr.	a domnit în perioada 268–232 î.Hr.

Totuși, în timp ce Aśoka predica și practica nonviolența și toleranța religioasă[573], Constantin, de îndată ce a urcat pe tron, s-a apucat să extermine două erezii. Prima a fost cea a donatiștilor din Africa de Nord. Ei considerau că eficacitatea unui sacrament depindea de starea spirituală a preotului: oricine trădează credința, spuneau ei, nu este în posesia credinței, ci a vinovăției (*qui fidem a perfido sumserit, non fidem percipit sed reatum*). Răspunsul ortodox la această erezie era că sacramentele sunt sacre în sine, nu în virtutea oamenilor (*sacramenta per se esse sancta, non per homines*). Iar pericolul controversei consta în faptul că, dacă donatiștii aveau dreptate, atunci întregul ceremonial al Bisericii depindea de caracterul moral al clerului, și nimeni nu putea fi vreodată sigur de eficacitatea supranaturală a ritului; în timp ce, dacă donatiștii greșeau, un sacrament putea fi administrat efectiv chiar și de către un eretic sau un păgân.

A doua controversă cu care s-a confruntat Constantin era și mai importantă. Era vorba de adepții lui Arie, care considerau că Hristos nu era nici Dumnezeu adevărat, nici Om adevărat. Dumnezeu, afirmau ei, este absolut incognoscibil și unic. În schimb, Hristos, deși preexistent întrupării sale, este o ființă creată și, prin urmare, nu este Dumnezeu adevărat, chiar dacă poate fi venerat drept creator al tuturor celorlalte creaturi. În întruparea sa ca Iisus, Fiul și-a asumat un corp uman, dar nu un suflet uman. Prin urmare el nu era nici Dumnezeu adevărat, nici Om adevărat.[574]

Poate că la originea atitudinii diferite a lui Aśoka și a lui Constantin față de credință se află faptul că regele indian crease deja imperiul când privelișteа cumplită a măcelului și atrocităților comise de armatele sale l-a marcat profund, provocându-i sentimentul de remuscare si determinându-l să se convertească la etica budistă a nonviolenței și a compasiunii; în timp ce Constantin a avut viziunea viitoarei sale victorii, ceea ce a determinat convertirea sa la ceea ce de atunci s-a numit creștinism — deși este greu de găsit vreo relație între concepția sa despre religie și învățătura creștină despre ispitirea lui Hristos în deșert (vezi *supra*, pp. 344–346). Cu toate acestea se mai poate observa că, în timp ce imperiul budist al lui Aśoka s-a prăbușit la doar o jumătate de secol după moartea sa, imperiul creștin al lui Constantin a rezistat până la căderea Constantinopolului în mâinile turcilor, la 1 129 de ani după urcarea sa pe tron. Așa încât observația esențială pentru teoria generală a subiectului nostru ar trebui, probabil, să fie aceea că, în Orient și în Occident, destinele opuse ale celor două mari religii seculare ale mântuirii au fost determinate nu de profeții la ale căror nume se

refereau, ci de caracterele opuse ale primilor lor mari regi convertiți.

Căci recunoașterea suferinței de către Aśoka era de același ordin (deși nu de aceeași intensitate) ca și aceea a lui Buddha când afirma primul dintre cele Patru Adevăruri Nobile: „Întreaga viață e o suferință". Prin urmare, în edictele regale, esența învățăturii budiste era păstrată cu onestitate, iar nonviolența și compasiunea erau sincer încurajate. În Occident însă, odată cu împăratul Constantin, religia lui Hristos a devenit slujitoarea (sau, mai curând, zâna bună) a politicii, iar autoritatea de a domina o anumită ordine socială se credea că provine de la cel care se presupunea că ar fi spus: „Împărăția mea nu este din lumea aceasta. Dacă împărăția mea ar fi din lumea aceasta, slujitorii mei s-ar lupta"[575]. Prin urmare, la întrebarea care împarte lumea: „Te interesează societatea sau adevărul?", monarhul occidental, dacă ar fi fost sincer, ar fi trebuit să răspundă: „Societatea", în timp ce hindusul ar fi putut spune: „Adevărul".

Și totuși, paradoxal, în timp ce în Occident religia Mântuitorului s-a degradat de-a lungul istoriei sale din cauza identificării cu politica, practicile noastre politice occidentale s-au atenuat semnificativ ca urmare a influenței sale; în schimb, gândirea politică orientală a rămas până în ziua de azi guvernată de legea politică elementară a naturii, care este, în ultimă instanță, așa-numita „Lege a peștilor" (în sanscrită, *mātsyanyāya*): peștii cei mari îi mănâncă pe cei mici, iar cei mici trebuie să fie deștepți.

Constantin cel Mare s-a născut în Dacia (România de azi)[576] în jurul lui 274 d.Hr. Mama sa, Elena, o femeie de condiție modestă din Bitinia (în nord-vestul Asiei Mici), a fost concubina lui Constanțiu, care a părăsit-o în 293 pentru a se

căsători cu fiica vitregă a lui Maximian, Teodora. Constanțiu a devenit apoi cezar al Romei, iar tânărul Constantin a fost trimis la curtea asiatică a împăratului Dioclețian, cu care a plecat în Egipt, unde l-a întâlnit pe Eusebiu, viitorul episcop al Cezareei, iar mai târziu biograful său. Tânărul prinț a luat drept concubină o tânără pe nume Minervina, cu care a avut un fiu, Crispus — deși era logodit încă din 293 cu Fausta, fiica lui Maximian. Din cauza unei conspirații la curte, a fugit în Galia, unde, când tatăl său a murit în timpul înăbușirii unei revolte în Britannia, a preluat controlul și, în scurt timp, a câștigat comanda Imperiului de Apus. Referitor la războaiele sale din Galia, în perioada 306–312, citim că „până și păgânii au fost șocați când a pus să fie devorați de fiare regi barbari laolaltă cu supușii lor, cu miile“[577]. Și mai știm că aproape imediat după ce a convocat și prezidat Sinodul de la Niceea, unde voia și natura lui Dumnezeu au fost proclamate și definite pentru întreaga omenire, i-a ucis — dintr-un motiv necunoscut — pe fiul său, Crispus, și pe soția sa, Fausta. S-a avansat o ipoteză care amintește de tragedia Fedrei; însă oricare ar fi fost motivul, un lucru e limpede: Constantin a fost un om mult mai aspru decât Aśoka.

După ce a cucerit întregul imperiu până în 324, Constantin cel Mare și-a propus să-l unească într-un singur bloc spiritual, iar în acest scop, în 325, a convocat Sinodul de la Niceea. Au participat peste trei sute de episcopi din toate provinciile imperiului care, după o predică a împăratului despre necesitatea unității, s-au apucat de treabă — mai întâi să stabilească data Paștilor, iar apoi să-i anatemizeze pe arieni. Crezul acceptat în cele din urmă (redactat de tânărul diacon Atanasie din Alexandria) sună astfel:

Credem într-unul Dumnezeu, Tatăl Atotțiitorul, Făcătorul tuturor văzutelor și nevăzutelor.

Și într-unul Domn Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, născut din Tatăl, singurul născut;

adică din ființa (οὐσία — *ousíā*) Tatălui,

Dumnezeu din Dumnezeu, Lumină din Lumină, Dumnezeu adevărat din Dumnezeu adevărat — născut, nu făcut —, de-o ființă (ὁμοούσιον — *homoousion*) cu Tatăl;

prin care toate s-au făcut, cele din cer și cele de pe pământ;

care pentru noi oamenii și pentru a noastră mântuire s-a coborât și s-a întrupat, s-a făcut om, a pătimit și a înviat a treia zi, s-a înălțat la ceruri, și va veni să judece viii și morții.

Și întru Duhul Sfânt.

Dar pe cei care zic: „era cândva când nu era“, și că „înainte de a se naște nu era“, și că „din cele ce nu erau s-a făcut“, sau afirmă că Fiul lui Dumnezeu este din alt ipostas sau ființă (ἐξ ἑτέρος οὐσίας ἢ ὑποστάσεως), sau creat, sau supus schimbării sau transformării morale — pe aceștia îi anatemizează Biserica Catolică și Apostolică.[578]

În timpul domniei lui Constantin, creștinismului i s-a acordat același statut pe care îl aveau religiile păgâne ale imperiului, dar o jumătate de secol mai târziu, în vremea lui Teodosiu cel Mare (a domnit în perioada 379–395), a fost declarată singura religie permisă; și astfel, prin decret imperial, a început perioada cunoscută sub numele de „Epoca întunecată“. Edward Gibbon vorbește despre începuturile sale; și cred că nimic nu ilustrează mai bine această epocă a marilor clasici decât cu un fragment din proza lui clasică.

„În Siria“, scrie el într-un pasaj celebru în care a descris deja diferite alte provincii ale Imperiului Roman,

> „divinul și perfectul Marcellus“, cum este poreclit de Teodoret, un episcop mânat de ardoarea apostolică, a hotărât să facă una cu pământul fastuoasele temple din dieceza Apamea. Atacul său a fost zădărnicit de iscusința și soliditatea cu care fusese construit templul lui Iupiter. Clădirea era așezată pe o înălțime. De-a lungul celor patru laturi, înaltul acoperiș era susținut de cincisprezece coloane masive, având o circumferință de șaisprezece picioare, iar marile blocuri ce le alcătuiau erau bine sudate cu plumb și fier. Împotriva lor a fost încercată zadarnic puterea celor mai ascuțite scule. A fost necesar să se submineze fundațiile coloanelor, care au căzut de îndată ce proptelele provizorii de lemn au fost mistuite de foc, iar greutățile acestei încercări sunt descrise alegoric întruchipate într-un demon negru, ce a întârziat, dar n-a putut învinge operațiile inginerilor creștini. Îmbătat de această victorie, Marcellus a pornit personal în campanie împotriva puterilor întunericului. Un grup numeros de soldați și gladiatori înaintau sub stindardul episcopal și Marcellus atacă pe rând satele și templele rurale din dieceza Apamea. Oriunde se bănuia că populația va opune rezistență sau vor trebui să înfrunte primejdii, campionul credinței, care fiind șchiop, nu putea nici să lupte, nici să fugă, se așeza la distanță convenabilă, dincolo de bătaia proiectilelor. Dar însăși prudența sa i-a pricinuit moartea. El a fost surprins de un grup de țărani ajunși la capătul răbdării; iar sinodul provinciei a declarat fără șovăire că sfântul Marcellus își jertfise viața

pentru cauza lui Dumnezeu. Călugării mistuiți de mânie și zbucium, care au alergat din deșert în sprijinul lui Marcellus, se distingeau prin zelul lor neobosit. Ei și-au atras pe drept dușmănia păgânilor și unii dintre ei ar merita să fie învinuiți de lăcomie și necumpătare, căci își satisfăceau lăcomia cu ajutorul jafului sfânt și, nesățioși, trăiau pe seama poporului, care le admira naiv veșmintele zdrențuite, psalmii ce-i cântau cu voce tare și paloarea nefirească a feței. Puține temple au fost protejate de fricile, venalitatea, gustul sau prudența conducătorilor civili și ecleziastici. Templul închinat zeiței Venus Caelestis din Cartagina, ale cărui incinte sacre formau o circumferință de două mile, a fost transformat cu înțelepciune într-o biserică creștină; iar o consacrare similară a păstrat neatinsă cupola maiestuoasă a Panteonului din Roma. Dar în aproape toate provinciile lumii romane, o armată de fanatici, fără vreo autoritate sau disciplină, s-au năpustit asupra locuitorilor pașnici; iar ruinele celor mai frumoase clădiri ale Antichității păstrează încă urmele devastărilor provocate de *acei* barbari care și-au găsit timpul și dorința de a se dedica unor distrugeri atât de laborioase...

Templele Imperiului Roman au fost devastate sau distruse; dar superstiția ingenioasă a păgânilor încă mai căuta să eludeze legile lui Teodosiu, prin care toate sacrificiile fuseseră interzise cu severitate. Locuitorii din țară, al căror comportament era mai puțin expus unei curiozități răutăcioase, își mascau întrunirile *religioase* sub aparența unor adunări *conviviale*. În zilele de sărbătoare solemnă, se adunau în număr mare la umbra cuprinzătoare a vreunui copac

consacrat; se tăiau și se frigeau oi și boi; iar această distracție rurală se sfințea prin folosirea tămâiei și a imnurilor cântate în cinstea zeilor. Dar, din moment ce nicio parte a animalului nu era folosită ca ardere de tot și nu exista un altar pentru a primi sângele, și se omiteau cu grijă ofrande de dulciuri și ceremonia de încheiere a ofrandelor, aceste adunări conviviale nu puteau fi considerate sacrificii ilegale. Oricare ar fi adevărul faptelor și calitatea unei asemenea distincții, aceste pretenții deșarte au fost măturate de ultimul edict al lui Teodosiu, care a provocat o rană mortală superstiției păgânilor. Această lege prohibitivă este exprimată în termenii cei mai absoluți și exhaustivi. „Este voința și dorința noastră", spune împăratul, „ca niciunul dintre supușii noștri, fie ei magistrați sau cetățeni particulari, oricât de înalt sau de inferior ar fi rangul și statutul lor, să nu îndrăznească, în orice oraș sau în orice loc, să se închine vreunui idol neînsuflețit cu jertfirea unei victime nevinovate". Sacrificiile și practicarea divinației cu măruntaiele victimei sunt declarate (indiferent de obiectul anchetei) crimă de înaltă trădare împotriva statului, care nu poate fi ispășită decât prin moartea vinovatului. Riturile superstiției păgâne care pot părea mai puțin sângeroase și atroce sunt abolite ca fiind extrem de vătămătoare pentru adevărul și onoarea religiei; sunt menționate și condamnate în special luminile, ghirlandele, tămâia și libațiile de vin; iar pretențiile inofensive ale geniului domestic, ale zeilor casnici sunt incluse și ele în această interdicție riguroasă. Desfășurarea oricăreia dintre aceste ceremonii profane și ilegale duce la confiscarea casei sau a terenului unde a avut loc;

iar dacă cel vinovat a ales cu ingeniozitate proprietatea altuia ca scenă a nelegiuirii sale, este obligat să plătească, fără întârziere, o taxă semnificativă de douăzeci și cinci de livre de aur, adică mai bine de o mie de lire sterline. O taxă nu mai puțin substanțială se aplică complicilor acestor dușmani secreți ai religiei, care își neglijează datoria pe care o implică funcția lor, să dezvăluie sau să pedepsească vinovăția idolatriei. Acesta era spiritul persecutor al legilor lui Teodosiu, care au fost aplicate repetat de fiii și nepoții săi, în aplauzele zgomotoase și unanime ale lumii creștine...

Ruina religiei păgâne este descrisă de sofiști ca un eveniment dureros și șocant, care a cufundat pământul în întuneric și a restabilit vechea stăpânire a haosului și a nopții. Ei povestesc cu accente solemne și patetice că templele au fost transformate în morminte și că locurile sacre, care fuseseră împodobite cu statuile zeilor, au fost pângărite de moaștele martirilor creștini. „Călugării“ (o rasă de animale murdare cărora Eunapios este tentat să le refuze numele de oameni) „sunt autorii noului cult, care, în locul acelor zeități concepute de inteligența umană, au pus sclavii cei mai josnici și mai vrednici de dispreț. Capetele, sărate și murate, ale acelor răufăcători infami, care pentru mulțimea crimelor lor suferiseră o moarte dreaptă și umilitoare; trupurile lor, purtând încă urma biciului și cicatricile torturii care le-au fost aplicate prin sentința magistratului; aceștia [continuă Eunapios] sunt zeii pe care pământul îi produce în vremurile noastre; aceștia sunt martirii, judecătorii supremi ai rugăciunilor și cererilor noastre adresate Divinității, ale căror

morminte sunt acum consacrate ca obiecte ale venerației poporului".

Și Gibbon conchide:

În viața de toate zilele, moaștele sfinților se dovedeau mai prețioase decât aurul sau pietrele nestemate, iar această experiență constituia pentru clerici un imbold de a înmulți comorile Bisericii. Fără a ține prea mult seamă de adevăr ori probabilitate, ei inventau nume pentru schelete și fapte pentru aceste nume. Faima apostolilor și a sfinților era întunecată de invenții religioase. Grupului invincibil de martiri veritabili din primele timpuri ale creștinismului li se adăugau mii de eroi imaginari, care nu existaseră niciodată în afara fanteziei unor făuritori de legende, vicleni ori creduli; avem temei să bănuim că Tours n-ar fi singura dieceză în care osemintele unui răufăcător au fost adorate în locul moaștelor unui sfânt.[579]

Teodosiu cel Mare a murit în 395 — și, exact cincisprezece ani mai târziu, vizigoții lui Alaric au devastat Roma. Sfântul Augustin (354–430) a scris marea sa lucrare *Cetatea lui Dumnezeu* pentru a răspunde argumentului că, deși Roma înflorise timp de un mileniu sub zeii săi, când s-a îndreptat către creștinism, și-a găsit pieirea. Cetatea Omului, a păcatului, a osândirii se prăbușise, recunoștea bunul episcop, dar în locul ei, Cetatea lui Dumnezeu, Biserica, Trupul Viu al lui Hristos va dăinui pentru totdeauna. „Iar în acel oraș binecuvântat", a scris el, ca unul care știe sigur despre ce vorbește,

> va fi această mare binecuvântare, că cei de jos nu-i vor invidia pe cei de sus, așa cum îngerii de

astăzi nu invidiază slava arhanghelilor, pentru că nimeni nu va dori să fie ceea ce nu a primit să fie, deși va fi legat în strictă armonie cu cel care a primit; așa cum în corp degetul nu caută să fie ochiul, dar ambele membre sunt îmbinate armonios în structura completă a corpului. Și astfel, împreună cu darul său, mai mare sau mai mic, fiecare va primi acest dar suplimentar al mulțumirii, de a nu dori mai mult decât are.[580]

Toate bune și frumoase! Dar, între timp, în toată Europa se răspândeau nestingheriți barbarii — nu numai europeni, ci și asiatici. Deoarece Attila, cu hoarda lui de huni, a intrat în Europa venind din stepele rusești, a întemeiat o capitală a splendorii barbare în apropierea Budapestei de astăzi și a devastat jumătate de continent până la moartea sa în 453. Vandalii s-au revărsat prin Spania în Africa, urmați de vizigoți, care au întemeiat un regat al lor în Spania. Britannia, abandonată de romani, a fost invadată și colonizată de iuți, angli și saxoni, în vreme ce francii s-au stabilit în Galia, căreia i-au dat numele de Franța. Roma însăși a căzut în mare parte în mâinile unor germani creștinați, care au impus și destituit un lung șir de împărați jalnici — până în septembrie 476, când înaltul și frumosul Odoacru a preluat conducerea; iar de atunci, nu a mai existat împărat în Occident vreme de 324 de ani, până când un alt german, Carol cel Mare, și-a pus pe cap coroana imperială în ziua de Crăciun a anului 800, în Biserica Sfântul Petru din Roma, primind simbolul solar al lui Ahuramazda din mâinile papei Leon al III-lea.

---

441 Mircea Eliade, *Forgerons et alchimistes,* Flammarion, Paris, 1956, p. 24 [trad. rom.: Mircea Eliade, *Făurari și alchimiști,* traducere de Maria și Cezar Ivănescu, Humanitas, București, 1996, p. 32].

442 *Ibidem,* p. 83 [*Ibidem,* p. 80].

443 Numele francez *Chartres* provine din latinescul *Carnutes*. Tribul a locuit cam în zona în care se află astăzi departamentele Eure-et-Loir și Loiret.

444 Faptul că Cezar numește acești zei celtici făcând referire la omologii lor romani încurcă puțin lucrurile. Cu toate acestea, după cum vom vedea, pot fi deduse posibilele lor nume și caractere celtice.

445 Julius Caesar, *De Bello Gallico* 6.13–18. Traducere de H.J. Edwards, Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, MA; William Heinemann, Londra), ușor modificată [trad. rom.: *Războiul galic,* traducere de Janina Vilan Unguru, în C. Iulius Caesar, *Războiul galic. Războiul civil,* studiu introductiv și indice de Cicerone Poghirc, Editura Științifică, București, 1964, pp. 218–221].

446 Pentru un studiu al literaturii clasice, vezi T.D. Kendrick, *The Druids,* Methuen and Co., Londra, 1927, cap. III.

447 Glosă: „Cine în afară de mine poate clarifica orice problemă?"

448 Glosă: „Cine în afară de mine poate prevesti fazele lunii?"

449 Glosă: „Dacă nu poetul?"

450 Alfred Nutt, *The Voyage of Bran,* David Nutt, Londra, 1897, vol. II, pp. 92–93, nota 6.

451 John Arnott MacCulloch, *Celtic Mythology,* The Mythology of All Races, vol. III, Marshall Jones Company, Boston, 1918, pp. 45–46.

452 Nutt, *op. cit.,* vol. II, pp. 91–96.

453 MacCulloch, *op. cit.,* p. 43.

454 Nutt, *op. cit.,* vol. II, p. 92.

455 *Mitologia primitivă,* pp. 221–269.

456 Geoffrey Keating (c. 1570–1646), *History of Ireland,* trad. John O'Mahony, Londra, 1866, pp. 105–106, *apud* J.A. MacCulloch, *The Religion of the Ancient Celts,* T. and T. Clark, Edinburgh, 1911, p. 50.

457 Keating, p. 107; MacCulloch, *Religion,* pp. 50–51.

458 *Mitologia primitivă,* pp. 406–408.

459 Strabon 4.4.6; *apud* Kendrick, *op. cit.,* p. 139.

460 Mela, *Chorographia* 3.6.48; Kendrick, *op. cit.,* pp. 138–139.

461 *Mitologia primitivă,* pp. 177–184.

462 Kendrick, *op. cit.,* pp. 139–140.

463 *The Book of Leinster (Lebor Laignech)*, 5; *apud* MacCulloch, *The Religion of the Ancient Celts,* pp. 50–51.

464 MacCulloch, *The Religion of the Ancient Celts,* p. 32.

465 *Ibidem,* p. 69.

466 Din Lady Gregory, *Gods and Fighting Men,* John Murray, Londra, 1904, pp. 51–52.

467 Texte din *The Golden Book of Lecan,* col. 648, r. 12 și urm.; și Egerton, 1782, p. 148, *apud* Ernst Windisch, *Irische Texte,* II. Serie, 2. Heft, pp. 241 și urm. Traducere după Eleanor Hull, *The Cuchullin Saga in Irish Literature,* David Nutt, Londra, 1898, pp. 103–107.

468 H. D'Arbois de Jubainville, *Les Celtes depuis les temps les plus anciens jusqu'en l'an 100 avant notre ère,* A. Fontemoing, Paris, 1904, pp. 63 și urm.

469 MacCulloch, *The Religion of the Ancient Celts,* pp. 138–141.

470 Otto-Wilhelm von Vacano, *The Etruscans in the Ancient World,* trad. Sheila Ann Ogilvie, Edward Arnold Ltd., Londra; St. Martin's Press, New York, 1960), pp. 57–58.

471 *Ibidem,* p. 39.

472 *Ibidem*, p. 40. Figura 29, analizată de von Vacano, este preluată din Eduard Gerhard, *Miroirs étrusques*, Berlin, 1841–1867, vol. II, ilustrația CLXXVI.

473 Horace Gregory, *Ovid, The Metamorphoses*, The Viking Press, New York, 1958, p. 214 [trad. rom.: Ovidiu, *Metamorfoze*, VIII.284–290, ed. cit., p. 163].

474 Pentru variante și surse, vezi K. Kerényi, *The Heroes of the Greeks*, pp. 113–121 și notele corespunzătoare.

475 *Ibidem*, p. 171.

476 Seneca, *Quaestiones Naturales* II, 32, 41, 48; *apud* von Vacano, *op. cit.*, p. 145 [trad. rom.: Seneca, *Naturales quaestiones. Științele naturii în primul veac*, traducere de Tudor Dinu, Vichi Eugenia Dumitru, Ștefania Ferchedău, Lavinia Cuță, postfață și note de Ioana Costa, Polirom, Iași, 1999, pp. 42–43].

477 Plutarch, *Romulus*, trad. Dryden, rev. de A.H. Clough [trad. rom.: Plutarh, *Romulus*, XI, în *Vieți paralele I*, studiu introductiv, traducere și note de N.I. Barbu, Editura Științifică, București, 1960, pp. 64–65].

478 *Ibidem* [trad. rom.: Plutarh, *Romulus*, XXVII–XXVIII, în *Vieți paralele I*, ed. cit., pp. 82–84].

479 *Luca* 24.13–31.

480 Plutarch, *op. cit.* [trad. rom.: Plutarh, *Romulus*, XXVIII-XXIX, în *Vieți paralele I*, ed. cit., pp. 84–86].

481 Charlton T. Lewis și Charles Short, *A Latin Dictionary*, The Clarendon Press, Oxford, 1879, pp. 1224–1225.

482 *Mitologia orientală*, pp. 493–497.

483 Seneca, *Epistulae Morales* 41.3; *apud* Nilsson, *op. cit.*, vol. I, p. 286 [trad. rom.: Seneca, *Epistole către Lucilius. Epistulae morales ad Lucilium I*, IV.41.3, traducere din limba latină, studiu introductiv, note și indice de Ioana Costa, Polirom, Iași, 2007, p. 139].

484 Ludwig Deubner, „Die Römer", în Chantepie de la Saussaye, *Lehrbuch der Religionsgeschichte*, J.C.B. Mohr, Tübingen, ed. a IV-a rev., 1925, vol. II, p. 443.

485 *Ibidem*, pp. 438–442.

486 *Mitologia primitivă*, pp. 149–165.

487 Plutarch, *De Pythiae Oraculis; apud* H.C.O. Lanchester, „Sibylline Oracles", în Hastings (ed.), *op. cit.*, vol. XI, p. 497 [trad. rom.: Plutarh, *Despre oracolele Pythiei*, în *Despre oracolele delfice*, traducere de Adelina Piatkowski și Magda Mircea, studiu introductiv de Smaranda Bădiliță, Polirom, Iași, 2004, p. 111].

488 Servius, comentariu la Vergiliu, Egloga IV.4; Georgius Thilo, *Servii Grammatici*, Georg Olms, Hildesheim, 1961, vol. III, pp. 44–45.

489 Egloga IV. Trad. J.W. Mackail [trad. rom.: *Bucolice (IV. Pollio)*, traducere de Teodor Naum, în Vergiliu, *Bucolice. Georgice*, Editura pentru Literatură Universală, București, 1967, p. 20].

490 Cicero, *De re publica* 6.9–26, text mult prescurtat, trad. Clinton Walker Keyes din Loeb Classical Library, 1928, Harvard University Press, Cambridge, MA; William Heinemann, Londra. Retipărit cu permisiunea editorilor și a Loeb Classical Library [trad. rom.: *Despre stat*, „Visul lui Scipio", în Cicero, *Despre supremul bine și supremul rău*, ed. cit., pp. 346, 348–351, 353–354, 347–348].

491 Cicero, *De re publica* 6.13. [Cicero, *Despre supremul bine și supremul rău*, p. 347].

492 *Mitologia orientală*, pp. 215–220.

493 Cicero, *op. cit.*, 6.29 [trad. rom.: *Despre stat*, „Visul lui Scipio", în Cicero, *Despre supremul bine și supremul rău*, ed. cit., p. 354].

494 *Eneida*, VI.790–807.

495 *Metamorfoze*, XV.745–870.

496 Deubner, *op. cit.*, pp. 469–471.

497 *Ibidem*, p. 472.

498 *1 Corinteni* 15.21–22 (cca 54 d.Hr.).

499 *Filipeni* 2.6–11. Identificarea acestui pasaj ca imn hristologic tradițional a fost făcută de Ernst Lohmeyer, „Kyrios Jesus", *Heidelberger Akademie der Wissenschaften. Sitzungsbericht. Philosophisch-historische Klasse, 1927–1928, 4. Abh.*, 1928. Vezi Rudolf Bultmann, *Primitive Christianity in Its Contemporary Setting*, Living Age Books, New York, 1956, pp. 196–197.

500 Klausner, *The Messianic Idea in Israel*, p. 24.

501 *Luca* 1.26–35, 38.

502 *Luca* 2.1–20.

503 Vezi Henri Corbin, „Terre céleste et corps de résurrection d'après quelques traditions iraniennes", *Eranos-Jahrbuch* 1953, Rhein-Verlag, Zürich, 1954, p. 109.

504 *Matei* 2.1–12.

505 Epiphanius, *Panarion* 51, *apud* Kirsopp Lake, articolul „Epiphany", în Hastings (ed.), *op. cit.*, vol. V, p. 332.

506 Kirsopp Lake, articolul „Christmas", în Hastings (ed.), *op. cit.*, vol. III, p. 602.

507 *Matei* 2.13–23.

508 Louis Ginzberg, *The Legends of the Jews*, trad. Henrietta Szold, The Jewish Publication Society of America, Philadelphia, 1913, vol. I, pp. 186–189 [vezi și trad. rom.: Louis Ginzberg, *Legendele evreilor*, 3 vol., traducere de Diana Medan, Hasefer, București, 2013, 2014, 2022].

509 *Bhāgavata Purāṇa* 10.1.17–10.4.14, text mult prescurtat.

510 *Mitologia orientală*, pp. 362–366.

511 *Ibidem*, pp. 52–129.

512 Hesiod, *Theogony* 453–506. Traducere preluată din *Hesiod* de Richmond Lattimore, pp. 150–153, cu permisiunea The University of Michigan Press. Copyright © by The University of Michigan 1959 [trad. rom.: Hesiod, *Nașterea zeilor (Teogonia)*, ed. cit., pp. 38–40].

513 Charles Guignebert, *Jesus*, traducere din franceză de S.H. Hooke, University Books, New York, 1956, p. 43.

514 *Marcu* 1.9–11.

515 *Luca* 3.22, *Western text*, Codex D; *apud* Guignebert, *op. cit.*, p. 108.

516 Josephus, *Antiquities* 18.5.2 [trad. rom.: Flavius Josephus, *Antichități iudaice*, traducere, note și indice de nume de Ion Acsan, Editura Hasefer, București, 2001, vol. II, p. 454].

517 *Marcu* 6.16–29.

518 *Marcu* 1.4–8.

519 *2 (4) Regi* 1.8.

520 Vezi discuția pe această temă din Guignebert, *op. cit.*, p. 149, care furnizează — pentru fiecare problemă abordată, de altfel — o bibliografie completă.

521 *Mitologia orientală*, pp. 281–289.

522 *Matei* 1.1–17; *Luca* 3.23–38.

523 *Marcu* 1.12–13.

524 Relatarea lui Matei este cam aceeași, dar adaugă: „...ci cu tot cuvântul care iese din gura lui Dumnezeu".
525 Matei inversează ordinea ispitelor a doua și a treia.
526 *Luca* 4.1–13. Matei încheie: „Atunci diavolul l-a lăsat; și iată, îngerii s-au apropiat de el și-i slujeau" (*Matei* 4.1–11).
527 *Mitologia orientală*, pp. 30–36 și 288.
528 *Ibidem*, pp. 29–30.
529 Klausner, *The Messianic Idea in Israel*, pp. 9–10; sublinierile îi aparțin autorului.
530 *Marcu* 1.14–28.
531 Guignebert, *op. cit.*, pp. 191–192.
532 *Romani* 13.11–12.
533 *Marcu* 2.27–28.
534 *Marcu* 2.22.
535 *Marcu* 2.17.
536 *Matei* 5.44.
537 *Marcu* 12.28–31.
538 *Matei* 16.13–23.
539 *Marcu* 14.17–16.8.
540 Vezi *supra*, pp. 285; și *Mitologia orientală*, p. 310.
541 *Coloseni* 2.8–3.8, text prescurtat.
542 *Faptele lui Ioan* 88–89, 93; trad. Montague Rhodes James, *The Apocryphal New Testament*, The Clarendon Press, Oxford, ed. rev., 1953, pp. 251, 252–253. Text preluat cu permisiunea Clarendon Press.
543 *Vajracchedikā* 32; citat în *Mitologia orientală*, p. 335.
544 *The Tempest* IV.1.157–158 [trad. rom.: *Furtuna*, actul IV, scena 1, traducere de Leon D. Levițchi, în W. Shakespeare, *Opere complete* 8, Univers, București, 1990, p. 397].
545 *Corpus Hermeticum*, trad. Scott, cartea XI (ii), 20b–22b; pp. 220–223. Am aflat de acest fragment datorită bunăvoinței și erudiției dr. Alan W. Watts și doamnei Ananda K. Coomaraswamy [trad. rom.: Hermes Trismegistos, *Corpus Hermeticum*, ed. a II-a, traducere de Dan Dumbrăveanu, Herald, București, 2012, pp. 97–98].
546 *The Gospel According to Thomas*, text coptic stabilit și tradus de A. Guillaumont, H.-Ch. Puech, G. Quispel, W. Till și Yassah 'Abd al Masīh, E.J. Brill, Leiden; Harper and Brothers, New York, 1959, p. 43 [trad. rom.: *Evanghelia după Toma* 77, ediție bilingvă, traducere din limba coptă, studiu introductiv și note de Gustavo-Adolfo Loria-Rivel, ediție îngrijită de Ioan-Florin Florescu, Polirom, Iași, 2003, p. 93].
547 *Toma* 80.14–19a, 99.13–18, 80.14b–81.4; *op. cit.*, pp. 3 și 55, 57 [*ibidem*, pp. 47, 109–111, 47–49].
548 *Luca* 17.20–21.
549 În esență, același lucru se spune și în *Matei* 24; Luca îl combină cu discursul apocaliptic din *Marcu* 13 [vezi pp. 269–271]. Fără îndoială, sursa este Q. [*Nota lui Guignebert*]
550 Guignebert, *op. cit.*, pp. 339–341.
551 Edward Gibbon, *The Decline and Fall of the Roman Empire*, din cap. I și II [trad. rom.: Edward Gibbon, *Istoria declinului și a prăbușirii Imperiului Roman*, antologie, traducere și prefață de Dan Hurmuzescu, Minerva, București, 1976, vol. I, pp. 1, 5, 20].
552 *Cf.* șarpele Nehuștan din *2 (4) Regi* 18.4, care era venerat în templul lui Solomon. Vezi și Figurile 25, 26 și 30. Conform concepției gnostice, dacă lumea este rea, atunci creatorul ei a

fost rău: de fapt, creatorul ei a fost Satana, care i s-a arătat lui Hristos în deșert și care este Iahve din Vechiul Testament. Echivalentul budist este ispititorul lui Buddha, Kāma-Māra, reprezentat în *Upanișade* ca Sinele, din a cărui Dorință și Teamă a luat ființă lumea. Vezi *Mitologia orientală*, pp. 24–25, 29–37.

553 *Faptele lui Ioan* 94–96, trad. James, *op. cit.*, pp. 253–254, și Max Pulver, „Jesus' Round Dance and Crucifixion", în Joseph Campbell (ed.), *The Mysteries*, The Bollingen Series XXX, Papers from the Eranos Yearbooks, vol. 2, Pantheon Books, New York, 1955, pp. 178–180.

554 *Faptele lui Ioan* 97–102; James, *op. cit.*, pp. 254–256; Pulver, *op. cit.*, pp. 180–182.

555 *Fapte* 1.6.

556 *Isaia* 26.19.

557 *Isaia* 65.17, 19.

558 Justin Martyr, *First Apology* 26; în Thomas B. Falls, *Writings of Saint Justin Martyr*, Christian Heritage, New York, 1949, p. 62 [trad. rom.: Sfântul Iustin Martirul și Filosoful, *Apologia întâia în favoarea creștinilor*, traducere și note de Olimp N. Căciulă, în *Apologeți de limbă greacă* (PSB 2), Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1980, p. 42].

559 R.M. Grant, *Gnosticism and Early Christianity*, Columbia University Press, New York, 1959, p. 185.

560 E.F. Scott, articolul „Gnosticism", în Hastings (ed.), *op. cit.*, vol. VI, p. 241.

561 *Fapte* 7.58; 8.1, 3.

562 *Galateni* 3.13–14.

563 *Galateni* 3.24–25, 28–29.

564 *1 Corinteni* 1.10; 5.9–13, text prescurtat.

565 *Ibidem*, 12.7, 12–13, 27–28.

566 *Ibidem*, 11.3–10.

567 *Ibidem*, 11.1.

568 *Fapte* 8.1.

569 *Fapte* 17.16–18.1.

570 *Fapte* 21.30–36.

571 James Henry Breasted, *The Conquest of Civilization*, Harper and Brothers, New York, 1926, p. 673.

572 Eusebius of Caesarea, *Vita Constantini* (ed. I.A. Keikel, Berlin, 1902), trad., Nicene Library (ed. H. Wace și P. Schaff, Oxford, 1890 și urm.) [trad. rom.: Eusebiu de Cezareea, *Viața lui Constantin cel Mare* (PSB 14), traducere și note de Radu Alexandrescu, studiu introductiv de Emilian Popescu, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1991].

573 *Mitologia orientală*, pp. 308–310.

574 Pentru o discuție asupra acestor controverse, vezi Adolf Harnack, *History of Dogma*, trad. Neil Buchanan după ed. a III-a germană, Dover Publications, New York, 1961, vol. V, pp. 140–168, pentru controversa donatistă, și vol. IV, cap. I, pentru doctrina consubstanțialității dintre Fiul lui Dumnezeu și Dumnezeu-Tatăl.

575 *Ioan* 18.36, parțial.

576 Constantin cel Mare s-a născut în Naissus, Dacia Mediterranea (astăzi, Niš, oraș din sudul Serbiei) (*N.t.*).

577 H.M. Gwatkin, „Constantine and His City", în *The Cambridge Medieval History*, vol. I, p. 3.

578 Trad. din Gwatkin, „Arianism", în *The Cambridge Medieval History*, vol. I, pp. 121–122.

579 Gibbon, *op. cit.*, cap. XXVIII, parțial [trad. rom. (fragmente): Edward Gibbon, *Istoria declinului și a prăbușirii Imperiului Roman*, ed. cit., vol. II, pp. 115, 118].

580 Augustin, *De Civitate Dei*, cartea XXII, cap. 30.

Partea a patra
Epoca marilor credincioși

Introducere
Dialogul dintre Europa și Levant

În timpul domniei lui Traian (98–117) și a succesorului său Adrian (117–138), în arhitectura Romei începuseră să apară formele cupolei și arcului, ceea ce anunța — după cum observa Spengler — sentimentul lumii față de ridicarea Levantului. În cuvintele sale: „Panteonul roman este *cea mai veche dintre toate moscheile*“[581]. În același timp, ochii busturilor împăraților au început să aibă pupile perforate, în timp ce în sculptura clasică anterioară păreau orbi: nu proiectau în exterior un spirit interior.[582] Pentru că, așa cum templul grec accentuase exteriorul cu coloanele sale, în interior nefiind decât o simplă cella, fără a oferi o senzație de spațiu interior, ci doar de corporalitate exterioară, tot așa (și apelez din nou la cuvintele lui Spengler), pentru omul clasic, „templul corpului nu avea un «interior»“[583].

În schimb, moscheea era în întregime interioară: arhitectura ei amintea de peștera-lume, care pentru gândirea levantină pare simbolul potrivit pentru forma spirituală a universului. „O extraordinară și misterioasă confuzie de forme sferice și poligonale învălmășite“, după cum scrie Spengler, „o ogivă de piatră ce susține o greutate care se așază ușor pe pământ și închide ermetic interiorul, toate liniile tectonice ascunse, bolta cea mai de sus străpunsă de

mici lucarne pe unde o lumină palidă se strecoară — lumina aceasta sporește austeritatea zidurilor —, iată cum ni se înfățișează capodoperele acestei arte prin bazilica San Vitale din Ravenna, catedrala Sfânta Sofia din Constantinopol și Cupola Stâncii (Moscheea lui Omar) de la Ierusalim“[584].

Un sentiment copleșitor și atotcuprinzător al unui spațiu și timp delimitat, ca un fel de peșteră a lui Aladin în care lumina și întunericul, binele și răul, harul și încăpățânarea, spiritul și sufletul se amestecă pentru a crea, în loc de istorie, un basm grandios cu forțe divine și diabolice caracteristice tuturor mitologiilor Levantului, fie că este vorba de iudaism, zoroastrism, mithraism, maniheism, creștinism oriental, neoplatonism, gnosticism, misterele clasice târzii sau de islam. Iar omul din această lume nu este câtuși de puțin un individ, ci un organ sau o parte a marelui organism, ca în concepția lui Pavel sau a lui Augustin despre Trupul Viu al lui Hristos. În fiecare ființă, ca în întreaga peșteră a lumii, acționează cele două principii opuse și atotcuprinzătoare ale Spiritului și Sufletului — în ebraică, *ruach* și *nephesh;* în persană, *ahu* și *urvan*; la mandeeni, *manuhmed* și *gyan*; și în greacă, *pneuma* și *psyche*.

„Sensul primitiv al lui *ruach* este «vânt»“, observă Spengler, „iar *nephesh* este totdeauna înrudit într-un fel cu corpul și cu pământul, cu ce este inferior, cu răul și cu tenebrele. Tendința lui este «să urce». *Ruach* este de resortul lui Dumnezeu, al lumii transcendente, al luminii. Pogorându-se asupra omului, el îi induce eroism (Samson), mânie sacră (Ilie), iluminarea judecătorului când pronunță o sentință (Solomon) și toate genurile de divinație și de extaz. El se revarsă asupra omului“[585].

Manifestarea unei noi culturi care se dezvoltă prin formele unei tradiții străine — precum apariția cupolei în arhitectura romană târzie și a pupilelor ochilor în portretele romane — este numită de Spengler „pseudomorfoză“. Cuvântul provine din vocabularul mineralogiei și, în sensul său propriu, se referă la forma exterioară înșelătoare, „formarea falsă“ a unui cristal care s-a solidificat într-o crăpătură de rocă sau în altă substanță străină de structura sa internă. Iată cum definește Spengler această categorie:

> Eu consider *pseudomorfoză istorică* acele cazuri în care o cultură anterioară străină acoperă solul cu atâta vigoare încât împiedică respirația unei culturi mai tinere. Aceasta din urmă nu ajunge, în propriul domeniu, să-și dezvolte formele originale de expresie, și nici măcar la înflorirea deplină a conștiinței de sine. Tot ceea ce provine din profunzimile unei mentalități primăvăratice se revarsă în formele libere ale unei vieți străine. Sentimentele juvenile se pietrifică în opere bătrânicioase și, în locul avântului spre înălțimi al unei forțe vegetative independente, singură seva urii hrănește ramurile gigantice împotriva forței îndepărtate.[586]

În cazul culturii levantine, susține Spengler, această condiție a prevalat, într-o formă sau alta, de la început până la sfârșit. Cea mai veche etapă a germinației se află întru totul în domeniul civilizației antice babiloniene; următoarea etapă, începând din jurul lui 529 î.Hr., a fost marcată de dictatura unui mic clan persan, la fel de primitiv ca ostrogoții, a cărui stăpânire de două sute de ani, până la victoria lui Alexandru, s-a bazat pe marea slăbiciune a populațiilor babiloniene epuizate. „Dar

începând cu anul 300 î.Hr.“, arată Spengler, „se produce o importantă trezire a tinerelor populații din această lume de limbă aramaică, situată între Sinai și munții Zagros“. Cu toate acestea tocmai în acest moment au sosit macedonenii, întinzând un văl subțire de civilizație clasică până în India și Turkestan. Odată cu victoriile lui Pompei în Siria și apoi a lui August la Actium (30 î.Hr.), toga grea a Romei a căzut pe pământ. Iar în secolele următoare, până la adevărata explozie, pe neașteptate, a islamului, gândirea și sensibilitatea levantine s-au exprimat — cu excepția tărâmului eliberat al regilor persani sasanizi — în forme pe care savanții noștri le-au interpretat greșit în mod constant, ca elemente în mare parte de tranziție de la etapa clasică la cea gotică ale civilizației noastre europene.

„Cultura magistă“, scrie Spengler, singurul istoric care a observat, se pare, acest lucru,

se află, sub aspect geografic și istoric, chiar în centrul grupului culturilor superioare, singura care ajunge aproape la toate celelalte în spațiu și timp. De aceea, construirea edificiului istoric al imaginii cosmice a acestei culturi depinde de condiția următoare: cunoașterea formei interne falsificate de forma externă. Or, tocmai o atare cunoaștere ne-a lipsit până acum din cauza prejudecăților filologice și teologice și, mai mult, a fragmentarismului științelor speciale moderne. De multă vreme, prin obiect, concepție, metodă, știința occidentală e divizată într-o mulțime de specialități a căror separare absurdă a stânjenit până și identificarea marilor probleme. Dacă există vreun domeniu unde „specializarea“ a devenit o fatalitate, acesta este cel al problemelor din lumea arabă. Istoricii propriu-ziși își limitau

demersurile la zona filologiei clasice; la est, orizontul lor se oprea la frontierele lingvistice ale Antichității. În consecință, ei nu au întrezărit deloc unitatea profundă de dezvoltare, dincoace și dincolo de această limită, care psihic nu a existat niciodată. Rezultatul a fost acea perspectivă numită „Antichitate", „Ev Mediu" și „Timpuri moderne", limitată și schematizată de uzul lingvistic greco-latin. Axum, Saba, de asemenea Imperiul Sasanid nu erau accesibile cunoscătorilor limbilor vechi care se limitau la „texte"; de aceea, ele nu sunt deloc prezente în „istorie". Istoricii literari, în egală măsură filologi, confundau spiritul limbii cu cel al operelor. Ce era scris în greacă sau doar conservat pe teritoriul arameean a fost inclus de aceștia într-o literatură „greacă târzie" căreia i-a fost repartizată apoi o perioadă proprie. Textele scrise în alte limbi n-au coincis cu specialitatea lor și, în consecință, au fost atribuite în bloc, cu totul artificial, istoriei altor literaturi. Dar tocmai aici găsim dovada cea mai convingătoare în favoarea tezei disparității necesare între istoria unei literaturi și limba în care ea este scrisă. În realitate, aici exista un grup închis de literaturi naționale magiste cu spirit unitar, dar scrise în mai multe limbi, printre care și limbile antice. Căci o națiune de tip magist nu are limbă maternă. Există o literatură națională talmudică, maniheistă, nestoriană, islamică și chiar neopitagoreică, dar *nu* elenistică sau ebraică.

Teologia a divizat domeniul în specialități strict delimitate după confesiunile europene occidentale, iar teologia creștină, la rândul ei, a fost și încă este determinată la est de „frontiera filologică". Lumea persană a căzut în mâinile

filologiei iraniene. Sub pretextul că textele *Avestei* nu fuseseră încă concepute, ci doar propovăduite într-un dialect arian, indologia a considerat această problemă serioasă drept o chestiune secundară, iar teologia creștină a lăsat-o să-i scape complet din vedere. În sfârșit, pentru istoria iudaismului talmudic — căci filologia ebraică constituie *singura* specialitate cu cercetări asupra Vechiului Testament — nu s-a fixat încă nicio specialitate. În consecință, în toate marile istorii ale religiilor pe care le cunosc, unde sunt tratate inclusiv religiile negre primitive — pentru că există și o specialitate etnologică — și toate sectele indiene, *Talmudul,* zic eu, a fost *complet uitat*. Iată o prefață savantă a celei mai importante probleme puse în fața științei de astăzi.[587]

În paginile următoare ale acestui volum vom analiza doar în linii mari — aproape fără a atinge nici măcar cea mai importantă dintre numeroasele tradiții speciale — interacțiunea dintre cele două mari lumi spirituale ale sufletului levantin și european, printr-un labirint pitoresc de neînțelegeri de sine și reciproce; iar cu asta vor apărea două pseudomorfoze contrare. Despre prima, Spengler tocmai ne-a informat — și anume germinarea formelor levantine sub un strat de formule romano-elenistice. Iar a doua ar putea fi numită „răzbunarea levantină“, și anume răspândirea masivă a creștinismului paulian în întregul univers cultural al Europei, după care simțul existenței și tipul experienței ale popoarelor celtice și germanice au trebuit să-și găsească expresie și sprijin în termeni străini, diametral opuși sau chiar contrari oricărui sentiment sau impuls caracteristic lor. Răbufnirea

spiritului levantin eliberat într-o afirmare tardivă, dar puternică se remarcă în victoria strălucită și definitivă a islamului începând din secolul al VII-lea. Iar reafirmarea pe măsură a spiritului european eliberat se observă în dubla victorie a conștiinței individuale odată cu Reforma și a spiritului științific, împreună cu un nou umanism, odată cu Renașterea. Vom încerca mai întâi să prezentăm istoria regiunii levantine și apoi a celei europene până în jurul lui 1350 d.Hr., când „fisurile" vechiului pseudomorfism au început să se lărgească. Iar scopul nostru este să scoatem la lumină, prin câteva forme semnificative, liniile principale atât ale fiecărei ordini native, cât și ale forțelor care i-au influențat evoluția firească.

---

581 Spengler, *op. cit.*, vol. I, p. 211 (engleză), p. 272 (germană) [trad. rom.: Oswald Spengler, *Declinul Occidentului*, ed. cit., vol. 1, p. 110].

582 *Ibidem*, vol. I, p. 329 (engleză), p. 421 (germană).

583 *Ibidem*, vol. I, p. 225 (engleză), p. 290 (germană) [trad. rom.: Oswald Spengler, *Declinul Occidentului*, ed. cit., vol. 1, p. 312].

584 *Ibidem*, vol. I, p. 200 (engleză), p. 257 (germană) [*ibidem*, pp. 278–279].

585 *Ibidem*, vol. II, p. 234 (engleză), p. 283 (germană) [trad. rom.: Oswald Spengler, *Declinul Occidentului*, ed. cit., vol. 2, pp. 275–276].

586 *Ibidem*, vol. II, p. 189 (engleză), p. 227 (germană) [*ibidem*, p. 221].

587 *Ibidem*, vol. II, pp. 190–191 (engleză), pp. 228–229 (germană) [*Ibidem*, pp. 222–224].

Capitolul 8
Crucea și Semiluna

I. Magii

Nu se știe mai nimic despre perioada parta a religiei iraniene. În vremea Seleucizilor greci (312–64 î.Hr.), în general, idealul lui Alexandru, al unei uniuni între Est și Vest, părea să prindă contur. Cu toate acestea Levantul aflat în ascensiune nu putea fi ținut sub un singur sceptru. În jurul lui 212 î.Hr., Euthydemos, cârmuitorul macedonean al Bactrianei, a reușit să înființeze un stat independent.[588] Aproximativ patru decenii mai târziu, Palestina s-a revoltat împreună cu Macabeii. După care Roma a început să ocupe provinciile din vest. În acei ani a apărut în Parția (estul Iranului) dinastia indigenă cunoscută astăzi ca dinastia partă sau arsacidă. Întemeiată de un șef de trib obscur, Arsaces, în jurul lui 250 î.Hr., dinastia a fost consolidată de doi frați, Phraates I (a domnit în perioada cca 175–170 î.Hr.) și Mithridates I (a domnit între anii cca 170 și 138 î.Hr.); și, deși erau mereu în război cu toată lumea — la nord și la est cu sciții, bactrienii și kușanii, iar la vest, mai întâi cu Seleucizii, apoi, timp de două secole, cu romanii —, neînduplecata dinastie și-a sporit puterea și a durat până în 226 d.Hr., când a fost înlocuită din interior de o altă casă persană, Sasanizii, care au rezistat până la cucerirea de către islam, în 651.

În *Dēnkart,* o lucrare sasanidă târzie din secolul al VI-lea, se menționează că în secolul I d.Hr.,

> Valakhsh Arsacidul [Vologases I, care a domnit în perioada 51–77 d.Hr.] a ordonat să se trimită în toate provinciile un memoriu cu instrucțiuni de a păstra, în orice stare s-ar afla, acele părți din *Avesta* și *Zend* care au ieșit la iveală și s-au dovedit a fi autentice; de asemenea, orice învățătură derivată din ele: care, deși risipită, din cauza haosului și confuziei lăsate în urmă de Alexandru, și în ciuda jefuirii de către macedoneni a regatului Iranului, supraviețuise fie în scris, fie în comunicări orale demne de încredere.[589]

În general, pe tot parcursul perioadei parților a predominat o puternică tendință elenizantă. Cu toate acestea ordinul consemnează începutul renașterii zoroastrismului magist, care a fost consolidat și impus în perioada sasanidă. Întemeietorul noii dinastii, Ardașir I (a domnit în perioada 226–241 d.Hr.), a încercat imediat să reformeze tradiția religioasă a imperiului său, în ideea de a stabili o doctrină care să unifice poporul eterogen; iar pentru a-și atinge scopul a ales un membru al clerului zoroastrian, Tansar, ale cărui fapte sunt consemnate în *Dēnkart*:

> Măria Sa Regele Regilor Ardașir, fiul lui Papak, împreună cu Tansar, autoritatea religioasă supremă, a poruncit ca toate acele învățături risipite [adunate anterior de Valakhsh] să fie aduse la curte. Tansar s-a ocupat de sarcină, a ales o versiune, a exclus altele din canon și a emis acest decret: „Tâlcuirea tuturor învățăturilor Religiei Adoratorilor lui Mazda cade în răspunderea noastră; pentru că acum nu ne mai lipsesc cunoștințele în privința lor“[590].

Așa cum se contura canonul creștin, la fel se forma și doctrina zoroastriană. Totuși o provocare la adresa acestei reconstrucții a tradiției zoroastriene din vremea preotului magist Tansar a apărut în învățăturile celui mai mare înțelept și predicator din acea epocă, profetul babilonian Mani (216?–276? d.Hr.), a cărui grandioasă sinteză maniheistă de idei zoroastriene, budiste și gnostic-creștine părea pentru o vreme să-i promită Regelui Regilor unificarea credințelor într-o manieră chiar mai cuprinzătoare decât canonul învățăturilor zoroastriene. Prin urmare cel de-al doilea monarh al dinastiei, Șapur I (a domnit în perioada 241–272), un om cu vederi largi, a fost impresionat. Despre el, textul nostru spune:

> Regele Regilor Șapur, fiul lui Ardașir, a adunat în continuare scrierile Religiei care au fost împrăștiate prin India, Imperiul Bizantin[591] și alte țări și care se ocupau de medicină, astronomie, mișcare, timp, spațiu, substanță, creație, devenire, moarte, schimbare calitativă, logică și alte arte și științe. Le-a adăugat la *Avesta* și a poruncit ca o copie corectă a acestora să fie depusă la Vistieria Regală: și a luat în considerare posibilitatea de a fundamenta orice formă de disciplină academică pe Religia Adoratorilor lui Mazda.[592]

Mani, care și-a început misiunea în 242, a primit consimțământul lui Șapur să predice oriunde voia. Se pare că însuși Regele Regilor a cochetat o vreme cu doctrina maniheistă. Dar acest monarh cu vederi largi a murit în 272, iar profetul, în al treisprezecelea an al propovăduirii sale, a fost persecutat de clerul ortodox al noului rege, Bahram I (a domnit între anii 273 și 276); iar, în cele din urmă, în adevăratul stil

levantin, a fost executat în capitală pentru erezie — și, potrivit legendei, a fost răstignit, la fel ca Hristos.

După moartea lui Șapur, reacția clerului magist la concepțiile sale în general umaniste, eleniste a fost dictată de marele preot Karter — inchizitorul care l-a condamnat pe Mani. „În vremea lui", spune profesorul R.C. Zaehner în lucrarea sa recentă *The Dawn and Twilight of Zoroastrianism,*

> Zoroastrismul se prezintă pentru prima dată ca o religie fanatică și prigonitoare. Cu toate acestea lista sectelor persecutate arată cât de îndreptățiți erau primii regi să caute o forță unificatoare care să asigure unitatea imperiului; căci nu găsim doar evrei, creștini, maniheiști și mandeeni, ci și budiști și brahmani; Karter susține că i-a pedepsit pe toți... „Eretici și apostați", spune Karter, „care făceau parte din comunitatea magiștilor, au fost cruțați pentru că erau adepții religiei adoratorilor lui Mazda și urmau riturile zeilor, dar nu pentru propagandă: i-am pedepsit, și i-am mustrat, și i-am făcut mai buni".

Și profesorul Zaehner continuă: „Uniformitatea credinței a fost cu siguranță întărită și, probabil, a urmat îndeaproape liniile dualismului mazdeist. Politica lui Karter trebuie privită ca o reacție, în vremea unor regi slabi, împotriva politicii religioase personale a lui Șapur"[593].

Permiteți-mi să sugerez formularea principiului sociologic, ilustrat mai întâi de Macabei, iar acum de această reacție a magilor la forța elenismului, în termeni organico-chimici de „toleranță": capacitatea constituțională a unui sistem de a suporta un aliment sau un medicament care, într-o anumită măsură ori pentru un timp anume, poate fi asimilat

sau poate fi chiar benefic, dar dincolo de acea limită devine intolerabil, fiind respins spontan.

Indiferent dacă un stat poate supraviețui fără a-și obliga supușii să accepte ca Adevăr Absolut orice sistem de credință pe care elita dominantă a decis să-l propună ca revelație divină, vom observa că în istoria Levantului această formă pseudoreligioasă de sociologie poate fi studiată în toată diversitatea sa și, ca să spunem așa, în cel mai pur stil. Iar dacă prevalează, pur și simplu crește în forță și teroare, devenind din ce în ce mai intolerantă și transformând zeii suprimați în demoni; ceea ce înseamnă că factorii psihologici și sociologici neasimilați sau recunoscuți de sistemul de control conștient devin autonomi și, în cele din urmă, ajung să distrugă sistemul acceptat.

Din următorul fragment din *Dēnkart* aflăm că, în timpul domniei regelui Șapur al II-lea (309–379) — contemporan cu Constantin, Sfântul Augustin și Teodosiu cel Mare —, reacția persană la ceea ce ortodoxia numea erezie era în plină desfășurare. Iar acum marele om evlavios era Aturpat, pe care, după cum spune profesorul Zaehner, „textele pahlavi îl consideră însăși întruchiparea ortodoxiei. Aturpat s-a supus ordaliei metalului topit și a reușit să-i facă față «în timpul disputei sale cu tot felul de sectanți și eretici»“[594]. După cum se arată în *Dēnkart*:

> Regele Regilor, Șapur, fiul lui Ormuzd [Șapur al II-lea], a chemat oameni din toate ținuturile să cerceteze și să studieze toate doctrinele, pentru a pune capăt oricărui motiv de ceartă. Odată ce Aturpat a fost îndreptățit — prin forța argumentelor sale — împotriva tuturor celorlalți reprezentanți ai diferitelor secte, doctrine și școli, el a făcut următoarea declarație: „Acum că am

văzut Religia pe pământ, nu vom lăsa pe nimeni înrobit religiei sale false și vom fi peste măsură de râvnitori". Și așa a făcut.[595]

Cu toate acestea — și de ce am fi surprinși? —, pentru imperiu, pericolul ereziei, de dreapta sau de stânga, era încă viu două secole mai târziu, în vremea lui Chosroes I (a domnit între anii 531 și 579), contemporan cu omologul său creștin Iustinian (a domnit în perioada 527–563), ale cărui probleme și soluții erau aproximativ aceleași. Iar în finalul expunerii noastre vom da din nou cuvântul lucrării *Dēnkart*, alcătuită în timpul domniei sale.

Măria Sa, Regele Regilor de astăzi, Khusraw, fiul lui Kavat [Chosroes I], după ce a pedepsit necredința și erezia cu cea mai mare râvnă răzbunătoare, conform revelației Religiei cu privire la orice formă de erezie, a întărit foarte mult sistemul celor patru caste și a îndemnat la o chibzuire corectă, iar la o adunare a provinciilor a făcut următoarea declarație:

„Adevărul despre Religia Adoratorilor lui Mazda a fost recunoscut. Bărbații inteligenți pot dovedi cu deplină încredere existența lui în lume, prin deliberare. Însă propaganda eficientă și continuă ar trebui să se bazeze nu atât pe discuții, cât pe gânduri, cuvinte și fapte curate, pe inspirația Duhului Bun și venerarea lui Dumnezeu în conformitate absolută cu Cuvântul. Ceea ce magii supremi ai lui Ormuzd [= Ahuramazda] au declarat, declarăm și noi; căci dintre noi, ei au dovedit că au intuiție spirituală. Iar noi le-am cerut și vom continua a le cere deplina expunere a doctrinei atât în ceea ce privește intuiția spirituală, cât și punerea ei în practică pe

pământ, și pentru aceasta îi aducem mulțumire lui Dumnezeu.

Din fericire pentru buna cârmuire a țării, regatul Iranului a continuat să se bazeze pe doctrina Religiei Adoratorilor lui Mazda, adică pe sinteza cunoștințelor acumulate de către cei care înainte de noi au călătorit pe aceste meleaguri. Nu trebuie să ne certăm cu cei de altă credință, deoarece avem în avestană foarte multe atât în tradiția noastră orală, cât și în texte scrise, în cărți și însemnări, iar în limba vulgară, prin note lămuritoare — pe scurt, întreaga înțelepciune originală a Religiei Adoratorilor lui Mazda. Întrucât am recunoscut că, în măsura în care toate doctrinele îndoielnice străine de Religia Adoratorilor lui Mazda ajung pe aceste locuri din toate colțurile lumii, o cercetare și studiere ulterioară demonstrează că absorbirea si împărtășirea cunoștințelor străine de Religia Adoratorilor lui Mazda nu contribuie la bunăstarea și prosperitatea supușilor noștri la fel de mult ca un lider religios care a cercetat din greu și a meditat mult pe parcursul liturghiei; așadar, spre binele tuturor și în acord cu cei mai înțelepți, mai nobili, preacinstiți și mai buni magi, poruncim ca *Avesta* și *Zend* să fie studiate cu o râvnă mereu reînnoită, astfel încât ceea ce se dobândește din această învățătură să sporească și să dea rodnicie cunoștințelor supușilor noștri.

Cei care le spun supușilor noștri că nu poate fi dobândită — sau nu întru totul — cunoașterea Creatorului, misterul ființelor spirituale și natura creației Creatorului ar trebui considerați oameni cu prea puțină înțelepciune și liber-cugetători. Cei care spun că realitatea poate fi înțeleasă prin revelația Religiei și prin analogie trebuie

considerați căutători de adevăr. Cei care explică în mod clar această doctrină trebuie considerați înțelepți și cu mare pricepere într-ale Religiei. Și întrucât rădăcina oricărei cunoașteri este doctrina Religiei, atât în puterea ei spirituală, cât și prin manifestările ei aici pe pământ, un om care vorbește astfel vorbește cu înțelepciune, chiar dacă nu derivă doctrina dintr-o revelație avestană. Prin urmare trebuie considerat că vorbește potrivit cu Religia, a cărei funcție este de a-i educa pe fiii oamenilor“[596].

II. Bizanțul

„În vreme ce omul antic își înfruntă zeii ca un corp aflat în fața altor corpuri“, scrie Spengler,

> divinitatea magistă este o forță enigmatică și vagă din înalturi, care se mânie după voia ei sau împarte grația, coboară în întuneric sau înalță sufletul în lumină. Chiar și gândirea cu voință proprie este un nonsens, căci „voința“ și „gândirea“ sunt deja în om niște efecte ale divinității. Din acest sentiment originar de nezdruncinat din care toate convertirile, speculațiile, revelațiile pot schimba numai expresia, dar nu și genul, a țâșnit în mod necesar ideea Mediatorului Divin, a celui care preschimbă această situație din chin în fericire. Ideea aceasta rezumă toate religiile magiste, separându-le de ideea tuturor celorlalte culturi.[597]

În sectorul zoroastrian al lumii magilor, problema centrală a mitologiei care a separat diferitele secte aflate în competiție a fost aceea a

relației dintre Angra-Mainyu și Ahuramazda, dintre puterea întunericului și sursa și existența luminii; cu alte cuvinte, originea și natura supremă a răului. În schimb, pentru creștini, principalul măr al discordiei era problema Întrupării, adică natura Mijlocitorului care intrase în dimensiunea timpului, materiei și păcatului pentru a salva omenirea. În conciliile bisericești care s-au succedat rapid după cel de la Niceea, aceasta a fost problema care a creat consensuri sau dezacorduri. Nu este nevoie să urmărim controversa în toate subtilitățile sale. Cu toate acestea importanța rațiunilor pur politice în determinarea a ceea ce s-a prezentat a fi o dispută teologică, „nu din această lume", ne obligă să ne oprim puțin asupra subiectului. Căci în istoria sinoadelor se vede cel mai bine evoluția doctrinei creștine în funcție de nevoia obișnuită levantină a unui consens monolitic (care apoi trebuie considerat un adevăr incontestabil).

Principalele patru tabere implicate în controversă au fost: 1. Marea școală teologică egipteană din Alexandria (al cărei produs fusese tânărul diacon Atanasie, participant la Conciliul de la Niceea, și Crezul atanasian; vezi *supra*, p. 381), care punea accent pe *divinitatea* lui Hristos: în această fază a controversei, școala avea să fie reprezentată în principal de doi episcopi puternici, Chiril și Dioscor — primul a fost canonizat, iar al doilea a fost anatemizat pentru faptul de a fi exprimat, în esență, același punct de vedere; 2. Școala siro-capadociană din Antiohia, care evidenția *umanitatea* lui Hristos: reprezentată în principal de marele ereziarh Nestorie, care va fi condamnat și redus la tăcere de către Sfântul Chiril; 3. împăratul aflat pe tronul său din Constantinopol, Noua sau a Doua Romă, pentru care principalul interes era să evite dezintegrarea

imperiului din cauza controverselor; și 4. papa aflat pe tronul său de la Roma, care încerca să afirme primatul scaunului său, sub pretextul că ar fi fost întemeiat de Petru: așa cum Petru se aflase în fruntea apostolilor, acum papa ar trebui să se afle în fruntea tuturor episcopilor. Cu toate acestea marea majoritate a episcopilor erau levantini, iar Roma nu mai era sediul puterii imperiale.

Faza întâi (cca 370–431)

Prima fază esențială a marelui conflict a început când episcopul Apolinarie de Laodiceea (un oraș aflat chiar în sudul Antiohiei), un adversar înverșunat al arianismului, a propus, în jurul lui 370, o soluție la o problemă tulburătoare: dacă toți oamenii sunt păcătoși, iar Hristos nu a fost păcătos, atunci înseamnă că el nu avea cum să fie un om adevărat. Și bunul episcop Apolinarie susținea că, în Hristos, locul sufletului uman a fost luat de Logos, Cuvântul făcut trup; și, întrucât spiritul uman a fost creat după chipul Logosului (*Geneza* 1.28), Hristos nu a fost un om adevărat, ci ceva mai mult. Logosul și omul nu erau străini unul față de celălalt, ci uniți în natura lor cea mai profundă și, într-un fel, fiecare era incomplet fără celălalt.[598]

A fost un răspuns inteligent — care totuși, în loc să liniștească lucrurile, nu a făcut decât să agraveze disputa; și, mai mult, l-a plasat pe Apolinarie însuși aproape de partea gnosticilor care susțineau apariția iluzorie a Mântuitorului (vezi *supra,* pp. 358–360). Așa încât, la al doilea conciliu ecumenic, desfășurat la Constantinopol în 381, Apolinarie a fost condamnat ca eretic — a murit nouă ani mai târziu. Însă raționamentul său a revenit în discuție în 428, când Nestorie a ajuns episcop al Constantinopolului. Educat în Antiohia, unde era răspândită doctrina

realității naturii umane a lui Hristos, noul episcop al celei de-a Doua Rome a avansat ideea că Maria nu ar fi fost mama lui Dumnezeu (θεοτόκος — *theotokos*), ci doar mama naturii umane a lui Hristos. „Cum să gândești că Dumnezeu ar putea să aibă două sau trei luni?“, se spune că ar fi zis el; și a adăugat: „În orice caz, să nu facem din Fecioară o zeiță!“

Atunci marele episcop Chiril al Alexandriei a intrat în dispută trimițând un val de scrisori la curtea Constantinopolului — către împăratul Teodosiu al II-lea (a domnit în perioada 408–450), căruia i s-a adresat cu formula „chipul lui Dumnezeu pe pământ“, și surorile acestuia, „cele mai evlavioase prințese“, referindu-se în special la sora mai mare, Pulcheria, care se îngrijise de educația lui Teodosiu pe când era copil, domnind ca regentă în timpul minoratului acestuia, alegându-i o soție care să nu-i conteste poziția; mai mult decât atât, împreună cu sora ei, făcuse jurământul castității, cu scopul de a obține nu numai un loc în rai, ci și autoritatea de necontestat în palatul imperial. Așa încât cele două surori își petreceau timpul depunând flori la altare, torcând și sfătuindu-se cu clerici și eunuci de rang înalt.

Scriindu-le celor două surori și fratelui lor, Chiril al Alexandriei a justificat termenul *θεοτόκος* apelând la citate luate din numeroase surse autorizate, iar în scrisorile sale către Nestorie l-a acuzat pe acesta că nu a înțeles Crezul de la Niceea. A avut loc și un schimb epistolar între Chiril și episcopul Romei, care pe atunci era Celestin I (422–432); după care a fost convocat la Roma un sinod în cadrul căruia Nestorie a fost condamnat, iar cu ocazia altui sinod, desfășurat la Alexandria, a fost condamnat din nou. Însă acesta, de la înălțimea scaunului său de la

Constantinopol, a emis și el contra-anateme — iar în acel moment a intervenit împăratul.

Teodosiu al II-lea a convocat un conciliu în 431, la Efes, orașul din Anatolia în care, timp de milenii înainte de era creștină, se înălțase principalul templu închinat marii zeițe asiatice Artemis, mama lumii și a zeului care moare și învie la nesfârșit. Putem presupune în mod rezonabil că influența ei persistentă, nu mai puțin decât cea a matroanelor fecioare de la palat, a avut oarece efect asupra episcopilor adunați acolo. Deoarece la Efes, Fecioara Maria a fost declarată *θεοτόκος*, Maica Domnului — cu cinci zile înainte de sosirea delegaților din Antiohia. Nestorie refuzase să participe. A fost condamnat și înlăturat din funcție. Cu toate acestea a ținut un conciliu al său împreună cu grupul din Antiohia, la care Chiril a fost condamnat, dar, în cele din urmă, a fost nevoit să se supună. Iar în exil, în pustiul Egiptului, a fost asasinat, se pare, de un celebru călugăr al deșertului, Senuti.[599]

Totuși doctrina lui a circulat în continuare și, îndreptându-se spre est, departe de Biserica Romei și a Constantinopolului, a înflorit în Persia și a ajuns până la Madras și Beijing. Marco Polo (1254–1323) a găsit biserici nestoriene de-a lungul rutelor caravanelor, unde călugării budismului Mahāyanā își aveau și ei altarele lor. Iar dacă cineva dorește să cerceteze un domeniu aproape neexplorat, va găsi material abundent, deși dificil, în acele piețe asiatice unde erau acceptate și folosite ca monedă de schimb lucrările emblematice ale budismului și brahmanismului, taoismului și confucianismului, maniheismului, nestorianismului și zoroastrismului.

Faza a doua (448–553)

A doua fază esențială a disputei privind natura Întrupării a început în 448. Episcopul Chiril murise cu patru ani înainte — avea să fie canonizat —, iar succesorul său era Dioscor. Controversa a fost reluată când un stareț în vârstă pe nume Eutihie, care se opusese lui Nestorie de la mănăstirea sa de lângă Constantinopol, a fost acuzat că răspândea erezii care îl situau la extrema cealaltă. Adus în fața unui sinod din capitală, el și-a afirmat credința destul de stângace că Hristos ar fi avut *două naturi* (divină și umană) înainte de Întrupare, dar *una singură* după aceea; motiv pentru care a fost condamnat și retrogradat din ierarhia bisericească. Cu toate acestea a solicitat ajutorul împăratului, papei Leon cel Mare (440–461) și călugărilor din Constantinopol. Teodosiu a convocat un al doilea sinod pentru a revizui hotărârile celui dintâi, iar Dioscor al Alexandriei a fost invitat să-l prezideze. Totuși acum papa Leon a fost cel care a început să scrie împăratului, Pulcheriei și multor altor personalități de rang înalt, afirmând: 1. că Eutihie era un eretic; 2. că dacă va fi un conciliu, el ar trebui să se desfășoare la Roma; și 3. că el, în calitate de succesor al lui Petru, ar trebui să lămurească disputa. Sinodul a fost convocat de împărat în 449 — nu la Roma, ci la Efes; și prezidat nu de Leon, ci de Dioscor, episcopul Alexandriei. Leon a trimis trei delegați: un episcop, un preot și un diacon; dar înscrisul său nici măcar nu a fost citit. Cei care îl condamnaseră pe Eutihie au fost condamnați la rândul lor, iar pe baza semnăturilor a 115 episcopi, bătrânul stareț a fost declarat ortodox și repus în funcție. Singurul protest — *Contradicitur* — a fost rostit de Hilarius, diaconul trimis de papă, care a fugit ca să scape cu viață și a dus vestea catastrofei la Roma, unde Leon a dat conciliului numele sub

care este cunoscut și astăzi, „Sinodul tâlhăresc de la Efes“.

Teodosiu al II-lea a murit după ce a căzut de pe cal în timp ce traversa râul Lycus, rănindu-se grav la coloana vertebrală, ceea ce a făcut ca în iulie 450 Pulcheria să fie proclamată împărătească — „așa încât romanii, pentru prima dată“, scrie Gibbon, „s-au supus domniei unei femei“[600]. S-a căsătorit cu un senator prudent, Marcian, care i-a respectat virginitatea și, ca împărat, a susținut împreună cu ea solicitarea papei Leon de a se organiza un alt sinod — convocat nu la Roma, cum era de așteptat, ci la Calcedon, în apropiere de Constantinopol. De data aceasta înscrisul papei a prevalat, iar Dioscor, anatemizat, a fost alungat din scaunul său: dar rezultatul deconcertant a fost că, în decurs de un deceniu, Biserica Alexandriană s-a despărțit de Constantinopol și și-a ales propriii episcopi, sfidând numirile imperiale.

Așa a apărut ramura monofizitismului copt independent („o singură fire [natură]“) a acelui Trup Viu al lui Hristos care se dezintegra cu rapiditate. O mare influență asupra ei au avut-o numeroșii pustnici care, încă din vremea Sfântului Antonie (251–356?), bântuiau prin deșerturile egiptene, practicând cele mai bizare forme de austeritate. Unii, de exemplu, așa-zișii stiliți și dendriți, asemenea unora dintre yoghinii indieni[601], se condamnau la imobilitate perpetuă, primii așezați pe capitelurile coloanelor rămase printre ruinele vechilor temple, cei din urmă cocoțați pe crengile copacilor. Alții, cunoscuți sub numele de rumegători, se hrăneau cu iarbă ca animalele. Alții se înlănțuiau de stânci. Unii purtau pe umeri juguri grele. Cu toate acestea mulți erau dispuși să organizeze revolte, strigând sloganuri precum „O singură fire! O singură

fire!“ când teologii alexandrini solicitau sprijinul mulțimii.

Într-o zonă proprie, după schisma de la Calcedon, Biserica Monofizită Coptă s-a dezvoltat în afara sferei intereselor europene, în strânsă legătură cu o civilizație puțin cunoscută care a existat în regiunile din jurul Mării Arabiei: Abisinia și Somaliland, Hadramaut, Bombay și Malabar. De exemplu, cine a scris despre viața și vremurile celor patruzeci de vechi biserici ciudate din Lalibela etiopiană și relația lor cu templele-peșteri din Ajanta?[602] Sau despre legendarul rege-șarpe din apropiere de Axum, al cărui ucigaș e strămoșul actualului nahas sau negus (*cf.* sanscritul *nāgas*, „șarpe, rege-șarpe“) Haile Selassie al Etiopiei?[603] Sau cine a cercetat originea legendelor despre Issa (Iisus) și regii Persiei și ai Romei pe care Leo Frobenius le-a descoperit peste tot în Sudan, până în vest, în Nigeria?[604] Atât pentru știința modernă a mitologiei, cât și pentru Biserica Catolică, toate acestea sunt o lume pierdută.

Însă pierderea efectivă a Africii nu a fost singura calamitate a Conciliului de la Calcedon; pentru că a început să apară și o ruptură între Bizanț și Roma. Anterior, scaunul lui Petru nu jucase niciun rol în sinoadele Bisericii, toate fiind convocate de împărați, organizate în orașe levantine, la ele participând efectiv sute de episcopi din Răsărit, față de vreo jumătate de duzină din Apus. Pretenția papală privind moștenirea demnității lui Petru fusese pur și simplu ignorată. Dar acum era vorba de Leon cel Mare, un om cu prestanță și caracter, care, printre ruinele orașului său, ca păstor al turmei sale, avea să-l înfrunte pe hunul Attila la porțile Romei în 451, reușind (într-un fel, cu o putere inexplicabilă) să-l convingă să se retragă — ei bine, acest Leon nu era

omul care să renunțe la pretenția papală. Iar Orientul, conștient de prestigiul său, a răspuns la Calcedon cu următoarea provocare, cunoscută sub numele de Canonul 28. După ce au reafirmat rezultatele sinodului lui Teodosiu, episcopii au trecut la miezul problemei, spunând:

> Urmând întru totul hotărârile Sfinților Părinți și cunoscând canonul ce tocmai a fost citit al celor 150 de episcopi iubiți de Dumnezeu (care s-au întrunit în împărătescul Constantinopol, care este Noua Romă, în vremea marelui Teodosiu, fostul împărat de pioasă amintire), aceleași le hotărâm și le statornicim și noi, despre privilegiile preasfintei Biserici a Constantinopolului, care este Noua Romă. Deoarece și scaunului Vechii Rome părinții după dreptate i-au acordat privilegiul pe motiv că cetatea aceea era cetate împărătească. Iar cei 150 de episcopi prea iubitori de Dumnezeu, împinși de aceleași considerații, au acordat privilegii egale preasfântului scaun al Noii Rome, socotind pe bună dreptate că orașul care este cinstit cu Împărăția și cu Senatul și se bucură de aceleași privilegii ca și vechea Romă împărătească, întocmai ca și aceea trebuie să fie mare și în chestiunile bisericești, fiind al doilea după aceea; astfel încât [și aici vine șiretlicul] în diecezele pontice, asiatice și tracice, numai mitropoliții și episcopii din ținuturile barbare ale diecezelor numite mai înainte să se hirotonească de către pomenitul preasfânt scaun al Preasfintei Biserici din Constantinopol; fiecare mitropolit al diecezelor pomenite, împreună cu episcopii provinciei sale, hirotonindu-și propriii episcopi provinciali după cum se rânduiește prin dumnezeiești canoane; iar mitropoliții pomenitelor dieceze să fie hirotoniți de către

arhiepiscopul Constantinopolului, după ce alegerile cuvenite s-au făcut după obicei și i s-au adus lui la cunoștință.[605]

Idealul bizantin al Împărăției lui Dumnezeu pe Pământ, ca și idealul israelian al Vechiului Testament, era politic, material și concret. Așa cum a fost Moise pentru Aaron, la fel a fost și împăratul față de cler, într-un stat conceput a fi singurul vehicul al legii lui Dumnezeu în istoria lumii. „Punctul esențial al structurii [bizantine]", scrie profesoara Adda B. Bozeman în magistralul ei studiu *Politics and Culture in International History*, „era conceptul de stat centralizat, realizat de multe instituții (separate, dar interconectate) ale cârmuirii. Fiecare dintre aceste instituții avea propriul cadru de referință, deoarece trebuia să servească un anumit aspect al statului. Dar toți, inclusiv cei preocupați de chestiunile ecleziastice, porneau de la premisa că succesul final al oricărei cârmuiri depinde mai degrabă de gestionarea adecvată a susceptibilităților umane decât de supunerea fidelă față de teorii și idei preconcepute"[606].

În plus, „deoarece statul era văzut în general ca fiind expresia supremă a societății, se considera de la sine înțeles ca toate activitățile și valorile umane să fie plasate într-o relație directă cu acesta. Cunoașterea nu trebuia urmărită doar în folosul propriu, ci și pentru a fi pusă în slujba statului. În modul acesta, cunoașterea avea o valoare politică oficială, la fel ca și credința"[607]. Și nu doar credința, adăugăm noi, ci și mitologia credinței, venerarea credinței și voința de a sluji.

În studiul său enciclopedic despre simbolismul veșmintelor și tronurilor regale din Europa și din lume, Robert Eisler citează, din scrierile unui

vizitator al vremii, următoarea descriere a prezenței regale în Bizanț:

> Lângă tronul imperial se afla un copac din alamă aurită, ale cărui ramuri erau pline cu păsări din alamă, de asemenea aurite, de diferite specii, fiecare dintre ele scoțând sunetele ei caracteristice. Iar tronul împăratului era aranjat în așa fel încât să pară uneori jos, alteori mai sus, iar alteori foarte mult înălțat. Era păzit, parcă, de niște lei de dimensiuni extraordinare, fie din bronz, fie din lemn, nu știu, dar acoperiți cu aur, iar leii aceștia, bătându-și cozile și căscându-și fălcile, își mișcau limbile și răgeau. Am fost condus dinaintea împăratului. Dar cum, la intrarea mea, leii răcneau și păsările cântau, fiecare după felul său, n-am fost cuprins nici de frică, nici de venerație. După ce m-am închinat de trei ori dinaintea împăratului, am ridicat capul și am văzut că acela care înainte se afla la o anumită înălțime de podea era acum, altfel înveșmântat, aproape de înălțimea tavanului; însă nu pot să-mi imaginez cum s-a întâmplat asta, poate doar cu ajutorul unei mașinării asemenea celor cu care se ridică discul unui teasc de vin.[608]

Eisler observă că, „întrucât se credea despre Chosroes I că avea un tron atât de minunat — cu stele mișcându-se pe sub baldachinul său —, am putea presupune că împăratul roman a adoptat o asemenea mașinărie extraordinară, dar copilărească, în definitiv, doar pentru a nu fi mai prejos de rivalul său persan“. Este același simbolism care datează din vremurile sumeriene timpurii și care, în Evul Mediu, a trecut de la Bizanț atât în Europa de Vest, cât și Rusia, în principal drept urmare, putem presupune,

a efectului pe care l-a avut asupra trimișilor din regiunile barbare la marea curte. După cum sugerează profesorul Norman H. Baynes într-un fragment citat de Adda Bozeman:

> Să ne imaginăm pentru o clipă sosirea unuia dintre acești conducători barbari ai stepei sau deșertului la curtea Bizanțului. După ce s-a distrat regește, după ce a vizitat minunile capitalei sub grija vigilentă a oficialităților imperiale, astăzi are în sfârșit ocazia de a fi primit în audiență de împărat. Trecând în prealabil printr-un labirint uluitor de coridoare din marmură, prin încăperi bogate în mozaicuri și aur, printre rânduri nesfârșite de gardieni ai palatului în uniforme albe, printre patricieni, episcopi, generali și senatori, în muzică de orgă și de coruri bisericești, însoțit de eunuci, copleșit de acea splendoare fără sfârșit, se prosternează în cele din urmă dinaintea figurii hieratice, tăcute și imobile a Domnului Noii Rome, moștenitorul lui Constantin, așezat pe tronul cezarilor; și nici nu apucă să se ridice din nou, că împăratul și tronul său ajung sus, iar monarhul, altfel înveșmântat, îl privește de sus, cu siguranță așa cum se uită Dumnezeu la muritori. Cine este, se întreabă el în timp ce aude răgetul leilor din aur care înconjoară tronul și cântecul păsărilor din copaci, cine este el să nu asculte de poruncile împăratului? Nu mai stă să se gândească la mecanismul care face leii să răcnească sau păsările să cânte — abia mai poate să răspundă la întrebările logofătului care vorbește în numele stăpânului său imperial: i-a câștigat loialitatea; va lupta pentru Hristosul roman și Imperiul său.[609]

Având în vedere această scenă ridicolă, descoperim o dimensiune neașteptată în formula măgulitoare cu care Sfântul Chiril se adresează unui astfel de clovn regal, considerându-l „chipul lui Dumnezeu pe pământ".

Dumnezeu din ceruri nu are soție. Însă împăratul avea o împărăteasă. Și, în timp ce puternicul monarh Iustinian, care a urcat pe acest tron jucăuș în 527, și-a asumat delicata sarcină de a închide din punct de vedere mitologic și, prin urmare, politic ruptura cu Roma, pe care o moștenise, soția sa extrem de puternică și adorată, Teodora, a început să jignească Roma favorizându-i în mod deschis pe prietenii și protejații săi, monofiziții.

„Teodora cea Mare", ca să-i spunem așa, era doar o replică a Pulcheriei. Fiica unuia dintre îngrijitorii de urși de la circul din Constantinopol, ea dobândise deja o anumită faimă, printr-o carieră scandaloasă, când prințul Iustinian, un burlac ajuns pe la treizeci și șapte de ani, s-a îndrăgostit nebunește de frumusețea, inteligența și spiritul ei. Mulți istorici au dat de înțeles că ar fi fost mai talentată din punct de vedere politic decât soțul său și că înțelegerea ei asupra afinităților spirituale dintre Bizanț și Levant — în vreme ce împăratul se străduia să remedieze separarea organică a două lumi culturale incompatibile — ar fi făcut din a Doua Romă un bastion al creștinismului mai durabil și mai puternic decât a devenit în urma politicii eronate a lui Iustinian. În orice caz, romanul de aventuri care s-a dezvoltat ca urmare a talentului levantin al împărătesei pentru teologia politică a fost cu adevărat remarcabil. Gibbon îl povestește în capitolele sale. Totuși, în ceea ce ne privește, singurul aspect relevant a fost efectul său asupra crezului papei Vigiliu (537–555).

Iustinian a urcat pe tron la vârsta de patruzeci și cinci de ani, în 527, și avea să domnească treizeci și opt de ani, șapte luni și treisprezece zile. Apucându-se imediat să-i extermine pe toți păgânii rămași, a închis Universitatea din Atena în al doilea an al domniei sale, a efectuat numeroase convertiri prin decret imperial — și numai mâna blândă, dar hotărâtă a frumoasei sale soții l-a împiedicat să-i persecute sever pe monofiziții din Egipt.

În 543, sfătuit de această împărătească îndrăzneață, Iustinian a emis un edict care condamna ca eretice scrierile a trei teologi decedați ai Școlii din Antiohia, încercând astfel atât să remedieze ruptura cu monofiziții, cât și să forțeze Roma să ajungă la un acord; căci noul papă, Vigiliu, fusese ridicat în funcție în mare parte prin influența Teodorei și era de așteptat să se supună voința sale. Dar el a întârziat atât de mult să-si țină cuvântul de a-i sprijini edictul, încât Iustinian l-a răpit și l-a dus la Constantinopol, unde a fost forțat să-și emită *Judicatum* în 548, în ajunul Paștelui. Cu toate acestea clerul occidental a reacționat cu atâta forță, încât Iustinian a permis victimei sale ca, pentru moment, să-și retragă declarația.

În anul acela, Teodora a murit de cancer, în vârstă de aproximativ patruzeci de ani; însă problema a rămas în vigoare, papa fiind ținut în continuare captiv — până când, în cele din urmă, în 557, pentru a forța lucrurile, Iustinian a convocat Sinodul al V-lea Ecumenic, la care Vigiliu a refuzat să participe. În schimb, și-a făcut cunoscute nemulțumirile în propriul document, cunoscut sub numele de *Constitutum ad Imperatorem,* în care a condamnat doar șaizeci de paragrafe ale unuia dintre teologii din Antiohia, dar nu și pe autorul lor, argumentând că nu era firesc ca un mort să fie

condamnat. Și nu a vrut să condamne nici lucrările celorlalți doi, pe motiv că, la Sinodul din Calcedon, ambii fuseseră declarați neeretici. Pe de altă parte însă, sinodul lui Iustinian a condamnat nu numai lucrările și autorii în cauză, ci și pe papa Vigiliu, aflat în captivitate — care, în cele din urmă, nemaiavând încotro, a decis să adere la condamnarea celor trei, ceea ce i-a permis să se întoarcă acasă; dar a murit pe drum, la Siracusa.[610]

Faza a treia (630–680)

Ultimul capitol al acestei odisee a început opt decenii mai târziu, în vremea împăratului Heracliu (a domnit în perioada 610–641), când patriarhul Constantinopolului, Serghie, a prezentat o formulă despre care credea că va rezolva, în cele din urmă, întreaga zarvă mitologico-politică — și anume o singură „energie“ care, în Hristos, s-ar afla în spatele celor două „naturi“ ale sale, acționând prin fiecare dintre ele. Împăratul Heracliu a considerat ideea promițătoare, iar când a fost acceptată de monofiziții din Alexandria, în 633, a fost trimisă o scrisoare optimistă papei — în funcție era acum Honoriu (625–638) —, care a acceptat-o și el, sugerând totuși că ar fi mai potrivit termenul „voință“ în loc de „energie“. Astfel, totul părea rezolvat, acum că Bizanțul, Roma și Alexandria ajunseseră, în cele din urmă, la un acord — din păcate însă, o nouă autoritate și-a făcut auzită vocea. Patriarhul Sofronie al Ierusalimului a emis o puternică scrisoare sinodală, afirmând că teoria „energiei unice“ este echivalentă cu monofizismul, așa încât toate s-au pus din nou în mișcare: Biserica, Imperiul etc.

În 638, împăratul, prin patriarhul său Serghie, a proclamat ortodoxia doctrinei unei singure „voințe“,

interzicând folosirea sintagmei „energie unică“, precum și doctrina celor „două voințe“. Un val de proteste s-a dezlănțuit atât în Est, cât și în Vest, iar următorul împărat, Constans al II-lea (a domnit între anii 641 și 668), a interzis pur și simplu discutarea subiectului. Cu toate acestea un nou papă, Martin (649–654), a îndrăznit să convoace un conciliu la Roma și a condamnat atât doctrina „voinței unice“ a predecesorului său, cât și interzicerea de către împărat a oricărei discuții pe această temă; motiv pentru care a fost răpit și dus la Constantinopol, unde a fost expus publicului — aproape gol pușcă, cu un lanț la gât și o sabie ținută deasupra capului, a fost târât, pe un drum din pietre rugoase, la o închisoare publică, unde urma să fie decapitat. A fost însă grațiat și exilat în Crimeea, unde a murit în urma relelor tratamente la care a fost supus.[611]

Asa încât ultimul cuvânt avea să-l aibă Sinodul al VI-lea Ecumenic, convocat în 680, când a fost confirmată doctrina „celor două naturi“ și au fost condamnați toți cei care susținuseră anterior compromisul „voinței unice“, inclusiv cei mai importanți monofiziți.[612]

Cu toate acestea o teologie nouă și mult mai puțin complexă apăruse deja din Arabia cu strigătul *Lā ilāha illā 'llāh;* și este cât se poate de clar că această simplă propoziție, „Nu există alt dumnezeu afară de Dumnezeu“, avea să exercite o atracție considerabilă. Strigătul a răsunat în Orientul Apropiat în următoarele două decenii fierbinți și, străbătând Africa de Nord, a ajuns în Spania în 711. În 732 a fost pe punctul de a cuceri Franța, când a avut loc unul dintre acele momente — cum a fost Bătălia de la Maraton sau revolta Macabeilor — când s-a atins limita pendulării Est–Vest–Est–Vest–Est. Pentru că, după cum au arătat toate momentele de

acest gen, există un punct dincolo de care caracterul unei mari culturi invadate nu poate fi înfrânt. Și de data aceasta s-a întâmplat în Europa: Bătălia de la Poitiers, în urma căreia regele francez Carol Martel i-a zdrobit pe vestitorii islamului, alungându-i dincolo de Pirinei.

III. Profetul Islamului

În numele lui Dumnezeu cel milostiv, îndurător, laudă lui Dumnezeu, al lumilor stăpânitor, cel milostiv, îndurător, în Ziua de Apoi stăpânul cârmuitor, numai pe tine te adorăm, numai la tine cerem ajutor, pe drumul drept tu fii-ne călăuzitor, drumul celor cu care fost-ai tu dăruitor, nu al celor pe care tu te-ai mâniat, nici al rătăciților.[613]

Citim din sfântul Coran. Textul continuă cu o versiune a mitului biblic al creației și Căderii.

Și când Domnul le-a zis îngerilor: „Voi să pun pe pământ un înlocuitor“, i-au răspuns: „Să pui pe cineva care să facă stricăciune pe el și să pricinuiască vărsare de sânge, când noi ție îți aducem slavă și pe tine te venerăm cu sfințenie?“ Și a zis: „Eu știu ceea ce voi nu știți“.

Și l-a învățat pe Adam numele tuturor lucrurilor. Apoi le-a arătat îngerilor și le-a zis: „Vestiți-mi mie numele acestora, dacă voi sunteți întru dreptate!“ I-au răspuns ei: „Mărire ție! Nu avem știre decât de ceea ce tu ne-ai învățat, căci tu ești atoateștiutor [și] înțelept“. Și a zis el: „O, Adam, vestește-le numele lor!“ Și după ce le-a vestit numele lor, le-a zis: „Nu v-am spus că eu le știu pe cele tainice din ceruri și de pe pământ,

după cum știu ceea ce dezvăluiți și ceea ce ascundeți?“

Și atunci când am spus îngerilor: „Prosternați-vă dinaintea lui Adam!“ s-au prosternat ei, în afară de Iblis, care nu a voit, ci s-a semețit și a rămas printre cei necredincioși. Și zis-am: „O, Adam, sălășluiește tu împreună cu soața ta în această grădină! Mâncați din ea pe îndestulate, ori de unde voiți, dar să nu vă apropiați de acest pom, pentru ca să nu fiți dintre cei nedrepți!“ Șeitan i-a ademenit [să mănânce] din el și i-a scos pe ei de unde se aflau.[614]

Și le-am zis lor: „Coborâți și dușmani vă veți fi unul altuia! [voi lui Șeitan și el vouă] Și veți avea pe pământ un sălaș și cele trebuincioase până la un timp!“ Adam a primit de la Domnul său cuvinte [cu care să se roage] și [el] l-a iertat, căci el este iertător, îndurător. Am zis: „Coborâți [din Rai] cu toții și când va veni pentru voi de la mine o călăuzire [un trimis], cei care vor urma călăuzirea mea nu vor avea a se teme și nici nu se vor întrista. Iar aceia care nu cred și iau semnele noastre drept minciuni, aceia fi-vor părtașii focului și în el veșnic se vor afla“[615].

Este evident că în fiecare cuvânt al islamului găsim continuarea tradiției zoroastriano-iudeo-creștine, restaurată (după cum se spune) la înțelesul său original și adusă (după cum se spune, de asemenea) la formularea sa finală. Întreaga legendă a patriarhilor și a Exodului, cu vițelul de aur, apa care a ieșit din stâncă, revelația de pe muntele Sinai etc. se repetă iar și iar, împreună cu lecțiile ei, în tot Coranul, precum și în unele părți ale mitului creștin.

Legenda de bază a originii Coranului este că atât arabii, cât și evreii sunt descendenți din sămânța lui

Avraam, despre care deja se spune în Biblie că ar fi avut două soții, Sara și Agar; iar aceasta din urmă, o roabă egipteană, a fost prima care a rămas însărcinată: l-a născut pe Ismael când Avraam avea optzeci și șase de ani. Dar când Avraam avea nouăzeci și nouă de ani, Sara, prima lui soție, a rămas însărcinată și l-a născut pe Isaac.

Și se spune în Cartea Genezei:

> Și dacă pruncul a crescut, a fost înțărcat. Iar Avraam a făcut mare ospăț în ziua-n care-a fost înțărcat Isaac, fiul său. Văzând însă Sara că fiul egiptencei Agar, pe care aceasta i-l născuse lui Avraam, face glume pe seama lui Isaac, fiul ei, a zis către Avraam: „Alung-o pe roaba aceasta, și pe fiul ei! Căci fiul acestei roabe nu va fi moștenitor laolaltă cu fiul meu, cu Isaac!“ Dar lui Avraam i-a căzut tare greu cuvântul acesta pe seama fiului său. Dumnezeu însă a zis către Avraam: „Să nu-ți pice greu cuvântul asupra băiatului și asupra roabei [tale]; toate câte-ți va spune Sara, ascultă de vorba ei, căci numai cei din Isaac se vor numi urmașii tăi. Dar și pe fiul acestei roabe îl voi face neam mare, pentru că și el e din sămânța ta“. Atunci s-a sculat Avraam dis-de-dimineață, a luat pâine și un burduf cu apă și i le-a dat Agarei; și, punându-i copilul pe umeri, i-a dat drumul. Iar ea, plecând, a rătăcit prin pustiul Beer-Șeba.[616]

Conform versiunii din Coran a acestei vechi istorii a familiei, cu câțiva ani înainte să se producă separarea Avraam și Ismael au construit Kaaba Marii Moschei din Mecca. „Și luați aminte“, se spune acolo,

> Când Avraam și Ismael au ridicat temeliile Casei, [au zis ei]: „Doamne, primește-o de la noi! Tu ești cel care aude totul [și] atoateștiutor! Doamne, fă-

ne pe noi supuși [musulmani] ție și fă dintre urmașii noștri o comunitate musulmană [supusă ție]! Și arată-ne nouă rânduielile noastre și ne iartă pre noi, căci tu ești iertător, îndurător!“[617]

În plus, nu numai Avraam și fiii săi, ci și Iacob și fiii lui erau musulmani. „Ați fost voi martori“, continuă textul, „când a venit moartea la Iacob, atunci când el i-a întrebat pe fiii lui: «Pe cine veți adora voi după moartea mea?» Și i-au răspuns ei: «Voim să-l adorăm pe Domnul tău și pe Domnul părinților tăi Avraam, Ismael și Isaac, pe Domnul cel Unic. Noi numai lui îi vom fi supuși [musulmani]!»“[618].

Cititorul neinstruit ar putea, probabil, să se întrebe: „Dar cum să cred această veste, pe care nu am auzit-o până acum?“ Iar răspunsul va fi acela pe care oricare evreu sau creștin îl va recunoaște cu siguranță: Cartea (în cazul de față, Coranul) este revelată de Dumnezeu.

„Sau voiți voi să ziceți“, citim, „că Avraam, Ismael, Isaac, Iacob și semințiile lor au fost iudei sau creștini? Spuneți: Voi sunteți mai știutori sau Dumnezeu? Și cine este mai nelegiuit decât acela care a ținut ascunsă la el mărturia ce o avea de la Dumnezeu? Dar Dumnezeu nu este nebăgător de seamă cu ceea ce faceți voi!“[619]

Despre „oamenii Cărții“, cum sunt numiți evreii în Coran, se spune că au închis ochii la confirmarea propriei moșteniri când au respins mesajul islamului; iar creștinii, cu doctrinele lor trinitare, au adăugat pe lângă Dumnezeu și alți zei, interpretând greșit cuvintele propriului profet Iisus, care trebuie înțelese în directă concordanță cu cele ale lui Avraam, Moise, Solomon și Mahomed.

„O, voi fii ai lui Israel“, le spune acum Dumnezeu evreilor, „aduceți-vă aminte de binele ce v-am făcut și țineți-vă legământul făcut mie și-mi voi ține legământul făcut vouă și de mine temeți-vă; credeți în ceea ce v-am pogorât [în Coran], întărind ceea ce voi aveți și nu fiți primii care nu cred în el și nu vindeți semnele mele pentru un preț mic și față de mine fiți cu frică!“[620]

> I-am dăruit lui Moise Cartea și am făcut să-i urmeze alți trimiși. I-am dat lui Iisus, fiul Mariei, semnele deslușite și l-am întărit pre el cu duhul sfânt. Însă de fiecare dată când a adus la voi un trimis, ceea ce nu plăcea sufletelor voastre, v-ați semețit și pe o parte dintre trimiși i-ați învinuit de minciună, iar pe o altă parte i-ați răpus. Au zis ei: „Inimile noastre sunt învelișurile care păstrează Cuvântul lui Dumnezeu: nu avem nevoie de mai mult“. Dar i-a blestemat Dumnezeu pentru necredința lor și doar puțin cred ei.[621]

Nu se știe exact cum a fost primit Coranul din cer și cum a fost scris. De fapt, o mare parte din viața lui Mahomed e constituită din presupuneri. Biografia sa fundamentală, al cărei autor este Muḥammad ibn ʻIsḥāq, a fost scrisă pentru califul Manșūr (a domnit în perioada 754–775) la mai bine de un secol după moartea Profetului; iar această lucrare este cunoscută doar fiindcă s-a păstrat în două scrieri ulterioare, *Compendiul lui ibn Hishām* (m. 840 d.Hr.) și *Cronica lui Tabiri* (m. 932 d.Hr.). Pe scurt, biografia, așa cum a fost reconstituită, poate fi împărțită în patru perioade principale.[622]

1. Copilăria, tinerețea, căsătoria și prima chemare: cca 570–610 d.Hr.

Născut la Mecca, într-o familie a puternicului trib coraișit, copilul a fost lipsit de tatăl său la scurt timp după ce s-a născut, iar de mama lui câțiva ani mai târziu. Crescut de niște rude cu mijloace modeste de trai, dar cu mulți copii, tânărul a intrat, pe când avea vreo douăzeci și patru de ani, în slujba unei femei bogate pe nume Khadīdja, mai mare decât el, căsătorită de două ori și cu mai mulți copii, care l-a trimis în Siria cu treburi negustorești, iar după ce s-a întors de acolo a devenit soțul ei. Femeia i-a născut doi fii, care au murit de mici, și mai multe fiice.

În al patruzecilea an al său, Mahomed a început să primească revelații — se spune că prima a fost cea din Surata 96: „Citește! În numele Domnului tău care a creat, care l-a creat pe om din sânge închegat! Citește! Domnul tău este cel mai nobil, este cel care l-a învățat cu calemul, l-a învățat pe om ceea ce el nu a stiut!“[623]

Legenda musulmană acceptată spune că Mahomed a avut revelația într-o peșteră de pe muntele Hira, la 5 kilometri nord de Mecca, unde obișnuia să se retragă pentru a medita în liniște — de multe ori singur, dar uneori împreună cu Khadīdja. După cum citim în una dintre povești, se afla acolo, meditând la misterul cărnii coruptibile a omului, când o viziune de o frumusețe și strălucire uluitoare i-a copleșit sufletul și simțurile, și a auzit îndemnul: „Citește!“ Se simțea confuz și îngrozit; însă vocea a răsunat clar, de trei ori, până când confuzia inițială a lăsat loc unei viziuni precise asupra misiunii sale. Era glasul lui Dumnezeu și se adresa unui om, folosind pana ca instrument de revelație, Cartea sfântă, adică, pe care oamenii ar fi trebuit să o citească, să o studieze, să o recite și să o prețuiască în sufletele lor.

Sufletul lui Mahomed era plin de extaz divin; dar, când experiența a trecut, s-a întors în lumea obișnuită, care acum i se părea și mai obscură. Cuprins de un tremur violent, s-a întors imediat la femeia cu care trăia, Khadīdja, care a înțeles, s-a bucurat și l-a liniștit, spunându-i că nu era o simplă iluzie. Khadīdja i-a cerut părerea vărului ei, Waraqa ibn Nawfal, care era creștin; când a auzit aceasta s-a bucurat și el, după care Khadīdja s-a întors la soțul ei.

„O, Cel ales", a spus ea, „fii binecuvântat! Nu cunoaștem viața ta interioară, adevărată și pură? Nu vede toată lumea viața ta exterioară: amabil și blând, loial față de rude, ospitalier cu străinii? Niciun gând rău sau răutate nu ți-a trecut vreodată prin minte; niciun cuvânt care să nu fi fost sincer și care să nu fi liniștit pasiunile bărbaților meschini nu a rostit vreodată buzele tale. Mereu gata să-l slujești pe Dumnezeu, tu ești cel despre care mărturisesc: Nu există alt dumnezeu afară de Dumnezeu, iar tu ești apostolul lui ales"[624].

2. Primul grup de prieteni: cca 610–613 d.Hr.

Timp de trei ani, Mahomed și Khadīdja s-au angajat într-o propagandă restrânsă, mai întâi în rândul familiei și printre prieteni, apoi printre vecini. Mecca, orașul lor, era un centru comercial înfloritor așezat într-o vale aridă, la vreo 80 de kilometri de Marea Roșie. În mijlocul lui se afla o colibă din piatră perfect rectangulară, cunoscută sub numele de Kaaba, „Cubul", care conținea imaginea zeului protector, Hubal, precum și alte câteva obiecte sacre, în afară de piatra neagră, probabil de origine meteorică, ce constituie astăzi elementul central al întregii lumi islamice. Se spune că această piatră i-a fost dăruită lui Avraam de către arhanghelul Gabriel;

și despre colibă, că ar fi casa pe care Avraam a construit-o cu ajutorul lui Ismael. De altfel, chiar înainte de vremea lui Mahomed, întreaga regiune din jurul Meccăi era considerată un loc sfânt. Acolo se ținea un festival anual la care se adunau mulțimi de peste tot; și mulți dintre participanți venerau Kaaba.

Una dintre problemele literare ale Coranului este sursa abundentelor citate biblice, care derivă în mare parte din tradiția creștină, cu un clar caracter nestorian; de fapt, conform tradiției, Profetul nu știa să citească. Cu toate acestea încă din copilărie trebuie să fi cunoscut diverse religii: în principal, desigur, cultele regionale și tribale ale arabilor, dar și creștinismul, iudaismul, poate și zoroastrismul. La vreo 320 de kilometri spre nord, în Medina, trăia o mare comunitate evreiască. Dincolo de Marea Roșie, în Etiopia, ființa un regat creștin copt. Vărul soției sale, Waraqa, era creștin, probabil de tradiție monofizită. Iar marile rute comerciale de la nord spre sud, peste Marea Roșie și prin India purtau de secole filosofi, misionari și alți oameni învățați, precum și negustori, într-un sens și în celălalt.

Trebuie doar să ne imaginăm un băiat sau un tânăr interesat de tradiția orală și de viața religioasă din jur: un copil atent și curios; apoi un tânăr foarte inteligent, de o mare sensibilitate religioasă, capabil să asculte îndelung, parcă în transă — un tânăr de o forță fizică considerabilă și cu o prezență convingătoare, după cum o demonstrează episoadele ulterioare ale biografiei sale. Și, așa cum un bolovan care, rostogolindu-se de pe un pisc înzăpezit, adună în cădere tot mai multă zăpadă, până ajunge să se transforme într-o avalanșă, la fel s-a întâmplat și cu inițiativa lui Mahomed și Khadīdja. Printre primii lor convertiți s-a numărat

tânărul văr al lui Mahomed, Ali, care mai târziu avea să-i devină ginere; apoi a fost un prieten mai în vârstă și viguros (deși era membrul altui clan), bogatul Abu Bakr; și un slujitor credincios al casei lui Khadīdja, Zaid.

După cum spune legenda:

> Khadīdja credea, având, dintre toate femeile, cea mai mare credință. Ali cel preaiubit, pe atunci un copil de numai zece ani, dar cu mult curaj, s-a dedicat credinței și din acel moment a devenit brațul drept al islamului. Abu Bakr, un om sincer și loial, bogat și influent, care și-a pus toate resursele în slujba cauzei, li s-a alăturat ca un sfetnic sobru și prieten de nedespărțit. Iar Zaid, slobozitul lui Mahomed, a considerat că propria libertate nu valorează nimic în comparație cu slujirea lui Dumnezeu. Acestea au fost primele roade ale misiunii: o femeie, un copil, un om bogat și un sclav eliberat, uniți pentru a da viață islamului.[625]

3. Închegarea comunității la Mecca: cca 613–622 d.Hr.

> O, tu, cel învăluit [în straiele tale]! Scoală-te noaptea [pentru rugăciune], afară de puțin [timp] — jumătate din ea sau mai scade din ea puțin, sau mai adaugă la ea! —, și recită Coranul cu glas tărăgănat și limpede! Noi îți vom trimite cuvinte grele [porunci importante și sarcina grea de a propovădui mesajul].[626]

Aceste rânduri impresionante din Surata 73 ar trebui să reprezinte a doua revelație a lui Mahomed, despre care se crede că ar fi avut loc la ceva timp

după prima — poate doi ani, poate șase luni —, tot în peșteră, după cum se presupune.

Termenul „învăluit [în straie]“ (*al-muzammil*), care este unul dintre titlurile Profetului, trebuie înțeles în mai multe feluri. Literal, se referă la starea fizică a Profetului în momentele sale grele de transă extatică, când, conform tradiției, se întindea ori se așeza înfășurat într-o pătură și, rostind versuri divine, transpira din abundență. Totuși al doilea sens se referă la fiecare musulman în momentul rugăciunii. Asemenea Profetului cu inima curată, fiecare trebuie să fie „îmbrăcat potrivit pentru rugăciune: înfășurat într-o mantie, ca unul care renunță la deșertăciunile acestei lumi“. Și, în sfârșit, la nivel mistic, prin mantie putem înțelege învelișurile exterioare ale fenomenalului, care sunt esențiale pentru existență, dar de care va trebui să ne eliberăm, pentru a ne afirma cu fermitate natura interioară.[627] În surata următoare, se continuă într-o manieră asemănătoare:

> O, tu cel acoperit! Ridică-te și îndeamnă! Pe Domnul tău preamărește-l, veșmintele tale curățește-le și de nelegiuire stai departe și nu dărui, căutând să dobândești mai mult, și pentru Domnul tău îndură! Când se va sufla în trâmbiță, aceea va fi atunci o Zi grea, deloc ușoară pentru necredincioși![628]

Vechiul sens apocaliptic al viitoarei Zile a Judecății a conferit mesajului Profetului caracterul de eveniment iminent. Nu știm ce alte mișcări profetice ar fi putut exista în lumea arabă la acea vreme. Cu siguranță, atunci ca și acum, abundau acțiunile „extatice“ de tot felul. În plus, existau și profeții cunoscuți sub numele de *hanifiți*, care reprezentau, în diverse moduri, influența unei

orientări generale monoteiste provenind din centrele zoroastriene, evreiești și creștine din jur. Ruda lui Khadīdja, Waraqa ibn Nawfal, se poate să fi fost unul dintre aceștia. Un altul a fost Zaid ibn Amr din Mecca — a murit, se pare, în timpul copilăriei lui Mahomed.[629] În orice caz, pe vremea lui Mahomed, la Mecca existau destui oameni care să răspundă chemării unei voci profetice de a constitui, în câțiva ani, un consens tipic magist, gata să facă lumea după chipul și asemănarea lor.

Primul grup important spre care Mahomed și-a îndreptat mesajul au fost membrii propriului trib mare și influent. Coraișiții aveau în pază Kaaba și erau un popor important în regiune. Mahomed le-a cerut să îndepărteze din sanctuarul lor toate statuile păgâne și să-și recunoască divinitatea drept singurul Dumnezeu al islamului. O surată timpurie, datând din această perioadă, li se adresează astfel:

> Pentru obiceiul [neamului] Quraiș, obiceiul lor pentru călătoria de iarnă și cea de vară, să-l adore ei pe Stăpânul acestei Case, care-i hrănește, păzindu-i de foame, și-i ferește pe ei de spaimă![630]

Fervoarea grupului din ce în ce mai mare al Profetului a provocat, în timp, reacții în rândul acelora din oraș care se mulțumeau cu vechile zeități ale tribului lor și cu perspectivele comerțului. Iar aceștia au devenit atât de puternici, încât membrii islamului din perioada aceea se puteau considera drept o sectă persecutată — cu toate avantajele solidarității de grup și zelului care apar în asemenea împrejurări. Pentru a-și proteja adepții, Mahomed i-a trimis dincolo de Marea Roșie, la Axum, în Abisinia creștină, unde regele i-a primit cu atâta simpatie, încât populația din Mecca a început

să se teamă că teroarea raidurilor și devastărilor abisiniene, de care mai avuseseră parte, s-ar putea repeta. Însuși Profetul, care a rămas în Mecca, a fost maltratat, insultat, ajungând într-o situație foarte dificilă. Cam în această vreme i s-a alăturat — providențial — un nou convertit, tânărul și strălucitul Omar (ʿUmar ibn al-Khaṭṭāb), care, deși până atunci se opusese în mod deschis noii credințe, acum, ca un fel de Pavel, avea să devină cel mai abil conducător al ei.

Cu toate acestea o întristare mare și profundă l-a cuprins pe Profetul deja tulburat când iubita lui soție, Khadīdja, a murit: „Marea și nobila femeie“, cum a fost numită, pe drept cuvânt, într-un pasaj laudativ,

> care îl ajutase pe când era lipsit de orice mijloace de trai, care crezuse în el când puțini îl știau, care îl încurajase și îl înțelesese în luptele sale spirituale și care avusese încredere în el când, cu pași tremurători, a primit Chemarea. A îndurat calomnii, persecuții, jigniri, amenințări și chinuri, până când a fost primită în rândul sfinților — el avea atunci cincizeci și unu de ani: o femeie perfectă, mama credincioșilor.[631]

În acel moment, într-un mod absolut extraordinar, s-a întâmplat miracolul: a răsunat chemarea muezinului, parcă la un destin planetar, vestind zorii unei noi ere mondiale. Căci Mahomed a fost chemat în orașul Medina, situat în nord la vreo 320 de kilometri, din cauza conflictului izbucnit între două triburi arabe importante, Aus și Khazraj — iar lucrurile se agravaseră atât de mult, încât un grup de cetățeni de vază l-au chemat pe Mahomed, implorându-l să-și exercite autoritatea pentru a restabili pacea. Exista temerea ca nu cumva

comunitatea evreiască de acolo, foarte mare și alcătuită în mare parte din arabi convertiți, să-și sporească influența în cazul în care disputa arabă ar fi continuat. Prudent, Mahomed și-a trimis mai întâi întreaga sa comunitate, iar apoi, la sfârșitul lui 622, un an important, a fugit în taină, împreună cu Abu Bakr, de la Mecca la Medina, ascunzându-se pentru câteva zile în peștera lui, care se afla în drumul său.

După cum citim în Coran:

> [Să știți că] l-a ajutat Dumnezeu [mai înainte], când cei care nu credeau l-au alungat, ca unul dintre cei doi. Când ei doi se aflau în peșteră și când el i-a zis însoțitorului său: „Nu fi mâhnit, căci Dumnezeu este cu noi!“ și a pogorât Dumnezeu liniștea sa asupra lui și i-a venit în ajutor cu oșteni pe care voi nu i-ați văzut și a făcut cuvântul celor care nu credeau [să coboare] jos, în timp ce cuvântul lui Dumnezeu [s-a înălțat] cel mai sus. Iar Dumnezeu este puternic și înțelept.[632]

4. Mahomed la Medina: 622–632 d.Hr.

„Strămutarea“ sau hegira (în arabă, *hijra*, „zbor“) Profetului la Medina marchează începutul anului de la care sunt socotite toate datele mahomedane; deoarece reprezintă trecerea Legii Islamului de la teorie la practică și la manifestarea în istorie. După cum a subliniat profesorul H.A.R. Gibb, la Medina, Mahomed a putut controla ruta comercială vitală dinspre Mecca spre nord și, vreme de șapte ani, a folosit cu succes acest avantaj pentru a înfrânge rezistența oligarhiei din orașul său.[633] În primul rând, purtându-se ca un adevărat tâlhar, a capturat caravane și a îmbogățit noua comunitate a lui Dumnezeu cu prada luată de la vecinii săi. Apoi, ca

un general strălucit, a înfruntat și a învins (adesea cu ajutor angelic)[634] forțe mai mari decât ale sale, trimise împotriva lui de negustorii disperați din orașul său natal. Și, în cele din urmă, după ce a atras de partea lui mai multe triburi beduine, în 630 s-a întors la Mecca fără a întâmpina vreo rezistență și, cu un mare gest simbolic, a stabilit noua ordine distrugând toți idolii din oraș. Se spune că una dintre zeițele locale, Nā'ila, s-a arătat în acel moment sub forma unei femei de culoare și a fugit țipând.[635] Însă piatra neagră de la Kaaba a rămas — piatră despre care ni se spune că inițial ar fi fost albă, deoarece este una dintre pietrele din Paradis, care s-a înnegrit din cauza sărutărilor buzelor păcătoase.[636]

Cu toate acestea Profetul a murit doi ani mai târziu, la apogeul victoriei sale, și putem presupune că s-a dus la casa lui veșnică, unde Coranul de aur al viziunii sale strălucește pentru totdeauna. Iar acolo se scrie despre Dumnezeu:

> Și nu am făcut Noi cerurile și pământul și cele ce se află între ele, jucându-ne. Nu le-am făcut Noi decât întru adevăr, însă cei mai mulți dintre ei nu știu. Ziua despărțirii este timpul hotărât pentru ei toți, o zi în care un aliat nu va putea fi de niciun folos unui [alt] aliat și în care ei nu vor fi ajutați, afară de acela căruia Dumnezeu îi va arăta îndurare, căci el este puternic și îndurător.
>
> Fără îndoială că pomul Zaqqum [pomul din Iad] va fi hrana păcătosului. Ca smoala topită va fierbe în pântece, ca apa clocotită. „Apucați-l și cărați-l pe el în mijlocul Iadului! Apoi turnați asupra capului său din chinul apei fierbinți!" [Și i se va zice]: „Gustă! Tu [care pretindeai că ești]

puternic și nobil! Aceasta este aceea de care vă îndoiați!“

Cei cu frică [de Dumnezeu] se vor afla într-un loc sigur, în grădini și printre izvoare, vor purta straie de mătase și brocart, șezând față în față. Întocmai așa! Și le vom da Noi ca soațe hurii cu ochii mari. Și în ele vor cere în deplină liniște tot felul de fructe. Nu vor gusta în ele moartea, afară de moartea cea dintâi. Și Dumnezeu îi va feri pe ei de chinul Iadului. Aceasta este ca îndurare de la Domnul tău și aceasta este marea izbândă.

Și Noi l-am făcut ușor [Coranul], în limba ta, astfel încât ei să ia aminte! Așteaptă și ia seama, așadar, fiindcă și ei așteaptă și iau seama![637]

IV. Veșmântul Legii

Masca lui Dumnezeu numit Allah este produsul aceluiași deșert din care apăruse masca lui Iahve cu secole înainte. De fapt, după cum a arătat profesorul Meek (vezi *supra*, p. 143), cuvântul *Yahweh* nu este de origine ebraică, ci arabă. Prin urmare suntem obligați, într-o oarecare măsură, să fim de acord cu uimitoarea afirmație a lui Mahomed că primii care s-au închinat lui Dumnezeu proclamat în Biblie au fost cei din neamul său semitic.

Ca zeu al unui popor semitic din deșert, Allah dezvăluie, asemenea lui Iahve, trăsăturile unei zeități tribale semite tipice, dintre care prima și cea mai importantă este că nu e imanent în natură, ci transcendent. Astfel de zei nu pot fi cunoscuți prin studierea ordinii naturale, fie ea externă (prin cercetare științifică) sau interioară (prin meditație); deoarece natura nu îi conține, fie în afară, fie în interior. A doua caracteristică este o funcție a celei

dintâi — adică pentru fiecare trib semit, zeul principal este cel care protejează și dă legile grupului local, și numai acestuia. El se face cunoscut nu în soare, în lună sau în ordinea cosmică, ci în legile și obiceiurile locale — care diferă, desigur, de la un grup la altul. Astfel, în timp ce printre arieni, pentru care divinitățile principale erau cele ale naturii, a existat întotdeauna și pretutindeni tendința de a-și recunoaște propriii zei în cultele străine, o tendință spre sincretism, tendința semiților în venerarea zeilor lor tribali a fost întotdeauna spre exclusivism, separatism și intoleranță.

La nivel primitiv nu există nevoia, nici chiar posibilitatea ca un zeu tribal local să fie considerat stăpânul întregului univers. Fiecare grup are pur și simplu propriul legiuitor și protector; restul lumii — dacă există așa ceva — poate avea grijă de sine, apelând la propriii zei; căci fiecare popor se presupune că are propriul legiuitor și protector divin. Vom numi această gândire *monolatrie* (*cf. supra*, p. 243). În consecință, în timpul primei faze (lungă și teribilă) a ocupației israelite a Canaanului, Iahve a fost conceput ca un zeu tribal mai puternic decât ceilalți.

Următoarea etapă importantă a dezvoltării biblice a avut loc când zeul astfel conceput a fost identificat cu creatorul universului. Nicio altă națiune de pe pământ, cu excepția Israelului, nu ar putea pretinde că îl cunoaște și îl venerează pe acest unic Dumnezeu adevărat al tuturor — sau că ar constitui preocuparea acestuia.

> Acestea zice Domnul: „Nu învățați după căile neamurilor și nu vă temeți de semnele cerului; că ei se tem de ele, căzând cu fețele la pământ. Că

> zadarnice sunt deprinderile neamurilor“... Nimic nu este asemenea ție, Yahweh: mare ești tu și mare este numele tău întru putere. Cine nu se va teme de tine, Împărate al neamurilor? Că ție ți se cuvine aceasta. Că nimeni nu-i asemenea ție între toți înțelepții neamurilor și-n toate regatele lor! Ei laolaltă sunt descreierați și animalici; un simplu lemn e-nvățătura lor ce dă deșertăciuni... Yahweh însă e Dumnezeu adevărat.[638]

În mod ironic, ideea acestui zeu de talie cosmică s-a răspândit în rândul populației habiru din deșert abia când aceasta a intrat în contact cu culturi superioare ale unor civilizații statornice, care cunoșteau scrierea de milenii și consemnau calcule matematice nu doar ale mișcărilor cerului în general, ci chiar și ale mișcărilor planetelor. Ordinea cosmică, așa cum era înțeleasă de preoții acelor civilizații din Epoca superioară a Bronzului, era de o extraordinară regularitate matematică — caracterizată de o ciclicitate permanentă, cu o mișcare perpetuă între naștere și mistuire în haos, potrivit unor legi prestabilite cunoscute în primul rând de către preoții observatori ai stelelor. Iar fundamentul suprem al acestui ritm al existenței nu fusese reprezentat ca o personalitate înzestrată cu voință — adică un zeu cum ar fi, de exemplu, Iahve. Dimpotrivă: în aceste sisteme, personalitatea, voința, mila și mânia erau doar aspecte secundare ale unei ordini absolut impersonale, inexorabile, în cadrul căreia zeii — toți zeii — erau doar niște simpli agenți.

În contrast puternic și iremediabil cu această concepție, popoarele semite din deșert și-au păstrat propriii protectori tribali când au intrat în contact cu civilizații mai avansate; și, deși au acceptat în

general ideea unei ordini cosmice, în loc să-și supună propriul zeu acestei ordini, au făcut din el inițiatorul și susținătorul ei — dar nicidecum ființa sa imanentă. Deoarece a continuat să fie, ca întotdeauna, o entitate separată: un zeu personal, antropomorf. În plus, avea să fie cunoscut, la fel ca în vremea deșertului tribal, doar prin legile sociale ale poporului său ales. Nu legile naturii, clare tuturor ochilor și minților suficient de inteligente încât să le observe și să le cerceteze, ci doar legile acestei molecule sociale particulare din istoria vastă și plină de viață a umanității aveau să fie cunoscute ca expresie a învățăturii unice a lui Dumnezeu. De aici avertismentul lui Ieremia, „nu vă temeți de semnele cerului; că ei se tem de ele, căzând cu fețele la pământ. Că zadarnice sunt deprinderile neamurilor", și al lui Mahomed: „Noi vedem deseori îndreptarea feței tale către cer. Să te îndreptăm către o *qibla*[639] care-ți va plăcea. Așadar, îndreaptă-ți fața spre Moscheea cea Sfântă! Și oriunde ați fi, îndreptați fețele voastre către ea!"[640] „Acela care dorește o altă religie decât Islamul, nu-i va fi acceptată, și el se va afla în Lumea de Apoi printre cei pierduți."[641]

Cu toate acestea există unele diferențe între conceptul biblic și cel coranic al poporului ales de Dumnezeu și natura Legii divine, prima și cea mai evidentă fiind aceea că, în timp ce comunitatea Vechiului Testament era de tip tribal, Coranul se adresa întregii omeniri. La fel ca budismul și creștinismul, islamul a fost conceput ca religie universală, în timp ce iudaismul, ca și hinduismul, și-a păstrat (atât conceptual, cât și în fapt) caracterul etnic. De altfel, în vremea lui Mahomed, concepția universalistă alexandrină ajunsese chiar și la popoarele deșertului. „Și străini vor veni", afirmase

evreul Isaia, „și-ți vor paște oile și cei de alt neam vor fi plugarii și vierii tăi. Dar voi vă veți chema «preoți ai lui Yahweh», slujitori ai Dumnezeului nostru; tăria neamurilor o veți mânca și-ntru bogăția lor minunați veți fi“[642]. În schimb, în Coran nu există vreun trib sau vreo rasă triumfătoare — în islam, toate popoarele sunt considerate egale. „Cu adevărat“, spune Cartea, „întru aceasta este o îndemnare pentru cel care are inimă sau ascultă și este martor“[643]. Conceptul deșertului al unei adevărate ordini sociale sub zeul său se amplificase, pentru a se potrivi cunoașterii unei lumi mai mari.

Și totuși a apărut o problemă. Deoarece legile divine, așa cum au fost ele concepute în urma revelației anterioare a lui Iahve în deșert, fuseseră normele unei societăți reale, în timp ce legile divine concepute în islam erau derivate dintr-o serie de enunțuri făcute în stare de transă de către un singur individ în decurs de doar douăzeci și trei de ani; iar transformarea acestor legi într-un sistem viabil la nivel mondial era o ispravă deosebit de îndrăzneață — care, *mirabile dictu,* a fost realizată.

În inventarea acestei ordini juridice musulmane aveau să fie recunoscute trei autorități — prima fiind, desigur, Coranul însuși. Acolo unde în Coran se menționau ordine și interdicții clare, acestea trebuiau respectate fără discuție. Existau însă și situații neprevăzute, pentru care juriștii musulmani trebuiau să stabilească alte „rădăcini“. Prin urmare al doilea lor suport a fost un corp secundar de tradiții numit *hadīth* (hadit), „narațiuni“. Acestea erau anecdote despre viața Profetului, presupuse a fi fost relatate de unul sau altul dintre apropiații săi. Un corp important de astfel de „narațiuni“ s-a conturat în primele două–trei secole ale islamului, iar cele mai de încredere au fost adunate în ediții

canonice — în special cele ale lui al-Bukhārī (m. 870) și Muslim (m. 875) — care, în opinia profesorului H.A.R. Gibb, „au dobândit în scurt timp o autoritate aproape canonică“[644].

Cu toate acestea în practică apăreau probleme juridice pentru a căror soluționare nu existau enunțuri clare nici în Coran, nici în hadit, așa încât se apela la „analogii“ (*qiyās*), ceea ce înseamnă (și îl citez din nou pe profesorul Gibb), „aplicarea la o nouă problemă a principiilor folosite pentru a se ajunge la o soluție deja existentă la o problemă care ar putea fi considerată analoagă cu noua problemă“.

Și profesorul Gibb continuă:

> Pe aceste baze aparent limitate și literale, teologii și legiuitorii din secolele al II-lea și al III-lea [ale islamului] au elaborat nu numai legile, ci și ritualurile și doctrinele care aveau să fie specifice comunității islamice, distinctă de alte organizații religioase și sociale. Cu toate acestea limitarea este mai evidentă în teorie decât în practică, deoarece [...] multe norme provenite din surse externe au fost naturalizate în islam prin mijlocirea unor tradiții despre care se spune că ar fi fost inițiate de Profet sau în alte moduri.
>
> Dar, din moment ce principiile pe care a fost construită această structură erau imuabile, și sistemul, odată formulat, a fost considerat imuabil, cu adevărat de inspirație divină, ca și sursele din care a fost extras. Din acele vremuri și până astăzi, *Sharīʿa* sau *Sharʿ*, cum este numită, „calea“ poruncilor și călăuzirii divine, a rămas în esență neschimbată.[645]

Comparând această abordare a dreptului cu cea antică, Spengler afirmă că

Dreptul antic este creat de cetățeni în virtutea experienței practice, dreptul arab vine de la Dumnezeu, care îl vestește prin duhul aleșilor și iluminaților săi. [...] Prestigiul dreptului antic constă în succesul practic, iar cel al dreptului arab în autoritatea numelor pe care le purtau autorii lui. Există însă o mare diferență între sentimentul uman după care acest drept este considerat expresie a voinței unora dintre semenii noștri sau parte din poruncile lui Dumnezeu. Într-un caz, el recunoaște justiția și cedează în fața forței, în celălalt caz omul mărturisește supunere (*Islām*). Orientalul nu cere să înțeleagă nici intențiile practice ale legilor ce i se aplică, nici fundamentele logice ale judecății. Raporturile cadiului cu justițiabilii nu pot fi deci comparate cu raporturile stabilite de pretor. Cel din urmă își sprijină judecata pe o cunoaștere care și-a dovedit vigoarea în situații deosebite, celălalt printr-un spirit care acționează într-un anume fel în el și se manifestă prin el. Între jude și dreptul scris acționează astfel un raport total diferit, după cum este vorba de pretor și de edictele sale sau de cadiu și de textele juridice. Edictul este chintesența experiențelor pe care pretorul le-a traversat, textele juridice sunt un fel de oracol interogat în secret. Finalitatea practică a textului nu intră în niciun fel în atenția cadiului. El cercetează cuvintele, *chiar și literele,* nu atât în privința semnificației lor în viața cotidiană, cât sub aspectul raporturilor *magice* pe care trebuie să le aibă cu situația dată. Noi cunoaștem raporturile dintre „spirit“ și „literă“ din gnoză, din literatura apocaliptică și mistică timpurie creștină, evreiască și persană, din filosofia neopitagoreică, din Cabală; fără îndoială că

arameenii utilizau în practică exact în același fel codicele latine. Convingerea că literele conțin înțelesuri secrete, pătrunse de Duhul lui Dumnezeu, își află o expresie simbolică în faptul că în toate religiile din lumea arabă s-a creat un fel aparte de scriere care a fost folosită, înainte de orice, în cărțile sfinte; ea s-a afirmat cu o tenacitate uluitoare ca un caracter al unei națiuni, chiar și după schimbarea limbii.[646]

Asemenea tuturor celor care au studiat serios islamul, atât Gibb, cât și Spengler subliniază, de asemenea, că partea principală a tradiției (*sharīʿa*, „calea"), realizată prin interacțiunea dintre preceptele Coranului (*kitāb*, „cartea"), maximele tradiției (*hadīth*) și extensiile prin analogie (*qiyās*), este considerată expresia exactă a infailibilității grupului (*ijmāʿ*, „consens") în toate chestiunile referitoare la credință și morală. „Unul dintre motivele de fală ale islamului", scrie profesorul Gibb,

este că nu susține existența unui cler, care ar putea pretinde că acționează ca mijlocitor între Dumnezeu și om. Deși acest lucru este adevărat, pe măsură ce s-a organizat într-un sistem, islamul a produs, de fapt, o clasă clericală care a dobândit același tip de autoritate socială și religioasă și același prestigiu precum clerul comunităților creștine. Este vorba de *Ulamā* (ulema), clasa „învățaților" sau a „doctorilor", corespunzătoare în iudaism clasei „cărturarilor". Având în vedere sfințenia Coranului și a Tradiției și necesitatea unei categorii de oameni implicați profesional în interpretarea lor, apariția ulemalelor a fost o consecință naturală și inevitabilă, deși este posibil ca influența comunităților religioase mai vechi să fi contribuit

la instaurarea rapidă a autorității lor sociale și religioase.

Pe măsură ce autoritatea lor a devenit tot mai consolidată și mai general recunoscută de opinia publică a comunității, ulemalele pretindeau (și, în general, erau recunoscute) a fi reprezentantele comunității în toate problemele legate de credință și lege, în special împotriva autorității statului. La o dată timpurie — probabil, cândva în secolul al II-lea [al islamului] — s-a stabilit principiul potrivit căruia „consensul comunității" (care, practic, însemna consensul ulemalelor) era obligatoriu. Acest *ijmāʿ* a fost introdus, așadar, printre instrumentele teologilor și juriștilor, umplând ultimele lacune din sistemele lor. Așa cum Tradiția a fost integrarea Coranului, consensul învățaților a devenit integrarea Tradiției.

Într-adevăr, la o analiză strict logică, este evident că *ijmāʿ* stă la baza întregii structuri impunătoare și numai el îi conferă valabilitate finală. Pentru că *ijmāʿ* este cel care garantează, în primul rând, autenticitatea textelor Coranului și Tradițiilor. Principiul *ijmāʿ* este cel care dictează cum trebuie pronunțate cuvintele textelor, care este semnificația lor și în ce direcție ar trebui rostite. Însă *ijmāʿ* merge mult mai departe: a fost constituit într-o teorie a infailibilității, ca un al treilea canal de revelație. Calitățile spirituale ale Profetului — autorii musulmani vorbesc despre ele ca fiind „lumina Profeției" — nu au fost moștenite de succesorii săi la guvernarea temporală a comunității, adică de califi, ci de comunitate în ansamblul ei. [...]

Prin urmare, în orice privință, odată ce cărturarii din secolele al II-lea și al III-lea

ajungeau la un consens, era ca și cum s-ar fi interzis formularea de noi idei cu privire la expunerea textelor relevante ale Coranului și haditului. Deciziile lor erau irevocabile. Teoretic (și în foarte mare măsură și în practică), dreptul la interpretare individuală (*ijtihād*) era limitat la problemele asupra cărora nu se ajunsese încă la un acord general. Și întrucât aceste probleme erau tot mai puține de la o generație la alta, cărturarii din secolele următoare au fost nevoiți să se limiteze la comentarea și explicarea tratatelor în care erau consemnate acele decizii. Marea majoritate a doctorilor musulmani susțineau că „poarta *Ijtihādului*" a fost închisă o dată pentru totdeauna și că niciun cărturar, oricât de eminent, nu se putea califica de acum înainte ca *mujtahid*, interpret autorizat al legii; deși unii teologi de mai târziu pretindeau din când în când dreptul la *ijtihād*.[647]

Profesorul Gibb subliniază că există o anumită analogie între reglementarea doctrinei „consensului" în islam și conciliile Bisericii Creștine, în ciuda diferențelor de formă, și că în anumite privințe chiar și rezultatele au fost similare. „De exemplu", spune el, „abia după recunoașterea generală a principiului *ijmāʿ* ca sursă a dreptului și a doctrinei a fost posibil să se definească și să se aplice un text juridic referitor la «erezie»"[648]. Spengler scoate și el în evidență analogiile și, în conformitate cu teoria sa despre forma istorică a comunității spirituale magistico-levantine, le interpretează în contrast general cu sensul propriu-zis european al valorii individului. El afirmă:

> Căutăm, fiecare pentru sine, să descoperim adevărul prin propria reflecție, pe când învățatul

> arab verifică și fixează de fiecare dată convingerea generală a coreligionarilor săi, care este infailibilă, pentru că spiritul lui Dumnezeu și spiritul comunității sunt identice. Când *consensul* este realizat, adevărul este constatat tocmai în urma acestui fapt. *Ijmāʿ* este cheia tuturor vechilor concilii creștine, evreiești și persane, dar este și cheia faimoasei Legi a citatelor a împăratului Valentinian al III-lea (426), care [...] limita la cinci numărul marilor juriști ale căror texte meritau a fi citate, instituind astfel un canon — în același spirit al Vechiului și Noului Testament, care conțin și ele *summa* textelor autorizate pentru a fi citate în sens canonic.[649]

Într-un mod foarte interesant, aceasta ne amintește și de consiliile, epurările, manifestele și revendicările așa-ziselor guverne populare din spatele Cortinei de Fier, unde preceptele Profetului Marx, reinterpretate de elitele unor ulemale, sunt propuse ca *ijmāʿ* unei entități pur mitice, Poporul. De asemenea, este remarcabilă puterea simbolurilor, chiar și a unei astfel de mascarade parodice a Orașului lui Dumnezeu, de a acționa asupra unor indivizi liberi situați în afara zonei geografice controlate de acel consens, dar în care sistemul magist de sentimente e încă viu. La fel ca virtutea Sacramentelor Bisericii Romano-Catolice, care nu sunt afectate de realitățile lumii, de căderea imperiilor creștine, de viața personală a clerului sau de respingerea de către știință a mitologiei pe care se bazează, și mantaua islamului — iar acum și a Poporului — aparține unei ordini transcendentale care nu este afectată de realitățile temporale sau de păcatele acelora pe ai căror umeri e așezată. După cum ne avertizează recenta profeție a unui poet și

filosof musulman hindus educat la Londra, sir Muhammad Iqbal (m. 1938), citată în mod adecvat în lucrarea Addei Bozeman:

> Credeți-mă, astăzi Europa este cel mai mare obstacol în calea realizărilor etice ale omului. Musulmanul, în schimb, este în posesia acestor idei fundamentale pe baza unei revelații, care, vorbind din adâncurile profunde ale vieții, interiorizează propria exterioritate aparentă. Pentru el, baza spirituală a vieții e o chestiune de credință pentru care chiar și cel mai puțin luminat dintre oameni își poate da viața cu seninătate; și având în vedere ideea de bază a islamului că nu mai pot exista revelații care să-l constrângă pe om, ar trebui ca, din punct de vedere spiritual, să fim unul dintre cele mai emancipate popoare de pe pământ. [...] Sperăm ca musulmanul de astăzi să-și aprecieze poziția, să-și reconstruiască viața socială în lumina unor principii fundamentale și, pornind de la scopurile islamului care au fost parțial dezvăluite până acum, să dezvolte acea democrație spirituală care este scopul suprem al islamului.[650]

O altă observație referitoare la contrastul dintre concepțiile evreiască, bizantină, musulmană și comunistă referitoare la consensul irefutabil: dintre aceste patru biserici magiste, primele trei se disting evident de ultima prin faptul că punctul lor de referință suprem este Dumnezeu, în timp ce comunismul se mândrește în mod deosebit cu ateismul său înverșunat de sfârșit de secol al XIX-lea, de tipul lui Robert Ingersoll: obiectul său sacru, Muncitorul, este o ființă mitică presupusă a fi întruchipată în toate fabricile lumii. Însă transferul misticii autorității din ceruri către o presupusă

entitate socială de pe pământ constă pur și simplu în adaptarea la o simbolistică modernă și seculară a conceptului larg răspândit al unei legi autentice, cunoscută doar acelora dintre credincioși care urmează calea ortodoxă, care se va manifesta în toată măreția ei când va veni ziua fatidică. Între timp, așa-zisele legi ale națiunilor sunt doar iluzii, care îi afectează pe toți cei în ale căror inimi lumina nu s-a aprins încă.

„Oare de ce", citim în Coran,

> se întorc ei de la îndemnare, de parcă ar fi niște măgari sălbatici speriați ce fug de leu? [...] Noi am pregătit pentru necredincioși lanțuri, fiare și un foc cu vâlvătăi. Cei evlavioși [...] rezemându-se pe divanuri, fără să vadă în ea [grădină] nici soare arzător, nici ger. Și asupra lor se vor lăsa în jos umbrele ei, iar fructele ei vor atârna [fiind la îndemâna lor]. Și se va trece printre ei cu vase de argint și cu pocaluri cristaline, cristaluri de argint făcute cu măsură precisă.[651]

Contrastul dintre concepția evreiască despre Lege și celelalte trei este acela dintre o lege derivată, cel puțin într-o oarecare măsură, organic din viață, din experiențele reale ale unei comunități reale și legile deduse dintr-un text prestabilit, care trebuie întipărit asupra unei comunități ideale viitoare sau interpretat prin intermediul ei. Legea evreiască s-a dezvoltat organic, flexibil; celelalte fiind, în schimb, de o artificialitate cerebrală, relativ fragilă și — pentru cei din afara sistemului — neconvingătoare, sau chiar de o absurditate incredibilă, căreia pretențiile lor de aplicare universală îi conferă o turnură amenințătoare a terorii care depășește cu mult simpla amenințare mitologică a iudeo-apocalipticei Zile a Domnului.

V. Veșmântul Căii Mistice

Dumnezeu nu este supus Legii, ci mai presus de ea, așa încât nu poate fi cunoscut sau judecat pe baza ei. Prin urmare pentru cei care ard de dorința de a-l cunoaște și de a-l sluji pe Dumnezeu trebuie să existe o cale dincolo de Lege, având în vedere că Dumnezeu însuși este dincolo de ea, unde a privit chiar și profetul Mahomed.

Termenul Sunna (*sunnah*) desemnează corpul general, ortodox, conservator al islamului, care consideră suficient Veșmântul Legii, așa cum a fost anunțat și administrat de și pentru comunitate, consensul (*ijmāʿ*). Cu toate acestea au existat alte două mișcări puternice care au contestat autoritatea absolută a tradiției sacre. Este vorba, în primul rând, de Shiʻa, ai cărei adepți sunt numiți șiiți (în arabă *shīʿi*, „adept" [al lui Ali]), al căror ezoterism formulat politic poartă o amprentă anarhistă agresivă; iar a doua mișcare este sufismul (în arabă *sūfi*, „om de lână", adică poartă haine de lână, ascet), în al cărui extaz s-au cuibărit în islam, în mod ironic, toate temele și experiențele normale atât ale asceților, cât și ale misticismului antinomist. Cu toții l-am citit pe Omar Khayyam (m. 1123? d.Hr.):

Ni s-a spus că-n rai avea-vom dulci hurii cu ochi de noapte,
Și vor fi acolo râuri: vin și miere, mied și lapte...
De-am ales acuma vinul și femeia,-aveam dreptate,
Căci atunci, la urma urmei, în rai ne-om bucura de toate!

Nu lua în seamă Sunna, nici legea cea divină:
Celui sărman de-i dai așa cum se cuvine
Și rău nu faci nicicui, ascultă ici la mine:

Raiul e-al tău, pe pace fii — și-acu' mai toarnă vin!...

Mai bine prin taverne mă înțeleg cu Tine,
Decât pe la moschei, cu ruga, când chipul nu-Ți văd neam![652]

Un atac mult mai serios și mai amenințător a fost lansat de Jalālu'ddīn Rūmī (1207–1273), fondatorul ordinului mistic al dervișilor rotitori:

> Mulți sunt cei care înfăptuiesc lucrări de devoțiune și vor să fie apreciați și răsplătiți pentru ele. Dar, de fapt, acesta e un păcat ascuns: ceea ce pietistul consideră a fi pur este cu adevărat mizerabil. — La fel ca surdul care credea că a făcut ceva bun, când, în realitate, fapta lui avusese efectul opus.
>
> Foarte mulțumit, surdul s-a așezat, spunând: „Am fost să-mi prezint omagiile prietenului meu bolnav, făcând astfel cele cuvenite față de aproapele meu"; însă nu reușise decât să aprindă în inima bolnavului vâlvătaia unor resentimente care l-a mistuit. Așadar, ai grijă de focul pe care l-ai aprins: în adevăr, ți-ai sporit păcatul. [...]
>
> Pentru că surdul își spusese: „Fiindu-mi greu să aud, cum am să înțeleg cuvintele prietenului meu bolnav, pe care mă duc să-l vizitez? — Ei bine, urmărind mișcarea buzelor sale, voi putea, prin asemănare cu ale mele, să înțeleg ceea ce spune. Când am să-l întreb: «Cum te mai simți, dragul meu prieten bolnav?», va răspunde, firește: «Bine» sau «Destul de bine». Atunci am să-i spun: «Mulțumesc lui Dumnezeu! Ce ai băut?». Iar el va răspunde: «Un suc de fructe» sau «Un decoct de fasole». Atunci am să-i zic: «Însănătoșire grabnică! Cine este medicul care te tratează?», la care el va spune: «Doctorul cutare». «E un medic

care aduce mult noroc, am să-i zic eu, așa că ai să te faci bine. Am văzut eu însumi cât de benefice sunt tratamentele lui: oriunde merge, problemele se rezolvă."

După ce a pregătit aceste răspunsuri argumentate, surdul s-a dus să-și viziteze prietenul bolnav. „Cum te mai simți?", a întrebat el. „Sunt pe moarte", a răspuns celălalt. „Mulțumesc lui Dumnezeu!", a spus surdul — la care pacientul s-a revoltat și, nervos, a mormăit pentru sine: „Ce motiv de mulțumire aș putea să am? Căci mi-a fost dușman". Surdul făcuse o presupunere rezonabilă, dar, după cum se vede, s-a dovedit a fi falsă. Apoi l-a întrebat pe prietenul său ce a băut. „Otravă", i-a spus el. „Fie să-ți facă bine și să-ți aducă sănătate", a spus vizitatorul; ceea ce a făcut ca mânia bolnavului să crească și mai mult. Apoi a întrebat: „Ce doctor te tratează?" — la care celălalt a răspuns: „Îngerul morții! Pleacă de aici!". Iar surdul a zis: „Venirea lui este o binecuvântare. Fii fericit!"

Astfel, printr-un raționament analogic, o prietenie de zece ani a fost distrusă; tot așa, Magister, trebuie să te ferești în mod deosebit de concluziile prin asemănare, care pleacă de la cele mai inferioare simțuri, în ceea ce privește Revelația — care nu poate fi limitată. Trebuie să știi că dacă urechea ta fizică este capabilă să înțeleagă literele Revelației, urechea care primește semnificația ocultă e surdă.[653]

Secta șiită își are originile în perioada imediat după moartea Profetului, când problema succesiunii la conducerea islamului a fost decisă printr-o serie de asasinate.

Primul ales calif — în mare parte prin influența lui Omar — a fost distinsul bătrân Abu-Bekr, care a murit însă doi ani mai târziu (634), după ce l-a numit pe Omar drept succesorul său. Dar acestei alegeri s-au opus cu fermitate susținătorii (*shī'i*) lui Ali, vărul lui Mahomed, care se căsătorise cu fiica Profetului, Fatima, și îi dăruise socrului său doi nepoți îndrăgiți, Hasan și Husain. Cu toate acestea, la vremea aceea, lucrurile mergeau foarte bine pentru cauză și pentru Omar. Revolta amenințătoare a triburilor arabe din peninsulă fusese înăbușită de generalii islamici într-o serie de bătălii strălucitoare, după care, în urma mai multor raiduri îndrăznețe împotriva Persiei și a celei de-a Doua Rome, Siria, Palestina, Irakul și, în cele din urmă, Iranul au ajuns sub stăpânire musulmană. Armata bizantină a lui Heracliu (vezi *supra,* p. 410) a fost distrusă în valea râului Yarmuk în 636 d.Hr. Apoi Damascul, Baalbek, Emesa, Alepul și Antiohia au fost cucerite cu ușurință; și, deși cetățile elenizate Ierusalim și Cezarea au rezistat mai mult, au căzut, în cele din urmă, în 638 și, respectiv, 640. În 637, o armată persană fusese înfrântă pe Eufrat, iar în 641, Mosul a căzut și el. Egiptul bizantin s-a prăbușit în 643. Și, la apogeul gloriei sale, califul Omar a fost asasinat în 644 de către un sclav persan.

Moartea lui a readus în discuție problema succesiunii, pentru că Omar, în loc să desemneze un succesor, numise o comisie pentru a alege unul, formată din Ali, Othman ('Utmān) și alte patru persoane. A fost ales Othman. Însă el a rezistat ceva mai mult de un deceniu, fiind ucis pe 17 iunie 655 în timp ce se ruga, în împrejurări care i-au făcut pe mulți să-i bănuiască de complicitate pe susținătorii lui Ali.

Othman fusese membru al puternicului clan al Omeiazilor, o veche familie meccană care se opusese ani la rând Profetului, dar după victoria acestuia i s-a alăturat și a migrat în Medina. Unul dintre cei mai proeminenți membri ai săi, Mu'āwiya ibn Abī Sufyān, care fusese numit de Omar guvernator al Siriei, s-a angajat acum într-o complicată luptă militară și diplomatică (de fapt, o răzbunare a familiei) pentru a cuceri califatul împotriva lui Ali și a copiilor săi. Ali a revendicat puterea din capitala sa, Kufa, din Irak. Cu toate acestea omeiadul l-a învins atât în luptă, cât și în viclenie, iar în iulie 660 s-a proclamat calif la Ierusalim. Ali a fost înjunghiat pe 24 ianuarie 661, iar fiul său cel mare, Hasan, a recunoscut victoria inamicului în schimbul unei compensații financiare. Hasan a murit în 669 (s-a spus, poate în mod greșit, că ar fi fost otrăvit), iar Husain, fratele său, a fost ucis în luptă pe 10 octombrie 680, pe când încerca să-l alunge pe cel de-al doilea calif omeiad, Yazid — zi care a devenit, ca să spunem așa, „Vinerea Mare" a șiiților. „Răzbunare pentru Husain" este cuvântul de ordine și strigătul care încă se mai aud în ceremoniile funerare din acele provincii ale islamului în care șiiții își plâng martirul. Tânărul este cinstit aproape mai mult decât Profetul însuși, iar mormântul său — Mashhad Husayn, în Kerbala (Irak), unde a murit — este pentru șiiți cel mai sfânt loc de pe pământ.

Pe scurt, șiiții consideră că toți califii domnitori, atât omeiazi, cât și ai dinastiei abbaside care a urmat, au fost uzurpatori și că, în consecință, islamul istoric este un fals: califul este un pretendent, Sunna e o amăgire, iar *ijmā'* — un fals îndrumător. Islamul, în sensul propriu-zis al Coranului, constă în învățătura (pierdută pentru

comunitatea populară) care a trecut de la Profet la Ali și a urmat doar linia adevăraților imami.

Cuvântul *imām* înseamnă lider spiritual și se aplică în general celor care conduc slujbele moscheii și, mai precis, conform tradiției Sunna, fondatorilor celor patru școli teologice ortodoxe; însă șiiții îl aplică doar conducătorilor autentici și dezmoșteniți din descendența lui Ali și a Profetului. Sunt cunoscuți doar doisprezece dintre ei; deoarece cândva în perioada 873–880 imamul de atunci, Muhammad al-Mahdī, a dispărut. El este cunoscut sub numele de Imamul Ascuns, iar adepții săi spun că s-ar afla încă în această lume și că a doua lui venire — sub numele de „Cel Călăuzit" (*mahdī*) — va restabili adevăratul islam. Există o variantă conform căreia al șaptelea imam ar fi dispărut; o alta susține că al cincilea. Numeroși pretendenți la acest rol au apărut ici și colo, în diferite momente, pentru a pregăti insurecții politice — de exemplu, „Mullahul Nebun din Somaliland" sau „Mahdiul Sudanului", înlăturat de trupele britanice. Există multe secte șiite, în care ezoterismul și politica sunt combinate într-un cocktail exploziv[654] — iar credința lor comună este că atât autoritatea spirituală, cât și puterea laică nu rezidă în consensul (*ijmāʿ*) Sunnei, ci în persoana Imamului Ascuns, căruia i se datorează supunere absolută și în care Dumnezeu se face cunoscut (și numai în el). Într-adevăr, în cele mai extremiste dintre aceste secte, Ali și descendenții săi imami sunt considerați întrupări ale lui Dumnezeu, infailibili și fără de păcat. Iar în jurul lor s-a edificat o mitologie ezoterică pătrunsă de doctrine creștine, gnostice, maniheiste și neoplatoniste, bine ilustrată de mitul creației lumii descris de regretatul savant francez al acestei tradiții, Louis Massignon, extras din lucrarea unuia

dintre primii lideri șiiți din Kufa, pe nume Moghira (m. 736 d.Hr.).

„Într-o formă mitologică doar aparent naivă", afirmă profesorul Massignon în analiza sa asupra textului,

> Moghira prezintă o doctrină gnostică deja foarte evoluată. Dumnezeu își asumă înfățișarea unui om luminos ale cărui membre sunt compuse din literele alfabetului; iar acest Om de Lumină are o inimă care este Fântâna Adevărului. Când a vrut să creeze, și-a rostit propriul nume suprem, care a zburat și i s-a așezat pe cap ca o coroană. Apoi și-a scris pe palme faptele oamenilor și s-a indignat văzând păcatele pe care aveau să le săvârșească. Indignarea lui a izbucnit ca o sudoare care a format două oceane: unul cu apă sărată, celălalt cu apă dulce; unul întunecat, celălalt luminos. Și-a văzut propria umbră reflectată în aceste oceane și, smulgând ochii umbrei, a făcut din ei soarele și luna — adică pe Mahomed și pe Ali. Apoi și-a distrus restul umbrei și i-a creat pe toți ceilalți din cele două oceane: credincioșii din lumină, necredincioșii din întuneric. Pe aceștia din urmă i-a creat ca niște umbre; căci toate acestea au avut loc înainte de crearea lumii fizice. — Dumnezeu le-a propus oamenilor să-l recunoască pe Ali drept conducătorul lor; dar au fost doi care au refuzat. Ei au fost primii rivali: Abu-Bekr și Omar — umbre ireale ale celor doi ochi ai săi pe oceanul întunecat.[655]

În general, în islam se consideră că nivelul spiritual al femeilor este foarte scăzut. Potrivit cel puțin unui text șiit, ele ar fi fost create din reziduurile păcatelor demonilor, pentru a servi drept ispite păcătoșilor. Femeile nu sunt acceptate la

inițieri și au valoare doar ca vehicule pentru intrarea în lume a spiritelor condamnate temporar să se întrupeze drept pedeapsă pentru păcatele lor; însă nu au suflet.[656] Și totuși, în mitologia acestor secte, Fatima, soția lui Ali, fiica lui Mahomed și mama lui Hasan și a lui Husain, a fost transformată într-o ființă — o ființă divină — chiar înaintea propriului tată. Într-un text persan șiit (recent descoperit) cu afinități gnostice intitulat *Umm-al-Kitāb* găsim această uimitoare relatare iluzorie:

> Când Dumnezeu a făcut legământ cu oamenii în momentul creării lumii materiale, ei l-au rugat să le arate Paradisul. Prin urmare le-a arătat o ființă împodobită cu milioane de lumini multicolore strălucitoare, care stătea pe tron, având o coroană pe cap, inele în urechi și o sabie scoasă din teacă și prinsă la brâu. Razele de lumină se revărsau în toată grădina; când bărbații au întrebat cine este ființa aceea, li s-a spus că este forma Fatimei așa cum apare ea în Paradis: coroana era Mahomed; cerceii — Hasan și Husain; sabia era Ali; iar tronul, Scaunul Puterii, era locul de odihnă al lui Dumnezeu, Cel Preaînalt.[657]

Fatima este venerată în întreaga lume mahomedană, deoarece a fost singura fiică a Profetului care a avut fii, continuându-i astfel moștenirea. Era preferata lui și a murit la doar câteva luni după el. Dar în unele secte șiite venerarea sa ajunge la un asemenea nivel încât este numită chiar „Mama Tatălui ei", „Izvorul Soarelui", și i se atribuie un nume masculin, *Fātir*, care înseamnă „Creator", iar valoarea numerică a literelor acestui nume — 290 — este aceeași cu cea a lui Maryam, Maria, mama lui Iisus. Deoarece, ca fiică, soție și mamă, ea personifică centrul misterului genealogic;

și cel puțin un poet șiit a comparat-o cu Rugul Aprins al lui Moise; cu Moscheea al-Aqsa din Ierusalim, unde se presupune că Profetul ar fi experimentat ascensiunea sa la cer; și cu Noaptea Puterii[658], când Îngerul Destinului, Gabriel, coborând pe pământ, a adus iertarea omenirii.[659]

În cele din urmă, șiiții sunt dualiști, iar în renunțarea lor la starea lumească se apropie de concepția gnostic-docetică (vezi *supra*, p. 360). Persecutați îngrozitor de diferitele autorități ale islamului, ei s-au confruntat de la începuturile istoriei lor cu enigma unei lumi malefice în care toți cei care îl iubesc cu adevărat pe Dumnezeu sunt distruși cu cruzime; iar din acest mister profund, subliniază profesorul Massignon, au apărut două întrebări:

1. Martiriul iubirii implică vreo suferință fizică reală, sau suferința este doar aparentă? și 2. Ce se întâmplă după moarte cu victima care, din iubire, acceptă de bunăvoie să fie condamnată în numele lui Dumnezeu?

Referitor la răstignirea lui Iisus, Coranul afirmă că nu el, ci altcineva a fost chinuit pe cruce. „Ei nu l-au omorât, nici nu l-au răstignit pe cruce, ci a fost făcut [cineva] să semene cu el!“[660] După cum am văzut deja (vezi *supra*, pp. 367–368), gnosticii creștini împărtășesc aceeași idee. La fel, potrivit șiiților, martirii pentru cauza lui Ali suferă doar în aparență. Trupurile lor adevărate sunt înălțate la cer, în timp ce în mâinile călăilor rămân doar niște simple surogate. Piesa populară „Patimile lui Husain“, despre trădarea și uciderea lui în Bătălia de la Kerbala din 680, e pusă în scenă în fiecare an în a zecea zi a lunii Moharram. În dimineața aceea, muezinul strigă din vârful minaretului: „O, șiite, aceasta este o zi a durerii: trupul lui Husain zace în

deșert, gol“. Dar cei care nutresc credințe gnostice extreme aduc slavă cu bucurie acelei zile, căci cel martirizat nu ar fi putut suferi, deoarece în ziua aceea trupul său adevărat s-a întors în ceruri, în timp ce un altul necunoscut a suferit moartea pentru el pe câmpul de luptă.[661]

În schimb, misticii sufiști văd suferința ca pe o realitate, binecuvântată: calea spre mântuire. Potrivit celui mai mare dintre toți martirii și învățătorii sufiști, al-Hallāj (858—922):

> Molia se joacă în jurul lămpii până în zori, apoi se întoarce la ai săi pentru a le povesti cu bucurie ce s-a întâmplat. Apoi zboară din nou pentru a se juca în jurul flăcării, în a cărei putere are încredere, din dorința de a atinge deplina beatitudine. [...] Dar nu este suficientă nici lumina, nici căldura. Și atunci se aruncă cu totul în flacără, iar ai săi o așteaptă să se întoarcă, să le povestească despre experiențele ei.
>
> Nu avea încredere în poveștile celorlalți, dar acum arde, se înalță în fum, rămâne în flacără fără trup, fără nume, fără semn. Și așa, în ce fel sau pentru ce s-ar mai întoarce la ai săi, acum, când deține controlul pe deplin?
>
> Pentru că acum ea însăși este Cea-care-a-văzut-și-știe, a încetat să mai asculte doar povești. Acum e una cu ceea ce a văzut: de ce ar trebui să mai caute?
>
> O, nu te mai închide departe de mine! Dacă crezi cu adevărat, atunci poți spune: „Acela sunt eu!“[662]

Rădăcinile mișcării sufiste nu se află în Coran, unde Mahomed atacă în mod clar viața monahală, ci în comunitățile creștine monofizite și nestoriene din deșert și, chiar mai departe spre est, în modelele

budist, hindus și jainist. Căci islamul, ca și iudaismul, tinde mai curând să favorizeze un consens secular sanctificat, în care căsătoria și procrearea, prin intermediul unui organ circumcis (adică binecuvântat ritual), reprezintă prima îndatorire socială. „Căsătoriți-i pe cei care sunt singuri dintre voi", se spune în Coran.[663] Cu toate acestea, în secolul al II-lea al islamului, mulți asceți, „întru imitarea lui Iisus", purtau deja haine de lână (*sūf*) ca semn al pocăinței personale (în lucrarea sa *Mohammedanism*, p. 132, Gibb citează protestul lui Ibn Sīrīn [m. 729], care declara: „Prefer să urmez exemplul Profetului, care se îmbrăca în bumbac"). În acea perioadă apar și primele semne atât ale retragerilor eremite, cât și ale întâlnirilor pentru recitarea entuziastă a Coranului, cu repetarea constantă (*dhikr*) a numelui lui Dumnezeu și cu cântece spirituale (*samā*) ce duceau la stări extatice.

Potrivit profesorului Gibb, prima etapă a acestei mișcări nu a fost inspirată de iubirea, ci de frica de Dumnezeu, mai ales de mânia lui care va veni, „aceeași frică ce-l inspirase pe Mahomed"[664]. Dar, în secolul al VIII-lea, o sfântă celebră, Rābi'a al-'Adawiyya (m. 801), a promovat ideea dragostei divine ca motiv și scop al căii mistice. În stăruința ei pentru Dumnezeu, toate celelalte interese („zei") au dispărut. Ea afirma că nu cunoștea nici frica de iad, nici jinduirea după Paradis, ci doar dragostea pentru Dumnezeu atât de mistuitoare, încât în inima ei nu mai exista nici ură și nici dragoste pentru alte ființe, nici măcar pentru Profet.[665] La fel ca Epictet, se spune că ar fi fost sclavă. Nu i se cunoaște originea. Dar în poezia ei auzim eternul cântec al misticilor dintotdeauna, fie în India, Spania, Japonia sau Persia:

În două feluri Te iubesc: egoist,

și-apoi așa cum meriți.

Iubirea egoistă, când nu fac alta
Decât la Tine orice gând să-mi reped.
Iară iubirea cea mai pură, când vălul Tu-l ridici
Dinaintea privirii mele-adoratoare.

Dar lauda nu se cuvine mie, nici pentru una;
Ci Ție pentru amândouă, mă socot.[666]

În contextul subiectului pe care îl discutăm aici, există o lege verificată în nenumărate rânduri: acolo unde ortodoxiile lumii se despart, calea mistică se unește. Ortodoxiile sunt interesate, în primul rând, de menținerea unei anumite ordini sociale în limitele căreia individul trebuie să funcționeze; astfel, ele caută să insufle fiecărui membru un „sistem de sentimente", pentru apărarea căruia fiecare deviaționist trebuie, într-un fel sau altul, reformat, deformat sau lichidat. În schimb, calea mistică este îndreptată spre interior, către acei centri nervoși care sunt asemănători în toți membrii rasei umane și care, în același timp, constituie izvoarele și recipientele ultime ale vieții și ale tuturor experiențelor existențiale.

Am discutat deja această problemă în *Mitologia primitivă*, așa încât nu este necesar să revin aici asupra sa.[667] Ceea ce ne interesează în mod deosebit în contextul actual este faptul că, până și într-o cămașă de forță cum este Veșmântul Legii islamice, bărbații și femeile se pot trezi la o experiență *umană* general valabilă — dacă își păstrează cu prudență sfatul pentru ei înșiși. Se cuvine să repetăm aici cuvintele lui Emerson, citate ca motto în ultima lucrare a lui E.E. Cummings: „Pretutindeni societatea conspiră împotriva umanității fiecăruia dintre membrii săi. [...] Doctrina de bază a majorității

vocilor uzurpă locul doctrinei sufletului“[668]. Forța acestei teribile dihotomii este deosebit de mare mai ales în islam, dar și, în general, în întreaga lume levantină a „consensului“. În India și în Orientul Îndepărtat, căii mistice i se acordă un loc recunoscut și chiar onorat în raport cu ordinea socială comună; însă în Levantul ortodox, unde predomină concepția potrivit căreia Calea lui Dumnezeu este exclusiv aceea a decretelor locale sfințite și legalizate (fie ele de tip etnic, ca în iudaism, sau, ca în lumea musulmană, dezvoltate algebric dintr-un anumit set de axiome), individul este reprimat în așa măsură, încât un străin s-ar putea întreba dacă nu cumva, cu secole în urmă, întreaga regiune avea nevoie de serviciile unui Sigmund Freud.

Mistica Rābi'a al-ʿAdawiyya din Basra pare să fi folosit pentru prima dată în scrierile ei metafora vinului ca „iubire divină“ și a paharului ca „suflet sau inimă plină“, devenite ulterior simboluri comune ale misticilor islamici. Versurile persanului Abū Yazīd din Bistām (Bāyazīd Bisṭāmī) (m. 874) au conotație absolut hindusă când sufistul declamă: „Eu sunt băutorul de vin, și vinul, și paharnicul!“ „Dumnezeu vorbește cu limba mea, iar eu am dispărut.“ „Am ieșit din bāyazīditate ca un șarpe din pielea lui. Apoi m-am uitat. Și am văzut că iubitul, cel iubit și iubirea sunt una; căci în lumea unității toți pot fi una.“ „Slavă mie!“

Faceți comparație cu *Aṣṭāvakra Saṁhitā* hindusă, cam din aceeași perioadă: „Ce minunat sunt! Mă ador!... Sunt acel sine pur în care, prin ignoranță, apar cunoașterea, cunoscătorul și ceea ce poate fi cunoscut!“[669]

O asemenea emoție era permisă, chiar normală, în India; în islam însă, era periculos. Așa încât, când următorul mare mistic al acestei tradiții, al-Hallāj, a

afirmat ceea ce, oriunde altundeva, ar fi fost considerat un truism mistic: „Eu sunt Dumnezeu... Eu sunt Adevăratul", a fost crucificat. Pentru al-Hallāj, modelul vieții mistice era Iisus, nu Mahomed; iar concepția sa despre cale (după cum am aflat din fabula sa despre molie) era abandonarea prin suferință. Când a văzut crucea care-i fusese pregătită și cuiele — exact după modelul *Imitatio Jesu* —, s-a întors către cei prezenți și s-a rugat, încheind cu aceste cuvinte:

> Iar pe acești slujitori ai Tăi care s-au adunat să mă omoare, din râvnă pentru religia Ta și din dorința de a câștiga favoarea Ta, iartă-i, Doamne, și ai milă de ei; căci cu adevărat, dacă le-ai fi descoperit ceea ce mi-ai descoperit mie, ei nu ar fi făcut ceea ce au făcut; iar dacă mi-ai fi ascuns mie ceea ce le-ai ascuns lor, n-aș fi îndurat această suferință. Slavă Ție pentru tot ceea ce faci și slavă Ție pentru toate câte-s după voia Ta![670]

Principala problemă socială a misticului de pretutindeni este să rămână întru Dumnezeu, fie ca manifestare a lui Dumnezeu, fie ca devotat al Domnului, și, în același timp, să rămână în lumea fenomenală, ca fenomen material, social. Pentru dualist, aceasta constituie o chestiune dificilă: pentru el, Dumnezeu și Lumea sunt separate. În schimb, pentru nondualist, dificultatea există doar într-o etapă preliminară a căii mistice, anterioară împlinirii, deoarece pentru el, în definitiv, totul este cumva Dumnezeu — ca în cuvintele din Evanghelia gnostică a lui Toma, citate anterior, atribuite lui Iisus: „Eu sunt totul și totul vine de la mine și totul ajunge la mine. Despicați un lemn și eu sunt acolo, ridicați o piatră și mă veți găsi acolo" (vezi *supra*, p. 361).

În scrierile lui Bāyazīd se disting două etape ale căii mistice: prima este „dizolvarea sinelui“ (*fanā*), iar a doua, „viața unificatoare întru Dumnezeu“ (*baqā*)[671]. Prima sugerează un verset din Coran: „Toți cei care sunt pe pământ vor pieri“; iar a doua, următorul verset din aceeași surată: „Va rămâne veșnic [numai] fața Domnului tău, Cel plin de Slavă și de Cinste“[672]. Printre sufiști găsim orice variație de atitudine și experiență mistică — chiar dacă, la fel ca în India, accentul cade în principal pe disciplinele de dizolvare a lumii (*fanā*), pe răpirea extatică. Candidatul la această experiență trebuie să se supună întru totul unui Maestru (în sanscrită, *guru*; în arabă, *shaikh* sau *pīr*), iar prin învățătură trece la o mai mare abandonare întru Dumnezeu sau, chiar mai departe, față de Vid. Dar acum, printr-o schimbare de accent, expresia coranică ortodoxă: „Nu există alt dumnezeu afară de Dumnezeu“ poate fi interpretată ezoteric: „Totul este Dumnezeu. Fiecare ramură sau piatră, fiecare persoană sau putere care a fost vreodată venerată ca un zeu este cu adevărat Dumnezeu; pentru că Dumnezeu este totul“. Iar cu interpretări similare, numeroase alte pasaje din Coran au primit un sens mistic, nondualist; de exemplu: „Noi suntem mai aproape de el decât vâna gâtului“[673]; sau „Oriîncotro vă veți întoarce, acolo este Fața lui Dumnezeu, căci Dumnezeu este Cel cu Har Nemărginit [și El este] Atoateștiutor“[674].

După răstignirea lui al-Hallāj — căreia misticul i s-a oferit extatic, așa cum molia s-a jertfit flăcării (și ne putem întreba dacă nu cumva a existat un moment asemănător în răstignirea lui Iisus) —, mișcarea sufistă a devenit mai prudentă, schimbare pe care o găsim exprimată în formula spirituală a aceluia care (cum se spune) „face din Lege haina lui

exterioară, iar din Calea mistică veșmântul său interior“. Aici respectarea legii este acceptată ca răstignirea prin care se realizează *fanā,* „dizolvarea sinelui“. În lucrările celui mai mare teolog al islamului, al-Ġazzālī (Algazel) (1058–1111) — care a fost contemporan cu Omar Khayyam —, prin această formulă, sufismul a fost considerat suficient de ortodox, iar perioada importantă a primilor sfinți ai islamului a luat sfârșit, fiind urmată de cea a poeților mistici: Omar Khayyam (1050?–1123?), Niẓāmī (1140–1203), Saadi (1213–1291), Rūmī (1207–1273), Ḥāfiẓ (1325–1389) și Jami (1414–1492).

Așadar, pentru sufiști, suferința din iubire este chiar momentul mântuirii, spre deosebire de concepția șiită conform căreia suferința martirului este ireală. Iar un răspuns la fel de caracteristic este propus și la a doua întrebare pe care am pus-o mai devreme — ce se întâmplă după moarte cu victima care, din iubire, acceptă de bunăvoie să fie condamnată în numele lui Dumnezeu? Ar putea un asemenea om, de exemplu, să fie condamnat, conform legii lui Dumnezeu, la osânda veșnică?

Cazul lui Satan este analizat ca un exemplu al acestei posibilități, cu un rezultat care, îndrăznesc să spun, îl va surprinde oarecum pe cititor. Pentru că, după cum am citit la începutul Coranului, el a fost condamnat pentru că a refuzat să se închine, dimpreună cu ceilalți îngeri, în fața lui Adam — ceea ce, desigur, era corect, deoarece nimeni, în afară de Dumnezeu, nu trebuie adorat. Prin urmare Satan trebuie considerat a fi tipul adevăratului mahomedan. Iubind și venerându-l doar pe Dumnezeu, nu se putea închina dinaintea omului, chiar dacă Dumnezeu i-ar fi poruncit-o (în mod contradictoriu), întrucât mai înainte îi poruncise să nu i se închine decât lui Dumnezeu. Iar Dumnezeu,

ca în Cartea lui Iov, e mai presus de dreptate, mai presus de consecvență, mai presus de lege și ordine, oricare ar fi ea. Interpretată corect, învățătura Cărții lui Iov ar fi condus la ideea sufistă a exilului lui Satan, devotatul desăvârșit, la osânda veșnică a iadului. Iar marele al-Hallāj, reflectând asupra acestei teme profunde, a propus adâncirea suplimentară a misterului: că Satan, în groapa iadului, și-ar fi păstrat intactă iubirea; căci tocmai asta îl ținea acolo, departe de obiectul iubirii sale — durerea pierderii lui Dumnezeu, în sine, fiind cel mai mare chin. Iar dacă ne întrebăm ce-l ține acolo pentru veșnicie, copleșit de suferința pierderii, răspunsul este: extazul inimii sale când își amintește de sunetul vocii îndrăgite a lui Dumnezeu rostind sentința: Pleacă!

Dar Satan (sau Iov, de altfel) nu a fost condamnat pe nedrept, deoarece el deja îl părăsise pe cel pe care îl iubea, pentru o idee pe care și-o formase despre el, idee care era un idol în sensul său cel mai profund. Cu alte cuvinte, monoteismul rigid al lui Satan (al lui Iov, al lui Mahomed, al lui Avraam) era doar o altă formă de ateism, iar închinarea îngerilor dinaintea lui Adam era o acțiune corectă.[675] Căci încă o dată, după cum citim în Coran: „Dumnezeu nu-i rătăcește decât pe cei nelegiuiți“[676].

VI. Vraja ruptă

Când Omeiazii au fost răsturnați de Abbasizi în 750, capitala de acum marelui imperiu islamic a fost mutată la Bagdad, dominația culturală arabă a lăsat loc influenței persane tot mai mari, iar puritanismul deșertului a cedat în fața artelor strălucitei civilizații levantine. Bagdadul, capitala, a fost mai presus de

toate o metropolă a plăcerilor, iar întinderea (precum și bogăția) imperiului la apogeul expansiunii sale în perioada lui Hārūn ar-Rașid (care a domnit între anii 786 și 809) a fost imensă.

În Africa, Egipt, Fez, Tripoli, Tunisia, Algeria și Maroc erau sub stăpânirea islamului. În Europa, Spania fusese cucerită, precum și aproape jumătate din Franța, împreună cu Sardinia, Corsica, Sicilia și Malta. În Asia, dincolo de Arabia, Palestina, Siria și părți din Anatolia, regatul se întindea în Armenia și Irak, Persia, Turkestan, Belucistan, Afganistan și Sind, până la granițele înfloritoarei lumi budiste din India și Orientul Îndepărtat. În plus, aceasta era epoca de aur a Asiei. Artele și literatura, filosofia, locurile divine de pelerinaj și palatele regilor care au alimentat fanteziile omenirii de-a lungul secolelor erau atunci realități ale prezentului — unde acum există doar deșert și ruine.

Caravanele care traversau deșerturile mongole legau imperiile Tang din China și Rashtrakuta din India de califat. Negustorii navigau pe întinderea mărilor folosind vase arabe, chinezești și indiene (din vremea dinastiei Pallava) acum uitate, aventurându-se cu îndrăzneală către insule necunoscute, unde realitatea se contopea cu imaginația. De pildă, cele șapte insule fabuloase Wac-Wac, aflate dincolo de tărâmul djinnilor, unde sunt copaci în care cresc fructe asemenea unor capete de om, care la răsăritul și la apusul soarelui strigă: „Wac-Wac! — adică lăudată fie lumina soarelui!“[677]; sau acele ținuturi descrise în minunatele povești ale naufragiatului negustor Sindbad: în apropiere de India, de exemplu, unde la fiecare lună nouă, tinerele iepe ale unui rege erau legate pe plajă pentru a se împerechea cu niște armăsari fermecați care ieșeau din mare și ai căror

mânji erau apoi vânduți pe cantități mari de aur; sau ținutul unde minunata pasăre Roc își hrănea puii cu elefanți, unde văile erau pavate cu diamante, iar din copaci curgea camfor lichid.

Noi înșine am explorat și chiar am cartografiat toate acele ținuturi îndepărtate, dar magia lor, cumva, s-a pierdut. Căci miracolul epocii de aur a Asiei era că, oricât de crudă și de dificilă a fost pentru toată lumea (după cum ne dezvăluie consemnările istorice), realitatea a fost pretutindeni tradusă nu numai în basme, ci și în credințe și experiențe, în uimire — ceea ce, desigur, după cum ne arată fizicienii moderni, corespunde tocmai naturii realității. Prin urmare se poate spune că principala artă pierdută a Antichității a fost abilitatea de a vedea minunăția absolută a lumii: trecând cu ușurință, înainte și înapoi, de la crusta dură a experienței la profunzimea omniprezentă a inepuizabilelor minunății interioare. Poeții persani au scris despre acest mister folosind metafora cupei și a vinului; de pildă, Omar Khayyam:

Omul e-o cupă, iar al său suflet — vin;
Un flaut este carnea, iar duhul — glas lăuntric;
O, Khayyam, ai priceput ce este omul?
Un magic felinar cu o lumină-nlăuntru.[678]

„Lumea omului magist se scaldă într-o atmosferă de basm", a observat pe bună dreptate Spengler. „Diavolul și spiritele rele îl amenință pe om; îngerii și zânele îl protejează. Există amulete și talismane, locuri, sălașe și ființe misterioase, semne grafice tainice, Pecetea lui Solomon și Piatra Filosofală. Și peste toate se revarsă lumina tremurătoare a peșterii pe care întunericul spectral amenință mereu să o cuprindă."[679]

În marea epocă de aur a islamului, a Chinei dinastiei Tang și a glorioasei Indii, minunata și promițătoarea înflorire a artelor și, odată cu ele, a sensibilității și civilizației aristocratice și-au aruncat vraja peste întreaga lume, de la Córdoba până la Kyōto — și chiar mai departe, după cum pare acum, până în Yucatán și Peru. Conceptul levantin al corpului magic al consensului infailibil s-a întâlnit și s-a amestecat armonios cu *dharma* indiană și chinezescul Tao; pentru că în toate aceste culturi predomina ideea unei ordini superioare în fața căreia individul trebuia pur și simplu să se încline, într-un act de supunere și, pe cât posibil, de înțelegere extatică. Căci nici în Orientul Îndepărtat și nici în India nu exista vreo învățătură în care doctrina liberului-arbitru să joace un rol fundamental, în timp ce în toate acele „biserici" din Levant în care doctrina liberului-arbitru a jucat într-adevăr un rol, singura ei virtute a constat în supunerea față de consens — adică față de orice „lege a lui Dumnezeu" (sau, cum am spune azi, a *moravurilor*) care ar constitui „sistemul de sentimente" local, susținut social. „Neascultarea", exercitarea judecății individuale și libertatea de decizie, a fost tocmai vina lui Satan. Maturitatea morală și spirituală a înțelepților clasici greci și romani dispăruse de pe pământ odată cu prăbușirea Romei; iar Europa, o regiune îndepărtată în declin, a rămas izolată de civilizațiile mai dezvoltate — o „zonă subdezvoltată", cum am spune astăzi. Carol cel Mare, contemporan cu Hārūn ar-Rașid al Islamului, era un fel de mare căpetenie congoleză din întinsa pădure din nord-vest, căruia marele calif i-a trimis în dar un elefant, așa cum am trimite astăzi elicoptere și iahturi, iar în secolul al XIX-lea, mărgele. Cine a văzut lumea în acele zile glorioase

de înflorire a „marilor religii“ nu și-ar fi imaginat că semințele gândirii și spiritului din mileniul următor nu vor germina în Bagdad, Chang'an sau Benares, ci în micile școli palatine ale lui *Carles li reis, nostre emperere magnes* și în bazilica sa (nu încă gotică) din Aix-la-Chapelle.

S-a întâmplat însă ceva:

În 1258, Bagdadul a fost trecut prin sabie de hoarda de aur a mongolului Hulagu, ai cărui frați, Mangu și Kubilai-Han, procedau între timp la fel în China. India fusese deja dezintegrată de tăvălugul islamului (începând cu Maḥmūd al-Ghazni, în 1001), iar un secol mai târziu avea să fie invadată și trecută din nou prin sabie de hoardele din Asia Centrală ale lui Timur-Lenk (Tamerlan) în 1398. Visul strălucitor al unei civilizații a divinului se risipise; iar din acel moment, puternicul Orient, de la Beijing până la Casablanca, a devenit mai degrabă o civilizație de mâna a doua decât un domeniu cultural de primă importanță.

---

588 *Mitologia orientală*, pp. 312–314.

589 *Dēnkart* 412; *apud* Zaehner, *op. cit.*, pp. 175–176.

590 *Ibidem*.

591 Imperiul Bizantin încă nu fusese întemeiat. Sintagma din text este un anacronism.

592 *Dēnkart* 413; Zaehner, *op. cit.*, p. 176.

593 Zaehner, *op. cit.*, p. 186.

594 *Ibidem*, p. 187, citând *Shikand-Gumānīk Vichār* 10.70–71.

595 *Dēnkart* 413; Zaehner, *op. cit.*, p. 176.

596 *Dēnkart* 414–415; Zaehner, *op. cit.*, pp. 176–177.

597 Spengler, *op. cit.*, vol. II, pp. 235–236 (engleză), p. 285 (germană) [trad. rom.: Oswald Spengler, *Declinul Occidentului*, ed. cit., vol. 2, p. 278].

598 Gwatkin, „Arianism“, pp. 135–136.

599 *Cf.* Alice Gardner, „Religious Disunion in the Fifth Century“, în *The Cambridge Medieval History*, vol. I, pp. 494–503; și R.M. French, *The Eastern Orthodox Church*, Hutchinson's University Library, Londra, 1951, pp. 23–33.

600 Gibbon, *op. cit.*, cap. XXXIV, ultimul paragraf.

601 *Cf. Mitologia orientală*, p. 283.

602 Pentru o perspectivă introductivă asupra templelor, cu fotografii, vezi Imgard Bidder, *Lalibela: The Monolithic Churches of Ethiopia*, Thames and Hudson, Londra, 1959.

603 Vezi Ugo Monneret de Villard, *Aksum: Ricerche di Topografia Generale,* Pontificum Institutum Biblicum, Roma, 1938; Enno Littmann și Theodor von Lüpke, *Deutsche Aksum-Expedition,* 4 vol., Georg Reimer, Berlin, 1913, „Legend of the Dragon King", vol. I, p. 39.

604 Leo Frobenius, *Und Afrika Sprach...*, Vita Verlag, Berlin, 1912, pp. 605–636.

605 Gardner, *op. cit.*, pp. 510–511.

606 Adda B. Bozeman, *Politics and Culture in International History,* Princeton University Press, Princeton, 1960, p. 327.

607 *Ibidem,* p. 322.

608 Robert Eisler, *Weltenmantel und Himmelszelt,* C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1910, vol. I, p. 36, nota 2, care îl citează pe Liutprand de Cremona († cca 972), *Antapodosis* VI.5. Vezi trad. F.A. Wright, *The Works of Liudprand of Cremona,* George Routledge and Sons, Londra, 1930, pp. 207–208.

609 Norman H. Baynes, *The Byzantine Empire,* Williams and Norgate, Ltd., Londra, 1925, pp. 72–73; *apud* Bozeman, *Politics and Culture in International History,* pp. 335–336.

610 Charles Diehl, „Justinian's Government in the East", în *The Cambridge Medieval History,* vol. II, pp. 25–27, 45–49; French, *op. cit.*, pp. 34–40.

611 E.W. Brooks, „The Successors of Heraclius to 717", în *The Cambridge Medieval History,* vol. II, pp. 401–402.

612 French, *op. cit.*, pp. 38–44.

613 Coranul 1.1–7. Trad. Abdullah Yusuf Ali, *The Holy Qur'an: Text, Translation and Commentary,* Hafner Publishing Company, New York, f.a., vol. I, pp. 14–15 [traducerea în românește a textelor coranice a fost preluată, uneori cu mici modificări, din *Traducerea sensurilor Coranului cel sfânt în limba română,* lucrare realizată de Liga Islamică și Culturală din România, ed. a V-a, 2010].

614 *Iblis,* „Calomniatorul", exprimă ideea de bază a revoltei; *Satan,* „Cel care urăște", ideea de bază a pervertirii și a vrăjmășiei. Acestea sunt cele două nume ale Puterii Răului, echivalentul coranic al zoroastrianului Angra-Mainyu. Într-un verset ulterior din Coran citim că Iblis era un djinn: „Era dintre djinni și nu s-a supus poruncii Domnului său" (18.50). Cu toate acestea textul sugerează că Iblis a fost un înger. Djinnii erau vechii demoni ai deșertului arabilor premahomedani, adoptați de islam, în timp ce îngerii provin din tradiția biblico-zoroastriană. „Dumnezeu", se spune în Coran, „l-a creat pe om din lut, asemenea oalelor. Și l-a creat pe djinn din foc curat, fără fum" (55.14–15). Djinnii sunt de două feluri: cei care au acceptat islamul și cei care l-au respins. Prin urmare Puterea Răului, Iblis, poate fi interpretată fie ca un înger căzut, fie ca un djinn neconvertit. Mai sunt multe de spus despre Iblis.

615 Coranul 2.30–39.

616 *Geneza* 21.8–14.

617 Coranul 2.127–128.

618 Coranul 2.133.

619 Coranul 2.140.

620 Coranul 2.40–41.

621 Coranul 2.87–88.

622 *Cf.* D.S. Margoliouth, „Muhammad", în Hastings (ed.), *op. cit.*, vol. VIII, p. 873.

623 Coranul 96.1–5.

624 Abdullah Yusuf Ali, *op. cit.*, Koranic Commentary 27–33, pe scurt, pp. 8–10.

625 Commentary 34, *ibidem*, p. 10.

626 Coranul 73.1–5.

627 *Apud* Commentary of Abdullah Yusuf Ali, *op. cit.*, vol. II, pp. 1633–1640, notele 5754, 5755, 5778.

628 Coranul 74.1–10.

629 A.A. Bevan, „Mahomet and Islam", în *The Cambridge Medieval History*, vol. II, p. 306; și H.A.R. Gibb, *Mohammedanism*, Oxford University Press, New York, Galaxy Books, 1962, p. 38.

630 Coranul 106.

631 Commentary 26, Abdullah Yusuf Ali, *op. cit.*, p. 8.

632 Coranul 9.40.

633 Gibb, *op. cit.*, p. 29.

634 La fel cum Constantin și armata sa văzuseră „Crucea strălucitoare" înainte de înfrângerea crucială a lui Maximian (vezi *supra*, p. 379), tot așa și Mahomed și armata lui au văzut, în timpul bătăliei cruciale de la Badr, îngerii sărindu-le în ajutor. Turbanele tuturor erau albe, în afară de cel al lui Gabriel, care, spun martorii, era galben (A.A. Bevan, „Mahomet and Islam", în *The Cambridge Medieval History*, vol. II, p. 318, nota 1, citându-l pe ibn Hishām).

635 Bevan, *op. cit.*, p. 325.

636 A.E. Crawley, articolul „Kissing", în Hastings (ed.), *op. cit.*, vol. VII, p. 743.

637 Coranul 44.38–59.

638 *Ieremia* 10.2–3, 6–8, 10.

639 *Qibla:* direcția în care trebuie îndreptată rugăciunea. Pentru islam, *qibla* este Kaaba de la Marea Moschee din Mecca, un simbol câtuși de puțin „natural", mai degrabă unul socio-istoric, care se referă în mod specific la istoria și legenda islamului.

640 Coranul 2.144.

641 Coranul 3.85.

642 *Isaia* 61.5–6.

643 Coranul 50.37.

644 Gibb, *op. cit.*, pp. 78–79.

645 *Ibidem*, p. 94.

646 Spengler, *op. cit.*, vol. II, pp. 84–85 (germană), pp. 72–73 (engleză) [trad. rom., cu modificări: Oswald Spengler, *Declinul Occidentului*, ed. cit., vol. 2, pp. 89–90].

647 Gibb, *op. cit.*, pp. 95–98.

648 *Ibidem*, p. 98.

649 Spengler, *op. cit.*, vol. II, pp. 85–86 (germană), p. 73 (engleză) [trad. rom., cu modificări: Oswald Spengler, *Declinul Occidentului*, ed. cit., vol. 2, p. 91].

650 Sir Muhammad Iqbal, trad. Arthur J. Arberry, *The Mysteries of Selflessness*, John Murray Ltd., Londra, 1953, p. xv; *apud* Bozeman, *Politics and Culture in International History*, p. 360, nota 7.

651 Coranul 74.49–51; 76.4–5, 13–16.

652 Omar Khayyam, *The Rubaiyat*, trad. E.H. Whinfield, strofele 185; 244; 262 [traducerea în românește a strofei 185 îi aparține lui George Dan].

653 Jalālu'ddīn Rūmī, *Mathnawī, I.*3360–3395. Trad. preluată din Reynold A. Nicholson, *The Mathnawī of Jalālu'ddīn Rūmī,* E.J.W. Gibb Memorial Series IV, Luzac and Co., Londra, vol. II, 1926, pp. 183–184, pe scurt.

654 I-am putea menționa pe *zaidiți,* adică adepții lui Zayd, nepotul lui Husain, ca imam al lor; pe *ismailiți,* cu atitudinea lor extremă când vorbesc despre renunțare, discreție și slujire față de islam; pe *karmațieni,* o varietate activistă de ismailiți violenți; pe *fatimizi,* o altă asemenea sectă, întemeietoarea unei dinastii egiptene care a domnit din 909 până în 1171; *asasinii,* o altă varietate teroristă a ismailiților, al căror Mare Maestru, cunoscut sub numele de Șeicul (Bătrânul) de pe Munte, a terorizat jumătate din Orientul Apropiat până când a fost zdrobit de tătarii conduși de Hulagu, în 1256: Aga Khan este cel mai recent descendent al Maestrului. Și în mișcarea musulmanilor de culoare care începe să se manifeste astăzi în Statele Unite poate fi recunoscută o inspirație șiită.

655 Louis Massignon, „Die Ursprünge und die Bedeutung des Gnostizismus im Islam", *Eranos-Jahrbuch* 1937, Rhein-Verlag, Zürich, 1938, p. 58, care citează Moghira, Shahrastani, *Al-Milal wa al-Nihal,* II, 13–14.

656 *Ibidem,* pp. 59–60, care citează textul persan cu afinități gnostice *Umm-al-Kitāb* și doctrina sectei siriene Noseiri.

657 *Ibidem,* pp. 64–65, care citează *Umm-al-Kitāb.*

658 *Ibidem,* p. 66.

659 Coranul 97.1–5.

660 Coranul 4.157.

661 Massignon, *op. cit.,* pp. 69–70.

662 *Ibidem,* p. 74, citat din Mansūr al-Hallāj, *Kitāb al-Tawāsīn.*

663 Coranul 24.32.

664 Gibb, *op. cit.,* p. 133.

665 Reynold A. Nicholson, articolul „Sufis", în Hastings (ed.), *op. cit.,* vol. XII, pp. 11–12.

666 Trad. R.A. Nicholson, articolul „Mysticism", în Sir Thomas Arnold (ed.), *The Legacy of Islam,* The Clarendon Press, Oxford, 1931, p. 211.

667 *Mitologia primitivă,* pp. 433–442.

668 Marion Morehouse și E.E. Cummings, *Adventures in Value,* Harcourt, Brace and World, Inc., New York, 1962, pagina cu motto.

669 *Aṣṭāvakra Saṁhitā* 14–15, parțial.

670 Nicholson, „Mysticism", p. 217.

671 *Ibidem,* p. 215.

672 Coranul 55.26–27.

673 Coranul 50.16.

674 Coranul 2.115.

675 Massignon, *op. cit.,* pp. 74–75, care citează din al-Hallāj, *op. cit.*

676 Coranul 2.26; vezi și 2.98.

677 *Arabian Nights,* Tale 155, „Hassan of Bassora and the King's Daughter of the Jinn". Vezi Joseph Campbell (ed.), *The Portable Arabian Nights,* The Viking Press, New York, 1952, 1962, pp. 566–579 [trad. rom.: „Istoria lui Hassan din Bassora și a fetei-zburătoare din Insulele Wac-Wac", în *1001 de nopți,* basme arabe istorisite de Eusebiu Camilar, 4 vol., Editura Tineretului, București, 1956–1963].

678 Omar Khayyam, *The Rubaiyat,* strofa 491, trad. Whinfield.

679 Spengler, *op. cit.*, vol. II, p. 278 (germană), p. 237 (engleză) [trad. rom., cu modificări: Oswald Spengler, *Declinul Occidentului*, ed. cit., vol. 2, p. 279].

Capitolul 9
Renașterea Europei

I. Insula sfinților

Pe vremea când Irlanda abia auzise de Hristos, devotamentul creștin a primit un impuls major mai întâi la Kieran (Ciarán); părinții lui și toți ceilalți se minunau cât de virtuoase erau faptele lui. Înainte de a rămâne însărcinată cu Kieran, mama lui a avut un vis: se făcea că-i căzuse o stea în gură; și le-a povestit visul magicienilor și cărturarilor vremii, care i-au spus: „Vei naște un fiu a cărui faimă și ale cărui virtuți vor fi recunoscute până în cele mai îndepărtate colțuri ale lumii“. După care s-a născut sfântul fiu Kieran; iar locul unde s-a născut și a crescut este insula care se numește Clare. Cu adevărat fusese ales de Dumnezeu din pântecul mamei sale. Avea o fire blândă și vorba dulce; avea numeroase calități, sfaturile lui erau pline de învățăminte și avea toate virtuțile omului sfânt.

Într-o zi, când încă se afla la Clare, copil fiind, a făcut prima sa minune: o gaie-roșie i-a zburat pe deasupra capului și, repezindu-se în jos pe dinaintea lui, a apucat dintr-un cuib o păsărică. Lui Kieran i s-a făcut milă de micuța pasăre, socotind că nu era tocmai bine să o vadă într-o asemenea situație; atunci gaia s-a întors și a așezat pasărea, mai mult moartă decât vie, în fața lui Kieran; dar Kieran i-a poruncit să se înalțe și

să se vindece. Și atunci pasărea s-a ridicat și, prin harul lui Dumnezeu, a zburat din nou nevătămată spre cuibul ei.

Până a fi botezat, Kieran a trăit vreo treizeci de ani în Irlanda într-o sfințenie absolută atât a trupului, cât și a sufletului, chiar dacă, la vremea aceea, irlandezii nu erau creștini. Însă Duhul Sfânt s-a pogorât peste slujitorul său, Kieran, care în toți acei ani a trăit în evlavie, ducând o viață desăvârșită; și auzind el de evlavia creștină care domnea la Roma, a părăsit Irlanda și s-a dus acolo, unde a fost educat în credința catolică. Douăzeci de ani a stat acolo: citind Sfânta Scriptură, adunând cărți și învățând legile Bisericii; așa încât, când romanii au văzut înțelepciunea, istețimea, devotamentul și credința lui Kieran, l-au rânduit ca membru al Bisericii. Apoi s-a întors în Irlanda; dar plecând din Italia, pe drum l-a întâlnit pe Patrick — și când s-au văzut cei doi (aleșii lui Dumnezeu), mare a fost bucuria lor.

La vremea aceea Patrick nu era episcop, el fiind numit mai târziu. Papa Celestin [422–432][680] l-a ales episcop, trimițându-l apoi să predice în Irlanda; dar, deși au existat sfinți în Irlanda și înainte de Patrick, Dumnezeu i-a destinat lui magisteriul și primatul; până la sosirea lui nu existau posibilități de convertire a regilor și seniorilor.

Patrick i-a spus lui Kieran: „Mergi înaintea mea în Irlanda; iar în locul unde se întâlnesc partea sa nordică cu cea sudică, în punctul central, vei găsi un izvor. Iar la izvorul acela (care se numește Uaran) ridică o mănăstire; acolo va fi veșnic cinstea ta și acolo va fi locul învierii tale“.

Iar Kieran a răspuns: „Spune-mi unde se află izvorul“.

Patrick i-a zis: „Domnul va fi cu tine: ține drumul drept; ia cu tine clopoțelul meu, care va vorbi doar în momentul când vei ajunge la izvorul despre care ți-am spus; dar când vei ajunge la el, clopoțelul va vorbi cu glas cristalin: așa vei afla izvorul, iar când vor fi trecut douăzeci și nouă de ani, te voi urma în locul acela“.

S-au binecuvântat și s-au sărutat, iar Kieran s-a îndreptat spre Irlanda; în schimb, Patrick a rămas în Italia. Clopoțelul lui Kieran nu a scos niciun sunet până nu a ajuns în locul unde se afla izvorul despre care vorbise Patrick: Uaran se numea; căci atunci când Kieran a ajuns în Irlanda, Dumnezeu l-a călăuzit către acel izvor, iar când a ajuns în locul acela, clopoțelul a spus pe dată, cu glas cristalin: „*Barcán Ciáráin* este numele locului, iar de acum înainte va fi parohia lui Kieran...“

Așa că a ajuns la izvorul despre care am vorbit: chiar în locul unde se află granița dintre două regiuni ale Irlandei: Munster fiind partea sudică, iar Ulster, cea nordică; iar în Munster se află ținutul care astăzi se numește Ely. În acel loc Kieran a început să trăiască asemenea unui pustnic (pentru că la vremea aceea locul era înconjurat de păduri dese) — mai întâi s-a apucat să construiască o chiliuță mai rudimentară (pe locul acela avea să întemeieze mai târziu mănăstirea căreia toată lumea îi spune astăzi *Saighir Chiaráin*).

Când Kieran a ajuns prima oară acolo, s-a așezat la umbra unui copac; dar, din cealaltă parte a trunchiului s-a ridicat un mistreț foarte furios care, când l-a văzut pe Kieran, a rupt-o la

fugă, dar mai apoi s-a întors ca un slujitor blând, căci Dumnezeu îl îmbunase. Acel mistreț a fost primul călugăr al lui Kieran; mai mult de atât, acesta s-a dus în pădure să adune mărăcini și paie cu colții pentru a ajuta la construirea chiliei (pe atunci nu era țipenie de om pe acolo, deoarece Kieran era singur, departe de ucenicii care aveau să vină la schit). Și animale sălbatice s-au adunat din toate părțile în locul acela, la Kieran: o vulpe, un bursuc, un lup și o căprioară; toate erau blânde cu el și, asemenea călugărilor, se închinau dinaintea învățăturii sale și făceau tot ce le cerea.

Dar într-o zi vulpea (care avea un apetit vorace, era vicleană și plină de răutate) a furat ghetele lui Kieran și, nevăzută de nimeni, s-a ascuns într-o peșteră să le devoreze. Când i s-a arătat acest lucru lui Kieran, a trimis un altul dintre călugării familiei sale (bursucul) să o facă pe vulpe să se întoarcă acolo unde erau cu toții. Bursucul s-a dus la bârlogul vulpii și a surprins-o chiar în momentul când ronțăia încălțările (mâncase deja șireturile și limbile). Bursucul i-a spus să se întoarcă la mănăstire cu el; spre seară au ajuns acolo unde se afla Kieran, având cu ei și ghetele. Kieran i-a spus vulpii: „Frate, de ce ai comis acest furt, care nu este vrednic de un călugăr? La ce bun să faci asta, când avem aici apă curată și hrană la fel. Dar, dacă firea ta te-ar fi obligat să mănânci carne, chiar și din scoarța acestor copaci Dumnezeu ar fi făcut-o pentru tine“. Atunci vulpea l-a rugat pe Kieran să-i ierte păcatele și să-i dea penitență; și așa s-a făcut, iar vulpea nu a mai mâncat carne până când nu a primit încuviințare de la Kieran; și din acel moment a fost cinstită ca toți ceilalți.[681,682]

În mod tradițional, se consideră că Patrick a ajuns în Irlanda în 432; însă data este incertă, mai ales că, înmulțită cu 60 (vechiul *soss* sexagesimal sumerian), dă 25 920, adică tocmai numărul de ani din așa-numitul „an major" sau „an platonic", adică numărul de ani necesari precesiunii echinocțiilor pentru a încheia un ciclu zodiacal. Am discutat deja acest subiect interesant în *Mitologia orientală*[683], unde am văzut că în sala războinicilor divinității germanice Odin existau 540 de uși, și prin fiecare trebuiau să treacă cei 800 de războinici care mergeau la „război cu Lupul" la sfârșitul eonului cosmic. Iar 540 × 800 = 432 000, adică numărul de ani atribuit și în India eonului cosmic. Totuși prima apariție a acestui număr într-un asemenea context a fost în scrierile preotului babilonian Berossos (cca 280 î.Hr.), unde se spune că între data legendară a „coborârii monarhiei" în orașele sumerienilor și data potopului mitic au domnit zece regi timp de 432 000 de ani. Am subliniat că în Geneza, între crearea lui Adam și vremea potopului lui Noe, au existat zece patriarhi și o perioadă de 1 656 de ani. Dar în 1 656 de ani sunt 86 400 *de săptămâni de șapte zile (pentru tradiția elenistico-evreiască)*, în timp ce, dacă anii babilonieni ar fi calculați ca zile, 432 000 de zile ar constitui 86 400 *de săptămâni de cinci zile (pentru tradiția sumero-babiloniană)*. Și, în sfârșit, 86 400 : 2 = 43 200 — ceea ce indică o relație străveche a numărului 432 cu ideea reînnoirii eonului; iar trecerea de la eonul păgân la cel creștin este exact ceea ce reprezintă data sosirii lui Patrick în Irlanda.

Se pare că Patrick a trăit între anii cca 389 și 461[684], însă observăm că papa Celestin I, care se presupune că l-ar fi desemnat, a murit, de fapt, în 432. Astfel, perioada în care a trăit Patrick a fost, pe de o parte, aceea a sfârșitului păgânismului clasic

cauzat de Teodosiu I (cel Mare) (a domnit din 379 până în 395) și, pe de altă parte, a ofensivei încununate cu succes a triburilor germanice împotriva unei mari părți a Europei. Cu toate acestea Irlanda nu a fost invadată în acea perioadă, așa încât acolo s-a păstrat intactă o colonie îndepărtată a lui Hristos, izolată de Roma, în timp ce Anglia și continentul au căzut pradă unor triburi germanice rivale.

Viața lui Patrick a fost, desigur, presărată cu miracole. „De îndată ce s-a născut", citim într-o veche versiune irlandeză a biografiei sale,

> a fost dus să fie botezat de către un tânăr preot orb pe nume Gornias; însă acesta nu avea apă pentru botez. Așa încât, cu mâna copilului, a făcut semnul crucii pe pământ, iar de acolo a țâșnit un izvor. Gornias și-a udat fața cu apa aceea și s-a vindecat imediat, și a înțeles literele alfabetului, deși nu le mai văzuse niciodată până atunci. Prin urmare, în același timp, Dumnezeu a făcut pentru Patrick o triplă minune: izvorul de apă care a țâșnit din pământ, vederea pentru tânărul orb și priceperea lui de a citi cu voce tare rânduiala botezului fără a cunoaște literele dinainte. După care Patrick a fost botezat.[685]

Când a venit vremea să plece ca primat în Irlanda, însoțit de douăzeci și patru de oameni, Patrick a găsit o ambarcațiune ușoară pregătită pentru el pe țărmul Britanniei.

> Iar când a ajuns la corabie, un lepros a cerut un loc pe vas, dar nu mai era niciunul. Așa că Patrick a aruncat în mare altarul din piatră pe care îl purta cu sine pentru a aduce jertfă în fiecare zi. *Sed tamen,* Dumnezeu a făcut o mare minune cu

această ocazie, căci piatra nu s-a scufundat și nici nu a rămas în urmă — a plutit în jurul navei cu leprosul pe ea până au ajuns în Irlanda.

Atunci Patrick a văzut un inel dens de demoni înconjurând Irlanda, la șase zile de călătorie în orice direcție.[686]

În timpurile acelea, regele păgân al Irlandei era aprigul Laeghaire (Leary), fiul lui Niall (a domnit în perioada 428–463); și s-a întâmplat ca, ajungând Patrick în locul acela de ceva vreme, predicând, să ajungă cu corabia sa, în ajunul Paștelui, în estuarul fluviului Boyne. Tocmai atunci, la reședința regală din Tara avea loc o sărbătoare, într-o perioadă când era interzis să se facă focul. Cu toate acestea Patrick a coborât pe țărm și a mers până la Slane, unde și-a întins cortul și a aprins un foc pascal care a luminat întregul Mag Breg; iar oamenii din Tara au văzut de departe focul acela.

Și regele a spus: „Aceasta e o încălcare a legii noastre; mergeți și vedeți cine a îndrăznit să facă așa ceva!“ Iar vrăjitorii lui au zis: „Și noi am văzut focul. Mai mult decât atât, știm că dacă nu e stins în noaptea când a fost aprins, nu se va stinge până în ziua Judecății; iar cel care l-a aprins, dacă nu va fi pedepsit, va avea pentru totdeauna regatul Irlandei“.

Auzind lucrul ăsta, regele s-a tulburat foarte tare — și a spus: „Asta nu trebuie să se întâmple. Vom merge să-l omorâm“. Cum caii erau înhămați la care, spre sfârșitul nopții, el și oamenii lui au pornit la drum, îndreptându-se spre locul unde ardea focul.

Vrăjitorii lui au zis: „Nu te duce la el, ca nu care cumva să vadă în asta o dovadă de cinste față de el; lasă-l să vină el la tine, nimeni să nu se ridice înaintea lui — și vom discuta cu tine de față“. Zis și făcut. Când a văzut Patrick carele și caii care erau

deshămați, a început să psalmodieze: „Unii se încred în care, alții în cai, dar noi ne încredem în numele Domnului, al puternicului nostru Dumnezeu“.

Stăteau cu toții dinaintea lui, cu marginile scuturilor înălțate până la bărbie — și nu s-a ridicat nimeni, afară de unul, inspirat de Dumnezeu: Erc, viitorul episcop, care este venerat în Slane. Patrick l-a binecuvântat, iar el a crezut în Dumnezeu, a mărturisit credința catolică și a fost botezat. Patrick i-a spus: „Orașul tău va fi mare, va fi nobil pe pământ“.

Atunci Patrick și Laeghaire au început să stea de vorbă, încercând să se cunoască; iar unul dintre vrăjitori, și anume Lochru, a izbucnit cu furie împotriva lui Patrick și, punându-i tot felul de întrebări, a ajuns chiar să hulească Treimea. Patrick s-a uitat la el cu mânie și, cu glas puternic, l-a chemat pe Dumnezeu strigând: „Doamne, tu, care pe toate le poți face și de a cărui putere ține tot ce există, care ne-ai trimis aici să propovăduim păgânilor numele Tău — fă ca acest om nelegiuit, care a hulit numele tău, să fie înălțat și nimicit în prezența tuturor“.

Mai iute decât vorbirea, de îndată ce Patrick a rostit aceste cuvinte, demonii l-au ridicat pe vrăjitor în aer și l-au lăsat să cadă la pământ; capul i s-a lovit de o piatră, pe care i s-a împrăștiat creierul, și praf și pulbere s-a făcut dinaintea tuturor. Iar ceilalți păgâni care erau de față s-au îngrozit.

Atunci regele Laeghaire, înfuriindu-se, a vrut să-l omoare pe loc pe Patrick. Și le-a spus celor din jur: „Omorâți-l pe cleric!“ Iar când Patrick i-a văzut pe păgâni năpustindu-se asupra lui, a strigat din nou cu glas puternic: „Să se arate Dumnezeu și să-i împrăștie pe vrăjmașii lui; cei ce-l urăsc să dispară dinaintea lui ca un fum. Și așa cum ceara se topește

la atingerea focului, tot așa și cei nelegiuiți dinaintea lui Dumnezeu!“ Imediat soarele s-a întunecat și mare cutremur s-a făcut, zguduind armata: părea că cerul a căzut pe pământ; caii au fugit înspăimântați, iar vântul a împrăștiat carele pe câmp. Și toți cei adunați acolo s-au întors unii împotriva altora, încât s-au ucis unul pe altul, rămânând cu regele doar patru oameni — el, regina lui și doi dintre preoții săi vrăjitori.

Iar regina, pe nume Angas, fiica lui Tassach, fiul lui Liathan, s-a întors îngrozită spre Patrick, și i-a spus: „O, tu, om drept și puternic, nu-l nimici pe rege. Căci va veni la tine, și va face voia ta, și va îngenunchea, și va crede în Dumnezeu“. Așa că Laeghaire s-a dus, și a îngenuncheat dinaintea lui Patrick, și l-a rugat să facă pace; iar nu după multă vreme i-a spus: „Vino, urmează-mă la Tara, unde am să te recunosc în prezența oamenilor din Irlanda“. Însă a organizat ambuscade pe fiecare drum.

Totuși Patrick și cei opt însoțitori ai săi, împreună cu servitorul său, Benén, au trecut în siguranță de acele ambuscade sub înfățișarea a opt cerbi și, în spatele lor, a unui ied cu o pasăre albă pe spinare — era Benén, având în spate tăblițele de scris ale lui Patrick.[687]

Cea mai faimoasă convertire efectuată de Patrick a avut loc pe dealul Mag Slécht, la marea figură de piatră cunoscută sub numele de Cenn, sau Cromm Cruach („Capul“, sau „Cocârjatul dealului“), care era înconjurat de alți doisprezece idoli mai mici, toți din piatră. Se spune că de Halloween (Samhain), irlandezii ofereau o treime dintre copiii lor acestei divinități — care era, probabil, o versiune a acelui Dagda al Tuatha dé Danann, al cărui cazan nu rămânea niciodată fără mâncare, ai cărui pomi erau

mereu încărcați cu fructe și ai cărui porci (vii, mereu pregătiți pentru bucătărie) asigurau ospățul inepuizabil pentru membrii nemuritori ai *sidhe*-ului său (pentru Dagda, vezi *supra*, pp. 300–301). Legenda spune că Patrick s-a dus pe mare la Mag Slécht, unde se afla acel mare idol al Irlandei acoperit cu aur și argint, înconjurat de ceilalți doisprezece, acoperiți cu alamă. Și, când a văzut de pe mare silueta aceea, s-a apropiat de ea; și a ridicat mâna încercând să lovească statuia cu toiagul — dar cum acesta nu era suficient de lung, a lovit-o în lateral. Este încă vizibilă urma loviturii, în partea stângă, însă toiagul nu s-a clintit din mâna lui Patrick. În vreme ce pe ceilalți doisprezece idoli i-a înghițit pământul, scufundându-se până la cap, rămânând și astăzi drept mărturie a miracolului înfăptuit. Patrick l-a blestemat pe demonul idolului și l-a izgonit în iad; iar pe locul acela a ridicat o biserică, Domnach Maige Slécht, unde l-a lăsat pe Mabran, care era rudă cu el și profet. Iar acolo se află și fântâna lui Patrick, unde mulți au fost botezați.[688]

Cu toate acestea, referitor la tema studiului nostru, cel mai important aspect al creștinării Irlandei nu este conflictul, ci armonia la care s-a ajuns, în cele din urmă, între vechile mistere ale tradiției locale și cele noi ale Bisericii Romano-Catolice. Magia vrăjitorilor regelui Laeghaire a fost depășită de cea a puternicului Dumnezeu al lui Patrick, iar insula a fost convertită la Hristos încă din timpul vieții sfântului, cu toate accesoriile necesare — mănăstiri, biserici, moaște și sunete de clopote. Cu toate acestea un istoric al culturii din zilele noastre s-ar putea întreba, pe bună dreptate, care e semnificația unei astfel de convertiri în masă, când un rege păgân se supune botezului și tot poporul său îl urmează. Iar problema devine și mai

complicată dacă ne gândim că doctrinele noii religii erau încă în curs de elaborare în cadrul unor adunări organizate la peste 3 000 de kilometri depărtare.

Am avut deja ocazia să vorbim despre erezia donatiștilor, combătută mai întâi de împăratul Constantin (care a domnit în perioada 324–337), iar mai târziu de contemporanul african al Sfântului Patrick, Sfântul Augustin (354–430) (vezi *supra*, pp. 379 și 386). Discuția s-a purtat în jurul întrebării dacă valabilitatea unui sacrament depinde de starea spirituală a ființei umane care îl administrează, iar răspunsul ortodox a fost negativ: Biserica (spunea predecesorul lui Augustin, Optatus de Milevum) este o instituție „a cărei sfințenie derivă din sacramente, ea nefiind cântărită de trufia unor persoane. [...] Sacramentele sunt sfinte prin ele însele, nu prin oameni“[689]. Deci asta era doctrina! Dar ce s-ar putea spune despre nativii celtici care au acceptat-o? Este cu siguranță permis (de fapt, chiar necesar într-o astfel de lucrare) să ne întrebăm: cum, mai exact, a fost primită și înțeleasă această instituție levantină, împreună cu mitul ei fondator, de către populațiile păgâne hiperboreene, a căror bunăstare în lumea de acolo avea să fie influențată de magia acelei doctrine?

Un indiciu important despre temperamentul nordic poate fi văzut în erezia a doi irlandezi contemporani cu Patrick, Pelaghie (Pelagius) și principalul său discipol, Caelestius. Prin doctrina lor de esență stoică a liberului-arbitru și a bunătății înnăscute a naturii, pe care păcatul nu o corupe, ci doar o modifică, ei erau diametral opuși marelui lor rival, Sfântul Augustin, pentru care (ca și pentru Biserică, de altfel) natura, deși a creat binele, a devenit atât de coruptă prin păcatul lui Adam, încât virtutea este imposibilă fără har: harul purcede

numai din sacramente, în virtutea lui Iisus Hristos; fără har, liberul-arbitru al omului nu poate dori decât viciul și, prin aceasta, iadul: în consecință, omul (omul căzut) nu se poate răscumpăra, ci devine virtuos numai prin acele rețete levantine incoruptibile pe care Augustin le apărase deja cu bărbăție împotriva donatiștilor. Cu alte cuvinte, păcatele omului nu puteau corupe Biserica, și nici virtuțile pur umane ale omului nu-l puteau răscumpăra. Împotriva a ceea ce Pelaghie a condamnat ca fiind maniheismul adversarului său nord-african, ereticii irlandezi au proclamat următoarele șase doctrine, pentru care au fost condamnați oficial:

1. Adam ar fi murit chiar dacă nu ar fi păcătuit;
2. păcatul lui Adam l-a corupt numai pe el, nu întreaga omenire;
3. nou-născuții sunt în aceeași stare în care era Adam înainte de cădere; în consecință, pruncii, chiar dacă nu sunt botezați, au viață veșnică;
4. întreaga omenire nu moare din cauza păcatului și morții lui Adam, și nici nu va învia prin învierea lui Hristos;
5. legea Vechiului Testament, precum și Evanghelia Noului Testament deschid poarta raiului; și
6. chiar și înainte de venirea lui Hristos au existat oameni absolut fără de păcat.

Conform acestei erezii, având în vedere bunătatea și dreptatea lui Dumnezeu, rezultă că tot ceea ce a creat el este bun. Natura umană este atât de bună, încât nu poate fi modificată decât accidental. Păcatul, care constă în a dori cu pasiune

ceea ce neprihănirea interzice, constituie o astfel de modificare: este întotdeauna o decizie de moment a voinței și nu poate da naștere unei naturi rele. Dar, dacă acest lucru nu se poate întâmpla, cu atât mai puțin răul poate fi moștenit. Mai mult, voința în sine, care astfel nu este coruptă, e întotdeauna capabilă să dorească binele. Iar Hristos lucrează prin exemplul său, sacramentele acționând nu ca putere, ci ca învățătură. Și toate acestea se adaugă unei variante a doctrinei orientale și stoice a încrederii în sine (în japoneză, *jiriki*, „propria putere")[690] — sau, cum spune Pelaghie, *homo libero arbitrio emancipatus a deo:* omul, creat liber, este cu totul independent de Dumnezeu și de Biserică, Trupul Viu al lui Hristos — deși Hristos, Biserica și sacramentele învață și ajută în mare măsură.[691]

Un al doilea indiciu al temperamentului nordic poate fi găsit la filosoful neoplatonician irlandez — „cel mai învățat și, poate, și cel mai înțelept om al epocii sale", după cum spune profesorul Adolph Harnack[692] — Ioan Scotus Eriugena (cca 815–877), care, pe când avea în jur de treizeci și doi de ani, a fost invitat de Carol cel Pleșuv, regele Franței, să conducă școala palatină carolingiană. În principala sa lucrare, *De divisione naturae* (cca 865–870), el vede natura drept manifestare a lui Dumnezeu sub patru aspecte, care nu sunt forme ale lui Dumnezeu, ci forme ale gândirii noastre. Acestea sunt: I. necreatul care creează; II. creatul care creează; III. creatul care nu creează; și IV. necreatul care nu creează. Primul este Dumnezeu conceput ca origine a tuturor lucrurilor. Al doilea este natura sub aspectul acelor acte de voință divine imuabile, idei primordiale sau arhetipuri care sunt Formele formelor. Urmează natura sub aspectul lucrurilor sau formelor individuale, în timp și spațiu. Iar al patrulea este

Dumnezeu conceput ca sfârșit definitiv al tuturor lucrurilor. Celor care îl studiază pe Schopenhauer nu le va fi greu să înțeleagă aceste concepte. Este imposibil să-l cunoști pe Dumnezeu așa cum este. *Același predicat al lui Dumnezeu poate fi pe bună dreptate atât afirmat, cât și negat — totuși afirmarea (de exemplu, Dumnezeu e bun) este doar metaforică, în timp ce negarea este literală (Dumnezeu nu e bun), deoarece Dumnezeu e mai presus de predicate, categorii și contrarii* (*cf. supra*, p. 17). Mai mult, Dumnezeu nu știe ce este, pentru că nu este un obiect al cunoașterii: această „ignoranță divină" întrece orice cunoaștere și, prin urmare, adevărata teologie trebuie să fie negativă. În plus, Dumnezeu nu cunoaște nici răul; căci dacă l-ar cunoaște, răul ar exista, în timp ce răul este doar efectul necunoașterii noastre (Creatul care nu creează). Toate diferențele aparente legate de timp și spațiu, de calitate și cantitate, de naștere și moarte, de masculin și feminin etc. sunt efecte ale acestei necunoașteri, ale acestei cunoașteri greșite. În schimb, tot ceea ce Dumnezeu creează este nemuritor; iar trupul incoruptibil, care este Forma noastră creată de Dumnezeu, este ascuns, parcă, în adâncurile tainice ale naturii noastre și va reapărea când această mortalitate va fi îndepărtată din mintea noastră. Păcatul este voința greșit direcționată și este pedepsit prin constatarea că judecățile sale greșite sunt zadarnice. Iadul nu este decât starea interioară a unei voințe păcătoase. Prin urmare Paradisul și Căderea din Geneză trebuie privite ca alegorii ale unor stări mintale și nu ca episoade ale unui trecut preistoric. Corectarea minții este facilitată de filosofie (rațiune) și religie (autoritate), însă prevalează criteriul celei din urmă, nu invers. Rezultă că Trupul Viu al lui Hristos nu este Biserica, ci lumea; căci Dumnezeu este în toate și,

prin urmare, toate lucrurile sunt și nu sunt în același timp.

E inutil să mai spun că filosofia neoplatoniciană a lui Eriugena a fost condamnată de Roma; în plus, se spune — o poveste care e posibil să fie adevărată (câtuși de puțin improbabilă în cazul unui mare profesor) — că ar fi fost omorât de elevii săi, care l-au înjunghiat cu penele lor.[693]

Ca un ultim indiciu al modului de gândire al oamenilor din Nord, aș vrea să atrag atenția asupra ciudatelor miniaturi dintr-un manuscris irlandez, *Evangheliarul din Kells (The Book of Kells)*, care datează din vremea lui Scotus Eriugena („din a doua jumătate a secolului al IX-lea", consideră Sir Edward Sullivan)[694] și dintre care reproduc în Figura 30 așa-numita „pagină Tunc"[695], unde găsim următoarele cuvinte din Evanghelia după Matei: „Atunci au răstignit împreună cu el doi tâlhari" (*Tunc cru / cifixerant / XPI cum eo du / os la / trones*)[696].

FIGURA 30. „Atunci au răstignit împreună cu el doi tâlhari“

Recunoaștem șarpele cosmic care se înghite pe sine și se reînnoiește, al cărui cap de leu amintește de pasărea-leu a sumerienilor, în timp ce litera *T* din cuvântul *Tunc* este un leu cu atribute serpentine care fie înghite, fie scoate afară (sau face și una, și alta) o pereche îngemănată de contrarii. După cum știm, șarpele este, în general, simbolul puterilor de autodistrugere și reînnoire ale vieții, adică misterul lunar al timpului, în timp ce leul este puterea solară, poarta soarelui către eternitate. Șarpele care

limitează este, așadar, principiul demiurgic, care creează și menține lumea, sau, în viziunea gnostic-creștină, Dumnezeul Vechiului Testament, în timp ce leul literei *T* este calea de a scăpa din această vale a plângerii: „calea și lumina“, adică Mântuitorul.

Literele grecești XPI, inserate în text după *crucifixeran*t, sunt semnul lui Hristos (în greacă, χριστός). Aceleași trei litere constituie elementul fundamental al întregii miniaturi, după cum se vede când pagina este întoarsă în sensul acelor de ceasornic, având ca bază marginea din dreapta. În această poziție, inițiala majusculă se unește cu bara centrală pentru a forma litera P, litera centrală a semnului, care îl simbolizează pe Mântuitor între cei doi hoți, reprezentați acum prin X și I, fiind astfel una cu — de fapt, părți din — XPI, adică Hristos. Faceți comparație cu dadoforii participanți la sacrificiul mithraic, despre care am vorbit (vezi *supra*, p. 260).

De asemenea, în a *cincisprezecea* zi a fiecărei luni lunare, luna plină ce apune (taur lunar: sacrificiu) întâlnește flacăra soarelui ce răsare (Mithra Tauroctonus), care o lovește direct din spatele pământului, după care luna descrește. Observăm de-a lungul marginii formate de corpul șarpelui trei grupuri de câte cinci oameni, adică cincisprezece în total. Paștele se sărbătorește astăzi în prima duminică după prima lună plină care cade după sau de echinocțiul de primăvară; iar conform calculelor din evangheliile sinoptice, răstignirea a avut loc în a cincisprezecea zi a lunii iudaice Nisan (martie-aprilie: prima lună a anului evreiesc). Se pare că aici a fost făcută intenționat o referire la tema lunară a morții și învierii. Mai mult, poate fi interesant de observat că litera *T* este una dintre formele și simbolurile crucii, crucea fiind, de altfel, un semn

tradițional al pământului, sau principiu al spațiului, în timp ce cuvântul *Tunc*, a cărui inițială este litera *T* și care înseamnă „atunci“, este un adverb de timp — spațiul-timp fiind câmpul lumii fenomenale, cu alte cuvinte, câmpul misterului Întrupării și al Răstignirii. În cele din urmă, flacăra este simbolul creștin obișnuit al Paracletului, Duhul Sfânt, precum și al acelei stări de Iluminare Gnostică (în sanscrită, *bodhi;* în greacă, *gnosis*) prin care Lumea Iluziei este distrusă. Și astfel, având în vedere toate acestea, se poate sugera că puterile simbolizate de șarpele care circumscrie sunt Tatăl și Duhul Sfânt (posibil asociate cu Necreatul care creează și Necreatul care nu creează ale lui Eriugena), în timp ce în leu îl avem pe Fiu în câmpul spațiului și al timpului — interpretare ce poate fi confirmată (sau nu) de faptul că în manuscrisul irlandez *Lebar Brecc,* care conține biografia lui Patrick, Hristos, Fiul, este reprezentat nu ca a doua persoană a Treimii, ci ca a *treia*.[697]

În orice caz, cu siguranță, simbolurile de pe această pagină importantă nu sunt un simplu ornament, ci un comentariu asupra textului, sugerând, în plus, și asocierea formelor simbolice creștine cu forme mai vechi. Iar cultura din care au provenit era, la fel de sigur, o formă de creștinism care nu se conforma încă ortodoxiei augustiniene a sinoadelor bisericești bizantine. Sir Edward Sullivan, din a cărui minunată ediție a *Evangheliarului din Kells* conținând 24 de ilustrații color am reprodus figura noastră, a remarcat că, în traducerea latină a Vulgatei, în *Evanghelia după Matei*, pasajul ornat cu miniaturi aici nu este *Tunc crucifixerant*, ci *Tunc crucifixi sunt* — un alt semn, printre multe altele, al unei linii diferite de interpretare.[698]

În orice caz, prin toate acestea vreau să subliniez pur și simplu faptul că, în îndepărtata și până de

curând păgâna provincie irlandeză, călugării nu au respins radical nici virtuțile omului natural, nici simbolurile iconografiei păgâne, cum avea să se întâmple în cazul creștinării ulterioare a triburilor germanice. După cum spune profesorul T.G.E. Powell în recentul său studiu *The Celts*:

> În timp ce în vechile regate teutonice din Europa postromană Biserica a găsit doar structuri rudimentare juridice și de conducere, în Irlanda, misionarii s-au confruntat cu un corp foarte bine organizat de oameni învățați, cu specialiști în dreptul cutumiar, precum și în artele sacre, literatura eroică și genealogie. Doar păgânismul a fost înlocuit, iar școlile orale tradiționale au continuat să înflorească, însă acum alături de mănăstiri. În secolul al VII-lea, dacă nu mai devreme, existau călugări irlandezi aristocrați care aveau și o cultură tradițională, autohtonă. Aceasta a condus la apariția unei literaturi vernaculare, care a devenit astfel cea mai veche din Europa, după cea greacă și latină. [...] Continuitatea culturii și literaturii tradiționale irlandeze, din Evul Mediu până în preistorie, este o chestiune foarte importantă, însă puțin evaluată până acum.[699]

Vechea ucenicie druidică a filizilor sau a barzilor, prin care aceștia memorau nu numai întreaga literatură mitologică autohtonă, ci și legile prin care trebuiau recunoscute analogiile mitologice și interpretate formele simbolice, a fost aplicată, în perioada creștină timpurie, atât la explicarea simbolismului credinței creștine, cât și la recunoașterea analogiilor dintre aceasta și miturile și legendele păgâne. De exemplu, datele de naștere și a morții unchiului lui Cuchullin, regele Conachar,

au fost făcute să coincidă cu cele ale nașterii și crucificării lui Hristos. În plus, se pretindea că ar fi murit după ce a aflat, prin clarviziunea unui druid, de răstignirea lui Hristos. Iar sufletul lui Cuchullin, după ce acesta a murit de mâna lui Lugaid (când s-a legat de un stâlp din piatră ca să moară în picioare, nu așezat sau culcat), a fost văzut de o sută cincizeci de regine care îl iubiseră plutind în carul său spectral, psalmodiind un cântec despre Venirea lui Hristos și ziua Judecății de Apoi. Mai mult, el s-a întors din lumea de dincolo păgână irlandeză pentru a sta de vorbă cordial cu Sfântul Patrick, la fel ca mulți alți mari eroi din vechime. Și, după toate relatările (toate scrise, nu trebuie uitat acest lucru, de către duhovnici), Patrick i-a binecuvântat pe vechii păgâni, încântat de poveștile lor, care au fost adunate de copistul său în lucrarea cunoscută nouă sub numele de *Acallam na Senórach* (*Dialog cu străbunii*).

De exemplu, a fost uriașul Caeilte, care a apărut însoțit de un grup din neamul său și cu uriașii lor câini-lupi exact când Patrick, înălțând slavă Creatorului, binecuvânta o veche cetate unde locuise cândva Finn MacCumhaill (Finn McCool). Clericii i-au văzut pe oamenii mari apropiindu-se și s-au speriat; pentru că nu erau oameni din același timp sau secol. Atunci Patrick, apostolul irlandezilor, s-a ridicat și și-a luat sfeștocul pentru a-i stropi cu apă sfințită pe eroii din vechime, peste care pluteau o mie de legiuni de demoni. Imediat demonii au fugit în toate direcțiile, spre dealuri, spre cele mai îndepărtate granițe ale regiunii și ale țării; după care oamenii uriași s-au așezat.

— Bun-venit, i-a spus Patrick lui Caeilte, cum te cheamă?

— Eu sunt Caeilte, a spus el, fiul lui Crundchu, fiu al lui Ronan.

Tare s-au minunat clericii uitându-se la ei; căci cel mai mare dintre ai lor ajungea doar până la brâu sau cel mult la umărul vreunuia dintre păgânii din vechime, iar ei stăteau așezați.

— Caeilte, a spus Patrick, vreau să-ți cer o favoare.

— Dacă am puterea s-o fac, o voi face — în orice caz, spune-mi despre ce este vorba.

— Mi-aș dori să am în apropiere un izvor cu apă curată, a spus Patrick, cu care să-i pot boteza pe oamenii din Bregia, Meath și Usnach.

— Om nobil și drept, se va face, a zis uriașul.

Și, părăsind împrejmuirea cetății, au ieșit. Caeilte a luat mâna sfântului într-a sa și în scurt timp au văzut chiar în fața lor un lac scânteietor, cu apă cristalină. [...]

Patrick a spus:

— Nu a fost domnul tău bun, adică Finn MacCumhaill?

La care Caeilte a răspuns aducând următoarea laudă:

De frunza maronie ce părăsește ramul era de aur,
De valul alb de-argint era,
Pe toate Finn la fel le-ar da.

— Cine sau ce te-a ținut așa în viață? a întrebat Patrick — la care celălalt a răspuns:

— Adevărul care era în inimile noastre, puterea brațelor noastre și respectul de pe buzele noastre.

Au petrecut multe zile împreună, iar în una dintre ele Patrick i-a botezat pe toți, după care Caeilte a întins mâna spre scutul său și, smulgându-i marginea, o bucată striată de aur cântărind 150 de uncii, a spus:

— Acesta este ultimul cadou pe care l-am primit de la Finn Căpetenia, iar acum, Patrick, ia-l pentru sufletul meu și al conducătorului meu.

Și bucata aceea de aur îi ajungea lui Patrick de la vârful degetului mijlociu până la punctul cel mai înalt al umărului său, în timp ce în lățime și grosime era, se spune, cât un cot de om. Și aurul acela a fost folosit pentru cumpărarea de clopote, psaltire și cărți de rugăciuni.

Dar, în cele din urmă, după multe zile de conversație relaxată, când a venit vremea ca uriașii să plece în drumul lor, Caeilte s-a adresat sfântului:

— Sfinte Patrick, suflete al meu, a spus el, cred că mâine ar trebui să plec.

— Și unde pleci? a întrebat Patrick.

— Să caut dealurile, povârnișurile și pustietățile pe unde am fost împreună cu camarazii și fârtații mei, cu Finn Căpetenia, a răspuns el, pentru că mă satur să stau într-un singur loc.

Și au rămas în noaptea aceea, iar a doua zi s-au trezit; Caeilte și-a sprijinit capul pe pieptul lui Patrick, iar sfântul i-a spus:

— Oriunde te-ai afla — în țara asta sau în altă parte —, mâna Domnului va fi peste tine, iar acolo vei găsi raiul.

Atunci regele creștin din Connaught, care li se alăturase, a pornit la drum spre palatul său; Patrick s-a dus și el în drumul lui, pentru a semăna credință și evlavie, pentru a alunga din Irlanda demoni și vrăjitoare, pentru a educa sfinți și oameni drepți, pentru a ridica cruci, monumente și altare și, de asemenea, pentru a distruge idoli, și imagini de spiriduși, și întreaga artă a vrăjitoriei. Cât despre Caeilte, el s-a îndreptat spre nord, peste câmpurile întinse ale câmpiilor din Boyle, a traversat cascada Fiului Nerei, continuându-și apoi drumul spre nord,

în Munții Curlew din Keshcorann și ajungând în ținuturile Corannului. [...][700]

II. Soarta zeilor

În *Germania,* istoricul roman Tacit (P. Cornelius Tacitus, cca 55–120 d.Hr.) ne-a lăsat cea mai veche relatare cunoscută despre viața și religia triburilor germanice de dincolo de Dunăre și Rin, care în vremea lui deja amenințau Roma, iar în următorii trei sute de ani aveau să-i aducă prăbușirea. Tacit scrie:

> În cântecele lor străvechi, singura lor formă în care își păstrează istoria, germanii îl sărbătoresc pe Tuiscon, zeul născut din pământ. Ei spun că acesta are un fiu, Mannus, strămoșul rasei lor, iar Mannus — trei fii, întemeietorii lor, de la al căror nume oamenii din apropierea Oceanului se numesc ingevoni, cei din centru hermioni, iar ceilalți istevoni. Trecutul îndepărtat invită la presupuneri, așa că unii spun că ar fi mai mulți fii ai zeului și mai multe nume de triburi, precum marsi, gambrivi, suebi și vandili, tot atâtea nume adevărate și vechi. Cât despre numele *Germania,* acesta este destul de nou, spun ei. Primii care au trecut Rinul și i-au alungat pe gali se numesc acum tungri, dar atunci li se spunea germani. Și astfel, numele acestui trib, nu al unui popor, a ajuns să fie folosit din ce în ce mai mult. Așa încât, la început, toți au fost numiți germani din cauza acestor cuceritori și a terorii pe care au provocat-o, iar, în cele din urmă, au adoptat și folosit ei înșiși noul nume.

Printre alții, se spune că ar fi fost la ei și Hercule; iar când merg la luptă, îl proslăvesc ca pe cel dintâi dintre eroi. [...][701] De asemenea, ei poartă în bătălie chipuri luate din crângurile lor sacre. [...][702]

Mai presus de toți zeii, ei îl venerează pe Mercur și consideră că nu e un păcat să-i câștige favoarea, în anumite zile, prin sacrificii umane. Pe Hercule și Marte îi înduplecă cu animale acceptate în mod normal. O parte dintre suebi îi aduc jertfă și lui Isis. Nu cunosc originea și semnificația acestui cult străin, dar idolul ei, de forma unui vas ușor de luptă, arată că această religie a fost adusă din străinătate. Cu toate acestea ei cred că nu se cuvine, având în vedere măreția divină, să-și închidă zeii între pereți sau să-i reprezinte în chip de om. Locurile lor sacre sunt pădurile și crângurile, și ei cheamă pe numele zeului acea prezență ascunsă care poate fi văzută doar cu ochiul credinței. [...][703]

Se spune că semnonii sunt cei mai vechi și mai nobili dintre suebi, iar adevărul acesta e confirmat de un rit religios. La un timp anume, toate popoarele de același sânge se adună, prin trimișii lor, într-o pădure sfințită prin augurii strămoșilor și veneratia de veacuri. Sacrificarea în public a unei victime omenești marchează deschiderea îngrozitoare a ritualului lor sălbatic. Iar într-un alt fel, crângul este venerat. Nimeni nu poate intra în el decât legat cu o frânghie. Prin aceasta, el își recunoaște propria inferioritate și puterea divinității. Dacă i se întâmplă să cadă, nu trebuie să se ridice din nou în picioare, ci să se rostogolească pe jos. Toate aceste superstiții reflectă credința că acel crâng este leagănul poporului și că acolo sălășluiește zeul care

stăpânește peste toate, în timp ce restul lumii este supus stăpânirii sale. Greutatea acestei credințe este dată de prosperitatea semnonilor. Ei locuiesc în o sută de cantoane și, în virtutea mărimii lor, se consideră căpeteniile tuturor suebilor.

Longobarzii, în schimb, se disting prin numărul lor mic. Așa cum au în jur multe popoare puternice, ei găsesc siguranță nu în supunere, ci în bătălii și pericole. După ei vin reudignii, avionii, anglii, varinii, eudosii, suarinii și nuitonii, apărați de râuri și păduri. Toți aceștia nu au nimic însemnat, doar că se închină cu toții lui Nerthus, Mama-Pământ, despre care cred că în mâna ei stă soarta oamenilor și că este prezentă printre ei. Într-o insulă din Ocean se află un crâng sacru, iar în crâng e un car acoperit cu o pânză pe care nimeni în afară de preot nu o poate atinge. Preotul poate simți prezența zeiței în acest sanctuar și o urmează, cu profundă evlavie, când carul ei este tras de vite. Vin apoi zile cu bucurie și sărbători în fiecare loc pe care ea îl onorează cu venirea și șederea ei. Nimeni nu merge la război, nimeni nu pune mâna pe arme — săbiile sunt ținute în teacă; atunci, și numai atunci, pacea și liniștea sunt cunoscute și prețuite, până când același preot o duce din nou pe zeiță la sanctuarul ei, când s-a săturat de prezența oamenilor. După aceea, carul, pânza și, dacă vreți să credeți, însăși zeița sunt spălate într-un lac secret. Treaba aceasta e făcută de sclavi, care imediat după aceea sunt înecați în lac. Astfel, misterul naște teroare și o pioasă reținere de a întreba ce poate fi acea privelițe pe care nu o pot vedea decât cei pe care îi așteaptă moartea. [...][704]

Pe teritoriul naharvalilor se arată un crâng, sfințit din cele mai vechi timpuri. Preotul cultului poartă veșminte muierești; iar zeii, după cum sunt traduși în latină, sunt Castor și Pollux. Aceasta exprimă caracterul zeilor, dar numele lor este Alci. Nu există imagini, nici urmă de cult străin, dar cu siguranță sunt venerați ca tineri și ca frați. [...][705]

Spre malul drept al mării suebilor găsim teritoriile aeștilor, care au în general religia și obiceiurile suebilor, dar o limbă apropiată de cea a britanilor. Ei o venerează pe Mama Zeilor. Iar ca semn al acestui cult, poartă măști de mistreț, care le servesc drept armură sau protecție umană și asigură ocrotirea închinătorului chiar și printre dușmanii săi. Rareori folosesc arme de fier, dar de multe ori bâte. Cultivă cereale și alte culturi cu o răbdare destul de neobișnuită printre germanii leneși. Nici nu ezită să scormonească marea; sunt singurii oameni care strâng chihlimbarul — *glaesum* îi spun ei — din adâncuri sau chiar de pe plajă. Ca niște adevărați barbari, nu s-au întrebat și nici n-au descoperit vreodată cum se produce această substanță. Într-adevăr, multă vreme a fost considerată o marfă fără valoare, până când luxul roman i-a făcut un nume. Dar ei nu îl folosesc pentru ei înșiși. Îl adună așa cum este, nu îl prelucrează și sunt uimiți de banii pe care-i capătă pentru el.[706]

Germanii cred că femeile au ceva sfânt și profetic, așa că nu ezită să le ceară sfatul ori să le asculte vorbele. Sub domnia divinului nostru Vespasian, am văzut că numeroși germani au venerat-o vreme îndelungată pe Veleda ca pe o divinitate; dar și în vechime, ei au venerat-o la fel și pe Aurinia, și pe altele, adorare neatinsă de

lingușiri sau de orice pretenție de a transforma femeile în zeițe. [...][707]

Nu există fast la înmormântările lor. Singura regulă respectată este că trupurile bărbaților celebri sunt arse cu tipuri speciale de lemn. După ce au aprins rugul, nu aruncă deasupra haine sau mirodenii, ci numai armele unui bărbat, uneori și calul său. Mormântul este o movilă acoperită cu iarbă. Ei disprețuiesc să aducă cinstire ridicând cu ostenire monumente înalte din piatră; i-ar apăsa greu pe răposați. Renunță repede la plâns și lacrimi — la întristare și durere mai târziu. Femeia își poate exprima jalea în public; bărbatul ar trebui să o păstreze în inima lui.[708]

De remarcat importanța acordată aici divinităților feminine și asocierea lor cu pământul, cu semănatul, cu porcul, cu jertfa umană și cu sărbători precum procesiunea carului, care poate fi văzută și astăzi în orice parte a lumii unde cultul zeiței predomină în continuare. Aeștii, a căror limbă semăna cu limba celtică a britanilor, cultivau cereale, considerau mistrețul animal sacru și o venerau pe Mama Zeilor. Suntem deja familiarizați cu aceste caracteristici. Anglii (*angles*, viitorul englez) o venerau pe zeița Nerthus, Mama Pământ, a cărei statuie era purtată în procesiune pe un car și îmbăiată — după care participanții la ritualul spălării erau înecați într-un lac de pe insula ei sacră. Ceea ce ne amintește de legenda vânătorului grec Acteon, care, văzând-o întâmplător pe Artemis scăldându-se în lacul ei din pădure, a fost transformat în cerb și ucis de propriii câini; sau de tânărul adept neobrăzat care, aflându-se în templul zeiței din Saïs (Egipt), a îndrăznit să ridice vălul de pe chipul ei — a fost atât de uimit, încât și-a pierdut

graiul pentru totdeauna. Deoarece zeița afirmase: „Nimeni nu mi-a ridicat vălul“ (οὐδεὶς ἐμὸν πέπλον ἀνεῖλε) — cu alte cuvinte: nimeni nu a trăit să dezvăluie secretul maternității mele divine a lumii.[709]

În plus, preotul naharvalilor, îmbrăcat în veșminte femeiești, veghind crângul sacru în care erau venerați gemenii asemănați cu Castor și Pollux, amintește de preoții eunuci ai marii zeițe siriene Cybele. Iar în cele din urmă, zeița pe care Tacit o identifică cu Isis — venerată, ca și aceasta, ca zeiță a mării și corăbiilor — se poate să fi avut sau nu importanța târzie pe care el a presupus-o. Căci aceste forme germanice dovedesc o continuitate străveche începând de la prima infiltrare neolitică a Europei, mărturii suficient de puternice pentru a susține aproape orice teorie a datării pe care ar propune-o cineva. De fapt, aceste zeițe diferite ale triburilor germanice din secolul I d.Hr. sunt exact ceea ce ne-am fi așteptat să găsim într-o zonă unde s-a răspândit cultura neolitică. Genealogiile tribale ale zeului Tuiscon, născut din Zeița Pământ, seamănă cu cele ale lui Hesiod, ceea ce oferă acestei imagini un sprijin suplimentar. Prin urmare putem afirma cu siguranță că printre primii greci și celți sau în zonele romane și germanice de mai târziu moștenirea neolitică europeană a produs forme mitice în mare parte similare, derivate din și reprezentând vechea ordine a marii Epoci a Zeiței: iar peste acest strat de bază s-au suprapus straturile ulterioare ale mitului din cultura superioară.

Rămâne problema descoperirii straturilor ulterioare; și relevant, în acest sens, este menționarea de către Tacit a lui Hercule, Mercur și Marte ca echivalente latine a trei zeități germanice importante cărora, în vremea lui, le erau aduse

sacrificii. Acestea au fost identificate fără îndoială ca fiind Thor, Wodan și Tiu — de la care derivă, după cum am văzut, numele zilelor noastre de joi (în engleză *Thursday*), miercuri (*Wednesday*) și marți (*Tuesday*). În strălucita literatură islandeză a *Eddelor* și a epopeii *Cântecul Nibelungilor,* scrisă în germana din Evul Mediu clasic, din care s-a inspirat Wagner pentru impresionantul său *Inel,* ele se numără printre cele mai importante divinități masculine. Și la fel ca în perioada relatării lui Tacit, și în vremea *Eddelor,* un mileniu mai târziu, Wodan-Mercur era zeul suprem, cel mai important dintre toți zeii.

Cu toate acestea figura lui Thor pare a fi cea mai veche din panteon, datând probabil încă din paleolitic, când faimosul său ciocan ar fi fost cu adevărat o armă caracteristică. El nu apare niciodată înarmat cu sabie sau cu suliță, nici călare pe un armăsar, ca Wodan, ci luptă de jos împotriva dușmanilor săi. Și, ca un ucigaș de uriași inteligent, are ca omologi ucigașii de monștri din aproape fiecare mitologie primitivă a vânătorii cunoscută nouă.[710] La greci, Herakles aparținea și el acestui tip de erou primitiv. Dar în umorul grotesc al victoriilor lui Thor — care în multe privințe amintesc de legendele divinității Dagda a celților (vezi *supra,* pp. 300–301) — există mult mai multe elemente din vechea atmosferă mitică a eroilor-șamani ai popoarelor Marii Vânători decât se găsesc chiar și printre cele mai bizare dintre poveștile epice cu eroi ale grecilor.

De exemplu, când zeul s-a înfuriat la un moment dat împotriva întregii rase de uriași, deoarece tocmai îl păcăliseră, făcându-se de râs în orașul lor, Jotunheim, a vrut să se răzbune pe cel mai important exponent al lor, Șarpele Midgardului, Șarpele Cosmic, care trăia în oceanul ce înconjura

lumea. Thor a luat înfățișarea unui băiat simplu și, mergând pe jos, a ajuns într-o seară la capătul lumii, la sălașul unui uriaș pe nume Hymir, căruia i-a cerut adăpost peste noapte. A doua zi dimineață, uriașul s-a ridicat repede și s-a îmbrăcat, cu gând să iasă singur în larg, la pescuit; dar Thor l-a auzit, și s-a ridicat, și s-a îmbrăcat și el la fel de repede, ca să-l însoțească. Hymir însă l-a refuzat, spunând că nu-i va fi de niciun ajutor, căci era plăpând, plus că ar îngheța dacă ar sta în aer liber atâta timp cât obișnuia să stea uriașul; atunci băiatul, Thor, s-a înfuriat foarte tare din cauza acestei insulte, dar nu și-a aruncat ciocanul, Mjöllnir, deoarece avea de gând să facă o ispravă mult mai mare în larg. Așa încât i-a răspuns că poate să vâslească și să stea în frig cât voia el de mult și că nu știe care dintre ei va fi primul care să-și dorească să se întoarcă acasă. A întrebat ce momeală vor folosi, la care Hymir i-a zis să-și găsească singur momeala; drept urmare, băiatul s-a întors și, îndreptându-se furios spre turma de boi a uriașului, a înșfăcat cel mai mare taur, pe care-l chema „Cel care zbiară la cer", și i-a smuls capul. După care s-a îndreptat cu acesta spre mare, unde Hymir deja împinsese barca în apă.

Băiatul a sărit în barcă, s-a așezat și a început să vâslească; lui Hymir îi părea că plutesc foarte repede. Uriașul vâslea și el la prova, așa încât barca a ajuns curând la locul de pescuit. Dar Thor a spus că vrea să meargă mai departe, așa încât cei doi s-au apucat din nou de vâslit, până când Hymir a spus că au ajuns atât de departe, încât ar fi fost periculos să mai înainteze, din cauza Șarpelui. Însă băiatul a spus din nou că vrea să meargă mai departe, ceea ce a și făcut; acum uriașului chiar începuse să-i fie frică.

Thor a ridicat vâslele și a pregătit un fir puternic, iar cârligul pe care îl adusese cu el nu era câtuși de puțin mic, subțire sau nepotrivit. A fixat capul boului în cârlig și l-a aruncat în mare. Momeala a coborât până la fund, iar Șarpele Midgardului, văzând-o, s-a păcălit: a mușcat capul boului, însă cârligul i s-a prins în falca de sus; iar când a simțit asta, s-a smucit înapoi cu atâta forță, încât Thor a trebuit să se țină de marginea bărcii. Înfuriat, zeul și-a adunat puterile și și-a proptit picioarele pe fundul bărcii cu atâta forță, încât, atunci când a tras, barca s-a spart și s-a trezit cu picioarele pe fundul mării, în timp ce își trăgea prada în lateral.

Și se poate spune că nu s-a văzut vreodată în lume priveliște mai înspăimântătoare decât ceea ce au văzut ochii lui Thor când acesta l-a fulgerat cu privirea pe șarpe, care, cu ochii scăpărându-i, și-a scuipat veninul asupra lui. Atunci Hymir, uriașul, s-a albit la față și a început să tremure de teamă când l-a văzut pe însuși Șarpele Midgardului, în timp ce apa mării umplea barca lui. Thor apucă ciocanul și îl ridică pentru a lovi; dar Hymir, luându-și cuțitul de pescuit, tăie firul și șarpele se scufundă în mare. Thor a aruncat ciocanul spre el, zdrobindu-i, spun unii, capul de fundul mării. Cu toate acestea alții cred că Șarpele Midgardului este încă în viață și zace în abisul atotcuprinzător al oceanului. Dar zeul, înfuriat, și-a repezit pumnul spre urechea lui Hymir, care s-a prăbușit peste bord. Apoi Thor s-a întors pe uscat.[711]

În Scandinavia, lui Thor i se spune Apărătorul Lumii, iar miniaturi ale ciocanului său au fost purtate de secole cu rol apotropaic. La Stockholm, Muzeul Național deține o asemenea amuletă din chihlimbar, datând din paleoliticul superior; dar și aproximativ cincizeci de ciocane în miniatură din

aur și argint, în formă de T, de la începutul epocii metalelor. De fapt, chiar și în zilele noastre — sau cel puțin în primii ani ai acestui secol —, pescarii din insula Man poartă adesea oase de oaie în formă de T pentru a fi protejați pe mare; iar în abatoare din Germania au fost văzuți muncitori purtând același os atârnat la gât.[712]

Această observație adaugă o semnificație uimitoare și neașteptată motivului T despre care am discutat deja în legătură cu „pagina Tunc" din manuscrisul celtic-creștin (care datează dintr-o perioadă când sferele de influență celtică și vikingă erau interdependente sub diverse aspecte); și, bineînțeles, invers: singurul episod de pescuit aparent grotesc capătă o serie nouă de semnificații posibile când T de pe pagina celtică este identificat cu ciocanul lui Thor, precum și cu crucea lui Hristos. De fapt, am putea chiar să ne întrebăm dacă nu cumva în folclorul locuitorilor insulei Man și germanilor oasele de oaie în formă de T — mielul de jertfă — au fost identificate în mod conștient cu crucea răscumpărătoare a lumii a omului-zeu Hristos, precum și cu ciocanul nativului, mult mai vechiului (datând poate chiar din paleolitic) om-zeu Thor, Apărătorul Lumii.

După cum am văzut, pe vremea lui Tacit, Thor era identificat cu Herakles; dar în epoca germano-romană ulterioară analogia era mai degrabă cu Jove (Jupiter). Ziua lui Jove din lumea latină (*giovedi* în italiană; *jeudi* în franceză) a devenit Ziua lui Thor (*Thursday* — joi) în lumea germanică. În consecință, ciocanul lui Thor a fost identificat cu fulgerul lui Zeus — iar analogia deschide o gamă largă de noi asociații în sfera gândirii sincretice elenistice.

Să luăm în considerare mai întâi asocierea lui Jove și a planetei sale Jupiter cu principiul dreptății

și al legii. În general, adunările scandinave erau deschise joi (*Thursday*) — Ziua lui Thor. Ciocanul judecătorilor continuă să fie ciocanul lui Thor. Iar în adunările islandeze (*things*), zeul invocat în jurăminte, „Dumnezeul Atotputernic", era Thor.[713]

În plus, atât ca semnificație, cât și ca origine, trăsnetul lui Jupiter este similar cu *vajra* („diamant", „fulger") din iconografia budismului Mahāyāna și hinduismului tantric. Pentru că, așa cum am subliniat deja (vezi *supra*, p. 263), fulgerul este puterea irezistibilă a adevărului care anihilează iluziile și minciunile; și, la o interpretare mai profundă, puterea eternității care anihilează lumea fenomenală. Asemenea sclipirii unei cunoașteri inițiatice, fulgerul se produce de la sine și este urmat de vuietul și tumultul trezirii vieții și a ploii — ploaia harului. Chiar și ideea de diamant își găsește locul în acest context; căci, așa cum fulgerul distruge totul, și diamantul taie orice piatră, iar strălucirea tare și pură a diamantului reprezintă calitatea implacabilă atât a adevărului, cât și a spiritului adevărat.

Astfel, cele două idei — fulger și diamant — combinate în *vajra* hindusă pot fi ușor aplicate ciocanului lui Thor. Am observat deja relația dintre acest simbol și marele om-leu-șarpe mithraic, Zervan Akarana (Figura 24). Este arma lui Șiva și a lui Buddha Solar Vairocana, fulgerul lui Jupiter, iar acum puternicul ciocan al lui Thor. Este și toporul cu tăiș dublu cretan al Sacrificării Taurului, și cuțitul din mâna eroului Mithra cu care a ucis Boul Lumii.

Să ne uităm din nou la cârligul lui Thor — la momeala din el — și să ne întoarcem la Figura 23, unde Șarpele Cosmic vine la sacrificiul mithraic. Să ne uităm din nou la „pagina Tunc" a *Evangheliarului din Kells* și să ne amintim că, în viziunea creștină, Hristos, jertfa care a potolit mânia Tatălui, era, prin

analogie, momeala cu care a fost supus Tatăl-Șarpe. Așa cum preotul consumă la liturghie ostia sfințită, la fel și Tatăl a consumat Victima Voluntară, Fiul său care moare și învie la nesfârșit și care, desigur, era, în cele din urmă, propriul Sine.

Nu putem ști în ce măsură existau toate aceste aspecte în mitologiile germanice din vremea lui Tacit. Dar sunt mai puține îndoieli în privința celor din perioada culegerilor *Edda,* saga nordice și *Cântecul Nibelungilor.* Și nici nu sunt greu de identificat căile și mijloacele prin care marele stil elenistic, sincretic de comunicare mitică a pătruns dincolo de influența Romei, dincolo de bastioanele constituite de râurile și pădurile germanice.

În primul rând, avem dovezile alfabetului runic, care a apărut printre triburile nordice imediat după vremea lui Tacit. Acum se crede că s-ar fi dezvoltat din alfabetul grec, în provinciile gotice elenizate din nordul și nord-vestul Mării Negre. Iar de acolo a trecut — probabil de-a lungul vechii rute comerciale pe Dunăre în amonte și apoi în aval pe Elba — în sud-vestul Danemarcei, unde a apărut în jurul lui 250 d.Hr., după care a ajuns curând în Norvegia, Suedia și Anglia. Alfabetul runic de bază avea 24 (3 × 8) de litere, fiecăreia fiindu-i atribuită o valoare magică, precum și o valoare mistică. În Anglia, numărul literelor a crescut la 33; în Scandinavia s-a redus la 16. Pe tot cuprinsul zonei acoperite de migrația popoarelor (*Völkerwanderung*) germanice există monumente și obiecte purtând inscripții în diferite scrieri runice, dintre care unele vorbesc despre răutate, altele despre iubire. De exemplu, pe o piatră de la sfârșitul secolului al VII-lea descoperită în Suedia: „Iată înțelesul tainic al runelor: am ascuns aici rune cu putere, ferite de vrăjitorii malefice. În surghiun va muri de această artă magică acela care

va distruge monumentul“. Iar pe o fibulă metalică din secolul al VI-lea din Germania: „Boso a scris runele — ție, Dallina, ți-a dat el închizătoarea“[714].

Inventarea și răspândirea runelor marchează o influență care a pătruns în mod independent în nordul german barbar pornind din aceleași centre elenistice din care, în aceleași veacuri, misterele lui Mithra ajungeau în rândurile armatelor romane de pe Dunăre și Rin. Nu știm ce „înțelepciune“ conțineau runele la acea dată timpurie, însă nu poate fi pus la îndoială faptul că, în vremurile ulterioare, înțelepciunea lor mistică a fost de tip neoplatonician, gnostic-budistă. Renumitele versuri din *Edda poetică* islandeză în care Odin (Wodan) povestește cum a dobândit cunoașterea runelor prin autoanihilare lămuresc cât se poate de clar această relație:

Știu că am stat atârnat în copacul bătut de vânt
Nouă nopți în șir;
Rănit de lance, închinat ca Odin,
Eu singur cu mine.
Legat de puternicul copac despre care oamenii nu știu niciodată
Din ce rădăcini a crescut.

Nu mi s-a oferit niciun corn de băut, nici pâine,
Ochiul meu se uita în jos;
Gemând ridicam, da, ridicam runele,
Curând aveam să cad la pământ.

Am început să cresc și să devin atent,
M-am înălțat și m-am simțit bine;
Îmi găsii un cuvânt, un alt cuvânt,
O lucrare a altei lucrări.[715]

Nimeni nu știe cine a scris versurile. Ele se găsesc într-un manuscris valoros cunoscut sub numele de *Codex Regius,* aflat la Biblioteca Regală din Copenhaga, ce pare să fi fost scris în jurul lui 1300 d.Hr. și al cărui conținut, judecând după forma limbajului, trebuie să fi fost compus între anii cca 900 și 1050 d.Hr.[716] Cu alte cuvinte, perioada de redactare a fost cea a marilor expediții vikinge desfășurate din Scandinavia pe coastele și în ținuturile din Franța și Insulele Britanice, până în Islanda, Groenlanda, Nova Scotia și Massachusetts; este și epoca regilor și principilor vikingi din Novgorod și Kiev, de la a căror denumire, Rhos sau Rus (din norvegiana veche, *róðr,* „drumul vâslelor"?)[717], derivă numele de Rusia: ani în care la rugăciunile litaniilor creștine europene se adăuga ruga: „Și izbăvește-ne pe noi de furia nordicilor!"

Multe se întâmplaseră în perioada scursă de la relatările timpurii ale lui Tacit. În primul rând, impactul raidurilor hunilor din Asia pusese în mișcare populațiile germanice, astfel încât triburile au fost împinse din toate părțile de la est la vest, de la nord la sud, înainte și înapoi. În al doilea rând, în acest „cazan" s-au revărsat diverse influențe culturale, mai întâi din Bizanț în sud-est, începând cu secolul al VI-lea, iar apoi, dintr-odată, din Islam în Sicilia și Spania. Între timp, irlandezii, mai ales începând cu mănăstirea Sf. Columba de pe insula Iona (întemeiată în 563 d.Hr.) — ai cărei misionari își rădeau partea din față a capului, de la o ureche la alta, dar lăsându-și plete la spate, purtau toiege lungi de care atârnau burdufuri cu apă, traiste cu mâncare, tăblițe pentru scris și relicvarii[718] —, răspândeau cu sârguință mesajul lui Hristos înapoi în țările de la care îl primiseră, ajungând în sud până la lacul Konstanz și Milano. Pe la începutul perioadei

vikinge, în jurul lui 750, germanii din valul anterior erau deja membri statornici ai unei culturi europene imature, dar creștine, mărginită pe de o parte de maurii din sud-vest, iar pe de altă parte de Imperiul Bizantin creștin, acum instabil, din sud-est: nu era nicidecum doar o continuare sau o civilizație ulterioară a ordinii romane anterioare, epuizate, ci o nouă ordine gotică, ce se cristaliza rapid. Iar vikingii de la periferia nordică nu erau triburile primitive pe care Tacit le descrisese cu șapte secole în urmă, ci barbari puternici și dezvoltați, navigatori și constructori de corăbii mari, decorate elegant, trimise pe mare în flote de până la 600 de ambarcațiuni, multe dintre ele ajungând la 25 de metri lungime și 30 de tone-registru.

„Numărul de ambarcațiuni crește în continuare“, scria un cronicar în jurul lui 800.

Valul nesfârșit de vikingi este din ce în ce mai mare. Peste tot creștinii cad victime masacrelor, incendiilor, jafurilor — vikingii cuceresc totul în calea lor și nimeni nu le rezistă: cad pe rând Bordeaux, Perigueux, Limoges, Angoulême și Toulouse. Angers, Tours și Orléans sunt distruse, iar o flotă numeroasă urcă pe Sena și răul cotropește întreaga regiune. Rouen a fost devastat, jefuit și incendiat; Paris, Beauvais și Meaux au fost cucerite, puternica fortăreață de la Melun complet distrusă, Chartres ocupată, Evreux și Bayeux jefuite și fiecare oraș a fost asediat. Aproape că nu există oraș sau mănăstire care să fi fost cruțată: populația a fugit, puțini fiind cei care îndrăznesc să spună: „Să stăm și să luptăm pentru pământul nostru, pentru copiii noștri, pentru casele noastre!“ În imobilitatea lor sfâșiată de rivalități, ei plătesc tribut în loc să se apere cu

sabia în mână și îngăduie să piară împărăția creștină.[719]

Iar din cealaltă tabără a acestei bătălii aprige avem următorul poem din copilărie al marelui scald și vrăjitor-războinic viking Egil Skallagrímsson (*fl.* cca 930):

Așa mi-a spus mama:
că ar trebui să-mi cumpăr
barcă și vâsle bine cumpănite,
ca viața vikingilor să o urmez —
să stau la proră și astfel
să conduc marea galeră,
s-o acostez în port
și să-i despic pe cei ce ni se-mpotrivesc.[720]

Dacă zeul Thor păstrează în caracterul său ceva din duritatea poporului său, de la începuturile sale — ciocanul din paleolitic și acțiunile îndrăznețe ale primitivului ucigaș de uriași —, în caracterul lui Wodan (Othin, Odin) trăsăturile primitive au dispărut, dând naștere unei figuri simbolice cu sclipire de oțel, bine conturată și strălucitoare la suprafață, dar și cu o profunzime uimitoare. Wodan este zeul-tată al unei cosmologii bine structurate și concepute, care este inspirată, ca toate celelalte pe care le-am examinat, din vechiul sistem sacerdotal al sumerienilor — însă dezvoltat sub influențe ale gândirii zoroastriene, elenistice și, probabil, creștine; înzestrat cu forța unui tip de misticism războinic pe care l-am întâlnit deja în misterele militare ale lui Mithra și cu un anumit simț al destinului care este ilustrat de impresionantul cuvânt *wyrd* din anglo-saxona veche, din care derivă cuvântul englezesc *weird*, cu sensul de „destin“ — prezicerea „surorilor fatale“ (*the Weird Sisters*), vrăjitoarele din *Macbeth*.

Am menționat deja că în sala cerească a războinicilor lui Wodan se află 432 000 de războinici[721] care, la sfârșitul eonului cosmic, trebuie să meargă la „război cu Lupul“, bătălia în care zeii și uriașii se măcelăresc unii pe alții. În zorii acelei zile, păzitorul uriașilor, Eggther, va ciupi coardele harpei sale, iar deasupra lui va cânta cocoșul Fjalar, roșu și frumos. Zeilor le va cânta cocoșul Gullinkambi; iar sub pământ va cânta un alt cocoș, cu pene brun-negricioase, în încăperile zeiței Hel. Iar apoi, după cum citim în versurile fatidice, Garm, câinele iadului, va urla în fața peșterii sale, lanțurile se vor rupe și lupul va fugi: „Am multă înțelepciune“, spune profetesa din aceste rânduri, „pot întrevedea peste timpuri/ Și văd soarta crudă a zeilor cum se apropie“:

Frații pornesc la luptă și se doboară între ei,
Legăturile de sânge sunt rupte de fiii surorilor;
Este greu pe lume, este multă nenorocire —
Este vremea securilor, vremea săbiilor, scuturile se despică,
Este timp de iarnă, timpul lupilor, vai, lumea se prăbușește —
Niciun om nu își va cruța aproapele. [...]
Yggdrasil trosnește, frasinul cel mai falnic,
Bătrânul copac se pleacă, uriașul se eliberează; [...]

Ce se întâmplă la zei, ce fac spiridușii?
Împărăția uriașilor [Jǫtunheimr] forfotește, zeii sunt strânși la sfat;
Suspină piticii în fața ușilor din piatră,
Stăpânii munților împăduriți — oare voi puteți înțelege mai mult?[722]

Astfel, ni se înfățișează o altă apocalipsă.

Dinspre est vin uriașii în corabia lor, Naglfar, făcută din unghii, pilotată de uriașul Hrym, care-și ține scutul ridicat. Alături de el, din valuri se ridică Șarpele Midgardului, iar un vultur uriaș țipă în înaltul cerului. Dinspre nord vine o altă corabie, plină de oameni din Hel, condusă de Loki, cel care-și schimbă forma. Iar dinspre miazăzi se arată o a treia corabie, având-l la cârmă pe Surt, stăpânul lumii focului, cu un bici din ramuri. Odin sosește pentru a lupta cu Lupul. Zeul Freyr îl caută pe Surt. Odin cade, iar fiul său, Vithar, îl răzbună aruncându-și sabia în inima Lupului. Thor se confruntă din nou cu Șarpele, care-și cască gura spre cer; iar Thor, înfuriat, îl ucide, dar se întoarce și, după nouă pași, cade mort.[723]

Soarele s-a întunecat, pământul se cufundă în mare,
Din ceruri cad luminoasele stele;
Aburii se ridică, iar dătătorul de viață,
Cerul, este acoperit de flacăra fierbinte.

Dar iată!

...văd iarăși
Ridicându-se pământul de un verde proaspăt, din talazuri;
Deasupra cascadei învolburate se rotește vulturul,
Prinde pești lângă peretele stâncos. [...]

Pe câmpul nesemănat vor crește cununi,
Tot răul se va risipi, căci, iată, apare Baldr;
Burgul victoriei lui Hropt este al lui Hoth și Baldr,
Locuința zeilor puternici — oare voi puteți înțelege mai mult?[724]

Nu e nevoie să insistăm. Întregul sistem de imagini ale Arborelui cosmic al Vieții și înțelepciunea runică, cele patru direcții cosmice cu puterile lor corespunzătoare, marele eon de 432 000

de ani care se încheie cu o bătălie cosmică, disoluție și reînnoire se potrivesc perfect cu modelul care de acum ne este familiar. În acest caz, de mare interes este puternicul sentiment al unui proces cosmic impersonal care contaminează întregul mit, în timp ce se insistă asupra interacțiunii contrariilor, ceea ce a sugerat unor savanți existența unei surse persane, zoroastriană. Corabia gigantică Naglfar, făcută din îmbinări de unghii, sugerează și ea Persia, unde era considerat o meteahnă faptul de a nu te debarasa cum se cuvine de unghiile tăiate. Cu toate acestea, în mitologia eddică, contrariile implicate nu sunt concepute în termeni etici; și nici nu se așteaptă ca, în viitor, acest conflict al contrariilor să înceteze.

Vechiul concept germanic despre renașterea continuă a lumii era, în esență, un conflict sau o interacțiune de natură fizică, nu morală. După cum spune Snorri Sturluson în *Edda în proză:*

La început nu exista decât un Hău Căscat. După care în nord a apărut Tărâmul Ceții, în mijlocul căruia se afla o fântână din care curgeau râurile lumii. În miazăzi a apărut un tărâm care e strălucitor și fierbinte, un ținut ce arde mereu în flăcări, neprimitor pentru cei care îi sunt străini și care nu-și au acolo moștenirea. Și acele râuri înghețate din nord, îndreptându-se spre sud, aveau o drojdie de otravă care se întărea precum zgura ce iese din fier la foc, iar aceea se făcea gheață. Iar atunci când acea gheață se închega și nu mai curgea, ea se acoperea cu totul de brumă, iar burnița ce se năștea din otravă îngheța și se făcea chiciură; [...] Iar când boarea căldurii se întâlnea cu chiciura, aceasta se topea și picura și acele picături de drojdie se însuflețeau sub

puterea căldurii. Astfel se făcu o asemănare de om ce s-a chemat Ymir. [...]

Se spune că odată, când dormea, a început să asude și sub brațul său stâng au crescut un bărbat și o femeie, iar picioarele sale au zămislit un fiu unul cu celălalt. Aceasta este obârșia neamurilor, a uriașilor-de-chiciură. Pe bătrânul uriaș îl numim Ymir. Mai mult decât atât, acolo se plămădise vaca numită Audumla, din al cărei uger curgeau patru râuri de lapte și care îl hrănea pe Ymir. Vaca lingea stâncile de chiciură, pentru că erau sărate. Iar în prima zi în care a lins aceste stânci, spre seară a răsărit din ele părul unui om, a doua zi capul și a treia zi a ieșit cu totul un om întreg, pe care îl chema Buri. El era frumos la chip, înalt și puternic.

Buri a zămislit un fiu pe care îl chema Borr. El a luat-o de soție pe fiica unui uriaș, cu care a avut trei fii. Pe unul îl chema Odin, pe al doilea Vili și pe al treilea Ve, care l-au omorât pe uriașul Ymir. [...] Ei l-au luat pe Ymir și l-au purtat până în mijlocul Hăului Căscat și din el au plămădit Lumea: din sângele lui, marea și apele, pământul din carnea lui, munții din oasele lui, stâncile și grohotișurile din dinții lui și din oasele rupte. [...] Ei au mai luat și țeasta lui și din ea au plămădit cerul, pe care l-au ridicat deasupra pământului în patru colțuri, rânduind sub fiecare colț un gnom. Ei luară și topiturile ce curgeau șiroaie și scânteile ce săriseră din miazăzi și le așezară în mijlocul Hăului Căscat, deasupra cerului și dedesubt, pentru a lumina cerul și pământul. Rânduiră câte un loc pentru fiecare tăciune, unora pe cer, pe alții lăsându-i să zboare pe sub cer, rostuindu-le totuși un mers al lor, și astfel au fost făcute soarele, luna și stelele. [...] Și pământul este

rotund la margini și acolo, la margini, se găsește marea cea adâncă. Pe acele țărmuri de mare fiii lui Borr le-au dat pământuri neamurilor de uriași să locuiască în ele. Însă de jur împrejurul pământului, înspre mijlocul lumii, ei ridicară o cetate și au numit-o pe aceasta Midgard. Ei au mai luat și creierul uriașului și l-au aruncat în văzduh și astfel s-au născut norii. [...] Odată, când fiii lui Borr mergeau pe malul mării, ei găsiră două trunchiuri de copaci pe care le luară de acolo și din care ciopliră oameni.[725] Primul dintre frați dărui duh de viață, un altul minte și mișcare, al treilea dădu chip și vorbă, auz și văz. Le dădură haine, dar și nume. [...] După acestea, frații își ridicară o cetate în mijlocul lumii, despre care există multe vești și povești. [...] Tatăl Tuturor [Odin] stătea acolo în jilțul cel mare, iar soția sa se numea Frigg; iar rasa lor este rasa cunoscută sub numele de Aesir. Iar Tatăl Tuturor e îndreptățit să se numească astfel fiindcă este tatăl tuturor zeilor și al oamenilor și a tot ce s-a făcut și desăvârșit de către el sau prin puterea lui.[726]

Zeii își țin judecățile în fiecare zi la poalele frasinului Yggdrasil, cel mai mare și mai bun dintre toți copacii; ramurile lui s-au întins peste toată lumea și se sprijină pe trei rădăcini: una se află la zei [Aesir], o alta se găsește la uriașii-de-chiciură, acolo unde în vechime se afla Hăul Căscat, iar a treia este deasupra Tărâmului Ceții și sub ea se găsește șarpele Níðhöggr, care roade rădăcina de dedesubt [vezi *supra*, pp. 63-64]. Iar sub rădăcina ce merge până la uriașii-de-chiciură se află Fântâna lui Mímir, unde se găsesc ascunse înțelepciune și ascuțime de minte, iar Mímir e numele celui care are această fântână. El

este plin de cunoaștere, deoarece bea din fântână. [...] Cealaltă rădăcină a frasinului se află în Cer și sub ea este acea fântână preasfântă care se numește Fântâna lui Urðr. Acolo își au zeii locul lor de judecată. [...] Un anume vultur stă pe ramurile frasinului, iar chiar între ochii săi se află un șoim, la rădăcină este șarpele care roade, iar veverița ce se numește Ratatosk aleargă prin frasin în sus și în jos, între vultur și Níðhöggr, purtând vorbe de dușmănie de la unul la altul. Patru cerbi umblă printre ramurile copacului și îi mușcă din frunze...

După cum am văzut, Odin, Tatăl Tuturor, era atârnat de acel copac și, la fel ca Hristos pe cruce, a fost străpuns cu o suliță — a lui; iar el, un sacrificiu pentru sine (a eului său pentru Sinele său) pentru a dobândi înțelepciunea runelor. Cu toate acestea aici mai degrabă trebuie făcută analogia cu Buddha la arborele *Bodhi* decât cu Hristos pe cruce, deoarece scopul și împlinirea era iluminarea, nu liniștirea unui zeu ofensat și, astfel, obținerea harului pentru a răscumpăra o natură păcătoasă. Pe de altă parte însă, spre deosebire de Buddha, acest Om al Arborelui aparține întru totul lumii — și are, în mod specific, un caracter eroic-poetic. În fiecare zi, în marea lui sală a războinicilor, luptătorii se trezesc în zori, își îmbracă armura, se duc în curte și se luptă între ei, doborându-se unul pe altul. Aceasta era distracția lor. Iar spre seară se întorc pentru a fi serviți cu hidromel (ce exista din belșug) de către walkirii, cu care se vor culca mai târziu. Iar acest zeu este și posesorul și distribuitorul hidromelului poeziei. Căci puterea și gloria flotelor vikinge constau în arta războiului, arta poeziei scalzilor și în înțelepciunea runelor.

Poezia însăși era berea lui Odin, iar în acest gen de poezie consta puterea vieții. Însă el are atât de

multe forme și atât de multe nume, încât, așa cum s-a plâns odată un pretendent regal tulburat de înțelepciunea sa: „Sunt încredințat că este un mare înțelept acela care știe să spună și să deslușească ce întâmplări au dat naștere fiecăruia dintre aceste nume“. La care zeul însuși, sub înfățișarea unui profesor mistic, i-a spus: „Să te oprești din nou la fiecare nume cere multă cunoaștere, dar e mai lesne să-ți spunem că cele mai multe porecle i-au fost date din întâmplarea că, ramurile limbilor fiind atât de multe pe lume, li s-a părut tuturor popoarelor că trebuie să-i schimbe numele după limba fiecăruia dintre ele și să se roage fiecare la el. Totuși unele întâmplări din spatele acestor porecle s-au petrecut în călătoriile sale, dar despre acestea se spune în povestiri. Tu nu te vei putea numi om înțelept dacă nu vei fi în stare să povestești acele fapte de seamă“[727].

Cu toate acestea, dintre toate minunile lui Odin, poate că cea mai remarcabilă este că ultimii săi poeți, cărora le datorăm transmiterea cunoștințelor sale, se considerau creștini. Atât Sæmundr cel Înțelept (1056–1133), căruia i se atribuie compilarea *Eddei poetice,* cât și Snorri Sturluson (1179–1241), mare căpetenie războinică, poet scald și autor al *Eddei în proză,* prefigurează ceva în spiritul poeților Renașterii cărora zeii grecilor le-au furnizat limbajul mistic al unui tip de revelație anterior celui al Bisericii. Pentru cei care știau să o citească, mitologia eddică oferea aceleași teme stoice și neoplatoniciene care, de secole, inspiraseră cele mai nobile minți ale Europei; iar pentru cei cu convingeri pelagiene, pentru care natura nu ar trebui să fie niciodată disprețuită, zeii antici puteau fi asociați cu îngerii. De fapt, ei erau omologii nordici ai înșiși zeilor acelor mistere elenistice ale dizolvării sinelui,

din ale căror iconografii fuseseră derivate moștenirea rituală și decorul Evangheliei creștinismului. Astfel, în *Edde,* nu mai puțin decât în legendele eroilor celtici, avem, ca să spunem așa, șerpii-lei din *Evangheliarul din Kells* fără textul evanghelic: montura (credinței, s-ar putea spune) fără bijuteria de preț. Cu toate acestea celor care învățaseră să citească runele — pentru care Odin s-a oferit drept gaj — natura însăși le-a revelat bijuteria omniprezentă.

III. Roma

Următoarea formulare autorizată a mitului creștin a fost enunțată de puternicul papă Inocențiu al III-lea (1198–1216) la Sinodul al IV-lea de la Lateran, în noiembrie 1215. Scopul său era să stabilească definitiv patul procustian în funcție de care, din acel moment, toți gânditorii ar fi trebuit să fie „ajustați". Și au fost, într-adevăr, „ajustați" pe vremea acestui strălucit om de stat al Bisericii, autor prolific a nu mai puțin de 4 800 de scrisori personale compuse cu măiestrie. Istoricii îl numesc „cel mai mare dintre papi". În analele religiei, Conciliul al IV-lea de la Lateran, pe care l-a convocat și l-a prezidat, a marcat desăvârșirea celei mai impresionante victorii asupra ereziei printr-un consens ortodox și, odată cu aceasta, apogeul puterii papale în implementarea unei evanghelii care, timp de două mii de ani, a fost venerată drept cea mai pură proclamare cunoscută de către omenire a principiului iubirii.

„Credem cu tărie și mărturisim deschis", scria acest mare moștenitor al cheilor lui Petru,

că există un singur Dumnezeu adevărat, veșnic, incomensurabil și imuabil; de neînțeles, atotputernic și inefabil, Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt: trei persoane cu adevărat, dar o singură esență, substanță sau natură cu totul; Tatăl de nimeni creat, Fiul care doar din Tatăl purcede și Duhul Sfânt care purcede din amândoi, fără de început, veșnic și fără de sfârșit; Tatăl naște, Fiul este născut, iar Duhul Sfânt purcede din amândoi; consubstanțial, coegal, coomnipotent și coetern; un principiu al tuturor lucrurilor; creatorul tuturor văzutelor și nevăzutelor, spirituale și corporale; care prin virtutea sa atotputernică a creat din nimic, de la începutul timpului, formele creației, spirituale și corporale, îngerești și lumești, iar apoi creatura umană, alcătuită din spirit și trup laolaltă. Căci diavolul și alți demoni au fost creați de Dumnezeu, dar au devenit răi prin propria faptă. Însă omul a păcătuit ispitit fiind de diavol.

Această Sfântă Treime, indivizibilă în privința esenței comune și distinctă în ceea ce privește calitățile proprii fiecărei persoane, mai întâi, urmând un plan perfect rânduit din timpuri imemoriale, a dăruit mesajul mântuirii omenirii prin Moise, sfinții profeți și ceilalți slujitori ai Săi.

Iar, în cele din urmă, Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, Unul-Născut, a întrupat toată Treimea, născându-se din pururea fecioară Maria și de la Duhul Sfânt, s-a făcut om cu adevărat, alcătuit dintr-un suflet rațional și un trup omenesc, persoană unică având două naturi, și a arătat modul de viață în toată claritatea lui. Deși, în ceea ce privește natura lui divină, El este nemuritor și incapabil de suferință, prin natura sa umană, a fost făcut capabil de suferință și

muritor. Mai mult decât atât, după ce a suferit pentru mântuirea omenirii pe lemnul crucii și a murit, a coborât în iad, a înviat din morți și s-a înălțat la cer; dar a coborât în duh și a înviat din nou în trup, și s-a înălțat la cer pentru a se întoarce la sfârșitul lumii, în duh și în trup, pentru a judeca viii și morții, pe fiecare după faptele lui, atât pe cei ticăloși, cât și pe cei aleși, care vor învia cu trupurile lor, pe care le au acum, pentru a primi după faptele lor, bune sau rele, pedeapsa veșnică cu diavolul ori slava veșnică cu Hristos.

În plus, există o singură Biserică universală a credincioșilor, în afara căreia niciun om nu este mântuit, în care același Iisus Hristos este atât preot, cât și jertfă, al cărui trup și sânge sunt cu adevărat conținute în sacramentul altarului sub înfățișarea pâinii și a vinului, pâinea fiind transsubstanțiată în trup și vinul în sânge prin puterea dumnezeiască, așa încât, pentru a împlini taina unității, noi înșine să primim de la El ceea ce El a primit de la noi. Iar lucrul acesta, adică sacramentul, nu poate fi săvârșit de nimeni altcineva decât de un preot care a fost hirotonit după legile Bisericii, pe care însuși Iisus Hristos le-a transmis apostolilor și urmașilor lor.

Însă taina botezului, care este sfințit în apă la invocarea lui Dumnezeu și a Treimii nedespărțite, adică a Tatălui, a Fiului și a Sfântului Duh, poate fi conferită, în forma dorită de Biserică, de orice persoană, copiilor sau adulților, și este de folos pentru mântuire. Iar dacă cineva, după ce a primit botezul, cade în păcat, se poate reabilita oricând prin pocăință sinceră.

Nu numai fecioarele și cei abstinenți, dar și persoanele căsătorite pot câștiga fericirea veșnică

prin dreaptă-credință și fapte bune plăcute lui Dumnezeu.[728]

Implicită în această doctrină solemnă, ca și în toate declarațiile Bisericii, era convingerea, susținută de Augustin împotriva ereziei lui Pelaghie, că, prin căderea lui Adam, natura umană a devenit atât de coruptă, încât voința, deși liberă, nu poate dori decât ceea ce este păcătos câtă vreme nu este binecuvântat (deși nu prin meritele omului, ci doar printr-un act liber al lui Dumnezeu) cu har divin; și tot implicită este convingerea nu mai puțin fundamentală a lui Augustin împotriva donatiștilor, că autenticitatea Bisericii ca singurul distribuitor valabil pe pământ al harului prin care omul este mântuit nu depinde de caracterul clerului ei. În mod ironic, deși în vremea lui Augustin un astfel de monopol garantat asupra unui produs invizibil numit har (pentru care nu putea fi furnizată sau pretinsă dovada livrării sau nelivrării sale) s-ar fi putut dovedi avantajos pentru creșterea și răspândirea incontestabilă a instituției în rândul celor cărora li se insuflase necesitatea acelui produs, totuși, în perioada lui Inocențiu al III-lea, partea întunecată și periculoasă a garantării puterii unui cler mai presus de orice îndoială devenise evidentă într-o asemenea măsură, încât conciliul însuși fusese convocat pentru a aborda problema. Ereziile gnostice și donatiste, care protestau față de abuzurile de putere ale clerului ortodox, creșteau înfricoșător de mult, atât ca număr, cât și ca putere. După cum arată Henry Charles Lea în fundamentala sa lucrare A *History of the Inquisition*: „Poporul nu mai era atras de harul și frumusețea creștinismului; supunerea era impusă de Biserică prin promisiunea mântuirii, care trebuia obținută cu credință și

ascultare, sau era smulsă cu amenințarea pierzaniei sau cu spaimele mai crunte ale persecuțiilor pământești“[729]. Iar între timp, clerul însuși făcea dovada unor virtuți care, la vremea celei de-a doua veniri a Domnului, ar fi fost mai degrabă ale caprelor din partea stângă a tronului de judecată decât ale oilor din partea dreaptă. Va fi suficient să amintim două exemple din vremea lui Inocențiu — primul este Gérard de Rougemont, arhiepiscop de Besançon, iar al doilea este Maheu de Lorraine, episcop de Toul.

În 1198, capitulul l-a acuzat pe Gérard de Rougemont de mărturie mincinoasă, simonie și incest, dar, când a fost chemat la Roma, acuzatorii nu au îndrăznit să-și susțină acuzațiile. Însă nu le-au retras, iar marele învățător al Legii lui Dumnezeu, Inocențiu al III-lea, citându-l cu bunăvoință pe Hristos în cazul femeii adultere („Cel fără păcat dintre voi să arunce cel dintâi cu piatra asupra ei“)[730], l-a trimis pe prelat înapoi acasă să-și ispășească păcatele și să fie absolvit. Iar de Rougemont s-a întors într-adevăr acasă: să trăiască în incest cu verișoara lui, stareța de la abația Remiremont, și într-o intimitate mai puțin reprobabilă cu celelalte concubine ale sale, dintre care una era călugăriță, iar cealaltă fiică de preot; întrucât, între timp, nicio biserică din provincia sa nu putea fi sfințită fără să i se plătească o taxă, călugărilor și călugărițelor care îl puteau mitui li s-a permis să-și părăsească mănăstirile pentru a se căsători, iar exigențele sale au adus clerul obișnuit în situația de a-și câștiga traiul muncind ca niște țărani. În 1211 s-a făcut cea de-a doua încercare de a-l îndepărta, care totuși a durat pur și simplu până când, în cele din urmă, cam pe vremea Conciliului de la Lateran, poporul s-a ridicat împotriva lui și l-a

alungat. S-a retras la abația Bellevaux, unde a murit liniștit în 1225.[731]

Episcopul de Toul, Maheu de Lorraine, pasionat de vânătoare, avea drept concubină preferată pe propria fiică, avută în urma relației cu o călugăriță din Épinal. A fost hirotonit în 1200. Doi ani mai târziu, capitulul său, ajuns la sărăcie, i-a solicitat lui Inocențiu înlăturarea lui — a fost destituit abia în 1210, după o serie complicată de procese și apeluri presărate cu acte de violență. Șapte ani mai târziu a pus la cale asasinarea succesorului său, Renaud de Senlis, după care propriul unchi, Thiebault, duce de Lorena, întâlnindu-l întâmplător într-o zi, l-a ucis pe loc.[732]

De la trubadurul Peire Cardenal (cca 1180–1278?), care a fost el însuși, o vreme, student la teologie, avem următoarele versuri:

Ce-i drept, călugării și frații fac mare caz
De regulile austere pe care le îndură,
Dar asta-i cea mai vanitoasă dintr-ale lor pretenții;
Căci, după cum știm, o duc de două ori mai bine
Decât acasă; în ciuda jurământului depus
Și abstinențelor de care, zic ei, pătimesc,
Nu-i viață mai grozavă decât a lor, vă jur;
Și mai cu seamă a călugărilor cerșetori,
Căci rasa lor calea le-o deschide pe-oriunde rătăcesc.
Iată de ce Ordinele sunt ticsite
De indivizi nevrednici, înnebuniți să cate
Gologani pe care să-i risipească pe-ale lor vicii,
În vreme ce sutana le protejează jaful.[733]

Iar marele *minnesänger* Walther von der Vogelweide (*fl.* 1198–1228) scria și el:

Slujitorii tăi fură ici și ucid colo,
Iar peste turma ta păstor e-un lup.[734]

În vreme ce sfântul Bernard de Clairvaux (1090–1153) se întreabă: „Care dintre prelați nu caută mai degrabă să golească buzunarele turmei sale decât să-și potolească viciile?“[735], iar Sfânta Hildegard din Bingen (1098–1179) spune: „Prelații jefuiesc bisericile; lăcomia lor consumă tot ce pot obține. Oprimarea lor ne sărăcește și ne strică pe noi, dar și pe ei înșiși“[736].

Așa încât nu e de mirare că, de-a lungul secolului al XII-lea, pe teritoriul întregii Europe s-au dezvoltat mișcări nu doar anticlericale, ci de erezie radicală, din rândul cărora catarii ori albigensii din orașele și provinciile mai prospere din sudul Franței au fost cei mai amenințători. Nu-i nevoie să reluăm aici pe larg întreaga poveste teribilă și bine-cunoscută a exterminării de către papalitate a acestei secte. Ceea ce ne interesează este că mișcarea albigensă pare să fi fost o versiune renăscută a maniheismului care pătrunsese recent în Europa prin Bulgaria, Bosnia, Ungaria și apoi Italia, înflorind mai ales în Franța, în sudul trubadurilor.

Ca și creștinismul lui Augustin, maniheismul considera natura ca fiind coruptă; însă nu din cauza căderii lui Adam, ci pentru că fusese creată de un zeu rău. Iar răscumpărarea avea să se obțină nu prin sacramente acționând de la sine, ca prin magie, ci prin virtute. Criticii creștini obișnuiau să ridiculizeze ideea maniheistă potrivit căreia virtutea clerului său era singurul mijloc real prin care principiul spiritului și luminii, ținut captiv în mrejele întunericului material, avea să fie eliberat și readus la starea sa naturală. Oricât de ciudat le-ar fi putut părea mitul celor neinițiați (deși, desigur, nu este mai bizar decât mitul creștin, sau decât orice alt mit interpretat în sens literal), pentru o vreme a avut efectul surprinzător de a produce un tip de cler care putea fi

onorat ca model al virtuților propovăduite. Iar rezultatul a fost o mare și, pentru Biserică, periculoasă popularitate împotriva căreia s-au luat cele mai drastice măsuri.

Se pare că au existat numeroase secte albigense, dar cea mai proeminentă trăsătură dintre toate era austeritatea extremă a sfinților lor supremi în viață, considerați „puri" sau „desăvârșiți": *catari*. Ca și în budism, aici ideea de bază era reîncarnarea și eliberarea: evoluția, de-a lungul multor vieți, a sufletului prins în ignoranță și amăgire către o stare finală de eliberare prin iluminare. Asemenea unor Buddha în viață, catarii erau atât inițiatori, cât și modele pentru acei „credincioși" care nu erau încă pregătiți spiritual pentru marile renunțări ale saltului suprem spre eliberare. Credincioșii, *auditores*, puteau să se căsătorească și să mănânce carne: cei desăvârșiți, *boni homines*, erau asceți vegetarieni. Din moment ce scrierile catarilor albigensi au fost distruse, iar cunoștințele pe care le avem despre practicile lor provin în primul rând de la dușmanii lor, nu știm prea multe amănunte. Cu toate acestea se pare că *boni homines* erau venerați de *auditores*; că cel mai important rit catar era un mister de inițiere spirituală cunoscut sub numele de *Consolamentum*; că o formă de sinucidere rituală prin post absolut, cunoscută sub numele de Endura, putea fi practicată ocazional de către sfinți (asemenea jainiștilor din India)[737]; și că, în vremea persecuției creștine, când li se oferea alternativa abjurării sau arderii pe rug, atât credincioșii simpli, cât și cei desăvârșiți alegeau, inevitabil, ultima variantă.

De fapt, după cum spune Henry Charles Lea, „dacă sângele martirilor ar fi fost cu adevărat sămânța Bisericii, atunci maniheismul ar fi acum religia dominantă a Europei"[738]. Încă din 1017, prima

dată documentată a unei execuții publice a ereticilor prin ardere pe rug, treisprezece albigensi dintr-un grup de cincisprezece arestați la Orléans au refuzat abjurarea și au fost arși pe rug. La Toulouse, în 1022 a avut loc o execuție similară; în 1051 a mai fost consemnată una, la Goslar, în Saxonia.[739] La Köln, un secol mai târziu, în 1163, cei care au fost executați au făcut o profundă impresie prin calmul și veselia cu care au acceptat incinerarea. Arnold, liderul grupului, când deja era cuprins de flăcări, și-a întins brațul eliberat peste capetele celor care ardeau alături de el și a spus calm: „Fiți statornici în credința voastră; pentru că în această zi veți fi cu Sfântul Laurențiu!“ Gerhard, liderul altui grup incinerat la Oxford în perioada aceea, cânta în timp ce se îndrepta spre rug alături de turma sa: „Ferice de voi când oamenii vă vor ocărî“. Iar în sudul Franței, în timpul oribilei Cruciade albigensiene din anii 1209–1229, după cucerirea orașului fortificat Minerve, o sută optzeci au mers împreună la rug, iar călugărul care a consemnat evenimentul a remarcat: „Fără îndoială că acești martiri ai diavolului au trecut, cu toții, de la flăcările vremelnice la cele veșnice“[740].

În sudul Franței, Biserica se confrunta cu indiferența aristocrației față de anateme, excomunicări, bule, ambasadori, legați și orice altă acțiune prin care Roma încerca să stopeze erezia ce lua amploare. Iar momentul culminant a fost în 1167, când catarii au ținut propriul conciliu la Saint-Félix-de-Caraman, lângă Toulouse. Cel mai înalt demnitar al lor, episcopul Niceta, a venit de la Constantinopol pentru a-l prezida; au fost aleși episcopi pentru scaunele vacante din Toulouse, Val d'Aran, Carcassonne, Albi și pentru zona franceză de la nord de Loara; au fost numiți delegați pentru a

soluționa o dispută de graniță între scaunele din Toulouse și Carcassonne — „pe scurt“, subliniază Lea, „regăsim atitudinea unei Biserici consolidate și independente, care se considera destinată să înlocuiască Biserica Romei“[741].

Însă Roma a reacționat. Papa Alexandru al III-lea (1159–1181) a convocat la Lateran un conciliu care, în 1179, a făcut pasul fără precedent de a lansa o cruciadă în interiorul creștinătății. O indulgență de doi ani (adică reducerea cu doi ani a ședерii sufletului în purgatoriu) a fost promisă tuturor celor care aveau să pună mâna pe arme, iar cei care aveau să moară în luptă au fost asigurați de mântuirea veșnică. S-a organizat astfel o armată gata să slujească fără plată imediată, iar în 1181, această forță pusă în mișcare de îndemnuri spirituale s-a năpustit asupra teritoriilor vicontelui de Béziers și a cucerit, în urma asediului, orașul fortificat Lavaur (între Albi și Toulouse), unde vicontesa Adelaide și alți câțiva catari de frunte căutaseră refugiu. Se spune că orașul fortificat a fost cucerit doar printr-o minune, iar în toată Franța ostiile sfințite au picurat sânge, vestindu-le credincioșilor victoria armatei creștine.[742] Obținând grațiile divinității, forțele cruciate s-au împrăștiat și nu s-a mai făcut nimic împotriva ereziei până când, în 1209, papa Inocențiu al III-lea a ridicat o mare armată care a plecat din orașul Lyon pentru a-i vâna pe eretici.

În toată Europa, aceste secole au fost propice pentru tot felul de extaze isterice de grup. Prin chemarea la Prima Cruciadă (1096–1099), mai întâi de către papă, Urban al II-lea, iar apoi de către fanatici rătăcitori, dintre care cel mai renumit a fost Petru Sihastrul (al cărui măgar a devenit obiect de venerație religioasă), țăranii au fost dezrădăcinați și trimiși cu miile să moară, într-un fel sau altul, fie pe

drumuri, fie chiar în Țara Sfântă. Promisiunile fanteziste ale Cruciadei Copiilor din 1212 nu au fost decât un alt caz similar de extaz de grup; iar fenomene asemănătoare, dar de mai mică amploare, erau răspândite mai peste tot: de exemplu, ciudatele epidemii de dans care au atins apogeul în secolul al XIV-lea, în anii Ciumei Negre.[743] Grupuri de flagelanți, goi până la brâu, cu capetele înfășurate în bucăți de pânză, purtând stindarde, lumânări aprinse și bice, cu care se loveau în ritmul cântecelor religioase, puteau fi văzute, de asemenea, cutreierând drumurile Europei.[744] Era o epocă în care indicația lui Iisus — când te rogi, intră în cămara ta și închide ușa[745] — era în mare parte ignorată. Prin urmare chemarea la arme a lui Inocențiu a fost întâmpinată mai curând cu o atmosferă de mare încărcătură emoțională. Recruți cu sânge nobil sau cu origini umile veneau din toate părțile Europei, din Bremen sau din Nevers (Burgundia); iar în Germania existau orașe și sate pline de femei înflăcărate spiritual care, neputându-și manifesta ardoarea religioasă înrolându-se în armata papală a crucii, se dezbrăcau și puteau fi văzute alergând în tăcere, goale, singure sau în grupuri, pe străzi sau de-a lungul drumurilor.

Cu doi ani înainte de convocarea acestei hoarde, papa Inocențiu îl excomunicase pe contele Raymond de Toulouse, unul dintre principalii protectori ai drepturilor rudelor și prietenilor săi albigensi de a se închina după bunul lor plac; iar la scurt timp după excomunicare, prin care toți supușii contelui fuseseră eliberați de loialitatea, jurămintele și obligațiile față de el, s-a întâmplat ca, aproape imediat după o ceartă cu contele, un trimis papal să cadă răpus de lancea unui cavaler. Se părea că Raymond fusese autorul faptei (deși poate că nu a

fost) — și, pentru a-și curăța caracterul și sufletul, s-a oferit, confuz, să facă penitență acceptând condițiile papei; și anume, după cum avea să afle atunci, să cedeze Bisericii șapte dintre cele mai importante cetăți ale sale, după care, în cazul în care avea să-și dovedească nevinovăția, urma să fie absolvit.

Spre regretul său, în această situație, Raymond a uitat de existența principiului creștin conform căruia legămintele făcute cu ereticii pot — și chiar ar trebui — să fie încălcate. Prin urmare s-a lăsat condus, dezbrăcat până la brâu, în fața legaților papali aflați la intrarea bisericii Saint-Gilles, unde a jurat pe moaștele Sfântului Egidiu să se supună Bisericii în toate chestiunile de care era acuzat. Legatul i-a pus o stolă în jurul gâtului ca și cum ar fi fost un căpăstru și, în timp ce era biciuit pe spate și pe umerii goi, l-a condus la altarul mare prin mijlocul unei mulțimi curioase care se adunase pentru a asista la umilirea seniorului lor, iar acolo a fost absolvit — cu condiția să extirpe erezia de pe domeniul său, să-i înlăture pe evrei din posturile lor, să înapoieze Bisericii toate proprietățile furate, să desființeze taxele arbitrare și să se alăture cruciadei. Apoi, când orașele pe care le predase au fost ocupate, a fost din nou excomunicat (de fapt, acesta fusese planul lui Inocențiu) — așa a început marea înaintare a puternicei armate a Crucii Creștine în cele mai bogate provincii ale Franței.

Erau vreo 20 000 de cavaleri și 200 000 de pedestrași. Erau puși la bătaie toți banii imperiului sub amenințarea cu excomunicarea, iar răsplata eternă era acordată cu generozitate tuturor. Zidurile frumosului oraș Béziers au căzut primele, iar masacrul care a urmat a fost fără precedent în istoria europeană: legații papali au consemnat

măcelărirea a aproximativ 20 000 de oameni — 7 000 doar în biserica Maria Magdalena, unde se adăpostiseră căutând protecție; iar când împuternicitul papal a fost întrebat dacă ar trebui cruțați catolicii, acesta, temându-se că unii dintre eretici ar putea scăpa prefăcându-se a respecta legea, a răspuns în adevăratul spirit al unui om care îl poartă pe Dumnezeu în suflet: „Omorâți-i pe toți, căci Dumnezeu și-i cunoaște pe ai lui!“ Orașul a fost incendiat, iar în seara aceea, soarele la asfințit a luminat o scenă învăluită în fum, ilustrând perfect opinia catarilor — că papa și Biserica sa nu erau din sămânța iubirii divine, AMOR, ci invers (după cum pare să arate și cuvântul citit de-a-ndoaselea, ROMA), fiind responsabili pentru iadul de pe pământ, care, potrivit învățăturii catarilor, este singurul existent. A căzut apoi Carcassonne: de frică, orașul s-a predat, iar locuitorii au fost lăsați să plece, luându-și cu ei doar păcatele, bărbații în nădragi și femeile în cămeșoaie — iar armata, răsplătită cu promisiunea Împărăției lui Hristos, a intrat în oraș. La sfârșitul verii, puternicul papă a putut scrie, în elegantul său stil latin, despre marea sa bucurie de a fi smuls cinci sute de orașe și castele din mâinile celor aflați în slujba vicleniei și răutății diavolului.[746]

Următorul pe listă a fost Toulouse, al contelui Raymond... Însă cititorul interesat poate urmări singur continuarea acestei istorii sordide. A durat încă douăzeci de ani, lăsând sudul Franței în ruină și Biserica Romei, în tirania ei, nu mai sigură decât înainte. Căci, spre deosebire de marile istorii ale Chinei, Indiei și Levantului, unde, așa cum am văzut, elitele conducătoare puteau pretinde, fără argumente serioase, că ar fi înzestrate cu puteri supranaturale, în Europa, această atitudine extrem de mitică nu putea fi susținută mult timp. Concepția

obișnuită în Orient conform căreia anumite grupuri, fie ele regi sau preoți, au dreptul și puterea divină de a dicta nu numai ce ar trebui să facă oamenii, ci și ceea ce ar trebui să gândească nu a inspirat niciodată cele mai bune minți nici în Grecia ori Roma, nici în Occidentul celto-germanic de mai târziu. La începutul Evului Mediu, odată cu progresul inițial al misiunii creștine, clerul s-ar putea să-și fi imaginat că, în timp, își va impune mitul pe pământ pentru totdeauna, conducând astfel birocratic ca un fel de califat european sau curte faraonică papală. Dar deja la apogeul puterii sale, în timpul lui Inocențiu al III-lea, întregul proiect se afla într-un declin vizibil și putea duce doar la eșec. Oamenii începuseră să gândească, iar sensul european al individualității a dezintegrat pur și simplu pretextul unui consens absolut, de tip levantin.

Erezia catarilor a fost doar simptomul unui protest ce lua amploare, pe care nici amenințările, nici rugurile, nici biciuirile ori anatemele nu l-au putut elimina sau înăbuși. De exemplu:

Gioacchino da Fiore (cca 1135–1202), întemeietorul abației San Giovanni in Fiore de pe Monte Nero, care pe 21 ianuarie 1204 a primit binecuvântarea lui Inocențiu al III-lea, a murit în relații bune cu Biserica sa. Cu toate acestea, în interesanta sa lucrare *Expositio in Apocalypsim,* el definise o concepție asupra istoriei condamnată la conciliul ținut la Arles în 1260, împreună cu toate lucrările sale și, mai mult, cu toate acele mișcări monahale extatice inspirate de ele. Pe scurt, ideea lui era că istoria umanității trebuia împărțită în trei perioade: 1. Epoca Tatălui (Vechiul Testament); 2. Epoca Fiului (Noul Testament și Biserica); și 3. Epoca Duhului Sfânt, când ierarhia Romei va dispărea și întreaga lume va deveni, ca să zicem așa, o

mănăstire de suflete în comuniune directă cu Dumnezeu.

Polemica lui Gioacchino cu papa a atras mulți zeloți ai timpului său, inclusiv numeroși franciscani, care vedeau în Francisc de Assisi (cca 1182–1226) inițiatorul celei de-a treia epoci, când structura papală avea să dispară. O serie de mișcări curioase s-au dezvoltat și în jurul anumitor figuri despre care se credea că ar fi întrupări ale Duhului Sfânt — în special, o doamnă evlavioasă, Guglielma, care a ajuns la Milano în jurul lui 1260 și a murit în 1281; și un tânăr foarte simplu și interesant, pe nume Segarelli, care a apărut la Parma în veșminte de apostol, tot în fatidicul an 1260, prezis de Gioacchino da Fiore drept debutul Epocii Duhului Sfânt. Segarelli a devenit elementul central al unei secte anticlericale relativ inofensive la început, dar care a câștigat rapid influență și, în urma persecuțiilor, s-a fanatizat într-un mod violent, făcând ca mulți dintre membrii săi să fie arși pe rug. Segarelli însuși a fost ars în anul marelui jubileu papal din 1300, iar liderii celui mai mare grup de adepți ai săi — curajosul Dolcino, secundul său Longino Cattaneo și Margherita di Trank —, în urma unuia dintre cele mai uimitoare episoade ale disperatelor lupte de gherilă din istoria Europei, au fost capturați șapte ani mai târziu și executați: femeia, de viță nobilă și de o mare frumusețe, a fost arsă încet în fața lui Dolcino, iar acesta a fost purtat într-o căruță prin orașul Vercelli, fiind treptat rupt în bucăți folosindu-se un set de clești înroșiți în foc; în timp ce colegul său, Cattaneo, a fost supus aceleiași dezmembrări lente, pentru lămurirea creștinilor din orașul Biella.[747]

Dante Alighieri (1265–1321) l-a plasat pe călugărul Gioacchino în paradis[748], dar se pare că l-a

destinat infernului pe Dolcino[749] — propunând, după cum știm, propriul răspuns mitic la aroganța laică a papilor, ceea ce a făcut ca în 1302 el însuși să fie condamnat de susținătorii papei la ardere pe rug. Dante considera că imperiul Romei fusese întemeiat prin mandat divin nu mai puțin decât regatul Ierusalimului; iar împăratul, moștenitorul Romei, reprezenta ordinea seculară, în timp ce papa, moștenitorul Ierusalimului, reprezenta ordinea spirituală, a cărei împărăție, după cum spusese Hristos, nu era din această lume. „Nu forța, ci rațiunea, și, mai mult de atât, rațiunea divină, a fost începutul Imperiului Roman", scria Dante în al patrulea tratat din *Convivio*[750]; și a arătat în ce manieră minunată se desfășuraseră în paralel, de-a lungul secolelor, istoriile celor două ordine, a Romei și a Ierusalimului: sosirea lui Enea în Italia coincisese cu nașterea lui David; desăvârșirea Romei sub August coincisese cu nașterea lui Hristos. Mai mult decât atât, întreaga dezvoltare a Romei fusese favorizată de o serie de cetățeni cu inspirație divină și protejați de miracole divine. Și Dante analizează seria respectivă, exclamând în final: „Într-adevăr, sunt ferm convins că pietrele zidurilor sale merită a fi venerate, iar pământul pe care se află este mai demn decât poate propovădui sau dovedi omul"[751].

Elementul central al acestei expuneri era că în lumea creștină, atât puterile statului, cât și cele ale Bisericii sunt de origine divină — prin urmare aveau aceeași autoritate, fiecare în domeniul său; și că, dacă moștenirea religioasă derivă din Legământul lui Moise și din învățăturile profeților, cea a sferei seculare derivă din dreptul roman. Nu putem analiza în acest volum seria tot mai mare a dezastrelor la care a dus efortul Bisericii de a uzurpa funcțiile statului. Primul s-a produs pe vremea lui

Dante, când papa Bonifacio al VIII-lea (1294–1303), plasat de poet în *Divina comedie* în al optulea cerc al infernului, a exprimat, într-o bulă celebră cunoscută sub numele de *Unam Sanctam,* cea mai îndrăzneață pretenție de a guverna lumea, pe care nicio monarhie nu îndrăznise vreodată să o proclame. „Declarăm", scrisese acest papă, „declarăm, rostim, definim și decretăm că orice făptură umană, dacă vrea să fie mântuită, trebuie să se supună pontifului roman"[752]. Iar într-o a doua declarație, trimisă regelui romanilor, a adăugat că, așa cum Dumnezeu a făcut soarele și luna, tot așa a făcut și soarele metaforic al puterii bisericești, și luna metaforică a puterii seculare: „Și tocmai precum luna nu are lumina ei, ci o primește de la soare, nicio putere pământească nu are altceva decât ceea ce primește de la puterea bisericească"[753]. Așa încât, Bonifacio al VIII-lea, acel soare metaforic, trebuie să fi fost foarte surprins când, în iunie 1303, regele Franței, Filip al IV-lea cel Frumos (a domnit din 1285 până în 1314), l-a acuzat de erezie și a trimis un grup înarmat ca să-l aresteze. Bătrânul prelat a murit din cauza șocului; iar succesorul său a fost un papă francez, care nu locuia la Roma, ci la Avignon.

În 1377 existau doi papi, unul la Avignon și altul la Roma, fiecare excomunicându-l pe celălalt, până în 1409, când un conciliu de cardinali întrunit la Pisa a ales un altul, așa încât numărul de papi a ajuns la trei. Marele Conciliu de la Konstanz (1414–1418), la care au participat aproximativ 6 500 de persoane — dintre care cel puțin 1 600 erau de sânge nobil și 700 prostituate (care, potrivit unei cronici a vremii, erau însoțite de nenumărați sucubi, demoni cu înfățișare feminină care li se arată bărbaților în somn și-i ademenesc) —, nu a făcut decât să accelereze procesul fulgerător de descompunere a Bisericii

odată cu arestarea și arderea pe rug a popularului teolog reformator Jan Hus (cca 1371–1415) — care, potrivit unui savant, a fost „cel mai important eveniment al secolului“[754].

Ajuns la conciliu de bunăvoie, în virtutea asigurării că-și va putea prezenta fără probleme argumentele în favoarea reformei, blajinul preot boem a fost întemnițat, legat cu mâinile și picioarele de peretele unei celule fetide și i s-a cerut să susțină că a predat doctrine pe care nu le mai predase până atunci; însă a refuzat să jure strâmb, așa încât pe 6 iulie 1415, în cel mai fastuos autodafe înregistrat vreodată, a fost dezbrăcat ritual de veșmintele preoțești în fața unei mulțimi distinse adunate la catedrala din Konstanz, a fost tuns cu foarfecile, iar după ce i-au fost jupuite degetele (pentru a îndepărta pielea care la vremea hirotoniei sale fusese unsă cu untdelemn sfințit), i s-a pus pe cap o pălărie înaltă, conică de hârtie pe care erau desenați diavoli și pe care erau scrise cuvintele „Acesta este ereziarhul“ și a fost predat agenților seculari ai voinței infailibile a Bisericii pentru a fi ars de viu. „Iisuse Hristoase, Fiul lui Dumnezeu cel viu, miluiește-mă pe mine!“, a fost auzit spunând de două ori în timp ce vântul înălța vâlvătaia și fumul în jurul trupului său. Cenușa și pământul din jur au fost aruncate în Rin, pentru a preveni venerarea lor ca relicve.[755] Cu toate acestea, exact un secol mai târziu, soarele lui Luther a răsărit din acea cenușă, iar Biserica Romano-Catolică a devenit după aceea doar una dintre comunitățile de creștini rivale din Occidentul european.

IV. Amor

Într-o amplă istorie generală a mitologiei, cea mai importantă dezvoltare creativă din perioada sfârșitului Evului Mediu și apropierii Reformei a fost afirmarea principiului conștiinței individuale în raport cu autoritatea ecleziastică. Aceasta a marcat începutul sfârșitului dominației spiritului sacerdotal mai întâi asupra gândirii europene, iar apoi, după cum vedem astăzi, la nivel mondial. Așa a început o nouă eră în lume, a cărei dezvoltare în raport cu marile culturi ale trecutului s-a plasat — spiritual și moral, dar și material — la același nivel atins de dezvoltarea acestora din urmă în raport cu simplele culturi tribale ale omului din paleolitic.

Pe parcursul studiului nostru asupra mitologiilor lumilor primitivă, orientală și occidentală, am văzut că în lunga perioadă timpurie a speciei noastre, când vânătoarea și culesul erau singurele mijloace de subzistență, grupurile sociale erau relativ restrânse, iar specializarea indivizilor, redusă sau inexistentă. Este adevărat că rolurile sexelor erau distincte și exista, de asemenea, o diferență clară între cei înzestrați cu darul viziunii șamanice și restul comunității. În principal însă, după cum am remarcat în *Mitologia primitivă,* în perioada primelor triburi de vânători „fiecare individ era stăpânul întregii moșteniri culturale și, prin urmare, comunitățile erau constituite din indivizi practic echivalenți“[756].

O epocă nouă și grandioasă a început odată cu inventarea tehnicilor agricole și de creștere a animalelor în Orientul Apropiat nuclear, între anii cca 7500 și 5500 î.Hr. Drept urmare, au apărut grupurile de indivizi de dimensiuni considerabile, în cadrul cărora s-au dezvoltat diverse categorii având cunoștințe specializate. Iar dintre aceștia, cei mai importanți pentru studiul nostru au fost preoții

profesioniști, care s-au dedicat, printre altele, observării mișcărilor astrale. În culturile primitive anterioare, atenția era îndreptată către animalele și plantele din mediul înconjurător. Miturile și riturile triburilor nomade ale Marii Vânători, pentru care animalele, mari și mici, de pe întinderea câmpiilor reprezentau principalele manifestări ale puterilor și misterelor naturii, se bazau în mare parte pe ideea că între oameni și fiare exista un legământ. Animalele care serveau drept hrană renunțau de bunăvoie la trupurile lor pentru a fi ucise, câtă vreme se îndeplineau anumite rituri ce le asigurau renașterea și întoarcerea pe pământ. Animalele apăreau și în viziuni, pentru a deveni gardienii, inițiatorii și vehiculele șamanilor, cărora le ofereau cunoștințe, putere și înțelegere spirituală. Iar în cadrul riturilor, oamenii se îmbrăcau în piei de animale și le imitau.

În schimb, în regiunile unde lumea vegetală constituia principala sursă de hrană și primul model al misterelor vieții, miturile dominante s-au inspirat din recunoașterea analogiilor dintre procesele vieții vegetale și cele ale existenței umane (nașterea și creșterea pornind de la moarte și decadență, indiferența față de individ) — prin urmare riturile erau caracterizate de o concentrare, adesea elaborată, asupra formelor sacrificiilor umane, prin care se credea că puterile vieții (considerate a fi derivate din moarte) sporesc.

În plus, se pare că în Orientul Apropiat nuclear, unde au apărut primele sate agricole din etapa neolitică a civilizației, prevala o mitologie vegetală strâns legată de cea a primelor zone cultivate. Deoarece am discutat deja subiectul în *Mitologia primitivă,* nu îl vom mai relua aici.

Mai mult, am scris acolo și despre apariția memorabilă, la începutul Epocii Bronzului, a unei mitologii sacerdotale cu totul nouă, orientată în principal nu spre lumea animală sau cea vegetală ca manifestări ale legilor și misterelor ființei, ci spre ordinea ciclică — determinabilă matematic — a stelelor, Soarelui și Lunii, împreună cu Mercur, Venus, Marte, Jupiter și Saturn. Precum în ceruri, așa și pe pământ. Preoților cunoscători ai acelei ordini cosmice li se atribuia o autoritate morală absolută, de inspirație divină; iar de la momentul construirii primelor mari temple din Orientul Apropiat antic (cca 4000 î.Hr.) și până în perioada la care ne-a condus lectura noastră, toate marile civilizații cunoscute — cu excepția, pentru o vreme, a celei greco-romane — au primit învățătura spirituală de la acei preoți supraveghetori ai cerului despre care se presupunea că au obținut din ordinea cosmică o cunoaștere a ordinii cuvenite și oamenilor de pe pământ.

Atât în *Mitologia orientală*, cât și în acest volum, am urmărit dezvoltarea și răspândirea în întreaga lume a mărețelor mitologii derivate din aceste observații cerești, cărora trebuiau să li se subordoneze toate aspectele experienței umane, de gândire, dorință și împlinire. Și am văzut, de asemenea, cum, în răspândirea lor, au întâlnit și absorbit — sau, pe de altă parte, au fost absorbite de — mitologiile popoarelor mai primitive cu care au intrat în contact ori s-au amestecat.

Când a pătruns în India, mitologia superioară a regicidului ritual a fost introdusă într-un mediu în care riturile sacrificiale brutale ale cultivatorilor tropicali înfloreau deja, iar cele două tradiții s-au contopit, formând una dintre cele mai dezvoltate tradiții de ucidere rituală din istoria subiectului

nostru. Pe de altă parte, pătrunzând în Europa, același mare complex cultural a ajuns în ținuturile nordice ale Marii Vânători din paleolitic, ținuturile marilor peșteri și ale artei rupestre din Dordogne și Pirinei. Și am văzut că în această zonă, în paleolitic nu a predominat canibalismul ritual inspirat din lumea plantelor, larg răspândit în satele de la tropice. Nici miturile caracteristice nu s-au concentrat pe o zeitate ucisă ritual, astfel încât satul, tribul sau universul să prospere.

Printre triburile a căror existență depinde de abilitățile de vânător ale membrilor, individualismul este încurajat: chiar și conceptul de nemurire este individual, nu colectiv. În plus, conducerea spirituală este exercitată în principal de șamani, care sunt indivizi înzestrați cu putere spirituală obținută prin experiențe spirituale personale, nu de sacerdoți inițiați social, înscriși într-o organizație religioasă prin numire și ungere.[757] Am văzut că la primul contact dintre cultura acestor vânători și războinici nordici și cultura inițială a neoliticului și a Epocii Bronzului nu s-a realizat o fuziune, ci un proces de interacțiune de mare amploare și putere. Și la fel s-a întâmplat în mileniul răspândirii creștinismului, propagat, ca și celelalte forme culturale avansate, din Orientul Apropiat nuclear.

Asemenea lor, și creștinismul a adus și a fost susținut de o mitologie bazată pe autoritatea preoțească, derivată — se presupunea — dintr-o sursă supranaturală. Preoților nu li se cerea (nici măcar nu se aștepta) să fi avut experiențe spirituale proprii; de fapt, cei care avuseseră așa ceva riscau să fie arși pe rug. Erau aleși prin desemnare și ungere, iar puterea lor personală provenea nu din demnitatea persoanelor lor, ci din instituția pe care o slujeau; iar aceasta, la rândul său, era apreciată nu

pentru contribuția sa la demnitatea pământească a omului, ci pentru presupusa ei proveniență din cer. Am văzut că, după un moment de triumf în vremea lui Inocențiu al III-lea, autoritatea organizației preoțești a fost contestată și în mare măsură înfrântă. Și, așa cum voi arăta în volumul următor, imediat după aceea, o nouă mitologie — absolut originală —, nu a unor divinități animale sau vegetale, nici a ordinii cosmice și a lui Dumnezeu, ci a omului, a ajuns treptat să ocupe un loc proeminent (și o face în continuare), fiind, de fapt, singurul suflu creator care acționează acum pentru viitorul unei omeniri centrate pe propriul adevăr, pe propria fericire și voință pământești.

Cu toate acestea, înainte de a merge mai departe, vreau să subliniez că începuturile noii mitologii a omului, care, prin natura sa, este capabil atât să experimenteze, cât și să aducă fericirea, chiar și în domeniul confuz al vieții noastre pământești, pot fi recunoscute și în romantismul arthurian din secolul al XII-lea și începutul secolului al XIII-lea. De pildă, misterul Graalului: de ce ar pleca un cavaler creștin în căutarea Graalului, când are la îndemână (pentru mântuirea și fericirea sufletului său), în fiecare capelă, trupul și sângele binecuvântate ale lui Hristos, prezente efectiv în sacramentul altarului?

Răspunsul? Evident, pentru că aventura căutării Graalului era o experiență individuală. Fondul legendei se găsește în mitul păgân, în special celtic. Eroii săi erau vechii războinici, Cuchullin și ceilalți, reveniți în armura cavalerească a lui Gawain, Perceval sau Galahad pentru a porni, ca întotdeauna, într-o minunată aventură. Sub influența islamului, se adăugaseră și alte simboluri izvorâte din tradiția mistică a Asiei; s-au adăugat și elemente din Bizanț, chiar și din Orientul mai îndepărtat. Diferiți savanți

moderni au identificat Graalul cu cazanul abundenței al lui Dagda, cu bolul de cerșit al lui Buddha, în care erau unite patru boluri, simbolurile punctelor cardinale, cu Kaaba Marii Moschei de la Mecca sau cu supremul simbol cu proprietăți magice al unui posibil rit gnostic-maniheist de inițiere spirituală practicat, probabil, de Cavalerii Templieri.[758] Însă toate aceste elemente orientale străine, primitive sau înrudite au fost reinterpretate în romanele cavalerești europene și aplicate situației spirituale locale. Mai exact, legenda se referă la recucerirea unui ținut pustiit printr-o lovitură dureroasă aplicată regelui de un individ nedemn, care și-a însușit o lance sfântă, identificată în versiunile ulterioare ale legendei cu sulița care l-a străpuns pe Hristos în coaste.[759] Dar e inutil să ne întrebăm sau să încercăm să ghicim care ar fi putut fi izvoarele legendei și de ce alegoria ei a impresionat atâta lume: starea Bisericii, descrisă mai sus, explică destul de bine toate acestea.

Eroul Graalului — mai ales în persoana lui Perceval sau Parsifal, „sărmanul nebun“ — este nobilul fiu al naturii, sincer, simplu și fără prihană, lipsit de viclenie, puternic în puritatea dorințelor inimii sale. Potrivit poetului Wolfram von Eschenbach (cca 1165–cca 1220), care descrie copilăria eroului său petrecută în pădure, „Nu știa ce-i tristețea, doar din cântul păsărilor revărsat deasupra sa; căci dulceața lui i-a străpuns inima, făcându-l să suspine: și astfel firea și aleanul i-au dat ghes“[760]. Nobila sa mamă, văduvă, îi spusese în refugiul lor din pădure despre Dumnezeu și Satana, „deslușindu-i lumina de întuneric“[761]. Cu toate acestea în faptele lui lumina și întunericul s-au amestecat. Nu era înger sau sfânt, ci un om plin de viață în căutare de aventuri, înzestrat cu virtuțile

împerecheate ale curajului și compasiunii, la care se adăuga loialitatea. Și datorită virtuților sale statornice — nu prin vreun har supranatural — a reușit el, în cele din urmă, să obțină Graalul.

Sau ce să spunem despre cealaltă mare temă a ciclului arthurian al Cavalerilor Mesei Rotunde: dragostea pătimașă adulteră dintre Tristan și Isolda și dintre Lancelot și regina Guinevere? Din nou, este o temă mistică de experiență individuală profundă, opusă pretenției sacramentale — de data aceasta, a căsătoriei. Pentru că în Evul Mediu, căsătoria, sanctificată de Biserică, era un aranjament socio-politic fără nicio legătură cu misterul și miracolul iubirii. După cum arată profesorul Johan Huizinga în elocventa sa lucrare de mici dimensiuni, *Amurgul Evului Mediu*: „Dinspre viața spirituală răsună blestemul a tot ce ține de dragoste“[762]. În schimb, din punctul de vedere al curții și al poeziei experienței (și iar citez o frază din Huizinga), dragostea „a devenit câmpul pe care a fost lăsată să înflorească toată desăvârșirea etică și morală“[763]. Dragostea era o manifestare divină, mai presus de orice poftă animalică, în timp ce căsătoria feudală era o chestiune fizică. Iubitul, a cărui inimă a fost înmuiată de dragostea aprinsă față de iubita sa, era inițiat în sfera unor experiențe exaltate pe care nimeni dintre cei care le-au trăit nu le putea asocia cu păcatul — așa cum a făcut Biserica. E destul să citești poemele lui Dante din *Vita Nuova* ca să înțelegi până la ce niveluri de transpunere mistică ar putea duce iubirea curtenească.

Există dovezi apreciabile că numeroși trubaduri au fost asociați cu erezia albigensă. În plus, sunt cunoscute multe legături cu poezia mistică a sufiților islamului. Apar analogii și cu cultele Śakti din India și mai ales cu poemul *Gīta Govinda* de

Jayadeva, datând din jurul lui 1175, cam din perioada apariției personajului Tristan din romanele lui Chrétien de Troyes.[764] De asemenea, recunoaștem — aici, ca și în contextul Graalului — influențe din sfera mitică celtică. Prototipurile lui Mark, Tristan și Isolda au fost protagoniștii legendelor irlandeze: Finn MacCumhaill, ajutorul său Diarmuid și viitoarea sa mireasă, răpită, Grianne.

Pe scurt, între trecutul păgân și Evul Mediu clasic european există o impresionantă continuitate de spirit și dezvoltare peste care, pentru o vreme, s-a suprapus puternic un strat de despotism spiritual oriental care a ajuns să fie dezintegrat, asimilat și absorbit. În cercurile curtenești și poetice, idealul experienței individuale prevala asupra celui al autorității infailibile al unor oameni al căror caracter trebuia ignorat. Și în cadrul Bisericii, principiul unei asemenea infailibilități a fost pus la îndoială și respins. John Wycliffe (m. 1384) scria în Anglia că întreaga ierarhie, de la papă în jos, era blestemată din cauza lăcomiei, simoniei, cruzimii, a poftei de putere și a vieților nefaste: papii din vremea aceea erau Antihristul și nu trebuiau respectați, decretele lor erau lipsite de valoare, iar excomunicările pe care le dictau nu trebuiau luate în serios. Iar dacă nu se pocăiau, scria el, „vor fi mai blestemați decât Iuda Iscarioteanul". „Vă asigur", mai scria el, „că așa cum sfinții preoți care cunosc Sfânta Scriptură au cheile cerului și sunt buni vicari ai lui Iisus Hristos, tot așa preoții răutăcioși, necunoscători ai Sfintei Scripturi, plini de mândrie și lăcomie au cheile iadului și sunt buni vicari ai Satanei"[765].

În esență, Wycliffe era donatist, la fel ca Hus și adepții săi. Niciun om în păcat de moarte, scria Hus, nu poate fi domn laic, prelat sau episcop. Iar în Germania, unde Reforma avea să ajungă, în cele din

urmă, la manifestarea sa deplină, Meister Eckhart (cca 1260–cca 1327), care a fost contemporan cu Dante, arăta calea către o nouă viață mistică creștină:

> Unde este cel care s-a născut Rege al evreilor? [predica el congregației sale] Referitor la această naștere, uitați-vă unde are loc. Și iarăși vă spun, așa cum de multe ori am mai spus, că această naștere are loc în suflet exact așa cum se întâmplă în veșnicie, nici mai mult, nici mai puțin, pentru că este aceeași naștere: această naștere are loc în profunzimea și esența sufletului.[766]
>
> Dumnezeu se află în toate ca ființă, ca activitate, ca putere. Dar este procreator doar în suflet; căci, deși toate creaturile sunt vestigii ale lui Dumnezeu, sufletul este chipul natural al lui Dumnezeu. [...] O astfel de perfecțiune care pătrunde în suflet, fie ea lumină divină, har sau fericire, trebuie să intre în suflet în mod necesar în această naștere și nu în alt mod. Încurajează nașterea în tine și vei experimenta tot binele și toată mângâierea, toată fericirea, toată ființa și tot adevărul. Ceea ce obții astfel este adevărata ființă și statornicie; și orice ai căuta sau ai obține fără ea va pieri, fie că vrei sau nu.[767]
>
> Oprește-ți activitățile și liniștește-ți facultățile dacă vrei să experimentezi această naștere în tine. Pentru a găsi Regele nou-născut din tine, trebuie să ignori și să lași în urmă orice altceva ai putea găsi. Fie să depășim și să lăsăm în urmă toate acele lucruri care nu sunt plăcute Regelui nou-născut. Așa că ajută-ne nouă, tu, care te-ai făcut fiul omului, ca să devenim copii ai lui Dumnezeu. Amin.[768]

FIGURA 31. Madona cu pruncul

Aici ne aflăm la marginea Indiei; așa cum se întâmplă, de altfel, când contemplăm micuța Madonă de la Muzeul Cluny din Paris, reprodusă în Figurile 31 și 32. Predica lui Eckhart despre nașterea lui Iisus Hristos în suflet poate fi văzută ca o ilustrare a importanței acestei imagini și poate fi comparată cu Fatima șiită descrisă mai sus (vezi *supra*, pp. 436–437), precum și cu zeița-mamă (din Epoca Bronzului) a universului și a Dumnezeului său Viu — în care, în cele din urmă, ordinea macrocosmică și cea microcosmică se suprapun.

Îl citățm din nou pe Eckhart:

> O fecioară se dăruiește unui bărbat, sperând să-i poarte copilul. Și Dumnezeu a făcut sufletul, vrând ca ea să poarte pe unicul său Fiu. Evenimentul acestei nașteri în spiritul Mariei l-a mulțumit pe Dumnezeu mai mult decât nașterea lui din trupul ei. Și astăzi, aceeași naștere în sufletul iubitor de Dumnezeu îl încântă pe Dumnezeu mai mult decât propria-i creație a cerurilor și pământului.[769]

FIGURA 32. Maica Dumnezeului Celui Viu

Alte citate:

Sunt la fel de sigur pe cât trăiesc că nimic nu este atât de aproape de mine ca Dumnezeu. Dumnezeu este mai aproape de mine decât sunt eu însumi; viața mea depinde de faptul că Dumnezeu este aproape de mine, prezent în

mine. El este și într-o piatră, și într-o buturugă de lemn, doar că ele nu știu asta.[770]

Așa vă spun: dacă Maria nu l-ar fi născut pe Dumnezeu mai întâi în mod spiritual, El nu s-ar fi născut niciodată din carnea ei. Femeia i-a spus lui Hristos: „Fericit este pântecele care te-a purtat". La care Hristos i-a răspuns: „Fericit nu este doar pântecele care m-a purtat: fericiți sunt cei ce poartă cuvântul lui Dumnezeu și-l păzesc". Pentru Dumnezeu este mai de preț nașterea spirituală într-o fecioară sau într-un suflet bun decât nașterea sa trupească din Maria.

Dar aceasta implică ideea că fiecare dintre *noi* este singurul Fiu pe care Tatăl l-a născut veșnic. Când Tatăl a născut toate făpturile, El m-a născut pe mine; am ieșit laolaltă cu toate făpturile, rămânând în Tatăl. Este ca și ceea ce spun acum: se naște în mine, apoi reflectez și în al treilea rând o rostesc cu voce tare, când o primiți cu toții: dar este cu adevărat în mine tot timpul. La fel și eu rămân în Tatăl.[771]

Moise l-a văzut pe Dumnezeu față în față, spun Scripturile. Teologii neagă lucrul ăsta. Și argumentează astfel: acolo unde se arată două chipuri, Dumnezeu nu se vede, pentru că Dumnezeu este unul, nu doi. Cine îl vede pe Dumnezeu nu vede decât unul. [...] Sufletul este una cu Dumnezeu — nu este unit cu Dumnezeu.[772]

Și, în sfârșit:

Adevărații și autenticii profeți ai lui Dumnezeu, pe care nimic nu-i poate înșela sau induce în eroare, pot fi recunoscuți după douăzeci și patru

de semne. Primul semn ne este dat de exponentul suprem al cunoașterii, înțelepciunii și înțelegerii transcendentale, care este el însuși adevărul, și anume Domnul Iisus Hristos. El spune: „Întru aceasta veți cunoaște că sunteți ucenicii mei, de veți avea iubire unii pentru alții și păziți porunca mea. Care este porunca mea? Așa cum v-am iubit eu pe voi, așa și voi să vă iubiți unii pe alții“, ceea ce înseamnă: puteți fi ucenicii mei în cunoaștere, în înțelepciune și în înalta judecată, dar fără iubire adevărată, toate acestea vă vor folosi prea puțin sau chiar deloc. Balaam era atât de inteligent, încât a înțeles ceea ce Dumnezeu încercase de sute de ani să dezvăluie. Acest lucru i-a fost însă de prea puțin ajutor, deoarece îi lipsea dragostea adevărată. Iar Lucifer, îngerul care se află în iad, avea o inteligență perfect pură si încă stie multe. De asta cu atât mai mult suferă durerile iadului, pentru că nu a putut să adauge credință și dragoste la ceea ce știa. — Al doilea semn este detașarea: ei se golesc de ei înșiși, lăsând lucrurile să meargă liber. — Al treilea semn: i s-au abandonat lui Dumnezeu, iar Dumnezeu lucrează în ei netulburat. — Al patrulea semn: oriunde se găsesc, se abandonează; metodă sigură de avansare. — Al cincilea semn: sunt liberi de orice egocentrism; asta le dă o conștiință curată. — Al șaselea semn: slujesc neîncetat voii lui Dumnezeu și o împlinesc cât pot de bine. — Al șaptelea semn: își supun voința voinței lui Dumnezeu, până când cele două coincid. — Al optulea semn: se adaptează și se unesc atât de strâns cu Dumnezeu, iar Dumnezeu cu ei în puterea iubirii, încât Dumnezeu nu face nimic fără ei, iar ei nu fac nimic fără Dumnezeu. — Al nouălea semn: se reduc la nimic

și se folosesc de Dumnezeu în toate lucrările lor, în tot locul și în toate lucrurile. — Al zecelea semn: nu iau nimic de la nicio creatură, bună sau rea, ci iau totul numai de la Dumnezeu, deși Dumnezeu lucrează prin creatura sa. — Al unsprezecelea semn: nu cad în capcana niciunei plăceri, sau plăceri fizice, sau a vreunei făpturi. — Al doisprezecelea semn: nu sunt influențați sau conduși de neascultare. — Al treisprezecelea semn: nu sunt induși în eroare de lumini iluzorii sau de vederea vreunei creaturi; ei avansează prin merite proprii. — Al paisprezecelea semn: înarmați și înzestrați cu toate virtuțile, ei ies învingători din orice luptă împotriva viciului. — Al cincisprezecelea semn: ei văd și cunosc adevărul gol-goluț și aduc neîncetat slavă lui Dumnezeu pentru gnoza lui. — Al șaisprezecelea semn: perfecți și drepți, ei se smintesc pe ei înșiși. — Al șaptesprezecelea semn: sunt zgârciți în cuvinte și generoși în fapte. — Al optsprezecelea semn: ei propovăduiesc prin obiceiuri corecte. — Al nouăsprezecelea semn: ei caută întotdeauna slava lui Dumnezeu și nimic altceva. — Al douăzecilea semn: dacă cineva li se împotrivește, îl vor lăsa să câștige înainte de a accepta un ajutor care nu este de la Dumnezeu. — Al douăzeci și unulea semn: nu doresc nici tihnă, nici avere, deoarece se consideră nevrednici de cel mai mărunt dintre aceste lucruri. — Al douăzeci și doilea semn: se consideră cei mai nevrednici dintre toți oamenii de pe pământ; de aceea, umilința nu-i părăsește niciodată. — Al douăzeci și treilea semn: iau viața și învățătura Domnului nostru Iisus Hristos ca exemplu desăvârșit pentru viața lor și se cercetează mereu în lumina lor, cu singura

intenție de a înlătura de la ei înșiși orice neasemănare cu idealul lor înalt. — Al douăzeci și patrulea semn: în exterior par a face puțin, că se străduiesc neobosit să ducă o viață virtuoasă, motiv pentru care mulți oameni nu-i prețuiesc, dar preferă această situație unei încuviințări vulgare.

Acestea sunt semnele tărâmului adevărat, unde trăiește imaginea adevărului desăvârșit, iar cel care nu le găsește în el însuși poate considera cunoașterea sa zadarnică, la fel ca și alți oameni.[773]

Desigur, Eckhart a fost excomunicat prin bula papei Ioan al XXII-lea din 27 martie 1329; după care scrierile sale au intrat, ca să spunem așa, în clandestinitate, pentru a deveni ceea ce s-a numit „textele unei pietăți îmbibate de Dumnezeu“ și o sursă de inspirație pentru predicatorii școlii sale, John Tauler (1300–1361), Suso (1300–1365) și Ruysbroeck (1293–1381)[774]. Esențial pentru studiul nostru și pentru toate studiile despre imaginația mitică — nu numai a creștinismului, ci și a iudaismului și, de fapt, a tuturor religiilor — este contrastul radical care apare aici între interpretarea lui Eckhart a simbolurilor creștine și cea a lui Inocențiu al III-lea, reprodusă mai sus (vezi *supra*, pp. 478–479). Aș numi interpretarea lui Eckhart poetică, fiind, așadar, adecvată caracterului și funcției simbolului, care nu are valoare ca fapt în sine decât în măsura în care este capabil să trezească sufletul; căci, în termeni mai moderni, simbolurile sunt semne care eliberează energie și o direcționează: stimuli care, dacă nu sunt eficienți, nu valorează mai mult decât o baterie uzată. În timp ce aș aprecia interpretarea lui Inocențiu a mitului

creștin literală, rațională și nepotrivită pentru caracterul și funcția simbolului, fiind deci moartă, și care nu poate fi impusă decât prin violență și (ca să zic așa) prin nebunie — care constă tocmai în a lua drept fapt o imagine vizionară.

După cum spune Alan Watts în strălucitul său volum *Myth and Ritual in Christianity*:

> Creștinismul a fost interpretat de o ierarhie ortodoxă care a degradat în mod constant mitul la nivel de știință și istorie. [...] Dumnezeul cel viu a devenit Dumnezeul abstract, care nu-și poate elibera creaturile de boala de care este el însuși afectat. [...] Căci atunci când mitul este confundat cu istoria, el încetează să mai afecteze viața interioară a omului. [...] Tragedia istoriei creștine este eșecul său constant de a extrage viața din mitul creștin și de a-i dezvălui înțelepciunea. [...]
>
> Mitul este doar „revelație" în măsura în care este un mesaj venit din cer — adică din lumea atemporală și non-istorică — exprimând nu ceea ce *a fost* cândva adevărat, ci ceea ce *este* întotdeauna adevărat. Astfel, Întruparea nu are niciun efect și nicio semnificație pentru ființele umane de astăzi, dacă este un simplu fapt istoric; ea este un „adevăr mântuitor" doar dacă e perenă, revelația unui eveniment atemporal care se petrece mereu în om.[775]

Una dintre lecțiile importante ale studiului nostru este că, pentru mințile vulgare, neinstruite sau prost instruite, miturile tind să devină istorie, ceea ce duce la un tip de atașament față de simplele accidente ale formelor locale care, pe de o parte, îi unește pe așa-zișii credincioși în grupuri aflate în conflict, iar, pe de altă parte, îi lipsește de substanța mesajului pe care fiecare crede că e singurul care l-a

primit. Toate religiile care păstrează neschimbate dogmele, tradiția și cultul manifestă această tendință într-o măsură mai mare sau mai mică și, în consecință, se opun reciproc. Dar, când oricare dintre marile metafore mitice este interpretată ca poezie, artă, ca vehicul nu al informației empirice, ci al experienței — cu alte cuvinte, nu este văzută ca informație de ziar —, găsim un mesaj de armonie care pur și simplu este acela al Dumnezeului celui viu, care nu există separat, ci în fiecare dintre noi și nu poate fi definit. „Dumnezeu", spune Eckhart, „se naște în sufletul gol, revelându-i-se într-o nouă înfățișare fără înfățișare, fără lumină în lumina divină"[776].

Credința ortodoxiei creștine că natura e coruptă, iar Biserica creștină este incoruptibilă poate fi văzută drept consecința extremă a mitului iudaic al unui Dumnezeu separat de lume, care o creează, o judecă și o condamnă, oferindu-se apoi, ca din exterior, să o ajute prin intermediul unui instrument special, și anume un Testament, un Coran sau o Întrupare. În mod ironic însă, tocmai simbolurile folosite de Biserică pentru a transmite acest presupus adevăr conțin o învățătură contrară, care se adresează inimii deschise prin tăcerea formelor lor elocvente — iar la Eckhart, ca și la Dante sau în romanele cavalerești despre Graal și Tristan, această învățătură devine lecția străveche a omului veșnic iluminat, în care rezidă și din a cărui inimă s-au născut formele și experiențele lumii întregi, atât ale raiului, cât și ale iadului. Mica imagine a Mariei din Figurile 31 și 32 ne dezvăluie în primul rând că, așa cum știa Eckhart, Treimea este imanentă în fiecare dintre noi și trebuie să o purtăm în cunoașterea noastră; în al doilea rând, că, după cum știau cretanii, zeița reprezintă pântecul matern, matricea

întregii existențe; iar în al treilea rând, așa cum toată lumea pare să fi știut, cu excepția interpreților autorizați ai icoanelor moștenirii noastre comune: microcosmosul și macrocosmosul sunt, în esență, una în Dumnezeu — care nu este nicidecum corupt sau coruptibil și nici nu poate fi parodiat aplicându-i-se definiția vreunui crez.

---

680 Vezi *supra*, p. 402

681 Standish H. O'Grady, *Silva Gadelica*, vol. 2 (traducere și note), pp. 1–4.

682 Din manuscrisul Egerton 112 de la British Museum, scris în 1780–1782 de Maurice O'Conor din Cork, probabil după o copie (acum la Royal Irish Academy) făcută de profesorul său: John Murphy din Raheenagh, lângă Blarney. „Textul", spune Standish O'Grady, „este un model de irlandeză modernă (secolul al XVII-lea, să spunem), corect atât ca formă, cât și din punctul de vedere al vocabularului; totuși este o traducere prea literală din latină (*Codex Kilkenniensis*, tipărit de franciscanul irlandez John Colgan, preot, în *Acta Sanctorum Hiberniae*, Leuven, 1645) pentru a fi un exemplu de stil *streng irisch*, strict irlandez". Cronologia lui Kieran este total obscură (O'Grady, *op. cit.*, p. vi).

683 *Mitologia orientală*, pp. 132–138, 146.

684 Cu toate acestea, potrivit legendei, Patrick a murit în 492 sau 493, la vârsta de 120 de ani (ca Moise). *Cf.* Whitley Stokes, *The Tripartite Life of Patrick with Other Documents Relating to That Saint*, Eyre and Spottiswoode, Londra, 1887, vol. I, p. cxxvl.

685 „The Lebar Brecc Homily on Saint Patrick", p. 24, col. 2; trad. din Whitley Stokes, *The Tripartite Life of Patrick with Other Documents Relating to That Saint*, Eyre and Spottiswoode, Londra, 1887, vol. II, p. 433.

686 *Ibidem*, p. 26, col. 1; Stokes, *op. cit.*, pp. 448–449.

687 *Bethu Phátraic Andso*, Egerton 93, în Stokes, *op. cit.*, vol. I, pp. 41–47; și *Lebar Brecc*, p. 27, col. 1, în vol. II, pp. 455–459.

688 Rawlinson B. 512, 11 (Stokes, *op. cit.*, vol. I, pp. 91–93).

689 Optatus, *De schismate Donatistarum* 2.1 și 5.4; *apud* Harnack, *op. cit.*, vol. V, pp. 44–45.

690 Vezi *Mitologia orientală*, pp. 321, 512, și *supra*, p. 284.

691 *Cf.* Harnack, *op. cit.*, vol. V, pp. 168–221.

692 *Ibidem*, cap. VI, nota 1.

693 *Cf.* Henry Bett, *Joannes Scotus Erigena*, The University Press, Cambridge, 1928. Legenda martiriului lui Scotus este preluată din William de Malmesbury.

694 Sir Edward Sullivan, *The Book of Kells*, The Studio, Londra, Limited, 4th edition, 1933, p. vii.

695 Figura mi-a fost desenată, cu multă amabilitate, de domnul John Mackey, din Sullivan, *op. cit.*, ilustrația XI.

696 *Matei* 27.38. *Evangheliarul din Kells* se află acum la biblioteca de la Trinity College din Dublin.

697 Stokes, *op. cit.*, vol. I, p. clxi, care citează *Lebar Brecc*, p. 257 a.

698 Sullivan, *op. cit.*, p. 18.

699 T.G.E. Powell, *The Celts*, Frederick A. Praeger, New York, 1958, p. 61.

700 O'Grady, *op. cit.*, pp. 103–104, 108, 137.

701 Tacitus, *Germania* 2–3, parțial. Traducere preluată din H. Mattingly, *Tacitus on Britain and Germany*, The Penguin Classics, Harmondsworth și Baltimore, 1948, pp. 102–103.

702 Tacitus, *Germania*, 7; Mattingly, *op. cit.*, pp. 106–107.

703 Tacitus, *Germania*, 9; Mattingly, *op. cit.*, p. 108.

704 Tacitus, *Germania*, 39–40; Mattingly, *op. cit.*, pp. 132–134.

705 Tacitus, *Germania*, 43; Mattingly, *op. cit.*, p. 136.

706 Tacitus, *Germania*, 45; Mattingly, *op. cit.*, p. 138.

707 Tacitus, *Germania*, 8; Mattingly, *op. cit.*, pp. 107–108.

708 Tacitus, *Germania*, 27; Mattingly, *op. cit.*, pp. 122–123.

709 *Mitologia primitivă*, pp. 68–70.

710 *Ibidem*, pp. 80–81, 256–266.

711 Snorri Sturluson, *The Prose Edda*, Gylfaginning 48; trad. Arthur Gilchrist Brodeur, *The Prose Edda by Snorri Sturluson*, The American-Scandinavian Foundation, New York, 1929, pp. 68–70; și Lee M. Hollander, *The Skalds*, The American-Scandinavian Foundation, New York, 1947, pp. 28–30.

712 B. Phillpotts, „German Heathenism", în *The Cambridge Medieval History*, vol. II, pp. 481–482, care citează A.C. Haddon, *Magic and Fetishism*, Londra, 1906.

713 Phillpotts, *op. cit.*, p. 481.

714 Otto von Friesen, articolul „Runes", în *Encyclopaedia Britannica*, 14th edition, 1929, vol. 19, p. 662, care traduce runele inscripției pietrei de la Björketorp și de pe fibula de la Frei-Laubersheim.

715 Hovamol 139, 140, 142. Traducere Henry Adams Bellows, *The Poetic Edda*, The American-Scandinavian Foundation, New York, 1923, pp. 60–61 [trad. rom.: „Proverbele lui Har (Hávamál)", în *Edda*, traducere de Magda Petculescu, Saeculum I.O., București, 2005, p. 144].

716 Bellows, *op. cit.*, p. xviii.

717 Holger Arbman, *The Vikings*, Frederick A. Praeger, New York, 1961, p. 90.

718 Eleanor Hull, *Early Christian Ireland*, David Nutt, Londra, 1905, pp. 167–168.

719 Arbman, *op. cit.*, pp. 79–80, care traduce din Ermentarius din Noirmoutier.

720 Hollander, *op. cit.*, p. 56.

721 Grimnismol 23; Bellows, *op. cit.*, p. 93.

722 Voluspo 45, 47, 48; Bellows, *op. cit.*, pp. 19–21 [trad. rom., cu unele modificări: „Prezicerea vizionarei (Vǫluspǫ́)", în *Edda*, ed. cit., p. 44].

723 Voluspo 49–56; Bellows, *op. cit.*, pp. 21–23.

724 Voluspo 57, 59, 62; Bellows, *op. cit.*, pp. 24–25 [trad. rom., cu unele modificări: „Prezicerea vizionarei (Vǫluspǫ)", în *Edda*, ed. cit., pp. 46–47].

725 Vezi *supra*, p. 209.

726 Sturluson, *op. cit.*, Gylfaginning IV–IX; Brodeur, *op. cit.*, pp. 16–22 [trad. rom., cu modificări: Snorri Sturluson, *Edda. Povești din mitologia nordică*, traducere, introducere și note de Radu Răzvan Stanciu, Herald, București, 2021].

727 Sturluson, *op. cit.*, Gylfaginning XX; Brodeur, *op. cit.*, pp. 34–35 [trad. rom., cu modificări: Snorri Sturluson, *Edda. Povești din mitologia nordică*, ed. cit.].

728 Alexander Hamilton Thompson, „Medieval Doctrine to the Lateran Council of 1215", în *Cambridge Medieval History*, vol. VI, pp. 634–635.

729 Henry Charles Lea, *A History of the Inquisition of the Middle Ages*, 3 vol., Russell and Russell, New York, reprint edition, 1955, vol. I, p. 5.

730 *Ioan* 8.7.

731 Lea, *op. cit.*, vol. I, p. 14.

732 *Ibidem.*

733 „La Gesta de Fra Peyre Cardinal", în Francois J.M. Raynouard, *Lexique Roman*, Silvestre, Paris, 1836–1844, vol. I, p. 464; traducere din Lea, *op. cit.*, vol. I, p. 56.

734 Karl Pannier, *Walthers von der Vogelweide Sämmtlich Gedichte*, Philipp Reclam, Leipzig, 1876, p. 119, n. 110; *apud* Lea, *op. cit.*, vol. I, p. 55.

735 *S. Bernardi Sermones de Conversione*, cap. 19, 20; *apud* Lea, *op. cit.*, vol. I, p. 52.

736 *S. Hildegardae Revelat. Vis. X*, cap. 16; *apud* Lea, *op. cit.*, vol. I, p. 53.

737 *Mitologia orientală*, pp. 250–256.

738 Lea, *op. cit.*, vol. I, p. 104.

739 A.S. Turberville, „Heresies and the Inquisition in the Middle Ages, c. 1000–1305", în *Cambridge Medieval History*, vol. VI, pp. 701–702.

740 Lea, *op. cit.*, vol. I, pp. 104–105.

741 *Ibidem*, pp. 119–120.

742 *Ibidem*, pp. 123–124.

743 Pentru un studiu despre aceste mișcări de dans, vezi E. Louis Backman, *Religious Dances in the Christian Church and in Popular Medicine*, traducere din suedeză de E. Classen, George Allen and Unwin, Londra, 1952, pp. 170 și urm.

744 *Ibidem*, pp. 161–170.

745 *Matei* 6.6.

746 Lea, *op. cit.*, vol. I, pp. 129–161, unde sunt furnizate toate referințele.

747 Lea, *op. cit.*, vol. III, pp. 90–119.

748 Dante, *Paradiso* XII.140–141.

749 Dante, *Inferno* XXVIII.55.

750 Dante, *Convivio* IV.4.120.

751 *Ibidem*, IV.5.180.

752 Hilda Johnstone, „France: The Last Capetians", în *The Cambridge Medieval History*, vol. VII, p. 314.

753 *Ibidem*, p. 315.

754 Lea, *op. cit.*, vol. II, p. 491.

755 *Ibidem*, vol. II, pp. 467–493.

756 *Mitologia primitivă*, p. 377.

757 *Ibidem*, p. 223.

758 Franz Rolf Schröder, *Die Parzivalfrage*, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1928.

759 Vezi Jessie Weston, *From Ritual to Romance*, The University Press, Cambridge, 1920, pp. 11–22; vezi și Roger Sherman Loomis, *From Celtic Myth to Arthurian Romance*, Columbia University Press, New York, 1927, pp. 250–270.

760 Wolfram von Eschenbach, *Parzival* 3.118.14–17 și 28; traducere (parțială) de Helen M. Mustard și Charles E. Passage, Random House, Vintage Books, New York, 1961, p. 67.

761 *Ibidem*, 3.119.29–30.

762 J. Huizinga, *The Waning of the Middle Ages*, Doubleday Anchor Books, New York, p. 127 [trad. rom: Johan Huizinga, *Amurgul Evului Mediu. Studiu despre formele de viață și de gândire din secolele al XIV-lea și al XV-lea în Franța și în Țările de Jos*, ed. a IV-a, traducere din limba neerlandeză de H.R. Radian, Pandora M, București, 2021, p. 241].

763 J. Huizinga, *The Waning of the Middle Ages*, p. 107 [*Amurgul Evului Mediu. Studiu despre formele de viață și de gândire din secolele al XIV-lea și al XV-lea în Franța și în Țările de Jos*, p. 190].

764 *Mitologia orientală*, pp. 358–380.

765 *Apud* Lea, *op. cit.*, vol. II, p. 440.

766 Franz Pfeiffer (ed.), *Meister Eckhart*, traducere de C. de B. Evans, John M. Watkins, Londra, 1947, vol. I, „Sermons and Collations", nr. II, pp. 9–10.

767 *Ibidem*, p. 10.

768 *Ibidem*, p. 14.

769 *Ibidem*, vol. I, „Sermons and Collations", nr. XXVI, pp. 76–77.

770 *Ibidem*, vol. I, „Sermons and Collations", nr. LXIX, p. 171.

771 *Ibidem*, vol. I, „Sermons and Collations", nr. LXXXVIII, pp. 221–222.

772 *Ibidem*, vol. II, „Sermons", nr. I, p. 89.

773 *Ibidem*, vol. I, „Tractates", nr. VII, pp. 334–336.

774 C. de B. Evans, în *ibidem*, vol. I, pp. xii–xiii.

775 Alan W. Watts, *Myth and Ritual in Christianity*, The Vanguard Press, New York, 1953, pp. 78–82 [vezi și trad. rom.: Alan Watts, *Mituri și ritualuri în creștinism*, traducere de Marian Stan, Herald, București, 2020].

776 Pfeiffer, *op. cit.*, vol. I, „Sermons and Collations", p. 46.

Concluzie
Sfârșitul unei epoci

În toate studiile noastre de mitologie trebuie făcută distincția dintre atitudinea față de divinități a preotului și turmei sale, pe de o parte, respectiv a poetului creator, a artistului sau a filosofului, pe de altă parte. Primul tinde spre ceea ce aș numi interpretarea pozitivistă a imagisticii cultului său. O asemenea interpretare este favorizată de atitudinea de rugăciune, întrucât în rugăciune este foarte dificil să păstrezi echilibrul dintre credință și necredință, propriu contemplării unei imagini sau a ideii de Dumnezeu. În schimb, poetul, artistul și filosoful, fiind ei înșiși modelatori de imagini și creatori de idei, își dau seama că orice reprezentare — fie că vorbim de materia vizibilă a pietrei, fie că vorbim de puterea spirituală a cuvântului — este în mod necesar condiționată de imperfecțiunea organelor umane. Copleșit de propria muză, un poet prost poate să-și imagineze că viziunile lui sunt fapte supranaturale și să cadă astfel în postura profetului — ale cărui rostiri le-aș defini drept „poezie exaltată“, suprainterpretată; motiv pentru care devine fondatorul unui cult și al unui cler. Dar tot așa, preotul talentat poate descoperi că ființele sale supranaturale își pierd trupul, se adâncesc în vid, își schimbă forma, chiar se dizolvă — după care va deveni, eventual, fie un profet, fie, dacă este ceva mai înzestrat, un poet creator.

Prin urmare trei metamorfoze majore ale motivelor și temelor subiectului nostru trebuie recunoscute ca fiind fundamental diferite, chiar dacă sunt esențial legate între ele, și anume: poezia adevărată a poetului, poezia exaltată a profetului și poezia făcută până la moarte a preotului. În timp ce istoria religiei este în mare parte o înregistrare a ultimelor două, istoria mitologiei le include pe toate trei și, astfel, aduce nu numai poezia, ci și religia într-o relație nouă și sănătos însuflețită cu izvoarele gândirii creatoare. Pentru că în poezie există tendința („poezie brută") de a rămâne în sfera capriciilor surprizei, bucuriei sau angoasei personale, în fața realităților vieții într-un univers pe care poeții nu l-au creat niciodată; în timp ce în religie poate prevala tendința opusă — aceea de a nu reda niciun fel de experiență personală, ci doar clișee aprobate.

În lunga istorie a omenirii pot fi deslușite patru funcții esențiale ale mitologiei. Prima și cea mai caracteristică — ce le însuflețește pe toate — este aceea de a provoca și susține sentimentul de uimire în fața misterului ființei. Profesorul Rudolf Otto a numit această recunoaștere a *numinosului* starea de spirit specifică tuturor religiilor propriu-zise[777], care precedă și sfidează orice definiție. La nivel primitiv este o frică demonică; la cel mai înalt nivel, extaz mistic; iar între cele două niveluri există mai multe grade. Când este definită, poate fi deprinsă și se poate vorbi despre ea; însă definirea și deprinderea nu o pot produce. Nici autoritatea nu o poate impune. Numai accidentul experienței și simbolurile unui mit viu o pot provoca și susține; dar astfel de semne nu pot fi inventate. Ele trebuie descoperite, după care funcționează de la sine. Iar cei care le găsesc sunt oameni sensibili și creativi care erau

cunoscuți cândva ca profeți, dar astăzi ca poeți și artiști creativi. Acești maeștri ai suflului spiritual care face ca lutul omului să se trezească la viață sunt mai importanți și mai eficienți pentru viitorul unei culturi decât oamenii săi de stat sau „armatele“ sale.

A doua funcție a mitologiei este aceea de a prezenta o cosmologie, o imagine a universului care să susțină și să fie susținută de sentimentul de uimire în fața misterului unei prezențe și a prezenței unui mister. Cu toate acestea cosmologia trebuie să corespundă experienței, cunoștințelor și mentalității reale ale respectivului grup cultural. Când preoții observatori ai cerului din Sumerul antic, din jurul lui 3500 î.Hr., au luat cunoștință de ordinea planetelor, întregul sistem mitic al Orientului Apropiat nuclear s-a îndepărtat de temele primitive simple ale triburilor de vânători și cultivatori. Astfel s-a născut viziunea grandioasă a unei ordini spațiale și temporale matematic impersonale, față de care cosmologia medievală — ca de altfel și cea a Indiei, Chinei și Yucatánului din Antichitate — nu avea să fie decât o variantă a sa. Astăzi, această viziune s-a pierdut. Iar aici ne confruntăm cu problema crucială a religiilor din zilele noastre; căci, în general, clerul continuă să predice teme din mileniile I–IV î.Hr.

Astăzi, niciun individ copt la minte nu s-ar întoarce la Cartea Genezei pentru a afla despre originile pământului, plantelor, animalelor și ale omului. Nu a existat niciun potop, nici Turnul Babel, nici primul cuplu în paradis, iar între prima apariție cunoscută a omului pe pământ și primele construcții ale unui oraș nu a trecut o singură generație (de la Adam la Cain), ci cel puțin două milioane au venit pe lume și au dispărut. Astăzi ne

îndreptăm spre știință pentru metaforele noastre legate de trecut și structura lumii, iar ceea ce dezvăluie studierea atomului și observarea galaxiilor prin telescop este o minune care face ca Babelul biblic să pară un vis distractiv din îndrăgita copilărie a creierului nostru.

O a treia funcție a mitologiei este de a susține ordinea socială în vigoare, de a integra organic individul în grupul său; iar aici vedem din nou că, într-o perspectivă largă, amplificarea treptată a sferei de cuprindere și a conținutului grupului a fost semnul caracteristic al progresului omului de la primul grup tribal la conceptul modern postalexandrin de societate mondială unică. Numeroase sfere încă se aliniază împotriva acestui concept provocator mai larg, cum ar fi, de pildă, cele ale diferitelor mitologii naționale, rasiale, religioase sau de clasă, care, deși odinioară poate că aveau o rațiune de a fi, acum sunt depășite.

Funcția socială a unei mitologii și a riturilor care o exprimă este de a institui în toți membrii grupului în cauză un „sistem de sentimente“ care să-i lege spontan de scopurile grupului respectiv. „Sistemul de sentimente“ potrivit pentru un trib de vânători ar fi nepotrivit pentru un trib de agricultori; cel al unui sistem matriarhal nu ar fi potrivit pentru un sistem patriarhal; iar cel al oricărui grup tribal nu ar fi potrivit pentru societățile actuale, în care indivizi evoluați străbat drumurile de la est la vest și de la nord la sud.

Ordinele mitice mai vechi confereau autoritate simbolurilor lor atribuindu-le zeilor, eroilor populari sau unei forțe impersonale superioare, cum ar fi ordinea universului; iar imaginea societății însăși, unită astfel cu imaginea mai amplă a naturii, a devenit un „receptacul“ al venerației religioase.

Astăzi, cei mai mulți dintre noi știm că legile noastre nu vin de la Dumnezeu sau de la univers, ci de la noi înșine; sunt convenționale, nu absolute; iar încălcându-le, nu-l jignim pe Dumnezeu, ci pe om. Nu animalele sau plantele, nici zodiacul sau presupusul său făuritor, ci semenii noștri sunt acum stăpânii destinului nostru, iar noi — ai destinului lor. În trecutul recent, poate că era posibil ca oameni inteligenți și cu bunăvoință să creadă cu onestitate că propria societate (oricare ar fi fost ea) era singura societate bună, că dincolo de granițele ei se aflau dușmanii lui Dumnezeu și că, prin urmare, erau chemați să proiecteze principiul urii asupra lumii exterioare, cultivând în același timp dragostea în interior, față de cei al căror „sistem de sentimente“ era de la Dumnezeu. Însă astăzi nu există un astfel de exterior. Persistă enclave de provincialism național, rasial, religios și de clasă, dar realitatea fizică a făcut ca orizonturile închise să fie iluzorii. Vechiul zeu a murit, cu lumea lui mică și societatea lui restrânsă și închisă. Noul centru focal al credinței și încrederii este omenirea. Iar dacă principiul iubirii nu poate fi trezit în fiecare dintre noi — așa cum era mitologic în Dumnezeu — pentru a stăpâni principiul urii, doar Pământul pustiu va fi destinul nostru, iar stăpânii lumii, demonii lui.

A patra funcție a mitologiei este de a inița individul în ordinea realităților propriului psihic, îndrumându-l către propria îmbogățire și împlinire spirituală. Înainte — dar chiar și în culturile arhaice —, acest lucru se realiza prin subordonarea absolută a oricărei judecăți, voințe și capacități individuale față de ordinea socială: principiul egoului (așa cum am văzut în *Mitologia orientală*) trebuia reprimat și, pe cât posibil, chiar eradicat; în timp ce arhetipurile, rolurile ideale ale ordinii

sociale erau inexorabil imprimate tuturor, în funcție de condiția lor socială. Într-o lume a formelor statice, o asemenea masacrare a personalității creatoare era acceptabilă, iar astăzi, unde predomină gândirea arhaică, tiparul există în continuare. Putem lua drept dovadă a poziției avansate a Europei pe calea respectului față de individ faptul că, în timp ce masacrarea de către Hitler a aproximativ 5 milioane de evrei provoacă groază peste tot în lume (și e firesc să fie așa), uciderea a 25 de milioane de ruși la ordinul lui Stalin trece aproape neobservată, iar grozăviile din China contemporană sunt absolut ignorate. Atât Orientul, cât și Occidentul recunosc că o astfel de inumanitate este ceva firesc în Est, în timp ce se așteaptă lucruri mai bune de la noi — și pe bună dreptate. Pentru că doar în Europa s-a dezvoltat principiul judecății și responsabilității individuale în raport nu cu o ordine fixă de legi presupuse divine, ci cu un context în schimbare al unor realități umane guvernate rațional. Încurajarea în Europa (mai întâi în rândul grecilor, apoi al romanilor) a principiului egoului — nu ca simplul „Eu vreau", „Eu doresc" al condiției infantile („principiul plăcerii" al lui Freud), ci ca facultate rațională, informată, a unei minți responsabile („principiul realității")[778] — ne-a oferit nouă și lumii noastre particulare un tip de spiritualitate și problematică psihologică diferit în toate privințele de cel al minții arhaice orientale. Iar acest individualism umanist a dezlănțuit puteri creatoare care, în doar două secole, au adus schimbări în prosperitatea și nenorocirile umanității, așa cum nu se întâmplase în cele două milenii anterioare. Cu consecința că acolo unde se mențin vechile norme de moralitate, ele nici măcar nu se mai potrivesc cu realitățile locale, cu atât mai puțin ale lumii.

Aventura Graalului — căutarea lăuntrică a acelor valori creative care răscumpără Pământul pustiu — a devenit astăzi, pentru fiecare dintre noi, o sarcină inevitabilă; pentru că, din moment ce nu mai există un orizont fix, nu mai există niciun centru fix, nici Mecca, Roma sau Ierusalim. Cercul nostru de astăzi este cel anunțat prin 1450 de Nicolaus Cusanus (1401–1464): un cerc a cărui circumferință nu este nicăieri, iar al cărui centru este pretutindeni; cercul de rază infinită, care este și o linie dreaptă.

Prin urmare, în volumul următor, *Mitologia creativă,* vom urmări în mod sistematic, din perioada Mesei Rotunde (unde nimeni nu era în frunte, ci fiecare era mare învingător) până în momentul actual al detonării atomului, procesul îndelungat de „deschidere a ochiului" omului european către o stare care nu e stare, ci devenire — ducând astfel la dispariția tuturor măștilor anterioare ale lui Dumnezeu, despre care știm acum că au fost cele ale omului însuși în devenirea lui.

Poate că unii vor dori să se închine în continuare dinaintea unei măști, de frica naturii. Dar dacă nu există divinitate în natură, natura pe care a creat-o Dumnezeu, cum ar putea exista în ideea de Dumnezeu, care a fost creată de natura omului?

„Dar te conjur, pe dragostea și pe speranța mea", spunea Zarathustra lui Nietzsche, „nu izgoni eroul care e în tine!".[779]

---

777 *Mitologia orientală,* p. 51.

778 *Ibidem,* pp. 29–37.

779 [Friedrich Nietzsche, *Așa grăit-a Zarathustra,* introducere, cronologie și traducere de Ștefan Augustin Doinaș, Humanitas, București, 1994, p. 100.]

Sursele ilustrațiilor

Figura 1. Reproducere de pe vasul votiv al regelui Gudea: Stăpânul șarpe; Sumer, cca 2025 î.Hr. (Luvru).

Figura 2. Reproducere de pe un vas elamit: Arborele Lumii; Susa, perioada sasanidă (Luvru).

Figura 3. Sigiliu cilindric akkadian: Stăpânul șarpe întronat; Tell Asmar, cca 2350–2150 î.Hr.

Figura 4. Sigiliu cilindric siro-hitit: Ghilgameș la *Axis mundi*; cca 1600–1350 î.Hr.

Figura 5. Sigiliu cilindric babilonian: Grădina nemuririi; cca 1750–1550 î.Hr. (Muzeul din Haga).

Figura 6. Sigiliu cilindric sumerian: Zeița arborelui; cca 2500 î.Hr. (British Museum).

Figura 7. Tăbliță votivă: Demeter și Plutos; Eleusis, cca secolul al V-lea î.Hr. (Galleria degli Uffizi, Florența).

Figura 8. Tăbliță votivă: Zeus Meilichios; Pireu, secolul al IV-lea î.Hr. (fostul Muzeu Național din Berlin).

Figura 9. Pictură de pe o vază: Copacul Hesperidelor; sursă și datare necunoscute.

Figura 10. Reproducerea unei picturi cu figuri roșii de pe o vază antică: Zeus în luptă cu Typhon; cca 650 î.Hr. (Muzeul din München).

Figura 11. Reproducerea unei picturi cu figuri roșii de pe o vază antică: Afrodita înconjurată de amorași; cca secolul al V-lea î.Hr. (fostul Muzeu Național din Berlin).

Figura 12. Sigiliu cretan: Zeița muntelui lumii; Cnossos, cca 1500 î.Hr.

Figura 13. Fildeș micenian: Cele două Regine și Regele; Micene, cca 1300 î.Hr. (Muzeul Național

din Atena).
Figura 14. Reproducerea unei picturi cu figuri roșii de pe o cupă antică: Demeter, Triptolem și Persefona; Beoția, secolul al V-lea î.Hr. (fostul Muzeu Național din Berlin).
Figura 15. „Inelul lui Nestor“, micenian: Arborele vieții veșnice; Pylos, cca 1550–1500 î.Hr.
Figura 16. Tăbliță de teracotă sumeriană: Taurul-lună și pasărea-leu; cca 2500 î.Hr. (University Museum, Philadelphia).
Figura 17. Sigiliu cretan din carneol: Minotaur și bărbat-leu; cca 1400–1100 î.Hr. (Muzeul din Heraklion).
Figura 18. Sigiliu cretan din aur: Jertfa; cca 1400–1100 î.Hr.
Figura 19. Sigiliu micenian din aur: Zeița și toporul dublu; cca 1550–1500 î.Hr.
Figura 20. Statuetă cretană din faianță: Zeița-șarpe; Cnossos, cca 1700–1580 î.Hr. (Muzeul din Heraklion).
Figura 21. Statuete cretane din calcar: Zeița-șarpe; Cnossos, cca 1700–1580 î.Hr. (Muzeul din Heraklion).
Figura 22. Reproducerea imaginii de pe o vază greco-etruscă cu figuri negre: Judecata lui Paris; cca secolul al VI-lea î.Hr. (Luvru).
Figura 23. Statuetă mithraică din marmură: Mithra Tauroctonus; Italia, secolul al III-lea d.Hr. (British Museum).
Figura 24. Imagine mithraică din marmură: Zervan Akarana; Ostia, Italia, dedicată în 190 d.Hr. (Vatican).
Figurile 25 și 26. Amulete cu simboluri evreiești: Iaw ca Anguiped; secolele II–I î.Hr.
Figura 27. Altar galo-roman, „Le pilier des nautes“: Esus; descoperit la Notre-Dame din Paris, 14–37

d.Hr. (Musée de Cluny, Paris).

Figura 28. A doua parte laterală a aceluiași altar: Taurul cu trei cocori (*Tarvos Trigaranus*).

Figura 29. Oglindă etruscă din bronz: Baterea Cuiului Anului; Toscana, cca 320 î.Hr. (fostul Muzeu Național din Berlin).

Figura 30. *Evangheliarul din Kells*: „pagina Tunc"; Irlanda, cca 900 d.Hr. (Trinity College, Dublin).

Figura 31. Statuetă din lemn pictat: Madona cu pruncul; Franța, secolul al XV-lea d.Hr. (Musée de Cluny, Paris).

Figura 32. Maica Dumnezeului Celui Viu (aceeași statuetă deschisă, dezvăluind Treimea și adoratorii din interior).

Desenele din Figurile 8, 13, 15, 16, 17, 20, 21, 27, 28, 30, 31 și 32 au fost realizate de John L. Mackey.